پەیوەندیەکانی کوردستانو ئازەربایجانو
هەرەسهێنانی هەردوولا لە ساڵی 1946
(لە بە ڵگە و سەرچاوەکاندا)

ناوی کتێب: پەیوەندیەکانی کوردستانو ئازەربایجانو هەرەسهێنانی هەردوولا لە ساڵی 1946
(لە بە لگە و سەرچاوەکاندا)
نووسینی: د. ئافراسیاو هەورامی
بابەت: بەڵگەنامەی مێژوویی
مۆنتاژی کۆمپیوتەر: سەیران عەبدولرەحمان فەرەج
تایپ: ئاورنگ محەمەدو ئارەزوی ئەمینی
هەڵەچنی: مهاباد رەحیم
تیراژ: 1000 دانە
نرخ: 5000 دینار
ژمارەی سپاردن: 223ی 2008
دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم
چاپی : یەکەم ساڵی 2008
کوردستان -سلێمانی
www.serdam.net
www.serdam.info

پەیوەندیەکانی کوردستان و ئازەربایجان و
هەرەسهێنانی هەردوولا لە ساڵی 1946
(لە بەڵگە و سەرچاوەکاندا)

د. ئافراسیاو هەورامی

سلێمانی 2008

زنجیرەی کتێبی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم
کتێبی سەردەم ژمارە (435)

سەرپەرشتیاری گشتیی زنجیرە
ئازاد بەرزنجی

قازی محەمەد و پیشەوەری

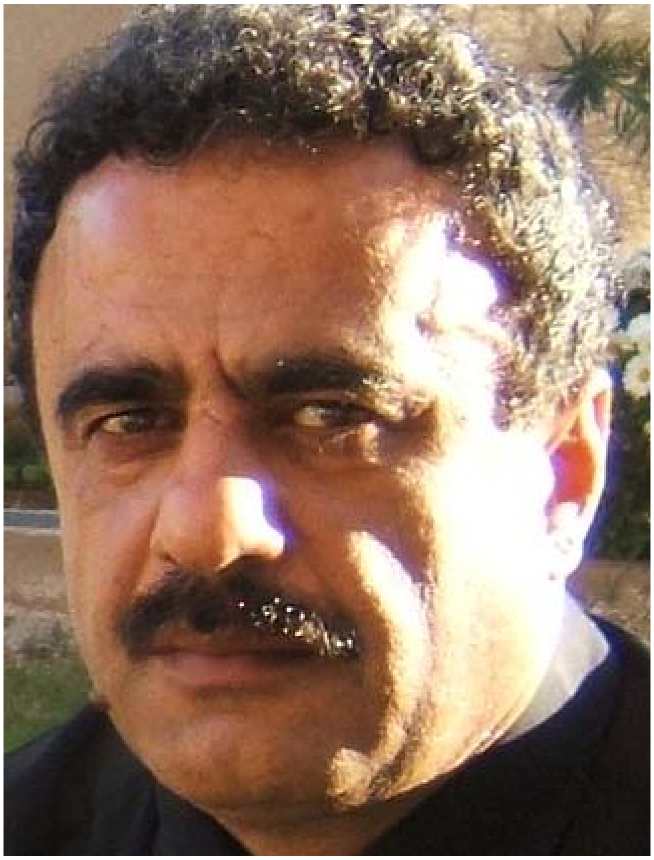

د. ئافراسیاو هەورامی

ناوەرۆک

پێشەکی	9
تابلۆی مانگەکان بە پێنج زمان	14
بەڵگەکان	15
بەیاننامەی وتووێژەکانی دەستەی نوێنەرانی ئازەربایجان لەگەڵ دەوڵەتی ئێران	16
نامەکانی پارتی دیموکراتی کوردستانی ئێران بۆ دەسەڵاتدارانی حکومەت لە ماکۆ	70
لە یاداشتەکانی رۆژانەی کۆنسولی سۆڤیەت لە تەوریز	167
بۆچوونی نووسەرو چەند بەڵگەیەکی تر	239
روونکردنەوەیەك لەسەر وتووێژەکانی قازی محەمەد لەگەڵ کاربەدەستانی ئێران	267
هەڵوێستی رەسمی دەوڵەتی بەریتانیا سەبارەت بە بەستنی پەیمانی نێوان ئازەربایجانیەکانو کوردەکان	279
وێنەی بەڵگەکان بە فارسی و ڕوسی	333
چاووپێکەوتنی نووسەر لەگەڵ گۆڤاری (پەیاما کورد) لە ئەوروپا	357
وێنەکان	367
بەرهەمەکانی تری نووسەر/	378

پێشەکی

ئەم بەرهەمە یەکێکی تر لەوکۆمەڵە بەرهەمەیە کە نوسەر لە سەر خەباتی ڕزگاریخوازانەی کورد لە سەردەمی شەری جیهانی دووەمدا دەریکردوە گەرچی دەبوایە پێش دە ساڵ لەمەوبەرکەوتبایە بەردەستی خوێنەران و بۆئەم مەبەستەش چەند پەیوەندییەکم بە هەندێ لایەنەوە کرد وە تەنانەت وێنەی بڕێک لەوبەڵگەو دیکۆمێنتانەم دووجار بۆ ناردن بەو هیوایەی لە چاپەمەنیەکاندا بڵاویان بکەنەوە بەرەبەرە لە قەوارەی پەرتووکێک دەریان بکەن بەڵام نەتەنیا وەڵامێکم وەرنەگرت بەڵکوو ئاگاداریشیان نەکردمەوە کە پێیان گەیشتووە بەهەرحاڵ خۆیشم توانای لەچاپدان و تایپ کردنیم نەبوو وەزیاتر سەرقاڵی وگەران بەدوای بەڵگە وسەرچاوەی تر لە ئارشیڤەکانی سۆڤیەتی پێشوو بووم.

گەرچی لە دەرەوە و ناوەوەی کوردستان بڕێک لەو بەڵگە و دیکۆمێنتانەم بڵاوکردەوە و لە چەند چاوپێکەوتن و وتاردا ئاماژەم پێ کردوون.جێی داخە کە کەس وە یا هیچ لایەنێکی کوردی بە تایبەتی لایەنی پەیوەندیدار لە رۆژهەڵاتی کوردستان ئاورێکیان لەم بارەوە نەدایەوە کەچی هەندێ ڕوناکبیری ئازەری لە دەرەوە بە هۆی بڵاوکردنەوەی چەند بەڵگە یەک بەزمانی کوردی پەیوەندیان پێوە کردم و داوایان لێکردم کە ئیجازەیان بدەمێ وەریان بگێرین و بە ناوی خۆمەوە بە زمانی فارسی بڵاویان بکەمەوە منیش بەوپەڕی ڕێزو خۆشحاڵیەوە بە هانایانەوە چووم و تەنانەت داوای بەڵگە و نووسراوەی تریان لەم بارەوە لێکردم و بەڵێنم پێدان کە بە دەرچوونی ئەم بەرهەمە بە زمانی کوردی بۆیان ئەنێرم وپێم خۆش بوو یەکەمجار بە کوردی دەربچێت ئینجا بە زمانی تر، مەبەستم ئەوەیە کە خەڵکی تر بایەخی ئەم بەرهەم و لێکۆڵینەوە دەزانێت و پێیان خۆشە هەندێ شت لە سەر کارەساتی هەرەسهێنانی بزووتنەوەکانی ئازەربایجان وکوردستان لە(1946) بزانن و بابەت و بەڵگەی نوێیان دەست بکەوێت سەرەڕای هەبوونی ژمارەیەکی یەکجار زۆر لە لێکۆڵینەری ئازەری و رووس و هەروەها کوردناس و ڕۆژهەڵاتناس لە سۆڤیەتی جاران هەبوون

و تا ئیستاش نەیانتوانیوە بابەتێکی نوێ یا بەڵگە و دیکۆمێنتێکی نوێ لەم بارەوە ئاراستە بکەن ئایا لە بەر ترس و نەوێران یا خود لە بەر ئەوەی کە ئارشیڤەکان نەکراونەتەوە یا هەر هۆیەکی تر بێت من پاش ماندووبوونێکی زۆر و چەند ساڵە ئەو شانازیەم پێ برا. ئەو شانسەم هەبوو کە بتوانم هەندێ ڕاستی و روونکردنەوە لە سەر کارەساتی بێ وێنەی هەرەسهێنانی دوو بزوتنەوەی کورد و ئازەری وهتد لەم بارەوە ئاشکرا بکەم.

مەبەستێکی ترم لە بڵاوکردنەوەی ئەم بەرهەمە ئەوە بوو کە کوردی رۆژهەلاتی کوردستان هەڵە و کەمو کوریەکانی رابردوو لە داهاتوودا دووپات نەکاتەوە چ لە گەڵ ڕژێمی ئێران و چ لە گەڵ برایانی ئازەری و ئەو فڕوفێڵانەی کە هەر دوو لا لە کوردیان کردووە ببێتە دەرسێک و وانەیەک بۆداهاتوو بەشی یەکەمی ئەم بەرهەمە بەڵگەو دیکۆمێنت و سەرچاوەکانن وخوێنەرو لێکۆڵینەری کورد دەتوانێت بە خوێندنەوەیان لە ڕەوتی ڕوداوەکان و ئاستی سیاسی و دیپلۆماسی کاربەدەستانی کورد لەسەردەمی کۆماری کوردستان و هتد تێ بگات و بۆخۆی قەزاوەت بکات یاسەرپشک بێت گەرچی لە بەشی دووەمدا هەندێ بیرو ڕاو بۆچونی خۆم لەو بارەوە (بەپێی بەڵگەکان) ئاراستە کردوە و مەبەستیشم بەد ناو کردن و هێرشبردنە سەری ئەم وئەو نییە یا خۆم وەک نەیار و دوژمنێک یا هەررەخنەگرێک نیشان بدەم و قازانجێکم پێ ناگات و مەبەستم تەنیا خزمەت کردن و ڕوون کرنەوەو وروژاندنی هەندی پرسیار و کێشەیە کە لێکۆڵینەر و مێژوونووسانی دڵسۆز دەتوانن بە گەڕان بە دوای سەرچاوە وبەڵگەی تر بابەتەکە زیاتر دەوڵەمەند بکەن .

دیارە ئەم بەرهەمە یەکەم نوسراوەیە کە لەم بارەوە بە تایبەتی لەسەر پەیوەندییەکانی کورد و ئازەری لە ساڵی 1946 دەدوێت وبە بەڵگە ڕوناکی ئەخاتە سەر ئەم پەیوەندیانە و بابەتەکانی تروەک سیناریۆی هێرشی سوپای ئێران بۆ ئازەربایجان و کوردستان و هتد . کۆنسوڵی سۆڤیەت و هەواڵدەری ئاژانسی تاسی سۆڤیەتی بە وردی کارەساتی ڕۆژانی هەرەشەکەمان بۆ دەگێرنەوە.

زۆر بابەت و نوسراوە لەم بارەوە هەڵبەستراوەولە پەرتوکێکەوە گواستراونەتەوە بۆ پەرتوکەکانی تر یا لە یادێکا وەک قەوانێکی کۆن ساڵانە لێ دەدرێتەوە و ئامادەنین

ئاڵوگۆڕێک یا پێداچوونەوەیەکیان بە سەردا بکەن و بگەڕێن و بەدوای سەرچاوەو بەڵگەی نوێ لە لەندەن و واشنتۆن و پاریس و هتد کە ئارشیف زۆرە کوردو **پیاوو** لایەنگرو ئەندامی خۆیان هەیە و دەتوانن قۆڵی لێ هەڵبکەن وەک لەم بەرهەمە و بەرهەمەکانی تر ناوو چاوپێکەوتنی کۆنسوڵ و کاربەدەستانی سۆڤیەتی لە گەڵ دیپلۆماس و فەرمانبەرانی ئەمریکایی وئینگلیزیدا هاتوە وەک چۆن کۆنسولیەکانی سۆڤیەتی ئەم دیدارو چاوپێکەوتنانەیان کردووەتە راپۆرت و لەگەڵ رووداوەکانی تر ناردوویانە بۆ مۆسکۆ ئەوانیش ناردوویانە بۆ لەندەن و واشنتۆن ئاخۆ ئەوان چییان نووسی بێت وپێبێت ؟ لە سەر کورد چۆن دەدوێن؟ و چ پەیوەندیکیان لە گەڵ کورددا هەبووە؟ و گرنگتر لە هەمووی دەوریان لەم رووداوانە و تاوانی هەرەسپێهینانی تەواوی دەستکەوتەکانی گەلی کورد و ئازەری بە تایبەت و گەلانی تری ئێراندا چ بووە؟ ئیتر باسی ئارشیڤەکانی وڵاتانی داگیرکەر ناکەم کە جارێ دەستیان پێ ناگات و گومان لەوەدا نیە کە سەدان بەڵگەی تر لەم بارەوە هەیە و تەنیا مرۆڤی دڵسۆز و هاندەر و پشتگیری دەوێت کە بەداخەوە لەم بارەوە ئێمەی کورد زۆرکەم تەرخەمین .

زۆرجار بە نامە و پەیام چەند هێزێکی (حیزبی) کوردستانیم لەم بارەوە ئاگادار کردووەتەوە و پێشنیارم پێ کردوون کە مشوری ئەم ئەرکە بخۆن و لە خەمی رێکخستنی ئارشیڤێک لە کوردستان و ناردنی قوتابی و پسپۆر بۆ وڵاتانی تردا بن و کوردناس و خەڵکی بیانیش بۆ ئەم کارە هانبدەن بۆ ئەوەی گەلێک بابەت و بۆچوونی نا راست و رووت و هەزاری پەرتوکەکانی مێژومان هەر لە قوتابخانەوە بگرە تا زانکۆ پی دەولەمەند یا راست بکرێنەوە کە چی نە خۆیان دەست بە کار دەبن و نە خەلکی تریش هان ئەدەن یا پشتگیری لێ دەکەن کە بەم ئەرکە هەڵسێت. بەرهەمێکیش ئەگەر هەبێت دەبێ بۆ چاپکردنی بە پارانەوە و بە واسیتە بۆی چاپ بکرێت و پاش دواخستنێکی زۆریش ئەگەر چاپ بکرێت منەتباری دەکەن کە پەرتوکیان بۆ چاپ کردووە .

لە وڵاتانی پێشکەوتوو نووسەر بەرهەمێک کە چاپ ئەکات دەوڵەت یا دەزگایەکی پەیوەندیدار یارمەتێکی ئەدات کە پێی بژێت و یا لانی کەم ببێتە هاندانی زیاتری نووسەر بۆ بەرهەمێکی تر ..

بەرهەمەکەی ریکلامی بۆ دەکریت یا لە سەری دەنووسریت یا وتوویژ و چاوپێکەوتنی لە گەڵ دەکەن بە زمانی تر وەری دەگێرن . لای ئێمە باوە دەبێ سەر بە لایەنیک بێت و بە شان و باڵیدا بڵێت تا ئەم شتانەت بۆ بکەن ، بە سەرهاتی ئەم بەرهەمە چەند لاپەرێکی تری دەوێت بەڵام نامەوێ سەری خوێنەر چیتر بێشێنم. بەو هیوایەی کە ئەم داب و نەریتە خراپانەش لە ناو ئێمە بەرەبەرە کەم ببێتەوە و بەرەو شارستانیەتێکی پێشکەوتوو هەنگاو هەڵگرین.

ژمارەیەك لە نووسەرو لێکۆڵینەری بیانی کە ماوەیەکی کەم پێکەوە لە ئارشیڤەکاندا لە گەڵ من ئیشیان دەکرد بەرهەمەکانیان نەتەنیا بوون بە پەرتووک وەرگێران بۆ سەر زمانی تر بە ڵکوو فیلمی و بەرنامەی دیکۆمێنتیشیان لە سەر درووست کردن رێزو پاداشێکی زۆریان وەرگرت لە بەر ئەوە چەند بەڵگەیەکیان دۆزیبووەوە یا روناکیکیان خستبوە سەر کێشەیەك . کەچی ئەوانەی لای ئێمە بەڵگە یا دیکۆمێنتێک کە بوونی رەخنە و لاوازییەک لە سەرکەسایەتییەک یا حیزبێکی پێوە بێت ئامادەنین نەتەنیا بڵاوی بکەنەوە بەڵکوو کەڵکیشی لێ وەربگرن چونکە وا بیردەکەنەوە ئەمە بە پێچەوانەی بۆچوونەکانیانە، زیان بە حیزب و کەسایەتیەکانی دەگەیەنێت. پێدا هەڵگوتن ومەدح و فانتازیای تیا نیە حیزبێک یا دۆستی حیزب نەینووسیوە کوردو کۆنفرانس و یادەوەرییەکیش کە دەکەنەوە خەڵکانی تر کە بۆچوونێکی تریان هەیە یا لێکۆڵینەوەیەکی نوێ یان کردووە بانگهێشت ناکرێن یا لە بەرهەم و بۆچوونەکانی کەڵک وەرناگرن تا خۆیان بۆ داهاتوو ئامادە بکەن کە هەڵەکانی پێشوو دووپات نەکەنەوە نووسراوەکانی خۆیان نە خوێنەر رازی دەکەن نە وەڵامی گەلێک پرسیار کە مرۆڤێکی کورد لە خۆی دەکات نادەنەوە. هێزە سیاسی و کەسایەتیەکانی کورد ڕانەهاتوون و نایانەوێ دان یا رەخنە لە کردەوە چەوت و لاوازیەکانی خۆیان بگرن و وەک هێزە سیاسی و رژیمە دواکەوتوەکانی رۆژهەڵات بە تایبەتی رژێمە داگیرکەرەکانی کوردستان درێژە بە رەوت و رێبازێ سیاسی خۆیان ئەدەن .ئەوانیش نووسەری دەرباریان دەوێت هەر ئەوان دەتوانن بریاردەر و خاوەنی کێشەی کورد و وڵات بن و ئەوەی بۆچوونێکی تر یا رێبازێکی تری هەبووبێت یا هەبێت دەکوژرێت یا بە خراپە باسی لێوە دەکەن یا هەر باسی ناکەن .هەر دەبێ ئەدەبیات و نووسراوەو بۆچونی خۆیان دەردخواردی خەڵک

بدەن ئەی ئەگەر سبەینێ گەلێک بەڵگە و بۆچوونی تربە پێچەوانەی ئەدەبیاتی حیزبەکەیان دەرچوو بە درۆی خستنەوە چ لە ئەدەبیاتی خۆیان دەکەن یا نووسراوەکانیان و خەڵک دەپرسێت بۆراستیەکانتان بە ئێمە نەوت. سەرەرای بە سەرچوونی ئەم هەموو ماوەیە کە چەند دە ساڵێکی بە سەردا تێدەپەرێت بوێری ئەوەیان نەبووە وەک پارت ورێکخراوە پێشکەوتووەکانی جیهان پێداچوونەوە یا نوێ سازێک لە خۆیاندا بکەن و بۆ زۆر خەباتگێرونیشتمان پەروەری تر و چ لە ناوو چ لە دەرەوەی حیزبەکان ئیعادەی شەخسیەت (گەرانەوەی کەسایەتی)بکەن و هەتاکوو ئێمرۆیش مێژووی ئەم گەلە بندەست و کڵۆڵە لە چوارچێوەی حیزب وبە ناوی حیزب بۆیە ئەم و ئەو دەنوسرێتەوە.

کورد باجی هەڵە و هەڵدێرو نەزانی زۆری داوە لە سەری زۆر بە گران تەواو بووە ودیاریش نیە لە داهاتوودا دەتوانێت بە سەریاندا باز بدات زۆر زەحمەتە چوونکە بە چاوپۆشی کردن و باس نەکردن لە سەر هەڵە و هەڵدێرەکان بە بی دەست نیشان نەکردنیان بە بێ پاکانە نەکردن بۆ چاوگ یا هۆکارەکانی ناتوانرێت پێشگیری لە دووپات کردنەوەیان بگرێت، وەک دەڵین بێ رابردوو داهاتوویش نیە یا رابردوو چرای داهاتوویە.

بابەتەکانی ئەم بەرهەمە زۆر گرنگن بەڵام بە گوێرەی پێویست و رەوان بە تایبەت لە باری زمانەوانیەوە مافی خۆم نەداوەتی لە بەرئەوەی نە کوردیم خوێندەوە و لە لایەکی تر ماوەیەکی زۆرە لە دەرەوەم و هەروەها کەسێکی ئەوتۆش نەبوو کە لە مۆسکۆ کوردی بزانێ و پێدابچێتەوە ئینجا داوا لەو بەرێزانە کە پێدا دەچنەوە و پوختەی دەکەن و لە چاپی ئەدەن ئەم ئەرکە قورسە بگرنە ئەستۆ پێشەکیش سوپاس و رێزم هەیە بۆیان.

د. ئافراسیاو هەورامی

ناوی مانگەکانی ساڵ

ڕووسی	عەرەبی	ئینگلیزی	فارسی	کوردی
یانوەر فیورال مارت	كانون الثاني شباط مارت	جنوری (ژانوەری) فیبوری (فبراری) مارچ	بهمن (ژانویه) اسفند (فوریه) فروردین (مارس)	ڕیبەندان ڕەشەمە خامە لێوە
ئاپریل مای ئەیون	نیسان مایس حوزیران	اپریل مای جون	اردیبهشت (آوریل) خرداد (مه) تیر (ژوئن)	بانەمەر جوزەردان
ئەیول ئاوگوست سنتامبر	تموز آب ایلول	جولای ئوگوست سبتمبر	مرداد (ژوئیه) شهریور (اوت) مهر (سپتامبر)	گەلاوێژ خەرمانان ڕەزبەر
ئوکتوبر تەیابر دیکابر	تشرين الاول تشرين الثاني كانون الاول	ئوکتوبر نۆڤمبر دیسمبر	آبان (اکتبر) آذار (نوامبر) دی (دسامبر)	خەزەڵوەر سەرماوەز بەفرانبار

АВπР ئارشیفی سیاسەتی (وەزارەتی) کاروباری دەرەوەی کۆماری ڕووسیای فیدراتیڤی
Exterr politic archive for ripobliek of Russian federation

بەکوری و بەفارسی	بە ئینگلیزی
ف _ فوند یاسەندوقی فارسی	**font**
د . دیلا یادوسیه (پرونده، کاربه فارسی)	**file**
پ . پاپکا، بوکس، پاکەت، کارتون	**box**
ل . لیست، لاپەڕە، صفحه، لاپەڕە	**page**
ئو – ئوپیس رونیه، کوپیه، صورت برداری	

بەڵگەکان

بە یاننامەی وتووێژەکانی دەستەی نوێنەرانی ئازەربایجان لە گەڵ دەوڵەتی ئێران 18-4-1946

لــە ســەر داخــواز و بــانگکردنی ســەرۆک وەزیرانــی قــەوام الــسەلتــەنــە 8ی بانــەمــەڕی1325 واتــە 28 ئــەپریـڵ 1946 دەسـتەی نوینـەرانـی ئـازەربایجـان بـە سەرۆکایەتی سەرۆک وەزیرانی دەوڵەتی نیشتمانی ئازەربایجان پیشەوەری بە مەبەستی چارەسەر کردنی ئاشتیانە کێشەی ئازەربایجان و هەروەها بە مەبەستی پێشگیری لە خوێن رشتن و براکوژی بەرەو تاران کەوتنە رێ.

ئەم دەستە نوێنەرایەتیە دەبێ لەگەڵ کاربەدەستانی بەرپرسی تاران بکەونە وتووێژ و پەیمانی پێکهاتن ببەستن. تێکستی ئەم پەیمانە دوای پەسند کردنی لە لایەن مەجلسی نیشتمانی ئازەربایجانەوە و کابینەی دەوڵەتی قەوام السەڵتەنەوە ناوەرۆکێکی رەسمی (فەرمی) بە خۆوە دەگرێت یا دەناسرێت.

وتوویژەکان لە 9 بانەمەڕ 1325 کاتژمێری رۆژی دووشەممە دەستی پێکرد. لە لایەن دەوڵەتی ئیرانەوە ئەم کەسانە لە وتووێژەکاندا بە شدار بوون . موستەشارالدولە، فەرمانفەرمایان و ئیبەکچیان بەشدار بوون یەکەم کۆبوونەوەی وتووێژەکان بە شیکردنەوەیەک لە سەر هەموو پرسیارەکان بوو. لە کۆبوونەوەی دووهەم کە لە رۆژی دواتر دەستی پێکرد. نوێنەرانی دەوڵەتی تاران بڕیاری چارەسەر کردنی کێشەی ئازەربایجانیان لە لایەن کابینەی دەوڵەتی قەوامەوە کە لە رۆژی یەکی بانەمەڕی 1325 ئامادە کرابوو. ئاراستەی دەستەی نوێنەرایەتی ئازەربایجان دەکەن ، تێکستی ئەم بریارە بەم چەشنەیە:

بڕیاری دەوڵەتی ئێران لە سەر ئازەربایجان

هەر لە سەرەتای پێکهاتنی دەوڵەتی ئێستا وە کاروباری ئازەربایجان بایەخێکی تایبەتی پێ درابوو و رێفۆرمەکانی ئەو ناوچەیەی پێ سەرنج راکێشەر بوون. دەوڵەت بریاریدا بە وردی لە کێشەکە بکۆڵێتەوە و داخوازی هاونیشتمانانی بەرێزی ئەم ناوچەیە تا ئەو جێگایەی کە یاسای بنچینەیی و یاساکانی تری ئێران بوار بدەن دابین بکات و بە

باوەشێکی کراوە بە هانای هاونیشتمانانیەوە بچێت و بۆ یەکیەتی برایەتی بانگ بکرێن بۆ ئەم مەبەستەش بریاری کابینەی دەوڵەت لەم بارەوە دەرچوو و بۆ ئاگاداری گشتی بەم جەشنەی خوارەوە بڵاو دەکرێتەوە .

هەر مافێک کە لە یاسای پەسەند کراون مانگی ربیعو السانی ساڵی 1325 مانگی قەمەری بە پێی بەندەکانی ژمارەی29 و90و93 زیادکراوی یاسای بنچینەیی ئێران سەبارەت بە ئەنجومەنەکانی ئەیالەتی و ولایەتی پەسەند کراو و سەبارەت بە ئازەربایجان ئەم یاسایە بەم چەشنەی خوارەوە روون و پەسەند دەکرێت.

1_ بەرێوەبەری دامودەزگاکانی کشتوکاڵ و بازرگانی و پیشەسازی و هونەری و ترانسپۆرت تەندروستی و پۆلیس و هەروەها دادگاکان و دادستانەکان و کۆنترۆڵ دارایی لە لایەن ئەنجومەنەکانی ئەیالەتی و وەلایەتیەوە دیاری دەکرێن بەڵام دەستوری دیاری کردن رەسمی ئەوانە لە لایەن دەوڵەتەوە دەدرێن.

2_ مافی دیاریکردنی ئوستاندار (پارێزگار) بە پێ پەسەند کردنی ئەنجومەنی ئەیالەتی لە لایەن دەولەتی ئێرانەوە دەبێت ، فەرماندەکانی لەشکەری ژاندارمیریش لە لایەن دەوڵەتی ئێرانەوە دیاری دەکرێت .

3-زمانی فەرمی ئازەربایجان وەک شوێنەکانی تری ئیران فارسی دەبێت و کاروباری دامودەزگا و بەرێوەبەرایەتیەکانی هەرێم لەگەڵ دەزگاکانی داد پەروەری بەزمانی فارسی و ئازەربایجانی(تورکی) دەبێت بەڵام خوێندن لە پێنج پۆلی سەرەتایی قۆتابخانە بە زمانی ئازەربایجانی دەبێت .

4_ لە کاتی دیاری کردنی داهاتی مالیات بودجەی وڵات ، دەوڵەتی ئێران بۆ باشتر کردنی بارودۆخ و ئاوەدان کردنەوە و گەشەدان بە شارەکان و رێکو پێک کردنی باری کەلتوری لەش ساغی و هتدی ئازەربایجان لە بەر چاو دەگرێت .

5_ چالاکی رێکخراوە دیمۆکراتییەکان لە ئازەربایجان ، سەندیکاکان و هتد وەک شوینەکانی تری ئێران ئازاد دەبن .

6_هیچ تەنگوچەڵەمە (تەنگ پێ هەڵچنین) بەرامبەر دانیشتوان و فەرمانبەرانی دامودەزگاکان کە لە رابردوو بەشداری بزووتنەوە ی دیمۆکراتیکیان کردبێت بە کار ناهێنرێت .

7_بە زیاد بوونی ژمارەی نوێنەرانی ئازەربایجان لە مەجلیسی ئێران بە پێ ژمارەی راستەقینەی دانیشتوانی ئەو ئەیالەتە (هەرێمە) رەزامەندی دەدرێت لە سەرەتای کۆبوونەوەی نوێ مەجلیسی نوێ واتە دەورەی(خولی) پانزەهەم پێشنیارێکی پێویست بۆ پەسەند کردنی بریارێکی تایبەت لەم بارەوە بکرێت کە دوای پەسەند کردنی بۆ پڕ کردنەوەی ئەو بۆشایە واتە کەمی نوێنەرانی ئازەربایجان لە مەجلسی ئێران هەڵبژاردن لەم ئەیالەتە (هەرێمە) دەکرێت.

سەرۆک وەزیران قەوام السەلتەنە

دەستەی نوێنەرایەتی ئازەربایجانیش هەروا بۆچوون و داخوازییەکانی خۆیان لە 33 خاڵدا ئاراستەی نوێنەرانی دەوڵەتی تارانیان کردو بۆ شارەزایی ئەندامانی کابینەی دەوڵەتی قەوام نێردرا .

لەم بەڵگە 33 خاڵیەدا دەستەی نوێنەرایەتی ئازەربایجان دوای هێشتنەوەی ئەو بارودۆخە دەکەن کە ئێستا لە ئازەربایجاندا هەیە وە دەیانەوێ کە بنەماکانی دیمۆکراتیەت لە سەرانسەری ئێران بڵاو و پتەو بکرێن و خاڵە ئاراستە کراوەکان بەم چەشنەن :

1_ ئەو بزووتنەوەیە کە لە 12 خەرمان(شەهریوەر)1324(1949) لە ئازەربایجانی ئێران پێک هات لەوەلام وئەنجامی ئەو زوڵم و زۆرو چەوسانەوە بوو کە کاربەدەستانی دەوڵەتی ئێران و دوژمنانی ئازادی بوو. دەبێ کە وەک بزووتنەوەیەکی پێشرەو و نیشتمانی و دیمۆکراتیک و وەک گەرانتی(زامنی)تەواویەتی خاکی و سەربەخۆیی ئێران بناسرێت[1].

تێبینی:ئەم بریارەی دەوڵەتی ئێران چەند جار لە لایەن ئەو وڵاتەوە بە سەرۆکایەتی و ئیمزای سەرۆک وەزیران. قەوام السەلتەنە دراوە بە سناد چیکۆف باڵوێزی سۆڤیەت لە تاران و هەروەها بۆ سەرکردایەتی سۆڤیەت نێردراوە(بڕوانە بەڵگەی ئەم نامەیە لە پاشکۆی ئەم بابەتە).

[1] ارشیڤی وەزارەتی دەرەوەی روسیای فیدراتیڤی فۆندی سکرتاریەتی مۆلەتۆف کۆپییەی 8دۆسییەی544کارتۆنی34 ل،ل3و4

2-ئازەربایجان کە لە ئوستانەکانی 3و4ی پێشوو ناوچەکانی خەمسە پێک هاتبوو وەک ئەرزێکی یەکپارچە و بەش نەکراوە لە چوارچێوەی ئێران وەک (بەڕێوەبەرایەتیکی سەربەخۆ یا ئۆتۆنۆم) کە پایتەختەکەی شاری تەورێزە بە فەرمی بناسرێت .

3_ئاڵای نیشتمانی ئازەربایجان ئاڵای دەوڵەتی ئێرانە و پارەکەشی هەر ئەو پارەی ئێران دەبێت. تەواوی یاساکانی ئێران لە ئازەربایجانیش بەڕێوە دەچن بە مەرجێک کە ئەو یاسایانە دژی ئازادی و **مافی** گەلی ئازەربایجان نەبن .

4_ بە لە بەر چاو گرتنی دوو خاڵی دوایی بۆ بەڕێوە بردنی کاروباری ناوخۆو ئامادە کردن و پەسەند کردنی بودجەی ئازەربایجان(کۆمیتەی نیشتمانی) ئازەربایجان لە سەر بنچینەیەکی دیمۆکراتیک و بە پێی پەیرەوێکی تایبەتی هەڵدەبژێردرێت.

5_(کۆمیتەی نیشتمانی)ئازەربایجان لە لایەن هەڵبژێردراوانی بەڕێوەبەری تەواوی دەوڵەتینیزامیەوە بەڕێوە دەچێت ، ئەگەر فەرمانبەرانی هەڵبژێردراوی باسکراو بۆ کۆمیتەی نیشتمانی و بە دەوڵەتی ناوەندی ناسێندران ئەو کاتە بە پێی یاسای گشتی ئەوانە سەربە دەوڵەتی ناوەندی دەبن بۆ جێ بە جێ کردنی بڕیارەکانی کۆمیتەی نیشتمانی بەرامبەر بە دەوڵەت بەر پرسیار دەبن.

6_(کۆمیتەی نیشتمانی) ئازەربایجان دەسەڵاتی ئەوەی هەیە کە تەواوی بەرپرسیارانی دامودەزگاکانی مەدەنی و لەشکەری بگۆرێت، دیاری بکات و لایانبەرێت و دەبێ دەوڵەتی ناوەندی لەم بارەوە ئاگاداربکاتەوە.

7_لە ئازەربایجان جگە لە (کۆمیتەی نیشتمانی)ئەنجومەنەکانی ئەیالەتی و ولایەتی بەشێوەی هەڵبژاردن پێکدێن ولە سەر بنەمای دیمۆکراتیەت واتە بە هەڵبژاردنێکی گشتی و راستەخۆبە نهێنی و ئەنجومەنەکان رێبەرایەتی ئەیالەت و ولایەتەکان لە ئەستۆ دەگرن و بەرپرسیاری کاروباری ناوچەکانی خۆیان دەبن.

8_رێکخراوەکانی فیدایی و لەشکەری گەلی ئازەربایجان بەدەست لێنەدراوی دەمێننەوە، و لە جێ بە جێ کردنی ئەرکی پاراستنی سنوورەکان، پارێزگاری کردن لە ئازادیەکان و دیمۆکراسی ئەوانە سەر بە (کۆمیتەی نیشتمانی)ئازەربایجان دەبن.

9_تەواوی ئەودەرەجە و پلە و پایانەی کە دەوڵەتی نیشتمانی ئازەربایجان لە رابردوو بە فەرمانبەرانی لەشکەری و مەدەنی دراوە دەمێنێتەوە . دەرەجەی ئەفسەرانی پلەی خوارەوە لە لایەن فەرماندەی هێزەکانی لەشکەری ئازەربایجانەوە دەدرێت بەڵام دەرەجەی ئەفسەرانی پایە بەرز ژنڕاڵەکان لە لایەن (کۆمیتەی نیشتمانی)یەوە لە سەر پێشنیاری فەرماندەری هێزەکانی ئازەربایجان دەدرێت.

10_بەڕێوە بردنی کاروبار لە دامودەزگاکانی دەوڵەتی و لە کۆمیتەی نیشتمانی بە زمانی ئازەری دەبێت و لە کوردستانی ئازەربایجان بە زمانی کوردی دەبێت . بەڵام لە ئاڵۆگۆری نوسینەکانی نیوان کۆمیتەی نیشتمانی و دامودەزگاکانی ئازەربایجان و کوردستان لە گەڵ دەوڵەتی ناوەندی بوار ئەدرێت کە بە زمانی فارسی وەک زمانی فەرمی دەوڵەتی ئێران بێت.

11_خوێندن و نووسین لە قوتابخانەی سەرەتایی لە ئازەربایجان تەواوی بە زمانی ئازەری و لە کوردستان بە زمانی کوردی دەبێت . لە قۆناغی قۆتابخانەی ناوەندی و خوێندنی باڵا خوێندن بە زمانی ئازەری و فارسی و لە کوردستان بە کوردی و فارسی دەبێت .

12_تەواوی ئەو یاسایانەی کە لە لایەن مەجلیسی نیشتمانی **ئازەربایجانەوە پەسەند کراون و لە ژیانی رۆژانەی دەوڵەتی نەتەوەیی** ئازەربایجان دا جێ بەجێ و رەفتاریان پێ کراون لە جێی خۆیان دەمێننەوە و هێزی خۆیان یا قانونیەتی خۆیان دەپارێزێت تا ئەو کاتەی کە کۆمیتەی نیشتمانی بە کەڵک نەهاتن و گۆرینیان بە پێویست نەزانێت(ئەمانەش کوردستانی ئازەربایجان دەگرێتەوە).

13_دابەشکردنی زەوی دەوڵەتی (خالس)و هەروەها زەوی دۆژمنانی ئازادی و دێمۆکرات لە نێوان جوتیارەکان دەبێ شێوەیەکی فەرمی و یاسایی بە خۆوە بگرێت. هێشتنەوەی زەوی بۆ جوتیارەکان هەر لە جێی خۆی دەمێنێتەوەو بە هیچ شێوەیەک لە لایەن هیچ کەسەوە دەستی بە سەردا ناگیرێت

14_هەوڵدان بۆ نەهێشتنی تریاک وئالکاگۆلیزم(مەشروبات)و بەرتیل خواردن ، لەش فرۆشی بە پێی یاسا دەبێ وەک رابردوو بەردەوام بێت.

15_بە بێ ئیجازەدانی تایبەتی کە لە لایەن کۆمیتەی نیشتمانی یەوە پەسەند کرابێت . هەموو شتێکی رازاندنەوە و شتوومەکی تر کە لە ناو خاکی ئازەربایجان دروست نەکرابێت بۆ ئازەربایجان یاساخ دەکرێت.

16_دیاری کردنی ماڵیات بە پێی دەست نیشان کردن و پەسەند کردنی کۆمیتەی نیشتمانی بە مەبەستی زیاد کردنی داهاتی دەوڵەتی و تەواوی یاساکانی ماڵی و ئەو بڕیارانەی کە لە لایەن مەجلیسی ئازەربایجانەوە پەسەند کراون و جێ بە جێ کراون هەرواخۆیان دەپارێزن.

17_ئازەربایجان و کوردستانی ئازەربایجان ئەو مافەیان بۆ دەمێنێتەوە کە بە پێی ژمارەی دانیشتوانیان (کە نزیکەی 1/3 دانیشتوانی هەموو ئێرانە)نوێنەرانی خۆیان بۆ(ئەنجومەن) مەجلیسی میلی ئێران هەڵبژێرن .

ئەو ناسنامەی کە مەجلیسی ئازەربایجان یا کوردستان دراوە بە نوێنەرانی مەجلیسی و لە لایەن کۆمیتەی نیشتمانی ئازەربایجانەوە پەسەند کراوە و وەرگیرێتەوە.

18_بۆ بەڕێوەبردنی هەڵبژاردنێکی یەکسانی و رێکوپێک لە سەرانسەری ئێران . دەوڵەتی ئێران لە ئەستۆیەتی کە لە کاتی هەڵبژاردنی مەجلیسی خولی 15هەم ئەو مافەی کە لەگەڵ ئازەربایجان هەیەتی واتە مافی بەشداری ژنان و لاوان و خزمەتکارانی لەشکەری لە هەڵبژاردن لە تەواوی ناوچەکانی ئێران دابین بکات.

19_هەڵبژاردنی مەجلیسی میللی ئێران دەبێ بە لانی کەمەوە پاش 10 رۆژ لە راگەیاندنی یەکەم راگەیاندنی هەڵبژاردن دەست پێ بکات و بە لانی کەمەوە لە ماوەی یەک حەفتە تەواو بێت.

20_لە سەدا 25 ماڵیاتی(زەریبە)ئازەربایجان و کوردستان ساڵانە دەدرێتە دەوڵەتی ناوەندی (جگە لە مالیاتی ئەمساڵ کە کۆکراوەی گەلی ئازەربایجان لە پێناوی بزووتنەوەی ئازادیخواز و بۆ پتەو کردنی بنچینەی دیمۆکرات تەرخانی کردووە.)

21_دەوڵەتی ئێران دەبێ لە ماوەیەکی کورتدا رێگای شەمەندەفەری تەورێز لە گەڵ رێگای ئاسنی تاران میانە گرێ بدات.

22_دەوڵەتی ناوەندی هیچ مافێکی نیە لە دیاریکردن و لە کار خستن فەرمانبەرانی دەوڵەتی چ مەدەنی و چ لەشکەری دەست تێوەردان بکات.

23_کۆمیتەی نیشتمانی ئازەربایجان و کوردستان لە بەڕێوەبردنی ریفۆرم بۆ باشتر کردنی باری کولتوری و تەندروستی و کشتو کاڵ ئازادە.

24_داهـاتی کارکـەر و فـەرمانبـەرانـی کـانزا و سـەرو سـامانەکـانی سروشـتی ئازەربایجان و کۆردستان دەبێ هەمووی تـەنیا بۆ دابـەش کردنـی پێویستیەکانی خودی ئازەربایجان و گەلی کورد خەرج بکرێت بۆ بەڕێوە بردن فابریکە و کارەکان لـە لایـەن خەڵکەوە بەڕێوە دەبرێت .

25_لە کاتی پێویستدا چاودێری و کۆنترۆڵ لـە سـەر هەندێ فابریکـەی تاییـەتی و تەنانـەت فابریکـەی تاییـەتی لـە لایـەن کۆمیتـەی نیشتمانی و دەوڵـەتی وئـازەربایجـان و کوردستانەوە بەڕێوە دەچێت .

26_هەموو چەشنە چاپەمـەنـی لـە ئـازەربایجـان و کوردسـتان دەبـێ بـە دەستووری کۆمیتـەی نیشتمانی یـەوە لـە چـاپ بـدرێت . رادیـۆ و سینەمـا و شـانۆ دەبـێ بـە زمـانی ئازەری و کوردی بێت بەڵام لەم باردۆخەدا هەروەها بـواری بـە کـار هێنـانی زمـانی تـر دەدریت .

27_کۆنترۆل بە سەر تـەواوی بانگەکانی ئازەربایجـانی کوردستاندا واتـە دەوڵـەتی، میللـی، پیشە سـازی، کشتوکاڵە لایـەن کۆمیتـەی نیشتمانی ئـازەربایجـان و کوردسـتانی ئازەربایجانەوە بەڕێوە دەچێت.

28_داهاتەکانی کۆکراوی ماڵیات هەروەها لە زەوینیش دەبێ لە خەزانەی دەوڵـەتی ئازەربایجان کۆبکرێتەوە و راستە وخۆ بـۆ کـاتی پێویست وەکو کـارەسـات و رووداوی چاوەروان نەکراو تەرخان بکرێت.

29_دەوڵەتی ناوەندی ئێران ئەرکی سەرشـانیەتی کـە دەسبەجێ تـەواوی سپاردەی ئـازەربایجانیـەکـان لـە بـانگی میللـی ئیـران بداتـەوە و دوبـارە سـەرمایـەی ئـەم مانگـە کـە بردراوە بۆ تاران بگەرێنێتەوە.

30-دەوڵـەتـی نـاوەنـدی دەبـێ بـەشـێک لـە خـاکی ئۆسـتانەکـانی 3و4وناوچـەی خەمسە(واتە تیکاب،سەقز،بیجار، سەردەشت وهتد)کە تا ئێستا لە ژێر دەستی دۆژمنـانی ئـازادی و دیمۆکراتیـک بـووە ئـازاد بکـات و ئـەم ناوچانـە بداتـەوە دەسـتی دەزگاکـانی بەرپرسی ئازەربایجان و کوردستان .

31_دەوڵەتی ناوەندی دەبێ تەواوی رێکخستنەکانی ژاندارمێری کە لە ماوەیەکی دوور و درێژدا مافی گەلانی ئێرانیان پێشێل کردووە و بەرپرسی زۆر تاوانی خوێناوین هەڵوەشێنێتەوە لە باتی ئەوانە دەولەتی ناوەندی بۆ پاراستنی هێمنایەتی لە تەواوی گوندو ناوچە و شارۆچکەکان رێکخستنی (نەزمیە) کە پشتیوانی دەسەڵاتی دادگاکان دەبێت دابمەزرێت.

32_دەوڵەتی ناوەندی لەسەر بنچینەی دیموکراتیک لە سەر سەرانسەری ئێران ئەنجومەنی ئەیالەتی ووەلایەتی بولوک و مەحاڵ وەک ئەوانەی کەئیستا لە ئازەربایجاندا هەیە دروست بکات .

33_دەزگای شارەوانی شارەکان هەروەها دەبێ لە تەواوی ئێران دروست بکرێ(بە دەست تێوەردانی فەرمانبەرانی دەوڵەتی و لە سەر بناغەی دیمۆکراتی پێک بێن) [1]

لە دووشەمە 10ی بانەمەڕ کاتژمێری 8 دوو نەفەر بە نوێنەرایەتی دەوڵەتی تاران واتە وەزیری پیسەسازی و بازرگانی و راوێژکاری سەرۆک وەزیران لە کاروباری سیاسیدا قەوام السەڵتەنە واتە موزەفەری فەیرۆز بۆ وتووێژ بە دەستەی نوێنەرانی ئازەربایجان ناسێندران و گەلاڵەی ریک کەوتن لەگەڵ دەستەی نوینەرایەتی ئازەربایجانیان پێیدرا. دوا بەدوای ئەم روداوە دەستەی نوێنەرایەتی ئازەربایجان ئەم گەڵاڵەی خوارەویان ئاراستەی دەوڵەتی قەوام کرد:

لە ئەنجامی نیازپاکی هەردوولا و راگەیاندنی سەرۆک وەزیران قەوام السەلتەنە دەستەی نوێنەرایەتی ئازەربایجان و تاران دوای گۆڕینەوەی بیرورای خۆیان بەو ئەنجامە گەیشتن کە بزووتنەوەی دیمۆکراتیکی گەلی ئازەربایجان هیچ کاتێک هەوڵی جیا بوونەوەی ئازەربایجانی لە ئێران نەداوە بەڵکو بە پێچەوانە مەبەستی پتەوکردنی بناغەی دیمۆکراتیزم و مەشروتیەت لە ئێران بووە.

بۆ خۆ لادان لە هەرچەشنە پێشهات و روداوێکی ناخۆش و خوێنرێژی هەردوولا بەو ئەنجامە گەیشتن کە جیاوازێکی **نسیپالی** (جیدی) نێوان دەوڵەتی ناوەندی و گەلی

---

1 ئارشیفی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی کۆماری رووسیای فیدراتیڤی فۆندی094کۆپییەی 34کارتۆنی93دۆسیەی ل(40- 45)

ئازەربایجان نییە. بۆ چارەسەرکردنی تەواوی کێشەکان لە تاران کۆمیسیۆنێکی تایبەتی کە لە ئەندامانی دەستەی نوێنەرایەتی ئازەربایجان پێکهاتوە دەمێنێتەوە،ئەرکی سەرشانیان ئەوەیە کە کێشەکان چارەسەرێکی وا بکەن کە زیان بە ئازادی و مافی گەلانی ئازەربایجان نەگەیەنن. بەڵام بریار لە سەر چارەسەر کردنی تەواوی کێشەکان و هەروەها دیاریکردنی شێواز و چۆنیەتی پەیوەندیەکانی دووقۆڵی لە گەڵ دەوڵەتی ناوەندی پێویستی بە پەسەند کردنی دەوڵەتی قەوام و مەجلیسی ئێران لە دەورەی پانزەهەمدایە.

لە کاتی چاو پێکەوتنی سێهەمی پیشەوەری و قەوام بۆ چوونی دژ بە یەک لەسەر مادەکانی دابەشکردن یا جیا کردنەوەی ناوچەکان دروست بوو کە بووبە **هۆی** راوەستانی دوو رۆژەی وتووێژەکان . دوای ئەوە دەوڵەتی قەوام بە مەبەستی دەست پێکردنەوەی وتووێژەکان هەندێ پێشنیاری خۆیان بەم چەشنە خوارەوە ئاشکرا کرد :

1_ دروستکردنی شورای هەرێمی ئازەربایجان لە باتی مەجلیسی نەتەوەیی ئازەربایجان .

2_ دروستکردنی کۆمیسیۆنی دەوڵەتی لە باتی کابینەی وەزیرانی ئازەربایجان.

دوای چوارەمین چاوپێکەوتنی پیشەوەری و قەوام بە بەشداری فەیرۆزگەلاڵەیەکی رێکەوتنی 1325/2/19لە لایەن دەوڵەتی ئێرانەوە ئاراستەی دەستەی نوێنەرایەتی ئازەربایجان کرا.

بۆ هاورێ پیشەوەری

پێم وایە کە ئێوە روداوەکانی ناوخۆی ئێران و هەروەها نێونەتەوایەتیشتان راست هەڵنەسەگاندوە.

یەکەم ئێوە ئێستا دەتانەوێ هەموو داخوازە شۆرشگێرەکانی ئازەربایجان وەدەست بهێنن. بەڵام هەل و مەرجی ئیمرۆ بواری گەیشتن بۆ بەدیهێنانی ئەو پرۆگرامە نادات. لینین داخوازە سەرەکیە شۆرشگێرەکانی کاتێک هێنایە کایەوە کە لە کردەوەدا بەدی بکرێت دەستنیشان ئەکەمەوە لە کردەوە دا بەدی بکرێن ئەویش کاتێک کە قەیرانێکی بەهێزی شۆرشگێرانە لە ناوی وڵات و هەروەها سەرنەکەوتنی سوپای لەگەڵ دوژمنی

دەرەوە دا هەبێت. لە ساڵی 1905 کاتێ کە شەڕ لەگەڵ ژاپۆن سەری نەگرت، هەروەهایش بوو لە کاتی شەڕی سەرنەکەوتو لەگەڵ ئالمان لە 1917دا. ئێوە گەرمکتانە لەم بارەوە لاسایی لینین بکەنەوە. ئەمە زۆر باشە و جێی ڕێز لێنانیشە، بەڵام ڕوداوەکانی ئیمڕۆی ئێران جگە لەوەیە. ئێستا لە ئێران قەیرانی قووڵی شۆڕشگێڕانە نییە. جوتیارانی ئێران هەتا ئێستا چالاکیەکی ئەوتۆیان نیشان نەداوە.

ئێران ئێستا خەریکی شەڕ لەگەڵ دوژمنی دەرەوەی نییە کە بتوانێت دارو دەستەی کۆنەپەرستی ئێرانی ئەگەر بێت و لە شەڕ دا سەرنەکەوێت لاواز بکات. دوای ئەمە لە ئێرانەوە هەل و مەرجێکی وا نییە کە بکرێت تاکتیکی لنین لە ساڵی 1905 و 1917 بە کار بهێندرێت.

دووهەم بێگومان ئێوە دەتانتوانی بۆ سەرکەوتنی خەباتتان و داخوازە شۆڕشگێرەکانی گەلی ئازەربایجان هیوادار بوایان کە ئەگەر سوپای سۆڤیەت لە ئێران دا مابایەوە، بەڵام ئێمە نەمانتوانی ئەوانە زیاتر لە ئێران بهێڵینەوە، زیاتر لە بەر ئەوە، مانەوەی سوپای ئێمە لە ئێران بنەڕەتی سیاسەتی ڕزگاریخوازانەی ئێمەی لە ئاسیا و ئوروپادا خەوشدار ئەکرد.

ئەمەریکایەکان و ئینگلیسەکان بە ئێمەیان وت کە ئەگەر سوپای سۆڤیەتی دەتوانێ لە ئێران بمێنێتەوە بۆ دەبی سوپای ئینگلیس نەتوانێت لە میسر و سوریە و ئەندونیزیا و یۆنان و سوپای ئەمەریکایش لە چین و ئیسلەند و دانیمارک دا بمێنێتەوە. لە بەر ئەوە بڕیارمان دا سوپاکەمان لە ئێران و چین بکشێنینەوە، بۆ ئەوەی ئەم بیانویە لە دەستی ئەمەریکا و ئینگلیسەکان نەهێڵین و بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی لە کۆلۆنیەکان فراوان بکەین و بەم چەشنە سیاسەتی ڕزگاریخوازانەی خۆمان مەشروع و کاریگەرتر بکەین. ئێوە وەک شۆڕشگێڕێک لە ئێمە تێدەگەن کە نەمانئەتوانی بە چەشنێکی تر هەڵسوکەوت بکەین.[1]

سێهەم بە لەبەرچاو گرتنی وتراوەکان دەکرێ بەم ئەنجامانەی خوارەوە سەبارەت بە هەلومەرجی ئێران بگەین. لە ئێران قەیرانی بەهێزی شۆڕشگێرانە نییە. ئێران لە حاڵەتی شەڕ لەگەڵ دوژمنانی دەرەوە نییە کە لە سەرنەکەوتندا بێتە هۆی لاواز بوونی

1 هەمان سەرچاوە ،ل 46و 47

کۆنەپەرستی و قووڵ بوونەوەی قەیران تاکو سوپای سۆڤیەتی لە ئێران بوون ئێوە دەرفەتانی درێژەدان بە خەباتتان لە ئازەربایجان هەبوو دەتانتوانی بزوتنەوەیەکی دیمۆکراتیک کە داخوازێکی دوور و درێژ و فراوانەوە رێکبخەن، بەڵام سوپای ئێمە دەبوایە لە ئێران بکشێتەوە کە کشایەوە. ئێستاش لە ئێران ئێمە بەرەورووی چین؟

ئێمە تێکهەڵچونی دەوڵەتی قەوامان هەیە لەگەڵ لایەنگرانی ئینگلیس کە کۆنەپەرستترین دارو دەستەیە لە ئێران. رابوردوی کۆنەپەرستانەی قەوام هەر چۆنێک بووە، ئێستا ئەو ناچارە بۆ بەرگری کردن لە بەرژەوەندیەکانی خۆی و هەروەها پاراستنی دەوڵەتەکەی خۆی هێندێک ریفۆرمی دیمۆکراتیانە بکات، وە بە دوای پاڵپشت لە ناو هێزە دیمۆکراتیەکانی ئێران دا بگەرێت.

تاکتیکی ئێمە لەم کەینو و بەینە دا دەبێ چی بێت؟ من وا بیر دەکەمەوە کە ئێمە دەبێ لەم تێکهەڵچوونەوە دا کەلک وەربگرین. بۆ ئەوەی قەوام پاشەگزە نەکات دەبێ پشتیوانی لێ بکرێت تاکو لایەنگرانی ئینگلیس وەلا بخرێن و بەم چەشنە هێندێک پێگە بۆ دیمۆکراتیزە کردنی ئێران پێک بێت. هەموو ئامۆژگارییەکانی ئێمە بۆ ئێوە لەم بناغەوە سەرچاوە ئەگرێت، بەڵام دەکرێ تاکتیکی تر بگرێتە پێش: واز لە هەموو شتێک بهێنرێت. پەیوەندی لەگەڵ قەوام بپچرێت و بەم چەشنە سەرکەوتنی لایەنگرانی کۆنەپەرستی ئینگلیس مسۆگەر بکرێت. بەڵام ئەمە تاکتیک نییە بەڵکو حەماقەتە. ئەمە لە راستی دا خیانەت کردن بە گەلی ئازەربایجان و دیمۆکراتیەتی ئێرانە.

چوارەم ئێوە لەوانەیە بڵێن کە ئێمە لە سەرەتادا ئێوەمان گەیاندە ئاسمان بەڵام دوایە بەرەڵامان کردن و ریسوامان کردن. ئەگەر وایە جێی سەرسوڕمانە بەڵام لە راستی دا چی روی داوە؟ ئێمە لێرەدا شێوەی دیاری کراوی شۆڕشگێرانەمان بەکار هێناوە کە لای هەموو شۆڕشگێرێک روون و ئاشکرایە. بۆ ئەوەی بتوانین خۆمان لەو هەلومەرجەی وەک ئێران دابین بکەین و داخوازە مینیمومیەکانی (لانی کەم) بزووتنەوە جێبەجێ بکرێت. پێویستە بە داخوازی کەم (مینیمۆم) دەست پێ بکرێت و پێشرەوی بکرێت و بۆ دەوڵەت مەترسی دروست ببێت و پاشەگزە کردنی دەوڵەت بێتە کایەوە، بەڵام راکردنتان بۆ پێشەوە ئێوە نە ئەتانتوانی لە بارودۆخی ئێستای ئێران بەو داخوازانەی کە دەوڵەتی قەوام ئێستا ناچارە جێبەجێ بکات مسۆگەریان بکەن. ئەمە

یاسای بزووتنەوەی شۆڕشگێڕانەیە، بەڵام دوان لە سەر ریسوا کردنی ئێوە هەر نابێ بێتە کایەوە. جێی سەرسوڕمانە ئەگەر ئێوە وا بیر بکەنەوە کە ئێمە ئیتر ئێوەمان ریسوا کردوە، بە پێچەوانە ئەگەر ئێوە ژیرانە بجوڵێنەوە بە پشتیوانی معنوی ئێمە دەگەنە ئەو داخوازیانەی کە ناساندنی زۆربەیان لە هەلومەرجی ئیمڕۆی ئازەربایجان دا هەیە. هەم ئازەربایجانیەکان و هەم ئێرانیەکان وەک پێشڕەوانی بزووتنەوەی پێشکەوتوخوازی دیمۆکراتیک لە رۆژهەڵاتی ناوەڕاست دا دوعای خێرتان بۆ دەکەن[1]

ئیستالین 8ی مای1946

لە راپۆرتی جێگری کۆنسوڵی سۆڤیەت لە ماکو سەلومین و سکرتێری کۆنسولی سۆڤیەت لە ماکو مورادیان 30ی یانوری 1946

لە ماوەی ئەم چوار مانگەی دوایی دا لە ناوەندی سەرکردایەتی پارتی دیمۆکراتی کوردستانەوە لە مەهاباد هیچ پەیوەندێک لەگەڵ عەشیرەکانی کوردی ئێرە واتە لە ماکو و خۆی جەلالی و ویلان و زیلان نەکراوە. کوردەکانی ئەم عەشیرانە ئاگاداری روداوەکانی کوردستان و کاروباری پارتی دیمۆکراتی کوردستان و دەوڵەتی کوردی نیە.

لە لایەکی ترەوە پارتی دێمۆکراتی ئازەربایجان و دەوڵەتی ئازەربایجان ئەو کوردە ناوبراوانە بۆ کاروبار راناکێشێت و بانگیان ناکات، نوێنەرانی کورد لە رێخراوەکانی ئەم پارتیە و دەوڵەتەکەیان نیە. بیانوش بو ئەم کردەوەیە ئەوەیە کە کوردەکان بۆخۆیان پارتی و دەوڵەتیان هەیە. بەم چەشنە چالاکی لە ناو کوردەکانی ئەم ناوچەیە دراوەتە دەستی تەقدیر.

گەرچی پێنج نەفەر لە عەشایرەکانی ناوبراو لە کۆمیتەی ناوەندی حیزبی دیمۆکراتی کوردستانن بەڵام چالاکی ئەوانە لەم ناوچەیە لاوازە بەم جۆرە کوردەکان ئێستا لە بەشداری کردنی کاروباری ژیانی کومەڵایەتی و سیاسی ئەم ناوچەیە دابڕاون یا بێ بەش کراون.

---

1 ئارشیفی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی کۆماری فیدراتیفی روسیا فۆندی سکرتاریەتی مۆلەتۆف وەزیری دەرەوەی سۆڤیەت کارتۆنی 34 دۆسییەی544 کۆپییەی8ل ،ل 8و9.

بۆیە دڵساردی و نائومێدی و نارازی بوونی دانیشتوانی کورد بەرامبەر بە هەڵسوکەوتی پارتی دیمۆکرات و دەوڵەتەکانی کورد و ئازەربایجان بەرچاو دەکەوێت. لە بەر ئەوەی کە هاتوچۆی کوردەکان نێوان خۆی و مەرەند لە لایەن پارتیزانە ئازەربایجانەوە پێشگیری لێ دەکرێت و داوای دیکۆمێنتی(بەڵگەی) حیزبی یا دەوڵەتی یان لێ دەکرێت / کە کوردەکان نییانە/ بۆیە لە رۆژی 30 لە سەر 31ی مانگی 12ی ساڵی 1945 سەرکردەی عەشایرەکانی کورد بۆ چارسەر کردنی کێشەکانی خۆیان کۆدەبنەوە. کۆبوونەوەکە لە گوندی بابلول ئاوا لە ناوچەی ماکو دەکرێت و ئەمانەی خوارەوە بەشدار بوون.

1- شیخ عەبدلقادر، شیخ حەسەن حاجی لە رێبەرانی عەشیرەی جەلالی کە ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی ح.د.ک.

2- عەبدول ئاغاجانی قارەمان رێبەری عەشیرەی دیلان ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی.

3- حەیدەر ئاغای حەیدەری رێبەری عەشیرەی میلان .

4- عەمو ئاغای عەموی رێبەری تایفەی عەموی کە ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی ح.د.ک. و رێبەری هۆز و خێڵە کوردەکانی تر کە ژمارەیان دەگاتە 50 نەفەر تێدا بەشداری ئەم کۆبونەوەیان کردووە. سەرکردەکانی کورد لەم کۆبونەوە بریاریان دا کە نوێنەرانی خۆیان بنێرنە مەهاباد بۆ روون کردنەوەی ئەم پرسیارانە:

1- پارتی دیمۆکراتی کوردستان بە گشتی لە چ بارودۆخێکدایە؟

2- چ بریارێک بۆ کاروباری رێکخرانی ئەم حیزبە لە ناوچەکانی خۆی و ماکو پێش بینی کراوە؟ ئایا ناوەندیک بۆ رێکخراوەکانی ئەم حیزبە لە ناوچەکاندا دروست دەکرێت و ئەگەر دەکرێت دەبێ کارتی ئەندامیەتیش بۆ ئەندامانی حیزب دروست بکرێت؟

3- روون بکرێتەوە ئایا دەوڵەتی کوردی رێکخراوی پاسادانەر و هێزی لەشکەری بۆ دروست کراوە؟

4- تەواوی شارەکانی ئازەربایجانی ئێران لە لایەن پارتی دیمۆکراتی ئازەربایجانەوە داگیر کراوە. لە کام شارانە دەوڵەتی کوردی و رێکخراوەکانی حیزبی خۆی دادەمەزرێنێت ؟ئایا داوای شارەکانی ماکو، خۆی، رەزائیە دەکات.

5- بە چ شێوەیەک و چۆن دامودەزگاکانی دەوڵەتی بۆ کوردان لە شارەکانی خۆی و ماکو دروست دەکرێت چونکە ئەم شارانە کەوتونەتە شوێنێکی دوری وڵات و ئێستا بە کردەوە لە کوردستان جیا کراوەتەوە؟

6- ئایا دەکرێ کوردەکان هەندێ چەک لەو قورخانە (جبەخانە)یەی کە پاش چەک کردنی دامودەزگاکانی پۆلیس و ژاندارمیری و سوپای ئێران کۆکرانەوە وەربگرن. لەم بارەوە دەبێ ئەوەش بزانرێت و لە بەر چاو بگیردرێت کە بەشێک لەو چەکە بە دەستوری دەوڵەتی ئازەربایجان دراوەتە پاسەوانەکانی ئازەربایجانی کە لە لایەن دەسەڵاتدارانی ئازەربایجانیەوە رێکخراون.

بۆ جێبەجێ کردنی بڕیارەکانی ئەم کۆبونەوە و هەروەها بۆ روونکردنەوەی پرسیارەکانی سەرەوە نوێنەرانی ناوداری کورد وەک سەید عەبدلوەهاب و سەلو ئیسماعیل نێردراون بو مەهاباد کە تا ئێستاش لە مەهابادن و نەگەڕاونەتەوە ماکو.

جگە لەوە ئەو سەرکردە کوردانە هەر لەم کۆبونەوە دا بڕیاریان داوە کە لە 117 ماڵی دەوڵەمەند لە عەشیرەکانی خۆیان لە هەر ماڵێک هەزار تمەن و بنەماڵەکانی تر بە گوێرەی توانایان پارە کۆبکەنەوە بۆ راگرتن و پێویستی دامودەزگاکانی کوردی لە شارەکانی خۆی و ماکو. وە بەشێک لەم پارەیە بۆ راگرتنی دوسەد سواری چەکداری کورد کە مانگانە 50 تمەن مووچەیان پێی بدرێت، بەڵام تا ئێستا ئەم بڕیارە جێبەجێ نەکراوە و گوایا چاوەرێی پەسەند کرانی ئەم بڕیارە لە لایەن ناوەندەوە (مەهاباد_ هەورامی) دەکەن.

هەندێک لە سەرکردەکانی کورد بە کەڵک وەرگرتن لەو بارودۆخەی کە پێش هاتوە پەیوەندییان بە هەندێ کۆنەپەرست و کاربەدەستانی تورکیاوە کردووە کە ئەوانیش لە ناو کوردەکاندا دەستیان داوەتە پروپاگەندە دژی بزوتنەوەی دیمۆکراتیک،وەک سەرکردەی خێڵی "ساکان" لە هۆزی جەلالی کە دووسەد ماڵ دەبن و ئیجازەی بە کەس نەداوە کە خۆیان لە حیزبی دیمۆکراتی کوردستان بنوسن ووتویەتی:"کە من کورد نیم وتورکم،نە خۆم و نە خێڵەکم ئامادە نین لە پارتی دیمۆکراتی کوردستان بنوسین ".

وه ك سەرکردەی خێڵی"بەلیخکانلی" له هۆزی جەلالی حەسەن عومەر لە ڕێگای پیاوەکانیەوه به خزمەکانی خۆی له تورکیا داوای لە کاربەدەستانی تورکیا کردووه کە ئیجازەی پێبدرێت خۆی و خێڵەکەی له ئێرانەوه بڕۆنه تورکیا .

دووسەد چەکداری خێڵی 'خەلیکانلی و ساکان و حەسۆ خیلانی/ کە ڕێبەرەکەیان موسا ئیبراهیم و عومەر ئاغای خالدین له 1945/12/4 به نهێنی له ناوچەی تامبار لە ماکۆوه هێرشیان کردوتە سەر کوردەکانی تورکیا(لە ناوچەی ئیگدەر)و 2400 مەڕوماڵاتیان لێ دزیون و دوو نەفەریشیان بریندار کردون .

دوای ئەم ڕوداوه کاربەدەستانی تورک لە ئیگدەر 150 کوردی تورکیا چەکدار دەکەن و دەیانێرنە سەر کوردە تاڵانکەرەکان و ئەوانیش1500 ماڵاتی وردیان لێ دەبەن بەڵام دوایان دەکەون و لێیان دەسێننەوه و3نەفەریان دەکوژن و دوو نەفەریشیان (له کوردەکانی تورکیا)بریندار دەکەن.

ئەم هێرشانه بە بێ ئاگاداری کاربەدەستانی تورک ڕێکنەخرابوو مەبەستیان تێکدانی پەیوەندیەکانی نێوان کوردی تورکیا و ئێران بوو له لایەکی ترەوه نەهێڵن لە باری سیاسیەوه کوردی ئەو دوو وڵاته یەکبگرن و سەرئەنجام کوردەکانی تورکیا دژی کوردی ئێران کە بەشداری بزوتنەوەی دیموکراتیکیەکان کردووه بە کار بێنن لەم دوایانەدا کاربەدەستانی تورک بە نهێنی دەستیان داوەتە ناردنی کوردە باوەر پێکراوەکانی خۆیان بۆ ناو کوردەکانی ماکۆ بۆ هاندانیان دژی بزووتنەوەی دیموکراتیک و دەنگوباسی پرواکاسیونانه دژی یەکیەتی سوڤیەت بڵاو دەکەنەوه. ئەو کوردانەی کە ناردویانن لە ناو کوردەکان و ئازەریەکانی ناوچەکه ئەم دەنگوباسانە بڵاودەکەنەوه : [1]

1- هیچ ئۆتۆنۆمێک بۆ کورد و ئازەربایجانیەکان قەت نابێت و ئەمە درۆ و پیلانێکی روسەکانه بۆ گەیشتن به مەبەستەکانی خۆیان. روسەکان مەبەستیان لکاندنی ئازەربایجانی ئێران به ئازەربایجانی سۆڤیەتیەوەیە.

---

1 ئارشیفی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی کۆماری روسیای فیدراتیڤی فۆندی 4 و 5 کوبیه ی 31 کارتۆنی 359ل ،ل 46-51.

2- ئەگەر ئێوە بە قسەی روسەکان بکەن لە سەر و سامانی خۆتان بێبەش دەکرێن. واتە لە نان و مەڕوماڵات و جل و بەرگ. ئێوە ئەودەمە دەبێ بۆ روسەکان وەک نۆکەر کار بکەن و بەو پارەیەی کە دەتاندەنێ ناتوانن لە کیلویێک نان زیاتر بکڕن.

3- ئێمەی کوردی تورکیا بە دەوڵەتی خۆ وەفادار دەمێنینەوە چونکە دەمانپارێزێت چەکدارمان دەکات. ئەمەریکا و ئینگلیسەکان لەگەڵ ئێمە ئامادەن وەڵامی روسەکان بدەینەوە.

4- لە پێناوی پاراستنی ئیسلام دەوڵەتی تورکیا ئیجازەی داوە کە تەواوی موسڵمانە سونیەکان /کوردەکان/ و شێخەکانی ناوچە لە ئێرانەوە بێنە تورکیاوە.

5- باوەر بە گاورەکان /کافرەکان/ مەکەن، ئیسلامی مەحەمەدی لە بیر نەکەن و ئیسلام نەفروشن. ئێمەی موسڵمان دەبێ دژی دوژمنی گشتی گاورەکان/مەسیحیەکان/ خەبات کەین.

لە نیوەی یەکەمی مانگی یانوری 1946 دەستەیەک لە کوردەکانی تورکیا بە نهێنی هاتونەتە ناو خاکی ئێرانەوە و لە ناوچەی ئاخگەل سەر بە ماکو لای سەرۆک عەشیرەی جەلالی ئەندامی کۆمیسیونی رەزائیە سەر بە کۆمیتەی ناوەندی پارتی دێمۆکراتی کوردستان عومەر ئاغای خالیدی دانیشتوون.

بە گوێرەی سەرچاوە باوەر پێکراوی کورد ئەوانە بۆ مەبەستێکی تایبەتی لە لایەن کاربەدەستانی تورکیاوە نێردراون و شەش نەفەریش لە کوردەکانی تورکیا لە ناوچەی تامبار / لە ماکۆ لای سەرۆک خێڵی ساکان موسا ئێبراهیم ماونەتەوە.[1]

[1] هەمان سەرچاوە لاپەرەی 52

راپۆرتی جێگری کۆنسوڵی سۆڤیەت لە ماکو موورادیان سەبارەت بە رووداوەکانی سیاسی لە ناو عەشایری کوردی ماکو لە 2/15وە تا 1946/3/15

وەک راگەیەندرا نوێنەرانی عەشایری کورد ماکو و خۆی بە سەرۆکایەتی سەید عەبدلوەهاب و سلو ئیسماعیل بۆ وەرگرتنی دەنگوباس و چۆنیەتی هەڵسوکەوت و چالاکیيان لەم ناوچانە بە تایبەتی کێشەکانی سەبارەت بە رێکخراوی حیزبی دیمۆکراتی کوردستان و دەوڵەتی کوردی چوبونە مەهاباد. دوای گەڕانەوەی ئەم نوێنەرانە بۆ ماکو دەرکەوت کە ئەوانە لە مەهاباد رێبەرانی کوردیان لە مەهاباد گومراه و بەهەڵە بردوە و بۆ بەرێوە بردنی کاروباری حیزبی و دەوڵەتی کوردەکانی خۆی و ماکو هەندێ کەسیان کاندید کردوە. سەید عەبدلوەهاب و سولیمان پیاوەکانی خۆیان بۆ بەڕێوەبردنی ئەم پۆستانە پێشنیار کردوون. ئەوانەی کە پێشنیاریان کردوون لەگەڵ کۆنەپەرستانی دەوڵەتی ئێران و هەروەها لەگەڵ تورکیا پەیوەندییان هەیە. سەیر ئەوەیە کە ناوەند (مەهاباد) لەم بارەوە بەڵێنی داوە و پێشنیارەکانی ئەوانی پەسەند کردوە و دەستوری بە تەواوی عەشایرەکان داوە کە کۆمیتە و دامودەزگاکانی دەوڵەتی وەک بەخشدار، ژاندارمری، دارایی و دادگا وهتد/ دابمەزرێنن و سەربەخۆ بن و جیا لە یەکتر بن.

ئەم دامودەزگا حیزبیەو دەوڵەتیانە دەبێ لە ماکو بۆ عەشایرەکانی جەلالی و ویلان و زیلان و لە شاری خۆی بۆ عەشایرەکانی کۆرسینی هەر کام بە جیا و سەربەخۆ پێک بهێنرێن. جێبەجێ کردنی ئەم دەستورە بێگومان ئەبێتە هۆی تێکچونی یەکێتی نێوان عەشایرەکانی کورد و بەهێز بوونی دوژمنایەتی نێوان ئەو عەشایرانە و هەروەها دژی دانیشتوانی ئازەری ناوچەکە و تێکچوونی بارودۆخەکە دەبێت. لە پەیوەندی لەگەڵ دەستوری ناوبراو لە لایەن رێبەرایەتی کورد لە مەهابادەوە بۆ کوردەکانی ئێرە سەرکردەی کوردەکانی جەلالی شیخ عەبدلقادر لە 1946/2/16 نامەیەکی بۆ کۆنسوڵی ئێمە نوسی و تێیدا داوای موافقەی ئێمەی کردوە کە لە شاری ماکو دامودەزگاکانی دەوڵەتی کوردان پێک بێنن. بەڵام ئەم نامەیەی شێخمان بێ وەڵام

هێشتەوە. هاوکات نوێنەرانی شێخ داوایان لە رێبەرانی کۆمیتەی پارتی دیمۆکراتی ئازەربایجان لە ماکو کردوە کە موافقە بکەن کوردەکان دامودەزگای بەڕێوەبردنی خۆیان دروست بکەن، بەڵام بەرپرسیارانی کۆمیتەی پارتی دیمۆکراتی ئازەربایجان لە ماکو دەیانزانی کە هەبوونی دامودەزگاکانی حیزبی و دەوڵەتی کوردی لە ناوچەکەدا دەبێتە هۆی پەیدا بوونی دو دەسەڵات لە ناوچەکەدا. هەر بۆیە ئەم پرسیارەیان بە بروسکە گەیاندە رێبەرانی دەوڵەتی ئازەربایجان لە تەورێز. دەوڵەتی ئازەربایجانیش لەم بارەوە ئەندامی سەرکردایەتی شورای مەجلیسی ئازەربایجانی بە ناوی موراد عەلی خان تەیموری کوری خانی ماکوی لە تەورێزەوە ناردە ماکو تا لەگەڵ کوردەکان وتووێژ بکات. مەبەست لە هاتنەکەیشیان ئەوە بو کە لەگەڵ سەرکردەکانی کورد قسە بکەن بۆ ئەوەی واز لە رێکخستنی ئەو دامودەزگا دەوڵەتیانە لە ماکو بێنن تا دەستورێکی تایبەتی لەم بارەوە بدرێت. چاو پێکەوتنی موراد عەلی خانی تەیموری لەگەڵ سەرکردەکانی کورد ئەنجامێکی پۆزتیڤیانەی باشی نەبوو و کوردەکان بە بێ گوێدان بە موراد عەلی خان لە سەر رێکخستنی دامودەزگاکان خۆیان لە ماکو بەردەوام بوون، سەید عەبدلوەهاب لەم بارەوە دەورێکی تایبەتی بینی کە ناوبراو رایگەیاند کە رێبەرانی کورد داوا لە دەوڵەتی ئازەربایجان دەکەن کە ناوچەکانی ماکو و جولفا و ماکو و خۆی و رەزائیە سەر بە کوردستان بن و لەم بارەوە سەید وەهاب کە بە ئێمەی راگەیاند کە کاتی ئەوە هاتوە و پێویستە ئێمە بناغەی دامودەزگاکانی خۆمان لەم ناوچانە دروست بکەین و ئەم شوێنانە بگرینە دەستی خۆمان. لە ژێر کاریگەریەتی ئەم چالاکیە پرواکاسیونانە سەید وەهاب و لە ژێر رێبەرایەتی ئەودا لە 1946/2/22 40 نەفەر لە سەرکردەکانی هۆز و خێڵ و تایفەکانی کوردی عەشیرەی جەلالی ناوچە لە ماکو کۆبوونەوە دەکەن بۆ ئەوەی دامودەزگاکانی خۆیان لە شار پێکبێنن. ئەوانە تا 1946/3/2 لە شار دەمێننەوە، لەم کۆبوونەوەدا تەنیا شێخ عەبدلقادر و پیاوەکانی بەشداری ناکەن. بەشداری نەکردنی ناوبراو لەم کۆبوونەوەدا لەبەر بەرژەوەندی تایبەتی خۆی و گێرە و کێشەیەکی کە لەگەڵ سەید وەهاب هەیە بوو. سەید عەبدلقادر دژی کاروباری ئەم کۆبوونەوە راوەستا.

لە ماوەی 10 رۆژ هاتنی ئەم سەرکردە کوردانە بۆ شاری ماکو کە ناوی هەندێکیان زانراوە، وەک: سەید وەهاب، عومەر ئاغای خالید، عەبدلرەزاق عومەر، جەعفەر ئاغا، عەبدوڵلا ئاغا، 0سولیمان ئاغا ئیسماعیل و --- ئەمانە چەند جار هاتونە کۆنسولخانەی ئێمە و لە وتووێژدا لەگەڵ من هەوڵیان ئەدا هەڵوێستی ئێمە سەبارەت بە رێکخستنی دامودەزگاکانی پارتی و دەوڵەتیەکانی کورد لە ماکو بزانن بەڵام ئێمە هیچ وەڵامێکی پۆزەتیڤانە و باشمان پێی نەدان و هەمیشە ئاموژگاریمان کردوون کە کێشەکانی خۆیان لەگەڵ دامودەزگاکانی دەوڵەتی ئازەربایجان چارسەر بکەن. بەم چەشنە سەید عەبدلوەهاب و سەرکردەکانی تری کورد کە هیچ شتێکیان وەگیر نەکەوت گەرانەوە بۆ گوندەکانی خۆیان، دوای ئەمە سەید عەبدلوەهاب خۆی بە نوێنەری بەرپرسیاری کۆمیتەی ناوەندی حیزبی دیمۆکراتی کوردستان راگەیاند بە کەڵک وەرگرتن لە سومعەی سەرکردایەتی کورد لە مەهاباد کە خۆی بە نوێنەری ئەوان داناوە دەستی داوەتە پراواکاسیون و ئاژاوە نانەوە لە ناو کوردەکان و هاندانیان دژی دەوڵەتی دیمۆکراتیکی ئازەربایجان ناوبراو هەروەها دژی شێخ عەبدلقادر کە لایەنگری چارسەر کردنی کێشەی کوردەکان لەگەڵ کاربەدەستانی ئازەری بە شێوەیەکی دۆستانە بوو پروپاگەندەی زۆری کرد.

لەم پروپاگەندە پراواکاسیونە ئەوانەی خوارەوە چالاکانە پیشتیوانیەیان لە سەید عەبدلوەهاب کرد،باقو عەلی رێبەری خێڵی جنیکانلی، حەسەن ئاغا عومەر سەرکردەی خێڵی بەلیخکانلی، عومەر ئاغای خالیدی سەرکردەی هۆزی جەلالی، سولیمان ئیسماعیل ناودار و دەوڵەمەندی هۆزی میلان . پاشان لە ئەنجامی ئەم هەڵسوکەوتەی سەید و لایەنگرەکانی دوبەرەکی نێوان هۆزەکانی جەلالی و میلان و زیلان بە هێزتر بوو و سەرئەنجام:

1- هەردوو سەرکردەی هۆزی جەلالی عومەر ئاغای و شێخ عەبدلقادر دەستیاندایە کۆکردنەوەی لایەنگری خۆیان و هەر کام لەمانە داوای سەرکردایەتی رێکخراوی کۆمیتەی حیزبی دیمۆکراتی کوردستانیان لە ناو کوردەکانی خۆیان دەرکرد. عومەر ئاغا دوای گەرانەوەی لە ماکو لە گوندی ئادەگان/30 کیلۆمەتری ماکو/ 15 نەفەر لە سەرکردەکانی کورد کۆدەکاتەوە بەشێک لەو کوردانەی هۆزی جەلالی رادەگەینن کە

ئەوان دامودەزگاکانی حیزبی و دەوڵەتی کوردییان بۆ هۆزی جەلالی دامەزراندوە.
هاوکات عومەر ئاغا نوێنەری خۆی واتە سەید عەبدولوەهاب دەنێرێت بۆ مەهاباد و داوا لە ناوەند دەکات کە شێخ عەبدلقادر سزا بدەن و عومەر ئاغا وەک بەرپرسی کۆمیتەی حیزبی دیمۆکرات بهێڵێتەوە.

2-خێڵەکانی ئەموی ،دودکانلی، دالای هۆزەکانی میلان لەگەڵ دانانی عەبدوڵڵا ئاغا وەک سەرۆکی عەشیرەی دیلان بۆ سەرکردانەی کۆمیتەی پارتی دیمۆکراتی کوردستان لە ناوچەکە رازی نین و ئەوە بوو کە 18 نەفەر لە سەرکردەکانی ئەو هۆزو خێڵانە بۆ شکات کردن لەم بارەوە دژی دانانی عەبدوللا ئاغا و چەند نەفەری تر لە رێکخراوی حیزبی دیمۆکرات و دامودەزگاکانی دەوڵەتی کوردی بۆ شکات کردن چونەتە مەهاباد.

3- کوردەکانی هۆزی بروکانلی و خێڵی میلان دژی دانانی حەیدەر ئاغا /کە سەرۆکی هۆزی عەشیرەی میلانە/ وەک سەرۆکی کۆمیتەی حیزبی دیمۆکراتن و ئەوانە داوای کۆمیتەیەکی سەربەخۆ بۆ کوردەکانی بروکانلی دەکەن.

ئەو بارودۆخەی کە دروست بووە پەیوەندی نێوان هۆز و خێڵە کوردەکان تێکچووە و لە ماوەی ئەم چەند مانگە چەند روداوی کوشتن لە سەر دوژمنایەتی کۆن لە ناو کوردەکانی جەلالی رویداوە. بۆ چارەسەری ئەو کێشانەی سەرەوە چاوەڕێی دەستوری نوی لە لایەن رێبەرانی کورد لە مەهابادەوە دەکرێت.[1]

لە راپۆرتی جێگری کۆنسوڵی سۆڤیەت لە ماکو مورادیان 20ی مارتی 1946

1946/3/19 نوێنەری کۆمیتەی ناوەندی حیزبی دیمۆکراتی کوردستان لە مەهاباد حاجی سەعید موحەمەد سەعید و مەلا موحەمەد ئەمین عەبدی هاتنە کۆنسوڵخانەی ئێمە. ئەوانە بەمنیان وت کە لە مەهابادەوە لە لایەن کۆمیتەی ناوەندی ح.د.ک بۆ چارەسەرکردن و رێکخستنی دامودەزگاکانی حیزبی و دەوڵەتی لە ناوچەی ماکو و خوی هاتوون.

---

[1] هەمان سەرچاوە ل 80-85 .

حاجی سەعید رایگەیاند:

قازی موحەمەد سەرۆکی ح.د.ک لە مەهاباد پێی راسپاردوین کە بۆ چارەسەرکردنی بارودۆخی کوردەکانی ناوچەی ماکو و هەروەها بۆ نەهێشتنی دووبەرەکی لە ناویاندا بێین بۆ ئێرە و من هەموو هەوڵی خۆم بۆ جێبەجێ کردنی دەستوری ناوبراو بەکار دەبەم.

لە وەڵامی پرسیاری من کە لە کوێ ئەوانە دەیانەوێ ناوچەیەک بۆ دامودەزگاکانی خۆیان هەڵبژێرن. حاجی سەعید وتی:

من جارێ تەنیا دەستوری ناوەندم پێیە کە دامودەزگاکانی حیزبی و دەوڵەتی بۆ کوردەکانی ماکو لەو گوندانەی کە کوردی تیا دەژین رێکبخەم. لە شاری ماکو و گوندە ئازەریەکان ئێمە دامودەزگاکانی کوردی تا دەستورێکی تایبەتی لە لایەن رێبەرایەتی کوردەوە لەم بارەوە نەدرێت دانامەزرێنین. ئێمەی کورد داوا دەکەین کە ماکو و خوی و رەزائیە سەر بە کوردستان بن و بەڵام ئەم پرسیارە هێشتا چارەسەر نەکراوە و قازی موحەمەد دەگەڵ سەرۆک وەزیرانی دەوڵەتی ئازەربایجان پیشەوەری لەم بارەوە لەو وتووێژ دان تا چارەسەر کردنی ئەم کێشەیە ئێمە دەبێ ئەو دامودەزگایانەمان لە گوندە کوردنشینەکاندا هەبێت کە تەواوی کوردەکانی ناوچەی ماکو سەربە ئەم داموودەزگایانە دا دەبن. من بە حاجی سەعیدم وت کە چەند شکات لە لایەن جوتیارە گوندنشینەکانی ناوچەی (شوت) هوە لە دەست کوردەکانەوە بە ئێمە گەیشتوە کە لە سەر گیا و زەویوزار کوردەکان دەستەرێژییان لێ دەکەن و داوام لێ کرد کە دژی ئەو کوردانە هەنگاوی کۆنکریتی هەڵبگرێت. ئەویش بەڵێنیدا کە نەهێڵێت شتی وا دوپات بکرێتەوە، پاشان حاجی سەعید وتی کە ئەو لەمێژە بۆ ئازادی کورد لە دەست رژێمەکانی ئێران و تورکیاوە خەبات دەکات و لەم بارەیەشەوە بۆ گەیشتنی بەو ئامانجە چەند ساڵێک خەباتی نهێنی لە ناو کوردەکانی موسڵ و عێراق و دیاربکر و شارەکانی تری تورکیا کردوە. لە وەڵامیدا من هیچم نەوت.

مورادیان لە راپورتێکی تردا سەبارەت بە بارودۆخەکە دەنوسێت کە عەلی قولی خان لە لایەن دەوڵەتی تەورێزەوە کراوەتە فەرمانداری ماکو. کوردەکانی هۆزی شکاک هەرەشە لە ئازەریەکان دەکەن. عومەر خانی شەریفی رێبەری شکاکەکان دەستی داوەتە کرین و کۆکردنەوەی چەک و تەقەمەنی.[1]

---

1 – هەمان سەرچاوە ل 86، 87 ، 94.

لە وتوویژەکانی سکرتێری کۆنسوڵخانەی یەکێتی سۆڤیەت لە ماکو ئەڵلوەردیف 25ی مارتی 1946

14ی مارتی ئێمساڵ لە شاری خوی چاوم بە دانیشتوانی گوندی کیلدور سەر بە ناوچەی خۆی فەرجزادە هەروەها فەرهاد پورئیسماعیل، فەیزولازادە و دانیشتوی گوندی کەینار (چینار) فەرمان سولیمان و عەبدولا ئوغلی کەوت. ئەوانە هەموویان شکاتیان لە کوردەکانی ئەم گوندانە دەکرد کە تەنگیان بە جوتیارە ئازەربایجانەکانەوە هەڵچنیوە و دەڵێن کە سولیمان بەگ لە ناوەندی فیورالی ئەم ساڵ لە مەهاباد گەراوەتەوە خوی بە فەرماندەی ژاندرمە کوردکانی تەواوی ناوچەی خوی راگەیاندوە و دەستی بە زۆر و زۆرداری دژی ئەندامانی پارتی دیمۆکراتی ئازەربایجان کردوە لە دانیشتوانی ئازەری گوندەکانی کێلە و کینار بە زۆر هەرەشەی لێ کردون کە ببنە ئەندامی حیزبی دیمۆکراتی کوردستان و ناوی خۆیان لەم پارتیە بنوسن. بە تەواوی ئەو کەسانە کە ناوی خۆیان دەنوسن سولیمان بەڵێنی داوە کە لە دانیماڵیات و خزمەتی سەربازی و هەروەها تالان کردن لە لایەن کوردەکانەوە ئازاد دەکرێن و جوتیارانی گوندەکانی کێڵدر وەک عەلی ئەشرەف، ئیسماعیل مەحەمەد کەریم و ژمارەیەکی تر کە ئامادە نەبوون ناوی خۆیان بنوسن بچنە ژێر ئەم بارەوە لە لایەن کوردەکانی سولیمانەوە بەشێوەیەکی بێبەزەییانە لێ دەدرێن.

سولیمان باندێکی چەکداری لە ئازەربایجانیەکان بە سەرۆکایەتی مەمەد جەعفەر قولی ئوغلی پێکهێناوە کە بەروچەکی نوێنەرانی دیمۆکراتە ئازەربایجانیەکانی لە گوندی قار سەر بە ناوچەی خوی دەرئەکات و سوکایەتی بە جوتیارەکان دەکات. جوتیارانی گوندەکانی کێلەوەر و کینار کە توانای بەرەنگاری ئەم کردەوەیەی سولیمان نایەن لە گوندی رادەکەن. فەرەحزادە عەشق عەلی ووتویەتی کە کۆمیتەی خوی پارتی دێمۆکراتی ئازەربایجان و فەرمانداری خوی چەند جار شکایەتی جوتیارە ئازەربایجانیەکانیان پێ گەیشتوە بەڵام بە بێ وەڵام ئەم شکاتانەیان هێشتوەتەوە. لە بەر ئەوە چەند جار سولیمانیان بانگ کردوتە شاری خوی بەڵام نەهاتوە.

وەتویەتی تەنیا کاتێک ئامادە دەبێت کە فەرماندەی هێزەکانی سۆڤیەت داوای لێ بکات. جوتیارەکان داوایان کردوە کە دەستدرێژی سولیمان و پیاوەکانی پارێزگارییان

لێ بکرێت لە چاو پێکەوتنمان لە گەڵ جوتیارانی دوو گەلی ناوبراو پێمراگەیاندن کە سەبارەت بە کێشەی نێوان ئازەربایجان و کورد ئەوانە دەبێ بڕۆنە لای دەسەلاتدارانی خۆجێیی و فەرماندەی هێزەکانی ئێمە دەسەلاتی چارەسەر کردنی کێشەی ئەوتۆی نیە.

تێبینی: روداوی ئەوتۆ کاتێک کە نوێنەرانی پارتی دیمۆکراتی کوردستان لە رێگای بەڵێن و گوشار و زوڵم و زۆر هەوڵ ئەدەن کە ئازەربایجانیەکان بکەنە ئەندامی پارتی دیمۆکراتی کوردستان لە گوندەکانی ناوچەی خوی و ماکو زۆر بیندراوە و هیچ وەڵامیکیان یا چارەسەرێکیان لە لایەن ناوەندی خۆیانەوە پێی نەگەیوە و لەم بارەوە هیچ چالاکێکیان بۆ چارەسەری پەیوەندی نێوان ئازەربایجان و کوردەکاندا نەکردوە و هیوادارن کە فەرمانبەرانی ئێمە پێشی پراواکاسیون و رێگری کوردەکان بگرن.

لە وتووێژی سکرتێری کۆنسوڵخانەی سۆڤیەت لە ماکو ئەللەوەردی یڤ.ت.ئا 28ی ئاپریلی 1946

لە کاتی سەردانەکەم بۆ شاری خوی لە نێوان 17-14 ئاپریلی ئەم ساڵە دوو وتووێژم لەگەڵ کوردەکانی قوتور(نوێنەری پارتی دیمۆکراتی کوردستان لە قوتور سەعید سولتانە) هەبووە.

سەعید سولتان وتی کە کوردەکان بە دەرچونی هێزەکانی سوپای سور لە ئێران زۆر پەرۆشن لە بەر ئەوە کوردەکان لە سایەی سەری سوپای سورەوە ئازادیەیان دەستکەوتوە و خۆیان بە ئەمەکداری دەزانن. بۆیە بە دەرچونی سوپای سور ناوبراو وتی کە مەترسێکی گەورە لە سەر ئەو ئازادیەو ئەو دەسکەوتانەی کە گەلی کورد بە دەستیهێناوە لێ دەکرێت و لە لایەن رژێمی ئێرانەوە هەرەشەی لێ دەکرێت و هەروەها لە لایەن دەوڵەتی تورکیاشەوە بە رێگای باندە کوردەکانەوە ئاژاوە دروست دەکرێت.

سەعید سوڵتان هەروەها باسی ئەو هەنگاوانەی کرد کە بە دەستوری ناوەندی کوردستان لە مەهاباد بەتایبەتی کۆکردنەوەی هێزە کوردەکان بۆ پاراستنی سنوری ئێران – تورکیە ئامادە کراون کرد. بە گوێرەی قسەکانی ئەو سنوری نێوان تورکیا – ئێران لە ناوچەی قوتور لە لایەن هێزە کوردکانەوە دەپارێزرێن و هێزی کورد جێگای ئەو پیگەیانەیان گرتوەتەوە کە لە لایەن سوپای سورەوە چۆڵ کراون. سەبارەت بە

پەیوەندیەکانی دوو لایەنەی کورد لەگەڵ دانیشتوانی ئازەری سەعید سولتان وتی کە بە دەستوری قازی مەحەمەد ئەوانە لە کاروباری ئازەربایجانیەکان دەست تێوەردان ناکەن بەڵام لەم دوایانەدا ژمارەیەکی زۆر لە جوتیارەکانی ئازەری داوایان لە کۆمیتەی پارتی دیمۆکراتی کوردستان لە قوتور کردوە کە ئامادەن ناوی خۆیان لەم حیزبە بنوسن. لە وەڵامی پرسیاری من کە بۆچی ئازەریەکان دەیانەوێ ناوی خۆیان لە پارتی کوردی بنوسن و ژمارەیان چەندە؟ ناوبراو بەناڕەزایەتیەوە وەلامی دایەوە کە نزیکەی دەهەزار نەفەر داواکاریان لەم بارەوە نوسیوە بەڵام تەنیا 124 نەفەر کارتی حیزبیان پێدراوە. هۆی سەرەکی کە ئازەربایجانیەکانی پاڵپێوە ناوە بینە ریزی پارتی دیمۆکراتی کوردستانەوە بە وتەی سەعید سوڵتان ئەوەیە کە پارتی دیمۆکراتی کوردستان پرۆگرامی پارتیەکەی خۆیان زیاتر جێبەجێ دەکەن و یەکێتی لە ناو ریزەکانی زیاترە تا کۆ پارتی دیمۆکراتی ئازەربایجان و باوەر و هیوایان زیاتر بە یەک ئەگەربێتو و شەری چەکداری دەستی پێ بکرێت. کوردەکان کە خاوەن چەکدار و ورەی جەنگاوەرین تا سەرکەوتن خەبات دەکەن.

وتەکانی سەعید سوڵتان لەگەڵ دەستورەکانی قازی موحەمەد بەتایبەتی سەبارەت بە راکێشانی ئازەریەکان بۆ ناو پارتی کوردی یەکناگرێتەوە کە لەراستیدا ئەم کردوەیە دەست تێوەردانی کورد لە کاروباری ئازەریەکانە و ئەم کردوەی کوردەکان بۆبە بیانوی بلاوکردنەوەی ئەو دەنگوباسە کە کوردەکان دەیانەوێ چەند گوند و شاری ئازەری داگیر بکەن و دەسەلاتی خۆیان لەوێ بچەسپێنن. سەعید سوڵتان لە وەڵامی ئەم وتانەی من وتی: ئێمە هیچ کاتێک بیرمان لە داگیر کردنی شار و گوندی ئازەریەکان نەکردوتەوە و بە سەریاندا دەسەلات بەرێوە بەرین. بە پێی پرۆگرامی ئێمە ئازەری و کورد برای یەکن و ئەم دەنگوباسانە لە لایەن ئەو کەسانەوە بڵاو دەکرێنەوە کە نایانەوێ کورد و ئازەری دۆستی یەک بن بەڵام ئەگەر قازی موحەمەد لەم بارەوە دەستورمان پێی بدات ئامادەی جێبەجێ کردنی دەبین. لەبەر ئەوە درەنگە ئیتر دەبێ کوردەکانیش ترتیوریای (خاکی) خۆیان هەبێت و بۆ ئەوەی بتوانین تا لە کاتی پێویست لەو پەری توانا و هێزەوە بەرگری لێ بکەین. هەست دەکرێت کە سەعید سولتان نارازی ئەوەیە کە هێشتا کێشەی ترتیوریای (چوارچێوەی) کوردستان دیاری نەکراوە

و ئەو لایەنگری ئەوەیە کە لە چوارچێوەی کوردستان ئەم شارانەی خوارەوە بن: رەزائیە، شاپور، خوی و ماکو.

بەڵام سەعید سوڵتان وتی کە تا وەرگرتنی دەستوری قازی موحەمەد بە مەبەستی کۆتایی هێنان بە ئاژاوە و قسە هەڵبەستن بۆ کوردەکان ئێمە وازمان لە ناو نوسینی ئازەربایجانیەکان بۆ ناو حیزبی دیمۆکراتی کوردستان خۆ بپارێزین و کۆتایی پێی بێنین و من لەم رۆژەوە بەولاوە دەستور ذ2ئەدەم کە پارتی دێمۆکراتی ئازەربایجان و رێکخراوەکانی تر بگەرێنەوە. لەم بارەوە منیش داوام لێکرد کە بۆ خوی /سەعید سوڵتان/ بۆ وتووێژ لەگەڵ بەرپرسی کۆمیتەی فیرقەی ئازەربایجان و هەروەها لەگەڵ فەرمانداری شاری خوی سەردانی ئەم شارە بکات. سەعید سولتان داوای کرد کە بواری بدەن بە دەستوری کۆمیتەی پارتی دیمۆکراتی کوردستان لە شاری خوی بە بۆنەی دەرچونی سوپای سور میواندارێک بە ناوی شامی مالئاوایی(ئێوارە خوان) لە ئەفسەرانی سوپای سوری پادگانی خوی بکرێت و لە رۆژی دەرچونی سوپای سور دووسەد سوارەی کورد تا سەر سنورەکانی یەکێتی سۆڤیەت لەگەڵیان بچن و گوایا لە بەر گێرە و کێشە کە لەوانەیە لە رێگا دا توش ببن وەک خواردن و تفاق بۆ هێزی سوپای سور و بەخێو کردنی ئەسپەکان. منیش پێشنیارم پێکرد کە سوپای سور تا سەر سنورەکانی یەکێتی سۆڤیەت بەرێ نەکەن، بەڵام رێکخستنی شامی ماڵئاوایی بەسە و تەنیا بەرێ کردنەکەیش لە شار بێت. لە کۆتایی وتووێژەکەدا سەعید سولتان داوای کرد کە ئاگامان لە کوردەکان بێت و یارمەتی بدرێت کە ئەو دەنگوباس و ئاژاوانە کە گوایا کوردە چەکدارەکان پاش دەرچونی سوپای سور خۆیان بۆ هێرشهێنان بۆ سەر شاری خوی و داگیر کردنی ئامادە کردوە نەهێڵێت.

تێبینی: لە شاری خوی 12 ئاپریل پرافاکاسیونێکی بڵاو کرایەوە کە دوای بەجێهێشتنی شاری قوتور لە لایەن سوپای سورەوە کوردەکان داگیری دەکەن. مەبەست لەم پرافاکاسیونە و پەروش کردنی دانیشتوان و ئاژاوەنانەوە و تێکهەڵچون نێوان کورد و ئازەری لە دوایین رۆژەکانی مانەوەی سوپای سور لە شاری خوی دایە. لەم ئاژاوەنانە فەرمانداری خوی دەستی هەبوە /هەروەها ئێرانیەکانیش بەشدار بوونە/ فەرمانداری خوی کە نەیتوانیوە بەرنگاری ئەو بارودۆخە بێت بۆ راپۆرتدان بە

دەوڵەتی ئازەربایجان و هەروەها وەرگرتنی یارمەتی و هێزی چەکدار چوەتە تەورێز بەڵام بەو هەنگاوانەی کە ئێمە هەڵمان گرت ترس و پەرۆشی خەڵکی شار نەما. لەکاتی گەرانەوەی فەرماندار لە تەورێز جێگری وەزیری ناوخۆی دەوڵەتی ئازەربایجان نوراسە خانی ئیکانی لە 18ی ئاپریلدا لە شار هێمنایەتی تەواو چەسپا.[1]

سەبارەت بە چەکدارانی کورد و عەشیرەتە کوردکانی ماکو 11ی مارتی 1946

کوردەکانی ئێرە بە سێ عەشیرەی بچوک دابەش دەکرێن. عەشیرەی جەلالی دووهەزار بنەماڵەن میلان هەزارو هەشتسەد و زیلان چوارسەد بنەماڵەن، بۆ وێنە عەشیرەی جەلالی بە 7 قەبیلە و هەر قەبیلەیەکیش 16-15 تایفە و عەشیرەی میلان بە 13 قەبیلە و هەر قەبیلە بە 10-12 تایفە و زیلان بە دو قەبیلە و هەرکام لەوانە بە 5 تایفە دابەش دەکرێن./هەرکام لەم عەشیرانە بە قەبیلە و هەر قەبیلە بە تایفە و هەر تایفە بە ژێرتایفە دابەش دەکرێن/.

1هـ .س.ل116 - 117

ژمارەی فیشەک	چۆنیەتی چەک	چۆنیەتی چەک	تایفه	تایفه	عەشیرەکان
			ژمارەی بنەماڵە ناو	ژمارەی بنەماڵە ناو	ژمارەی بنماڵە ناو
11000	85	تفەنگ		350 خەلیکانلو	2000 جەلالی
11000	95	رەشاش		200 قیزلباش	
13200	100	رەشاش		350 سەکان	
13000	45	رەشاش		200 جینیکانلی	
3000	90	رەشاش		100 کاندیکانلی	
8000	95	رەشاش		350 بەلیخکانلی	
10000		رەشاش		350 وسیرکانلی	
7000	100	رەشاش		100 عەلیمەعولی	
4000	70	رەشاش	50 حەسو		
3000	50	رەشاش	خەلیف		
4000		رەشاش	40 عەتائیلی	200 شیخکانلی	1800 میلان
3000	60	رەشاش		100 کوردوی	
3000	35	رەشاش		100 کاچالانی	
2500	30	رەشاش		100 مینەالەکی	
3000	40	رەشاش		150 عەموی	
2250	25	رەشاش		عەموی	
1000	20	رەشاش	60 کولیکانلو	عەموی	
2000	45	رەشاش	40 دەلایی	عەموی	
10000	120	رەشاش	70 دولوکانلو	200 بروکی	400 زیلان

10000	100	رەشاش	200 حەیدەرانلو
124000 فیشەک	1350 تفەنگ	([1])	

بیۆگرافی عومەر خانی شەریفی یا عومەر ئاغای شۆکاک

تەمەنی نزیکەی 55 ساڵە، سەرۆکی عەشیرەی شۆکاکە و لە گوندی زەندەشت سەر بە بەخشی (ناحیەی) شاپور سەر بە شاری ماکو دەژێت. لە سەردەمی رەزاشا بە تاوانی بەشداری کردن لە بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد لە ئێران و تورکیا کە لە لایەن پارتی خۆی بونەوە رێكخرا بوو لە لایەن دەسەڵاتدارانی رژێمی ئێرانەوە بەند دەکرێت کە چەند ساڵێک لە گرتوخانەکانی ئێران ژیانی بردوەتە سەر.

بە گوێرەی چەند کوردێکی ناسراو عومەر خان لە ماوەیەکی زۆر پەیوەندی بە دەسەلاتدارانی ئێران و ئینگلیسەوە هەبوە. دوو ئالیزم (سەر بە دوو لایەن بون)ی عومەر خان لە بەشداری چالاکانەی حیزبی کوردی سەر بە ئینگلیزی کۆمەلە (ژێکاف) لە 1945 دەردەکەوێت، کە ئەم پارتیە بە نهێنی و بە چاوپۆشی کاربەدەستانی ئێرانی پێکهاتوە.

عومەر خان وەک مرۆڤ فێڵباز، تەردەستێکی باشە لە تەواوی رووداوەکانی ئێران و جیهان ئاگادارە. لە قسە کردن دا حەز ئەکات قسە فری بدات بۆ وێنە باسی (بەیانیەی ئاتلەنتیک) وەتە دەکات. توانیویەتی زۆربەی پیاوەکانی عەشیرەی خۆی چەکدار بکات /واتە عەشیرەی شۆکاک/ کە هەشت سە د بنەماڵەی لە ژێر دەستە کە لە سەدا پەنجای نێرینە و پیاون، چەکدارن و حەز لە چەک ئەکەن بەتایبەت بۆ تاڵان و رێگری و پەلاماری شەوانە بۆ سەر دانیشتوانی ئازەری پێویستیانە. عومەر خان هەمیشە لایەنگری یا حەزی لە میتۆدی ئەوتۆ بۆ دەولەمەند بونی خۆی بووە و لە هەموو بارێکەوە لەم بارەوە پشتیوانی لە برا کوردکانی خوی دەکات. عومەر خانی شەریفی بە یەکێک لە دەوڵەمەندەکانی عەشیرەی خوی دەژمێردرێت واتە ملیۆنێرە.

ناوبراو تجارەتی گەورەی مەرومالات دەکات، چەکێکی زۆری هەیە و سەروسامانی خۆ و خزمەکانی زۆرە، دەوروریزێکی زۆری لە ناو خێڵی شۆکاک دا هەیە و تەنانەت لە ناو خێڵەکانی جەلالی و میلان و زیلان لە ناوچەی ماکو.

---

[1]- ه .س.ل 69-71

لەم کاتەدا عومەر خانی شەریفی بە یەکێک لە دەستپێشخەرانی دروستکردنی پارتی دیمۆکراتی کوردی دادەنرێت.
سەرکۆنسوڵی سۆڤیەت لە ماکو سەلومین 1946 ([1])

رۆژژمێری روداوە سیاسیەکانی ناوچەی ماکو لە مانگی مای 1946

نوسینی جێگری کۆنسوڵی سۆڤیەت لە ماکو سەلومین و سکرتێری کۆنسولخانە ئەشومردییڤ لە سەر داخوازی ناوەندی کوردی لە مەهاباد لە نێوان 5 تا 10ی مانگی مای ئیمساڵ هەزاروپێنجسەد چەکداری و ناوچەی ماکووە بەرەو مەهاباد بەرێ کەوتوون، لەگەڵ ئەم چەکدارانە تەواوی سەرکردە و رێبەری خێڵ و هۆزەکانی کورد رۆیشتوون بۆ مەهاباد. تا ئێستا هیچ هەواڵێک لە سەر گەرانەوەی ئەم چەکدارانە و هەروەها ئەنجامی ئەم رۆیشتنەیان بۆ مەهاباد نەزانراوە.

لە 23-7 مای لە گوندی مەرگین (مەرگیان) کۆلاکی(زەویندارى) گەورە و کۆنەپەرست مەشهەدی حەسەن قولی گەنجێکی 16 ساڵەی لە خێڵی میلان کوشتوە و بە وتەی مەشهەدی حەسەن قولی هۆی کوشتنی ئەو کوردەی لە بەر ئەوە بوو کە گوایا مەرومالاتی لە سەر زەوی و زاری وی لەوەراندوە، وا پێیدەچێت کە کوشتنی ئەو لاوە کوردە بۆ ئاژاوە نانەوە و هەڵگیرساندنی شەر نێوان کورد و ئازەربایجانیەکانە. لە وەلامی ئەم کوشتنەدا کوردەکان هێرش ئەکەنە سەر گوندەکە و بەشێک لە مەرومالاتی ئەو گوندە تالان دەکەن و جگە لەوەش لە سەر رێگای گوندی مەرگین بۆ خۆی چەند مالە جوتیاریکیش تالان دەکەن. دەسەلاتدارانی خۆجێیی بکوژ و چەند کەس لە بەشدارانی ئەو تاوانەیان گرتوون و بریارە لە ماکو بە هاتنی نوێنەری تەورێز دادگایی بکرێن. کوردەکانی خێڵی ئەو کوژراوە رایانگەیاندوە کە ئەگەر بێتو سزای توندی ئەو بکوژە نەدرێت بۆ خۆیان بە پێی داب و نەرێتی کوردەواری مەشهەدی قولی بە سزا ئەگەینن.[1]

---

[1] هـ .س.ل 73
[1] هـ .س.ل 123

راپۆرتی سکرتێری کۆنسوڵخانەی سۆڤیەت لە ماکو ئەڵلا وەردییڤ

7ی مانگی مای 1946 کۆنسوڵی ئینگلیس لە تەورێز هاتە خوی و لەگەڵ فەرمانداری ئەم شارە دیداری کرد و مەبەستی وی لەم گەشتە روون کردنەوە ئەم پرسیارانە بوو:

1- ئازەربایجانیەکان چییان لە دەوڵەتی ناوەندی دەوێت.

2- ئەگەر بێتو نێوان ئازەربایجان و دەوڵەتی تاران شەڕ دەست پێ بکات ئایا ئازەریەکان دەتوانن بەرەنگاری بکەن.

3- پەیوەندیەکانی کورد و ئازەری چۆنە؟

4- ئایا ئەگەر دەوڵەتی ناوەندی هێرش بکاتە سەر ئازەربایجان کوردەکان پشتیوانی لە ئازەریەکان دەکەن.

5- سنورەکانی نێوان ئازەربایجان و کوردستان لە چ شوێنێکا دیاریکراون و بۆچونی رێبەرانی کورد لەم بارەوە چییە؟

6- بارودۆخی شار دوای دەرچونی سوپای سور چونە؟

بۆ وەڵامی ئەم هەموو پرسیارانە لە لایەن ئەحمەدییەوە درایەوە و تێدا داخوازە رەواکانی گەلی ئازەری و توانای گەلی ئازەری بۆ وەستان تا گەیشتن بەم مافەدا رون کردەوە.

سەبارەت بە پەیوەندیەکانی کورد و ئازەری ئەحمەدی وتی برایانەیە و خەباتی هاوبەشی ئەوانیش بۆ گەیشتن بە دیمۆکراسی و ئازادی لە سەرانسەری ئێرانە.[1]

کورتە نێوەرۆکی راپۆرتی ساڵانەی کۆنسوڵی سۆڤیەت لە ماکو لە ساڵی 1945 لە لایەن سیمانینکەوە نوسراوە 1946/5/31

چالاکی حیزبی تودەی ئێران و هێزە دیمۆکراتیەکان و لایەنگری لە سۆڤیەت لە ناوچەکەدا پەرەدەستێنێت، بڵاوکردنەوەی رۆژنامە (وەتەن یولندا) بە زمانی ئازەری لە لایەن سوپای سورەوە لە ناوچەکەدا بەردەوامە و جێی خۆی کردوتەوە.

---

1 هـ .س.ل 125 و 126

چالاکی و کاری پروپاگەندەی حیزبی دیمۆکراتی ئازەربایجان بو ماکو و خوی بەهاتنی شەبۆستەری /کە یەکێک لە دەستپێشخەرانی دروستکردنی ئەم حیزبە لە تەوریز بووە و ئێستا سەرۆکی مەجلیسی ئازەربایجانە/ کە ئەگەرێتەوە بۆ کۆتایی ساڵی 1945 دەستی پێکرد.

لە 15-17ی مانگی دیکابری 1945 کۆمیتەکانی خۆجێیی ناوچە دەستیاندایە چەککردنی هێزەکانی پۆلیس و ژاندارمێری و سوپای ئێران لە شارەکانی خوی و ماکو کە بە چەک کردنی ئەوانە دەسەلآت کەوتە دەستیان. بەرهەمی کشتوکاڵ و دانەویڵە لە 1945 لە چاوی ساڵی رابوردودا کەمتر بوو لەبەرئەوە باران لە پاییزی 1944 و بەهاری 1945 کەمتر بوو بەڵام سەرەرای ئەوەش 35 هەزار تون بەرهەمی زیا لە پێویستەکانی ناوچەدا هەبوو. ژمارەی مەر و ماڵات لە ناوچەکەدا دەگاتە یەک ملیۆن کە لەم ژمارەیە دا کوردەکان ئەم ژمارەیان هەیە: چلوپێنج هەزار مالاتی شاخدار و پێنجسەدونەوەت هەزار (590000) مەرو مالآتی وردو پانزدە هەزار ئەسپە کە 65 هەزار پەز و مالاتی وردی شاخدار لەگەڵ شەش‌سەد تون خوری و پەشم و سێ‌سەد تون میوەی وشک و سەد تون رۆن نێردراوەتە دەری (بۆ ئێکسپۆرت) لە ناوچەکەدا دو کارخانەی پاک کردنی پەموو هەیە کە شەورۆژ 10-12 تون پەموو پاک دەکەن و هەروەها یەک کارخانەی دروستکردنی خواردنەوەی ئەلکحولی(مەشروب) هەیە کە لە مانگێکا هەزار لیتر ڤۆدکا یا عارەق بەرهەمی هەیە.

دەزگایەکی ئێستگەی کارەبا لە خوی و کارخانەی دروستکردنی سابون لە خوی و کارخانەی خشت دروستکردن/کە رۆژانە هەزار خشت دروست ئەکا/ و یەک چاپخانە و تا 40 دەزگا و کارگەی وستایی وەک پینەچی و دورین (خەیاتی) و چەلەنگەری و هتد هەیە.

سەبارەت بە تەندروستی:

لە ناوچەی ماکو و خوی تەنیا 3 دوکتۆر و 11 فەرمانبەری تەندروستی هەیە و دوو دەرمانگا و نەخۆشخانە هەیە. بەڵام بە گوێرەی پێویست دەزگا و داوودەرمانیان نیە. جێگری کۆنسوڵی کۆنسوڵخانە دەڵێت کە یارمەتی پزیشکی بۆ دانیشتوی گوندنشینەکانی نیە. سوپای سوری ئێمە یارمەتیکی بەرچاوتان لەو بوارەدا داوە. بە

درێژایی ساڵی 1945 یارمەتی دووهەزارویێنج سەدوچل و حەوت نەخۆشیان داوە کە زۆربەی نەخۆشەکان توشی مالاریا بوونە. دوکتۆرەکانی سوپای سور هەروەها پروپاگەندەیەکی زۆریان بۆ پێشگیری لە بلاوبوونەوەی نەخۆشیە ئینفیکسیونەکان لە ناو خەڵکدا کردوە.

سەبارەت بە پەروەردە:

ئاستی پەروەردەیش وەک تەندروستی زۆر خوارەوەیە: لە راپۆرتەکەدا ژمارەی قوتابخانە و قوتابیان نەهاتوە بەڵام ئەو پارەیەی کە بۆ ئەم بوارە تەرخان کراوە زۆر زۆر کەمە و جگە لەوەش ئەم پارەیەش بە پێی پلان و لەکاتی خۆیدا ناگات و یا نادرێت. لە وەرزی زستاندا وەک باوە لەبەر نەبوونی دار بۆ سوتەمەنی قوتابخانەکان دادەخرێن. دوای هاتنە سەر دەسەلاتی دیمۆکراتەکان بایەخی زۆرتر بە کاروباری پەروەردە دەدرێت و قوتابخانەکان لە باری سوتەمەنی و هەروەها بە قوتابیە هەژار و نەدارەکان جل و بەرگ و خواردەمەنی دەدرێت بڕیارە پەرە بە قوتابخانەکان لە خوی و ماکو بدرێت و لە مانگی دیکابری 1945وە خوێندن لە قوتابخانەکان بە زمانی ئازەریە.

کوردەکانی سەر بە ناوچەی ماکو و رێکخراوە سیاسیەکانیان:

ژمارەیان 30 هەزار نەفەرە. سەرکردەی هۆزی جەلالی شێخ عەبدلقادر وەی میلان عەبدوڵا ئاغا قەرەمان و هی زیلان حەیدەر حەیدەری و هی شۆکاک عومەر خانی شەریفی و هی کوریسانی عەسکەر ماهین و تەنیا لە سەدا دە تا پانزەیان کۆچەرن. کاروباری زۆربەی دانیشتوانی کوردی ناوچە کە ئاژەڵداریە و تەنیا ئەو کوردانەی کە کۆچەر نین خەریکی کشتوکاڵن.

لە مانگی ماری 1945 دا رێبەری هۆزی شۆکاک عومەر خانی شەریفی سەرکردەی تەواوی هۆز و خێڵە کوردەکانی ناوچە کۆدەکاتەوە و لەم کۆبوونەوەدا سەبارەت بە دروستکردنی رێکخراوی پارتی کۆمەڵەی /ژێکاف/ لە ناوچەکەدا قسەیان بۆ دەکات و بەشدارانی کۆبوونەوەکە ئاگادار دەکاتەوە کە ئەم پارتیە (بە ئاگاداری و بە پشتیوانی دەوڵەتی سۆڤیەت) دروست دەکرێت کە مەبەستی ئەم پارتیەش بۆ

سەربەخۆیی کوردستان یا ئۆتۆنۆمی بۆ هەموو بەشەکانی کوردستان لە چوارچێوەی ئەو دەوڵەتانەیە کە کوردستانیان بە سەردا بەشکراوە. عومەرخان هەوڵیداوە تەواوی کوردی ناوچەکانی ماکو و خوی بۆ ئەم مەبەستە راکێشێت بەڵام لە ئەنجامی چالاکی کۆنسوڵخانەی ئێمە لەم بارەوە ئەم هەوڵدانەی عومەر خان سەرکەوتنی بەدەستنەهێنا و نەمانهێشت.

هەروەها پاش ئەوەی حیزبی دیمۆکراتی کوردستانی دروست بوو وا بڵاوە کە گوایا بە پشتیوانی دەزگاکانی سۆڤیەتی ئەم پارتیە دروستکراوە. ژمارەی ئەندامانی ئەم پارتیە تا یانوری 1946 لە ناوچەکەدا دەگاتە هەشت هەزار نەفەر.

پەیوەندی نێوان پارتەکانی کوردستان و ئازەربایجان هێشتا چارەسەر نەکراوە. بەرپرسانی پارتی دیمۆکراتی ئازەربایجان بەرگری لە هاتوچۆی کوردەکان لە ناوچەکەدا دەکەن و بۆ هاتنیان داوای ئیجازەیان لێ دەکەن کە کوردەکان ئەم ئیجازەیان نیە. هەروەها جیاوازی و گێرە و کێشە لە نێوان کورد و ئازەریەکان لە بواری دەسەلات و دەوری هەردوولا لە ناوچەکەدا هەیە جگە لەوەش لە باری خزمەتی سەربازی(سەرباز وەرگرتن) و هتد گێرە و کێشەیان هەیە. لە راپۆرتی ساڵانەدا راستی ئەو گێرە و کێشانەی نێوانیان نوسراوە /بڕوانە لاپەرەکانی 57 و 77/ بەڵام ئێمە لەو باوەرەداین کە پەیوەندییەکانی دوو پارتی دیمۆکراتی ئازەربایجان و کوردستان ئاسایی نیە.[1]

لە نامەی کۆنسوڵی سۆڤیەت لە ماکو لە رێکەوتی 11ی ئەیلولی 1946 بۆ: سەرۆکی بەشی کۆنسوڵەکانی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی یەکێتی هاورێ بیلیایڤ

کۆپیە بۆ: بەشی رۆژهەڵاتی ناوەراستی وەزارەتی دەرەوەی یەکێتی سۆڤیەت
بەشی کادرەکانی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی یەکێتی سۆڤیەت
سەفیری یەکێتی سۆڤیەت لە ئێران هاورێ سادچیکوف
ژەنراڵ کۆنسوڵی سۆڤیەت لە تەورێز هاورێ کراسنیخ

[1] ه .س.ل 127-135

من لە راپۆرتەکەی خۆمدا شتێکم لە بیر کردبوو ئەویش ئەوەیە کە دوو سکرتێری نەزان و نەخوێندەوار سەرەرای کاروباری رابوردویان واتە یەکێک لە وانە موورادیان ئارام قەرەپێتویچ کە نزیکەی سێ ساڵە لە ماکو ئیش ئەکات و کارێکی گرنگی پێ راسپێردراوە /و کارمەندێکی گەورەی(ن.ک.و.د. یە) واتە فەرمانبەری وەزارەتی ناوخۆی یەکێتی سۆڤیەت و نوێنەری پارلەمانی ئەرمینیا لە پارلەمانی یەکێتی سۆڤیەتە/ و ئەویتریان ئەللوەردیێف توفیق عەلی حەیدەر ئوغلیە کە کۆرسەکانی(خولی) تایبەتی وەزارەتی ناوخۆی یەکێتی سۆڤیەتی خوێندوە لەگەڵ سکرتێری یەکەمی سەفارەتخانەی یەکێتی سۆڤیەت لە ئێران واتە کازانسکی وکۆنسوڵی یەکێتی سۆڤیەت لە ڕەشت مالینکوڤ دەرسی خوێندوە و بە وتەی خۆی گوایا سکرتێری کۆمیتەی ناوەندی کومسەمولی ئازەربایجانی سۆڤیەتی بووە و قسەکەری (وتەبێژی) دووهەمی ئازەری و باشترین لێزانی زمانی روسی لە کۆماری ئازەربایجان بووە و بە قسەی خۆی وا دەرئەخات کە هێندەی نەماوە بڵێ یەکەم کەسی باوەڕ پێکراوی هاوڕێ باقیروڤ بووە.

هەموو ئەمانە لەو رۆژەوە کە هاتومەتە ماکو وای لێ کردوم کە بڵێم کاروباری ئاسایی ناوچەکە لە لایەن ئەوانەوە باش بەڕێوە ناچێت، چەند مانگ هاتنم بۆ ماکو توانیم ئەم راستیە تێبگەم و بیروباوەری خۆم بگۆرم.[2]

لە یاداشتی رۆژانەی سکرتێری کۆنسولخانەی یەکێتی سۆڤیەت لە ماکو ئەڵڵاوەردییڤ لە 22ی ئەیولی 1946

لە 27ی ئەیون تا 10ی ئەیولی ئیمساڵ سکرتێری کۆنسوڵخانەی ماکو چەند چاوپێکەوتنی لەگەڵ سەرکردەی هۆزە کوردەکان بووە کە لەوانە: لەگەڵ عومەر ئاغا سەرۆکی هۆزی جەلالی و جێگری کۆمیتەی پارتی دیمۆکراتی کورد حەسەن ئاغا کوری شێخ عەبدلقادر – شێخ رەسول و هتد بووە.

بیروباوەر و بۆچونی ئەوانە سەبارەت بە هاتنی نوێنەری سەرکردەی کورد لە مەهابادەوە بۆ ئێرە واتە حاجی سەعید موحەمەد بەم جۆرەیە:

---

2 هە.س.ل 147

1- حـاجی سـەعید موحـەمـەد لـە 8ی ئـەیونی ئیمسـاڵ هاتـە مـاکو وەک نوێنـەری نـاوەنـدی کوردسـتان لـە مـەهابـاد بۆ یارمـەتیدانی کۆمیتـەی پـارتی دیمۆکراتی کـورد. نـاوبراو کۆمیتـەی پـارتی دیمۆکراتی کوردستان لـە کـار خست و تـا دوایین کـات وەک دیکتاتورێک دەجولایەوە.

2- بە بێ ئاگاداری کۆمیتەی پارتی دیمۆکراتی ناوچەکە بەڵام بـە دەستوری حـاجی لـە شـاری مـاکو و دانیـشتوانی ناوچـەکـانی تـر کـە نـاوبراو سـەری لێـداون بـەیـانی بڵاوکراوەتەوە کە تێدا گەلی کورد و ئازەری بانگ کردوە: بە رێکوپێکی وەسیەتـەکانی موحەمەد بـەجێ بگـەێنن و بـەپێی شـەریعەت لـە پێنـاوی یـەکسانی و یـەکێتی برایانـەی گەلانی موسڵمان تێبکوشن.

3- بە دەستوری حاجی گەشتی پاسـەوانـی کـوردی لـە شـار دامـەزراوە کـە ئـەرکیـان کۆکردنەوەیماڵیات لەو کورد و ئـازەریانـەیـە کـە ناویـان لـە پـارتی دیمۆکراتی کـوردی نوسیوە /واتە لەو کەسانەی کە بەرهەم و ئاژەلی خۆیان لە بازاری ماکو دەفرۆشن/.1

4- لە ماوەی 10 رۆژ مانەوەی حاجی لە ماکو پەیوەندی بەو کەسانەوە کردووە کـە هیچ پەیوەندییان بە پارتی دیمۆکراتی کوردییەوە نیە واتە لـەگـەڵ مـەلا میرفـەتاح ئاغـا، میرمەحموود عیعتیسامی، موحەمەد حوسین خانی بەهلولی، ئانـالی خـانمی تـەیموری و کوری وی والی خانی تەیموری وهتد.

جگە لەوە حاجی ویستبوی لەگەڵ بنەماڵـەی خـانی مـاکو ببێتـە خزم بۆیـە بڕیاریـدا کچی سەفەر عەلی خان بهێنێت بـەڵام سـەفـەر عـەلـی خـان سـەرەرای نێوەنجـی کردنـی مەمەد حوسین خان و مەمەد باقیر خان قازی بەیات ئامادە نـەبوو کچـەکـەی خۆی بداتـە حاجی سەعید موحەمەد.

5- بە بیانوی کۆنترۆڵی دابەشکردنی لەوەرگا (ئالفزار) لـە نـاو کۆچـەرە کوردەکـان حـاجی سـەعید موحـەمـەد پێشنیاری بـە هـەمـوو ئـەنـدامـانی کۆمیتـەی پـارتی دیمۆکراتی کوردستان و ئەندامانی پـارتی لـە هۆزەکـانی جـەلالـی و میلان و زیلان بڕۆنـە گونـدی قەرەعەینی سەربە ناوچەی ماکو.

ناوبراو لەم گوندە لە ماڵی کۆنەپەرستی بەناوبانگ حاجی سوڵتان کە ئێستا لـە لایـەن دەسەڵاتدارانی ئـازەربایجـانی ئێرانـەوە گیراوە مـاوەتـەوە و حـاجی ئـەکبـەر بـرای حـاجی

سوڵتان کردوەتە راوێژکاری نزیکی خۆی. لە قەرەعەینی حاجی سەعید مەحەمەد هەڵوێستی سیاسی خۆی بە رێبەر و سەرکردەکانی کوردی راگەیاندوە و دەیەوێ لە داهاتودا بەم چەشنە بجوڵێتەوە:

1– کۆمیتەی پارتی دیمۆکراتی کوردستان دەبێ هەمیشە گۆیرایەڵی وی بێت و لە داهاتودا بە بێدەستوری حاجی سەعید حوسێنی لێکۆڵینەوەی هیچ پرسیارێک نەکات.

2- تەواوی بڕیارەکانی ئەو دەبێ لە لایەن کۆمیتەی کوردیەوە بە بێ چەندو چون جێبەجێ بکرێن و کۆتایی بە تەواوی ئەو پەیوەندیانەی کە لەگەڵ پارت و دەسەڵاتدارانی ئازەری لە ناوچەکەدا هەیە بهێنرێت.

3_ رێبەر و سەرکردەکانی کوردی ناوچە بە هیچ شێوەیەک نابێ لەگەڵ فەرمانبەرانی کۆنسولخانەی سۆڤیەت پەیوەندییان هەبێت و بەتایبەت بۆ ئامۆژگاری و پرس کردن و هەروەها راپۆرتدان و باسکردنی بارودۆخی کوردەکان بەلایانەوە بکەن.

4– تەواوی جیاوازی و گیرە و کێشەکانی ناوخۆی کوردەکان دەبێ بە پێی شەریعەت چارسەر بکرێت نە بە پێی ترادیسیونی و داب و نەریتی کوردەواری.

5- تەواوی هەوارگە و هۆبەی کۆچەرە کوردەکان حاجی بۆ خۆی دابەشیان دەکات /ئەویش لە سەر حسابی ئازەریەکان واتە ئەو زەوی وزارانەی کە هی ئازەریەکانن بە سەر کوردەکاندا دابەش بکرێن/ وادیارە مەبەستی حاجی لەم بارەوە ئەو زەوی و زارانەیە کە دەسەڵاتدارانی ئازەربایجانی لە فیئودا لە کۆنەپەرستەکانیان سەندوە.

6- لە هەر دانە ئاژەڵ دەبێ ساڵانە پێنج قرانماڵیات وەربگیردرێت: ئەگەر بێتوو ماڵیات نەدرێت دەبێ مەر و ماڵاتەکانیان لە بەرژەوەندی دەوڵەتی کوردی دەستی بە سەردا بگیرێت.

7_تەواوی کوردەکان دەبێ نوێژی رۆژانە بکەن و بە سەری رووت نەگەڕێن و سمێڵ دابنێن و خواردنەوەی ئەلکحولی نەخۆنەوە. لادان لەم یاسایانە بە شێوەیەکی توند سزا بدرێن.

بۆ پاراستنی ژیانی حاجی دەبێ چەکداری سوارە لە هەر عەشیرەتێک 15 نەفەر هێزیک پێک بهێنرێت و لە لایەن کۆمیتەی پارتی دیمۆکراتی کوردستانەوە ئەم هێزە

چەکدارە رابگیرێت و ژیان و موچەیان دابین بکرێت. هاتنەکەی حاجی سەعید موحەمەد بۆ قەرەعەینی بوو بە هۆی نارەزایەکی زۆری دانیشتوانی کورد و ئازەری ناوچەکە.

1- حاجی سەعید موحەمەد داوای لە سەرۆکی بەڕێوەبەرایەتی دارایی قەرەعەینی کردوە کە لیستی ئەو زەوییانەی کە هی دەوڵەتە هەروەها لیستەی ئەو زەوییانەی کە فیئودالە راکردوەکان لە لایەن دەسەلاتدارانی ئازەربایجانیەوە دەستیان بە سەردا گیراوە و لەگەڵ لیستی ئەو زەوییانەی کە هی ئازەربایجانیەکانە پێ بدات، بەڵام سەرۆکی دارایی لیستەکانی پێ نەداوە و ئەوە بوو کە حاجی بۆ خۆی دەستی داوەتە دابەشکردنی زەوی بۆ سەرۆکی هۆز و خێڵەکانی کورد بۆ وێنە: گوندی خەنداوەری داوەتە سەرۆکی هۆزی میلان عەمو ئاغا ئەموی و گوندی دزەی داوەتە سەرۆکی هۆزی جەلالی عومە ئاغا و هتد ...

2- حاجی سەعید موحەمەد بە پێی شەریعەتی ئیسلام سزای کوردێکی بە ناوی تائار(تاهیر) داوە کە گوایا 7 ساڵ لەمەوبەر کچی سەید عەبدلوەهابی هێناوە بە بێ رازی بوونی باوکی کچەکە و پێنج ساڵ لەمەوبەریش لێی جیابۆتەوە. لە سەرەتادا فەقی تائار دەگرێت و زیندانی ئەکات و تاوانی ناوبراو گوایا ئەوە بووە کە کابرایەکی ئاسایی کورد کچی (سەعید) یا (سەیدی) هێناوە، پاشان فەقی تائار پەتی لەمل دەکەن و بە رەنگی رەش رەنگی دەکەن و بە ناو گوندا ئەیگەرێنن و بینەرانی گوندنشینیش دەبوایا بە لێدان سزای لادەری شەریعەت بدەن.

3- لە کاتی دابەشکردنی هەوارگەکان حاجی سەعید موحەمەد یەکێک لە سەرکردەکانی هۆزی میلانی بە ناوی عەبدولا ئاغا حاجی قەهرمان و کوری و براکەی گرتوون، بە تاوانی ئەوەی کە گوایا کوردیک لە هۆزەکەی خۆیان بە دەستوری حاجی هەوارگەی خۆی نەداوەتە کوردێکی تر هەر لە خێڵی میلان.

4- بۆ ئەوەی کە جیاوازی و دوژمنی زیاتر لە ناو خێڵە کوردەکان زیاتر بکات و لە بەرژەوەندی خۆی ئەم دوژمنایەتیە بە کار بێنێت حاجی سەعید موحەمەد دەیهەوی لەباتی یەک کۆمیتەی پارتی دیموکراتی کوردستان لە ناوچەکەدا سێ کۆمیتەی پدک بە پێی بناغەی خێڵایەتی سێ یا چوار کۆمیتە دروست بکات.

5- حاجی سەعید موحەمەد کە هەندی پیاوی نۆکەر و هەلپەرستی لە دەوری خۆی کۆکردۆتەوە بۆ ئەوەی ئەوانە لە دەوروبەری خۆیدا بهێڵێتەوە بەڵێنی ئەوەی پێداون کە لە داهاتویەکی نزیکدا پلەوپایەی لەشکەری یان پێی بدات لە دەرەجەی مایورەوە بگرە تا بەرزتریان بداتێ.

ئەو کەسانە کە لە بارودۆخی کوردەکان تێناگەن و تەنیا گویرایەڵن لە لایەن حاجی سەعیدەوە وەک راوێژکەر و نوێنەر کەڵکیان لێ وەردەگرێت. بۆ وێنە: حەسەنی 19 ساڵە کوری سەرۆکی هۆزی میلان عەمو ئاغای کردۆتە نوێنەری خۆی بۆ وتوویژ کردن لەگەڵ کاربەدەستانی ماکو. حاجی سەعید موحەمەد کە دەیزانی کاربەدەستانی خۆجێیی و بەشێک لە کوردەکانی ناوچە لە کردەوە و هەڵوێستەکانی نارازین. نامەیەک بۆ سەرکردایەتی پارتی دیمۆکراتی کوردستان قازی موحەمەد دەنوسێت کە تێدا بە بەژن و باڵای خۆیدا هەڵوتوە و بە تەواوی پشتیوانی لە کوردەکانی خوی – ماکو دەکات و بۆ ئەوەی کە نامەکەی جێ باوەر و متمانەی زیاتر بێت لە لایەن چەند ناودارێکی کوردەوە ئیمزا دەکرێت. کوردەکانی خێڵی جەلالی لە نامەیکدا شکایەتیان لە هەڵسوکەوتی حاجی سەعید موحەمەد کردوە کە ناوبراویان وەک نوێنەری ناوەندی کوردی قەبول نیە.

تێبینی: ژمارەیەک لە نوێنەرانی هۆز و خێڵی کوردی هاتونەتە کۆنسوڵخانەی ئێمە و داوایان لێ کردوین کە بۆ بانگهێشتن و لابردنی حاجی سەعید موحەمەد لە ماکو و خوی لە لایەن مەهابادەوە یارمەتی یان بدەین. بە دەستوری قازی موحەمەد حاجی سەعید موحەمەد 18ی ئەیول بۆ مەهاباد بانگکراوە.[1]

---

[1] هـ .س.ل 152-157

راپۆرتی سەلومین کۆنسوڵی سۆڤیەت لە ماکو سەبارەت بە بارودۆخی ناوچەکە

3و4ی مانگی ئەیونی 1946 پیشەوەری سەرۆک وەزیرانی ئازەربایجان لەگەڵ ژمارەیەک لە وەزیران سەردانی خوی و شاپوریان کرد.

18ی ئەیونی ئیمساڵ ئەو هەزاروپێنج سەد سوارە چەکدارەی کورد کە رۆیشتبوونە مەهاباد دوای یەک مانگ‌ونیو کە بە راسپێردراوی نیرو دا بوون بۆ ئەوێ گەرانەوە.

19ی ئەیون کاربەدەستانی خۆجێیی ئازەربایجان نامەیەکیان لە لایەن کۆمیتەی ناوەندی پارتی دیمۆکراتی کوردستانەوە وەرگرتوە کە تێدا بەپێی پەیمانی دووقوڵی نێوان ئازەربایجان و کوردستان لە ماکو و خوی و شاپور کۆمیتەی حیزبی لەو ناوچانە رێكبخرێت. لەم بارەوە کاربەدەستانی ئازەربایجانیش لە ناوچەکەدا پرسیاریان لە تەورێز کردوە و چاوەرێی وەڵامن.

12ی ئەیون وەزیری پۆست و تێلگراف و رێگاوبانی ئازەربایجان ژنەراڵ کەبیری هاتە ماکو. کەبیری لەم چاوپێکەوتنەیدا بریاری پەسەندکردنی دەوڵەتی ئازەربایجانی سەبارەت بە رێکخستنی کۆمیتەکانی کوردی لەو شارە ناوبراوانەدا دەربری.

داداشزادە سەرۆکی پۆلیسی ماکویە.

تێبینی: بەپێی ئەو زانیاریانەی کە بە دەستمان گەیشتوە حاجی سەعید موحەمەد زیاتر لە 15 ساڵ لە عێراق ژیاوە و لە قوتابخانەی ئینگلیسی دەرسی خوێندوە و زمانی ئینگلیسی و تورکی دەزانێت و تەنیا لەم سێ ساڵەی دوایی لە کوردستان دەژێت.

پێکهاتنی پەیمانی ئازەربایجان و ئێران لە تەورێز لە لایەن دانیشتوانی ئازەریەوە پێشوازی لێکرا. دانیشتوانی کوردی ناوچەی ماکو بە شک و گومانێکی زۆرەوە دەروانن‌ە پەیمانی ئازەربایجان و دەوڵەتی ناوەندی لەبەر ئەوە لەم پەیمانە وەڵامی بەرژەوەندی و پرسیاری کوردەکان نەدراوەتەوە واتە وەڵامی ئەم پرسیارانەی خوارەوە نیە:

1- کێ یا چ لایەنێک کێشەی بەڕێوەبەرایەتی کوردی بە ئەستۆ دەگرێت؟

2- ئایا کوردەکان لە دەزگاکانی بەڕێوەبەرایەتی ناوچەکەدا بەشدار دەبن؟
3- دەوری ڕێبەرایەتی کورد لە مەهاباد و هەڵوێستیان لەم بارەوە چۆن دەبێت؟
4- کێ ڕێبەرایەتی کوردەکان بە ئەستو دەگرێت؟ [1]

ڕۆژژمێری کۆنسوڵی سۆڤیەت لە ماکو سەلومین لە سەر ڕوداوەکانی سیاسی لە مانگی ئەیولی 1946

1- 8ی ئەیولی ئیمساڵ بە دەستوری قازی موحەمەد لە ناوەندی کوردستان لە مەهابادەوە بۆ لێکۆڵینەوە و هەڵسەنگاندنی کاروباری نوێنەری دەوڵەتی کوردی واتە حاجی سەعید موحەمەد دوو نوێنەری قازی هاتونەتە ماکو لە چاوپێکەوتی لەگەڵ نوێنەری هۆز و خێڵەکانی کورد دەرکەوت کە حاجی سەعید موحەمەد وەکیل یا پارێزەری بەهێزکردنی دۆستایەتی نێوان کورد و ئازەربایجانی نیە و تەواوی کاروباری وی لە ماکو و خوی بۆ هەڵگیرساندنی دوژمنایەتی نێوان خێڵ و هۆزەکانی کورد لە ناوچەکەدایە. دوای چەند ڕۆژ بە هاتنی ئەو دوو نوێنەرە حاجی سەعید موحەمەد بۆ مەهاباد بانگ کرایەوە.

15 تا 18ی ئەیول کۆبوونەوەیەک لە سەرانی خێڵ و هۆزی کوردی ماکو و خوی لە شاری ماکو پێکهات تا بەرپرسی کۆمیتەی حیزبی دیمۆکراتی کوردستان لەم ناوچەیە دا دیاری بکەن و لە ئەنجامدا سەرۆکی کۆمیتەی کوردستان بە ناوی شێخ حەسەن کوڕی سەرۆکی هۆزی عەشیرەی جەلالی شێخ عەبدلقادر دیاریکرا. [2]

لە دەفتەری ڕۆژانەی سەلومین کۆنسولی سۆڤیەت لە ماکو سەلومین
31ی سێپتامبەری 1946 (بارودۆخی سیاسی ناوچەی ماکو لە ئاگوستی 1946)

لە نێوان 1-6 ئاگوستی ئیمساڵ سەرۆکی کۆمیتەی ناوەندی پارتی دیمۆکراتی کوردستان قازی موحەمەد لەگەڵ حاجی بابا شێخ /پیاوی ئایینی گەورەی مەهاباد/ لەگەڵ ژمارەیەکی تر سەردانی شارەکانی خوی و ماکو و شاپوریان کرد. مەبەستی هاتنی ئەوانە بۆ ئەم شارانە ڕوون کردنەوە و چاوپێکەوتن لەگەڵ سەرکردەی هۆزو

[1] هـ .س.ل 163-165
[2] هـ .س.ل 172- 173

خێڵە کوردەکان سەبارەت بە دامودەزگاکانی بەڕێوەبەرایەتی کورد لە داهاتودا، قازی موحەمەد پێشنیاری بە سەرکردەکانی کورد کردوە کە هاوکاری خۆیان لەگەڵ کاربەدەستانی خۆجێیی بەهێز بکەن و وتویەتی کە کێشەی ئۆتۆنۆمی بۆ کوردستان جاری لە بەرنامەی ڕۆژانەدا نییە جگە لەوە قازی موحەمەد دەستوری بە کۆمیتەی پارتی دیمۆکراتی کوردستان لە ناوچەکە داوە کە دەست بە کۆکردنەوەی مالیات لە ناو دانیشتوانی کورد بکەن، بەڵام نەیوتوە کە ئەم مالیاتە چی لێ دەکرێت. لە ئەنجامدا ئەندامانی کۆمیتەی خۆجێیی پارتی دیمۆکراتی کوردستان و زۆربەی سەرکردەی هۆز و خێڵەکانی کورد بە تەواوی لە قسەکانی قازی موحەمەد تێنەگەیشتوون و بۆ ڕوونکردنەوەی قسەکانی قازی پەنایان بۆ فەرمانبەرانی کونسولخانەی ئێمە هێناوە. ئێمەش بە وانەمان وت کە باشترە خۆتان بچنە لای قازی موحەمەد کە تا ئێستاش لە شاری ماکو ماوەتەوە.

لە 5ی ئاگوستی ئیمساڵ قازی موحەمەد لە شاری خوی چاوی بە سەرۆکی پارتی دیمۆکراتی ئازەربایجان پیشەوەری کەوتوە بەڵام ناوەرۆکی وتووێژەکانیان تا ئێستا بۆ ئێمە ڕوون نییە .[1]

لەدەفتەری ڕۆژانەی سکرتێری کونسوڵی یەکێتی سۆڤیەت لە ماکو ئەڵلەوەردییڤ 6ی سێپتامبەری 1946

21ی ئاگوست بە مەبەستی ئاشنا بوون لەگەڵ زارع جەبار کە ماوەیەک لەمەوبەر وەک فەرمانداری ماکو دیاریکراوە سەردانی ناوبراوم کرد.

ناوبراو سەبارەت بە بارودۆخی ناوچەکە دوا و بەتایبەتی سەبارەت بە دابەشکردنی ئەو زەوی و زارەی کە هی دەوڵەت و هەروەها هی ئەو فیئوداڵە کۆنەپەرستانەی کە دەستیان بەسەردا گیراوە وتی دەبێ بدرێتە خەڵکی بێ زەوی و جوتیارانی کەم زەوی، لە ئەنجامدا هەزاروپێنجسەد جوتیار تا ئێستا زەوییان وەرگرتوە کە لە ناوچە و گوندەکانی خوارەوە وەریان گرتوە: ئاڤو گلی، دیزا – دیز فالزیان، شوربولاغ وهتد.

---

[1] هـ .س.ل 187- 188

هەروەها زارع وتی کە لە گوندی دیزە و گوندی قالزیان لە لایەن هەندێ لە جوتیارانی نۆکەر و دەستەمۆ و پیاوەکانی نزیک بە فیئۆدال ئیبراهیم میرزا بورکی خان هەوڵدراوە کە نەهێڵین زەوی نێوان جوتیارەکان دابەش بکرێت. گوایا بە بیانوی ئەوەی کە ئەم هەنگاوانە یاسایی نین. بەڵام ئەو کۆسپانەیش هەڵگیران. هەروەها زارع وتی کە هەنگاو بۆ چاککردنی پەیوەندییەکانی نێوان کۆمیتەی پارتی دیمۆکراتی کوردستان لە خوی و کاربەدەستانی خۆجێیی هەڵگیراوە. زارع هەروەها وتی ئەگەر کۆمیتەی کورد ئەو کەسانەی کە بۆنەتە هۆی تێکدانی بارودۆخی ناوچەکە و لە یاسا لائەدەن سزا بدات، پێویستە داوا لە تەوریز بکرێت کە ئیجازە بدەن ژمارەیەک کورد بۆ کار کردن لە دامودەزگاکانی بەڕێوەبەرایەتی خۆجێیی رابکێشرێن بۆ ئەوەی ئەو قسە و یاسانەی کە پێویست نین نەمێنن و بەم چەشنە کاربەدەستانی ئازەری نیشان ئەدەن کە گوایا کوردەکانیان هەر بۆ سزادان پێویست نیە یا لە کاتی سزادان تەنیا کوردەکان وەبیر دەهێننەوە.

بە وتەی زارع ئەم هەنگاوە وا لە کۆمیتەی پارتی کوردی دەکات کە چیتر نەتوانێت لە کاروباری دەسەلاتدارانی خوجی دەست تێوەردان بکەن و هەروەها بەم چەشنەیش پەیوەندی نێوان کورد و ئازەری باشتر دەبێت. لە کۆتاییدا زارع سەبارەت بەو وتووێژانەی کە ئێستا نێوان دەستەی نوێنەرایەتی ئازەربایجان و دەوڵەتی ناوەندیدا بەڕێوە دەچێت وتی:

شتێکی بێمانایە ئەگەر تاران وابیر بکاتەوە کە تەواوی یاساکانی دەوڵەتی قەوام لە لایەن خەڵکی ئازەربایجانەوە پەسەند و جێبەجێ دەکرێن ئەگەر ئەو بریارەی دوایی قەوام سەبارەت بە یاساخ کردنی دەرمەجەدارانی پۆلیس و لەشکەر و ژاندارمێری کە بەشداری پارتی سیاسی نەکەن بە مانای ئەوەیە کە هێزە چەکدارەکانی ئێمە دەبێ بدرێنە دەستی دوژمنی گەلی ئازەربایجان و سەرئەنجام پارێزەرانی دەسکەوتی گەلەکەمان لە دەست ئەچێت و ئەم شتە قەت نابێت.

تێبینی: زارع 50 ساڵیەتی پێشتر لە فەرمانداری زەنجان کاری کردوە، ئەندامی حیزبی تودە بووە و لە سەردەمی رەزا شا بە هۆی چالاکی سیاسی و شۆرشگێرانەوە توشی راونان و گرتن بووە.[1]

---

[1] هـ.س.ل 184-186

راپۆرتی هاوبەشی موورادیان و ئەڵڵاوەردییف
1ی ئۆکتوبەری1946 ژمارە 110

لە 19ی سێپتامبەری 1946لەگەڵ بەخشداری(بەڕێوەبەری ناحیە) قەرەعەینی چاوپێکەوتنمان هەبوو جەنابی موحەمەد تەقی کیتابی بەخشداری قەرەعەینی باسی خراپی و هەڵسوکەوتی ناشیرینی کوردەکانی کرد و وتی کوردەکانی هۆزی مەسیرکانلو سەدوشەست مەرومالاتی گوندی ریحانلییان بەتاڵان بردوە و لە گوندی تەخت رەوان و قەرەئوغلی و مەیدان و قەیرون ئاب و ... خەڵە و خەرمانی خەڵکەکەیان تالان کردوە. لە 19 سێپتامبەرلە گوندی قەرەعەینی شوانێکی ئازەرییان کوشتوە و باسی وێنەی زۆری لەم بارەوە کرد. کیتابی وتی کە کاربەدەستانی خۆجێیی ناتوانن و نایانەوێ پێشی ئەم تاوانە بگرن و داخوازیەکەی ئەولە کۆمیتەی ناوچەی حیزبی دیمۆکرات بێ وەلام ماوەتەوە. گەرچی بەڵێنیان دابوو کە سەرکردەکانی کورد بەرگری لەم تاوانە بکەن.[1]

راپۆرتی هاوبەشی سەلومین و ئەڵڵاوەردییف
11ی ئۆکتوبەری 1946

5ی سپێتامبەر کۆنسوڵی سۆڤیەت لە ماکو لەگەڵ نوێنەرانی کۆمیتەی ناوەندی حیزبی دیمۆکراتی کوردستان کازم بەگ /کە لەباتی حاجی سەعید موحەمەد هاتوە/ و شێخ حەسەن سەرۆکی هۆزی جەلالی و حاجی زادە بەرپرسی بەشی بازرگانی کۆمیتەی حیزبی دیمۆکراتی ئازەربایجان چاوپێکەوتنی هەبوە. ناوبراو وتیان کە کۆمێسیونێک لە مەهابادەوە هاتونەتە ماکو کە بریتین لە عەزیز عەباسزادە، قاسم ئێلخانی زادە کە سەرکردەی عەشیرەی دیبوکریە. مەبەستی هاتنەکەیان لێکۆڵینەوە و چارەسەری کێشەی تالان و هێرشی شەوانەی کوردەکان بۆ سەر گوندە ئازەرنشینەکانی و ئازەرییەکانە. هەروەها مەبەستیان ئاشت کردنەوەی رێبەری هۆزی شێخکانلی

[1] هـ .س.ل 191

عەبدولا ئاغا لەگەڵ رێبەری هۆزی دەلالی حەسەن ئاغا و هەروەها باشتر کردنی پەیوەندییەکانی کوردان لەگەڵ کاربەدەستانی خۆجێیی ناوچەیە.

بە وتەی کازم بەگ و شێخ حەسەن زۆر زەحمەتە بۆیان کە بتوانن ئەو راسپێردراوەی قازی موحەمەد سەبارەت بە چارسەر کردن و روون کردنەوەی کێشەکان جێبەجێ بکەن.

6ی سێپتامبەر کۆنسوڵی سۆڤیەت لە ماکو لەگەڵ کەبیری فەرمانداری ماکو چاوپێکەوتنی هەبوو و کەبیریش سەبارەت بە تالان کردنی گوندی ئیمام قولی کەندی کە کەوتوەتە 15 کیلۆمێتری شاوە لە لایەن کوردەکان عەشیرەی مەسیرکانلووە دوا. ناوبراو وتی کە دوسەد تا دوسەدوپەنجاهەزار بنەماڵەی کورد لە هەوارگەیەکی نزیکی گوندی قولی کەندی دەژین و چەکداران و تەواوی هەبوون و نەبوونی ئازەریەکانیان بەتاڵان بردوە.

7ی سێپتامبەر کۆمسیۆنێک کە لە مەهابادەوە هاتبونە ئێرە بە بێ چارسەرکردنی کێشەکان و بێ ئەنجام بەرەو تەورێز کەوتونەتە رێ. پاش ئەمەش دەسەڵاتدارانی خۆجێیی و کۆمیتەی ناوچەی حیزبی دیمۆکراتی کوردستانیش هیچ هەنگاوێکی بۆ پێشگیری کردن لە کرداری کوردەکان هەڵ نە گرتوە.

لە مانگی سێپتامبەردا کوردەکان سێ جار لە ناوچە جۆراوجۆرەکانی هێرشیان کردۆتە سەر ئازەریەکان و گوندەکانیان. مەر و ماڵاتێکی زۆریان لەگەڵ دانەوێڵە لە گوندەکانی قەرەعەینی و ئوجایی بەتاڵان بردوە.

48 کۆڵەکەی تەلگرافیان نێوان ماکو و بازرگان و ماکو و خوی لە ناو بردوە و 5 نەفەریان کوشتوە.

رێکخەری ئەم هەموو تالان وخراپەکاریە رێبەری هۆزی مەسیرکانلو عەلی مەغۆلی جینیکانلی و ئەوانەی ترن.

16ی سێپتامبەر 1946 نوێنەری کۆنسوڵخانەکانی ئینگلیس و ئەمەریکا سەردانی چەند عەشیرەی کورد بەتایبەت سەردانی عومەر خانی شەریفی لە هۆزی شکاکیان کردوە. دوای هاتنی ئەوانە عومەر خان لە گوندی خۆی لەگەڵ ژمارەیەک لە رێبەران

و کەسایەتی کورد کۆبوونەوەیەک ڕێکدەخات. تەنانەت کۆنەپەرستانی ئازەریش لەم کۆبوونەوەدا بەشدار دەبن.

20ی سێپتامبەری بەرەبەیانی هاتنی دەستە چەکدارەکانی کورد بۆ شاپور دەستی پێکرد و وا بڵاو بووە کە گوایا کوردەکان دەیانەوێ دەسەڵاتی شار بەدەستەوە بگرن. لە هەمان کاتدا کوردەکانی قوتاس ئاغا و تاهیر خانی سمکۆ لە چەند گوندی شاپور ئەمبارەکانی دانەویلەیان لاکومور کردوە و وتویانە کە ئەمە هی کوردەکانە.

دەسەلاتدارانی ئازەری لە شار لەم روداوانە زۆر ترسا بوون و پەرۆش بوون دەسبەجێ تەورێز ئاگادار ئەکەنەوە و ئەوە بوو کە چەند ماشێنی لەشکەری فیدایی ئازەری بە سەرۆکایەتی ژێنراڵ دانشیان لە تەورێز دێنە شاپور و کوردەکانیش لە یەکیک لە گوندە کوردنشینەکان تەقە لەو هێزە دەکەن. یەکیک دەکوژن و یەکێکیان بریندار دەکەن. دوای هاتنی ئەو هێزە بۆ شاپور کوردە چەکدارەکان شار بەجێ دێڵن.

کاربەدەستانی خۆجێیی ئازەری دەستیان دا بە گرتنی هەندێ لە کۆنەپەرستانی ئازەری کردوە کە لە کۆبوونەوەی عومەر خان بەشدارییان کردبوو. بەڵام هیچ هەنگاوێک دژی ڕێکخەرانی کوردی ئەو ئاژاوەیە هەڵنەگیرا.[1]

[1] هەمان سەرچاوە لاپەرەی 194-197

تاڵانکاری کوردەکان لە ناوچەی ماکو

7ی ئاگوست لە گوندی موحەمەد سەلاحلو کوردەکان هەشت پەزی موستەفا عەسکەریان دزیوە.

13ی ئاگوست لە گوندی ریحانلو کوردەکانی خێڵی میرکانلی سەدوشەست پەزیان دزیوە.

15ی ئاگوست لە گوندی قەرەعەینی کورد بەهلول لە خێڵی مەسیرکانلی هەشتا پەزی حەیدر عیسی ئوغلی گیابر (مسموم) کردوون.

20ی ئاگوست کوردەکان لە گوندی قەرەعەینی 7 بەرانی عیسا مەشهەدی ئوغلیان بردوە.

21ی ئاگوست لە گوندی قەرەئوغلی کوردەکانی خێڵی مەسیرکانلی زەوی و زاری جوتیارەکانیان مەسموم کردوە.

22ی ئاگوست لە گوندی تەختەوان کوردەکانی خەلیل ئیسماعیل، حەیدەر موحەمەد حوسێنی و تاهیر لە زەوی و زاری خەڵک رەشمالیان هەڵداوە و کشتوکاڵەکانیان لە ناو بردوە.

24ی ئاگوست لە گوندی ئینجە سەلیم خان و کوردەکانی کەتودالانی کشتوکاڵی جوتیارەکانیان مەسموم کردوە.

25ی ئاگوست لە گوندی مەیدان خەلیل و ئیسماعیل و خەدو و عوسمان لە عەشیرەی مەسیرکانلی لە دەوروبەری گوندێک وەک قەرەج خێمەیان هەڵداوە و پەیتا پەیتا گەنمی درو کراوی جوتیارەکان دەدزن و هەر لەوێش لە خەرمان پاکی دەکەن.

25ی ئاگوست لە گوندی فیشال کوردەکانی ئەحمەد میرزا و حەسەن لە خێڵی ئاموی شەو پێنج گاوی ئیسماعیل زینەلی ئوغلی دەبەن.

25ی ئاگوست لە گوندی باخچاژیک ئیبراهیمی کورد 7 بەرانی عەلی ئەکبەر دەبات.

27ی ئاگوست لە گوندی باخچاژیک ئیبراهیمی کورد 3 بەران و دوو کەر لە خانمە سونا عەلی قیزی دەدزێت.

27ی ئاگوست لە گوندی قیرقیزی داش کوردەکانی خێڵی مەسیرکانلی دووسەدوشەست مەرومالات تالآن دەکەن.

28ی ئاگوست لە گوندی قەرە ئوغلی کوردەکانی مەسیرکانلی زەوی و زاری جوتیارەکان مەسموم دەکەن.

30ی ئاگوست لە گوندی کیفیل 14 بەرانیان لە عەلی ناوێک دزیوە عەلی رەخنەیان لێ ئەگرێت و ئەوانیش باش عەلی دەکوتن.

1ی سیپتامبر لە گوندی گریخ بولاغ کوردەکانی خێڵی دالانی خەلەو دانەوێلەی جوتیاران لە سەر خەرمان دەدزن.

2ی سێپتامبەر لە گوندی یوزگاما کوردەکانی مەغولی حەفتا چوارپێ بچوک دەدزن.

2ی سێپتامبەر لە گوندی کشمیش تەپە کوردەکانی مەسیرکانلی ئەسپێکی عیزەت الله تەموریسیان دزیوە.

2ی سێپتامبەر لە گوندی دیلا کومری کوردەکانی حەسو خەلافی 12 بەرانی مەسیب خانیان بردوە.

4ی سێپتامبەر لە گوندی شابولاغ کوردەکانی حەسو خەلافی 39 بەران بەتالآن دەبەن.

7ی سێپتامبەر لە گوندی شاگولان کوردەکانی عەلی مەغولی 9 بەرانیان دزیوە.

7ی سێپتامبەر لە گوندی عەرەب لەر کوردی مەسیرکانلی عەلی شیر تالآن دەکەن.

7ی سێپتامبەر لە گوندی قیزل داغ پێنج کوردی چەکدار هێرش دەکەنە سەر حوسێنی جوتیار و گاومێشیکی لی دەبەن لەگەڵ پێنج تمەن و جلەکانی بەریشی دەبەن.

8ی سێپتامبەر لە گوندی قەلاجیک کوردەکان مەجید موسی ئوغلی و ئیسماعیل و موحەمەد عارف ئوغلی نزیکەی هەزار باقە گیای جوتیارەکانیان تالآن کردوە.

8ی سێپتامبەر لە گوندی گوروتاب کوردەکانی خێڵی شێخکانلی و کوردوی دانەوێلەی (گەنم و جۆی) خەڵکەکەیان تالآن کردوە.

8ی سێپتامبەر لە گوندی کیرنی سەرو کوردەکان هێرش ئەبەنە سەر ئاشی گوند و 3 فەردە ئارد دەدزن.

9ی سێپتامبەر لە گوندی مەیدان کوردەکانی مەسیرکانلی نزیکی گوندەکە خەیمەیان هەڵداوە و بەشێکی زۆر گەنمی جوتیارەکانیان درو کردوە.

9ی سێپتامبەر لە گوندی باش کاریزکوردەکانی شیخکانلو گاوێکی قوربانعەلی‌یان دزیوە.

9ی سێپتامبەر لە گوندی موخور کوردەکانی خێڵی دالای زۆربەی گەنم زاری جوتیارەکانیان مەسموم کردوە.

9ی سێپتامبەر لە گوندی شاگولان کوردەکان عەلی مەغولی دانیشتوانی دوو ماڵیان وەدەر ناوە و مەروماڵاتەکەیان دەدزن.

10ی سێپتامبەر لە گوندی هەلاج کوردەکان هێرش ئەکەنە سەر جوتیارێک بە ناوی عەباس قولی کە لەگەڵ کچەکەی و خزمەتکارەکەی دەیبەن. ئەسپێک و جل و بەرگی سەرومیان لێ دەکەنەوە و دەیبەن.

10ی سێپتامبەر لە گوندی باش کاریز شەش کوردی چەکدار هێرش ئەکەنە سەر عەزیز میرئوغلی و شتوومەکی لێ بە تالان ئەبەن.

10ی سێپتامبەر لە گوندی گورون ئاب کوردەکانی شیخکانلو گەنم و تفاقی دانیشتوان بە تالان ئەبەن.

11ی سێپتامبەر لە گوندی عەنتەر کوردەکانی عەشیرەی بورکانلی گای عەلی مەشهەدی ئەکبەریان بردوە.

11ی سێپتامبەر لە گوندی یوخاری گوروناب کوردەکانی شەموبەکر لە خێڵی دالای کیگەی جوتیارەکانیان مەسموم کردوە.

12ی سێپتامبەر لە گوندی دیار کینە کوردەکانی خێڵی شیخکانلو و مەسیرکانلو و کوردوی کیگەی جوتیارەکانیان مەسموم کردوە.

12ی سێپتامبەر لە گوندی گوراخ ئاچ کوردەکان بەرانیک و مانگایەکی قوربانعەلی دەدزن.

12ی سێپتامبەر لە گوندی ناسک کوردەکانی خێڵی دالای هێرش ئەکەنە سەر ئەم جوتیارانە: موحەمەد عەلی مەهدی، یوسف عەلی قاسم و گەنمەکانیان بەتالان دەبەن.

13ی سێپتامبەر لە گوندی سونابولاغ و داش‌بولاغ کوردەکانی شیخکانلی گەنمی دانیشتوان بەتالان ئەبەن.

15ی سێپتامبەر لە گوندی مەیدان خەڵکەکە لە ترسی چەکدارەکانی کورد شەوانە دەچنە قەرەعەینی و رۆژانە دەگەڕێنەوە مەیدان.

16ی سێپتامبەر لە گوندی قەرەعەینی چوار چەکداری کورد هێرش ئەکەنە سەر ئاشی گوند و 4 فەردە ئارد دەدزن.

17ی سێپتامبەر کوردەکانی دانیشتوی فەرمەن ئەری 19 کولەکەی تیلیفونی ماکو – بازرگانیان هەڵکەندوە و دەیانبەن.

17ی سێپتامبەر لە سەر رێگای شابولاغ و مەرگە نامی کوردەکانی دالای 18 بەران لە شوانێک بە ناوی عەبدولاوە دەدزن.

19ی سێپتامبەر لە گوندی فیشال کوردەکانی خێڵی شیخکانلو دەرگای تەویلەی مەشهەدی موحەمەد دەشکێنن و دەیانەوێ مەروماڵاتەکەیان بدزن کە خەڵکی گوند دزەکان دەگرن و تەسلیمی پۆلیسی ماکویان دەکەن.

19ی سێپتامبەر لە گوندی بابالو کوردەکانی ساڵح ئیسماعیل لە خێڵی بورکانل مانگای کابرایەکی جوتیار بە ناوی عەبدولا دەدزن.

20ی سێپتامبەر لە گوندی تازەکەند پۆلیس کوردێک بە ناوی رۆستەم لە کاتی دەستدرێژی بۆ سەر ئافرەتێک دەگرێت.

21ی سێپتامبەر لە شوێنێک بە ناوی گلیچ نومیش لە نزیک ماکو کوردەکانی خێڵی سەکان ئەسپێکیان لە ئیسماعیل ناوێک بردوە.[1]

[1] هەمان سەرچاوە .... ل (219_213)

گۆرینەوەی نامەکانی کۆمیتەی پارتی دیمۆکراتی کوردستان لە خوی بۆ کاربەدەستانی خوی/ وەرگێراو لە کوردیە بۆ روسی بە ساڵی ئێرانی/ ژمارە 123 فەرماندارى خوى

لە بەر ئەوەی کە مەشهەدی فەتحولا خەڵکی گوندی شابولاغ هاتوتە ریزی پارتی کوردیەوە و بلیتی حیزبی هەیە بە قانون ناوبراو دەبێ حەقی ئەندامیەتی بە پارتی کوردی بدات بەڵام سەرۆکی دارایی ماکو داوای ماڵیاتی لە ناوبراو کردوە. داواتان لێ دەکەین کە بە گوێرەی پێویست لەم بارەوە بەڕێوەبەرایەتی دارایی ئاگادار بکەنەوە.

نوێنەری کوردستان لە خوی حەسەن ماخودی [1]

بەڕێز فەرمانداری خوی

بەرێزەوە ئاگادارتان دەکەین کە لە 1325/5/23 پۆلیس فیدایيەکی (پێشمەرگە) ئێمەی بە ناوی باقیر گرتوە و لەم بارەوە ئێمە پۆلیسمان لە نامەی ژمارە 1098 رێکەوتی 1325/5/24 ئاگادار کردەوە و داوامان لێ کرد کە ناوبراومان بۆ لێکۆڵینەوە و سزادانی وی کە ئەگەر تاوانبار بێت /پێکەوە لەگەڵ ئێوە سزای بدەین/ داوا لە ئێوەی بەرێز دەکەین کە گیراوە کە لە لایەن پۆلیسەوە تەسلیمی ئێمە بکەنەوە و هەروەها داوا دەکەین کە ئەگەر لەمەولا ئەندامی پارتی ئێمە گیرا ئاگادارمان بکەنەوە. بۆ ئەوەی لە کاروباری یەکتر دەست تێوەردان نەکەین. لە بەر ئەوە ئێمە دەبێ لە دۆخێکی دۆستانە و هاورێیانە بژین. سەرۆکی پۆلیس مافی ئەوەی نیە بە بێ هۆ و ئاگادار کردنەوە یا رازی بوونی و دەستوری ئێمە فیدایی ئێمە لە سەر خەیابان بگرێت. هەروەها پێویستە ئەو یاسایانەمان بۆ بنێرن کە ئێوە رەفتاری پێ دەکەن تائێمەش ئەو یاسایە پەسەند و جێبەجێ دەکەین. داواتان لێ دەکەین کە دەستور بدەن کە لەو کارانە نەکرێت تا لە داهاتو دوپات نەبێتەوە بۆ ئەوەی برایەتی و دوستی ئێمە خەوشدار نەبێت.

"سەعید سولتان"[2]

[1] هەمان سەرچاوە .... ل 220

بەڕێزانی بەرپرسی کۆمیتەی پارتی دیمۆکراتی کوردستان لە خوی ژمارە 530 ڕێکەوتی 1325/5/27

لە وەڵامی نامەی ژمارە 1098 رادەگەیێنین کە باقیر زینالپور بە دزی تاوانبار کراوە واتە دزینی تفەنگیک. داواتان لێ دەکەین کە بەشدارانی تری ئەم دزیە واتە ئاجار میرمەجید و رەمەزان نەعمانپور دەسبەجێ تەحویلی پولیس بدەن. ناوبراوان ئەندامی پارتی ئێوەن و دەبێ ناوبراوان بۆ لێکۆڵینەوە و پرسیار بەپەلە تەسلیمی بەڕێوەبەرایەتی پۆلیس بکەن.

سەرۆکی پۆلیسی خوی کاپیتان جاویدان [1]

بۆ بەڕێزان کۆمیتەی پارتی کوردی لە خوی ژمارە 3690 ریکەوتی 1325/5/27

بۆ ئاگاداریتان رائەگەیێنین کە ئەندامی پارتی ئێوە باقیر لە سەر دزینی تفەنگی عەلی زەینەلپور خەڵکی گوندی پیرە شک و گومانی لێ دەکرێت باقیرلە پۆلیسە و لە ژێر لێکۆڵینەوەدایە و پۆلیس داوای بەشدارانی تری ئەم دزیە کردوە. بە کۆتایی هاتنی لێکۆڵینەوە کە کاروباریان دەدرێتە دادگا و ئەنجامەکانتان پێ رادەگەیێنین.

فەرمانداری خوی زارع[1]

بەڕێزان ئەندامانی کۆمیتەی پارتی کوردی ژمارە 3698 ڕێکەوتی 1325/5/27

لە وەڵامی نامەکانی ژمارە 1102 و 1106 رادەگەیەنم کە ئەگەر ئێوە دەتانەوێ چۆنیەتی کاروباری تاوانباران لە نامەی ژمارە 3690 ڕێکەوتی 1325/5/27 بۆمان نوسیبوون بە زووترین کات کۆتایی پێ بێت داخوازی سەرۆکی پولیس کە لە نامەیەکدا بۆی نوسیون جێبەجێ بکەن واتە نامەی ژمارە 530.

فەرمانداری خوی زارع[2]

بۆ بەڕێوەبەرایەتی فەرمانداری خوی 1130 ڕێکەوتی 1325/5/29

---

[2] هەمان سەرچاوە .... ل 221
[1] هەمان سەرچاوە .... ل 222
[1] هەمان سەرچاوە .... ل 222
[2] هەمان سەرچاوە .... ل 222

لە وەڵامی نامەی ژمارە 3698 ڕێکەوتی 1325/5/25 ئێوە بە رەسمی وەڵامی نامەکانی ژمارەی 1102 و 1106 ئێمە نەدراوەتەوە. بەم نامەیش ئێمە بۆ دوایین جار داواتان لێ دەکەین بە ناوی کۆمیتەی پارتی دیمۆکراتی کوردستان لە خوی کە ئێمە ئاگادار بکەنەوە کە ئایا ئێوە دەستوری ئەوتۆتان پێ دراوە کە بە بێ ئاگادار کردنەوەی کۆمیتەی پدک ئەندامانی پارتی ئێمە بگرن و دادگایی بکەن. ئەگەر ئەم دەستورەتان نیە دەبێ دەسبەجێ ئەو کەسانەی کە گرتوتانن و ئەندامی پارتی ئێمەن ئازادیان بکەن. ڕێکخراوی کۆمیتەی پارتی دیمۆکراتی کوردستان لە خویە رادەگەێنێت کە پێشگیری لەو هەڵسوکەوتەی کار بەدەستانی خۆجێیی کە بە بێ قانون جوڵاونەتەوە دەکات لە بەر ئەوە ئەم کردەوانە دەبێتە هۆی ئاڵوز بوون و روداوی چاوەروانەنەکراو نێوان کورد و ئازەری ئەبێت و دوای ئەمە هەر کێشەیەک کە بێتە پێش وەڵامدەری ئێوەن و بەرپرسیاریەتیکە ئەکەوێتە ئەستوی ئێوەوە.

سەرۆکی کۆمیتەی پارتی دیمۆکراتی کوردستان

لە خوی سەعید سوڵتان[3]

بۆ پارتی کوردی ژمارە 3781 ڕێکەوتی 1325/6/2

لە وەڵامی نامەی ئێوە ژمارە 1130 رادەگەیەنم کە لە نامەی فەرمانداری ژمارە 3698 کە وەڵامی نامەی ژمارە 1102 بەروونی تیا نوسرابوو و تێدا هاتبوو کە تاوانبار گرنگ نیە سەربە پارتی دیمۆکراتی کوردستان یا پارتی دیمۆکراتی ئازەربایجان بێت و لە لایەن کاربەدەستانی خۆجێیەوە بە پێی یاسا بووە لامدانەوە و سزادان بانگ دەکرێت. ئەگەر ئێوە ئەو کەسەکە بە تاوانی دزینی تفەنگ گیراوە و ئێوە ئەو کەسانەی کە لەگەڵ ناوبراو دا لەم دزیە بەشدار بوون تەسلیمی ئێمە ناکەن. بەم کردەوەیە ئەوە ئێوەن کە لە کاروباری دەسەڵاتدارانی خۆجێیی دەست تێوەردان دەکەن. بە پێی یاسا تاوانبار دەبێ سزا بدرێت نەوەک ئازاد بکرێت. هەروەک وترا گرنگ نیە سەر بە چ پارتێک بێت. بە پێی یاسای ئێمە جیاوازی نێوان پارتی کوردی و ئازەری نیە.

---

3 هەمان سەرچاوە .... ل 223

فەرمانداری خوی زارع[1]

بۆ بەڕێز حاجی ڕەزا بەدال ئابادی ژمارە 4203 ڕێکەوتی 1325/6/11

بەڕێز حەسەن خان وەک نوێنەر بۆ ڕێکخستنی کۆکردنەوەی گەنمی ئەو دەرەبەگانە بۆ ئەمبارەکانی دەوڵەت دەنێردرێتە گوندی بەدال ئاباد. ئەگەر ئێوە بەرگری لەم کارە بکەن بانگەواز و سزا دەدرێن.[2]

فەرمانداری خوی زارع(ژمارە 1)

بەڕێز فەرمانداری خوی ڕێکەوتی 1325/6/13

لە وەڵامی نامەی ئێوە ژمارە 4203 ڕێکەوتی 1325/6/11 بۆ حاجی ڕەزا سەبارەت بۆ کۆکردنەوەی گەنم بۆ ئەمبارەکانی دەوڵەت ئاگادارتان دەکەمەوە کە ئەندامانی پارتی دیمۆکراتی کوردستان لە هەر کوێ بن ئیجازەی ئەومیان نیە کە بە بێ دەستوری ناوەند واتە مەهاباد گەنم بدەنە دەوڵەتێکی تر واتە حکومەتی ئازەربایجان. دەستور بە فەرمانبەرانی خۆتان بدەن کە لەمەولا سەبارەت بەم کێشەیە نەچنە لای ئەندامانی پارتی دیمۆکراتی کوردستان.

سەرۆکی کۆمیتەی پارتی دیمۆکراتی کوردستان لە خوی

سەعید سوڵتان[3]

برایانی بەڕێزی ئازەربایجانی و کورد

ئێوە دەبێ بزانن کە خوای مەزن چۆن ئێوەی مرۆڤی دروست کردوە، ئەگەر ئەتانەوێ ئەم شتە بزانن:- **یەکەم:** خوای مەزن مرۆڤی لە چوار شت دروست کردوە هەوا، ئاگر، زەوی، ئاو. ئاگر نیشانەی قین و زوڵمە ، هەوا نیشانەی هەوەسە، زەوی نیشانەی سەبرە، ئاو نیشانەی خەیر خوازیە. بۆیە دەبێ مرۆڤ هەمیشە بەرامبەر بە گەلەکەی خۆی دلسوز بێت.

دووهەم: ئیسلامیەکان واتە موسڵمانەکان دەبێ چەند ئەرکێک کە لە ئەستویانە بیزانن.

---

1 هە مان سەرچاوە.....ل 224

2 هە مان سەرچاوە.....ل 224

3 هە مان سەرچاوە.....ل 225

1- زانین، ئەگەر مرۆڤیک عەقلی نەبێت، ولاتی خۆی خۆش ناوێت، بە قسە و خزمەتی خوا و گەلەکەی ناکات. ئەم جورە مرۆڤانە ئەحمەقن بە کورتی لە مرۆڤ ناچن بەڵکو وەحشین.

2- راستی، دەبێ هەمیشە راستگۆ و خواپەرست و خوای لە بیر بێت.

3- خواپەرستی بۆ ئەوەیە کە مرۆڤی موسڵمان دەبێ بزانێت چی بکات باشە و چی گوناحە بۆی. مرۆڤی موسلمان دەبێ هەمیشە پاکی و نوێژ و زەکات و سەرفترە /یارمەتیدان بە فەقیر و هەژار و پیاوی ئایینی بدات رەچاو بکات.

4- ئەگەر بۆی بکرێت و توانای هەبێت بچێتە مەکە.

5- ئایینی وەک بناغەی هەبوونی ژیانی مرۆڤ بزانێت.

خوایەکە، مەزن و هەتا هەتایە پێویستی بە کەس نیە و هیچ شتێکی لە کەس ناوێت بەڵام هەموو پێویستیان بە ئەو هەیە. دەبێ هەموو بزانن کە دوو ئاسمان هەیە و پڕ لە فریشتەن.

سیەهەم: کتێبی ئاسمانی تەورات و ئنجیل و زەبور و قورئان و ئەو پەیغەمبەرانەی کە ئەو کتێبانەیان هێناوە. هەموو راست و پیروزن. ئایینی ئێمە فێرمان ئەکات کە مرۆڤ دوای مردن دەچێتە بەهەشت و جەهەندەم. ئەم دوو جێگایە بۆ هەموو مرۆڤایەتی دروستکراون. خوا بە پێی رەفتار و کرداری هەر مرۆڤیک پاداش و سزای دەدات. ئەگەر مرۆڤ یارمەتی خەڵک بدات خوا رێزی لێ دەگرێت. خوا قازی هەمووانە بۆیە مرۆڤ دەبێ هەتا دەژی کردەوەی باش بێت. هەر کەس باوەری بە خوا هەبێت خوا ئاگای لێیە و دەیپارێزێت.

خوا مرۆڤی ئیشکەر و ئەوانەی کە رێز لە گەورەتر لە خۆی دەگرێت و گوێرایەڵی دەوڵەت بێت و یارمەتی هەژاران بدات و رێز لە دایک و باوکی بگرێت /ئەگەر دایک نەبوایا تۆ رووناکی دونیات نەدەبینی/ خۆشی دەوێت و پاداشی ئەدات. ئێمە دەبێ وەک حاتەمی تایی بین کە ناوی بۆ هەمیشە زیندو ماوەتەوە .... هەرکام لە ئێمە برای یەکترین و ئێمە دەبێ رێز لە یەکتر بگرین و دەستدرێژی نەکەینە سەر ماڵی یەکتر و یەکتر ئازار نەدەین و بە رێگای موسڵمانیەتیدا برۆین و ئاموژگاری و فەرمودەکانی پێغەمبەر رەچاو بکەین /حاجی سەعید موحەمەد سەید/.[1]

وەرگیر ئەڵلەوەردییف

[1] هە مان سەرچاوە.....ل 226- 228

وەرگێراوی نامەکانی پارتی دیمۆکراتی کوردستان
پارتی دیمۆکراتی کوردستان – مەهاباد
لە لایەن کۆمیتەی ناوەندی پدک
بۆ بەڕێزانی دەسەڵاتدارانی حکومەت لە ماکو

بەڕێزەوە ئاگادارتان دەکەینەوە کە بە پێی پەیمانی نێوان حکومەتی ئازەربایجان و کۆمیتەی ناوەندی پارتی دیمۆکراتی کوردستان دروستکردنی کۆمیتەی پارتی دیمۆکراتی کوردستان لە شارەکانی ماکو و خوی و شاپور لەم پەیمانەدا رەچاو کراوە. بۆیە سەبارەت بەم کێشەیە نوێنەری حکومەتی کوردستان بەڕێز حاجی سەید موحەمەد سەعید دێتە ئەوێ.

تکایە لەم بارەوە یارمەتی و هاوکاری پێویستی بدەن. تکایە بە زووترین کات جێگایەک بۆ بارەگای کۆمیتەکانی پدک دیاری بکەن. بە یارمەتی کۆمیتەکانی پدک لەم شارانەدا ئێمە دەتوانین پێشی ناکۆکی و ئاڵوزی نێوان دوو گەلی کورد و ئازەری بگرین و برایەتی نێوان دوو گەلی کورد و ئازەری بەهێز بکەین.

کۆمیتەی ناوەندی پدک مەهاباد ژمارە 3175 ڕێکەوتی 1325/3/11
لە کۆمیتەی ناوەندی پدک بۆ بەڕێز فەرمانداری ماکو

بە زیاد کردن لە سەر نامەکەمان لە ژمارە 3117 ڕێکەوتی 1325/3/9 بۆ ئێوە، ئاگادارتان دەکەینەوە کە: لە کاتێکا کە تەواوی هێزی پارتەکەمان لەگەڵ هێزی لەشکەریمان سنورەکانی ئازەربایجان دەپارێزن جێ سەرسورمانە کە پارتی دیمۆکراتی ئازەربایجان لە باتی سوپاس خەریکی کاری نایاسایییە.

1325/3/11 ئەندامی پارتی ئێمە بە ناوی عەبدوڵا ئەمنی کە ژمارەی بلیتی حیزبی 202یە لە سەر ڕێگا کوشتوویانە ئەم کردەوەیە ناوی چی لێ دەنێن؟ ئێمە ئاگادار کراوین کە دوو نەفەر ناوبراویان کوشتووە و نەگیراون و چەکیشیان پێیە. دوای ئەم ئاگاداریەی سەرەوە داواتان لێ دەکەین کە دەسبەجێ دەستور بدەن بە پێی یاسا تاوانبارانی ئەم رووداوە سزا بدەن و ئەنجامەکەی لەگەڵ چەک و فیشەکی کوژراو

تەحویلی حاجی سەید موحەمەد سەعید بکەن و لەم بارەوە کۆمیتەی ناوەندی پدک ئاگادار بکەنەوە.

کۆمیتەی ناوەندی پدک مەهاباد ژمارە 3224 ڕێکەوتی 1325/3/14

بۆ بەڕێز فەرمانداری ماکو

باشترین و پاکترین لایەنگری پدک لە شارەکان و کۆمیتەکانی پارتی رادەگەنین کە گوایا هەندێ فەرمانبەر و برایانی ئازەری بەرامبەر بە برایانی کوردیان موبالاتن. بە بیانوی جۆراوجۆر تەنگیان پێ هەڵدەچنن و سوکایەتی‌یان پێ دەکەن. شک لەوەدا نیە کە لەم کردەوانە دا مرۆڤی وا هەن کە بۆ بەرژەوەندی خۆیان ئەم کارە دەکەن. وەک بۆمان دەرکەوتوە کوردیک بە ناوی حەسو لەم رۆژانەدا ناوی خۆی لە پارتی دیمۆکراتی ئازەربایجان نوسیوە و لە شاری ماکو ئەم کابرایە کوردیکی بە ناوی مسیو کە ئەندامی پارتی دێمۆکراتی کوردستانە کوشتوە. ئایا ئەمە دۆستایەتی و برایەتی‌یە؟

پەیمانی نێوانمان یەکتر کوشتنی تیا نیە. بۆیە لەم بارەوە داواتان لێ دەکەین لێکۆڵینەوەی ئەم تاوانە بکەن و سزای ئەو کەسانە بدەن کە بە تاوانی ئەوتۆ هەڵدەستن و دەستور بدەن کە بە هیچ شێوەیەک لەمەولا کوشتار لە یەکتر نەکرێت.

هیوا دارین کە تاوانباران دەدرێنە دادگا و بە پێی یاسا سزا دەدرێن و ئەنجامی لێکولینەوەکە دەدەنە پارتی دیمۆکراتی کوردستان.

کۆمیتەی ناوەندی پدک مەهاباد ژمارە 3117 ڕێکەوتی 1325/3/9

کوپیەی نامەکان نێردراوە بۆ پارتی دیمۆکراتی ئازەربایجان وەرگیری نامەکان ئەللەوەردییێف[1]

---

[1] هەمان سەرچاوە ل229- 232

کورتەی روداوەکانی سیاسی لە ماکو و دەوروبەری
لە مانگی ئۆکتوبەری 31/1946ی ئۆکتوبەری 1946 ژمارە 43/

1- ئەوانەی کە لە تورکیاوە لە کۆتایی مانگی سێپتامبەر و بە درێژایی مانگی ئۆکتوبەری ئیمساڵ گەڕاونەتەوە و دانیشتوی گوندە سنورنشینەکانی ناوچەی ماکون و ژمارەیان 61 نەفەر ئەبێت. لای کاربەدەستانی خۆجێیی شایەتی‌یان داوە کە بەم چەشنەیە: لە سەرەتای مانگی مای 1946 بە دەستوری کاربەدەستانی تورکیا بە مەبەستی ئاژاوە نانەوە و بڵاو کردنەوەی ترس لە ناو دانیشتوانی ناوچەی ماکو و ئاڵوز کردنی بارودۆخی سیاسی لە ناوچەکدا هەندێ کۆنەپەرست و جوتیاری بەکرێگیراو و لایەنگرانی تورکیا لە گوندەکانی بازرگان و گیجوت و ناوچەکانی تری ماکو دەنگو و باسی وا بڵاو کراوەتەوە کە دەوڵەتی تورکیا ئامادەیە ئەو ئازەریانەی کە پێشتر لە ژاندارمیری ئێران خزمەتیان کردوە و هەروەها ئەو ئێرانیانەی کە لە لایەن کاربەدەستانی ئازەربایجانەوە تەنگاو کراون و دەیانەوێ لە دەستیان رزگاریان بێت لە ناو خاکی تورکیا وەریان بگرێت و پەناهەندەیی‌یان بداتی.

جگە لەوە دەوڵەتی تورکیا ئامادەیە ئەوانە لە باری پارە و خواردەمەنی و جل و بەرگەوە لە سەر حسابی دەوڵەتی تاران دابین‌یان بکات. هەندێک لە ئازەربایجانیەکان کە پێشتر لە ژاندارمیری ئێران کاریان کردوە و یا خود سەر بە دەوڵەتی ئێران بوون لەگەڵ ژمارەیەک لە کۆنەپەرستان لەگەڵ خاوخێزانەکانیان لە کۆتایی مانگی مای و ئەیون رۆیشتوون بۆ ناو خاکی تورکیا. تورکەکان ئەوانەیان هەموو لە شاری بازرگان لە ماوەی سێ مانگ کۆدەکەنەوە و دوای ئەمە کاربەدەستانی تورک پێ‌یان دەڵێن کە هەموویان دەبێ بگەڕێنەوە بۆ ئێران. سەرەرای داواکاری ئەو راکردوانە کە دەوڵەتی تورکیا ئیجازەیان بداتێ لە ناو خاکی تورکیا بمێننەوە. کاربەدەستانی تورک بەشێک لەو راکردوانە ئەکەنە سێ بەشەوە و لە کاتی جۆراوجۆر دا بە ماشین دەیانبەنەوە ناو خاکی ئێران لە بازرگان.

رێکخەری رۆیشتنی ئەم ئێرانیانە بۆ تورکیا ئەمانە بوون: مەشهەدی غولام خەڵکی گوندی گیجوت و عەلی عەسکەر خەڵکی گوندی نیفتو وهتد ... بوون. بەڵام بەپێی

راگەیاندنی خەڵکی تر تورکەکان هەموو کاروباری ژیانی ئەوانەیان لە ناو خاکی تورکیا دابین کردوە. بەشێک لە وانەی کە نێردراونەتەوە لە لایەن کاربەدەستانی خۆجێیی ئازەربایجانەوە گیراون و لێکۆڵینەوە و پرسینەوەیان لێ دەکرێت. کاربەدەستانی خۆجێ ماکو گەراندنەوەی ئەم ژمارەیە بۆ ئێران بە هەنگاوێکی تری تورکیا دادەنین کە دەیەوێ لە رێگای تەسلیم کراوەکانیشدا پروپاگەندەی لایەنگری کردن لە تورکیا لە ناو دانیشتوانی ئازەری بەرێوە ببات.

لە 2 تا 11 ئۆکتوبەر رێبەرانی کورد لە خێڵی دودکانلی بە ناوی سولیمان بە دەستوری کۆمیتەی پارتی دیمۆکراتی کوردستان کوردەکانی قوتوری کە لە شاری خویدان بە پیاوەکانی خوی دەستوری داوە کە دەرگای ئەمبارەکانی گەنم (سیلو) لە ناوچەی زۆرئاوا سەر بە فەرمانداری خوی ببەستن و لاک و موریان بکەن.

لە 12 ئۆکتوبەرفەرمانداری خوی زارع لەم بارەوە ئاگادار کرایەوە و هیچ هەنگاوێکی بۆ چارسەری ئاشتیانەی ئەم تێکهەڵچونە هەڵنەگرت و بە بێئیجازەی تەورێز سەدپاسەوانی چەکداری ناردە ناوچەی رۆژئاوا و دەستوری پێدابوون کە ئەو کوردانە کە لەو گوندانە دا ئەمبارەکانی گەنمیان لاک و مور کردوە دەر بکەن. کوردەکانیش کە ئاگاداری ناردنی هێزی چەکدار دژی خۆیان دەبن بۆسەیان (کەمین) بۆ دادەنێنەوە و تەقە لە ماشێنی پاسەوانەکان دەکەن و 3 نەفەریان لێ دەکوژن و 2 نەفەریشیان بریندار دەکەن بەڵام بە یارمەتی کۆمیتەی پارتی دیمۆکراتی کوردستان لە خۆی کۆتایی بە شەر دێت. بە پێی ئەو هەواڵانەی کە بە دەستمان گەیشتوە سولیمان لەم دوایانەدا بە ئاشکرا نارەزایی خۆی بەرامبەر بە ئەو بارودۆخ و دەسەڵاتی دیمۆکراتەکانی قسە دەکات و ئەو کەسانە کە بە ناوبراوە نزیکن پێ وتوون:

"ئەو دامودەزگایە کە لە ئازەربایجان و کوردستان هەیە لە لایەن روسەکانەوە بۆ بەرژەوەندی خۆیان دروستکراو کوردەکان هیچ بوارێکیان بۆ دروستکردنی دەسەڵاتێکی دیمۆکراتیک بۆ داهاتو پێ نەدراوە بۆیە پێویستە کوردەکان بەرەولای تاران رێبازی خۆیان بگۆرن."

3- کڕینی لە سەدا بیستی /20%/ گەنمی جوتیاران و لە سەدا حەفتا /70%/ لە زەویداران و فیئودالەکان لە لایەن کاربەدەستانی خۆجێییەوە لە مەترسی سەرنەگرتندایە.

لە بەر ئەوەی کە لە کاتی کۆکردنەوەی خەلەوخەرمان کاربەدەستانی ئیرە هیچ دەستورێکی پیویستیان سەبارەت بە کڕینی گەنم وەرنەگرتوە. فیئودال و زەوینداڕەکان بە کەلک وەرگرتن لەم بارودۆخە ئەم هەنگاوانەی خوارەویان وەرگرتوە:

1- زەوینداڕەکان هەندی گوندی خۆیان داوە بە ئیجارە و تا کۆکردنەوەی خەلەوخەرمانەکان پارەیشیان وەرگرتوە. بۆ ئەوەی زیانیان لێ نەکەوێت و دوای کۆتان و پاک کردنی گەنم واتە خەرمان هەڵگرتن بەشی خۆیان وەرگرتوە و ئەوەش کە ماوەتەوە جوتیارەکان دەڵێن کە بەشی زەوینداڕەکانە.

2- بەشێک لەو دەرەبەگانە بەنهێنی لەگەڵ جوتیارەکان/ئیجارەکەرەکان/ رێکەوتوون و بەرهەمەکەیان لە نێوان خۆیاندا بەش کردوە و بەم چەشنە بە کاربەدەستانی خوجێیی نیشانیان داوە کە بەرهەمی ئیمساڵ کەمە.

3- هەندی لە دەرەبەگەکان زەوینەکانی خۆیان داوەتە ئیجارەی کوردەکان ئەویش بە ئیجارێکی گران و کوردەکان بە بیانوی ئیجارەی زۆرەوە نرخی گەنمەکەیان زۆر کردوە و بە دەوڵەتی نافرۆشن.

بە م چەشنە سەبارەت بەو بارودۆخە پێش هاتوە کە دەکرێ بڵێین:

1- کڕینی گەنم لە لایەن کاربەدەستانی خۆجێییەوە بە باشی رێکنەخراوە و کۆکردنەوەی گەنم بۆ ئەمبارەکانی دەوڵەت زۆر بە یەواشی و کەموکوریەوە بەڕێوە دەچێت.

2- خاوەن گەنمەکان/جوتیار و زەویندارەکان/ لە زۆر جێگادا لە کاتی خۆیدا نرخی فرۆشتنی گەنمیان پێی ناگات و هەر بۆیە نارازین.

3- چەندایەتی ئەو گەنمەی کە دەبێ بکردرێت لە ناوچەی ماکو. بە وتەی کاربەدەستانی دەسەڵاتداری ئێرە لە پێنج سەد تا شەش سەد تۆن تێناپەرێت و لە ناوچەی خوی هەزار تۆنە.

ئـەم چـەندایـەتیـە بـە بـێشـک پێویـستیەکـانی دانیـشتوانی ناوچـە دابـین ناکـات و پێویستیشیان بە نان و دانە بۆ چاندن هەیە.

4- لــە نیـوەی دوو هـەمـی مـانگی ئۆکتوبـەر لــە شـار و ناوچـەکـانی سـەر بـە کۆنسوڵخانەی ئێمە لـە ماکو دەستوری شـا سـەبارەت بـە هـەڵبژاردنی نوێنـەرایـەتی بـۆ مەجلیسی دەورەی 15 ئێران بڵاو کراوەتەوە.

زۆربـەی دانیشتوانی ناوچـە لـەم بـارەوە پـێیـان وایـە کـە دەبـێ و پێویـستە نوێنـەری خۆیـان لـەو کـەسـانە هـەڵبژێـرن کـە کۆمیتـەی نـاوەندی پـارتی دیمـۆکراتی ئـازەربایجـان پاڵێوراوی /کاندید/ دەکات. بەشێک لە خانەکانی ماکو بەنهێنی هەوڵ ئەدەن زەمینـەیـەکی وا بۆ کاندید کردنی نوێنەری خۆیـان بـۆ مـەجلیسی داهـاتوی ئێـران ئامـادە بکـەن/ئـەگـەر بێتو ئەو کاندیدانـەی کۆمیتـەی نـاوەندی حیزبـی دیمـۆکراتی ئـازەربایجـان بـە دڵ نـەبێت/ ئێستا بەلای ئەوانەوە ئەوە گرنگە کە یەک یا چەند نەفەر خۆیان کاندیدا دەکـەن و ئـەگـەر بێتوو چەند نەفەر خۆیان کاندید بکەن ئەوانیش کاندیدی خۆیـان دیـاری دەکـەن./یـەکێک لـەم سـێیانـە دەبێت/ حـەمیدولا خـان بـەیـات، ئاتـەش خـانی بـەیـات، عـەبـاس پاشـا خـان تەیموری.

5- کوردەکانی خێڵی جینیکانلی و حەسو خەلافی لە هۆزی جەلالی لـە تورکیـاوە لـە 28ی ئۆکتوبـەر چـوار سـەد پـەزیـان بـەتـالان هێنـاوە و بـەرێگاشـدا هـەر ئـەوانـە 137 ئـاژەڵـی گـەورە و 297 ئـاژەڵـی بچوکیـان هـی ئـازەریـەکـانی گونـدی بیـدولی سـەر بـە ناوچەی ماکویان دزیوە. لە کاتی تەقە کردن دا بە پێی ئەو هەوالانەی کە پێمان گەیشتوە کـوردەکـانی تورکیـا لـە وەڵامـی هێرشـی کـوردەکـانی ئێـران خۆیـان بـۆ هێـرش بـۆ گونـدەکـانی سـەرسنوری سـەر بـە مـاکو بـە مـەبـەستی رفانـدنی ئـاژەڵ دەکـەن. 28ی ئۆکتوبەری 1946 کوردەکانی خێڵی عەلی مەغولی سەر بە هۆزی جەلالی سێ سـەر بەرانی جوتیارانی گوندی بارون سەر بە ماکویان تالآن کردوە. تـالآن و دزی و کوشت و بری کوردەکان لـە ناوچەکـە دا هـەروا بـەردەوامـە ئـەویش لـە بـەر ئـەوە کـە نـاوەندی کوردی و کاربەدەستانی خۆجێیی هیچ هەنگاوێکی توند و سزاکارانەیـان بـەرامبـەر بـەو سـەرکـردە کوردانـەی کـە بـە دەسـتوری تورکـەکـان و کۆنـەپـەرسـتان بـەم کـردەوانـە هەڵدەستن هەڵنەگرتوە ئێمە لە سەر ئەو بـاوەڕە ماوینـەتـەوە کـە پێویستە رێکخـەری ئـەم

تالان وریگر گرتنەی کوردەکان کە پەیتا پەیتا دەیکەن بە شێوەیەکی زۆر توند هەر لە لایەن خودی کوردەکانەوە سزا بدرێن.

بەڕێوەبەری کۆنسوڵخانەی یەکێتی سۆڤیەت لە ماکو

مورادیان

سکرتێری کۆنسوڵخانە ئەللەوەردییێف[1]

سەبارەت بەجێبەجێ کردنی یاسای دابەشکردنی زەوی و پەیوەندیەکانی ئابوری نێوان زەویداران و جوتیاران، جێبەجێ کردنی یاسای دابەش کردنی زەوین و ئاوەژو کردنی (تحریف) لە لایەن کاربەدەستانی خۆجێیی حکومەتی ئازەربایجانەوە:

بۆ دابەش کردنی زەوی پێوانەیەکی تایبەتی نیە و 3/1تا 15/1 داهاتی زەوی دەدرێت بە جوتیارەکان، زەویندار و فیئودالەکان تەنانەت جوتیاری بەکرێگیراوی خۆیان هەیە کە لە کاتی پێویستدا دژی جوتیارەکانی تر کەڵکیان لێ وەردەگرن. زەوینداەرکان بە ئەنقەست و بە مەبەستێکی تایبەتی زەوی و زاری خۆیان ئەدەن بە کوردەکان تا پێش دابەش کردنی بگرن و کوردەکانیش بە نورەی خۆیان 5/1داهاتەکەی ئەدەن بە جوتیارەکان و گەنمیش بە دەوڵەت نافروشن. بۆ وێنە لە گوندی قیزخاچلی کە مولکی حەسەن خانی تەیموریە گەنمیان نافروشن بە دەوڵەت.

زەوینەکانی سنەبولاغ کە هی سەفیە خانمی قازی بەیاتە و یا گوندی دیباک و دانالی کە هی موحەممەد باقیر خانە و لە گوندی توکلی و یاسی و گیل ئوشاغ کەندی کە هی حاجی ئەکبەری حەیدەرزادەیە ڕایانگەیاندوە کە بە دەوڵەت هیچ نافروشن.

لە هەندێ لە ناوچەکان زەوین و جوتیارەکان بەنهێنی نێوان خۆیان پەیمان بەستوە و ڕێک کەوتوون. هەندێ لە زەویندارن کە لە ریفۆرمی دابەش کردنی زەوی لە داهاتودا دەترسن دەستیان بەفروشتنی گوندەکانی خۆیان بە ئاغاکانی کورد کردوە کە بۆتە هۆی جێبەجێ نەکردنی ریفۆرمەکە.

---

[1] هەمان سەرچاوە..........ل 236- 240

بۆ وێنە لە خوی عەلی حوسین خانی بەیات زەوینی دوو گوندی بە ڕێبەرانی خێڵی شیخکانلو لە عەشیرەی میلان کە ناوی سەدیق ئاغای حاجی قارەمانە بە سەدو هەژدە هەزار تمەن فرۆشتوە.

چەنگیز خانی بەیات زەوینەکانی گوندی شوتیان بە پەنجا هەزار تمەن فرۆشتوە.

وەلی خانی تەیموری داهاتی خۆی بە خێڵی مەسیرکانلو کە سەرکردەکەیان مستویەولە گوندی مەیدان دەژێت بە چوارده هەزار تمەن فروشتوە.

جمال خانی تەیموری زەوینەکانی خۆی بە سەرکردەی خێڵی دلالی حەسەن ئاغا چەخماخی بە هەشت هەزار تمەن فروشتوە وهتد ... زۆربەی ئەو گوندانەی کە بە کوردەکان فروشراوە کوردەکان پێش جێبەجێ کردنی ریفۆرم لە لایەن کاربەدەستانی خۆجێییەوە دەکەن.

دەبێ ئەوەش بوترێت کە زەوی و زاریکی زۆریش بە سەر جوتیاراندا دابەشکراوە. بۆ وێنە لە گوندەکانی خوی واتە ئەویگلی، دیزە دیزو، وەرزیان و تێکالیک و شوربولاغ کە لە رابوردودا هی زەوینداری کۆنەپەرستی بە ناو بانگ میرزا بزورگ خان و پالکوڤنیک جەمالی ئیمامی بووە دابەشکراوە لە گوندەکانی ماکو واتە لە گوندی شوت و خەند ئاوەر، قەلاجیک و قەرە خاچ کە هی فیئودالی کۆنەپەرست بە ناوی عەزیز خان بوو دابەشکراوە هەروەها زەوینی دەوڵەتیش بە سەر جوتیاران و بێزەوینان دابەش کراوە بۆ وێنە لە گوندی جوڤزار.

موورادیان و ئەڵلاوەردییێف[1]

---

1 هەمان سەرچاوە.........ل 240-244

لە یادداشتەکانی رۆژانەی سادچیکوف.ی.ڤ باڵیۆزی سۆڤیەت لە تاران

وتوویژ لەگەڵ موزەفەری فەیروز جێگری سەرۆک وەزیران قەوامالسەلتەنە 9ی ئەیونی 1946

ناوبراو کە بە دەستوری سەرۆک وەزیران بۆ ئیمزا کردنی پەیماننامەی ئازەربایجان لە 11ی ئەیون دەچێتە تەوریز بە پێی دەستوری سەرۆک وەزیران دەیەوێ 3 نەفەر لە ئەفسەرانی ئێران واتە ژێنرال هیدایەت و ژێنرال کوپال و پالکوڤنیک عەلەوی بۆ روونکردنەوەی بارودۆخی کەرتەکانی لەشکەری ، لەگەڵ خۆی بیانبات بۆتەوریز.

من لەگەڵ فەیروز سەبارەت بە چاو پێکەوتنەکەی خۆم لەگەڵ قەوام دوام لە چاوپێکەوتنی خۆی لەگەڵ بالویزی ئینگلیسدا منی ئاگادار کردبووە. منیش جەختم لە سەر ئەوە کرد کە سەبارەت بە سەربەخۆیی ئێران بەرامبەر بە گوشاری دەرەکی سەرۆک وەزیران نابی لە یارمەتیدانی ئێمە شک و گومان بکات. بە فەیروزشم وت کە بۆ سەربەخۆیی ئێران و بەڕێوەبردنی ریفۆرمی پێشکەوتخوازانە یەکێتی سۆڤیەت هەموو چەشنە یارمەتیێک لەم بارەوە بە ئێران ئەکات. بۆ ئەم یارمەتیەش یەکێتی سۆڤیەت نەتەنیا لە تەواوی ئافەریتەینی نێونەتەوایەتی خۆی کەڵک وەر دەگریت بەڵکو لە توانای ئابوری و دەوری مەعنوی خۆی لە ناو هێزە پێشکەوتومکانی ئێرانیش کەڵک وەردەگریت.

پێموت کە ئێمە ئامادەین بۆ کاروباری عەشایری باشوری ئێران یارمەتی دەوڵەتی ئێران بدەین. ئێمە پەیوەندیکیشمان لەگەڵ عەشایری قەشقایی دا هەیە، موزەفەری فەیروز پاشان وتی کە لە لایەن ژێنرال رەزم ئاراوە تێلگرامی پێی گەیشتوە کە ناوبراو وتویەتی کە لە روانگەی پرستیژی لەشکەریەوە ئەو بارودۆخەی کە لە کوردستان پێکهاتوە چی تر قابلی تەحەمول(تاقەت هێنەر) نیە. ئەو کوردانەی کە لە عێراقەوە هاتوون دەستەکانی نیزامی سوپای ئێران گەمارۆ دەدەن و وایان لێ دەکەن کە نەتوانن بەرەنگاری لە خۆیان بکەن و چەک و تەقەمەنی و تفاقیان پێی بگات.

منیش وتم کە لە رۆژئاوای کوردستان /مەبەست رۆژئاوای کوردستان ئێرانە کە گوایا ناوچەی نفوزی ئینگلیسی/ توانایی ئێمە بۆ یارمەتیدانی دەوڵەتی ئێران بۆ چارەسەری بارودۆخەکە سنورداره (محدوده) بەڵام باکوری کوردستان /ناوچەی سەربە نفوزی سۆڤیەت/ خانە کوردەکانی ئەوی پەیوەندی باشیان لەگەڵ ئێمەدا هەیە، نوێنەرانی ئێمە لە ئازەربایجان دەستوریان پێی دراوە کە ئەم خانانە پێویستە ئەو سیاسەتە بگرنە بەر کە ئازەربایجانیەکان گرتویانە بەر واتە سیاسەتی هەڵوێستی باش بەرامبەر بە دەوڵەتی ئێران رەچاو بکەن.

پەیمانی ئێستای دەوڵەتی ئێران لەگەڵ ئازەربایجان دەوریکی باش لە سەر کوردەکان دادەنێت و کوردەکان زیاتر وا لێ دەکات کە لەگەڵ دەوڵەتی ئێران هاوکاری بکەن. موزەفەری فەیروز وتی کە لە کاتی رۆیشتنەکەی بۆ ئازەربایجان پێی خۆشە لە تەورێز چاوی بە قازی موحەمەد بکەوێت و لەم بارەوە لەگەڵی قسە بکات. منیش لەم پێشنیارەی ئەو پشتیوانیم کرد و بەڵێنم پێ دا کە هاورێیانی تەورێزیان لەم بارەوە ئاگادار بکەمەوە و یارمەتی ئەم چاو پێکەوتنە بدەن. لە کۆتایی دا داوام لە فەیروز کرد کە ئێمە لە بارودۆخی وڵات ئاگادار بکاتەوە. فەیروز وتی کە چارەنوسی ئێران و سۆڤیەت پێکەوە گرێدراوە و لە یەک جیا ناکرێتەوە و ئێران تەنیا بە یارمەتی سۆڤیەت ئەتوانێت پێش بکەوێت و بە ئەرکی سەرشانی خۆشی دەزانێت کە ئێمە لە بارودۆخی ئێران ئاگادار بکاتەوە.[1]

لە 24ی ئەیونی 1946 فەیروز لە چاوپێکەوتنی لەگەڵ سادچیکوڤ پێشنیار دەکات کە پیشەوەری بکەنە وەزیر لە کابینەی قەوام و ببێتە وەزیری بێ‌پارت فێل /واتە وەزیری بێ‌پۆست یا راوێژکار هەورامی/.[2]

لە چاو پێکەوتن 14ی ئەیولی 1946 فەیروز لەگەڵم (سادچیکوڤ) سەبارەت بە حیزبەکەیان پرسیارم کرا ناوبراو وتی کە ئیش و کارەکانمان لەم بارەوە بە باشی دەچنە پێش. قەشقایەکان هاتونەتە ریزی حیزبەوە و خوسرەوی قەشقایی بەرپرسی حیزبی دیموکرات لە ناو قەشقایەکانە جگە لەوە ناوبراو هەروەها کراوە بە بەرپرسی

[1] ئارشیفی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی کۆماری فیدراتیڤی روسیا فۆندی094 کۆپییەی37 دۆسییەی 5کارتۆنی 357ل ،ل 97-100

[2] هەمان سەرچاوە ل 131

ڕێکخـراوی حیـزب لـە ناوچـەکـانی فـارس (شـیراز) و بـەنـدەر عـەبـاس و بوشـەهر. بـەختیاریـەکـانیش لـە حیـزب وەرگیـراون لـەوانـە ئـەبولقاسـمی بـەختیـاری و جـەهانشا و سـەمـسام و ... لـە لایـەکـی تـرەوە ئێمـە نـەمـانتوانیوە کـە لـە نزیکـەوە بـە ئـەبولقاسـمی بەختیاری و قەشقایەکان پەیوەندی ببەستن. ئەگەر بتوانین پەیوەندی نزیکیان پێوە بکەین پێشی چالاکی کۆنەپەرستان و کۆنسوڵی ئینگلیس لە ئەسفەهان دەگرین.[1]

چاوپێکەوتنی سەرۆک وەزیران قەوام لەگەڵ سەفیری سۆڤیەت لە تاران لە یادداشتەکانی سادچیکوڤ 15ی سێپتامبەر 1946

چووومە لای قـەوام لـە سـەر ڕوداوەکـانی ئـەم دوایانـەی باشوری ئێران پرسیارم لـێ کرد. ناوبراو وتی کە دەنگوباسی باشور لە لایەن پیاوەکانی خۆیـەوە کـە یـەکێک لـەوانـە خوسرو خـانی قـەشـقائیـیە بـە دەسـتی دەگـات. خوسرو خـان لـەگـەڵ بـەختیاریـەکـان لـە کۆمەڵەی هۆزەکانی (اتحادیه عشایر) باشور کار دەکات. قەوام وتـی کـە بـەڵێن و سوێند خواردنی ئەوانەم وەرگرتوە کە هاوکاریمـان بکەن. نێوان ناسر خـان و مورتـەزا قولی خان و سەمسام لەم بارەوە ڕێککەوتن هەیە. قەوام وتی کە ئـەبوولقاسم خـانی بـەختیـاریم بانگ کردە لای خۆم و هەرشەم لێ کرد، قاسم خانی بەختیاری پێی وتم کـە کۆنسوڵـی ئینگلیس لە ئـەهواز تروت چوەتـە بروجیرد بۆ لای فـەرمانداری ئـەم شـارە هـەروەهـا تروت هاتوەتە لای ئوستانداری ئـەسفەهـان واتـە تروت لـەگـەڵ فـەرمانداری بروجیرد ئـەبوولقاسـم خـان و ئوسـتانداری ئـەسـفەهـان جـەهـان شـا کۆبوونـەوەی کـردوە و ئـەم پیلانەیان دارشتبوو:

شەوی 16ی سێپتامبەر بەختیاریەکان هێرش ئەکەنە سەر ئەسفەهان و پادگـانی شـار گەمارۆ ئەدەن و سەربازەکانی چەک دەکەن و شـار دەگرن. کۆنسولخانەی سۆڤیەت و ئینگلیس کۆنترۆڵ دەکەن نەوەک کەسێک پەنـا بباتـە ئـەوێ، پاشـان هێزە چەکدارەکـانی بەختیاری بەرەو خوزستان دەکەونە ڕێ و شار دەگرن. قەشقایەکانیش دەبوایە شیراز و کرمان بگرن. دوای ئەمە بـە پێـی پیلانـەکـە دەبوایـە سـەربـەخۆیی باشوری ئێران وەک ئازەربایجان ڕابگەێنن و پاشان دژی دەوڵەتی ناوەندی بکەونە شەڕەوە و کودەتا بکەن.

---

[1] هەمان سەرچاوە ل 135

قەوام لە درێژەی قسەکانی وتی کە من ئیجازەم دا کە ئەبوولقاسم خان بڕوات و بەرێگای ئەوەوە نامەیەکم بۆ جەهانشا نوسی کە ئەگەر پێویستی بە چەک هەبێت بۆی دەنێرم مەبەستم ئەوە بوو کە جەهان شا هێمن بکەمەوە. لە هەمان کاتدا دەستورم بە پولیس و لەشکەر و فەرمانداری ئەسفەهان دا کە تەواوی دەستورەکانی موزەفەری فەیروز جێبەجێ بکەن. دیسان نامەیەکی ترم بۆ جەهان شانوسی کە بە رێگای موزەفەری فەیروز دا چەکی بۆ دەنێرم و بۆم نوسیبوو کە هەر کەسێکی پێ باشە بینێرێت بۆ وەرگرتنی چەکەکان. خودی فەیروز دەستوری گرتنی جەهان شا ئەوانی تری دەرکردبوو. جەهان شا بۆ پێشوازی فەیروز دێتە فرۆکەخانە کە هەر لەوێ دەسبەجێ دەیگرن، دوایی براکانی واتە ئەحمەد سەمسام و ئەمیر بەهمەنیش دەگیرێن و باوکیان واتە موزەفەر قولی خان لە کاتی راکردندا بۆ چیاکان لە رێگا دا ئەویش دەگرن. پاش موحاکمەیان لە ئەسفەهان برایانی رەحیمیانی و باوکیان دەگرن و لەگەڵ سەرنوسەری رۆژنامەی "میهن" ئێستا هەموویان لە تاران زیندانین، ئێمە تا ئێستا کاری ئەوانەمان راگرتوە تا تروت بانگ بکەین کە لەم پیلانەدا بەشدار بووە. ئاشکرایە ئێرانیەکان موحاکمە دەکرێن. من (سادچیکوڤ) سەبارەت بە پەیوەندی فەرماندەی هێزەکانی ئێران لە خوزستان پالکوڤینک حیجازی لەم پیلانە پرسیارم کرد. قەوام وتی ئەویش بەشداری ئەم پیلانە بووە و فەرمانداری نیزامی ئابادانیش لەم بارەوە گیراوە و ئێستا لە تارانە. منیش وتم لە ناو شار دا وابڵاوە کە گوایا رەزمئارا سەرۆکی ستادی لەشکەری ئێران و وەزیری دیفاع ئەحمەدی بە نیشانەی پرۆتێست سەبارەت بە گرتنی حیجازی دەستیان لە کار کێشاوە. قەوام وتی کە شای ئێرانیش لە گرتنی حیجازی نارازیە و وەزیری دیفاعیش هەر بەم بۆنەوە دەستی لە کار کێشاوە و منیش (قەوام) ئەم دەست لە کار کێشانەوەم پەسەند نەگرتوە، بۆ رەزم ئاراش هەروەها قەوام وتی کە ئەو بۆ خۆی حەزی لە گرتن نیە، پاشان لە سەر هەڵبژاردن پرسیارم لێکرد:

قەوام وتی راستە ئێمە هەڵبژاردنی مەجلیسی ئێرانمان خستوەتە دواوە تا کێشەی ئازەربایجان چارەسەر بکرێت و کەسایەتی باش و بە دڵی خۆیان بهێنە مەجلیسی ئێرانەوە. لە لایەکی ترەوە با دەغڵودانی ئیمساڵ کۆبکرێتەوە ئەگەر بێتو بەم زووانە

هەڵبژاردن دەست پێ بکات لەوانەیە منیش کۆکردنەوەی دەغڵودان بگیردرێت. منیش وتم کە دواخستنی چارەسەری کێشەی ئازەربایجان شتێکی بێمانایە.

ئازەربایجانیەکان گەڵاڵەی رێککەوتنی خۆیان لەگەڵ دەوڵەتی ناوەندی ئێرانیان پێ پیشاندام کە بە ئیمزای موزەفەری فەیروز بۆ بەستنی ئەم پەیمانە وا دەردەکەوێت کە تەواوی کێشە سەرەکیەکان چارەسەرکراون. جگە لە هەندێ کێشە کە لە باری گرنگایەتیەوە لایەنی دەرەجە دوو سێ یا لاوەکیان هەیە و نابێت لە بەر ئەوانە وتووێژەکان راگیردریت. پاشان وتم کە دەغڵودانی ئیمساڵ هەموو کۆکراوەتەوە.[1]

وتووێژی سادچیکوڤ لەگەڵ موزەفەری فەیروز و شەبۆستەری و جاوید لە 3ی سێپتامبەر 1946

ناوبراوان هاتنە لام و لە سەر کێشەی ئازەربایجان قسە و باسمان کرد شەبۆستەری بە باشی لە سەر فەیروز دەدوا. من سەرسورمانی خۆم لە سەر ئەوە دەربری کە پاش ئەو هەموو وتووێژە و دوای بەستنی پەیمان دوبارە گەراونەتەوە بۆ سەرەتا واتە تێکهەڵچونی چەکدارانەی هێزەکانی دەوڵەتی ئێران دژی ئازەربایجان و زۆربەی هێزەکانی ئێران بەرەو سنورەکانی ئازەربایجان و کوردستان نێردراون و گەمارۆیەکی لەشکەریان دروستکردوە و هتد. من دەستنیشانی ئەو راستیە تاڵەم کە لە ناوچەکانی باشوری ئێران دەتوانین بڵێین کە هیچ هێزێکی ئێرانی لێ نیە و لەشکەری ئەسفەهان لە دەوروبەری سەقز مۆڵگەی داوە. سەرەرای ئەوەی کە لە ناوچەی فارس روداوی جیدی چاوەری دەکات و فەرماندەی هێزەکانی ئێران لە باشور لەو ئەفسەرانەن کە زیاتر خزمەتی ئینگلیس دەکەن تا دەوڵەتەکەی خۆیان بە تایبەتی ژێنرال حیجازی کە ئێستا لە خوزستانە کە کردەوەکانی بە ئەفسەرێکی ئینگلیسی لە ناو سوپای ئێران دەچێت. هەروەها سەرسورمانی خۆم لە کردەوەی سەرۆک وەزیران قەوام دەربری کە لە کاتی پێک هێنانی کابینەی هاوبەندی ئێران نوێنەری بەهێزترین رێکخراو و پارتی سیاسی ئێرانی واتە پارتی دیمۆکراتی ئازەربایجانی تیا نیە.

---

[1] هەمان سەرچاوە ل 201- 205

فەیروز وتی کە بەداخەوە پەیمانی مۆر کراو نێوان هەردوولا جێبەجێ ناکرێت لە بەر ئەوەی کە ئەفسەرانی پایەبەرزی سوپای ئێران کە بیست ساڵە بە رۆخێکی دیکتاتوری پەروەردە کراون هەڵسوکەوتیان لە خزمەتی دەوڵەتدا نییە بۆ وێنە باسی ئەفسەرێکی کرد بە ناوی فاتیحی کە لە ئابادان تەقەی لە خودی فەیروز کردوە و وتی کە ئەفسەری ناوبراو هیچ پەیوەندێکی بە کێشەی ئازەربایجانەوە نیە، سەبارەت بە بەشداری ئازەربایجانیەکان (فیرقەی دیمۆکرات) لە کابینەی قەوام فەیروز وتی کە قەوام وتویەتی تا ئەو کاتەی کە ئازەربایجان دەوڵەتی ئێران بە ناوی دەوڵەتی تارانەوە ناو دەبات بەشداری ئەو کابینە ناکەن.

دوای رۆیشتنی شەبۆستەری ، جاوید, فەیروز لەگەڵیان نەرۆیشت و بە منی وتی کە سەرۆک وەزیران منی ئاگادار کردۆتەوە کە راپەرینی دژی دەوڵەتی دی هاوکات لە ناوەند وناوچەکانی بەختیاری و فارس دەست پێ بکات و لە ناوەند را دەبێ نیزامیەکان کودەتا بکەن و قەوام و فەیروز بگرن. منیش (فەیروز) لەم بارەوە ئەم پێشنیارانەم بە قەوام کرد:

1- ئەبولقاسمی بەختیاری بانگ بکرێتە تاران بۆ ئەوەی زانیاری زیاتری لەم بارەوە وەربگیردرێت.

2- من (فەیروز) بڕۆم بۆ ئەسفەهان و لەوێ بە بیانوی چاوپێکەوتن لەگەڵ مورتەزا قولی خان و جەهان شا خان بیانگرین و بیانێرینە تاران بۆ ئەوەی لەوەش زانیاری زۆرتریان لێ وەربگیردرێت.

3- پروپاگەندەیەکی بەربڵاو و زۆر لەم بارەوە لە چاپەمەنیەکانی ئێران رێکبخرێت و لە ئینگلیسەکان لە شورای ئاسایی رێکخراوی نەتەوە یەکگرتوەکان شکات بکرێت.

4- داوا لە ئینگلیسەکان بکرێت کە تروت لە ئێران بانگەواز بکەنەوە و لاییەرن.

قەوام بە وتەی فەیروز پێشنیارەکانی پەسەند نەکردوە و گوایا لێیان دەکۆڵێتەوە و تەنیا بە بانگ کردنی ئەبولقاسمی بەختیاری رازی بوونی خۆی دەربری.

فەیروز وتی کە جیاوازیەکی زۆری لە سەر ئەم کێشەیە لەگەڵ قەوام دا هەیە. فەیروز لایەنگری بەپەلە و یەکجاری بەڵام قەوام بە پێچەوانە لایەنگری قۆناغ بە قۆناغ و بە هێمنایەتی چارسەری کێشەکەیە. من (فەیروز) وتم کە لەوانەیە هەلەکە لە دەست

بدەین و بانگ‌هێشتنی ئەبولقاسم خانی بەختیاری بۆ تاران ببێتە هۆی شک و دوودلی مورتەزا قولی خان و جەهانشا خان و گرتنی ئەوانە دژوار یاخود ئاگادار بکرین و خۆیان بشارنەوە. منیش (سادچیکوڤ) وتم کە بڕیار بە دەستی خۆتانە و ئەمە شتێکی ناوخۆی خۆتانە.[1]

وتوویژی ئیرەجی ئەسکەندەری وەزیری بازرگانی و پیشەوەری لەگەڵ سادچیکوڤ / 14ی سێپتامبەری 1946

ناوبراو هاتە لام و وتی کە بە پێی ئەو زانیارانەی کە گەیشتوتە دەستی ڕێبەرانی حیزبی تودە گەلاڵەی لە ناو بردنی حیزبمان و سەندیکانیان ئامادە کردوە و بۆ ئەم کارەش بڕیارە لە سەرەتادا 3 وەزیری تودەیی و وەزیری داد و ڕێبەری سەندیکاکان واتە هاورێ روستا بگرن.

گوایا فەیروز وتویەتی کە تودەیەکان دەیانەوێ ساڵحی بکەن بە سەرۆک وەزیر و دەبێ وەزیری تودەیی لەگەڵ ساڵحی دەستگیر بکرێن و بەم چەشنە دەست بە نابودی حیزبی تودە بکەن و زەمینەش بۆ بەشداری نەکردنی ئەوانە لە هەڵبژاردن پێکبێنن. تەواوی ئەم هەواڵانە بۆتە هۆی پەرۆشی ڕێبەرایەتی حیزبی تودە لە ڕێگای ئەسکەندەریەوە ڕێبەرایەتی حیزبی تودە داوای کردوە کە لەم بارەوە لەگەڵ من وتوویژ بکات و بۆچونی من لەم بارەوە و هەروەها ئەو هەنگاوانەی کە پێویستە هەڵبگیردرێن بزانێت، منیش وتم کە قەوام ئێستا دژی حیزبی تودە دەجوڵێتەوە بەڵام زەحمەتە بگاتە دوژمنایەتیکی ئاشکرا و لە ناو بردنی ئەم حیزبە بەڵکو بە مانای دوژمنایەتی نەتەنیا دژایەتی پارتی تودە دەبێت بەڵکو پەیوەندیەکانی خۆی لەگەڵ ئێمەش (سۆڤیەت) تێک ئەدات. هەروەها لەگەڵ هەموو هێز و کەسایەتیە دیمۆکراتیەکانی ئێرانیش دەبێ بە وردی لەم شتە بکۆلدرێتەوە و تاقی بکرێتەوە و ئایا ئەمە ئەنجامی چالاکی ئەو کەسانەیە کە دەیانەوێ حیزبی تودە دژی قەوام هانبدات.

ئەسکەندەری وتی کە فەیروز ئێستا دژی تودە هەڵوێستێکی دوژمنانەی گرتوەتە بەر. ئەسکەندەری گلەیی لە قەوام ئەکرد کە گوایا بەبێ ئیجازەی وەزارەتی بازرگانی

---

[1] هە مان سەرچاوە.....ل 207- 213

ئیجازەی بە بازرگانەکان داوە کە کەرەسە و خواردەمەنی لە وانە برنج بنێرنە دەرەوە. ئەسکەندەری هەروەها لە بارەی باشوری ئێرانەوە قسەی کرد و وتی کە بڕیارە 16ی سێپتامبەر سوپای ئێران هێرش بۆ باشوری ئێران بەرێت و ئەسفەهان و خوزستان و فارس و کرمان و یەزد داگیر بکەن. بڕیارە داگیر کردنی یەزد و کرمان لە ژێر سەرکردایەتی ئینگلیسەکان دەبێت و ئەسفەهان و فارسیش لە لایەن هێزەکانی بەختیاریەوە داگیر بکرێت. ئەسکەندەری دەیگوت کە جەهان شا خان و سەمسام لە پرسینەوە وتویانە کە بڕیار بوو لە تاران ژێنراڵ ئەحمەدی و چەند نەفەر کودەتا بکەن. ناوبراو لە سەر راپۆرتی موزەفەری فەیروز لە کۆبوونەوەی گشتی شورای وەزیران کە ئەسکەندەریش تێدا بەشدار بووە لەم بارەوە ئەم قسەیەی کرد. ئەسکەندەری وتی کە ترووت و گولد و پالکوڤیک پاییوو راستەوخۆ لە کاروباری ئێراندا دەست وەردان دەکەن. ناوبراو هەروەها وتی ژمارەیەک لە ئەفسەرانی پایەبەرزی سوپای ئێران دژی گرتنی حیجازی راوەستاون.[1]

وتووێژی ئیوانوڤ راوێژکاری سەفارەتی سۆڤیەت لە تاران لەگەڵ وەزیری شەڕ ئەحمەدی 28ی سێپتامبەری 1946

بە دەستوری سادچیکوڤ چوومە لای ئەحمەدی و نامەی باڵیۆزم، پێدا و سەبارەت بەو نیشان و میدالیایانەی یەکێتی سۆڤیەت کە لە لایەن شورای بەرزی یەکێتی سۆڤیەتەوە لە 20ی سێپتامبەری 1946 بە ژمارەیەک لە فەرمانبەرانی سوپای ئێران دراوە قسەمان کرد. ئەحمەدی وتی کە ئاواتی ئەوە بوو ئەویش لە ریزی لیستەی ئەو ناوانە بوایە. سەبارەت بە بارودۆخی باشوری ئێران پرسیارم لە ئەحمەدی کرد ناوبراو وتی کە شەوی 28ی سێپتامبەر چەکدارێکی زۆر لە قەشقایەکان هەوڵیاندا کازرون بگرن بەڵام هێزەکانی ئێران بەرەنگاریان بوون و توشی زیانێکی گەورەیان کردن و کۆکردنەوەی لاشەی کوژراوەکانی قەشقایی دوو سەعاتی خایاند. جگە لەوە ئەحمەدی وتی کە دەستورم دا بە فڕۆکە **مۆڵگەی** قەشقایە یاخیبوەکان و لەوەرگای خێڵەکانیان بومباران بکەن. بە وتەی ئەحمەدی سەرۆک وەزیران قەوام لسەڵتەنە ئامادەیە مافی

---

[1] هەمان سەرچاوە ....ل248_253

هەڵبژاردنی ئەنجومەن بۆ قەشقایەکانی بدات هەروەها ئامادەیە کە هەندێ پارە بۆ کاروباری تەندروستی و پەروەردە بە دانیشتوانی فارس بدات. بەڵام داخوازەکانی تری قەشقایەکان بەیەکجاری لە لایەن قەوامەوە رەت کراونەتەوە ئەحمەدی وتی کە دوای روداوەکانی کازرون ناسر خان تلگرافی بۆ قەوام ناردوە کە ئامادەیە کێشەکە بەرێگایەکی ئاشتیانە چارسەر بکرێت.[2]

5ی ئۆکتوبەری 1946 یش دیسان بە دەستوری سادچیکوڤ چوومە (ئیوانوڤ) لای ئەحمەدی وەزیری دیفاع، ناوبراو سەبارەت بە بارودۆخی باشوری ئێران وتی: بە پێی ئەو هەواڵانەی کە بە وەزارەتی دیفاعی ئێران گەیشتوە ئەو بەتالیونەی کە لە پادگانی شاری کازرون بوون و پانزدە رۆژی تەواو بەرامبەر بە هێزیکی دەهەزار نەفەری لە قەشقایە چەکدارەکانی بەرگرییان کردبوو هەموویان لە ناوچوون و شار لە لایەن یاخییەکانی قەشقایەوە داگیر کراوە. شاری ئەردەکانیش چاوەری روداویکی ئەوتو دەکات و تەنیا 150 نەفەر لە سوپای ئێران بەرگری لەم شارە دەکات و نابی چاوەرێی بکرێت کە ئەوانە بۆ ماوەیەکی زۆر بتوانن بەرگری لە شاری گەمارودراو بکەن.

ئەحمەدی رایگەیاند کە ئەو ستونەی سوپای ئێران کە لە ئابادەوە نێردراوە بۆ شیراز لە نزیک پولخانەوە لە لایەن یاخییوەکانەوە راگیرا بوو و پاش چەند تێکشکانی هێرشی یاخییوەکان دەتوانن خۆیان بگەیەننە شیراز. ئێستا خەریکی دروستکردنی هێڵی دیفاعی لە دەوروبەری شارن، ئەحمەدی وتی کە عەشایرە یاخییوەکان کە کازرون و بوشهریان خستبوە گەمارۆوە پاشان دەست بە سەر ئەو دوو شارە دەگرن و هەندی شوێن و ناوچەی تر دەگرن و هێزەکانیان بۆ داگیر کردنی شیراز یەک دەخەن و بەرەو شیراز دەکەونە رێ. ئەحمەدی وتی کە بۆ بەربەرەکانی ئەم یاخیانە داوا لە شورای وەزیران دەکات کە هێزێکی پەنجاهەزار نەفەر لە سەرباز و ئەفسەرانی زاپاسی(ئیحتیات) سوپای ئێران بۆ ئەم مەبەستە بانگەواز بکرێن لە بەر ئەوە ئێستا ئێران ئەو هێزەی نیە کە بەرەنگاری ئەم راپەرینە بێت و سەرکوتی بکات. گەرچی دەوڵەتی ئێران هێشتا بانگەوازی ئەم زاپاسانەی نەکردوە، جگە لەوە وەزارەتی دیفاعی ئێران ئەوەندە سازوبەرگی نیە کە بتوانێت ئەم زاپاسانەی پێی ئامادە بکات کە ئەمە بۆ

[2] هەمان سەرچاوە ل 281

خـۆی گیروگرفتێکـی زۆری بـۆ ئێمـە دروسـت کـردوە و دەبـێ هـەوڵبـدرێت ئـەم سازوبەرگە لە تاران دروست بکرێت و یاخود لە دەرەوە بکردرێت.[1]

وتووێژی سکرتێری یەکەمی باڵیۆزخانەی سۆڤیەت لە تاران کاسایف لەگەڵ موزەفەری فەیروز وەزیر کار و پروپاگەندەی پێشووی ئێران 19ی ئۆکتوبەری 1946

فەیروز گەڵاڵەی لەناو بردنی رژێمی پاشایی لە لایەن ئۆپۆزسیونی ئێرانەوە هێنایە پێش. فەیروز وتی کە 10 رۆژ پێش ئەوەی کابینەی قەوام داوای لە کار کێشانەوە بکات بە قەوامی وتوە کە شا و ژێنرال ئەحمەدی و ژێنرال رەزمئارا بگرێت. قەوام وتویەتی کە لە بەر روس و ئینگلیسەکان ناکرێت. فەیروز تا رادەیەک تەنانەت توانیویەتی باوەر بە قەوام بهێنێت بەڵام قەوام لە بەر پیر بوون و بەش نەکردنی بوێری خۆ لە ریسکیکی (مەترسێکی)وا نادات.

ناوبراو تەنانەت ئامادە نەبوو رەزمئارا و ئەحمەدیش بگرێت. فەیروز هەروەها وتی کە گوایا قەوام بە یەکێکی وتوە کە فەیروز لە چارسەر کردنی کێشەی ئازەربایجان گەورەترین دەوری بینیوە. هەروەها لە بەستنی پەیمانی نەوت نێوان سۆڤیەت و ئێران و لە هێنانی وەزیرانی تودەییش بۆ ناو کابینەی وەزیران دەوری بەرچاوی گێراوە. ناوبراو وتی کە دەرکردنی لە کابینەی وەزیران بە هۆی ئەو بەرتیلەوە بووە کە ئینگلیسەکان بۆ دەرکردنی داویانە لە بەر ئەوە فەیروز گوایا داوای دەرکردنی تروت و ئینگلیسەکانی تری کردبوو. باڵیۆزی ئینگلیس دەچێتە لای قەوام و قەوامیش هەندی بەڵگەی پێ نیشان ئەدا کە تروت گوایا لە پیلانی عەشایرەکانی باشور دەستی هەبوە. باڵیۆزی ئینگلیسی بە دەنگی بەرزەوە هاواری دەکرد ئەم بەڵگانە بۆ تاوانبار کردنی تەواو نین.

فەیروز وتی کە دوای چاوپێکەوتنی قەوام و سادچیکوڤ، قەوام تەلەفون بۆ شا دەکات و پێی دەڵێت کە سادچیکوڤ نارازییە. شاش لە وەڵامدا دەڵێت کە سەرۆک وەزیر (قەوام) نابی هێندە گوێ بداتێ و دەبێ لە سەر هەڵوێستی خۆی راوەستێت.

[1] هەمان سەرچاوە ل 294 و 295

فەیروز وتی کە سیاسەتی ئێمە (سۆڤیەت) بۆ ئەو روون نیە. سەبارەت بە لابردنی شا وتی ئەگەر ئێمە ئیمڕۆ بەو قەناعەتە نەگەیشتووین سبەینی دەگەین و ئەگە سبەینێ نەگەین دوسبەی دەگەین. فەیروز هەروەها لە سەر پارتی توده دوا و وتی کە ئەم پارتیە بە هەڵە دەچێت و پێویستە هەڵەکانی خۆی راست بکاتەوە. [1]

وتووێژی ئیوانوڤ موشاویری(راوێژکاری) سەفارەتی سۆڤیەت لە تاران لەگەڵ وەزیری کار و پروپاگەندە فەرمانفەرمایان 22ی ئۆکتوبەری 1946

بە دەستوری سادچیکوڤ چوومە لای و پێم وت کە لەم دوایانە تەواوی چاپەمەنیەکانی ئێران پروپاگەندەی دژی سۆڤیەتیان پەرە پێیداوە بە تایبەتی هەڵوێستە دژ بە سۆڤیەتیەکانی ئاژانسی دەنگوباسی رۆیتەر لە چاپەمەنیەکانی ئێران بڵاو دەکرێنەوە. بۆ وێنە باسی هاتنی هاورێ سیچیڤ بەرپرسی بەشی رۆژهەڵاتی ناوەراستی وەزارەتی دەرەوەی سۆڤیەت بۆ ئێران دەکەن کە گوایە بۆ بەستنی پەیمانی لەشکەری لەگەڵ ئێران هەروەها داوای هەڵوەشاندنەوەی پەیمانی سەعدئاباد و دەرچونی ئێران لەو پەیمانە لە ئێران کردوە.

منیش وتم ئەو نوسین و پروپاگەندانە راست نین و دەیانەوێ پەیوەندی نێوان دوو وڵات ئاڵوز بکەن تاکومولگەی هێزەکانی ئینگلیسی لە سەر سنوری ئێران و عێراق پێی پینە بکەن. ناوبراو وتی کە ئێمە لە سەر سیاسەتی پێشوی خۆمان بەرامبەر بە سۆڤیەت بەردەوامین گەرچی کابینە گۆراوە بەڵام دۆستایەتی ئێمە وەک پێشوو لە سەر خۆی دەمێنێتەوە و لە سەر بەستنی پەیمانی نەوت نێوان سۆڤیەت و ئێران هەروا وەفادارین. منیش بە فەرمانفەرمایانم وت ئەوەندەی کە ماوەی نزیک بوونەوەی جێبەجێ و پەسەند کردنی پەیمانەکە نزیک ئەبینەوە بەربەرەکانی ناحەزانی ئەم پەیمانە هێندە زیاتر دەبێت، فەرمانفەرمایان وتی کە دژایەتی ناحەزان نەتەنیا دژی قەوامە بەڵکو دژی ئەویشە.

هەر بۆیە لە وانەیە رۆژێک بێت کە تەواوی ئێران راپەرێت و قەوامیش هیچ رێگایەکی بۆ نامێنێتەوە جگە لەوە کە دەست لە کار بکێشێتەوە. فەرمانفەرمایان وتی کە

[1] هەمان سەرچاوە ل 308

مەجلیسی دەورەی 14هەم نەیدەتوانی بە هیچ شێوەیەک پەسەند کردنی پەیمانی ئێران – سۆڤیەت لە سەر نەوت بە مەجلیسی ئێران دابین بکات.

هەر بۆیە قەوام ئێستا خەریکی ئەوەیە کە بۆ مەجلیسی دەورەی پانزدەهەم نوێنەری وا هەڵبژێردرێن کە ئەم پەیمانە بە زۆربەی دەنگ پەسەند بکرێت. فەرمانفەرمایان وتی کە بۆ ئەم کارە کات پێویستە و 9 مانگ دەرفەتی دەوێت تەنانەت لەوانەیشە ساڵێک درێژە بکێشێت، منیش وتم کە راستە مەجلیسی دەورەی 14هەم نەیدەتوانی یا نەیدەویست ئەم پەیمانە پەسەند بکات. منیش وتم کە ئیمڕۆ ماوەی ئەو پەیمانەی کە نێوان قەوام و سادچیکوڤ لە مانگی ئاپریل بەستراوە تەواو بووە. فەرمانفەرمایان وتی کە ئەم هەڵبژاردنە نوێیە کۆسپی خستە سەر پەسەند کردنی ئەم پەیمانە، منیش وتم کە کێشەی نەوت و پەسەند کردنی پەیمانی نێو دوو وڵات دۆستی نێوان سۆڤیەت و ئێران مسوگەر ئەکات.[1]

چاوپێکەوتنی سکرتێری یەکەمی باڵیۆزخانەی سۆڤیەت کاسایڤ لەگەڵ وەزیری کار و پروپاگەندەی پێشوی ئێران فەیروز 21ی ئۆکتوبەری 1946

بە دەستوری هاوڕێ سادچیکوڤ چوومە لای موزەفەری فەیروز. ناوبراو وتی کە قەوام دەستوری بە من داوە سەفەری مۆسکو بکەم و پەیامی قەوام بگەێنمە هاوڕێ ستالین. هەروەها وتی کە من لەم سەفەرەدا زۆر هیوادارم کە کارەکان جێبەجێ بکرێن.[2]

وتووێژی ئیوانوڤ راوێژکاری باڵیۆزخانەی سۆڤیەت لە ئێران لەگەڵ سەرۆک وەزیران و لە هەمان کاتیشدا کە وەزیری کاروباری دەرەوەیە قەوام لسەڵتەنە 21ی ئاپریلی 1946

بە دەستوری هاوڕێ سادچیکوڤ چوومە لای و سەبارەت بە جێبەجێ نەکردنی پەیمانی 25ی ئاپریلی سەبارەت بە دەرهێنانی نەوت نێوان سۆڤیەت و ئێران قسەم کرد و وتم کە یەک مانگ بە سەر تەواو بوونی ماوەی پەیمانەکە تێپەر بووە و لە بەر ئەوەی

---

[1] هەمان سەرچاوە ل 311 - 313

[2] هەمان سەرچاوە ل 316

کە پەیمانەکە جێبەجێ نەکراوە و دواخستنی یەک لایەنەی ئەم پەیمانە دەبێ دوبارە سەر لە نوی و بە نوسین و ئیمزا کردن ببەسترێتەوە. قەوام بە ئاشکرایی پەشۆکاو لە سەرەتا دا هەوڵیدا کە ئەو فاکتە واتە وتووێژی خۆی و سادچیکوف و هەروەها ئەو نامەیەی کە لەم بارەوە ئاراستەی کرابو ئینکاری بکاو رایگەیاند کە ئەو نایەوێ ئەو وتووێژەی کە لەگەڵ باڵیۆزی سۆڤیەت سادچیکوڤ لەم بارەوە کردویەتی ئینکار بکات.

بەڵام ئەو هەر باسی نامەکەی نەکرد و ئاماژەشی پێی نەکرد کە سادچیکوڤ بۆی ناردوە، پاشان قەوام وتی کە زۆر بۆی زەحمەتە کە ماوەی پەسەند کردنی پەیمانەکە یا ماوەی بەسەرداچونی پەیمانەکە تەواو دەبێت لە بەر ئەوە مەجلیسی ئێران هێشتا پێک نەهاتوە و دوای پێک هاتنی دەبێ لە سەرەتا دا رێ و رەسمی سوێندخواردنی نوێنەرانی مەجلیس و چۆنیەتی بەرنامەی کاری مەجلیس خەریک بێت. لە کۆتاییدا قەوام وتی کە دەبێ بەر لە پەسەندکردنی پەیمانەکە لێکۆڵینەوەو بەرپرس و بەڵێنی نوێنەرەکانی مەجلیس وەربگرێت.

قەوام وتی ئەگەر پێویست بێت ئێستا ئامادەیە دیسانەوە ئەم پەیمانە ئیمزا بکاتەوە و ئەگەر پێویستە نامەیەکیش لەم بارەوە دەنوسێت و لەم نامەیەدا ماوەی پەیمانەکە لە مانگی ئاپریلەوە بۆ حەوت مانگی تر درێژ دەکاتەوە کە لەو ماوەیەدا پەیمانەکە لە لایەن مەجلیسەوە پەسەند دەکرێت. [1]

لە 25 نەیابر 1946 چوومە لای (ئیوانوڤ) لای سەرۆک وەزیر و لە هەمان کاتیشدا وەزیری کاروباری دەرەوەی ئێران قەوام و پەیامی هاورێ سادچیکوڤم پێی گەیاند کە ئەویش سەبارەت بەو پروپاگەندە ژەهراوییە بوو کە چاپەمەنیە کۆنەپەرستەکانی ئێران دژی سۆڤیەت دەیکەن و بەیانیەی هاورێ سادچیکوڤم لە 14ی نەیابری 1946 وەبیر هێناوە، قەوام دەستوری بە فەرمانفەرمایان دا کە دەسبەجێ بۆ روونکردنەوەی ئەم شتە بێتە لای دوابەدوای ئەم چاوپێکەوتنە یادداشتی دەوڵەتی سۆڤیەتی لە رێگای سادچیکوڤی باڵیۆزەوە دەدرێت بە فەرمانفەرمایان و پاش رەخنە گرتن لە چاپەمەنیەکانی ئێران ناوی چەند رۆژنامەیەکیش وەک (آتش)، (شهریار)،

[1] هەمان سەرچاوە ل 352-353

(تهران مصور)، (مرد امروز) و (سپیده دم) و ... دێنێت كە قولی سیاسەتی دژی سۆڤیەتیان هەڵماڵیوە.[1]

راپورتی وتووێژی گولیلوڤ لەگەڵ وەزیری دیفاعی ئێران ئەحمەدی بۆ هاورێ سادچیكوڤ باڵیۆزی سۆڤیەت لە ئێران 1946/11/27 / كۆپیە بۆ هاورێ دیكانزوف و هاورێ سیچیڤ/

ئیمڕۆ كاتژمێری 11ی بەیانی بە كاتی تاران سەردانی ژێنراڵ ئەحمەدیم كرد و دوای چۆنی و چاكی ئەحمەدی وتی دەمەوێ لە سەر بارودۆخی ئێران و هەروەها بۆچوونی من لە سەر رووداوەكانی ئەم دوایەی ئێران بزانێت. 1/5 كاتژمێری وتووێژەكانمان درێژەی كێشا. ناوەرۆكی وتووێژەكانمان بەم چەشنەی خوارەوە بوو:

1- ناوبراو بە پێویستی دەزانێت كە پەیوەندی نێوان ئێران و سۆڤیەت روون و ئاشكرا بكرێتەوە و وتی كە بۆ من و كاربەدەستانی تری ئێران گرنگە كە یەكێتی سۆڤیەت دەیەوێ هێمنایەتی سەر سنورەكانمان دابین بكرێت هەروەها بەرژەوەندی سۆڤیەت لە دەسكەوتی پەیمانی دەرهێنانی نەوتی ئێران هەیە، من پێم وایە كە ئێران دەبێ داواكاری دراوسێ واتە دەوڵەتی سۆڤیەت لەم بارەوە جێبەجێ بكات و ئێمە دەبێ پێكەوە بۆ دروستكردنی پەیوەندییەكی ئاسایی دوولایەنە هەوڵبدەین لە بەر ئەوە تا ئێستا لەم بارەوە ئەم پەیوەندیانە روون و ئاشكرا نین. ماوەی بەستنی پەیمانەكەش تەواو بووە و دەوڵەتی ئێوە مافی ئەوەی هەیە كە بیر لەوە بكاتەوە پاشان دەبێ چی بكرێت. جگە لەوە مەجلیسی نوی هێشتا هەڵنەبژێردراوە. ژێنراڵ وتی كە بەیانیەی سەرۆك وەزیران سەبارەت بە بەڕێوەبردنی هەڵبژاردن بە بێئاگاداری و پەسەند كردنی ئەندامانی كابینە بووە بەتایبەتی من كە ئاگاداری ئەم بریارە نەبووم و قەوام تەنیا كاتێك هەڵبژاردن بەڕێوە دەبات كە سوپای ئێران بنێرێتە ئازەربایجان و تا ئەو جێگایەی كە من ئاگادارم دیموكراتەكانی ئازەربایجان دژی ئەم بریارەی قەوامن كە لە وانەیە ببێتە هۆی تێكهەڵچونی چەكداری لە وڵات كە پێم وایە شتێكی باش و ئاسایی نابێت. بە وتەی ژێنراڵ دەبێ رێگا چارسەرێكی پێكهێنەرانە (كومپرومیس) بدۆزێتەوە و ئیجازە بدرێت كە هێزێكی كەم لە سوپای ئێران بنێردرێتە ئازەربایجان. هێزێك كە بە سەر

[1] هەمان سەرچاوە ل 354- 356

شوێنەکانی هەڵبژاردن دابەش بکرێن و بەڕێوەبردنی هەڵبژاردنەکان بۆ چاودێری لێ کردن و بەڕێوەبردنی یاساکانی هەڵبژاردن بۆ مەجلیسی داهاتوی ئێران و بۆ چارسەر کردنی کێشەی نەوتیش، باشتر وایە کە لەگەڵ خودی ئێرانیەکان قسە بکرێت و پێکبێن تاکو لە رێگای لایەنی سێهەمەوە و شتێکی بێمانایە ئەگەر لە رێگای سێهەمەوە ئەم شتە بکرێت، /ناوبراو ئیشارەی دا کە ئێمە بۆ وەرگرتنی نەوت گوشاریان بۆ دێنین و بزووتنەوەی دیمۆکراتیکی ئازەربایجان وەک کەرەسە یا ئامێرێکی گوشار بۆ سەر دەوڵەتی ئێران کەڵک وەردەگرین/ بە وتەی ژێنراڵ ئەو پێشنیاری بە سەرۆک وەزیران قەوام کردوە کە جارێکی تر سەردانی مۆسکو بکات.

پەیوەندییەکانی نێوان هەردوو وڵات روون و ئاشکرا بکات. ژێنراڵ هەروەها وتی کە ئەگەر بەڵێن دراوە دەبێ تا سەر جێبەجێ بکرێت. ئەگەریش ئازەربایجانی ئێران بۆتە کۆسپ بۆ چارسەر کردنی ئەم کێشەیە دەبێ روون بکرێتەوە و داوا لە دەوڵەتی یەکێتی سۆڤیەت بکرێت کە لەم بارەوە یارمەتی بکات چونکە بەرژەوەندی خودی ئێرانیەکانیش لەم بارەدا هەیە. ژێنراڵ وتی کە ئەگەر ئەو سەرۆک وەزیران بوایە وای دەکرد و راستەوخۆ لەم بارەوە ئەجولایەوە.

2- ناوبراو بەڵێنی بە من دا کە هیچ خۆ ئامادەکردنی لەشکەری لە لایەن وەزیری دیفاعەوە بۆ چالاکی لەشکەری دژی ئازەربایجان رێکنەخستوە. ئەو ستونە لەشکەریە کە بە سەرۆکایەتی پالکۆڤنیک هاشمی نێردراوە بۆ زینجان لە قەزوین دەمێنێتەوە. ژێنرال پێی وتم کە لەم بارەوە من تاوانبار دەکەن کە گوایە من سەرۆک وەزیرانم بۆ هێرشکردنە سەر ئازەربایجان هانداوە. بەڵام فرێ بە سەر راستیەوە نیە. سەرۆک وەزیران هەمووی بۆ خۆی بڕیار ئەدا و زۆر کەم ئاموژگاریەکانی من گوێ لێ ئەگرێت.

ئەو ئاماژەی بەو فاکتە کرد کە کاتێک کە سەرۆک وەزیران لە رەشت گەرایەوە بانگی کردم و دەستوری پێدام کە دەسبەجێ لەشکەرێ بنێرێتە زینجان کە منیش جێبەجێم کرد. سەرۆک وەزیران بۆ خۆی بە ئێمەی وت کە دیمۆکراتەکانی ئازەربایجان دژی نوێنەرانی دەوڵەتی ئێران لە ئازەربایجانن و ویستویانە فەرمانداری نیزامی زەنجان بکوژن. ئەم فەرماندارە لە لایەن قەوامەوە دیاریکرا بوو وەزیری دیفاع

ئەم ئەفسەرە ناناسیت . ناوبراو وتی کە بارودۆخی ئیمڕۆی ئێران زۆر ئاڵوزە و لە پلانی داهاتون قەوام ئاگادار نیە. ژێنرال وتی کە بە پێویستی دەزانێت پێش هەموو شتێک لەم باوەرە ئێران لەگەڵ یەکێتی سۆڤیەت دەبێ پێک بێت و دەوڵەتی یەکێتی سۆڤیەت لە پلانی داهاتوی دەوڵەتی ئێران ئاگادار بکرێتەوە.

3- پاشان ژێنراڵ لە سەر پەیوەندی خۆی و سەرۆک وەزیران دوا و وتی کە پەیوەندیەکان ئاساییە بەڵام سەرۆک وەزیر قەوام باوەری پێناکا و مەترسی تۆڵەسەندنەوە لە قەوام ئەکات. ناوبراو گوایا لەم بارەوە دوو جار لەگەڵ قەوام قسەی کردوە و قەوام پێی وتوە کە پێشنیاری دیاریکردنی ئەحمەدی بۆ پۆستی وەزارەتی دیفاعە لە لایەن شاوە .ئەحمەدی وتی ئەم قسانە راست نین و لەم بارەوە من لەگەڵ شا قسەم نەکردوە. سەبارەت بە دروستکردنی گاردی ناسیۆنالی (هێزی تایبەتی) لە ئەندامانی پارتی دیمۆکرات وەزیری شەر وتی کە ئەم کارە هیچ شتێکی باشی بەدواوە نابێت. لە کۆتایی چاوپێکەوتنەکەماندا ژێنراڵ ئەوەی دوپات کردەوە و وتی: ئەگەر ئەو سەرۆک وەزیران بوایە و ئەگەر یەکێتی سۆڤیەت ئەم کێشەیەی لە بەرژەوەندی سۆڤیەت چارسەر دەکرد ئەویش بە پێی ئەو ماوەیە کە دیاری دەکرد.[1]

راپۆرتی پوختە کراوی کۆنسوڵی سۆڤیەتی لە تەورێز لە 1946 روداوە سیاسیە گرنگەکانی ئازەربایجان ئێران

1- بارودۆخی ئازەربایجان پاش دەرچونی سوپای ئێمە لە ئێران.

لە مانگەکانی سەرەتای 1946 هیچ مەترسی و هەرەشەیەک لە لایەن کۆنەپەرستانی ئێرانەوە دژی بزووتنەوەی دیمۆکراتی ئازەربایجان بەدی نەدەکرا و لە گەشە کردنی خۆیدا بەردەوام بوو. هەنگاوی دیمۆکراتەکان لە بواری کولتور و کشتوکاڵ و ... لە لایەن چین و توێژێکی بەربڵاوی دانیشتوانی ئازەربایجانەوە پشتیوانی لێ دەکرا. هەبوونی هێزەکانی ئێمە بێگومان یارمەتیدەری هێزە پێشکەوتومکان لە جێبەجێ کردنی ئەم هەنگاوانە بوون. شتێکی ئاشکرا و ئاسایی بوو کە بە راگەیاندنی دەرچونی هێزەکانی سوپای سور لە ئێران دانیشتوانی ئازەربایجانی ئێرانی پەرۆش کرد

[1] هەمان سەرچاوە ل 363-364

و دەترسن کە دەسکەوتەکانی خۆیان لە دەست بدەن. گەرچی دیمۆکراتەکان دەیانزانی کە دەرچونی سوپای ئێران شتێکی حەتمیـیە. بەڵام ئەوانە پێیان وابوو کە ئەم هەنگاوە (دەرچونی سوپای سور) پێش وەختە لە بەر ئەوە دەوڵەتی نەتەوەیی ئازەربایجان بەرامبەر بە هێرشی سوپای ئێران و پاراستنی دەسکەوتەکانیان هێشتا بە گوێرەی پێویست ئامادە نین.

مانگی مارت و ئاپریلی 1946 ئەم پەرۆشیە لە ناو دانیشتوانی ئازەربایجاندا بەرچاو دەکەوت. رێبەرانی ئازەربایجانیش جیدیەتی ئەم بارودۆخەیان لە کەس نەدەشاردەوە لە بەر ئەوە ئەوانە هیوایان نەمابوو کە بە رێگایەکی ئاشتیانە لەگەڵ دەوڵەتی ئێران کێشەی ئازەربایجان چارەسەر بکەن. هەر بۆیە پارتی دیمۆکراتی ئازەربایجان هەنگاوی بو ئامادەکردنی دانیشتوان بۆ بەرەنگاری لە پاراستنی دەسکەوتەکانیان هەڵگرت.

وەک ئاشکرایە قەوام تا هاتنە سەر دەسەڵاتی بۆ خۆی سیاسەتی چەوسانەوەی نەتەوەیی لە لایەن دەسەلاتدارانی کۆنەپەرستی رژێمی پێشوی ئێرانەوە مەحکوم دەکرد و بە باشی بزووتنەوەی دیمۆکراتیکی ئازەربایجانی هەڵدەسەنگاند. کە بۆ سەرۆک وەزیرانیش ئەم هەڵوێستەی دووپات کردەوە و لە چەند جار دەربڕینی خۆیدا بەڵێنیداو بە ئەرکی سەر شانی خۆی دانا کە کێشەی ئازەربایجان بە رێگایەکی ئاشتیانە چارەسەر بکات. دیمۆکراتەکانی ئازەربایجانیش پۆزەتیڤانە وتنەکانی قەوامیان وەرگرت بەڵام باوەریان پێ نەکرد.

پیشەوەری و رێبەرانی تری ئازەربایجان گەرچی زۆر جار ئامادەیی خۆیان بۆ چارەسەر کردنی ئاشتیانەی کێشەی ئازەربایجانیان دەربریوو بەڵام هیچ کومپرومیسیکیان لە کردەوە بۆ ئەم دەربرینە پێ نەبوو. وتووێژەکانی هەردوولا لە تاران بۆ رژێمی ئێران کەڵک وەرگرتن لە کاتەکە بوو نەوەک ئەرکێکی پێویست لەو قۆناغەدا بوو، هەر بۆیە دیمۆکراتەکان خۆ ئامادە کردن بۆ بەرەنگاری لەم قۆناغەدا بە ئەرکی هەرە گرنگی خۆیان دانا.

29ی مارتی 1946 سەرۆک وەزیر پیشەوەری لە مێتینگی لەشکەریان و فیدایەکاندا بە دوورودرێژی و تاریکی سەبارەت بە پاراستنی سنورەکانی ئازەربایجان و هەروەها بەرز کردنەوەی توانای جەنگاوەری ئاراستەی هێزەکانی ئازەربایجانی کرد.

لە وتارێکی سەرەکی رۆژنامەی ئازەربایجان (ئۆرگانی ناوەندی پارتی دیموکراتی ئازەربایجان) لە 2ی ئاپریلی 1946 سەبارەت بەوەی کە لەوانەیە شەڕ دەست پێ بکات دەنوسێت:

نێوان هێزەکانی ئێران و ئازەربایجان هەر دەبێ (واتە حەتمیە). گەرچی قەوام هەندی پاشەگزە دەکات بەڵام دیموکراتەکان باوەری پێ ناکەن. سەبارەت بەو وتووێژانەی کە بڕیارە بەم زووانە دەست پێ بکات پیشەوەری لە 17ی ئاپریلدا رایگەیاند کە:

(من ئامادەی وتووێژم بەڵام هەتا پێم بکرێت تا ئاخر لە سەر هەڵوێستی خۆم رادەوەستم گەرچی پێشەکی دەزانم کە بە رێگای وتووێژدا ئێمە بە هیچ شتێک ناگەین. بارودۆخەکە لە ئێمە دەخوازێت کە پاشەگزە بکەین بەڵام چۆن من ئەم پاشەگزەیە لە خەڵکی تێبگەینم).

سەبارەت بە ئامادە بوونی ئازەربایجان بۆ ئەم وتووێژانە رۆژنامەی ئازەربایجان هەر لەم رۆژە دا دەنوسێت:

(گەلی ئازەربایجان هەموو شارەکان ئەکەن بە قەلایەکی لە گیران نەهاتوو. گەلەکەمان گەیشتوەتە مەبەستی خۆی و بۆ پارێزگاری لەم دەسکەوتانە ئامادەی هەموو قوربانی دانێکە).

بەم چەشنە دیمۆکراتەکانی ئازەربایجان هیوایەکی ئەوتۆیان بوو ئەو وتووێژانەی کە لە پێشدا نیە و لە پاکی قەوام شک و گومانیان هەیە بەڵام هەروەک پێشتر وترا ئەوانە بۆیە ئامادەی وتووێژ کردن لەگەڵ قەوام بوون بارودۆخی نێونەتەوەییان لەبەرچاو دەگرن هەروەها نەبوونی هێز و چەک و تەقەمەنی بۆ بەرەنگاری کردنە.

چینی دەرەبەگ و زەویندار و تاجر و هەندێک لە بۆرژوازیەتی ئازەربایجان رەزامەندی خۆیان بەرامبەر بە وتووێژی نێوان تاران و تەورێز دەربری. ئەم دارودەستە پێشتر پەرۆشی ئەوە بوون کە ئازەربایجان لە وانەیە لە ئێران جیا بێتەوە و

هیوادار بوون کە ئازەربایجان بگەڕێتەوە بۆ بارودۆخی جاران. سەرەرای ئەو هەموو شتانە ئەوانە پەرۆشی شەرێکی چەکدارانە و ناوخۆ بوون و هەردوولا نەگەنە ئەنجام. لەم بارەوە خۆ ئامادە کردنی نیزامی دیمۆکراتەکانی ئازەربایجان پەروشی ئەوانی زیاتر کردوە. لە پەیوەندی لەگەڵ ئەم رووداوانە هەندێک لە بازرگان و زەویندارەکان دەیانوت:

(سەرەرای ئەوەی کە بە هاتنی سوپای سور بۆ ئێران بارودۆخێکی لە باری بۆ بزووتنەوەی دیمۆکراتیک و سەرکەوتنی بزووتنەوەی دیمۆکراتیکی ئازەربایجان پێکهێنا بەڵام لە لایەکی ترەوە نەیهێشت کە لە نێوان هێزەکانی ئازەربایجان و ئێران شەڕ ساز بکرێت.

وتووێژی دیمۆکراتەکانی ئازەربایجان و دەوڵەتی ئێران

28ی ئاپریل دەستەی نوێنەرانی ئازەربایجان بە مەبەستی وتووێژ لەگەڵ دەوڵەتی ناوەندی تەورێزی بەرەو تاران جێهێشت.

دەستەی نوێنەرایەتی ئازەربایجان لەم کەسانەی خوارەوە پێکهاتبوو:

1-پیشەوەری سەرۆکی دەستەی نوێنەرایەتی.

2-پادگان جێگری سەرۆکی پارتی دیمۆکراتی ئازەربایجان.

3-جەهانشاهلو جێگری سەرۆک وەزیرانی ئازەربایجان.

4-ذەیلەمقانی بازرگان و نوێنەری مەجلیسی ئازەربایجان.

5-ئیبراهیمی دادیاری (دادستانی) گشتی ئازەربایجان.

6-موحەمەد حوسین خان کورد.

لە سەر ئەو کۆسپ و دژوارییانەی کە بۆ ئامادە کردنی ئەم وتووێژانە و هەروەها نێوەنجی کردنی ئێمە دەنگوباسی یەکجار زۆر هەیە و پێویست بەوە ناکات کە لەم راپۆرتە دا ئاماژەیان پێ بکەین.

وەک ئاشکرایە سەرەتای وتووێژەکان هاوکات لەگەڵ دەرچوونی سوپای ئێمە لە ئێران بوو. هەر لەم کاتەوە دەنگوباسی ناخۆش سەبارەت بە وتووێژەکان دەستی پێ کرد، ئەم پێشهاتە بوو بە هۆی بۆچوونی جیاواز لە سەر کێشەی ئازەربایجان و چارەنوسەکەی.

تاقم و دەستە دیموکراتیەکان و کەمە نەتەوەیەکانی (ئاسوری و ئەرمەنی) دانیشتوی ئازەربایجان مەترسی خۆیان لە گەرانەوەی کۆنەپەرستانی تاران و بارودۆخی جاران دەربری.

تاقمی کۆنەپەرست بە بێقەرارییەوە چاوەڕێی ئەنجامی وتوویژەکانیان دەکرد و بەو هیوایە بوون کە قەوام چیتر پاشەگزە ناکات و کۆنەپەرستانی خۆجێیش دەستیان ئاوالە دەبێتەوە. لە ناو بازرگان و پیشەوەراندا هیوای ئەوتۆ هەیە کە لە سایەی هەوڵدانی روسەکانەوە وتوویژەکانی تاران ئەنجامێکیان هەر دەبێت و روسەکان ناهێڵن لە وڵاتدا ئاژاوە دروست ببێت لە بەر ئەوە ئاژاوە نانەوە دەبێتە هۆی دواکەوتنی هەڵبژاردنەکانی مەجلیس کە دەبێ مەجلیسی داهاتو کێشەی ئیمتیازی نەوت چارەسەر بکات.

13ی مانگی مای 1946 دەستەی نوێنەرایەتی ئازەربایجان گەرایەوە تەوریز و هیچ رێککەوتنێکیان لە سەر کێشە سەرەکیەکان کە ئاراستەی دەوڵەتی تارانیان کردوە بە دەست نەهێناوە.

14ی مای رۆژنامەی ئازەربایجان لە وتارێکی سەرەکیدا لە ژێر ناونیشانی (گەرانەوەی دەستەی نوێنەرانی بۆ تەوریز دەنوسێت:

(گەلی ئازەربایجان بە بێقەرارییەوە چاوەڕێی کۆتایی هاتنی وتوویژەکانیان دەکرد و هیوادار بوون کە ئەنجامی وتوویژەکان دیموکراتیزە کردن و ئازادی تەواوی گەلانی ئێرانی بە دواوە دەبێت... بەڵام بەداخەوە لە بەر سیاسەتی کۆنەپەرستەکان وەدوریبان لەم بارەوە وتوویژەکان شکستیان هێنا.

گەلی ئازەربایجان ئامادەیی خۆی تا ئەو پەری پاشەکشە کردن بەرامبەر بە دەوڵەتی تاران دەربری بۆ ئەوەی کێشەکە بە رێگایەکی ئاشتیانە چارەسەر بکرێت. بەڵام کۆنەپەرستان ئەوپەری هەوڵی خۆیاندا کە ئەم وتوویژانە سەر نەگرێت. لە هەمان رۆژدا پیشەوەری لە کۆنفرانسی پێشرەوانی خەڵکی ئازەربایجان بەوردی باسی وتوویژەکانی کرد و باسی گیروگرفت و جیاوازیەکانی کرد و بە گوێرەی ئەو بۆ وێنە لە سەر دوو کێشەی سەرەکی واتە کێشەی سوپای ئازەربایجان و کێشەی دابەشکردنی زەوین بوو کۆنفرانسەکە کە تەواوی چین و توێژی دانیشتوانی ئازەربایجانی تیا بوو هەڵسوکەوتی دەستەی نوێنەرایەتی ئازەربایجانیان لاپەسەند بوو. دیموکراتەکان لە

تەواوی کۆبونەوەکاندا خەڵکیان لە سەر هۆکانی سەرنەکەوتنی وتووێژەکان و چۆنیەتی وتووێژەکان ئاگادار دەکردەوە.

17ی مانگی مای 1946 رۆژنامەی ئازەربایجان سەبارەت بە وتووێژەکانی تاران و هەروەها چاوپێکەوتنی پیشەوەری و قەوام و ئەو بەیانەی قەوام کە لە 7 خاڵ پێکهاتبوو و هەروەها پێشنیارە 33 خاڵەکەی دەستەی نوێنەرانی ئازەربایجانی بڵاو کردۆتەوە، بە شیکردنەوەی تەواوی ئەو هۆیانە کە بونەتە بێئەنجامی وتووێژەکان لە رۆژنامەکەدا بڵاوکراوەتەوە.

پێویستە ئەوەش بگوترێت کە مەترسی و شەڕخوازی لە هەندێ لە دەربڕین و ئەو بەیانەی ئازەربایجانیە دیموکراتەکان سەبارەت بە نیازی دەوڵەتی ئێران کە دەیانەوێ بە زۆر کێشەی ئازەربایجان چارەسەر بکات تا رادەیەک ئەو تێکهەڵچونانەی کە لەم ماوەیەدا لە چەند جێگا نێوان هێزەکانی دەوڵەتی و فیدایەکانی ئازەربایجان رویاندا بۆ وێنە لە سایینقەلا و قەرەسو وهتد پاکانەی بۆ ئەو هەڵوێستە کرد. لە 20ی مای سوپای ئێران دەستیدایە هێرش و چەند ناوچەی گرت. لە سەر ئەم تێکهەڵچونە پیشەوەری بە نامە لە رێگای کۆنسولەوە باڵیۆزی ئێمەی ئاگادار کردەوە کە بە قەوامی رابگەینن. هەندەی پێی نەچوو ئەم تێکهەڵچونانە دواییان پێهات و بە پێشنیاری دەوڵەت وتووێژەکان دەستیان پێ کرایەوە. ئێمە لە رێگای سەفارەتەوە تێکستی گەڵاڵەی پەیمانی رێک کەوتن کە لە لایەن دەوڵەتی ئێرانەوە پێشنیار کرابوو بە دەستمان گەیشت.

27ی مای ئێمە پێکەوە لەگەڵ راوێژکاری سەفارەت(باڵوێزخانە) هاورێ عەلیێف رێبەرانی ئازەربایجانمان واتە پیشەوەر و شەبۆستەری و پادگان و دوکتور جاویدمان لە سەر پێشنیارەکانی دەوڵەتی ئێران بۆ بەرێوەچونی وتووێژەکان ئاشنا کرد. تێبینی و پێشنیارەکانی رێبەرانی ئازەربایجانمان نارد بۆ موسکۆ و بۆ سەفارەت.

12ی ئەیون دەستەی نوێنەرایەتی دەوڵەتی ئێران بە سەرۆکایەتی موزەفەری فەیروز بۆ بەستنی پەیمان لەگەڵ دیموکراتەکانی ئازەربایجان هاتە تەورێز. لەگەڵ موزەفەری فەیروز ئێمە سێ چاوپێکەوتنمان هەبوە، دوو چاوپێکەوتنی یەکەم لایەنی تەشریفاتی‌یان هەبوو و دوایین چاوپێکەوتن لە بارودۆخێکی تر و بۆ کارێکی تر بوو کە لەم چاوپێکەوتنەدا فەیروز داوای لە ئێمە کرد کە لە بانگ کردنی قازی موحەمەد بۆ

تاران بۆ چارسەر کردنی ئەو کێشانەی کە پەیوەندییان بە کوردستانەوە هەیە یارمەتی بدەین. هەروەها سەبارەت بە پەسەند کردنی ئەو پەیمانەی لە لایەن مەجلیسی ئازەربایجانەوە کە نێوان تاران و تەورێز بەستراوە، پاڵێوراو کردنی دیمۆکراتیک بۆ پۆستی ئوستانداری ئازەربایجان و بەڕێوەبەرانی دامودەزگاکانی تری ئازەربایجان و هەروەها پەسەند کردنی پالکوڤنیک عەلەوی کە لە لایەن دەوڵەتی ئێرانەوە بە فەرماندەی لەشکەری ئازەربایجان دیاریکراوە قسەی کرد. فەیروز هەروەها داوای هەڵوێستی ئێمەی سەبارەت بە پاڵێوراوی (کاندید کردن) خۆی بۆ نوێنەرایەتی مەجلیس لە مەراغە قسەی کرد.

13ی ئەیون پەیمانی نێوان نوێنەرایەتی دەوڵەتی ئێران و ئازەربایجان بە ئیمزای فەیروز و پیشەوەری بەسترا تەواوی پێشنیارەکانی ئازەربایجان پەسەند کران جگە لەوە فەیروز سەبارەت بەو پرسیارانەی کە پەیوەندییان بە زەنجانەوە هەیە بە نوسین بەڵێنی بە پیشەوەری دا.

دوای ئیمزا کردنی پەیمانەکە فەیروز و پیشەوەری هەردووک پێکەوە لە رادیۆ رەزامەندی خۆیان لە پەیمانەکە دەربڕی کە سەرکەوتوانە بە شێوەیەکی ئاشتیانە چارەسەری کێشەی ئازەربایجان کراوە. 14ی ئەیون پەیمانەکە لە لایەن مەجلیسی ئازەربایجانەوە پەسەند کرا (مەجلیسی ئازەربایجان بە پێی پەیمانەکە کراوە بە ئەنجومەنی ئەیالەتی).

دانیشتوانی ئازەربایجان بە رەزامەندییەوە پێشوازییان لە ئەنجامی وتووێژەکان کرد. جگە لە دانیشتوانی شاری زینجان کە دژی جیا کردنەوەی ئەم ناوچەیە لە ئازەربایجان بوون (بە پێی پەیماننامەکە ئازەربایجان جیا دەکرێتەوە). هەر بۆیە کۆمیتەی ناوەندی پارتی دیمۆکراتی ئازەربایجان هەندی کەسی تایبەتی لە ئەندامە چالاکەکانی حیزبی بۆ روونکردنەوەی ئەم کێشەیە نارده لای دانیشتوانی زینجان.

بە دوای ئیمزا کردنی پەیمانەکە (15ی ئەیون) کۆمسیۆنێکی تێکەڵاو یا هاوبەش(بە پێی پەیمانەکە) سەبارەت بە کاروباری نیزامی دەستیدایە کار. ئەم کۆمسیۆنە هاوبەشە یا تێکەڵاوە لە لایەن دەوڵەتی ئێرانەوە ژێنراڵ هیدایەت و پالکوڤنیک عەلەوی و لە لایەن ئازەربایجانەوە کاویان و میلانیان و پناهیان بوون. لە کاتی وتووێژەکان بریار لە سەر ئەم کێشە سەرەکیانە درا:

1- ئەو لەشکەرەی کە لە ئازەربایجان مۆڵگەی داوە ناوی لێ دەنرێت (لەشکەری ئازەربایجان) 2- فێر کردن و مەشق و راهێنانی سەبازەکان بە زمانی ئازەربایجانی دەبێت.

3- ئەو ئەفسەرانەی کە بەشداربیان لە بزووتنەوەی دیموکراتی ئازەربایجان کردوە و هەروەها ئەوانەش کە لە شوێنەکانی تری ئێرانەوە هاتوون و یارمەتی یا هاتونەتە ریزی بزووتنەوەی دیموکراتیکیان داوە لە سزادان و تەنگ پێ هەڵچنینیان دەپارێزرێن.

4- تەواوی ئەو ئەفسەرانەی کە ئێستا لە لەشکەری ئازەربایجان خزمەت دەکەن دەبێ لە شوێن خۆیان و بە پلەوپایەی خۆیان بمێننەوە. جگە لەوەش ئەو ئەفسەرانەی کە دەرەجەی لەشکەرییان لە دەوڵەتی ئازەربایجان وەرگرتوە دەبێ دەورەی تایبەتی ببینن و لە سەر ئەو دەرەجەی کە وەریان گرتوە دەبێ تاقی بکرێنەوە.

هاوکات تارانیەکان لە سەر چەند پرسیار و کێشەی گرنگ کە لە لایەن ئازەربایجانیەکانەوە ئاراستە کرابوو پەسەندیان کرد کە بریتین:

1) فەرماندەی لەشکەر و سەرۆکی ستاد و فەرماندەی تیپەکان بە ئاراستەکردن یا ناساندنی ئەنجومەنی ئازەربایجان و لە لایەن دەوڵەتی ناوەندیەوە دیاری دەکرێت.

2) لەشکەری ئازەربایجان ناتوانێت لە شوێنەکانی تری ئێران بە مەبەستی نیزامی بە بێئیجازەی ئەنجومەنی ئازەربایجان کەڵکیان لێ وەربگیردرێت.

3) ئەو 220 نەفەرەی کە دەوڵەتی ئازەربایجان ناردونی بۆ خوێندن دەبێ بە شێوەیەکی فەرمی یا قانونی بناسرێت و بە گەرانەوەیان بۆ ئێران ئەوانە هەموویان دەبێ لە ناو لەشکەری ئازەربایجان خزمەت بکەن.

4) هێشتنەوەی قوتابخانەی پەروەردەی ئەفسەران کە لە سەردەمی دیموکراتەکان دامەزراوە.

لە بەر ئەوەی کە تارانیەکان خۆیان لە چارەسەر کردنی کێشەکانی سەرەوە بە خاوەن دەسەلاَت نازانن بۆ چارەسەر کردنیان گەلاڵەی ئەو داخوازیانەیان لەگەڵ خۆ بردە تاران بۆ ئەوەی ئاراستەی دەوڵەتی بکەن. ئازەربایجانیەکان ئەم پێشنیارەیان پەسەند کرد. کۆمسیۆنی دەوڵەت لە 18ی ئەیون 1946 گەرایەوە بۆ تاران.

دژواریە نوێکان لە نێوان ئازەربایجان و تاران

بەم چەشنە کاروباری کۆمسیۆنی هاوبەش سەبارەت بە کێشەکانی سوپایی یا لەشکەری هیچ ئەنجامیکی نەدا هەر بۆیە لەم بارەوە ئاڵوزی نوێ نێوان ئازەربایجان و تاران دروست بوو. ئازەربایجانیەکان کەوتنە ناو بارودۆخێکی نادیار. راگرتنی لەشکەر و دەستەکانی فیدایی بۆ ئازەربایجان زۆر گران تەواو بوو لە سەر ئابوری ئازەربایجان قورساییکی زۆری دانابوو. هەر بۆیە ئازەربایجانیەکان زۆر پەرۆشی ئەم بارودۆخە بوون.

پیشەوەری لە وتوویژ دا لەگەڵ ئێمە وتی کە راگرتنی سوپا بۆ ئازەربایجان مانگانە 2 ملیۆن تمەنە کە بارێکی قورسی خستوتە سەر بوودجەی ئازەربایجان و دوای بەستنی پەیمان ئێمە ناتوانین وەک پێشان بۆ بەخێوکردنی هێزی سوپای ئازەربایجان سەرچاوە بدۆزینەوە. داهاتی ماڵیات کەم بۆتەوە. بۆ زستانی داهاتو دەبێ نان و خواردەمەنی وتفاق و سوتەمەنی و ... بۆ سوپا ئامادە بکرێت. بەڵام ئێستا ئەو شتە ناکرێت.

ئێستا ئێمە خەریکی ئەوەین کە نەهێڵین سوپای ئازەربایجان لە یەک بڵاو بێتەوە و هەڵوەشێت لە بەر ئەوە بە خراپ بوونی بارودۆخی ژیانی سوپا لە باری مادییەوە بارودۆخی مەعنەوی و ورەیان خراپ دەبێت.

دیمۆکراتەکانی ئازەربایجان هەر بەردەوام بوون لە ئیش وکاری خۆیان وەک دابەشکردنی زەوین دەستیاندایە دروستکردنی بینای بانگی ئازەربایجان کە لە 5 کورپوس پێکهاتبوو. دروستکردنی بینای ئەنجومەن و زانکۆ دروستکرا، ئێستگەی رادیۆیی، تیئاتر و فیلارمونی، ئەسفالتکردنی خیابانەکان و ئاوەدان کردنەوەی شارەکان، تاران لە گوشاری ئابوری خۆی بۆ سەر ئازەربایجان بەردەوام بوو جێبەجێ کردنی خالەکانی پەیمانەکە وە دوا دەخرێت و ئەو پرسیارانەش کە گێرەوکێشەیان لە سەرە بە ئاشکرایی و بە شێوەیەکی تایبەت چارسەر ناکرێت. هەندی تاقمی نیزامی دەستیان داوەتە ئاژاوە نانەوە و تێکهەڵچونی چەکدارانە لە سەر سنوری دەسەڵاتداریەتی ئێران لەگەڵ ئازەربایجان و لە کوردستانیش نزیکەی دوو لەشکەر سوپایان مۆڵگە داوە کە زۆر جار ئاژاوە و شەر ئەنێنەوە.

لە ئەردەویل ئێرانیەکان باندەکانیان چەکدار کردوون و دژی دیمۆکراتەکانی ئازەربایجان هانیان داون. تێکهەڵچونی لەشکەری هەروەها لە ناوچەکانی زینجان لەو شوێنانەی کە ژاندارمیری ئێران لە ناوچەی بێلایەن جێگیرکراون تەقەیان لە پێگەی فیدایەکان کردوە. هەموو ئەمانە بوون بە هۆی ناباوەری زیاتری ئازەربایجانیەکان بەرامبەر بە دەوڵەتی ناوەندی سەرەرای ئەوەی کە دەوڵەتی ناوەندی لە سەر ئەو هەموو روداوە ئاگادار کراونەتەوە و لە لایەن ئازەربایجانیەکانەوە هەنگاو بۆ نەهێشتنی ئەو تێكهەڵچون و ناکۆکیانە هەڵگیراوە و نەیویستوە کە پەیوەندی خۆی لەگەڵ دەوڵەتی تاران لە بەر بەستنی پەیمانەکە تێک بدات.

سەفەری دەستەی نوێنەرایەتی ئازەربایجان بۆ تاران

لە نیوەی دووهەمی ئاگوستی 1946 دەستەی نوێنەرایەتی ئازەربایجان بە سەرۆکایەتی شەبۆستەری (سەرۆکی ئەنجومەنی ئەیالەتی ئازەربایجان) دوکتۆر جاوید (ئوستانداری ئازەربایجان) پادگان (جێگری سەرۆکی پارتی دیمۆکراتی ئازەربایجان) و پەناهیان(سەرۆکی ستاد هێزەکانی ئازەربایجان) بۆ وتوویژ لەگەڵ دەوڵەتی ناوەندی سەبارەت بەو کێشانەی کە لە وتوویژەکانی ئەیون چارەسەر نەکرابوون بە تایبەت کێشەی سوپا و ژاندارمیری بەرەو تاران کەوتنە رێ. رۆژنامەی ئازەربایجان 23 ئاگوستی 1946 لەم بارەوە دەنوسێت:

(دوو مانگ زیاتر بە سەر ئیمزا کردنی پەیمانەکەی نێوان تاران و تەورێز تێپەری .... بەڵام تا ئێستا دەوڵەتی تاران هیچ هەنگاوێکی باش و بە کردەوەی بۆ جێبەجێ کردنی پەیمانەکە هەڵنەگرتوە، بەڵکو بە پێچەوانە لە لایەن دەوڵەتی ناوەندیەوە هەندی کەند و کۆسپ دروست کراوە کە بۆتە هۆی راگرتنی کاروبارەکە. لەمەولا دەوڵەتی ناوەندی دەبێ کۆتایی بە سیاسەتی بیروکراتیانەی خۆی بێنێت. بەڵێنەکانی خۆی جێبەجێ بکات. ئێمە نازانین دەوڵەتی ناوەندی پاش ئیمزا کردنی پەیمانەکە چ شتێکی لە بواری پەروەردە و رێگا و پۆست و تێلگراف و کاروباری لەشکەری وهتد کردوە.

رۆژنامەی ئازەربایجان هەر لەم وتارە دا هیواداری خۆی دەربڕیوە کە تەواوی کێشەکان لە تاران لە بەرژەوەندی تەواوەتی گەلانی ئێران چارەسەر دەکرێن و دەستەی

نوێنەرایەتی ئازەربایجان بە سەرکەوتویی دەگەرێتەوە تەورێز بەڵام هێندەی پێنەچو لە تارانەوە هەواڵ گەیشت کە بە ئەنجام نەگەیشتوون.

6ی سێپتامبەر 1946 پیشەوەری لە لایەن سەرۆکی دەستەی نوێنەرایەتی ئازەربایجانەوە واتە شەبۆستەری بروسکەیەکی پێ دەگات کە تێدا دەڵێت قەوام لە وتووێژەکان کەش و هەوایەکی خراپی دروست کردوە و لە هەموو بارێکەوە هەوڵ ئەدات کە وتووێژەکان وەدوا بخات. شەبۆستەری داوا لە پیشەوەری دەکات کە دەستەی نوێنەرایەتی ئازەربایجان لە تاران بانگ بکاتەوە بۆ تەورێز.

وتووێژەکانی دەستەی نوێنەرایەتی ئازەربایجان لە تاران دوو مانگ زیاتری خایاند و هیچ دەسکەوتێکیان نەبوو. شەبۆستەری و پادگانیش گەرانەوە بۆ تەورێز. تەنیا جاوید لە تاران دەمێنێتەوە کە ئەویش بۆ وەرگرتنی دەستورەکانی قەوام وجێبەجێ کردنی ئەو پرسیارانەی کە لە کاتی وتووێژەکان باسیان لە سەر کرابوو بریاریان لە سەر درابوو. لە نامەی قەوام بۆ ئوستانداری ئازەربایجان دوکتور جاوید:

(لە ئەنجامی ئەو وتووێژانەی کە تا ئێستا لەگەڵ دەوڵەتی ئازەربایجان بە بەشداری ئێوە کراون بە پێی ئەو پێکهاتنانەی کە کراون ئەم کێشانەی خوارەوە بۆ جێبەجێ کردن دەبن:

1- بە پێی ئەو پەیمانەی 1946/6/13 بریار درا کە زەنجان بە زووترین کات لە لایەن هێزەکانی فیدایی ئازەربایجان چۆڵ بکرێت و لەم رۆژەوە بۆ ماوەی 10 رۆژ دەبێ جێبەجێ بکرێت و شار بە تەواوی بدرێتە دەستی هێزەکانی ئێران.

2- سەبارەت بە کێشەی سوپا بریار درا کە ژێنراڵ عەلەوی و پەناهیان و پالکوڤنیک هیدایەت بە نۆرە وەک فەرماندەی لەشکەری و جێگری لەشکەر و سەرۆکی ستادی سوپا دیاری کراون و هەرسێکیان دەنێردرێن بۆ تەورێز سەبارەت بە رێکخستنی لەشکەری ئازەربایجان و ئەفسەرەکانی کە دەبێ ئەرکی سەرکردایەتی کەرتەکانی سوپای ئەم لەشکەریان پێ بسپێردرێت. پێویستە ئێوە لەم کێشەیە بکۆڵنەوە و لە ماوەی دوو هەفتەدا پێشنیارەکانی خۆتان ئاراستەی وەزیری شەر بکەن.

3- سەبارەت بە پاسەوانی (نظمیە) هەروەها بریار درا کە بەرپرسی دەزگاکانی پاسەوانی ئازەربایجان و هەروەها فەرماندەی هەنگەکانی پاسەوانی هەرێمی

ئازەربایجان لە لایەن ناوەندەوە دیاری دەکرێن و جێگرەکانیان لە لایەن ئەنجومەنی هەرێمی ئازەربایجانەوە پێشنیار و پاڵێوراو دەکرێن و دوای پەسەند کردنی ئێوە دەستوری کار کردنی ئەوان دەدرێت.

2/3 بودجەی بەڕێوەبەرایەتی ئازەربایجان لە لایەن ناوەندەوە دەدرێت و ئەوی تری لە داهاتەکان خۆجێییەوە دەدرێت.

4- بڕیار درا کە دوای 15رۆژ پاش تەسلیم کردنی زینجان بە هێزەکانی ئێران بۆ پاراستنی هێمنایەتی هێزی دەوڵەتی لە ئازەربایجانەوە دەنێردرێت بۆ سەردەشت و هێزی پۆلیس بەڕێوەبردنی ئەم ئەرکە بە ئەستو دەگرێت.

5- بڕیار درا کە دوای بیست رۆژ دوای تەسلیم کردنی زینجان بە هێزەکانی دەوڵەتی، شاری تیکاب لە لایەن هێزەکانی ئازەربایجانەوە چۆڵ ئەکرێت و بەخشداری ئەویّ و سەرۆکی پۆلیس و فەرماندەی هێزەکانی پاراستنی ئەم ناوچەیە لە لایەن وەزارەتی ناوخۆی ئێرانەوە بە پێشنیاری ئوستانداری ئازەربایجان دیاری دەکرێت.

6- بڕیار درا کە تەواوی یاساکانی مەدەنی لە ئازەربایجان جێبەجێ و بەڕێوە دەبرێن و تەواوی ئەومافانە کە بۆ دانیشتوان لە چوارچێوەی یاسای ئێراندا دەستنیشان کراوە لەمەولاش لە تەواوی بوارەکاندا رەچاو دەکرێن.

7- بڕیاردرا کێشەی ئەو زەوییانەی کە تا بەستنی پەیمانەکە دابەشکراون و بڕیاریان لە سەر دراوە لە لایەن کۆمسیونێکی تایبەتی بە بەشداری نوێنەری سەرۆک وەزیران و وەزیری کشتو کاڵ لە تەوریز لێکۆڵینەوەیان لە سەر بکرێت و کێشەی زیانی زەویدارەکان قەرەبوو بکرێتەوە و ئەگەر بڕیارێکیش دوای بەستنی پەیمانەکە لە سەر دابەشکردنی سەرو سامان و زەوی دراوە دەبێ ئەم سەر و سامان و زەوییانە بدرێتەوە بە خاوەنەکانیان.

8- بڕیاردرا کە پاش وەرگرتنی پێشنیاری ئەفسەرەکان سەبارەت بە کاروباری لەشکەری ئازەربایجان دەستەیەک بۆ رێکوپێک کردنی بەڕێوەبەرایەتی ئەو لەشکەرە لە تارانەوە دەنێردرێتە ئازەربایجان. پەسەندکردنی پێشنیارەکان و دیاریکردنی بودجە بۆ ئەم لەشکەرە لە یەکی شەهریوری 1325 (23 ئاگوستی 1946) لە لایەن دەوڵەتەوە دەدرێت.

9- بە وەزارەتی دارایی هەروەها دەستور دراوە کە تا ئەو کاتەی کە بە تەواوی بودجەی لەشکەری ئازەربایجان دیاری نەکراوە پێویستە بیست ملیۆن ریال ئاوانس یا یارمەتی بدرێتە لەشکەری ئازەربایجان و ئەو پارەیە دەبێ بۆ پێداویستیەکانی لەشکەر تەرخان بکرێت و کۆنترۆڵی خەرج کردنەکەشی ئێوە دەیکەن.

پێویستە کە ئێوە بۆ جێبەجێ کردنی ئەو شتانەی سەرەوە دەسبەجێ هەنگاو هەڵبگرن و ئەو خالانەی سەرەوە جێبەجێ بکەن. بە تایبەتی چۆڵ کردنی زینجان تاکو پێشی هەر چەشنە هۆیەک کە ببێتە هۆی تێکهەڵچون و پێشهاتێکی ناخۆش نەمێنێت.

سەرۆک وەزیران قەوام ئیمزا

****

دیارە دامودەزگاکانی سیخوری رژێمی تاران زانیاری تەواویان لە سەر بارودۆخی لەشکەری ئازەربایجاندا هەبوو ، هەر بۆیە قەوامیش بە یەکجاری بڕیاری داوە کێشەی ئازەربایجان بەرێگای لەشکەری دا چارسەر بکات.

لە کاتی ئامادە بوون دەستەی نوێنەرایەتی ئازەربایجان لە تاران دەوڵەتی ئێران کەڵکی لە بارودۆخی نادیاری ئازەربایجان وەرگرت و گوشاری ئابوری لە سەر ئازەربایجان بەهێزتر کرد و هەنگاوی بۆ لاواز کردنی هەڵویستی سیاسی ئازەربایجان هەڵگرت. بە درێژایی ئەم ماوەیە تێکهەڵچونی چەکداری سوپای ئێران لەگەڵ هێزەکانی ئازەربایجان و کورد نەتەنیا رانەوەستاون بەڵکو بە پێچەوانە توندتر و پەرەی سەندوە. زۆر جار لە ناوچەکانی زەنجان و ئەردەبیل و لە کوردستان تێکهەڵچونی لەشکەری رویداوە.

لە تارانەوە ژمارەیەکی زۆر دەستەی **خراپکار** نێردراون بۆ ئازەربایجان تا لە پشتی بەرەکانەوە خراپەکاری رێکبخەن و ژمارەیان بە گوێرەی ئازەربایجانیەکان دوو هەزار نەفەرە. ئەم ئەگیتانە دەستیان داوەتە دەنگوباسی پروکاسیونانە سەبارەت بە شەڕی نێوان ئینگلیس و سۆڤیەت کە لە داهاتوی نزیک کە ئازەربایجان دەبێتە گۆرەپانی ئەم شەڕە و هێرشی سوپاهیانی ئێران بۆ سەر ئازەربایجان لە ناو دانیشتواندا بڵاو کردوتەوە وهتد ...

لــە ئــەنجــامی خراپــەکــاری ئــەو تاقمانــە و هــەنــدێ هــەڵــەی سیاســەتــی ئــابوری دیمۆکراتەکان بە تایبەتی لە بواری ماڵیات وەرگرتن لـە لایـەن کۆنـەپـەرستانی تارانـەوە کەڵکیان وەرگیرا. ئەوانەی کە لە تارانەوە بۆ خراپەکاری نێردرا بوون هەروەها خۆیان بۆ چالاکی تیرۆریستی دژی رێبەرانی ئازەربایجان ئامادە کردبوو. لەم بارەوە ئەو فاکتـە بـەدەستـەوە هـەیـە کـە بۆمبێکیـان لـە تیئـاتری تـەورێـز دۆزیبیـەوە کـە زۆرجـار لـەوێ کۆبوونەوە گرنگەکان رێکدەخرێن کە تێیاندا رێبەرانی پـارتی دیمۆکراتی ئـازەربایجـان و ئەنجومەنی ئەیالەتی بەشدار دەبوون.

بـۆ ئاشـکرا کـردن و پێشگیری لـەو خراپـەکـاری و پیلانگێرانـە دیمۆکراتـەکـانی ئازەربایجان دەزگای سیخوری و پاراستنیان نەبوو دوای ئـەوەی کـە قـەوام وەزیـرەکـانی تـودەیـی دەرکـرد هێرشـهێنان بـۆ سـەر دیمۆکراتـەکـانی ئێـران لای کـەس جـێ شـک و گومانی نەهێشت.

10ی نــەیــابری 1946 کۆبوونــەوەی کۆمیتــەی نــاوەنــدی پــارتی دیمــۆکراتی ئـازەربایجـان سـەبـارەت بـە ئـەنجـامی وتـووێژەکـان بـەسـترا. لـەم پلینومـەدا هـەروەهـا فەرماندارانی ئازەربایجان و سکرتێرانی حیزبی ناوچەکان بەشدار بوون و ئوستانداری ئـازەربایجـانیش واتـە جاوید قسەی کـرد. کۆبوونـەوەکـە بـە گشتی کاروبـاری دەستـەی نوێنەرایەتی ئازەربایجانیـان لـە وتووێژەکـان پـەسـەند کـرد لـە هـەمـان کـات دا نـارەزایـی خۆیان لە سەر ئەم کێشانە دەربری.

دان پێنەنانی دەوڵەتی ناوەندی بەو دەرەجە و پلە و پایانەی کە دراوە بە ئـەفسـەرانـی سوپای ئازەربایجان هەروەهـا پـەسـەند نـەکردنـی ئـەو بـەرپـرس و فـەرماندانـەی سوپای ئـازەربایجـان و ژاندارمیری کـە لـە لایـەن دەوڵـەتـی ئێرانـەوە بـە بـێپرسـی ئـەنجومـەنـی ئـازەربایجـان دیـاری کـراون و دانـراون هـەروەهـا لـە سـەر روون نـەبوونی کێشەکـانی دارایی نارەزایی خۆیان دەربری. لـە هـەمـان رۆژ دا رێبـەرانـی ئـازەربایجـان دەستوری چۆڵکردنی شاری زەنجانیان لە هێزەکانی خۆیان دەرکرد. بە پێی ئەو پـەیمانـە ئـەم شـارە دەبێ بدرێتە دەستی دەوڵەتی ئێران. هەندەی پێ نەچو کە ئوستاندار جاوید بۆ رێکخستنی چۆڵ کردنی ئەم شارە لە هێزەکانی ئازەربایجان و تەسلیم کردنـی بـە دەوڵـەت سـەردانـی زەنجانی کرد.

وا نیشان ئەدرا کە تەواوی کێشەکان لەگەڵ دەوڵەتی ئێران چارەسەر کراون و ئازەربایجانیەکان دەستیاندایە خۆئامادە کردن بۆ هەڵبژاردنی نوێنەرانی مەجلیسی ئێران. بەڵام دەنگۆکەی هێرش هێنانی سوپای ئێران بە دەستوری قەوام بۆ سەر ئازەربایجان لە ناو دانیشتواندا بڵاوکرایەوە، ئەم دەنگۆکانە لە بەر دواخستنی کێشەکانی لەشکەری لە لایەن دەوڵەتی قەوامەوە بەهێزتر کران. ژێنراڵ عەلەوی کە بە فەرماندەی لەشکەری ئازەربایجان دیاریکرابوو نەهاتە تەوریز و لە کوردستان مابۆوە.

لە باتی ئەوەی کە خۆ بۆ چۆڵکردنی سەقز و سەردەشت لە هێزەکانی ئێران ئامادە بکەن و بە پێی پەیمانەکە تەسلیمی ئازەربایجانیەکانیان بکەن ئێرانیەکان هێزی تریان بۆئەوێ نارد و هەنگێکی تری سوارەی سوپای ئێرانیان بەرەو کوردستان نارد. تەواوی ئەم کردەوانە پەرۆشێکی نوێی لای ئازەربایجانیەکان و کوردەکان دروستکرد و بەم هەنگاوانە دەوڵەتی ئێران دەستیدایە سەرەتای هێرشی لەشکەری خوی.

بڕیاری دەوڵەتی ئێران لە ناردنی هێزی لەشکەری بۆ ئازەربایجان

21ی نەیابری 1946 دەستورێک لە لایەن دەفتەری سەرۆک وەزیران قەوام بۆ ئوستانداری ئازەربایجان هاتوە کە تیدا بڕیاری دەوڵەتی ئێران سەبارەت بە ناردنی هێزی لەشکەری بۆ ناوچە لە وانە بۆ ئازەربایجانی تیایە. ناردنی ئەم هێزە لەشکەرییە گوایە بۆ"بەرێوە بردنی هێمنایەتی "لە کاتی هەڵبژاردنی نوێنەرانی مەجلیسی خولی 15ی ئێرانە.رێبەرانی دیموکراتی ئازەربایجان ئەم بروسکەیەیان وەک نیازی ئاشکرای دەوڵەتی ئێران بۆ سەقامگیرکردنی دەسەلاتی خۆی لە ئازەربایجان و هەروەها لە ناو بردنی تەواوی دەسکەوتە دیموکراتیەکانی گەلی ئازەربایجانی لە قەڵەمداوە.

دیموکراتەکانی ئازەربایجانیش بە یەکجاری دژی ناردنی هێزی دەوڵەتی بۆ ئازەربایجان بوون و ئەم هۆیانەی خوارەویان ئاراستە کرد:

1-دەوڵەت هیچ بناغەیەکی یاسایی لە ناردنی سوپا بۆ هەڵبژاردنی مەجلیس نیە. لە بەر ئەوە لە کاتی هەڵبژاردندا پاراستنی بارودۆخەکە دەبێ بە ئەستۆی ژاندارمیری و

پۆلیسەوە بێت و هێزی لەشکەری (ئەرتش)مافی دەست تێوەردانی لە کاروباری بەڕێوەبردنی هەڵبژاردندا نیە.

2- ئەگەر دەوڵەت سەرەرای ئەوەی بە یەکجاری دەیەوێ لە کەرتەکانی سوپای بۆ راگرتنی هێمنایەتی لە کاتی هەڵبژاردنەکە بەکار بێنێت خۆ لەم بارەوە دەتوانێت ئەم ئەرکە بخانە ئەستوی سوپای ئازەربایجان کە لەشکەرێکی تەواوی هەیە و فەرماندەکەشی لە لایەن دەوڵەتی ناوەندییەوە دیاری کراوە.

3- ناردنی سوپای تر بۆ ئازەربایجان بە پێچەوانەی پەیمانی بەستراو نێوان دەوڵەتی ئێران و ئازەربایجانە.

ئوستانداری ئازەربایجانیش دوکتور جاوید لە وەڵامی بروسکەکەی قەوامالسەلتەنە ئەوە دەستنیشان ئەکات کە بڕیاری دەوڵەتی ئێران لە ناردنی سوپا بۆ ئازەربایجان دژی ئەو پەیمانە بەستراوەی نێوان دەوڵەتی ئێران و ئازەربایجانە و دەڵێ کە لە ئازەربایجان روالەتێکی ئەوتۆ نیە کە مەترسی بخاتە سەر بەڕێوەبردنی هەڵبژاردن و بە تایبەت پێویستی بە هەبوونی سوپای دەوڵەتی هەبێت.

22ی نەیابر شاری زەنجان بە تەواوی لە لایەن هێزی لەشکەری و دەستەکانی فیدایی ئازەربایجانەوە چول کرا. هێزی لەشکەری و ژاندارمیری دەوڵەتی ئێران هاتنە ناو شارەوە و بە هاتنیان سەرکوتکردنی بێبەزەیانەی دیمۆکراتەکان دەستی پێکرد.

بە دەستور و بە هاندانی دەسەڵاتدارانی لەشکەری کۆنەپەرستان هێرش بۆ سەر ماڵی دیمۆکراتەکان و کوشتنی ئەندامانی چالاکی حیزب و مرۆڤی پێشکەوتویان دەست پێکرد. باندەکانی زولفەقاری بە پێچەوانەی بەڵینی دەوڵەت کە لە نامەکەی فەیروزدا هاتوە گەرانەوە بۆ زینجان. لە ناو کوژراوەکاندا کە سایەی بە ناوبانگی ئایینی شێخ عەلی ئیسحاق دەبیندرێت.

ئەم روداوانە بە یەکجاری نیازی گڵاوی قەوام و شای ئێرانی ئاشکرا کرد و پەردەیان لە سەر فروفێڵی ناوبراوان لادا. ئەو دوا خەیاڵە خاوانەی سەبارەت بە چارەسەری ئاشتیانەی کێشەکە نەمان. دیمۆکراتەکانی ئازەربایجان روداوەکانی ئازەربایجانیان وەک سەرەتای هێرشی خوێناوی دەوڵەتی قەوام بۆ سەر ئازەربایجان هەڵسەنگاند.

چاپەمەنی دیمۆکراتەکانی ئازەربایجان فاکتیکی زۆریان لە سەر سەرکوت کردنی وەحشیانەی دیمۆکراتەکان لە زەنجان بڵاوکردوە و خەڵکیان بۆ پاراستنی دەستکەوتەکان ئاگادار دەکردەوە.

پێشەوەری لە 25ی نەیابری 1946 لە ڕۆژنامەی ئازەربایجان پاش تاوانبار کردنی سیاسەتی ناجوامێرانەی دەوڵەتی قەوام و تاوانەکانیان لە زەنجان. ، لە کۆتایی وتارەکەیدا دەنوسێت: (ئەگەر قەوام بە پێچەوانەی پەیمانی بەستراو هێرش بکاتە سەر ئازەربایجان هێزەکانی ئەو لێرە توشی بەرەنگارێکی سەخت لە لایەن فیدایی و هێزەکانی لەشکەری سوپای ئازەربایجان دەبێتەوە). لەم ماوەیە دا قەوام هەر لە ناردنی بروسکە بۆ جاوید بەردەوام بوو کە هەموو جارێکیش ڕایدەگەیاند کە تاقە مەبەستی دەوڵەت لە ناردنی سوپا بۆ ئازەربایجان بۆ پاراستنی هێمنایەتی لە کاتی هەڵبژاردن دایە. وەڵامی ئەم تێلگرامانە لە لایەن ئەنجومەنی هەرێمی ئازەربایجانەوە بۆ قەوام ئەوە بوو: ناردنی سوپا بە پێچەوانەی پەیمانی دوو قۆڵی نێوان تەورێز و تارانە و بە پێی یاسا نیە و قەوامی لە پاشماوەی خراپی بریاری دەوڵەتی ئێرانی ئاگادار دەکردەوە.

سەرەڕای ئەمە قەوام لە وەڵامەکانی خۆی دوبارە هەڵویستی دەوڵەتی دوپات دەکردەوە و سور بوونی خۆی لە ناردنی سوپا بۆ ئازەربایجان دەرئەبری و دەستنیشانی ئەوەی دەکرد کە ئەم کێشەیە لە چوارچێوەی دەسەڵاتی ئەنجومەنی ئازەربایجان نیە و داوای لە جاوید دەکرد کە بارودۆخێکی وا بڕەخسێنێت کە بە بێکەندوکۆسپ پێشڕەوی هێزەکانی تاران دابین بکات.

بەم چەشنە هێرش بۆ سەر ئازەربایجان بوو بە فاکت و ڕاستی: وەک هێرش بۆ زینجان و موڵگەدانی سوپایەکی زۆر پێشڕەویان بەرەو ئازەربایجان چالاکی تاقمی نیزامی تاران لە ناو هۆز و عەشیرەکانی شاهسوەند و کورد بۆ دابرین و جیاوازی خستنە ناویان. هێرشی باندەکانی تالیش لە ناوچەی ئەردەویل وهتد.

هەنگاوی دیمۆکراتەکان لە بواری لەشکەری و بەربەرەکانیەوە

لە پەیوەندی لەگەڵ ئەو بارودۆخەی کە لە ئازەربایجان پێکهاتبوو دیمۆکراتەکانی ئازەربایجان زیاتر لە رابردو هەوڵی خۆیان بۆ ئامادە کردنی دانیشتوان بەرامبەر بە هێرشی سوپای ئێران رێکدەخست. لە شارو ناوچەکانی ئازەربایجان دەستەی خۆبەختکەر و داوطلب (متطوع) بە ناوی دەستەکانی قارەمانی نەتەوەیی ئازەربایجان "بابەک" رێکدەخست.

رێبەرانی بزووتنەوەی دیمۆکراتیکی ئازەربایجان لە وتووێژەکانیاندا لەگەڵ ئێمە سووربونی یەکجاری خۆیان لە بەربەرەکانی چەکدارانە دژی هاتنی هێزەکانی ئێران بۆ ئازەربایجان دەرئەبرن. ئازەربایجانیەکان لەم بەربەرەکانیانەی خۆیاندا پشتیان زۆرتر لە سەر ئەم هێزانەیە:

1- لەشکەری نەتەوەیی کە ژمارەیان نزیکەی 10000 نەفەرە.

2- دەستەکانی فیدایی کە ژمارەیان نزیکەی 10000 نەفەرە.

3- هێزە چەکدارەکانی کورد کە ژمارەیان نزیکەی 5 تا 6 هەزار نەفەرە.

4- چەند هەزار دەستەی چەکداری نویش لە خەڵکی داوطلب (ئەگەر بێتو چەکدار بکرن) پێک دین.

بەم چەشنە ئازەربایجانیەکان دەیانەوێت بارودۆخەکە بگرنە دەستی خۆ و لە هێرشکردندا دەست پێشخەری بکەن و لە ناکاو دا زەربە لە سوپای ئێران بوەشێنن. (ئەویش لەو شوێنانەی کە سەرکەوتن بە دەست دێنن).

ئەوانە بە پێی پلانەکانی خۆیان زۆرجار هاتوونەتە لامان و داوایان لە ئێمە کردوە کە ئێمە (سۆڤیەت) بۆ دەست پێکردنی چالاکی دژی سوپای ئێران موافقە بکەین. لە بەر ئەوە بە بۆچونی ئەوان دواخستنی ئەم تاکتیکە لە دەستوەشاندن دژی سوپای ئێران بوار بە قەوام ئەدات کە خۆی بۆ زیاتر هێرشهێنان بۆ سەر ئازەربایجان ئامادە بکات. لە هەمان کاتدا بە پێی لاواز بوونی بارودۆخی ئابوری و دارایی هێزی بەربەرەکانی ئازەربایجانیەکان لاواز دەبوو. ئاشکرایە جێبەجێ کردنی ئەم پلانە لەوانەبوو دوا بخرێت بەڵام لە ناوبردنی هێزی دیمۆکراتەکان کە بە باشی چەکدار نەکرابوون جێبەجێ نەدەکرا.

لە 2ی دیکابری 1946 پیشەوەری لە وتووێژ لەگەڵ ئێمە دا وتی:

"دوایین تیلگرافی قەوام لە وەڵامی نامەی ئەنجومەنی ئازەربایجان ناوەروکێکی هەرەشانەی (ئولتیماتوم) پێوەیە و جێی هیچ شک و گومانی لە بڕیاری یەکجاری بە هێرشهێنان بۆ سەر ئازەربایجان و لەناو بردنی تەواوی دەستکەوتەکانی نەهێشتۆتەوە.

ئێرانەکان نزیکەی 30هەزار هێزی لەشکەرییان لە سەر سنورەکانی ئازەربایجان موڵگە داوە کە 15هەزاریان لە کوردستان و 10هەزار نەفەریان لە ناوچەی قەزوین – زینجان و 5هەزار لە ناوچەی رەشتن. جگە لەوە ئەوانە لە ناو هۆز و خێڵەکانی کورد و شاهسوەند چالاکی دەکەن بۆ ئەوەی ئەوانە پارچە پارچە و لە ئەنجامدا دژی ئازەربایجان بەکاریان بێنن".

پیشەوەری بەبێ لێکۆڵینەوەی بارودۆخەکە دەڵێت کە بەرامبەر ئەو بارودۆخەی کە هاتۆتە پێش هیچ ڕێگایەکی تر جگە لە تێکهەڵچون لەگەڵ سوپای ئێران نابینێت و بە تاقە ڕێگای بەرەو ڕو بونەوەی بارودۆخەکە دەبینێت.

بە لەبەر چاوگرتنی ئەو بارودۆخە پیشەوەری دەڵێ کە من و هاورێکانم زۆر بە پێویستی دەزانین کە لە یەک یا دووجێگە هێرش دەست پێبکەین و لە هێرشبردندا ئێمە دەستپێشخەری بکەین. بیانوشمان بۆ ئەم هێرشە دەتوانین ئەو تێکهەڵچونانە بێت کە لە کوردستان لە نێوان هێزەکانی ئێران و کوردەکان رویانداوە و تەنیا بەم چەشنە واتە بە لەناو بردنی جیاجیای هێزەکانی ئێران لە کوردستان ئێمە شانسی بردنەوەمان هەیە.

بۆ جێبەجێ کردنی پلانەکەیان پیشەوەری داوای یارمەتی هەندێ چەکی لە ئێمە کرد.

پێویست بە بیرهێنانەوەیە کە ئەو بیروبۆچونەی پیشەوەری لە لایەن ڕێبەرانی تری ئازەربایجانەوە وەک شەبۆستەری و پادگان و جاوید وهتد پشتیوانی لێ دەکرێت ....

بەڵام هەموو کاتێک ئەوانە سەرکەوتن و بەرەنگاری چەکدارانەی خۆیان دەبەستەوە بە پرچەک کردن و هەبوونی تەقەمەنی پێویست و دەزانن کە بە بێ چەک و تەقەمەنیش بەرەنگاری بێئەنجامە......

دەستپێکردنی چالاکی سوپایی:

4ی دیکابری 1946 سوپای ئێران بە ڕێگای جادەی میانە پێشڕەوییان دەست پێکرد و دژی هێزەکانی ئازەربایجان بە سەرۆکایەتی ژێنراڵ غولام یەحیایی دانشیان کە جێگری وەزیری هێزی بەرگری میللی دەوڵەتی ئازەربایجان لەم ناوچەیە هێرشیان دەست پێکرد. لە ئەنجامی دەست پێکردنی شەڕ سوپای ئێران ئیستگەی شەمەنەفەری "ڕێژینی"یان گرت و ئازەربایجانیەکان ناچار کران شوێنەکانی خۆیان لەو ناوچەیە جێ بهێڵن و بەرەو شوێنی ستراتیژی بەربەرەکانی خۆیان واتە لە ناوچەی قافلانکو پاشەگزە بکەن.

ژێنرال دانشیان لە تێلگرافی خۆیدا سەبارەت بە دەست پێکردنی شەرەکە داوای یارمەتی لە پیشەوەری دەکات کە دەسبەجێ چەکی دژی هەوایی و ئەفسەری پسپۆر دەکات. هێزەکانی ئێران لەم شەڕەدا تانک و تۆپ و خۆمپارە ئەنداز (هاون) بەکار دێنا. هاوکات لەگەڵ سەرەتای هێرشەکەیان لە ناوچەی میانەوە ئێرانیەکان لە ناوچەی خەلخال دەستیاندابویە خۆئامادە کردنی لەشکەری. لەم ناوچەیەدا هێزێکی زۆر لە سوپای ئێران موڵگە درا بوون. لە ڕۆژی هێرشی هێنانەکەی سوپای ئێران لە ناوچەی میانە دا پیشەوەری لە ڕادیۆی تەورێز قسە کرد و هەواڵی هێرشی هێزەکانی ئێرانی بڵاو کردوە و داوای لە دانیشتوان کرد کە دژی سوپای ئێران بەربەرەکانی بکەن. ورەی دانیشتوان بە گشتی شۆڕشگێرانەیە. ترس و سەر لێشێواوی لە ناو خەڵکدا هەست پێ ناکرێت. لە تەواوی ناوچەکانی ئازەربایجان جوتیاران داوایان لە کۆمیتەکانی حیزبی کردوە کە چەکیان بدەنێ و بیانێرنە بەرەکانی شەڕ. بەڵام تەواوی ئەم داخوازانە لە بەر نەبوونی چەک و تەقەمەنی جێبەجێ نەکران. هەر لەم ڕۆژە دا دوای قسەکانی پیشەوەری لە ڕادیۆی تەورێز تەنیا لە شاری تەورێز شەش سەد نەفەر (داوطلب) ناوی خۆیان بۆ دەستەکانی "بابەک" نوسیوە.

یەکەم هێرش هێزەکانی ئێران لە ناوچەی میانە یەک ڕۆژ درێژەی کێشا. دەسەڵاتدارانی تاران هێزەکانی خۆیان بۆ هێرشهێنان و داگیر کردنی شوێنە ستراتیژییەکان لە ناوچەی قافلانکو ڕێک دەخست و جێبەجێیان دەکردن. هاوکات لە

لای خەلخال و کوردستانەوە هێزی نوێیان بۆ دەهات. تەواوی ئەم هەنگاوو جموجۆڵانـە ئەوە دەگەیەنن کە ئێرانیەکان خۆیان بۆ هێرشێکی بەربڵاو لـە تـەواوی ناوچـەکان ئامـادە کردبوو.

لەم ڕۆژنەدا بـارودۆخێکی ئـاڵۆز لـە تـەواوی ئـازەربایجاندا پێکهـاتبوو. ژمـارەیەکـی زۆر لە ئەندامانی چالاک و ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندی پارتی کە لە ناوچەکاندا بـوون و دانیشتوانیان بـۆ بـەربـەرەکانی دژی سوپای ئێـران ئامـادە دەکـرد. تێلگرافێکـی زۆر لـە لایـەن دانیشتوان و بـەشداری میتینـگ و کۆبوونـەوەکان بـۆ کۆمیتـەی نـاوەندی پـارتی دیمۆکرات و بۆ پیشەوەری دەهـات کـە داوای چـەک و ڕۆیشتنیان بـۆ بـەرەکانی شـەڕ دەکرد.

5ی دیکابر کۆمیتەی ناوەندی پارتی دیمۆکراتی ئازەربایجان لە بانگەوازێکدا داوای لـە دانیشتوانی دەکـرد کـە لـە سـەرخـۆ بـن و خۆیـان بـۆ شـەڕێکـی چـارەنوسساز بـۆ پارێزگاری لە ئازادیەکانی خۆیان ئامادە بکەن.

7ی دیکابر پیشەوەری هاتـە کۆنسولخانـەی ئێمـە و نامـەیـەکـی ڕەسمی لـە لایـەن ڕێبەرانی پارتی دیمۆکراتی ئازەربایجانەوە بۆ دەوڵەتی سۆڤیەت پێداین. نامەکە لە لایـەن پیشەوەری، شەبۆستەری جاوید و پادگان و دانشیانەوە ئیمزا کرا بوو. لە نامـەکـەدا سور بوونی ئازەربایجانیەکانیان سەبارەت بە بەربەرەکانی چەکدارانە دژی هێرشی هێزەکانی ئێران دەربڕیبوو و داوای چەکیان لـە ئێمـە کردبوو ئـەم نامـەیـەمان نـارد بۆ وەزارەتـی کاروبــاری دەرەوە و بــاڵــیۆزخانــەی خۆمــان. 7ی دیکــابر شــەڕ لــە بــەرەی میانــە دەستپێکردووەو هاوکـات هێرشـی هێزەکانی ئێـران لـە لای مـەراغـەوە دەستی پێکـرد. فرۆکـە سیخورییەکـانی ڕژێـم لـە ئاسمانی تـەورێز سـەریـان وەدەرنـاو بۆ بـەیـانی 8ی دیکابری فرۆکەکان بەیانیـان بـە سـەر دانیشتوانی تـەورێز بـڵاو کـردوە کـە تێدا داوا لـە دانیشتوان دەکەن دیمۆکراتەکان هەڵواسن و بکوژن. دیسان پیشەوەری خەڵکی لە نیـازی هێرشـکەران ئاگـادار کـردوە و داوای بـەربـەرەکـانی ئـەم هێرشـانە دەکـات. شـەڕ لـە بەرەکانی میانە و مەراغە و خەلخال بەردەوامە.

بەیانی 10ی دیکابر پیشەوەری و پادگان دیسان سـەردانیـان کـردین و بـە دیمـەنێکـی پەروشەوە هەواڵی شەڕی قورسیان لە بەرەی میانـە ڕاگـەیانـد و ئێرانیـەکـان لـەم شـەڕەدا

تانک و توپی قورس و هێزی هەواییان بەکار هێناوە. شەڕەکان لە لای کیوەکانی قافلانکو کە گەورەترین شوێنی بەربەرەکانی ئازەربایجان بوو رویاندا. پیشەوەری و یادگان دیسان باسی ئالوزی بارودۆخەکەیان کرد و جاریکی تر داوای چەک و دەستوری دەست پێکردنی شەڕیکی بەربڵاو لەو شوێنانەی کە لە بەرژەوەندی دیمۆکراتەکانە دژی سوپای ئێرانیان کرد.

لەم رۆژەدا هەزاران نەفەر لە دانیشتوانی تەوریز بە بێچەک بە دروشمی شۆڕشگێرانە بە مارش خیابانەکانی ئەم شارەیان دەپێوا و ئامادەیی خۆیان بۆ پاراستنی ئەو ئازادیەی کە دەستیان کەوتوە دەرئەبری بەڵام نەبوونی چەک کاریکی نێگەتیڤانەی کردە سەر خەڵک. دیمۆکراتیکی زۆر دەیانوت کە ئێمە چەند مانگە ئەوانەمان لە هەنگاو هەڵگرتن بۆ رێکخستن و ئامادە کردنی هێزەکانیان راگرتوە و بەڵێنمان داوە کە بە نێوەنجی کردنی یەکێتی سۆڤیەت کێشەکە بە رێگایەکی ئاشتیانە چارەسەر دەکرێت. لە وتوویژ کردن لە گەڵمانا ئەوانە رایانگەیاند کە ئێمە (سۆڤیەت) نەمانهێشتوە هێرش بەرنە سەر هێزەکانی ئێران و نەمانهێشت دەست پێشخەری بکەن و شتەکە بگرنە دەستی خۆیان تەنانەت پاش ئەوەی هێرشی درندانەی هێزەکانی ئێران دەرکەوت. بەڵام ئەم دەلیلانە هیچ زەمینەیەکیان نەبوو لە بەرئەوە روون و ئاشکرا بوو کە دیمۆکراتەکان بۆ ماوەیەکی زۆر ناتوانن بەربەرەکانی بکەن. هۆکەشی تەنیا لە نەبوونی چەکدا نەبوو بەڵکو لە باری قورسی ئابوریشدا بوو. نەبوونی ئەفسەری پسپۆر و سوپای فێرکراو بۆ بەربەرەکانی سوپایەکی رێکوپێک و میکانیزە کراو. کێشەی گرنگ ئێستا ئەوە بوو لە چارەسەری کێشەکە زووتر بکرێت و بەربەرەکانی نەکرێت و زیانی سیاسی و فیزیکی بۆ دیمۆکراتەکان کەمتر بێت. بەڵام چارەسەر کردنی ئەم کێشەیە دوا دەخرا. تەنیا لە 11ی دیکابری 1946 بوو کە ئەنجومەنی هەریمی ئازەربایجان بۆی رێک کەوت بڕیاری راگرتنی بەربەرەکانی و هاتنی هێزەکانی ئێران بۆ ئازەربایجان بدات. هەر لەو رۆژە سەرۆکی ئەنجومەنی هەرێمی (مەجلیسی ئازەربایجان) شەبۆستەری و ئوستاندار جاوید بە تێلگرامێک بۆ شا و قەوام بڕیاری راگرتنی بەربەرەکانی و هاتنی هێزەکانی ئێرانیان بۆ ئازەربایجان راگەیاند. لە تێلگرامی شەبۆستەری بۆ سەرۆک وەزیران هاتوە:

"بەڕێز قەوام السەلتەنە ئیمڕۆ تەلگرامەکەی ئێوە بۆ ئوستانداری ئازەربایجان دوکتۆر جاویدم پێ گەیشت، من بانگەوازی کۆبوونەوەیەکی تایبەتی و نائاسایی مەجلیسی هەرێمی ئازەربایجانم کرد لە ئەنجامی هەڵویستی خێرخوازانەی من و هەروەها دوکتۆر جاوید و ژمارەیەک لە نیشتیمانپەروەر و کەسانی دیمۆکرات بە یەک دەنگی داخوازییەکانی ئێوەم سەبارەت بە دەست پێکردنی دەسبەجێ هەڵبژاردن و تەواو کردنی کارەکە پەسەند کرد دەستور درا کە بواری هیچ تێکهەڵچونێک کە ببێتە هۆی براکوژی نەدرێت و هەروەها ئوستانداری ئازەربایجان بە دامودەزگاکان دەستوری داوە کە ڕێگا بۆ ئاسانکردنی ھاروهۆخی هاتنی سوپای ئێران بۆ ئازەربایجان بدرێت بۆ ئەوەی یەکێتی و سەربەخۆیی و تەواویەتی ئەرزی ئێرانی خۆشەویست بپارێزێت، هیوادارین کە بەڕێزتان هەروەها دەستور بدەن کە لە هەر چەشنە کردەوەیەک کە بە پێچەوانەی ویستی ئێوە بێت دورەپەرێزی بکەن".

سەرۆکی ئەنجومەنی ئەیالەتی ئازەربایجان شەبۆستەری

ناوەرۆکی تەلگرامەکانی شەبۆستەری بۆ شا و هەروەها جاوید بۆ شا و سەرۆک وەزیران وەک ناوەرۆکی تەلگرامی سەرەوەن.(کە لێرەدا ئێمە لە دووپات کردنەوەیان خۆ دەپارێزین....نوسەر)

قەوام لە وەڵامی تەلگرامی ئازەربایجانیەکان دەنوسێت:

"بەڕێزان شەبۆستەری و جاوید تێلگرامەکانی ئێوە گەیشت. هەنگاوەکانی ئێوە بۆ ڕاگرتنی هەر چەشنە بەربەرەکانیەک بۆبە هۆی ڕەزامەندی ئێمە. پێویستە تەواوی دانیشتوانی ئازەربایجان هەموو بزانن کە مەبەست لە ناردنی سوپا و هاتنی بۆ ئازەربایجان جگە لە خێرخوازی و دابین کردنی هێمنایەتی و بەڕێوەچونی کاروباری دەوڵەت بە شێوەیەکی ڕێکوپێک بەتایبەتی مسۆگەر کردنی هەڵبژاردنی ئازاد هیچ مەبەستێکی تر نیە، دانیشتوانی تەواوی ئازەربایجان بە میهرەبانی و دڵ ئاواڵەیی و نیاز پاکی دەوڵەت دڵنیا بکەن و ئەرکی نیشتمانپەروەری خۆتان بەجێ بگەێنن و بەرپرسایەتی خۆتان بەرامبەر بە جێبەجێ کردنی بڕیارەکانی دەوڵەت نیشان بدەن".

سەرۆک وەزیران ئەحمەدی قەوام

بڕیاری ئەنجومەنی هەرێمی (پارلەمانی) ئازەربایجان سەبارەت بە کۆتایی هێنانی بەربەرەکانی و هاتنی سوپای ئێران لە لایەن دانیشتوانەوە وەک تەسلیم (خۆ بە دەستەوە دان) بوون وەرگیرا یا لە قەڵەمدرا. تێگەیاندن و روونکردنەوەی ئەم بڕیارە بۆ دانیشتوانی ئازەربایجان لە لایەن رێبەرانی پارتی دیموکراتی ئازەربایجانەوە زۆر زەحمەت بوو لە بەر ئەوە تا ئەم کاتە دوایە دا ئەوانە بانگەوازی خەڵکیان دەکرد کە بەرەنگاری بکەن و خەڵکیان بۆ خەباتێکی سەخت و یەکجاری لە پێناوی پاراستنی ئازادی ئازەربایجان دژی سوپای ئێران دەکرد. بڕیارێکی وا کتوپڕ بوو بەهۆی سەرسورمان و سەرلێشێواوی و پەرۆشی ئەندامە چالاکەکانی پارتی دیموکرات کە ئەم بڕیارەی ئەنجومەنی هەرێمی ئازەربایجانیان بە سەرەتای مردنی پارتی و لەناوچونی تەواوی دەسکەوتەکانی گەلی ئازەربایجانیان زانی بۆیە لەم بارەوە لە ناو ئەندامانی چالاکی پارتی شڵەژاوی دروستبو و بەرەبەرە دانیشتوانیشی گرتوە. بۆ ئەوانە تەجروبەی زەنجان ئاشکرای کرد کە ئەم هێرشەش سەرکوتکردنی دیموکراتەکان و لایەنگرەکانیان بەدواوە دەبێت، سەرەرای ئەو بەڵێنانەی کە سەبارەت بە دڵفراوانی و لەخۆ بردنی دەوڵەتی قەوام دا بۆیان. پیشەوەری و پادگان کە 11ی دیکابر بۆ ئێوارەکەی پۆستەکانی خۆیان بەجێهێشت و رۆیشتن بۆ یەکێتی سۆڤیەت و بە دوای ئەوانە رێبەرانی تری پارتی دیموکراتی ئازەربایجان و دامودەزگاکانی تری خۆجێ رۆیشتن. لە رێبەران تەنیا شەبۆستەری و جاوید و بیریا و ئیبراهیمی و ویلایی و کەبیری و هتد مانەوە.

لە کۆبوونەوەیەکی بەپەلە کە لە لایەن ئەندامانی چالاکی پارتی دیموکراتی ئازەربایجان رێکخرا رێبەرایەتی کۆمیتەی ناوەندی ئەم پارتە خرایە سەر ئەستوی بیریا و ویلایی کە پێکەوە لەگەڵ شەبۆستەری و جاوید بڕیاری هەنگاو هەڵگرتنیان بۆ هێور کردنەوەی ئەندامانی چالاک و دانیشتوان لە ئەستو گرت. کۆمیتەی ناوەندی پارتی بە ئیمزای بیریا بانگەوازێکی دەرکرد کە تێدا داوای لە خەڵک کرد لە سەرخۆیی خۆیان بپارێزن و بە هاتنی هێزەکانی ئێران بەرەنگاری نەکەن و هاتنەکەی ئەوان بۆ ئازەربایجان بۆ بەڕێوەبردنی هەڵبژاردن بۆ مەجلیسی ئێران دەبێت.

ئێواره کاتژمێری 5 لە بەردەم بارەگای کۆمیتەی ناوەندی پارتی دیمۆکرات میتینگ پێکهات کە تێدا بیریا سەبارەت بە بڕیاری ئەنجومەنی هەرێمی ئازەربایجان لە سەر رێگادان بە سوپای ئێران روونکردنەوە و قسەی کرد و تەواوی بەشدارانی بانگ کرد کە هێمنایەتی خۆیان بپارێزن و لە کاری ئاسایی خۆیان بەردەوام بن. لە کاتژمێری 7ی ئێوارەش بیریا لە سەر رادیۆ قسەی کرد.

بەڵام سەرەرای ئەو هەنگاوانەی سەرەوە کە هەڵیانگرت شلەژاوی و ترس و پەرۆشی ئەندامانی چالاک و دانیشتوان هەر بەردەوام بوو تا ئێوارەی درەنگ ژمارەیەکی زۆر لە ئەندامانی چالاکی پارتی و بەرپرسانی دامودەزگاکان دەهاتنە کۆنسوڵخانەی ئێمە و ئاماژەیان بە یاسای بنچینەی (دەستور یا قانونی ئەساسی) سۆڤیەت دەکرد و داوای ناردن و رۆشتنی خۆیان بۆ یەکێتی سۆڤیەت دەکرد تا بەو چەشنە لە هێرش و سەرکوتکردنی لە لایەن کۆنەپەرستانی ئێرانەوە کە لافاوی بەرەبەرە نزیک دەبێتەوە خۆ بپارێزن.

ئەندامانی چالاکی پارتی پەردە پۆشییان دەکرد و ژمارەیەکی زۆریش تەنانەت بە شێوەیەکی ئاشکرا نارەزایی خۆیان بەرامبەر بە ئێمە دەرئەبری. ئێمە کە دەستورمان بۆ بەرێ کردنیان بۆ سۆڤیەت نەبوو ئاموژگاریمان دەکردن کە بمێننەوە و لە جێ بەردەوامی کاروباری خۆیان بن.

ترس و شڵەژاوی و سەرگەردنی و بێدەرەتانی ئەندامانی چالاکی حیزب بووبە هۆی تێکچونی ژیانی ئاساییان. سوپای ئازەربایجان و بەشێک لە فیدایەکان لێک بڵاو بوون و هەڵوەشانەوە. ئەفسەرەکانیان بەرەو سنوری سۆڤیەت کەوتنە رێ.

لە ئەنجامی لێک بڵاو بوونی کەرتەکانی سوپای چەک دەکەوتە دەستی لوم پینەکان کە لە ژێر سەرکردایەتی کۆنەپەرستانی خۆجێیی و لە تارانەوە نێردراو لە بەرەبەیانی 12ی دیکابرەوە لە شار دەست بەکار بوون و خەریکی دەستور دان بوون، ژیانی ئاسایی شار بە تەواوی لە کار کەوتبوو. باندەکان لە سەر جادە و شەقامەکان کۆبببوونەوە و ماڵ و فرۆشگای دیمۆکراتەکانیان تاڵان دەکرد. خەڵک هێندە زۆر بەرەو سنورەکانی ئێمە ریزی بەستبوو کە بە درێژایی رێگاکان لە تەوریزەوە تا جولفا خەڵک ریزی

بەستبو کە لە ناویاندا ژمارەیەکی زۆر لە ئەفسەران و سەربازان و فیدایەکان دەبیندران و لە ناویان بوون.

ئەو رێبەرانەی وەک شەبۆستەری، جاوید، بیریا و هتد کە لە شار مابوونەوە لەگەڵ دەستە دیمۆکراتە چەکدارەکان بە زەحمەت توانییان تا رادەیەک بارودۆخەکە لە شار راگرن. بەڵام هەوڵدانی ئەوانە ئەنجامێکی پۆزەتیڤانەی نەبوو. کۆنەپەرستان زیاتر گوشاریان ئەخستە سەر دانیشتوان. سەرکردایەتی کردنی پارتی و سوپای ئازەربایجان لە دەستی دیمۆکراتەکان دەرچو پارتی دیمۆکرات و هێزە چەکدارەکان لێک بڵاو بوو. دەسەلات لە شار کەوتە دەستی باندیدەکان بە سەرۆکایەتی کۆنەپەرستان و نۆکەرەکانیان.هەرئەو کارەساتەیش بەسەر شارەکانی ئەردەویل و رەزائییەو خۆی و شارەکانی تری ئازەربایجان هات.

نائارامی زیاتر پەرەی دەسەند. تالأن و گرتنی بە کۆمەڵی دیمۆکراتەکان زیاتر پەرەی سەند لاشەی کوژراوەکان لە سەر شەقامەکان دەبیندران. هەر ئەو باندانە دەستیاندایە هێرشهێنان بۆ سەر دامودەزگاکانی سۆڤیەتی لەم رۆژە هێرشکرایە سەر ناوەندی پەیوەندیەکانی کولتوری لەگەڵ ئازەربایجان (ڤوکس) و گاراژەکانی ئێران سوڤ ترانسپورت و هەوڵیانئەدا برۆنە ناو نەخۆشخانەی سۆڤیەت و هتد ...

لە کاتژمێری 17ی رۆژی 13ی دیکابر هێزەکانی ئێران بە سەرۆکایەتی ژێنراڵ هومایونی هاتنە ناو شاری تەورێزەوە. بە چاوپۆشی کردنی ژێنراڵ هاشمی تاقمە تاوانبارەکان و سەربازەکان بە شێوەیەکی بێبەزەیانە و وەحشیانە دەستیاندایە گرتن و راونانی دیمۆکراتەکان.

14ی دیکابر ئێمە یاداشتێکمان نارد بۆ ئوستاندار جاوید کە تێدا داوامان لێکرد کە بۆ کۆتایی هێنان بەو دەستدرێژیانە دژی دامودەزگاکان و خەڵکی سۆڤیەتی هەنگاو هەڵگرێت. مەبەستمان لە نوسینی ئەم یادداشتە بەرز کردنەوەی ئاقتەرینەیتی جاوید وەک نوێنەری دەوڵەتی ئێران لە ئازەربایجان بوو و هەروەها دەست نیشانکردنی ئەو فاکتانە بوو کە دوای هاتنی هێزەکانی ئێران بۆ ئازەربایجان زیاتر بووە. لە یاداشتەکەدا هەروەها ئەو دەستدرێژیانەی کە لە ئێمە دەکرێت دەست نیشانکران. لە هەمان رۆژدا ئێمە چوینە لای جاوید و شەبۆستەری لە ئوستانداری ئازەربایجان لەم چاوپێکەوتنە دا

ئەوانە لە سەر تاوانی کار بەدەستانی نیزامی ئێران لە شاری تەورێز و هەروەها گرتنی ئەو دیمۆکراتە ناسراوانە وەک بیریا، پالکوفینک، مورتەزەوی و داداشی تەقیزادە و هتد لە لایەن رژێمەوە باسکرا.

جاوید و شەبۆستەری زۆر پەرۆش و نیگەران بوون و دەیانوت ئامادە و پێیان خۆشە بگیردرێن و هەڵواسرێن بەڵام ئەوە نەبینن کە چۆن دۆست و هاورێکانیان لە پێش چاویاندا ئازار دەدرێن. لەم بارەوە شەبۆستەری باسی بەسەرهاتی خۆی کرد کە چۆن دەستەیەکی کۆنەپەرستی خۆجێیی بە سەرۆکایەتی سەرنوسەری رۆژنامەی "شاهین" ئاغازادە هاتونەتە ژوورەکەی و پاش سوکایەتی پێ کردن چەند گوپالیشیان لێداوە.

بۆ رۆژی دوایی جاوید و شەبۆستەری دەگیردرێن و دەیانبەن بۆ تاران. بە دەستوری هاشمی باند و سەرباز و ئەفسەرەکانی رژێم کە لیستەی ناوی دیمۆکراتەکانیان پێ دەبێت ماڵ بە ماڵ و گەرەک بە گەرەک بۆ گرتنی دیمۆکراتەکان و ئەوانەی کە لە سۆڤیەتەوە نێردراون دەگەران. ئەم تاوانبارانە خەڵکیان لە سەر جادە دەکوشت لە سەر شەقامەکانی تەورێز لاشە پەرش و بڵاو کرابوون.

لەم رۆژانە دا فاکتێکی زۆر سەبارەت بە قارەمانیەتی دیمۆکراتەکان روویدا کاتێک کە هەندێک لە دیمۆکراتەکان لە دامودەزگا و ماڵەکاندا جێگر ببوون پاڵەوانانە بەرامبەر بە سەرکوتکەران لەو پەری تواناییانەوە بەرەنگاریان کرد و خۆیان نەدا بەدەستەوە. لە بەشی حەوتەمی بەرێوەبەرایەتی پۆلیس چوار دیمۆکرات کە چوبونە سەربانی بینایەکە 3 شەو و رۆژ شەریان کرد و لە شەرێکی نابەرابەردا کوژران. هەروەها دەستەیەکی فیدایی کە لە قوتابخانەی فیردەوسی سەنگەریان گرتبوو دوای 2 رۆژ بەربەرەکانی قارەمانانە لە بەر تەواو بوونی تەقەمەنی خۆیان فرێدایە بیری ئاوەوە و هەموو پێکەوە مردن و تەسلیمی دوژمن نەبوون.

دەستەیەکی تری فیدایی کە لە بینای قوماندیر خۆیان شاردبووە قارەمانانە پاش شەرێکی گران خۆیان لە گەمارۆی سەربازەکان رزگار دەکەن و خۆیان حەشار دەدەن.

فەرەیدونی ئیبراهیمی ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی پارتی دیمۆکراتی ئازەربایجان لەگەڵ چوار هاورێ جوامێرانە شەو و رۆژێک پارێزگاری لە بارەگای کۆمیتەی

ناوەندی پارتی کرد. بە تەواو بوونی تەقەمەنیيان بە یارمەتی پاسەوانەکانی جاوید لە بینایەکە رزگار دەبن و خۆ دەشارنەوە بەڵام پاشان ئیبراهیمی دەدۆزنەوە و دەیگرن، هەروەها نابێ باسی خۆراگری دوکتۆر جاوید و شەبۆستەری نەکرێت کە تا دەستگیر کردنیان بە پاکی ئیشوکاری خۆیان بەڕێوەدەبرد و هەوڵی زۆریان دا کە هێمنایەتی بارودۆخەکە لە شار رابگرن و هاورێکانیان رزگار بکەن. خۆراگری ئەوتۆش لە لایەن بیریا و ویلائیەوە کە دوای رۆیشتنی پیشەوەری رێبەرایەتی پارتی دیمۆکراتی ئازەربایجانیان بە دەستەوە بوو نیشاندرا. ئەوانیش هەوڵی زۆریان دا کە نەهێڵن بارودۆخەکە تێک بچێت بەڵام پاشان کە دەکەونە گەمارۆی باندیەکانەوە بە زەحمەت رزگاریان دەبێت و پاشان خۆدەشارنەوە. فاکتی زۆریش لە سەر قارەمانیەتی و خۆراگری هەندی ئەندامی پارت دیمۆکرات کە جیاجیا بەربەرەکانیيان کردوە بەدەستەوەیە.

کۆنەپەرستانی ئێران و تاقمە نیزامیە دەسەڵاتدارەکانی پاش 3ی رۆژ سەرکوتکردنی ئاشکرای دیمۆکراتەکان ئەمجار دەستیاندایە تیرۆر و راونانی ئازادیخوازان بە شێوەیەکی رێکوپێک و رێکخراو و بەربڵاو تا کۆتایی مانگی دیکابر تەنیا لە شاری تەورێز زیاتر لە 1500 نەفەریان لە زیندانەکان کردوە. بارودۆخی زیندانەکانیش تابڵیی خراپ و نامرۆڤانەیە. ژمارەیەکی زۆر لە بەر برسیەتی و سەرما مردوون. ژمارەیەکی زۆریش بە بێدادگایی کردن گولە باران یا هەڵواسراون. فاکتی زۆر بە دەستەوەیە کە شەوانە ماشێنە بارکێشەکان لاشەی گولەبارانکراوەکان و مردووەکانی ناو زیندان گواستویانەتەوە بۆ دەرەوەی شار.

لە ناو هەڵواسراوەکاندا دیمۆکراتی ناوبانگ وەک کەبیری و مورتەزەوی و پالکوڤینک قولی سولجی و جاوید و قومانداری تەورێز ئەژدەر وهتد دەبیندران.

دەسەڵاتدارانی نیزامی بە سەر کردایەتی ژێنراڵ هاشمی لە یەکەم رۆژانی هاتنی خۆیان خوێندن و نوسینیان بە زمانی ئازەری لە قوتابخانەکان یاساخ کرد. تەواوی چاپەمەنیەکانیان کە بە زمانی ئازەری نوسرا بوو سوتاند. زمانی بیانی فارسییان وەک زمانی زگماگی و تاقە زمانی رەسمی راگەیاند.....

راست نیە ئەگەر بڵێین کە توێژی دیمۆکراتەکان هیچ بەرەنگارێکی کۆنەپەرستانیان نەکرد. ئەوانە بەربەرەکانێکی پاسیڤیان دەکرد و چاوەرێی بارودۆخێکی لەباریان دەکرد بۆ دەست پێکردنەوەی خەباتیکی نوی دانیشتوان. سەرەرای زۆڵم و زۆر و سەرکوتکردن ژمارەیەکی زۆر لە دیمۆکراتەکانیان حەشارداوە. لە شار زۆرجار بەیان بڵاو دەبێتەوە. جوتیارەکان دژی زۆڵم و زۆری دەرەبەگەکان پرۆتێست دەکەن.

هەموو ئەمانە ئەوە ئەگەێنن کە بزووتنەوەی دیمۆکراتیکی ئازەربایجان رەگ و ریشەی لە ناو کۆمەلانی خەڵکدا کوتاوە و ئەم بزووتنەوەیە لە بارودۆخێکی لەبار دیسانەوە سەر هەڵدێنێتەوە. [1]

لە راپۆرتی کۆنسولی سۆڤیەت لە تەوریز سەبارەت بە بارودۆخی پەروەردە و بارهێنان لە هەرێمی ئازەربایجان1946

دەوڵەتی ئێران لە سەرتاسەری ئازەربایجان سیاسەتی ئێرانیزاسیانی (ئێرانی کردن) زمانی فارسی بەرێوە دەبەن گەرچی 90% دانیشتوانی هەرێم تەنیا بە زبانی ئازەری دەدوێن و زمانی ئێرانی هیچ نازانن. دەوڵەتی ئێران بەکار هێنانی زمانی ئازەری نەتەنیا لە خوێندگەکان بەڵکو لە نێوان قوتابیانیشی یاساخ کردوە و جەریمەشیان دەکەن. هەروەها قسە کردن بە زمانی ئازەری لە دامودەزگاکانی ئازەربایجان و شاهیدان لە دادگاکان بۆ خەڵک یاساخ کراوە.

سەبارەت بە هەبوونی نوێنەرایەتی و دامودەزگا وڵاتە بێگانەکان لە تەوریز کونسۆڵ دەنوسێت کە وەک ساڵانی پێشو ئێستاش هەرماون: کۆنسۆڵخانەی ئینگلیس و تورکیا و ئەمەریکا و عێراق، بەشی بانگی ئیمپریالی ئینگلیس لە تەوریز نەخۆشخانەی ئەمەریکا، کۆمەڵەی میسیونێری کەنیسەی پروتیستانەکانی ئەمەریکا، نوێنەرایەتی کەنیسەی کاتالوکی فەرانسا.

کارس کۆنسۆڵی ئەمەریکا زۆر باسی کوردستان دەکات دەتوانین لە قسەکانی وا بۆی بچین کە ناوبراو لایەنگری کوردستانێکی سەربەخۆیە.

---

[1] ئارشیفی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی روسیای فیدراتیفی فۆندی094کۆپیەی38دۆسیەی64کارتۆنی365 ل1- 28

گاگارین راوێژکاری ئاتاشەی(مولحەقی عەسکەری) نیزامی باڵیۆزخانەی ئەمەریکا کە کوری یەکێک لە گاردە سپیەکانی روسیای قەیسەری یا تیزارییە زۆر جار سەفەری ناوچەکانی ئازەربایجان و کوردستان دەکات و زۆرتر لەگەڵ کۆنەپەرستان و رێبەرانی عەشایری کورد وەک عومەر خان چاوپێکەوتنی هەیە.[1]

سەبارەت بە توتن:

پلانی کرینی توتن لە لایەن نوێنەرایەتی بازرگانی ئێمەوە لە وەرزی دووهەمی 1946 دوهەزار تون و لە وەرزی چوارەم هەزار تۆن بووە. لە کرینی توتنی وەرزی دووهەم بە پێی پەیمانێک بوو کە لەگەڵ شیرکەتی "تەرەقی" "پروگرس" بەسترا بوو بەڵام دووهەزار تون کە بریار بوو لە وەرزی دووهەم بدرێت کەمتر بوو و 1670 تۆن بوون.[2]

---

1 هەمان سەرچاوە ل 54

2 هەمان سەرچاوە ل 84

هەواڵەکانی دەرەوە "تایبەتە بۆ ناوخۆ" لە لایەن ئاژانسی هەواڵدەری تاسەوە / روونکردنەوەیەکی ورد لە سەر تێکشکانی بزووتنەوەی دیموکراتی لە ئازەربایجان ئێران

/نامەی هەوالدەری تاس لە تەوریز مەمەدوڤ/

لە ماوەی شەو و رۆژێک لە ئێوارەی 11ی دیکابری 1946وە بزووتنەوەی نیشتمانی دیموکراتیک لە ئازەربایجان ئێران بە یەکجاری لە ناوچوو. فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان هەبوونی خۆی لە دەستداو هەڵوەشا، هاوکات تەواوی دەسکەوتەکانی فیرقە وەک دابەشکردنی زەوی، بەکارهێنانی زمانی ئازەری، دروستکردنی زانکو تیئاتر فیلارمونیا، موزە، چاپەمەنی لە دەستچوون. مەجلیسی ئازەربایجان هەڵوەشایەوە و ئۆتوماتیکی پەیماننامەی قەوام و ئازەربایجان هەڵوەشێنەرایەوە.

رووداوەکان بەپەلە و تراژیدیا نەبوو ئەویش پاش ئەوەی کە قەوام بریاری ناردنی سوپای ئێرانی بۆ ئازەربایجان دا /بۆ دابین کردنی هێمنایەتی و بەرێوەبردنی ئازادی هەڵبژاردن/. بۆیە دیموکراتەکان یەکسەر تێگەیشتن و بریاریاندا کە چەک بەدەست لە دەسکەوتەکانی خۆیان پارێزگاری بکەن، سەرکوتکردن و کردەوەی وەحشیانەی کاربەدەستانی ئێران لە زینجان بۆ ئەوە بەس بوو کە چاوەرێ خراپترین شتی تر بکرێتەوە.

باشترین و گەورەترین شوێن بۆ بەربەرەکانی و پارێزگاری دولی قافلانکویان (نێوان زەنجان و میانە) هەڵبژارد کە شوێنێکی لەبارە و بە هێزێکی کەمەوە هێرشی دوژمن راگرن و هەر لێرەش بوو کە یەکەم تێکهەڵچون نێوان حیزبەکانی سوپای ئێران و دیموکراتەکانی ئازەربایجان روی دا. هێزەکانی تاران لەم شەرەدا تانک و تۆپ و خۆمپارە و پێنج فرۆکەیان بەکارهێنا. هێزەکانی ئازەربایجانی نەیانتوانی بەرامبەر بەم تەکنیکە لەشکەریە جگە لە تفەنگ و تیربار ئەوەش بە ژمارەیەکی کەم لەم چەک و تەقەمەنیە بەکاربێنی هیچ نەبوو کە ئەو خەڵکەی پێ چەکدار بکەن کە ئامادەی بەربەرەکانی و رۆیشتن بۆ بەرەکانی شەڕ بوون.

هێزەکانی دەوڵەتی بە شەڕ بە ناو چومی قافلانکو تێپەر دەبن و دەگەنە شاری میانە. بەم چەشنە یەکێک لە شوێنە هەرە ستراتیژی و گرنگەکان بۆ دیمۆکراتەکانی ئازەربایجان لە دەستچوو.

لە 10ی دیکابر پیشەوەری رایگەیاند کە دژی هێزەکانی ئازەربایجان چل تانک بەرێکەوتوون جگە لەوە بڕیارە 150 فرۆکەش کە لە ئەمەریکاوە هاتوون کە لە ناویاندا فرۆکەی بۆمب هاوێژی بەهێزیان تیایە بکەونە شەڕەوە و سەرەڕای نابەرابەری هێزەکان سەرباز و فیدایەکانی ئازەربایجان ئامادەی بەربەرەکانی و شەڕ بوون لە بەر ئەوەی هیچ رێگایەکی تریان بۆ نەمابووە.

11ی دیکابر ئوستانداری ئازەربایجان دوکتۆر جاوید و سەرۆکی مەجلیسی ئازەربایجان شەبۆستەری لە بروسکەیەک بۆ شا و قەوام راگرتنی بەربەرەکانییان راگەیاند و ئامادەیی خۆیان بۆ پێشوازی کردنی سوپای ئێران بۆ تەورێز دەربری. هەر لەم رۆژەش دا پیشەوەری وازی لە سەروکایەتی فیرقەی دیمۆکراتی ئازەربایجان هێنا و ئەم بەرپرسیاریەتیەی دایە دەستی بیریا.

هەر لەم رۆژەدا بیریا لە مێتینگێک لە پێش بارەگای کۆمیتەی ناوەندی فیرقەی ئازەربایجان رایگەیاند کە بەربەرەکانی ناکرێت و داوای لە خەڵک کرد کە لە جێ و شوێنی خۆیان بمێنێتەوە و هێمنایەتی خۆیان بپارێزن.

هەر لەم ئێوارە بوو کە تراژیدیا کە دەستی پێکرد. لە باتی ئەوەی کە هێزەکانی پۆلیس و پاسەوان و لەشکەری خۆیان بۆ دابینکردنی هێمنایەتی بارودۆخەکە بهێڵنەوە و ئامادەیان بکەن و دەست بەکار بن و ئەندامانی چالاکی حیزبیش بۆ ئەم مەبەستە بەکار بێنن. رێبەرانی ئازەربایجان دەستیان دایە گواستنەوە و دەسبەجێ تەورێزیان بەجێهێشت.

شار کەوتە دەستی باندە چەکدارەکان کە بە هیچ کەس رانەدەوەستان و کۆنترۆڵ نەدەکران. ئەم باندانە لە لایەن کۆنەپەرستانی خۆجێیە و ئەوانەی کە تایبەت لە تارانەوە نێردراون رێبەرایەتی دەکرێن. هێزەکانی فیدایی و پۆلیس کە بێ سەرکردە و فەرماندە مابوونەوە چەکەکانی خۆیان فرێ دەدا و بۆ پاراستنی خۆیان رایاندەکرد. لە سەر جادە و خیابان و جۆگەکان بە دەیان چەک فرێ درابوو.

باندیدەکان کەوتبوونـە راوە دیمۆکرات و لـە بـەر ئـەوەی بـە تاکـەتـاک نـەیـاندەتوانی بەربەرەکانی بکەن هەر لەجێی خۆیان گولە بارانیان دەکردن یا دەیانبردنە پۆلیس.

گروپێک لەو باندتیانە هێرشیان کردە سـەر پـالکوڤینکی ئـازەربایجان بـە نـاوی ئـارام کـە پـاش چـەند کـاتـژمێر شـەڕ و تـەقـەکردن. ئـارام لـەگـەڵ هاورێکـانی بـەرشـاش بەرگـرییـان لـە خۆ دەکرد و تـەنیا شـەو ئـارام لـەگـەڵ هاورێکـانی توانیـان خۆ رزگـار بکەن.

چوار نیشتیمانپەروەری قارەمان بە سەرۆکایەتی دادستانی ئـازەربایجان فـەرمیدونی ئیبراهیمی و ژورنالیستی بەناوبانگ کە ماوەیەک لەمەوبەر بەشداری کۆنفرانسی ئاشتی پاریس بۆ پارێزگایان لە بارەگای کۆمیتەی ناوەندی فیرقەی دیمۆکرات کرد. ئـەم گروپـە بۆ ماوەیەکی زۆر بەرەنگاری ئەو باندیدانەیان کرد تا ئەو کاتەی کە گولەیان پـێ نـەما . ئینجا شوێنەکەی خۆیان جێدەهێڵن و لە جێگایەکـی تر خۆیـان حـەشـار دەدەن. تـەواوی مەقەرەکانی حیزبی و مالی رێبەرانی حیزبی تالان و تێکوپێک دراوە.

دوکتور جاوید ئوستانداری ئازەربایجان لەگەڵ شـەبۆستەری لـە مـاوەیـەکـی زۆر لـە ژووری کارکـەی مابوونـەوە. ئـەویش بـە بـێ هـیچ پاسـەوانێـک. پاشـان جاویـد تـوانی دەستـەیـەکـی پاسـەوان لـە پیاوە بـاوەرپێکراوەکـانی خـۆی بـۆ پاراستنی دامـودەزگاکـانی سۆڤیەتی کە لە مەترسیدا بوون رێک دەخات.

باندیدەکان هەر بە تیرۆری دیمۆکراتەکان رانـەوەستان و دەستیاندایە چـالاکی دژی دامـودەزگـاو هاوولاتیـانی سـۆڤیەتـی. دەسـتـەیـەک لـەو باندانـە شوشـەی نـاوەنـدی پەیوەندیەکـانی کولتوری سۆڤیەت لـەگـەڵ ئێرانیـان شـکاند و چوبوونـە ژورێ. جگـە لـە سـوکایەتـی و تێکدانی ئـەدەبیـاتی کلاسیکی ئێـران و روسـیا سـوکایەتیـشیان بـە وێنـەی رێبـەرانی یەکێتی سۆڤیەتی کردوە. تەقەیان لە فەرمانبەرانی ناوەندی کولتوری کـردوە و جێ سەرسورمانە کە کەس نەکوژرا بوو و تەنیا شۆفیری ماشێنێک کـە خـەڵکی ئێرەیـە بریندار بووە.

هەروەها هێرشیان کردە سەر نوێنەرایەتی بازرگانی ئێمە و تـەقـەیـان لـێ کـردوە. بـە نـاو ماڵـەکـانی خـەڵکـی سـۆڤیەت گـەراون بـە مـەبـەسـتی تـالان و گـرتن و کوشـتنی دانیشتوانی.

عیسایڤ شۆفیری ماشێنی ئێران سوڤتراسپورتیان لە ماڵ هێناوەتە دەرێ و لە سەر جادە گولەبارانیان کردوە. پێشتریش دوو شۆفیری تری ئەم شەریکەیان کوشتبوو. چوونەتە ماڵی لیسنوڤ و داویانە بە یەکا وسەعاتی زێریان لێ سەندوە و لیسنیوڤیان بردوتە پولیس، کاتێک کە ئازادی دەکەن تەقەی لێ دەکەن.

ماشینی ژمارە 453 کە شەکری پێ بووە و نێردراوە بۆ تەورێز تالآن دەکرێت و پاشان دەفرێندرێت و کاتێک کە بە دوای ماشێنەکەدا دەگەرێن و دەیدۆزنەوە لە گاراژ دەبێت و پڕ لە خوێن و پارچە میشک لە ناویا دۆزراوەتەوە. قەوام کە بەڵێنی سەقامگیر کردنی هێمنایەتی و ئاشتی دابوو. پیاوە بکوژەکانی دەستیاندایە تالآن و کوشتنی دانیشتوان و ئەمەریکایەکانیش چەپڵەیان بۆ لێ ئەدان. جاوید نەیتوانی چیتر چاولێکەری ئەو روداوانە بێت و دەبویست بگرێت .....

ئەمە دوایین چاوپێکەوتنی ئێمە لەگەڵ جاوید بوو کە بێگومان مرۆڤێکی جوامێر و پاک بوو. هەندی پێنەچوو کە جاوید و شەبۆستەری رۆیشتن بۆ تاران. پالکوڤینک زەنگەنە بە فەرمانداری نیزامی تەورێز لە لای دەسەلاتدارانی تارانەوە دیاریکرا. ئەو زەنگەنەیە کە لە ورمی دڕندانە جولابۆیەوە و دیمۆکراتەکان گرتبوویان و ویستیان لە تەورێز دادگایی بکەن و حوکمی لە سێدارەدانی بدەن. /سۆڤیەتەکان نەیانهێشت و بەریان دا.(هەورامی). ئاشکرا بوو کە زەنگەنە چۆن لەگەڵ ئەو دیمۆکراتانە ئەجولێتەوە. ناوبراو لە قوتابخانەیەک دەستوری دابوو ئاگر بکەنەوە و تەواوی پەرتوکی وانەی منالآن و نوسراوەکان بە زمانی ئازەری دەسوتێنن. / ئەویش پاش قسە کردنی زەنگەنە ئەم کارە دەکەن/. ئەم کردەوە و کردەوەکانی تری کۆنەپەرستانی ئێران کۆپیەی فاشیستەکانە.

ئێستا دەتوانین بڵێین کە تەواوی بزووتنەوەی دیمۆکراتیک لە ئازەربایجان نوقمی خوێن کراوە و تیرۆرێکی خوێناوی بەردەوامە.

کۆنەپەرستان دەستیانداوەتە پروپاگەندەی دژی سۆڤیەتی بۆ وێنە بڵاویان کردوتەوە کە لە سۆڤیەت کودەتای لەشکەری کراوە. هەروەها وتویانە ئەگەر یەکێتی سۆڤیەت پیشەوەریمان تەحویل نەداتەوە ئێمە یەکێتی سۆڤیەت بومباران دەکەین و ....

بزووتنەوەی دیمۆکراتیک لە ئازەربایجانی ئێران کە بە ساڵان دروست بووە لە ماوەی چەند کاتژمێرێک دا نەما. حەماقەتی ئەو فاشیستانە گەیشتە رادەیەک کە بە دوکاندارەکان دەستوریان داوە نان بە سۆڤیەتیەکان نەفرۆشن. دەسەلاتدارانی تاران و سۆڤیەتی بە رێگای رادیۆ و بەیان و ئاگاداری‌یەوە بە فروکە بە سەر شارەکاندا بڵاو دەکەنەوە ئەم کردەوە دژ بە سۆڤیەتیانە بە هێزتر و و گەرمتر دەکەن و رادەگەیەنن ئەم ئاژاوەی کە لەم ساڵانەی دوایی دروست بوو بە دەستی ئەو موهاجیر و ئاوانتوریستانەوە دروست بوو کە لە سۆڤیەتەوە هاتبوون.

لێدان و تیرۆر دژی هەموو ئەوانەی کە لە سۆڤیەتەوە هاتوون بەتایبەتی ئەرمەنی و ئاسوری زۆر توند و بێبەزەیانە و زیاترە.

لە 12ی دیکابر جاوید رۆیشت بۆ بوستان‌ئاباد بۆ ئەوەی هاتنی بێ‌شەر و کێشەی هێزەکانی ئێران بۆ تەورێز دابین بکات. ژێنراڵ هاشمی هەوڵیدا کە چاوپێکەوتنی لەگەڵ ناوبراو نەکات. بەڵام جاوید هەر لە سەر بۆچونی خۆی پێی‌دادەگرێت. پاشان دەرکەوت کە هاشمی باوەری بە جاویدو راگەیاندنەکەی نەکردبوو و پێشان هەندێ خەڵک بۆ ناو شاری تەورێز دەنێرێت تا بزانێت ئایا کەس بەرەنگاری هێزەکانی ئێران لە ناو شار ناکات. ئەوە بوو پاش تاقی کردنەوە نزیکەی کاتژمێری 17 رۆژی 13ی دیکابر تاقمێک لە هێزەکانی ئێران دێنە ناو شارەوە. بەڵام لە حساب و پێشبینی خۆیان کە لە ماوەیەکی کەم دەتوانن بە بێ‌گێرە و کێشە دەست بە شاردا بگرن بە هەڵە چووبوون.

14ی دیکابر 1946 من لەگەڵ سکرتاری کونسوڵخانەی سۆڤیەت چوینە لای جاوید کە لەگەڵ شەبۆستەری لە کابینەکەی خۆی بوو و وتی هاورێ میدویدوڤ: ئەم هەموو بەزمەتان پێ خۆشە؟ ئەبێ چەندیان پێ خۆش بێت؟ بەڵام ئەمە پرسیار نەبوو بەڵکو دانپێنان بە روداوی تراژیدیا بوو: "دۆستەکانمان گولەباران دەکرێن و من ناتوانم هیچ شتێکیان بۆ بکەم. بۆ من ژیان بەنرخ نیە ... ئازار ئەچێشم ..." پرسیارێکە و جێ خۆیەتی کە بکرێت: چۆن ئەم تراژیدیایە وا رویدا؟ ئەگەر تەنیا پیشەوەری لەم بارەوە تاوانبار بکرێت هەڵەیە. ئەم پرسیارە دەبێ لێکۆڵینەوەیەکی قوڵ و هەمەلایەنەی لەسەر بکرێت. تەنیا ئاماژە بە چەند هەڵەیەک دەکەین. راستە کە هەموو هەڵەکانی ئەم

تراژیدیانە ناگرێتە خۆ. یەکەم و گەورەترین هەڵە ئەوە بوو کە نەدەبوایە بەربەرەکانی چەکدارانە بکرێت کاتێک پتانسیلی (پارسەنگی) هێزەکانی ئازەربایجان زۆر کەم بوو. دەبوایا هەموو لە جێ خۆیان مابانەوە و هێزەکانی دەوڵەتی هاتبانە ناو شار کە ماوەیەکی زۆری دەویست تا پەیمانی ئازەربایجان و تاران هەڵوەشێندرابا یا هەروەها ئەنجومەنەکان و تەواوی ریفۆرمەکانیش یەکسەر لە ناوچوبایە. بە هەرحاڵ بواری لە ناوبران و لێدانی دیمۆکراتەکان و تیرۆری باندەکان نەدەبوو. هەرچەند فاکتی تێکهەڵچوون بە دەستەوە بوو بەڵام نەدەبوایە بواری ئەوە بدرێت کە رێبەرانی ئازەربایجان بە شێوەیەکی سەرسامهێنەر و ترسنۆکانە رابکەن. پیشەوەری دەیتوانی 13ی دیکابر بروات واتە بۆ ماوەیەکی کەم تا هاتنی سوپای ئێران. ناوبراو هێندە مرۆڤی باوەر پێکراوی لە بەر دەست دابوو کە ژیانی وی بپارێزن. جگە لەوە دەبوایا تەواوی فەرمانبەرانی تر لە جێ خۆیان مانیان گرتبایا. هەڵەی هەرە گەورە ئەوە بوو کە حزبیان دایە تاقە کەسێک واتە بیریاوە. تیرۆریستەکان بە ئاسانی و زوو ئەم شتە تێگەیشتن و ئەوە بوو کە یەکەم زەربەیان بەرەو روی بیریا کردەوە و تەقەیان لە ماشێنەکەی کرد ئەویش کاتێک بەناو خیابانەکاندا دەگەرا و سەرئەنجام بیریا ناچار بوو خۆی بشارێتەوە. لە بەر ئەوە ناوبراو بە تەنیا هیچی پێ نەدەکرا و نەیدەتوانی دژی ئەو باندیدانە راوەستێت. هەواڵی راکردنی رێبەرانی ئازەربایجان دەسبەجێ لە ناو خەڵکدا بڵاو کرایەوە و حیزب و سوپا و پۆلیسی ئازەربایجان درایە دەستی چارەنوس و ترس و پەرۆشی لە ناو ئەوان و خەڵکدا بڵاوبووە.

بە درێژایی دەسەلات و چالاکی خۆیدا پیشەوەری رایگەیاندوە: "ئێمە بە خوێن ئازادیمان بە دەست هێناوە و بە خوێنیش پارێزگاری لێ دەکەین". جگە لەوە ئاشکرایە کە دروستکردنی دەوڵەتی نەتەوەیی ئازەربایجان بە بێ خەباتێکی زۆر بەدیهات بۆیە نەیتوانی خەڵک بە باشی ئامادە بکات و حیزب بەهێز بکات. جگە لەوە خودی پارتی پێگەو شانەیەکی لە ناو چینی کرێکاردا نەبوو./گەرچی چینی کرێکار لە ئازەربایجان ژمارەی یەکجار کەمە/ و پاڵپشتی پارتیش کە زۆربەی لە سەر تاجری بچوک و فەرمانبەر و رووناکبیر بوون و رێکخراوەکانی پارتیان لە شارەکان پێکهێنابوو نەیانتوانی ببنە جێ هیوا و خزمەتێکی راستەقینە. هەر بۆیە کاتێک کە رێبەرانی ئەم

پارتیه رۆیشتن دەسبەجێ هەڵوەشایەوەو مرۆڤێکی وای بەخۆوە نەدیت کە رێبەرایەتی بکات. پیشەوەری لە سیاسەتی خۆیدا توشی شکان بوو و مانوری نەدەدا و ، ناوبراو بە تەواوی پشتی خۆی بە یارمەتی دەرەوە بەستبوو .

لە یەکەم رۆژی دروستبوونی پارتی دیمۆکراتی ئازەربایجان هیچ هەوڵێکی بۆ نزیک بوونەوە لەگەڵ پارتی تودە و پارت و رێکخراوە نیشتمان پەروەرەکانی تری ئێران نەدا. نەبوونی بەرەیەکی یەکگرتوو لە پارتە پێشکەوتوەکان پارتی تودەی ئێران و دیمۆکراتەکانی تەورێز و مەهاباد سیاسەتی تایبەتی خۆیان بەڕێوە دەبرد و بەرژەوەندی خۆیان لە بەرچاو بوو.

یەکگرتنی پارتەکان پێش هەڵبژاردنی مەجلیسی ئێران نەیتوانی بلوکێکی ئۆرگانێکی بێت و زیاتر بلوکێکی دەستکرد و نائاسایی بوو هەر بۆیەش دروشمی شەڕی ناوخۆو شۆڕش سەراسەری بۆ ئێران کە لە لایەن پیشەوەریەوە هەڵگیرابوو لەم رۆژانەی دوایی لە هەوادا هەڵواسرا.

ئازەربایجان هەروەها لەگەڵ کوردەکان بۆ مەبەستێکی یەکگرتوهاوکار نە بو و پیشەوەری تەنیا لە رۆژانی پڕ لە مەترسیدا هەوڵی نزیکبوونەوەی لەگەڵی داون و تا ئەوکاتەش ئەو کوردەکانی وەلاخستبوو. پیشەوەری بە هەڵە وای بیر ئەکردەوە کە ئەو سەرکردەی تەواوی بزووتنەوەی دیمۆکراتی ئێرانە و ئەوەندە بەسە کە بە قسەیەکی وی دین بە هانایەوە و بە قسەی دەکەن. ئەمە گومرا کردن بوو کە دەورێکی زۆرێکی لە دروستکردنی ئەو رووداوە قورسانەی بینی.[1]

1946 دیکابری EA.—B 03/01/17

---

[1] ئارشیفی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی روسیای فیدراتیڤی فۆندی 56 کۆپیەی 10کارتۆنی231 ، دۆسیەی 273 ل.ل 29-35

26ی دیکابری 1946

بۆ سەرۆکی بەشی رۆژهەڵاتی ناوەراستی وەزارەتی دەرەوەی یەکێتی

لەگەڵ ئەمەش پەیامی پیشەوەری و پادگان و شەبۆستەری و پەناهیان بۆ دەوڵەتی یەکێتی سۆڤیەتیان بۆ دەنێرم کە بە زمانی ئازەری نوسراوە.

وەرگیراوی ئەم پەیامەمان لە رێکەوتی 7ی دیکابری 1946وە بە تەلگراف بۆمان ناردن. [1]

کۆنسوڵی سۆڤیەت لە تەورێز . کراسنیخ

[1] ئارشیفی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی روسیای روسیای فیدراتیڤی فۆندی 094کۆپیەی 38 کارتۆنی 364دۆسیەی 49ل.ل1-7

لەرێگای بەرێز کراسنیخ کونسوڵی یەکیەتی سۆڤێتەت لە تەوریز بۆ دەوڵەتی سۆڤێت

ئێوە زۆر باش دەزانن کە دوای گەرانەوەی نوینەرانی ئیمە لە تاران چاپەمەنیەکانی راستڕەو و کۆنەپەرستی ئەوێ بۆ لەناوبردنی ئازادی و هەمودەسکەوتەکانی بزوتنەوەی دیموکراتی ئێمە بەزمانێکی زۆر جیدی و گەرم پێویستی هێرشی سەربازی بۆ سەر ئازەربایجان بڵاودەکەنەوە، قەوامیش کە پێشتر لە ناردنی هێزی لەشکری بۆ مسۆگەرکردنی بەرێوەبردنی هەڵبژاردنی ئازاد دەدوا، لە تەلگراف(بروسکە) و راگەیەنراوەکانی خۆی بە شێوەیەکی ئاشکرا و رەسمی رایگەیاند کە بۆ کۆتاییهێنان بە بزوتنەوەکەی ئیمە و سەرکردەکانی هێرش دەکاتە سەر ئازەربایجان و ئەوەبوو کە هەڵویستی ناوبراو لە وتە و نووسراودا سنوردار نەکراو لە کاتژمێری حەوتی ئێوارەی رۆژی سێهەمی ئەم مانگە, هێزە نارەواکانی لە ناوچەی رەجعین بۆ ماوەی دوانزە سەعات پۆست و پێگەکانی فیدایی ئێمەیان ئاگرباران کرد و هەوڵی داگیرکردنی ناوچەکانی ئێمەیان دا، جگە لەوە بەپێچەوانەی پەیماننامەی مۆرکراوی نێوانمان هێزی لەشکەری ناردووەتە زەنجانەوە و بەپێچەوانەی ئەو نامەیەی کە جێگرەکەی قەوام واتە موزەفەرەی فەیروز کە بە رەسمی بۆ ئیمەی نوسیوە دەربەگی فیودالی بەناو بانگ واتە زولفەقاری و کەسانی تری نەتەنیا لە زەنجان دورنەخستووەتەوە بەڵکو پلەی سەرهەنگیشی (عقید) پێ داوە و چەکداری کردووە و ناردویەتی بۆ رووبەرووبونەوە لەگەڵ ئێمەدا.

ئەمانە هەمووی نیشانەی ئەوەن کە قەوام هەر ئەو کەسەیە کەهێشتا مۆرەکەی (رەنگی) ئیمزای ئەو پەیمانەی کە لەگەڵ ئێمە بەستوویەتی و ناردویەتی بۆ دکتۆر جاوید پارێزگاری ئازەربایجان وشك نەبوتەوە بەوپەری بێ شەرمیەوە هەمووی لە ژێر پێ ناوە و بەم **چەشنە** مەبەستی پیسی خۆی ئاشکراکردووە وادیارە کە ناوبراو بیر لەو سۆز و بەڵێنە رەسمیانەی کە بۆ چارسەری ئاشتیانەی کێشەی ئازەربایجان بە نوێنەرانی دەوڵەتی یەکیەتی سۆڤیتی داوە ناکاتەوە لەم بارودۆخەدا تەنیا یەک رێگە

لەبەردەم گەلی ئازەربایجان دەمێنێتەوە ئەویش ئەوەیە کە بەهێزی چەکی خۆی و پاڵەوانیەتی لاوەکانی پارێزگاری لە ئازادی خۆی بکات .

گەلی ئێمە بە باشی تێگەیشتووە کە مسۆگەر کردنی ئازادییەکەی تەنیا رێکەوتننامە و نووسراوە و پەیماننامە و تیلگرافەکان نییە، بەڵکو تەنیا هێزی باسک (دەست) و چەکەکەیەتی.گەلی ئێمە ناتوانێت ئەو لەشکەر هێزە چەکدارانەی کە قەوام دوای ئەو نامانەی کە بۆ چارسەری ئاشتیانەی کێشەی ئازەربایجان بۆ دوکتۆر جاوید ناردویەتی یا دەنێرێت ، نەبینێت . قەوام لە دەستی دێت و دەتوانێت هەر دەقیقەیەک کە بیەوێ بەم کردەوەیە هەڵسێت و هیچ بە لگە وپێکهاتنێك ناتوانێت پێشی ئەم کردەوە خائینانەی ئەو بگرێت.

ئێمە هەشت مانگی تەواوە کە بە پێچەوانەی هەست و هەڵویستی گەلەکەمان و بە پێچەوانەی ویست و مەیلی ئەندامە چالاکەکانی حیزبەکەمان بۆ بەرەو پێشچوونی کاروبار و چارسەری ئاشتیانەی ناکۆکییەکان و بە لەبەرچاوگرتنی سیاسەتی جیهانی دۆستی گەورەمان واتە یەکیەتی سۆڤیەت و هەروها بە لەبەرچاوگرتنی ناوبژیکردنی دەوڵەتی یەکێتی سۆڤیەت لە نێوانمان، هەوڵمانداوە کە رومەتی قەوام وەک مرۆڤێکی دیمۆکراتیک و پێشکەوتوو پیشان بدەین و تەنانەت هەندێکیش بە پێچەوانەی بیروباوەری خۆیان بەشان و باڵی ناوبراومان هەڵوتوە و مەبەستیش ئەوەبووە کە ئیشوکارەکان لە لایەن ئێمەوە گیرەوکێشەیان بۆ دروست نەکرێت، تەنانەت سەردەمێکیش کە فیداییەکانی ئێمە توانای داگیرکردنی قەزوین و رەشت و تارانیان بوو، ئێمە بەکەڵک وەرگرتن لە دەور و کاریگەری خۆمان ، پێش ئەوانمان گرتووە تا بیانوو نەدرێتە دەستی ناوبراو .

ئەم گوزەشت و چاولێپۆشیانەی ئێمە لای دنیا ئاشکرایەو ئێوەش باشتر لە هەمووان ئاگاداری ئەم شتەن.

ئێمە لەجێبەجێکردنی ئەم پەیمانە (پێکهاتنە)، حکومەتی میللی(نەتەوەیی)خۆمان هەڵوەشاندەوە و مەجلیسی خۆمانمان گۆری بە ئەنجومەنی ئەیالەتی و دەستەی فیداییەکانمان بە هێزی پاسەوان گۆری و،ئامادەی ئەوە بووین کە دەسەڵات و سەرکردایەتی هێزی لەشکەریمان بدەینە دەستی ئەو و دەستمان بەوە کرد کە هەموو

داهاتی خۆمان تەسلیمی خەزێنەکەیان واتە بانکی میللی وئەمە هەمووی بۆ ئەوە بوو کە بیانوویەک نەدرێتە دەستیان.

قەوام بە بینینی ئەم پاشەگەزانەی ئێمە رۆژ بە رۆژ خواستەکانی خۆی زیاد کرد و سەرئەنجام کارەکەی گەیاندووتە ئەوەی کە دەیەوێ بە هێرشێک کۆتایی بە ئازادی بێنێت .

ناوبراو بەو مەبەستە کێشەی نەوتی هێنایە گۆڕێ کە دەرچوونی سوپای سوور لە ئێران مسۆگەر بکات وبزوتنەوەی نیشتمانی ئازەربایجان سەرببرێت .

گومان لەوەدا نییە کە ناوبراو ئەم کارانەی بە دەستوری ئینگلیز و ئەمریکا کە چاویان بڕیوەتە سەروەت و سامانی ئێران ، جێبەجێ دەکات . قەوام پێیوایە کە دەتوانێت هەمیشە کاری خۆی بە فریودان و درۆ بباتە پێش، ئەوە پێی وایە کە هەروەک چۆن ئازەرییەکانی فریودا ، دەتوانێت دەوڵەتی یەکیەتی سۆڤیەتیەتیش غافڵگیر بکات و کێشەی نەوتیش بە درۆ و دەلەسە و فڕوفێڵی هەمە رەنگ کۆتایی پێ بێنێت. ئێمە ئازەربایجانییەکان زۆرباش دەزانین کە ئینگلیز و ئەمریکیەکان هەوڵ دەدەن کە کێشەی نەوت بۆ بەرژەوەندی خۆیان بە هەر قیمەتێک بووە چارسەر بکەن و قەوامیش نۆکەری ئەوانەیە. یەکەم هەروەک دەبینین ئەوە ئامادە نییە کە تەنانەت یەک نەفەرئازادیخواز بچێتە(بێتە نوێنەری) مەجلیسی ئێران ئەمە بۆ خۆی هەنگاوێکی راستەوخۆیە دژی وڵاتی شوراکان (یەکیەتی سۆڤیەت) کە مەجلیسێک کە لە کۆنەپەرستان پێکبێت بە هیچ شێوەیەک ئامادەی ئەوە نابێت کە نەوت بدرێتە یەکیەتی سۆڤیەت .

قەوام یا بە بیانوی دەنگدانی مەجلیسەوە بەڵێنەکەی خۆی لە ژێر پێ دەنێ و یا بە خۆ لە کارکێشانەوە(ئیستقالە)خۆی لە سەرۆک وەزیری خۆی رزگار دەکات و ئەودەم دەوڵەتی یەکیەتی سۆڤیەتیش ناتوانێت لە بەڵێن و قسەکانی قەوام وەک بەڵگە و دیکۆمێنتێکی رەسمی کەڵک وەربگرێت و لەم چەشنە رووداوانەیش(فروفێڵ)لە مێژووی ئێراندا، زۆر بووە.

دوای شەڕی جیهانی یەکەم وسوق الدولە برای قەوام پەیمانیکی لە گەڵ ئینگلیزان بەست کە دوای ئەوەی ئەم پەیمانە لە لایەن شاو مەجلیسی ئێرانەوە رەتکرایەوە ئەوانە

تەنانەت نەیانتوانی ئەو پارەیەی کە بە وەزیرانی دەوڵەتی ئێران وەک نوسرەت الدولە باوکی فەیروز دابوویان وەربیگرنەوە، کەواتە کێشەی نەوت کێشە یا مامەڵەیەکی زۆر گرنگە کە دەوڵەتی سۆڤیەت بە بێ ئەوەی لایەنگری لە مەجلیس و کۆمەڵگای ئێران هەبێت لە وەرگرتنی یا دەستخستنی سەرکەوتوو نابێت.نیازپاکی یا بەڵێن و قسەی قەوامیش ناتوانێت مسۆگەرکردنێکی بەهێزبێت ، لە بەر ئەوە ناوبراو لە کێشەی ئازەربایجان چۆنیەتی ئەم نیازپاکییەی نیشان دا.

کێشەی نەوت، کاتێک لە بەرژەوەندی یەکیەتی سۆڤیەتدا چارسەر دەکرێت کە هێزەکانی کۆمەڵگا لە پشتی بن و ئەم هێزانەش هەر ئێستا لە سەرانسەری ئێران بە شێوەیەکی نەدیتراو لە سەر کوتکردن و لە ناوچوندان، بەڵام هێشتا ئەم هێزانە بە تەواوی لە ناو نەچون، هێزی ئێمە لە ئازەربایجان هێزێکی گرنگە . ئێمە توانایەکی جددیمان بۆ گوشار خستنە سەر حکومەتی تاران هەیە وئەم توانا و ئیمکاناتەی ئێمە دەتوانێت هێزەکانی ئازادیخواز و دیموکراتیکی شوێنەکانی تری ئێران بەهێز بکات . بە داخەوە ئەگەر رەوتی رووداوەکان بەم چەشنە بچێتە پێش هێزەکانی ئێمەش بە خێرایی لە دەست دەچن. ئەو کاتە قەوام و کۆنەپەرستانی تر ئەوەی کە دەیانەوێ بەبێ ئەوەی هیچ کەندوکۆسپێک لەسەر رێگایاندا هەبێت جێبەجێدەکەن. بە گشتی دەبێت دان بەوە دابنرێت کە حسابکردن لە سەر نیاز پاکی قەوام یان کاربەدەستێکی تری دەوڵەتی کارێکی هەڵەیەو لایەنگری راستەقینە سیاسەتی یەکیەتی سۆڤیەت، بەشی پێشکەوتوو و ئازادیخوازی گەلە و هەر ئەم هێزەیش دەبێ بە هێز پشتیوانی لی بکرێت، بۆیە دەبێ بزوتنەوەی رزگاریخوازی ئازەربایجان بمێنێتەوەو پارێزگاری لێ بکرێت.

ئەم خاڵەش دەبێ لە بەرچاو بگیرێت لە ئێران ، وڵاتی بیانی (خاوەن بەرژەوەند)دەور وهێزی خۆیان قەت لە دەستنەداوە بە تایبەتی ئینگلیزەکان کە بۆ بەهێز کردنی لایەنگرانی خۆیان پشتیوانییان لێدەکەن ، لە کاتی پێویستدا کەڵکیان لێ وەربگرن بۆ وێنە هێرشی قەشقایەکان لە بەرچاو بگرن و باش دەزانن کە ئێستا چەند جار راپەرینی گەورەیان دژی دەوڵەت رێکخستووە . سەرەرای ئەوەش ئینگلیزەکان تا ئێستا بواریان بە دەوڵەتی ئێران نەداوە کە تەنانەت یەک چەکیشیان لێ بسێنێتەوە لەوێ ئەوان

و بـەختیارییـەکـان و خێڵ و هۆزەکـانی بـاکووری ئێـران وەک رابردووچـەشـنی قـەڵای ئینگلیزەکانن ئەوانیش رۆژبە رۆژ ئەم هێزانە زیاتر و بەهێزتر دەکەن .

ئیوە باش دەزانن کـە کۆمـەڵانـی گـەل هـەمیشە ناتوانرێت راپـەڕێنرێت یـا راپـەڕین رێکبخرێت و هـەمـوو کـاتێکیش زەمینـە بـۆ ڕاپـەڕینێکی گـەورەی جـەمـاوەری ئامـادە ناکرێت یا نارەخسێت ، دەزانن کە لە ئـەنجامی گـەلێـک هۆ و خۆبـەختکردنێکی مـەزن هێزێکی پێشکەوتووی کۆمەڵایەتی لە ئێران و بزوتنەوەیەکی گەورەیش لە ئـازەربایجـان پێکهات . ئەم بزوتنەوەیە پشتیوانی راستەوخۆی دەوڵەتی یەکیەتی سۆڤیەت و سیاسـەتـی ئەم دەوڵەتە لە ئێرانە .

ئەم هێزە مەزنە چەکێکی کاریگەرە بۆ پێشبردنی سیاسەتی سۆڤیەت و بـە هـۆی ئـەم هێزەوە یەکیەتـی سۆڤیەت وەک گـەلانـی ئێـران دەتوانن کـاری زۆر گـەورە بکـەن. ئـەم هێزە هێزێکە کە بۆ بەرژەوەندی گشتی ئامادەی خۆبـەختکردنێکی زۆرە کـە ئـەگـەر لـە دەست بچێت بەم زووانە هێزێکی جیددی پێکنایەت.

ئێمـە لـەوە تێناگـەین کـە بـۆچێ کۆمـەڵانـی چـەوسـاوە لـە یۆنـان و ئـەندۆنوزیا و یـا شوێنەکانی تر دەتوانن بەچەکەوە لـە پێنـاوی ئـازادی خۆیـان خـەبـات بکـەن . بـەڵام ئێمـە دەبێ بە دەستی خۆ خۆمان تەسلیمی جەلادان بکەین . ئەمە تەنیا ئێمە نایڵێین ئەمە قسەی گـەلـەکـەمـان و ئـەندامی چـالاکی حیزبـەکـەمانـە کـە بـە ئاشـکرا دەیڵێن. حیزبـەکـەمـان و گەلەکەشمان پێمان دەڵێن کـە دوای ئـەم هـەمـوو بـەڵگـە و دەلیلانـەی کـە بـەدەستمانەوەیـە چیتر باوەڕ بە وتە و نوسراوە ناکەین و متمانەمان بە قەوام و ئـەوانـی تر نـەمـاوە. قـەوام دەڕوات و یەکێکی تر دێتە جێی. ئەگەر ئێمە بە هێزە چەکدارەکانمانـەوە، کۆنـەپـەرستان سەرکوت نەکەین هیچ کاتێک سیاسـەت لـە بـەرژەوەندی ئێمـەدا ناسورێت.هیچ چـەشنە گەرەنتییەک بۆ ئێمە نەماوە بۆیە ناتوانین خۆشمان فریو بدەین. ئیمکانێك ئـەمرۆ هـەیـە نابێ لە دەستی بدەین مێژوو بۆ هـەمیشە ئێمـە مـەحکوم دەکـات . لـە دنیـادا هیچ گـەلێـک خۆی بە دەستی خۆی هێزەکەی لە ناو نەبردووە و ئێمەش نابێ ئەم کارە بکەین .

هێرشی خائینانەی هێزە نێردراوەکەی قەوام بۆ سەر ئێمە شێوەیـەکی توندی لـە نـاو خەڵکی ئێمەدا دروست کردووە . خەڵک دەستە دەستە سـەردانـی حیزبـی ئێمـە (فیرقـەی دیمـۆکراتی ئـازەربایجـان)دەکـەن و بـۆ پارێزگـاری لـە ئـازادی چـەکیـان دەوێ، ئـەمـە

نیشانەی جیدی رۆحیەتی گەلی ئێمەیە. رۆحیەتی چەند فیودالّ و یا چەند کابرایەکی کۆنەپەرست وەک ئەمیر نەسرەتی ،ئەسکەندەری جەمالی ئیمامی ،سەرلەشکەر موقەدەم و زولفەقاریەکان ناتوانێت بەیانگەری(نیشاندەری)روحیەی گەلی ئێمە بێت. مەبەستی ئەوانە ئاغایەتی ودەسەلاّتە و ئێستا دەسەلاّت و زەوییەکانیان لە دەست داوە، شتیکی ئاشکرایە کە دەبیّ خاوەن چ (ورەیەک)بن بەلاّم کۆمەلاّنی شارو گوندنشین کە ئازادی و زەوینیان بە دەستهێناوە، ئامادەن هەموو شتێکی خۆمان لە پێناوی ئەو شتانەی کە دەستیان کەوتووە بەخت بکەن ئەگەر ئێمە ئەمڕۆ بواری ئەوە بدەین کە ئازادی خۆیان لە دەست بدەن ئیتر راپەڕاندیان مومکین نیە ئەوانە چیتر متمانە و باوەڕیان بە کەس نامێنێت کۆمەلاّنی خەلّک نەتەنیا لە ئێمە بەلّکو لە تەواوی ئەو هێزانەی کە بە دروشمی ئازادی دێنە مەیدانەوە نائۆمید و بێ هیوا دەمێنێتەوە، هێز و وزەی ئێمە لە ئیمان و باوەری خەلّکەکە بە ئێمەیان داوە .

گەلی ئازەربایجان رێبەر و سەرکردەکانی فیرقەی ئازەربایجان، چاوەڕێی دوو شتن لە دەولّەتی یەکیەتی سۆڤیەت:

یەکەم مادام کە سنوورەکانمان کراوە و ئازادن و هێزی نیشتمان پەروەریشمان لە جێی خۆی ماوە، هەندێک چەکمان پیّ بدەن لە بەر ئەوە ئەگەر رووداوەکان بەم ئاکارە بچنە پێش، ئیتر بواری ئەوە نامێنێت، ئێمە بە ئاسانی دەتوانین ئەم چەکانە بە نهێنی بگەیەنینە دەستی هێزەکانی خۆمان وبە چەشنێکیش کە دوژمنانمان ئاگایان لیّ نەبێت، دوای دەست پیّ کردن و پەرەسەندنی تێکهەلّچون و شەڕ، جێبەجێکردنی ئەم کارە زۆر زەحمەت دەبێت ئیمە چەکی زۆرمان ناوێت مەبەستی ئێمە ژمارەیەکی چەکی کەمە تاکو فیدایەکانمان ناچار نەبن بە دەستی بەتالّەوە رووبەرووی دوژمن بێنەوە.

دووهەم ئێستا کە قەوام دەستی بە شەر کردو و خوێنی براکانی ئێمە دەرێژێت، ئیزنمان پیّ بدەن ئێمەش لە هەموو لایەکەوە تەنگاوی بکەین ، تاکو بەم چەشنە بواری راپەڕینی ئازادی خوازان لە سەرانسەری ئێران دروست بکەین و بزوتنەوەیەکی گەورە لە سەرانسەری ئێران دەستپێبکەین و بە لە ناوبردنی حکومەتێکی دیمۆکرات لە جێی دابنین.ئەگەر ئەم کارەش بە باش نازانن ئێجازەمان پیّ بدەن کە لە گەلّ تاران بە

یەکجاری پەیوەندی بپچڕێنین .سیاسەتی ئێوە (سۆڤیەت)هەرکام لەم دووڕێگەیە بەباش بزانیت ئێمە دەتوانین شەرافەتمەندانە جێبەجێ بکەین وسەرکەوتنی بەدەست بێنین .

قەوام پێش ئەوەی سەرکردایەتی (فەرماندەیی)هێزە چەکدارەکانی ئێمەبگرێتە ئەستۆ دیمەنی راستەقینەی خۆی نیشان دا، کە ئەمە جێی خۆشحالیە، ناوبراو ئەگەر ئەم کارەی دواتر بە ئەستۆ گرتبایە،ئێمەی بەیەکجار لە ناو دەبرد.

گەلی ئازەربایجان لەو هێرشەی ئەمرۆی ئەو هەست بە شادمانی دەکەن ناوبراو دەیتوانی ئەم کارە کاتێک ئەنجام بدات کە ئێمە توانای هیچ هێزێکی بەرەنگاوبوونەوەمان نەبێ، لە کاتێکا ئێستا ئێمە ئەو بوارەمان هەیە کە پارێزگاری لە خۆمان بکەین ، و ئەگەر بێتو لەم توانایەمان بە باشی کەڵک وەربگرین ، ئێمە دەتوانین بگەینە خواستەکانمان، بەڵام ئەگەر هەندێک لەم بارەیەوە کەمتەر خەمی بکەین یا دوای بخەین،گومانمان لا درووست ببێت، ئەم ئیمانەش لە دەست ئەدەین .وەک پێشتر وترا خەڵک دەترسن و نائومێد دەبن و کۆنەپەرستان هێزی ئازادیخواز لە ناو دەبەن و ئەمەش بە واتای لە دەستدانی دەور و ئەو هێزەیە کە یەکیەتی سۆڤیەت لە ئەنجامی ساڵانێکی دوور ودرێژ خەبات و هەوڵی بۆ داوە وبە دەستی هێناوە، سەرەنجام ئێران بە گشتی دەکەوێتە باوەشی ئینگلیزو ئەمریکاوە و،زوڵم و زۆری لە سەردەمی رەزاشا لە ئێران فراوانتر دەبێت و سیاسەتی یەکیەتی سۆڤیەت چیتر لە ئێران باوی نامێنیت وناچێتە پێش و لەو کاتەیشدا ئیتر باسکردن لە نەوت لە ئێران بێ کەڵک دەبێت ، واتە یەکیەتی سۆڤیەت کێشەی نەوت بە یەکجاری ئەدۆڕێنێت و لەم بارەیشەوەهیچ گومانێک نییە.

شکستی سیاسەتی یەکیەتی سۆڤیەت لە کێشەی نەوت لە ئێران بە واتای شکستی سیاسەتی پێشکەوتنخوازانەیە لە ئێران ئەم شکستە گورزێکی گەورەیە کە لە بزوتنەوەی دیموکراتیەکانی رۆژهەڵاتدا دەکەوێت چونکە هەروەک چۆن بزووتنەوەی ئازەربایجان دەورێکی کاریگەر و مەزنی بۆ خۆی بە جێهێشت، شکستەکەیشی دەورێکی نێگەتیڤی بەدواوە دەبێت . ئێمە دیسان دووپاتی دەکەینەوە کە کار لەوە ترازاوە کە بە وتووێژ و پێکهاتنەکان چارەسەر بکرێت.

ئەوەندەی کە دەوڵەتی یەکیەتی سۆڤیەت بۆ ئاشتی و چارسەری ئاشتیانە هەوڵ ئەدات، دەوڵەتانی ئینگلیز و ئەمریکا سەد ئەوەندەی دەوڵەتی ئێران بۆ شەرو خوێنرشتن هان ئەدات و ئیمکانات و پێویستیەکانی ئەم شەر و خوێنرشتنە ئامادە دەکەن ، وەرگرتنی پارەیەکی یەکجار زۆر لە ئەمریکا لە لایەن قەوامەوە ئەفسانە نییە، لافاوی چەکی ئەمریکا و وڵاتانی تری کۆنەپەرست بۆ ئێران بەردەوامە،ئەو چەکانە بۆیان نێردراون راستەوخۆ هێنراونەتە زەنجان و لەوێ دایان گرتوون ودژی ئێمە بەکاریان دەهێنن.ئێمە دوای یارمەتیەکی زۆر لە یەکیەتی سۆڤیەت ناکەین، ئێمە دەڵێین بیانو نەدریتە دەست دارودەستەی دژی سۆڤیەت، ئێمە پێمان باشە کە دەوڵەتی یەکیەتی سۆڤیەت دەتوانێت وا نیشان بدات کە ئیتر هیچ کارێکی بە سەر ئێمەوە نیە بەڵام ئێستا کە دەوڵەتی ئێران چیتر نایەوێ کە دەوڵەتی یەکیەتی سۆڤیەت ناوبژیکەری کێشەکە بێت. ئێمەش دەمانەوێ کە دەوڵەتی یەکیەتی سۆڤیەت هەروەها ئیمکانات بە ئێمە بدات و ئێمەش لەگەڵ دەوڵەتی تاران بەو چەشنە هەڵسوکەوت بکەین کە ئەو گرتوویەتیە بەر.

ئیستا قەوام و ئینگلیز و ئەمریکیەکان دەڵێن کە کێشەی ئازەربایجان کێشەیەکی ناوخۆی ئێرانە ، ئێمە بە شتێکی باشی دادەنێین و دەڵێین کە وایە، با کاتێک کە هێرشدەکەنە سەر ئازەربایجان فیدایەکانی ئازەربایجان سەریان لە بەرد بدەن و ئێمەش دەڵێین کە کێشەی ئازەربایجان کێشەیەکی ناوخۆییە و ئێمە بۆ خۆمان ئەم کێشە ناوخۆییە چارسەر دەکەین، هیچ کەسێک مافی ئەوەی نییە کە لە شورای ئاسایشی نەتەوە یەکگرتووەکان یا لە وڵاتێکی تری بێگانە دژی یەکیەتی سۆڤیەت هەرا و هوریا بکات.

هەروەک لە سەرەوە وتمان ئەگەر یارمەتی یەکیەتی سۆڤیەت بە شێوەیەکی نهێنی بێت، ئەودەم ئەگەر بێتو دەوڵەتی ئێران هانا بۆ شورای ئاسایشی نەتەوە یەکگرتووەکان بەرێت بەڵگەیەکی بە دەستەوە نابێت.

لە کۆتاییدا جارێکی تر دووپاتی دەکەینەوە کە چیتر وتووێژو پێککهاتن کەڵکیان نابێت چاوی ئومێدی هەموو گەل لە فیرقە و سەرکردەکانی، براوەتە یارمەتی وڵاتی یەکیەتی سۆڤیەت و رزگاری خۆی لەم یارمەتیەی ئێوە دەبینێت.ئەوەی کە پێویستە ئێوە بیکەن تەنیا یارمەتی هەندێک چەک بە ئێمەیە.

ئێستا دەیان هەزار جوتیار تەنیا چەکیان دەوێت و ئەگەر ئێوە ئەم یارمەتیە بە ئێمە بدەن، هەم ئازادی گەلی ئێران و هەم سیاسەتی یەکیەتی سۆڤیەت لە مەترسی رزگاری دەبێت. ئەگینا مەترسی زۆرە و زۆریش گەورەیە. دیسانەوە جەخت لەسەر ئەوە دەکەین کە لەوانەیە قەوام بۆ ماوەیەکی کورت هێرشەکەی خۆی ڕابگرێت و نابێ فریوی ئەم کارەی بخۆین و ئەم کارەی جگە لە مانۆرێک هیچی تر نییە، ئێمە تۆزقاڵێک شک و گومانمان لەوەدا نییە کە قەوام خۆی بۆ لە ناو بردنی بزووتنەوەی ئازەربایجان ئامادە دەکات. هەر بۆیە رێگایەکی تر بۆ ئێمە نەماوەتەوە. مەترسی سەرگەردانی و بارودۆخە نادیارەکەی پتر لە هێرشەکەیەو ئەم بارودۆخەیش بەرەبەرە ئێمە دەسوتێنێت و لاواز دەکات و لە کۆتایی لە ناو دەبات .

بێ سەبرانە چاوەرێی یارمەتیەکی بچووکی ئێوە دەکەین .

لە گەل رێزێکی دۆستانە و گەرممان.

پێشەوەری، پادگان شەبستەری ، دوکتور جاوید، غولامی دانیشیان.

تورالراتفاقی نین تبریز ژنرال قونسوی آقای قراسنیخ واسطیه سویت ---------

سیز اوزونیز چوق گوزل بیلیر سیز که بیزم نمایندهلریمیز تهراندان مراجعت ایتدیکدن صرلر تهرانین ساع رارتجاعی مطبوعاتی چوخ جدی و حرارتلی لحن ایله بیزم آزاد لیعمیزی پوزماق و دموکراتیک نهضتمیزین آثارینی تمامیله اورتادان آپارماق ایچون آذربایجان قوشون یریتم تبلیغ ایدیر دیلر. قوام السلطنه ایسه اول انتخابات ایچون قوای تامینیه کوندومک بهانه ایله نهایت آچیقدان آچیقا آذربایجان نهضتی لغو ایدیب اونین باشچیلا رینی محوایتمک شعاریله اوزریمیزه حمله ایده جگینی رسمی صورتده اوزبنین تلگرافلار بنده و بیانیهلرینده دنیایه بیلدیرمیشدی نهایت ایش سوز و یازی ایله قورتا و مایوب همین آیین اون اوچونده کون اورتادان قاباق ساعت یدی ده اونین گوندردیکی مسلح قوملر رجعین منطقه سینده بیزم فدائی پوستلا ریمیزی 12 ساعت تمام تفنگ مسلسل توپ و تانک واسطه سیله آتشه دوتمونی بو واسطه ایله یول آچوب توپراقیمیزه سوخولماقه چالیشمیشدر. بوندان علاوه موافقت نامه میزین خلافینه اولا راق زنجانا مسلح قوه گوند ریلمه سی ورسمی صورتده اونین معاونی مظفر فیروزین بیزه یازدیقی نامهیه باخه یاراق مشهور فئودال ذوالفقارینی و سایر لوینی زنجان اوزاقلا شدیر ماميش حتی اونی سرهنگ درجهسی و بردیکدن خونرا مسلخ ایدیب اوزربیزه کوندرمیشدر، بونلار اثبات ایدیر که قوام بیزیم ایله باغلا دیقی سازشینی اوزبنین آذربایجان والیس دکتر جاویده یازدیقی نامه لرینین مرکبی قورومادیغی بیر جالده حیا----- اونی پوزماغا باشلاییب اوزبنین سوقصدینی آشکارا چیقارمیشدر. گورونور اواوزونی بیزیم سازش ایچون واسطه قرار و بردیکی سووت نمایندهلرینه ایتیدیکی رسمی وعده یعنی آذربایجان مسئله ستین صلح یولی ایله حل ایدیلمه سینی عملی ایتمک فکرینده دگل بیله اولدیغی حالده آذربایجان خلقی ایچون واحد بیریول قالیر اودا اوزسلاحنین گرجی اوزجوانلا رینین قهرمانلیغی ایله آزاد لیغیندان مدافعه ایتمکدن عبارتدر. خلقمیز جوق بیر صورتده آنلا میشدرکه اونین آزاد لیغتین ضامنی سازشلر کاغذلار موافقنامه و تلگراف دکل بلکه اونین قولی نین کوجی و سونکوسنین قدرتی اولا بیلر بیزیم خلقمیز قوامین دکتر یازدیعی سازش مکتوبنین آردینجه ------- قوشون و سلاحلی قوملرین ایلیه بیلمز کورمه قوام بوایشی هر دقیقه گوره بیلر و هیچ بیر کاغذ

و موافقنامه اونین خائنانه حرکتنین قاباغینا آلابیلمز. بیز سکزای تمام داکه خلقمیزین احساساتی و فرقه عصولریمیزین آرزولری و فرقه آکتیونین میلی تین خلافینه اولا راق ایش خاطرسی و اختلافین صلح و سازش یولی ایله حل ایدیلمه سی و بویال دوستومیز شورالراتفاقی نین دنیا سیاستینی کوزلمک همچنین شورا دولتنین اورتامیزده واسطه اولماسینی نظره آلوب قوامین ارتجاعی سیما سینی دموکراتیک ومترقی کوسترمکه چالیشمیشیق حتی بعضا اوز فکر و عقیدەمیزین خلاقینه اولا راق اونی تعریف و تمجید دخی ایتمیشیک که ایش بیزیم طرفمیزن پوزولماسین، حتی فدائیلریمیزین قزوین – رشت و تهرانی کوتورمک امکانلا ری اولدیقی حالدا اوز نفوذ و حرمتیمیزی صرف ایدوب اونلارین قاباغلارینی ساخلامیشیق که اونین الینه بهانه دوشمەسین.

بیزیم بویوک کذشتلریمیزی بوتون دنیا بیلدیکی کیمی سیز داها کوزل بیلیر سیز بیز بوسازد یولوندا ملی حکومتمیزی لغو ایتدیک ملی مجلسمیزی ایالت انجمنینه دوتدزدیک فدائی دسته لرینی نگهبان تشکیلاتینه تبدیل ایتدیک ملی قوسونمیزین اختیارینی و فرماندەلیکینی اونلارین الینه تاپشیرماغا حاضر لاندیق بوتون عایداتمیزی اونلارین خزینه سینه یعنی ملی بانکه و پرمکه باشلادیق. بونلارین هاموسی اوندان ارثری ایدی که اونلارین اللرینه دستاویز ویرمه ------- قوام ------ کوردیکده هر گون طلباتینی آرتیروب آخرده ایشی اوبره کتیریب چینارد وب کماستیر ناگهانی بیر حمله ده آزاد لیغمیزه بیر دفعه لیک خاتمه ویرسین. اوتفت مسئله سینی قاباغا چکمیشدی که قزیل اوردونین ایراندان چیخماسینی، تامین ایتسین و آذربایجان ملی نهضتینی اورتادان آپارسین.

بو آیدین بیر مسئلەدر که اوبوایشلری ایرانین تروتینه گوزتیگن انگلیس و آمریکا دولیلرینین گوستریشن ایله اجرا اینمکده در. او فکر ایدیر که همیشه حقه ازلیق و بالا نچیلیق ایله ایتدیکینی ایلیه بیلر آذربایجانلیلاری آلداتدیغی کیمی سووەت دولتینی ده اغفال ایدوب نفت مسئله سینی دەجور یجور حقەلر ایله باشدان سالا بیلر. بیز آذربایجانلیلار چوق یاخشی آنلامیشیق که انگلیسلر و آمریکا لیلر هر قیمته اولور اولسین نفت مسئله سینی اوز منفعتله حل ایتمکه چالیشیرلار قەام ایسه اونلارین نوکری

در. او اولا نیجه که گورورسیز مجلسه بیر نفر دەاولسین آزادیخواەلاردان یول و یرمک ایسته میر بوایسه مستقیما شورالر علیهنه اولان بیز تدبیر در. مرتجعلردن تویلانان بیر مجلس قطعا نفتیان شورا لره و بریلمه سینه راضی اولمیاجاقدر. قوام ایسه مجلسی بهانه ایدیب اوزینین ویردیکی سوزدن قاچاق و یا خود استعفا و یرمکله یاخاسینی قورتاراجا قدر سووەت حکومتی ایسه قوامین ویردیکی وعدەدن قانونی بیر سند و رسمی بیر مدرک کیمی استفاده ایده بیلمیه جکدر. ایران تا توکیمی حادثەلر چوق اولمیشدر بیرینجی دنیا محاربه سیندن ------ قەام السلطنه قارداشی وثوق‌الدوله انگلیسلر ایله بیر معاهده باغلا میشدی بو معاهدەنی شاه و مجلس رد ایتدی انگلیسلر ایسه حتی دولتین وزیرلرینه مثلا مظفر فیروزین آتاسی نصرت‌الدوله و غیرلرینه رسمی صورتده و بردیکی پولی دەگیری آلا بیلمه دی. دیمک نفت امتیازی مسئله اولدیقجه نسیه بیر مسئله در که سووەت دولتین مجلسده و جامعەده طرفدارلاری اولماسی اونی الده ایده بیلمیه جکدر. قوام السلطنه نین (حسن نیتی) ایسه محکم بیر قارانتی اولا بیلمز چونکه او آذربایجان مسئله سینده حسن نیتنین نه اولدیغینی `چیق بیر شکلدا گوسترمکدەدر.

نفت مسئله سی اووقت سووەتلر نفعیته حل اولا بیلر که اونین آرخاسینده اجتماعی قوەلر اولسین ایرانین آیری یرلرینده ایسه بو قوەلر فوق‌العاده بیر صورتده یسخیلیب ازبلوب اورتادان گیتمکده در. ولی تمامیله اورتادان کیتمه میشدر. آذربایجانده ایسه بیزم قوەمیز اهمیتلی بیز قوه حساب اولونا بیلر ایمدی بیزیم تهران حکومتینه بویوک فشار -------- امکانیمیز واردر بیزیم بو امکانمیز ایرانین آیری یترلرینده اولان آزادیخواه و دموکراتیک قوەلری ده تقویت ایده بیشر متاسفانه ایش بیمه کیدەرسه بیزیم کوجومیز دەچوق تیز بیر زماندەالدن چیخا بیلر. اووقت قوام و سایر مرتجعلر هرنه ایسته سەلر مانعسیز ایدەبیلە عمومیتله کرک اعتراف ایتەک سیاسته قوام ویاشقه بیر دولت آرامینینی حسن نیته باغلاماق بیرایشدر سووەت سیاستنین جدی طرفداری خلقین مترقی و آزادیخواه طبقەی درکه اونی کرک تقویت ایدیب‌الده ساخلا ماق واوندان اوتری آذربایجان نهضتنین قدرتینی ---- ایتمک اونی قوروماق لازندر. بونی ده نظرده دوتماق لازمدر که ایراندا سیاست ایله اولان خارجی ئولکەلر هیچوقت اوز نفوذ

و قوه لرینی الده و یرمه میشلر خصوصا انگلیسکر که لارینی همیشه گوجلی ساخلا ماقله اونلارین اعتمادینی قازانوب ایسته دیکلری وقت استفاده ایده بیلمیشلر مثلا قاشقای حادثه سینی گوتورمک سیز کوزەل بیلیر سیز که اوراده دولت نیچه دفعه بویوک مسلح عصیان اوفموش در بونونله بیله بو گونه دک انگلیسلر امکان ویرمیوبلر دولت اونلاردا بیر قبضه ده اولسا اسلحه آلاپیلسین اورا و یا بختیاری و یا جنوبین باشقا طایفەلری تین انگلیسلرین محلم قلعەلری حالینده قالماقدادر و اونلار ایسه بوقوملری گرندن گونه آرتیریرلار. سیزه چوق یاخشی معلومدر که خلقی هر وقت آیاغا قالدیرماق اولماز و هر گون یارادیلماز هر زمان بویوک خلق حرکتی ایچون زمینه اولماز چوق علتلر و بویوک فداکار لیقلر نتیجه سینده ایرانده نظریمیزی جلب ایدەن اجتماعی مترقی قوملر و آذربایجانده بویوک بیر نهضت وجوده کلمیشدر. بو نهضت مستقیما سووەت دولتنین ایرانده اولان کویچی سی و سووەت سیاستنین پشتیبانی در. بو قدرت سووەت سیاستی ایچون کسگین بیر سلاح درکه اونین واسطه سیله ایران خلقلری کیمی شورالراتفاقی ده بویوک ایشلر کوره بیلر بو قدرت عمومی ایش اوفروندا هر بیز فداکارلیغا حاضر اولان بیر قدرت در اونی الدەن و پرسەک بو تیز لیک ایلەینی بیر قدرت وجوده کله بیلمز.

بیز بیلمیزیک نیچه اولور که یونانستانده ایندونیزیادا و غیریر لرده مظلوم خلقلر اوز آزاد لیقلام اوعروندا مسلح بیر صورتده مبارزه ایده بیلر لر اما بیز کرک اوز المیمیز ایله جلادلره تسلیم اولان بو تک بیزیم سوزومیز دکلدر بونی خلقمیز و فرقەنین کورکملی عضولری آچیق بیر صورتده سویلمکده بیزم فرقه میز و خلقمیز بیزه دییر که بو گونکی الیمزده اولان دلیللر و مدرکلردن صونرا آرتیق سوزه و یا کاغذه اعتماد ایدیب قوام السلطنه و باشقالارینه اینانا بیلمیریک قوام کیدەرینرینه باشقاسی گلەر. هرگاه مسلح قومیز واسطه سیله ارتجاعی ازمز سەک هیچوقت سیاست بیزیم نفعمیزه دونه بیلمز و بیزم ایچون ------ هیچ بیرقارانش یوخدرا وزوموزی ناحق ینره آلدادا بیلمریک یوکونکی امکانی الدن یوراخماق اولماز. بیله بیر ایش گورسەک تاریخ بیزی همیشه مذمت ایده جکدر دنیاده هیچ بیر ملت اوزی اوز الیله اوز قدرتینی مجوایتمه میشدر بیزده بونی ایتمه ملیییک.

قوامین اوزیەیزه گوندردیکی قومنین خائینبه سینه حمله سی خلقمیز ایچریسبنده شدید بیز هیجان تولید ایتمیشدر خلق دسته دسته فرقەیه مراجعت ایدوب آزادلیقی افعه ایتمک ایچون اجازه و سلاح طلب ایدیرلر. بو ایسه جلقمیزین روحیه سینی جدی صورتده آشکاره چیخاردیر. بنر اوچ نفر مالک و یا ارتجاعی عنصرلرین مثلا امیر نصرت اسکندری جمال امامی سرلشکر مقدم و ذوالفقاریلرین روحیه سی خلق روحیه سینه نمونه اولا بیلمز بونلارین آقالیقلاری توپراقلاری اللریندن کیتدیکی ایچون روحیەلری ده معلوم در که نه جور اولا بیلر اما آزاد لیق توپژاق آلان کند و شهر جماعتی آلدیغینی ساقلاماق یولوندا هر بیر شیئی فدا ایتمکه حاضر در. هرگاه بیز بوکون اونلارین آزاد لیغی نین اورتادان کیتمه سینه امکان ویرسمک اونلاری بیر ده آیاقا قالدیرماق ممکن اولا بیلمز آرتیق اونلا رکیمسه یه اعتماد ایتمزلر خلق نه تک بیزدن بلکه عموم آزاد لیق شعاری ایله میدانه چیقان عموم قوه لردن نا امیر و مایوس اولا بیلر بیزیم قوه و قدرتمیز ایسه خلقین بیزه اولان اعتماد واینامینه باغلی در.

آذربایجان خلقی واونا رهبرلیک لیدەن دموکرات فرقه سی واونین باشچیلا ری نین سوومت دولتیندن ایکی انتظاری وار در.

اولا سرحدلریمیز آچیق ایکن ملی قدرتمیز موجود ایکن بیزه جزئی مقدار اسلحه ویریلسین چوق ایش بیله گیدەرسه بو امکان اولمیاجاقدر، بیز چوق آسانلیق ایله مخفی صورتده ایلیه بیلریک ویریلن اسلحەنی ملی قوەلریمیزه یتیرمک مخالف قوەلر اوندان مطلع اولماسین دعوا باشلانین شدتلندیکدن صونرا بو ایش چوق چتین اولا بیلر. بیز ایله چوق سلاح ایستمیریک مختصربین مقدار دا اولسین که فدائیلر سلاحمیز دشمن قاباغینا کیتمکه مجبور اولماسین.

ایکینجی ایندیکی قوام محاربەنی باشلاییب بیزیم قارداشلاریمیزین قانینی توکمکده در اجازه و یریلسین بیزده هر طرفدن اونی مضیقەده ساخلا ماقله ایرانده اولان آزادیخواه قوەلرین آیاغا قالخمالارینه امکان ویرمک بو واسطه ایله بوتون ایرانده بویوک بیر نهضت باشلاییب ارتجاعی حکومتی سرنگون ایدمک یرینده دموکراتیک بیر حکومت وجوده کتیرمک اگر بو صلاح اجازه ویریلسین تهران ایله تماميله قطع رابطه ایدیب اوز ملی حکومتمیزی وجوده کتیرمک (ایسه بو آخرینجی تدبیره داها

آرتيق راعب در) سوومت سياستى بوايكى تدبيردن هر انتخاب ايدمرسه بيز شرافتله اونى انجام ويريب موفق اولا بيلريک.

ديمک لازمدر که چوق ياخشى اولديکه قوام بيزيم سلاحلى قوطريميزين فرماندهليكينى آلما اول اوز حقيقى سيماسينى كوستردى اكر صونرا بوايشى ايتسه ايدى بيزى تماميله محو ايده اونين بو گون بيزه حمله ايتمه سينى آذربايجان خلقى اوزينه خوشبختليک حساب ايدير.

ايشى ريله بير وقت ايده بيلردى كه بيزيم مدافعهيه امكانيميز اولماسين ايمدى ايسه بيزيم مدافعهيه امكانميز واردر بو امكان دن دوزكون استفاده اولونارسه بيز ايسته ديكلريميزى ايده بيلريک اكر بير قدر تاخير اولورسه يا ايشه ترديد ايله با خارساق بو امكان اورتادان نيجه كه يوخاريدا ديديک خلق قورخار مايوس اولار ارتجاع آزاد ليق قوطرينى ازوبه ايدمر. بو ايسه سوومت دولتين ايراندا ايللر بويى فعاليت و زحمت نتيجه سينده قازاند بويوک نفوذ و بويوک قدرتين اورتادان كيتمهسى ديمک در. بونين نتيجه سينده ايران تمامى انگليسلر و آمريكاليلرين قوجاغينا دوشهر و بورا ده رضا خان دوره سيندن شديد بيردسى ميدانه چيخار كه ايران خلقى سوومت سياستى هيچ بير نوع ايله حركت اتيک امكانينا مالک بيله بير دوره بيله بير شرايط ده ايران ده نفت مسئله سيندن دانيشماق بيله بيز سوز اولويت قادر و سوومت دولتى نفتى تماميله اودوزابيلر. يونا ايسه هيچ بير -------- يوخدر.

سوومت حكومتى نين ايراندا نفتى اودوزماسى ايسه ايرانده ترقى سياستينى اودوزولماسى ديمكد بو ايسه ياخين شرقده دموكراتيک حركاته نويوک بير ضربهدر. چونكه آرتيق آذربايجان نهضتى ياخين واوزاق شرقده بويوک مثبت تاثير باغيشلا ديغى كيمى اونين محوى ده درين منفى تاثير باغيشليا بيلر.

ينه ده تكرار ايديريک ايش دانيشيقلار و سازشلر ايله حل اولماقدان كيچيشدر.

سوومت دولتى نه قدر صلح و سازشه چاليشير سايوز او قدر آمريكا و انگليس دولتلرى ايران دولتى جنگه و داخلى محاربهيه وقان توكمكه تحريک ايديرلر اونين ايچون بو دعوانى وجوده كتيرمكه امكانلا زيارادیزلار. بو كون قوام حكومتى آمريكا دان مقدار ده پول آلديقى افسانه دگلدر. انگلستاندان و ساير ارتجاعى ئولكهلردن ايرانه

سلاح سیل کیمی آخوب گلمکده در دان یوکلەنن اسلحه مستقیما زنجانده واغونلا ردان آلینوب بیزیم علیهمیزه گوندریلیر. بیز سوومت حکومتیندن بویوک کومک ایستمیریک بیز بیریک شورالر علیهنه آپاریلان خائنانه سیاست بهانه ویریلمه سین و شوار حکومتی اوزینی ظاهر ده بیزه علاقمند دخی کوسترمیه بیلر اما نیجه ایران دولتی ایسته میز سوومت دولتی واسطه اولوب ایشی صلح یولی ایله ایتسین سوومت حکومتی بیزه ده امکان ویرسین بیزده تهرانین علیهینه اونین اوزکوتوردیکی یول ایله ایدمک.

ضرر یوخدر مادامیکه قوام و انگلیس و آمریکالیلر دییر لر آذربایجان مسئله سی داخلی بیر مسئله بیزده دییریک بیله بیر مسئله در.

قوی اونلار آذربایجانا هجوم ایتدیکلری زمان آذربایجان فدائیلری اونلارین باشینی اذ بیزده دییریک آذربایجان مسئله سی داخلی مسئله در بیز بو داخلی مسئلەنی اوزومیز حل ایدیریک کیمسه نین امنیت شوراسینده و یا آیری بیر خارجی ئرلکه ده شورالراتفاقی علیهینه باغیر سالماغا حقی یوخدر.

یوخاریدا دیدیکمیز کیمی اگر شورالراتفاقی نین کمکی گیزلی اولا رسه اونده ایران دولتنین سیزیک شوراسینه مراجعت ایتمکه دەالینده هیچ بیر دلیل اولا بیلمز آخردمینه ده تکرار آرتیق سازشلر انیشیقلار فایده ویرمز. خلقمیز فرقەمیز و اوتین رهبرلری هامیس فقط امید باغلییر واوندان نجات گوزلییر بو ایسه آنجاق سیزین ایده جگوز جزئی سلاح کمکینه ایندی اون مینارایله کندلی فقط سلاح طلب ایدیر و بوکومکی بیر آن اول ویرمکله ایران خلقینین آزاد لیقی و سوومت سیاستی تهلکەدن خلاص اولا بیلر وا لا خطر چوخ یاخین و چوخ بویوک دمینه قید ایدیریک ممکن در قوام قیسا بیر مدت هجومی دایاندیرسین بونا اینانماق اولما بو ساده بیر مانور اولوب قالار. اونین آذربایجان نهضتی محو ایتمکه جدا حاضر لاندیغ بیزیم درمجه شبهه میز قالما میشدر. بیزیم ایچون باشقا بیریول یوخدر.

غیرمعین وضعیتین خطری هجومدان داها آرتیق در بو وضعیت بیزی تدریج ایله یوروب سالماقله محوایده جکدر.

سیزین مختصر کومکوزین یتیشمه سینی صبر لیک ایله گوزله ییریک.

صمیمی احترام ایله

درێژەی راپۆرتەکەی کراسنیخ کونسوڵی سۆڤیەت لە تەوریز:

18ی مارتی 1946 بروسکەیەکم بە دەست گەیشت کە بە دەستوری نارکوم* دەبێ 19ی مارت بۆ چاوپێکەوتن لەگەڵ هاورێ سادچیکوڤ خۆم بگەێنمە باکۆ. ئەوە بوو خۆم گەیاندە باکۆ و هاورێ باقیروف منی بانگ کردە لای خۆی و هاورێ سادچیکوڤیش لە لای بوو. لە سەر بارودۆخی ئازەربایجانی ئێران پرسیاریان لێ کردم و منیش بە کورتی بۆم باس کردن گەرچی هاورێ باقیروف بە بێ منیش ئاگاداری بارودۆخەکە بوو.

وتەکانی من تەئید و زیاد کردن لە سەر روداوەکان بوون. بارودۆخەکە بە راستی ئاڵۆز بوو. دەوڵەتی ئێران لە شورای ئاسایشی رێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان داوای دەرچونی سوپای ئێمەیان لە ئێران کردبوو. کێشەی ئازەربایجانیش راستەوخۆ پەیوەندی بەم کێشەوە هەیە. لە کاتی وتووێژەکانماندا دوو جار لە موسکۆوە سەبارەت بەم کێشەیە تەلەفونیان کرد. کێشەی ئازەربایجان ئەوەندە بەرچاو و ئالوز هاتە پێشچاو کە من بۆ خۆم کە لە تەورێز دانیشتبووم ئەوەندە فاکتی زۆرم لەو بارەوە پێ نەبوو و بەو چەشنە ئاگام لێ نەبوو. لەگەڵ هاورێ سادچیکوڤ نەمانتوانی بە گوێرەی پێویست قسە بکەین. ناوبراو زۆر ماندو بوو ئێمە بۆ کاتژمێری 4ی بەیانی لە لای هاورێ باقیروفەوە گەراینەوە هەر ئەم بەیانیە هاورێ سادچیکوڤ گەرایەوە بۆ تاران. ئێوارەکەشی من گەرامەوە بۆ تەورێز.

من دەبوایە سەر لە نوێ چاوم بە هاورێ باقیروف کەوتبایە. بەڵام ئەو زۆر سەرقاڵ بوو. من دەمویست بیروڕای خۆم لە سەر ئیشوکاری هەندێ لە هاورێیان قسەی لەگەڵ بکەم و هاورێ باقیروف کاتی ماڵئاوایی کردنی لەگەڵ من و هاورێ سادچیکوڤ وتی "ئازەربایجان شانسی نیە" یا "بوی ناروات" ئەم وتانەی هاورێ باقیروف منیان هەژاند دەبێ بە راستی لە قولایی ئەم وتانە تێبگەی چەند زەحمەتیکی زۆر لەپێناوی ئەم کارە خوێناویە کێشرا.

---

* نارکوم کورت کراوەی ناروودنی کومیسارتە واتە(کۆمیسەری گەل یا وەزیری کاروباری دەرەوەی سۆڤیەتە). (نوسەر)

1946/3/22 جەژنی نەوروز بوو. خۆپیشاندانێکی گەورە بەم بۆنەوە لە تەورێز رێکخرا بوو. هاوڕێ حەسەنوفم ئاگادار کردەوە کە کاربەدەستانی سەرەوە لەگەڵ خۆپیشاندانی هێزی لەشکەری ئازەربایجانن بەڵام دەبێ بە بێچەک بکرێت. هێزەکانی ئازەربایجان بە بێچەک بەرامبەر بە تریبونالی دەوڵەتی نەتەوەیی تێپەر بوون. لە خۆپیشاندانەکە تا 40 هەزار نەفەر بەشدار بوون.

لە سەر سەفەرەکەی خۆم بۆ باکو لەگەڵ هاوڕێیان ئاتاکیشیڤ و ئیبراهیمی و حەسەنوڤ قسەم کرد و بیروڕای خۆم لە سەر ئەو بارودۆخە نوێیە دەربڕی. هاوڕێ ئاتاکیشیڤ و ئیبراهیمی وتەکانی منیان بە ئارامی و واقعی وەرگرت. بەڵام هاوڕێ حەسەنوڤ بە توندی و بە پەرۆشەوە دژی بۆچونەکانی من راوەستا و لەگەڵ لێکدانەوەکەی من لە سەر بارودۆخەکە نەبوو. ئەو دەیگوت دەکرێت تەواوی باکوری ئێران راپەڕێنین و دەیگوت لە ئێران بارودۆخی شۆڕش رەخساوە. منیش پێم وت کە ئێوە بارودۆخەکە هەڵدەسەنگێنن بەڵام هێزی کۆنەپەرستانی ئێران کە پاڵپشتیان ئەنگلوساکسونە هەڵناسەنگێنن. بارودۆخی نێونەتەوەیی وانی‌یە کە یاری بە ئاگر بکرێت.

حەسونۆڤ چەپرەوە. ئەم بۆچونەوەی ئەو کار دەکاتە سەر پیشەوەری یا بە پێچەوانە پێشەوە کاری لەو کردوە. هەر چۆنێک بێت هەڵوێستەکانیان یەک دەگرنەوە وتەکانی ئێمەی گەیاندە قولیەڤ و ئەویش ئاشکرایە دەیگەیەنێتەوە لای هاوڕێ باقیروڤ.

1946/4/1 دەرچونی سوپای سۆڤیەت لە ئێران بۆچۆن و هەڵوێستی جۆراوجۆری بە دواوە بوو و ورەی خەڵکیش لەم بارەوە وەک یەک نیە. بەشێک لە رێبەرایەتی پارتی دیمۆکرات و داروودەستەی دەوڵەتی ئازەربایجان باوەریان بەوە نیە کە بتوانن دەسەلاتی خۆیان راگرن. گەرچی زۆربەی رێبەرەکان وەک پیشەوەری و هاوبیرەکانی بە یەکجاری لەگەڵ ئەوەن کە دەبێ تەنانەت بە خەباتی چەکداریش بێت پارێزگاری لە دەسکەوتەکان بکرێت. لە کۆبوونەوەکانی پارتی دیمۆکراتی ئازەربایجان و قسەکانی پیشەوەری و ئەوانی تر بارودۆخی جیدی پێشهاتەکان ناشارنەوە. ئەوانەی داوای یەکگرتنی خەڵک و خۆئامادە کردنیان بۆ خەبات دژی تاران دەکەن. پیشەوەری و ئەوانی تر بە دوری نازانن کە لەوانەیە رژێمی تاران هێرشی سوپائی‌یان بکاتە سەر

و بە وتەی ئەو تاران ئەم بڕیارش یەکسەر نادات بەڵکو دەبێ لە سەرەتاوە هێزە کۆنەپەرستەکانی ناوخۆی ئازەربایجان راپەڕێنێت و پاشان لەشکری خۆی بە بیانوی سەقامگیر کردنی هێمنایەتی دەنێرێت. پیشەوەری دەڵی ئامادەیە بکەوێتە وتوویژ لەگەڵ تاران بەڵام ئەم وتوویژانە هەتا دواتر بخرێت باشترە. پیشەوەری بۆ خۆی بەرنامەیەکی روونی سەبارەت بە شێوازی (فۆرم) پەیوەندیەکانی لەگەڵ تاران نیە. ئەو نایەوێ و یاخود پێناچێت پاشەگزە بکات. لە بەر ئەوە کێشەکە زۆر دوور کەوتوەتەوە. داوا کردنی ئۆتۆنۆمی بە قسەی پیشەوەری دووایین پاشەکشەیەکە کە دەتوانن بیکەن. بڕیاری دەرچونی سوپای سور بۆ زۆربەی خەڵک شتێکی چاوەڕواننەکراو بوو. لە بەر ئەوە دانیشتوان لەگەڵ سوپای سورا هاتبوون و دوست بوون و شتێکی خراپیان پێوە نەدیبوو. بە پێچەوانە سوپای سوریان بە پارێزەری خۆ بەرامبەر بە زەوینداڕ و دەسەڵاتدارانی خوجی دەزانی. کاسبکار و پیشەوەرەکانیش مانەوەی سوپای سوریان پێی باشتر بوو لە بەر ئەو بە رویشتنی ئەوانە کریار و داهاتی خۆیان لە دەست ئەدەن. هەندی لە زەویندار و کاسبکار و بەشێک لە رووناکبیران گەرچی پێیان خۆشە سوپای سور دەربچێت، بەڵام لە هەمان کاتیشدا دەڵێن باشترە کاتێک دەربچێت کە کێشەی نێوان ئازەربایجان و تاران چارەسەر بکرێت. ئەوانە لە هەڵگیرسانی شەڕی ناوخۆ دەترسن و هەروەها هەندی چەپرەو. ئەوانەی پێیان وایە کە هەبوونی سوپای سور دەبێتە هۆی راگرتنی هەندی هەنگاوی توند کە لە وانەیە رێبەرانی بزووتنەوەی دیمۆکراتیک پێی هەستن ئێستا بواری ئەوە هەیە لەگەڵ قەوام پێک بین بەڵام پیشەوەری نایەوێت کەڵک لەم بوارە هەڵگرێت ئەوانە دەیانەوێ بە ئێمە بسەلمێنن کە تێک هەڵچون شتێکی حەتمیە. من پێم وایە پیشەوەری بۆ هەڵێک ئەگەرێت کە ئەم تێکهەڵچونە ببێت.

14ی ئاپریلی 1946 چوومە لای پیشەوەری بۆ ئەوەی جێگایەک بۆ وتوویژ دیاری بکەین ئەم جار کە چاوم پێی کەوت زیاتر لە جاران عەسەبانیتر بوو. وەک هەمیشە لێم پرسی چۆنن؟ پیشەوەری وتی: هاوڕێ کراسنیخ ئێوە زۆر باش لە بارودۆخی ئێمە ئاگادارن، تەواوی کارەکان دەروخێن. من بۆ خۆم ئامادەم هەر چەشنە سوکایەتێک قەبووڵ بکەم بەڵام گەلەکەم توش ئەبێت ئەو خەڵکەی کە تامی ئازادی چێشتوە و هیوای بە داهاتویەکی باشترە. من ئامادەم لەگەڵ قەوام بکەومە وتوویژ و

رازیم بەو شتەی کە ئێمە هەمانە، بەڵام لە پێشان دەزانم کە بە رێگای وتووێژدا ئێمە زۆر لە یەک دورین. بارودۆخەکە داوای پاشەگزەمان لێ دەکات کە بۆ ئێمە ئەوش زۆر گران تەواو دەبێ. قەوام ئەو شتە ئەدات کە دەتوانێت لە چوارچێوەی یاسای بنچینەیی ئێران بێت و بۆ ئێمە ئەو شتە قوناغێکە کە بریومانە. چۆن ئەو خەڵکە تێبگەینم کە ئێستا من بە مەیلی خۆم داوتەڵەبانە پاشەگزە و تەنازول دەکەم. ئەو کاتە من بە ئاوانتوریست دادەنێن. من کە دەڕۆم بۆ وتووێژ دەبێ بیری لێ بکرێتەوە و بەپەلە پلانی پاشەگزە ئامادە بکرێت و خەڵکەکە تێبگەینین بۆ ئەوە پرستیژی یا سومعەی ئێمە و یەکێتی سۆڤیەت نەیەتە خوارێ. دەبێ هەوڵبدرێت کە وتووێژەکان تا دەرچونی سوپای سور لە ئێران دەست پێ بکرێن. من بۆ وتووێژ نارۆمە کەرج و تاران.

پیشەوەری وتی: "من باوەرم بە قەوام نیە هەر کە سوپای سور رۆیشت زۆری پێ ناچێت قەوام تەواوی توانا و وزەی خۆی بۆ خنکاندنی دیمۆکراتیەت و بزووتنەوەی دیمۆکراتیک لە ئێران بەکار دێنێت".

دیمۆکراتیەت لە ئێران کاتێک بەهێزە کە ئازەربایجانی دیمۆکرات هەیە. بەڵام کاتێک دیمۆکراتیەتی ئازەربایجان سەر و خوار کرا لە ئێرانیش دیمۆکراتیەت سەرکوت دەکرێت. پیشەوەری لە درێژەی قسەکانی وتی: "من بەڵێنیتان پێ ئەدەم ئەگەر ئیجازەیان دابایام راپەرینم لە گیلان و مازندران رێکخستبایا و چەکیان پێی دابایام تارانم دەگرت و دەسەلاتێکی دیمۆکراتیم لە ئێران سەقامگیر دەکرد".

لەم کاتەدا بروسکەیەکیان هێنایە ژوور کە تێدا باسی دابەزاندنی دوو فرۆکەوانی ئێرانی لە زینجان تیا بوو. پیشەوەری وتی ئەوەتا دەبینن تاران چ سوپایەکی هەیە، من سەرنجم داوەتە پیشەوەری کەش و هەواکە بۆ بەڕێوەبردنی وتووێژ ئالوز ئەکات. من پێم وایە بارودۆخەکە لە بەرژەوەندی ئازەربایجان دایە ئەویش ئەوەیە کە بە رێگای وتووێژدا دەکرێت هەندی لە دەسکەوتەکان بپارێزێت. پیشەوەری وتی: "ئێوە بە هەڵە دەچن هاوڕێ کراسنیخ، ئێوە خراپ قەوام دەناسن".

18ی ئاپریلی 1946 چومەلای پیشەوەری ئەویش بە بۆنەی ئەو تێلگرامەی کە لە تارانەوە هاتبوو تێدا قەوام داوای کردبوو کە نەهێڵین پادپالکوڤنیک زەنگەنە ئیعدام بکەن. ناوبراو بە تاوانی بەرهەنگاری کردنی لە ورمی دژی دیمۆکراتەکان دادگایی

کرابوو. پیشەوەری رایگەیاند کە دادگایی کردنی زەنگەنە بەردەوام دەبێت. ئێمە هەوڵ ئەدەین کە ئیعدام کردنی زەنگەنە بکەین بە زیندانی. من لە هەمان کاتژمێردا باڵیۆزی خۆمان لە تاران و هەروەها مۆسکوم ئاگادار کردوە کە مەترسییەک بۆ زەنگەنە نیە.

دادگا دەیەوێت حوکمەکە جێبەجێ بکات بەڵام دەست تێوەردانی ئێمە زەنگەنەی لە مەرگ رزگار کرد. گەرچی ئەو لایقی کوشتن بوو. گەرچی پێیان وتین کە ئێمە بەڵێنمان بە زەنگەنە دابوو ئەگەر خۆی تەسلیمی دیمۆکراتەکان بکات ژیانی دەپارێزرێت و ئەم نوسراوەیەش لە کاتی گرتنی ناوبراو پێی بووە.

20ی ئاپریلی 1946 پیشەوەری هاتە کۆنسوڵخانەی ئێمە بۆ ئەوەی بە رەسمی هێرشی هێزەکانی ئێران بۆ سەر هێزەکانی ئازەربایجان لە ناوچەی شاهیندژ رابگەیێنێت. هێزەکانی ئازەربایجان وەڵامێکی توندیان دانەوە. کوژراو و بریندار هەیە. پیشەوەری داوای کرد کە بە بالیۆزمان سادچیکوڤ بلێین کە ئەگەر قەوام دەیەوێ وتوویژ بکات بۆ فەرماندەکانی لەشکەری دەستیان داوەتە هێرش. لەوانەیە قەوام نەزانێت وئاگادار نەبێت و ئەمە کاری ئەفسەرانی کۆنەپەرست بێت. بەڵام سەرەرای ئەوە داوا دەکەم لە رێگای بالیۆزەوە پێی بلێین کە ئێمە نیازی هێرش کردنمان نیە و بۆ بەرپەرچدانەوەی هێرشیش هێزی ئەوەندەمان هەیە، پاشان پیشەوەری رایگەیاند کە قەزوین و ناوچەکانی تری نزیک بە ئازەربایجان هێزەکانی ئێران کۆدەکرێنەوە و موڵگە دەدرێن و لە جموجوڵن. ئەم شتانە بۆتە هۆی ئەوەی کە پیشەوەری باوەری بە قەوام نەمێنێت. بۆچونێکی وا ناکرێت پشتگوێ بخرێت و لە بەرچاو نەگیردرێت.

1946/4/20 پیشەوەری هێرشی هێزەکانی ئێران وەک تاقیکردنەوەی هێزەکانی ئازەربایجان و سیگنالێک بۆ هێرشی کۆنەپەرستان لە قەوام دەدات.

بە وتەی پیشەوەری قەوام ناشێ ئاگای لە ئامادە کردنی ئەم هێرشە نەبوو بێت.

پیشەوەری باوەری تەواوی هەیە کە قەوام بیرورایەکی کۆنەپەرستانەی هەیە و نیاز خراپە.

چۆن دەکرێ باوەر بە قەوام بکرێت ئەگەر تا دەست پێی کردنی وتوویژ هێرشی کردوە.پیشەوەری پێی خۆشە کە لەم بارودۆخەدا وتوویژەکان کۆتاییان پێی بهێنرێت.

پیشەوەری دەڵێت کە ئێمە دەمانتوانی تاران بگرین ئەگەر ئیجازەیان پێی دابایان.

1946/4/22 لە وەڵامی سەردانەکەی نوێنەری پێشوی مەجلیسی ئێران هی دەورەی 14هەم بە ناوی ئیپکچیان چاوم پێی کەوت و داوای لێ کردم کە لە ناردنی هەرچی زووتری دەستەی نوێنەرایەتی دیموکراتیەکانی ئازەربایجان بۆ تاران بۆ وتوویژ هاوکاری بکەم. ئیپکچیان وتی کە وتووێژەکان دەبێ هەتا سوپای سور لە ئێرانە کۆتاییان پێی بێت. ناوبراو هەڵویستی بەرامبەر بە دیموکراتەکانی ئازەربایجان باشە. منیش بەڵێنی هاوکاریم دا.

ناوبراو وتی کە قەوام پێویستی بە پشتیوانی دیموکراتەکان و هێزە پێشکەوتومکان هەیە. من پێم وایە کە قەوام لە کاتی چاوپێکەوتنی لەگەڵ پیشەوەری داوای پشتیوانی لە دیموکراتەکانی ئازەربایجان دەکات.

قەوام پشتیوانی لە بزووتنەوەیەک دەکات کە لایەنگری گۆڕینی سیستەمی پاشایەتی بێت و بۆ ئەم مەبەستەش دەیەوێ بزووتنەوەیەکی کۆماری دەست پێ بکات و سیستەمی پاشایەتی لە ناو بەرێت و بۆ خۆی ببێتە سەرکۆماری ئێران. لەم پلانە دووردرێژە قەوام هەوڵ ئەدات کە پشتیوانی پیشەوەری و هاورێکانی بۆ لای خۆی راکێشێ. لەم بارەوە ئیپکچیان لەگەڵ ئەوەیە کە سوپای ئازەربایجان بمێنێتەوە و زۆربەی ئەندامانی کۆمیسیۆن لە پێشنیارێکی ئەوتۆ پشتیوانی دەکەن. من پێم وایە کە ئەم بیرەی ئیپکچیان لە لایەنێکەوە دیکتە کراو بەڵام مەبەستی جارێ زەحمەتە بزانرێت. دوای رۆیشتنی ئیپکچیان پەیوەندیم بە ئاتاکشیفەوە کرد و جەختم لە سەر ئەوە کرد کە دەبێ ناوبراو لەم بارەوە کار بکاتە سەر پیشەوەری و هەر ئیمڕۆ دەستەیەکی نوێنەرایەتی هەر بە سەرۆکایەتی پیشەوەری خۆی پێک بێنێت و شوێنێکی وا بۆ بەڕێوەبردنی وتووێژەکان دیاری بکات کە پێی باشترە.

پاشان من لە سەر دەستوری بالیۆز چوومەلای پیشەوەری تاکو پێی بسەلمێنم کە بۆ خۆی بچێت بۆ وتوویژ و پێی لە سەر شوێنی وتووێژەکانیش لە چوارچێوەی ئازەربایجان بگرێت. بەڵام پیشەوەری بە یەکجاری دژی بەشداری کردنی خۆی لە وتووێژەکان بوو و پەڵپ و بیانوی زۆری دەگرت بۆ رۆیشتنەکەی. بەڵام ئەم هێنان و بردنانە بۆ نەچوونەکەی بەس نەبوو. پاشان دەرکەوت کە ئەو لە کوشتنی خۆی دەترسێت. منیش لەم بارەوە پێم وت کە ئێمە لە رێگای سەفارەتەوە و هەروەها قەوامەوە

هەموو هەنگاوێک بۆ پاراستنی گیان و هێمنایەتی گەرانتی دەکەین. لە کاتی ئەم وتووووێژەماندا پیشەوەری وتی کە بڕیارە قەوام دەستەیەک بۆ لێکۆڵینەوەی تێکهەڵچونەکە نێوان سوپای تاران و فیدایەکان بنێرێت بۆ ئێرە. پیشەوەری دژی ئەوەیە کە پێکەوە لەگەڵ ئەو دەستەیە بەشداری ئەو لێکولینەوە بێت. لە کۆتایی وتووێژەکەدا بە پێی ئەو بروسکەیەی کە لە مۆسکووە هاتوە وتی کە ئێستا ئێمە بە هیچ شێوەیەک نامانەوێ پەیوەندیەکانی ئازەربایجان و تاران ئاڵوزتر ببێت. گەرچی بە بێ‌ئەوەش هەر پەیوەندیەکان ئالوزن. بەتایبەتی دەبێ دەست لە هەڵسوکەوتی توند بهێنرێت وەک ئەوەی لە سەر زەنگەنە وهتد کرا بوو.

23-4-1946دووبارە ئیبکچیان هاتە لام پاش سوپاس لەو هاوکارییەی کە من کردم ناوی ئەندامانی دەستەی نوێنەرایەتی و شوێنی وتووێژەکەی وت. شوێنی وتووێژەکە تاران دیاری کرابوو، بەڵام پیشەوەری ئامادە نیە بچێتە تاران و بە بێ ئەویش دەستە نوێنەرایەتیەکە ئافتەریتەیتی نیە و قەوامیش ئامادەی وتووێژ نابێت. منیش بەڵێنمدا ئەوەی کە لە دەستم دێت بۆ رازی کردنی پیشەوەری و چونی بۆ تاران بیکەم. ئێوارەی هەمان رۆژ پیشەوەری و پاشان ئاتاکیشیڤ هاتنە لام. نزیکەی دوو کاتژمێر پێکەوە دووایین، سەرئەنجام بڕیار درا شوێنی وتووێژەکە لە تاران بێت. پیشەوەری سەرئەنجام ئامادە بوو بچێت بە مەرجێک کە قەوام دەعوەتی شەخسی بنێرێت بۆی. پاشان پیشەوەریمان ناچار کرد کە بچێت بۆ تاران.

1946/4/24 ئیبکچیان هات و بروسکەی قەوامی هێنا، شوێنەکە تاران بێت و ئەندامانی دەستەی نوێنەرایەتی بە سەرۆکایەتی پیشەوەری پەسەندی کردبوو و جەختی لە سەر رۆیشتنی پیشەوەری بۆ تاران کردبوو.

1946/4/25 دوبارە چوومەلای پیشەوەری ئەمجار بە بۆنەی بروسکەی هاورێ سادچیکوڤ سەبارەت بە رۆیشتن کۆمسیۆنی لێکۆڵینەوە لە سەر تێکهەڵچونی سوپای ئێران و فیدایی ئازەربایجان. جەختم لە سەر ئەوە کرد کە پێویستە و دەبێ پیشەوەری خۆی بچێت بۆ تاران. بەزەحمەت دیسان ناچارم کرد کە بچێت. پیشەوەری گەرم داهات و وتەکانی پێشوی دوپات کردەوە کە ئامادەیە دژی تاران راوەستێت و دەیگوت دیمۆکراتەکانی ئازەربایجان لە کۆنەپەرستان بەهێزترن. ئیمکاناتم پێ بدەن گیلان و

مازیندەرانتان بۆ رادەپەڕێنم و تاران دەگرم. پیشەوەری خۆی هەر بە تەنیا نیە. هاوڕێ حەسەنۆڤیش هەر لەو بڕوایەدایە پیشەوەری یەکجار زۆری پێ ناخۆشە کە قەوام لە رێگای سەفارەت و کۆنسولخانەی ئێمەوە پەیوەندی لەگەڵ دەکرێت و دەڵێت لە قەوامی تێبگەیێنن کە لێرە دەوڵەتێکی نەتەوەیی هەیە و سەربەخۆیانە و بۆ خۆی کێشەکان چارەسەر دەکات. من داوا لە ئیپکچیان دەکەم کە بەڵگەی مانداتی بۆ وتوویژ ئاراستە بکات. من داوام لێ نەکرد بۆ ئەوەی کۆسپ و ئاڵوزی نەیەتە سەر رێگای وتوویژەکان. زۆر زەحمەتە ئەو کابرایە هەموو دەسەلاتێکی بۆ پەیوەندی کردن و وتوویژ هەبێت.

پیشەوەری هەندە گەرم ببوو کە دەیگوت سەفارەتی سۆڤیەتی لە کاروباری ئازەربایجان ئاگادار نیە و بە شێوەیەکی ئەبیکتیوس یارمەتی قەوام ئەدات تا گوشار بخاتە سەر پیشەوەری.

ئا لەم جێگایەدا من قسەکانی پیشەوەریم بری و پێموت جەنابی پیشەوەری ئێوە زۆر هەڵەن پێتان وایە بۆ کێشەی ئازەربایجان ئێمە کەمتر لە ئێوە بە پەروشین. ئەگەر ئێوە پێتان وایە و جەخت لە سەر ئەوە دەکەن کە سەفارەتی ئێمە یارمەتی قەوام ئەدات و گوشار ئەخرێتە سەر ئێوە. من ناچارم دەبم بە رەسمی وەزارەتی دەرەوە و سەفارەتی خۆمان لەم بارەوە ئاگادار بکەمەوە. ئێمە زۆر پەروش و نیگەرانی کێشەی ئازەربایجان و گێرە و کێشەی دیمۆکراتەکانی ئازەربایجانین. جیاوازی ئێمە لەگەڵ ئێوە ئەوەیە کە ئێمە لە سەرەخۆ تەماشای کێشەکە دەکەین بەڵام ئێوە بە گەرمی و تورەییەوە کە لە ئەنجامدا لێهاتویی و توانای خۆتان لە لێکۆلینەوەی روداوەکان و ئەو بارودۆخە بە لەسەرەخۆیی تەماشای ناکەن و بە بێ بەرپرسیاریەتی دەست دەکەن بە قسە کردن. تەواوی ئاموژگاریەکانی ئێوە لە بەرژەوەندی ئازەربایجاندایە کە دەبێ بارودۆخی سیاسی ئێستا لە بەرچاو بگرن.

پیشەوەری وتی: نا من زۆر راستگۆم و هاوڕێیانە دەمەوێ هەموو شتێک بلێم ئەوەی کە ئازارم ئەدا. هاوڕێ کراسنیخ ئێوە دەبێ تێبگەن کە بۆ ئێمە زەحمەتە پاشەگزە بکەین.

پاشان پیشەوەری بە دەنگیکی نەرم و هێمنانەوە بەڵێنیدا کە نوێنەرانی خۆی بنێرێت بۆ بەشداری لە کاری کۆمسیۆنەکە، بەڵام پاشان دەرکەوت ئەوانەی کە لە تارانەوە هاتبوون دەستوری دابوو لە فروکەخانە تەفتیشیان بکەن. کارتیان لێ دەستێنن و دوکتۆر پزشکپور بە بیانوی ئەوەی کە لەگەڵ ئەندامانی کۆمسیۆن چاو پێکەوتنی هەبووە دەگرن. پزشکپور ئەوانەی وەک دۆست و ناسراوی کۆن چاوی پێکەوتبوون و ئەوانەی لە هوتێلەوە بانگ کردبوویە ماڵی خۆی. بەڵام پاشان هەموو شتەکان چارسەر کرا و کۆمیسیون چووە جێ خۆی. پیشەوەری کاتی ماڵئاوایی کردن وتی کە لە سەر سەفەرەکەی لەگەڵ هاوڕێیان باس و ڕاوێژ دەکات.

1946/5/5 بە دەرچوونی دوایین کەرتی سوپای سور تەواوی دانیشتوانی تەورێز ڕژابوونە سەر خیابان. ماڵەکان بە قالی و بە ئالا ڕازا بوونەوە. جادە و کۆلانەکان خاوێن کرابوونەوە. ماشینەکانی سوپای سور کە تێپەر دەبوون گوڵباران دەکران و ئەوانە لە دورەوە وەکو کۆمەڵەی گولیان لێ هاتبوو کە دەجولانەوە. لە مێژو شتێکی ئەوتۆم نەبیستوە کە سوپایەکی بێگانە بەو چەشنە لە وڵاتێکی بێگانە بەرێ بکەن.

1946/5/6 دیزفولی ئەندامی کۆمیتەی ڕێکخراوی حیزبی تودە لە ڕەشت هاتە لام. ناوبراو وتی کە پارتی تودە لە گیلان لە ئەنجامی گوشاری کۆنەپەرستان و پەرەسەندنی پارتی "جەنگەڵ" پارتەکەی ئێمە بەرەو نەمان و هەڵوەشانەوە دەچێت. ژمارەیەکی زۆر لە ئەندامانی پارتەکەمان لە زیندانەکان گیراون. جوتیارەکان لە تودە دور ئەکەونەوە و دەچنە ریزی پارتی جەنگەڵەوە. تەواوی زەویندارەکان چونە ناو پارتی جەنگەڵەوە. پارتی جەنگەڵ بە پرۆگرامی چەپی خۆیەوە بوەتە حیزبێکی ڕاستڕەو و کۆنەپەرست.

دیزفولی باسی چەکی هێنایە گورێ. منیش پێموت کە ئادرەسەکەی لەم بارەوە هەڵەیە. کۆنسوڵخانە قورخانەی چەک و تەقەمەنی نیە، جەنابی دیزفولی من حەز ناکەم لەم بارەوە لەگەڵتان قسە بکەم و لەوەولاش داواتان لێ دەکەم لەم بارەوە چیتر داوای شتی ئەوتو لە من نەکەن.

1946/5/7 لەگەڵ ڕاوێژکاری لەشکەری (ئاتاشە) سەفارەتی ئەمەریکا لە تاران بە ناوی گاگارین لەگەڵ ژنەکەی وتووێژمان کرد. گاگارین گەنجە خەڵکی ڕوسیایە،

سیخورەو پەروەردەی گاردی سپی سەربە روسیای قەیسەرییە. وا نیشان ئەدات بەرامبەر بە یەکێتی سۆڤیەت هەڵوێستی باشە.

1946/5/22 چاوم بە کۆنسوڵی ئەمەریکا روبیر روسو کەوت.

روسو گلەیی دەکرد کە گوایا ناتوانیت بە ئازادی بە ئازەربایجاندا بگەڕێت. منیش وتم ئێوەش وەکو ئێمە دەسەلاتدارانی خۆجێیی ئاگادار بکەنەوە. ئەو کاتە بە بێ هیچ گیروگرفتێک دەتوانن بۆ هەموو شوێنێک برون. روسو هەواڵدەری "ئاسوشیتیدپریسی" بە ناوی گودووین و "یونایتیدپرسی" بە ناوی ئەسیەرسوکی لەگەڵ خۆ هێنا بوو.

گودووین پرسیاری ئەوەی کرد کە چەند نەفەر خەڵکی سۆڤیەت لە ئازەربایجانی ئێرانە منیش وتم زۆر نین. فەرمانبەرانی کۆنسولخانە، نوێنەرانی توجاری و ترانسپۆرت و قوتابخانە و نەخۆشخانە و ... ناوبراو دەیویست بزانێت سوپای سور لێرە نەماوە.

لە شەوی 27ی مانگی مای لە مارالان (داچی کۆنسوڵی سۆڤیەتی) یا (ویلانی کۆنسوڵی سۆڤیەت) چاو پێکەوتنی ئێمە لەگەڵ پیشەوەری، شەبۆستەری، پادگان، جاوید سەبارەت بە ئاشنا بوونی پێشەکی لە سەر گەڵاڵەی پەیمانی رێککەوتنی ئازەربایجان لەگەڵ دەوڵەتی تاران کە لە 27ی مانگی مای بە دەستمان گەیشت باس و وتوویژی لە سەر بکەین.

لە لایەن ئێمەوە من (کراسنیخ) و هاوڕێیان عەلییف و قولییف بەشدار بووین گەڵاڵەکە لە لایەن منەوە خوێندرایەوە و بۆ شەبۆستەریش وەرگێرایە سەر زمانی ئازەری بەتایبەتی بەتوندی و یەکدەنگ دژی خالی حەوتەمی پەیمانەکە راوەستان. کە بە پێی ئەم خاڵە دەبێ فیدایەکانی ئازەربایجان لە ناو ژاندارمێری ئێران بتوێنەوە یا ببنە ژاندارم و فەرماندەی ئەو هێزەش دەبێ لە لایەن دەوڵەتی ئێرانەوە دیاری بکرێت.و ئەگەر بەم بارودۆخە بڕوات لە داهاتووی نزیک ژاندارمیری دەکەوێتە دەستی کۆنەپەرستانی وەزارەتی ناوخۆ و ئیدارەی بەڕێوەبەرایەتی ژاندارمێری کە لەوانەیە کاریگەریەتێکی راستەوخۆ و خراپ بکاتە سەر هەڵبژاردنەکەی دەورەی 15ی مەجلیسی ئێران دابنێت. رێبەرانی بەشدار لەگەڵ ئەوە بوون کە هەوڵبدرێت فەرماندەی ژاندارمێری لە لایەن ئەنجومەنی (مەجلیسی) خۆجێیەوە دیاری بکرێت.

لەسەر خاڵی چواری پەیمانەکە سەبارەت بە هێزی خۆجێیی و خزمەتی سوپای بەگشتی پەسەندیان کرد ئەویش بەو هیوایەی کە هەندێ پاشەکشێ لەم بارەوە لە لایەن کۆمسیۆنی هاوبەشەوە بکرێت. گەرچی خالی 4 لەگەڵ خاڵی 10 دژایەتی زۆر بەدی دەکرێت بەتایبەتی لەو شوێنەی کە دەڵێن: "دەوڵەت ئێستا داوای پەسەند کردنی ئەم پەیمانە ئوستاندار و فەرماندەی هێزەکان دیاری دەکات" واتە تا تەواو بوونی کاروبار کۆمیسیون فەرماندەی هێزەکان دیاری دەکات.

خالی 8 سەبارەت بە دابەشکردنی زەوین روون نیە و ریفۆرمی گەورەی ئەرزی ناکرێت و سەبارەت بە زەویندارانی گەورە بێدەنگە. پیشەوەری وتی کە قەوام سەبارەت بە کێشەی زەوی هیچ بەڵێنێک نادا. بەڵام بەشدارانی کۆبوونەوە وتیان کە بۆ قەوام ئەم پرسیارە زەحمەتە.

بەگشتی ئەوەی کە وتراوە دەتوانین بەم چەشنە باسی بکەین:

پیشەوەری لە روانگەیەکی خۆشباوەرانەوە (پسی میزم) دەروانێتە گەلاڵەی ئەو پەیمانەوە. گەرچی ئەم جارە زۆر خوێن سەرد بوو. پیشەوەری وتی: "تەواو هەمووی بە مەجلیسی دورەی 15 بەستراوەتەوە و ئەو مەجلیسەش بە بڕوای من کۆنەپەرستەکان لە ناویا کۆدەبنەوە ئەو کات ئازەربایجانی دیمۆکراتیکیش لە ناو دەچێت. قەوام سیاسەتێکی ئەوتو دەبات بەڕێوە کە کێشەی ئازەربایجان بەگشتی نەهێڵێت. ئەو لە مەجلیس هەوڵ ئەدات کە سوپای سور لە ئێران بچێتە دەرەوە و بۆشی ئەچێتە سەر و لە سایەی سەری ئەو سیاسەتەوە قەوام هەم کێشەی ئازەربایجان و هەم کێشەی نەوتیش لە ناو دەبات و قەوام هەر بۆ خۆی دەمێنێت. دیارە ئەو نایەوێت کێشەکەمان بە شێوەیەکی ئاشتیانە چارەسەر بکات. من ئەو شتانە کە دەڵێم مەبەستم ئەوەیە کە ئێمە واز لە وتووێژ دێنین. ئێمە درێژە بە وتووێژەکان دەدەین و ئامادەی مۆرکردنی هەموو مەرجەکانین ئەگەر بێتو پێویست بێت. من ئەو شتەی دەڵێم کە هەیە و وایش دەبێت".

هەڵوێستی ئەوانی تر بەگشتی هەر بەو چەشنە بوو و بە تێگەیشتنێکی تەواوە دەروانینە بارودۆخەکە. ئیمڕۆ گەلاڵەی پەیمانەکە وەرگێری زمانی ئازەربایجانی دەکرێت و دەدرێتە پیشەوەری کە بەڵینی داوە بۆ ئێوارە هەڵوێستی خۆی بە نوسین دەرببڕێت. ئێمە "سۆڤیەتیەکان" بە پێویستمان زانی کە رێبەرە دیمۆکراتەکانی

ئازەربایجان ئاگادار بکەینەوە کە دەوری ئێمە لەم بارەوە نیاز پاکی و ناوەنجی کردنە. ئێمە دەمانەوێ کە ئەوانە بۆ خۆیان ڕێگایەکی باش و ئاشتیانەیان بۆ چارەسەر کردنی مەسئەلەکە،دۆزیبایەوە ئەویش لە داهاتویەکی نزیک و بەبێ ئاڵۆزبون و تێکچونی پەیوەندییەکانیان لەگەڵ دەوڵەتی ناوەندی و بە بێ دواخستنی وتووێژەکان گەرچی دوریش نیە کە قەوام ئامادە بێت پاشەگزەیەکی زۆر بکات ئەوەش لە چوارچێوەی پاشەکشەیەک لە قەوام بەشێوەیەکی ئەبیلتیوی دەتوانێت بیکات.

13ی ئەیون پەیمانەکەی نێوان فەیروز و پیشەوەری مۆر کرا. ڕاگەیاندنی پەیمانەکە ڕاگیراوە بۆ کاتێکی تایبەتی و جێژن چۆنیەتی وتووێژەکە لەگەڵ فەیروز و نێوەنجیکردنی ئێمە دەبێ بە جیا لە سەری بنوسێت.

ئێنفورماسیای ئێمە لەم بارەوە بۆ مۆسکو و تاران بەش ئەکات (زۆرە) نێوان مۆر کردن و جێبەجێ کردنی پەیمانەکە یەکجار زۆردەبێت.

20ی ئەیولی 1946 سەردانی ئوستاندار جاویدم کرد. لە وتووێژەکەدا جاوید وتی کە کۆمسیۆنی هاوبەش کە بە پێی پەیمانەکە لە سەر کێشەی سوپای ئازەربایجان کە دروست کراوە لە سەر چەند پرسیار و خاڵ بە یەکگەیشتون بەڵام پالکوڤینک عەلەوی ئەو خاڵانە مۆر ناکات کە لە سەری هەردوولا پێکهاتوون. عەلەوی دەڵێت کە ئەو لە لایەن دەوڵەتەوە نوێنەرایەتی و دەسەلاتی ئەوەی پێ نەدراوە کە مۆری بکات. واتە کۆمسیۆنی عەلەوی دەسەلاتێکی لە لایەن دەوڵەتەوە پێی نەدراوە گەرچی بە پێی پەیمانە کە دەبوایا هەیبوایا ئەم پێشهاتە ئاشکرایە کە دەبێتە هۆی شک و گومانی ڕێبەرانی ئازەربایجان بەرامبەر بە دەوڵەت لە داهاتودا ، سەبارەت بە کێشەی فیدایەکان کۆمسیۆن هێشتا دەستی بە کار نەکردبوو.

گەرچی بە پێی بڕیاری ئەنجومەن هێزەکانی فیدایی کراونەتە هێزێکی پاسەوانی (نیگەبان) کە ئەویش هەر لە ستروکتوری گشتی ئێران دەچێت. فەرماندەی ئەم هێزە پاسەوانیە ژێنراڵ غولام یەحیا دانراوە.

سەبارەت بە کێشەی چەندایەتی ئەو کەلوپەلە بۆ کوردەکان دیاری کراوە و لەم ڕۆژانە هەمووی کە بۆیان دیاریکراوە وەردەگرن.

لە وەڵامی پرسیاری من کە لە سەر پۆستی نوی چ هەستێکت هەیە و کاروبارت چۆنە و هەروەها پەیوەندییان لەگەڵ کۆمیتەی ناوەندی پارتی دیمۆکراتی ئازەربایجان لە پەیوەندی لەگەڵ کاروبارەکەت دا چۆنە؟

ناوبراو وتی کە پەیوەندییەکان خەریکە دادەمەزرێتەوە گەرچی کاروباری بەرپرسیایەتی نوێ من لەگەڵ پیشەوەری چاوەڕێ دەکرێت باش بێت. پیشەوەری بەردەوامە لە دەستووردان و کۆبوونەوە بە بەرپرسیارانی دامودەزگاکان دەکات و دەستووری راستەوخۆیان پێ ئەدات تەنانەت جاویدیش لەم بارەوە ئاگادار ناکاتەوە بەدواخستن و درێژەدان بە وتووێژەکان بۆتە هۆی مەترسی. تاکتیکی قەوام لە سەر ئازەربایجان جێی شک و گومانە. عەلەوی وەک وی خەریکی سیخوری و کۆکردنەوەی زانیاری لە سەر هێزەکانی سوپای ئازەربایجان و بارودۆخی ناوچەکەیە.

1946/2/15 لەو رۆژانە جاوید ئوستانداری تەوریز لە کاتی لێکۆلینەوەی کێشەی یارمەتیدان بە کوردەکان بە تورمیەوە وتی: "من چ دەتوانم بکەم کاتێک کە دەستووری من هەڵدەوەشێندرێتەوە."

ئاشکرایە جاوید مەبەستی پیشەوەری بوو کە دەستورەکانی وی هەڵدەوەشێنێتەوە. پەیوەندی نێوان رێبەرانی دیمۆکراتی ئازەربایجان چاوەڕێ دەکرێت باشتر بێت. پەیوەندی پیشەوەری و بیریا تەنیا بە روالەت ئاساییە. بەڵام لەراستیدا پیشەوەری بە باشی لەگەڵ بیریا هەڵناکات. بیریاش هەروا.

پیشەوەری هەمیشە شکات لە بیریا دەکات لە بەر ئەوەی کە بیریا نایەوێ بڕیارەکانی کۆمیتەی ناوەندی فیرقەی دیمۆکرات جێبەجێ بکات و سەندیکاکانی دژی پارتی هانداوە، دەتوانین بڵێین کە دەوری ئۆپۆزیسیون دەگیرێت و سەندیکاکان بەرەو سەندیکالیزم دەبات.

لە ئامادەکردنی ساڵ رۆژی پارتی دیمۆکرات پیشەوەری رایگەیاند کە پارتی بە بێ سەندیکاکان دەتوانێت کار بکات. بیریاش دەڵێت کە سەندیکاکانیش بۆ خۆیان سەربەخۆن و ئەوانیش دەتوانن ساڵرۆژی خۆیان بکەنەوە. بیریا بە دەستەیەکی

دیمۆکرات وێنەی گەورەی خۆی پێشکەش ئەکات و وێنەی پیشەوەریشی بە قەد فۆتۆکارتێک بوو.

یەکێک لە شاعیرەکان شیعری بۆ پیشەوەری دانابوو. بیریا ئەم شاعیرە بانگ دەکاتە لای خۆی و سەرکۆنەی (سەرزەنشت) دەکات کە بۆچی لە سەر پیشەوەری شیعری داناوە لە کاتێکا ئەو شتێکی لە پیشەوەری کەم نیە و ئەویش رێبەرە لە ئەنجامدا شاعیر ناوی بیریایش دەخاتە ناو هەڵبەستەکە. پیشەوەریش زۆری پێ ناخۆشە کە بیریا گەورە بنوێنێت و ناو دەر بکات.

ئەم شتە لە جێژن و بۆنەکان، لە کۆبوونەوەی ئەندامانی پەیوەندییەکانی کولتوری بەرچاو کەوت. پیشەوەری پێ ناخۆش بوونی خۆی لە کاتی چەپلە لێدان بۆ بیریا نەشاردەوە. جارێکیان پیشەوەر بە منی وت: "بۆ ئەوانە چەپلەی بۆ لێ ئەدەن بۆ کام خزمەتی لە وانەیە ئەو وەک شاعیر باش بێت بەڵام لە باری کۆمەلایەتی و سیاسیەوە کەسایەتێکی خراپە. ئەو تێگەیشتنێکی لە پارتی و سەندیکا نیە. هاورێ قولیێف رایگەیاند کە گوایا پیشەوەری وتویەتی جاوید بەرتیلی لە قەوام وەرگرتوە. جاوید و شەبۆستەری و پادگان و بیریا لە پیشەوەری رازی نین، بەڵام نارازی بوونەکەیان هەڵگرتوە بۆ داهاتوو لە بەر ئەوەی ئێستا بزووتنەوەی دیمۆکراتیک بەرامبەر بە کۆنەپەرستان لە مەترسیدایە. بارودۆخەکە ئاڵوزە و هەڵوێستی ئێمەش لە بەرچاو دەگرن و دەزانن کە ئەگەر دژی پیشەوەری راوەستین ئێمە پشتیوانییان لێ ناکەین. ژنی ژێنراڵ کاویان بە ئاژودانەوە واتە بە پاسەوانەوە هاتبووە سینەما. ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندی پارتی دیمۆکراتی ئازەربایجانیش لە لوژی سینەماکە دانیشتبوون. ئاژودانەکان و ژنەکەی کاویان جنێویان بە ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندی دابوو و داوای چوونە دەرەوەیان لە سینەماکە کردبوو. پیشەوەری چەند جار کاویانی بۆ روونکردنەوە بانگ کردوە بەڵام کاویان نەرۆیشتوە.

30ی سێپتامبەری 1946 چوومەلای سەرۆکی میسیوی کاتالیکەکان فرانسیز. ناوبراو لە دایک بوی هۆڵەندە. تەمەنی لە شەست زیاترە بەڵام لەسەرخۆ و بیر و وتەکانی رون و ئاشکران.

لە وتوویژەکە دا فرانسیز لە سەر بارودۆخی کوردستان دوا و هەروەها شەڕی ناوخۆی هۆزەکانی کوردی بەتایبەت نێوان نوری بەگ و رەحیم بەگ کرد. لەم رۆژانە پیاوەکانی رەحیم بەگ یەکێک لە کوردەکانی خێڵی نوری بەگیان گرتوە و گوێیان بڕیوە. تالانکردن پەرەی سەندوە. لە ڕێگای شاهپور کوردەکان پۆستیان داناوە و لەو خەڵکەی کە لەوێ تێپەر دەبن باج دەستێنن. بە وتەی فرانسیز قازی موحەمەد ئافتەریتەتیکی گەورەی نیە بەڵکو گەورەیان کردوە. بە رای فرانسیز بیروڕای کوردستانی مەزن زۆر بەربڵاو و پەرەی سەندوە. ئەگەر کوردەکان یەک بگرن دەبنە هێزێکی یەکجار گەورە و پر لە مەترسیە. من زۆر هەوڵمدا بزانم کێ بۆ ئەم بیروباوەرە واتە دروستکردنی کوردستانی مەزن پروپاگەندە دەکات بەڵام فرانسیز وتی ئەو بیر لە چاوگەی ئەم پروپاگەندە ناکاتەوە لە بەر ئەوە بە قسە وتی زۆر حەز لە سیاسەت ناکات.

ریش سپی (فورانسیز) درۆ دەکات. مەقەر یا بارەگای سیخوری ئەمەریکا لە ورمی لە ماڵەکەی ئەو دایە و بۆیە هاتوەتە لای من بۆ ئەوەی بیر و باوەری من سەبارەت بە کوردستان بزانیت.

1946/11/19 بۆ راپۆرتدان بە بالیۆزی خۆمان هاوڕێ سادچیکوف سەبارەت بە بارودۆخی ئازەربایجان بە فرۆکە چوومە تاران هەر ئەو رۆژە چوومە لای ئیڤان واسیلوویچ سادچیکوف. ناوبراو دوای عەمەلیات لە نەخۆشخانە کەوتبوو. لە بەر ئەوە وتوویژەکانمان درێژ خایەن نەبوو. بارودۆخی سوپایی – سیاسی لە ئازەربایجانی دیمۆکراتیک لای ناوبراو بە بێ راپۆرتەکەی منیش هەر ئاشکرا بوو. لە راپۆرتەکەی ئێمە لای سەفارەت کەموکوڕییەک نەبوو. سەرنجی زیاتر درابویە سەر تاکتیکە هەڵەکانی پیشەوەری کە دریندایەتی قەوام بەرامبەر بە ئازەربایجان بەهێز دەکەن. بڕیارمان دا کە من راپورتێک سەبارەت بە ئاتمۆسفیری (کەش و هەوای) تاران سەبارەت بە ئازەربایجان کە تێکچووە ئامادە بکەم. چاپەمەنیە کۆنەپەرستەکانی تاران داخ لە دڵن.

1946/11/20 لەگەڵ هاوڕێ عەلیێف وتوویژم کرد و لە سەر بارودۆخی ئازەربایجان بیر و رای وەک منە واتە قەوام ئەگەر ئێستا هێرشی لەشکەری

بۆلەناوبردنی ئازەربایجانی دیمۆکراتیک دەست پێ نەکات بێگومان پاش هەڵبژاردنی مەجلیس بەم ئەرکە هەڵدەستێت. راپۆرتێکم لە سەفارەت نوسی کە بەم چەشنە بوو:

سەبارەت بە بارودۆخی ئازەربایجان:

پارتی دیمۆکراتی ئازەربایجان و ئەندامانی کۆمیتە ناوەندیەکەی دوای بەستنی پەیمان لەگەڵ قەوام پیر یستوکانی (بینا کردنەوەی نوی) سیاسەتی خۆیان نەکردوە. سیاسەتێکی نەرمی پێویستیان نیشان نەدا کە بارودۆخەکە داوای دەکرد و راستەوخۆیش سەرچاوەکەی لە پەیمانە هاوبەشەکەی تاران - ئازەربایجانەوە بێت.

بە رواڵەت شورای وەزیران و مەجلیسی ئازەربایجانیان هەڵوەشاندەوە. وەزارەتخانەکان دیسانەوە ناوی بەڕێوەبەرایەتیە کۆنەکانیان پێ درایەوە. بەڵام ئیشوکارەکانیان قەت بە پێی پەیمانەکە نەبوو واتە ئالوگۆریان تیا نەکرا و بە پێی پەیمانی تاران – تەورێز کار بکەن. ئەوانە وەک رابردو هەستیان بە سەربەخۆیی خۆیان دەکرد و بە وەزارەتخانەکانی دەوڵەتی تارانیش هەنگاو بە هەنگاو خۆیان و تەنانەت لە سەر شتی بچوکیش ئۆتۆنۆمیەکەی خۆیان نیشان ئەدا. ئەنجومەنی (مەجلیسی) ئازەربایجان یاسای وای دەرکردوە کە تەنیا لە سەلاحیەتی دەوڵەت یا مەجلیسی ناوەندی ئێراندایە. بۆ وێنە یاسایەکیان دەرکردوە کە ئەگەر جوتیاران گەنم و دەخل و دانی خۆ بە دەوڵەت نەدەن ئیعدام چاوەرێیان دەکات.

دەسەلاتی ئوستانداری زۆر نسبی (سنورداره)یە. دوکتۆر جاوید تورەیی خۆی بەرامبەر بەو دەستورانەی کە پیشەوەری یەک لە دوای یەک دەیانگۆڕێ یا هەڵیاندەوەشێنێتەوە. پیشەوەری بە بێ ئاگاداری جاوید کۆبوونەوە دەکات لە رێبەرایەتی ئوستانداری تەورێز لە لایەن کۆمیتەی ناوەندی پارتی دیمۆکراتی ئازەربایجانەوە و خودی پیشەوەری هیچ نهین کاریکیان نەهێشتوەتەوە لە سەر ئەم زەمینەیە کە نێوان پیشەوەری و جاوید تێکچووە. پەیوەندی نێوان پیشەوەری و شەبۆستەری و پادگان و بیریا و کاربەدەستانی تر نزیک بە ئەوان ئاسایی نیە. جێی سەرنجە کە ئەم جیاوازیەی نێوان هیچ شتێکی جیدی یا پرنسیپی نیە. گەرچی پرسیار و کێشەیەکی زۆر هەیە کە پێویست بوو ئەوانە بە بەرپرسیاریەتیەوە باسیان لێوە کردبایا.

بارودۆخی کشتوکاڵ لە ئازەربایجان ئەوەیە کە بە هۆی تێکچوونی پەیوەندییەکانی ئابوری نێوان زەویداران و جوتیاران و هەروەها نەبوونی فۆرمێکی بۆ ئەم پەیوەندییانە بۆتە مەترسێکی گەورە بۆ بەرهەمی کشت و کاڵی پاییز و بەهاری ئەمساڵ. هەندێک لە زەویندار و جوتیاران بۆ خۆیان پێکهاتوون. هەندێک چاوەڕێ دەکەن کە یاسایەک پەسەند بکرێت کە پەیوەندیەکانی نێوان زەویندارا ن و جوتیاران دیاری بکرێت. هەندێک بۆ تاران رادەکەن. ئەو جوتیارانەی کە زەوینیان وەرگرتوە نە وام (قەرز) و نە توو یا دانەوێڵەو نە کەرەسەی تریان وەرگرتوە. ئەوانە ناچار بوون کە داوای یارمەتی لە زەویندارەکان بکەن و یا خۆ واز لە زەوینەکەی خۆیان بنێن کە پێیان دراوە. دابەشکردنی زەوی بە تەنیا دەوڵەتی بەڵکو ئەو زەوینە گەورانەی کە زەویندارەکان لە دەوڵەتیان کڕیوە بەردەوامە. لە ئازەربایجان سیستەمی فرۆشتنی گەنم و دانەوێڵەی زیادی بە دەوڵەت لە لایەن جوتیارەکانەوە رێکخراوە. لە رابردوودا ئەم شتە لە لایەن زەویندارانەوە دەکرا. کۆکردنەوە و فرۆشتنی گەنم لە لایەن جوتیارانەوە بە دەوڵەت بە ئاسانی بەڕێوە ناچێت و زۆر زەحمەتە کە ئەم گێرەوکێشەیە چارەسەر بکرێت. گەنم زۆربەی دەبرێتە عێراق و تورکیا،زەخیرە یا زاپاسی گەنم لە ئەمبارەکانی تەورێز بۆ 3 تا 4 مانگی تر بەش ئەکات جوتیارەکان گەنمی خۆیان بەو قیمەتە کەمە کە دەوڵەت دیاری کردوە بە دەوڵەت نافرۆشن (بۆ هەر تونێک دووسەد تمەن) بۆیە لەم بارەوە دیمۆکراتەکان دەبێ بکەونە شەڕ و ئاژاوە لەگەڵ جوتیارەکان لە ئازەربایجان لەم کاتەدا پرۆسەیەکی تایبەت بەخۆی هەیە کە فئودال و زەویندارە گەورەکان وەلا دەنرێن پێی لادەچن. ئەم پروسەیە دژایەتیکی راستەوخۆی لەگەڵ پەیوەندیەکانی کۆمەلایەتی شوێنەکانی تری ئێراندا هەیە هەر بۆیە بۆتە هۆی رق و توڕەیی کۆنەپەرستانی ئێران لە سەرەوەی هەموویان قەوام کە بۆخۆی کابرایەکی زەوینداری گەورەیە. کێشەی زەویی بێگومان دەبێتە هۆی گوشار بۆ سەر ئازەربایجان هەم لە ئێستا و هەم دوای ئەوەی کە مەجلیسی دەورەی 15می ئێران پێکهات.

وەستانی توجارەت و بازرگانی بە هۆی زیاد بوونی گومرگ بۆتە هۆی کۆچ کردنی ژمارەیەکی زۆر لە زەویندار و توجاری گەورە لە ئازەربایجان و لەم دوایانەش تاجر و پیشەوەرەکانیش باریان کردوە، پیشەوەری بەرامبەر بەم پرسیارە جیدی نیە.

بەم چەشنە ئەو کێشانەی کە بۆتە هۆی رەخنە و بیانوی دەوڵەتی ئێران لە دیمۆکراتەکانی ئازەربایجان و ئەمانەن:

1- بزووتنەوەی ئەرزی لە ئازەربایجان مەترسی خستوتە سەر زەویندار و فئودالەکانی ئێران و بەتایبەتی قەوام کە چی تر تاقەت و تەحەمولی دیمۆکراتەکانی ئازەربایجانی نیە.

2- تێکدانی پەیوەندی و شێوازەکانی بەڕێوەبردنی ئازەربایجان لەگەڵ دەوڵەتی ناوەندی و هەروەها پەسەند نەکردنی زمانی فارسی وەک زمانی دەوڵەتی ئازەربایجان.

3- دور کەوتنەوەی ئازەربایجان لە تاران بەردەوامە دانانی سنور و کەمکردنەوەی دەسەلأتی تاران لە تەوریز و ...

4- تێکهەڵچوونی بەردەوام لە کوردستان و هەوڵدانی کوردەکان بۆ جیابوونەوەیان لە ئێران. ئێستا کاتێک کە هێرشی سوپای قەوام بۆ سەر ئازەربایجان روون و ئاشکرایە تەنانەت ئەگەر ئەم هێرشەش ببێتە شەڕی ناوخۆی پێویستە (ئەگەر درەنگ نەبێت) بە بروای من دەبێ ئەم هەنگاوانە هەڵبگیردرێت:

1- دەسبەجێ سیاسەتی دیمۆکراتەکانی ئازەربایجان وا بگۆردرێت کە بە پێی یا خۆ وەلأمدەرەوەی ئەو پەیمانە بێت کە لەگەڵ قەوامدا بەستراوە.

2- پێشنیار بکرێت ژمارە ناویک بۆ کاندیدای مەجلیسی داهاتوی ئێران ئامادە بکرێت کە لە نوێنەرانی زۆربەی چین و توێژی دانیشتوانی ئازەربایجان بن.

3- ئوستاندار دەبێ دەسەلاتێکی تەواو و دیاریکراو بەرامبەر بە تاران بنوێنێت و لە هەموو دەست تێوەردانی پیشەوەری و کۆمیتەی ناوەندی پارتی دیمۆکراتی ئازەربایجانی ئێران دەبێ سنوردار بکرێت و ئاشکرا نەبێت.

4- دەبێ دیمۆکراتەکان خۆیان دژی لادان لە یاسای زەوین راوەستن و فەرمانێک دەربکەن کە دژایەتی لەگەڵ پەیمانی نێوان تاران و تەوریز دا نەبێت و بەم جۆرە پێشی هێرشی زەویندارانی گەورە و فیئودالەکان بگرن و کاتێک کە مەجلیسی نوێ پێک دێت دیمۆکراتەکان دەتوانن لە سەر پرۆگرامەکەی خۆیان جەخت بکەن.

5- کۆتایی هێنان بەو بارودۆخە ناشیرینەی سیستمی ماڵیاتی کە لە چوارچێوەی یاسا چۆتە دەر و زیان بە زۆربەی دانیشتوانی شار و بۆرژوازی بچوک ئەگەێنێت کە لەراستیدا دیمۆکراتەکان هیوا و پالپشتیان بەوانە.

6- پێویستە کە کارتێکردنێکی (کاریگەری) زۆر بکرێتە سەر پیشەوەری کە نەیدەویست و نایەوێ ئەو پێویستیە گرنگە تێبگات کە دەبێ لە سەر هەموو خاڵەکان لەگەڵ قەوام رێک بکەوێت. من شکم لەوەدا نیە کە پیشەوەری لە داهاتودا لە هەموو شکست و سەرنەکەوتنەکان ئێمە تاوانبار دەکات. لە بەر ئەوە ناوبراو هەمیشە ئێمە ئاگادار ئەکاتەوە و دەست نیشانی دەکاتەوە کە قەوام کێیە هەندە گەورەی دەکەن، پیشەوەری هەر لە سەر ئەو بیروباوەڕەیە کە کێشەی ئازەربایجان تا هاتنی قەوام بۆ سەر دەسەلات دەبوایا بە رێگای چەکدارانەوە چارسەر کرابایا.

جێی شک و گومان نیە کە ئەگینتەکانی(سیخورەکانی) قەوام بە یارمەتی ئینگلیسەکان ئاگاداری بارودۆخەکەن و زانیارییان لە سەر هێزەکانی دیمۆکراتی ئازەربایجانیان هەیە بۆیە قەوام بەو ئاسانیە هەنگاوی بۆ دروستکردنی شەڕی ناوخۆ ناوە. ئازەربایجانیەکان دژی هاتنی سوپای ئێرانن و دەیانەوی بەرگری لە خۆیان بکەن. ئەوانە هێندە هێزیان هەیە کە بۆ ماوەیەکی زۆر بەرگری لە خۆیان بکەن. بەڵام هێندە هێز یا تەقەمەنییان نیە کە بە چەک تا ئاخر بەرگری لە دەسکەوتەکان بکرێت. ئایا دەکرێت پێشی ئازەربایجانیەکان بگیردرێت؟ دەبێ ئەو ئاسەوارە رەش و خراپانەی کە پاش هاتنی سوپای ئێران بۆ ناوچەکە بە دواوەی دەبێت لە پێشچاو بگیردرێت.

1946/11/21 دوای نیوەرۆ بوو کە زانیم دەوڵەتی تاران بڕیاریداوە بۆ دابین کردنی هێمنایەتی لە کاتی بەڕێوەبردنی هەڵبژاردنی مەجلیسی دەورەی 15 سوپای خۆی بنێرینە ئازەربایجان.

پرسیار ئەوەیە ئایا ئازەربایجانیەکان دەبێ بەرگری لە خۆیان بکەن یا بە بێ کۆسپ رێگا بدەن سوپای ئێران بێتە ئازەربایجانەوە. هەر کامیان بێت بە مانای کۆتایی هاتن بە تەمەنی ئازەربایجانی دیمۆکراتە، بە بێ کۆسپ و تەگەرە رێگادان بە سوپای ئێران دەبێتە هۆی شەڕی ناوخۆیی دوو سەربازگەی (پادگان) لەشکەری دژ بە یەک لە یەک شاردا ناتوانن پێکەوە بە ئاشتیانە بژین، کۆلەکەی پێنجەم کە کۆنەپەرستان بۆ یارمەتیدانی سوپای ئێران ئامادەیان کردوە و ئامادەی دەکات بە هاتنی سوپای ئێران ئەیانەوێ دەوری خۆیان بگۆرن و شەڕ بنێنەوە.

باڵیۆزخانەی ئێمە زۆر پەرۆشی رووداوەکانن. هەندێک لە ئاستی رووداوەکان خۆش بینن. بەڵام لە هەمان کاتدا غەمگین و پەرۆشن، هێز و کارێکی زۆری دەوێ و مرۆڤ دەبێ خۆڕاگر بێت .

1946/11/22 قەوام بەیاننێکی لە سەر داگیر کردنی زەنجان لە لایەن هێزەکانی ئێرانەوە دەرکرد. بیانوی قەوام بۆ ئەم هێرشە گوایا بەربەرەکانی دیموکراتەکان بەرامبەر بە سوپای ئێران و جێبەجێ نەکردنی چۆڵنەکردنی زەنجان لە لایەن هێزە دیموکراتیەکانەوە بوو. قەوام ناجوامێرانە و بە فروفێڵ ئەو بەڵێنانەی کە بۆ چارەسەر کردنی ئاشتیانەی کێشەی ئازەربایجان دا بوو لە ژێر پێی نا. بەم کردەوەیە قەوام هیچ شک و گومانێکی بۆ تێکهەڵچونی چەکداری و داگیرسانی شەڕ نەهێشتوە.

1946/11/23 چاوم بە ئیڤان واسیلیڤیچ سادچیکوف (باڵیۆزی سۆڤیەت لە ئێران) کەوت و پێی وتم کە دەبێ بگەڕیەوە بۆ تەورێز بۆ ئەوەی لە سەر "لوتکە" چاودێری پەرسەندنی رووداوەکان بێت بەڵام سەبارەت بەوەی کە چی بکرێت وتی کە دەستور و رێنوێنی لە موسکۆوە دێت.

فروکە نەبوو و بانگی هاوڕێ دانیلوڤی کرد و فروکەیەکی تایبەتی‌یان بۆ ئامادە کردم. 11/24/ رۆیشتم بۆ فرۆکەخانە هاوڕێ ماتوییڤ .ف.م بەرێی کردم و وەک کۆنسولی پێشوی سۆڤیەت لە تەورێز دەنگوباسی ئازەربایجانی لێ پرسیم. لە مەشهەد لای هاوڕێ ماتوییڤ هێمن و ئارامە. کەش و هەوای تاران ئەو رۆژە باش بوو بەڵام هی تەورێز لە بەر نزم بوونی هەورەکان نیشتنەوەی فرۆکەکان زەحمەت بوو. دوو کاتژمێری تەواو چاوەرێمان کرد گەراینەوە. رۆژی یەک شەممە بوو پیاو وەرز دەبوو لەگەڵ هاوڕێ ئاشوروڤ دەستمان دایە بیلیارد کردن ناوبراو زۆر پسی‌فیزم (خۆشبین) بوو. ناوبراو بگرە زیاتر لە هەمووان فریوی هیوای بە قەوام خواردوە.

1946/11/25 کەش و هەوای تاران باش بوو. فروکەکەمان هەستا و من لە کابینەی فروکەوان دانیشتم و تەماشای رێگاکانم دەکرد. دەمویست پێشرەوی و جموجوڵی سوپای ئێران لە زینجان بەرەو میانەوە بزانم بەڵام تەنیا دوو کەرت سوپامان بینی هەر کام 5 تا 6 ماشێن بوون نە زیاتر. رێگاکە چۆڵ بوو هەر دەڵێی چاوەرێی رووداوێکی دەکرد. دوای دوو کاتژمێر فرۆکەکە لە فروکەخانەی تەورێز نیشتەوە و تاقە موسافیری (کە من بووم) دابەزاندم. دیمەنی تەورێز گرژاو و سارد بوو. لێرە بە پێچەوانەی تاران سەرما زووتر دێت.

لە یاداشتەکانی رۆژانەی کۆنسوڵی سۆڤیەت لە تەوریز

پاش گەرانەوەم لە تاران لە 1946/11/26 دەبوایا چاوم بە پیشەوەری کەوتبایا. بەڵام چۆن ببینم؟ ئەگەر بە ئاشکرا ببینم ئەویش پاش گەرانەوە لە تاران دەسبەجێ دەب بە بیانو و قسە و لێدانەوەی زۆری بە دواوە هەڵدەبەسترا ئەوە بوو کە بە بۆنەی رێککەوتیکەوە ئەم چاوپێکەوتنە پێکهات ئەویش لە کاتی نیشاندانی فیلمی "سویند" "کلیاتڤا" چووینە سینەما. ئەم فیلمە پڕبایەخە دەورێکی گرنگی لە سەر ورەی خەڵک لە کاتی روداوەکان کردە سەر دیمۆکراتەکان. ئەم فیلمە بینەرانی زیاتر بۆ خەبات هانئەدا و هەروەها خۆراگری بەرامبەر بە سەختیەکان فێری بینەر ئەکات.

وتووێژی من و پیشەوەری لە سینەما دا زۆری نەخایاند. ناوبراو نەترسانە ، خۆی بۆ خەبات دژی قەوام ئامادە کردوە. پیشەوەری وتی ئێرانیەکان دەتوانن 30هەزار لەشکەر دژی ئێمە بەکار بێنن و ئێمە دەتوانین 20هەزار نەفەری چەکدار بەرامبەریان راوەستێن ئێمە بە پێچەوانەی ئەوان خەڵکمان لە پشتە ئەگەر تەنیا ئێمە چەکمان هەبێت. بە بێ توپ و چەکی دژی تانگ و رەشاش ئێمە بەهێز نابین.

پاشان پیشەوەری پلانی بەرگری کێشا: لە لای میانەوە دیفاع بکرێت و لە ناوچەی کوردستان دەست بە هێرش بکرێت لە هەمان کاتیشدا لە گیلان و تورکمەنیستان راپەرین ساز بکرێت. لە سەر تێبینی من سەبارەت بە وتەکانی پیشەوەری پێم وت ئایا ئێوە بایەخێکی زۆر بە بارودۆخی شۆڕش لە ئێران نادەن و یاخود هەڵوێستتان لە بارودۆخی شۆڕش لە ئێران نادەن؟ پیشەوەری بە گەرمی وەڵامی دایەوە و وتی نا ... تەنیا چەکمان پێ بدەن.

منیش وتم لەوە دەترسم کە بارودۆخی نێونەتەوەیی بواری ئەم شتە نەدات.

پیشەوەری وتی سیاسەت و دیپلۆماتیەت ئیشی ئێوەیە بەڵام ئاخر خەڵکی ئازەربایجان لە ناو دەچێت. بوچی ئێمەتان کێشایە ناو ئەم شتەوە؟ وشەی خۆفروشیان بە ئێمەوە نوساندوە. خەڵک نە ئێوە و نە ئێمە لە سەر ئەم شتە دەبەخشن.

راستی زۆر لەم قسانە دا هەیە. بەڵام بە داخەوە نەدەکرا یارمەتی بکرێت.

لە 1946/12/9 پیشەوەری و پادگان لام بوون باسی بارودۆخەکەیان کرد کە بە تەواوی تراژدیانەیە. سوپای ئێران بەرەو میانە پێشڕەوی دەکات. دواخستنی دیاریکردنی تاکتیکێک مەترسییەکەو،و کە هەڕەشە لە ناوچونی دیمۆکراتەکان دەکات. لەو کاتەوە کە سوپای ئێران بە سەرۆکایەتی هاشمی هێرشی کردە سەر لەشکەری دێمۆکراتەکان. نیگەرانی لە ناو ریزەکانیاندا رۆژ بە رۆژ زیاتر ئەبێت. پیشەوەری هەندی جار غیرەت ئەیگرێت دروشمەکانی وەک پێشان توندوتیژن وەک خەبات تا دوایین دڵۆپی خوێن. بەڵام ئەو باوەری بە توانا بوون لە بەرگری درێژخایەن بە بێ‌پشتیوانی دەرەوە دژی کۆنەپەرستان نیە. ئیرادە و ئازایەتی ناوبراو بۆ ئەو ئەرکە مەزنە کەمە. دوو رۆژ لەمەو بەر پیشەوەری بە منی وت کە ئەگەر یارمەتی مان نەدرێت دوای دوو رۆژی تر سوپای ئێران دیتە ناو تەورێزەوە و کۆنەپەرستان تەواوی دیمۆکراتەکان لە ناو دەبەن. کار لەوەدا نیە کە یارمەتی بدرێن یا نەدرێن بەڵکو لەوە دایە کە دیمۆکراتەکان رەگ و ریشەیان لە ناو خەڵک دانەکوتاوە واتە لە ناو زۆربەی کۆمەلانی خەڵک وەک جوتیاران و زەحمەتکێشان و هەروەها بەشێک لە دانیشتوانی شارەکان. لەم بارەوە ساڵێک بۆ ئەوانە دەکرێ بلێین کە بە بێ بەرهەم تێپەر بوو. هیوادار بوونی پیشەوەری بە هاوسێکانی /سۆڤیەت، (هەورامی) رێبەری دیمۆکراتەکانی لەخۆبایی کرد. ئەوانە بە سەرکەوتنەکانی 12ی ئازەر پێشچاویان گیرا و نەیانتوانی بیر لەوە بکەنەوە کە بزانن هۆکانی ئەو سەرکەوتنە مەزنانە کێ بوون و چی بوون و نەیانتوانی لە سەر بەرنامەکەی خۆیان بە پێی هەلومەرجی نوێ بجوڵێنەوە.

لە 1946/12/19 دیسان پیشەوەری و پادگان هاتنە کۆنسوڵخانە. پەرۆش و بێهیوا دیار بوون. پیشەوەری وتی کە لە لای میانە و سوپای ئێران بە 25 تانگ و 8 فرۆکەو تۆپخانەوە هێرشی کردوە. سوپای ئێمە ناتوانێت بەرەنگاری تانگ و تۆپخانە بێت. دوای دوو سێ رۆژی تر سوپای ئێران دەتوانێت بێتە ناو تەورێزەوە. ناوبراو هیچ هیوایەکی بە بەخشەندەیی قەوام و کۆنەپەرستان نیە. پیشەوەری هیچ شک و گومانی لەوە دانیە کە ئەوانە دیمۆکراتەکان بە شێوەیەکی فیزیکی لە ناو دەبەن.

تا ئێستا هیچ وەڵامی ئەو بروسکانە (تێلگرام) نیە کە دەبێ چی بکەن. بەرەنگاری بکەن یا نا؟ ئەگەر ناکرێ و نابێ بەرەنگاری بکرێت ئایا دەبێ لە جێ خۆیان بمێننەوە.

ئاشکرایە بیریکی ساکارانەیە ئەگەر بگوترێت کە ئەگەر سوپای ئێران بێتە ئێرە. بێلایەنانە و ئاشتیانە چاودێری هەڵبژاردن بکات. هەڵگیرسانی شەڕی ناوخۆیی پێشی پێی ناگیرێت. لە بەر ئەوە دوو پادگانی لەشکەری دژ بەیەک کە لە باری دەروونیەوە لە لای یەکتر بێگانەن و ناتوانن پێکەوە لە تەوریز بژین.

پیشەوەری وتی من شکم لەوەدا نیە کە رژیمی ئێران لە ئازەربایجان ستونی پێنجەمی (کۆڵەکەی پێنجەم یا لایەنگر و جاش) هەیە. هەڵوێستی خاوەن موڵک و کاسپەکان لە بەرژەوەندی دیمۆکراتەکان دا نیە.

دوو بروسکە (تێلگرام) مان نارد: یەکێک لە سەر وتووێژمان لەگەڵ پیشەوەری ئەوی تر لە سەر بارودۆخی گشتییە. داوای وەڵام دەکات. وە دەرەنگ خستنی وەڵام ئەنجامێکی مەترسیدار و چاوەروانەکراوی بە دواوە دەبێت.

1946/12/11 بارودۆخەکە ئالوگورێکی تیا نەکراوە. بەڵام بەرەو ئاڵوزی دەچێت. بەڵێنەکانی قەوام هێشتا لای هەندێ کەس هیوا و خەیاڵێکی هێشتوەتەوە و پێیان وایە کە قەوام دەست بە سەرکوتکردنی دیمۆکراتەکان ناکات. بەڵام خستنە خوارەوەی بەیاننامە لە فروکەکانەوە کە هەرەشە لە خەڵک دەکەن. هەروەها هەڵسوکەوتی سوپای ئێران و باندەکانی زولفەقاری لە زینجان جێ هیچ شک و گومانێکی نەهێشتوەتەوە کە فێڵبازی قەوام سنور ناناسێت. لەم رۆژەدا 11ی دیکابری ئوستانداری ئازەربایجان جاوید و سەرۆکی ئەنجومەنی ئازەربایجان شەبۆستەری بە تیلگرام ئاگاداری شا و قەوامیان کردوتەوە کە بۆ پێشگیری لە شەڕی براکوژی و بۆبەرژەوەندی پاراستنی یەکێتی، ئازادی و سەربەخۆیی ئێران بڕیاردرا دژی هاتنی سوپای ئێران نەکرێت.

کاتێک کە ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندی کۆبوونەوە بیریایان وەک سەرۆکی کۆمیتەی ناوەندی هەڵبژارد بەڵام پیشەوەری رۆیشت بەرەو سۆڤیەت و رێبەرانی تری پارتی دیمۆکراتی ئازەربایجانیش یەک لە دوای یەک بە دوایا رۆیشتن. شار شلەژابوو خەڵک هەڵدەهات کە نەدەکرا پێشیان پێی بگیردرێت.

تراژیدیا و لە یەک بڵاو بوونی پارتی دیمۆکرات و سوپای ئازەربایجان کە نەدەکرا پێشی بگیردرێت دەستی پێ کرد.

من هەوڵمدا کە دەنگوباسی بارودۆخەکە بگەێنمە مۆسکۆ و تاران بەڵام تەلگرافخانە لە کار کەوت و پەیوەندیەکانی ئێمەش کۆتایییان پێهات. خەڵک هەر بۆ کۆنسولخانەی ئێمە هەڵدێت و داوای ئازاد کردن و پاراستنی خۆیان لە ئێمە دەکەن. لە بەر ئەوەی ئەوان هیچ هیوایەکیان بە بەزەیی هاتنەوەی کۆنەپەرستان ناکەن. لە بەر دەرگا تووشی شاعیرە میدیما گولگونم بینی تەنیا کیفیکی بچوکی پێ بوو، ئەو ئافرەتە دەگریا، لە سینگی خۆی دەدا و دەیگوت جەنابی کۆنسۆڵ هەموو لە دەست چوو ئێمە فەوتاین ... منیش وەڵامێکم بۆ هێمن کردنەوەی ئەو نەبوو. هاوڕێ قولییەف لای کابرایەک جێی کردەوە پاشان نێردرا بۆ یەکێتی سۆڤیەت.

بە تاریک داهاتن (ئێوارە) لە شار تەقە دەست پێی دەکرد دەڵێن کە ئەو چەکانەی کە لە لایەن دیمۆکراتەکانە فرێدراوە لە لایەن خەڵکی گۆمانلێکراوە کو کراونەتەوە و دژی دیمۆکراتەکان خۆیان بەکاردێت. بۆ بەرەو دەمی بەیانی تەقە ئەوەندە زۆربو کەوا هەست ئەکەی شەڕی توندوتۆڵ رویداوە.

1946/12/12 تەنیا بەرە بەیانی خەوم لێ کەوت. بەڵام هێندەی پێی نەچوو کە پەیامبەری پاسەوانەکەمان واتە چەبانوڤ رایگەیاند کە خەڵک لە دەوروبەری کۆنسۆڵخانە کۆبونەتەوە و داوای پەنا بردن و خۆ حەشاردان دەکەن ئەوانی تر هاوار دەکەن و تێ ناگەین دەڵێن چی بەڵام هەڕەشەیان پێوە دیارە. دەستەیەکی بچوک توانییان بێنە ژورێ . ئەوانە نایانەوێ لە کۆنسولخانە برۆنە دەرێ. دەسەڵاتێک لە شار نییە. خیابانەکان لە دەستی ستونی پێنجەم و باندەکاندایە. واتە لە ترسی زۆربەی ئەوانە لە تارانەوە تایبەت نێردراون بۆ ئێرە. هەواڵی کوشتنی دیمۆکراتەکان دەگاتە دەستمان. دوکتۆری کیشکی نەخۆشخانەی سۆڤیەت عەلییەف و سەرۆکی ناوەندی کولتوری (ڤۆکس) و سەرۆکی ئێران سوڤتراس (شەریکەی ترانسپۆرتی ئێران – سۆڤیەت) رادەگەینن کە لە دەوروبەری ئەم شوێنانە کۆمەڵێک کۆبوونەتەوە و هەڕەشە دەکەن کە بە بیانوی خۆ حەشاردانەوەی دیمۆکراتەکان لە نەخۆشخانە دەیانەوێ هێرش بکەنە سەرمان.

چەند نەفەر بریندار و نەخۆشیان هێناوەتە نەخۆشخانە تاکو خۆیان بشارنەوە. سەرۆکی کۆمیتەی ناوەندی فیرقەی دیمۆکراتی ئازەربایجان بیریا و فەرمانبەری

کۆمیتـەی نـاوەندی ویلایـی بۆ گـەڕاندنـەوەی هێمنایـەتـی چوون بۆ شـار بـەڵام تـاقمێکی چەکدار کە بە دوایان دەکەون و هەڕەشەی کوشتنیان لێ دەکەن لـە ترسـا ئـەوانیش پـەنـا بۆ نەخۆشخانەی سۆڤیەت دێنن. ئەم نوسراوەی خوارەوەشم لە نەخۆشخانە پێی گـەیشت کە بە شێوەیەکی بێپارێزانە درایە دەستم:

بۆ بەڕێز کۆنسوڵی سۆڤیەت لە تەورێز هاوڕێ کراسنیخ

بە پێی ئەو هەواڵانەی کە سەر لە بەیانی ئیمڕۆ بە تەلـەفۆن پێمگـەیشت. نـاوبراوانی سەرەوە هێشتا لای ئێمەن. من لە هەراوهوریا و تێکهەڵچون دەترسم. دەرکردنی ئـەو 4 نەفـەرە چـەکدارە تـا ئێستا سـەری نـەگرتـوە. جگـە لـەوە ماشێنەکانیشیان شـکاون و لای دەرگای ئێمە راگیراون و زیاتر بۆتە هۆی ئەوەی کە سەرنجی خەڵک بۆ ئـەو شـوێنەی ئێمە زیاتر راکێشاوە. سەمەدف هەروەها تا ئێستا دیارنیە. جاوید لێرە بوو. چـاوی پێی کـەوتـوە. بـەڵێنیداوە رزگـاری بکـات. بـەڵام تـا ئێستا هێشتا یارمـەتیـک نیـە. کۆنسوڵـی ئـەمـەریکـاش لێرە بـوو و بـولای بیریـا هـاتبوو. منیش وتـم کـە سـەر لـە بـەیـانی بـوو و رۆیشت. لەگەڵ دوکتۆر عـەلیاوی ئیش دەکەم. هیچ دەستورێک نیـە کـە لـەمـەولا چـی بکـەیـن. داوای رێنـوێنی و دەسـتور ئـەکـەم. بـارودۆخـی مـن زۆر ئـالوزە. لـە تـۆڵـە سەندنـەوەی سـەربـەخۆیانـەی ئـەو تاقمـە دەترسم کـە لـە لای نـەخۆشـخانە کۆبوونـەتـەوە. تکایە دەستور بە ب /لەوانـەیـە هـەر بیریـا بێت هـەورامـی/ بدەن و پێـی بلێن هـەوڵبدات ماشێنە شکاوەکەی لەوێ لابەرێت. هاوڕێان عەلـیـف پەیتا پەیتا بریندار دەهێننە لامان.

قەرەبالخەکە هەرەشە لە نەخۆشخانەکە دەکەن. بەڵام هێشتا بڕیاری هێرشیان نـەداوە. ماشێنەکەی بیریان بە دەستوری من لە لای نەخۆشـخانە لابـرد و بـە پارچـە کـردن لایـان برد.

بەرپرسی نـاوەندی کولتوری سۆڤیەت لـەگـەڵ ئێران لـە تـەورێز (ڤوکس) هـاوڕێ شریفلی بڕیار ئەدات کە لەگەڵ فـەرمانبـەرانـی بچن بۆ خـواردنـی نـانی نیوەڕۆ. کاتێـک ئەوانە لە بیناکە دینـەدەر قـەرەبالـخـەکە بـە زۆر دەرژێنـە نـاوەوە و دەستیاندایە تێکوپێـک دان و تاڵان کردن. تەقەیان لە ماشینەکە کرد و رانەندە /لێخوڕ/ ماشێنەکـەیـان بریندار کـرد. شـەریفلـی دەسـتی دایـە شـایعە و درۆ و دەلـەسـە بڵاوکردنـەوە و وتویـەتـی کـە لـە

دەوروبەری ناوەندی کولتوری 5 هەزار نەفەر کۆبوونەتەوە. ناوبراو زۆر ترساوە و پێموت کە لە ترسانا سەدقات شتەکەت گەورە کردوە. لەگەڵ جێگری کۆنسوڵخانە بە دوو ماشێن چوینە ناوەندی کولتوری. چاومان بە کۆمەڵێک باندید کەوت کە بە بینینی ئێمە رایانکرد. هەندێک لە هاوڕێیانی ئێمە دوایان کەوتوون و راویاننان. با بزانن0هێرش کردن بۆ سەر بەرژەوەندیەکانی سۆڤیەت بێ وەڵام نامێنێتەوە. زیانێک کە بە ناوەندی کولتوری گەیشتوە زۆر نیە. کاتێک لە ناوەندی کولتوری هاتمە دەر و سواری ماشێن بووم چاوم بە ژمارەیەکی چەکداری زۆر کەوت کە بەرەو ماشێنەکەی ئێمە دێن و چەکەکانیشیان بەرەو رووی ئێمە راگیراون. بارودۆخەکە وا بوو ئەگەر ماشێنەکەمان رۆشتبایا تەقەیان لێ دەکردین. ماشێنەکەم راگرت و بە هاوڕێیانم وت ئێوەش وەرنە خوارێ من بەرەو رۆیان چووم و ئەوانیش چەکەکانی خۆیان کە بەرەوروی ئێمە ڕاگرتبو دایان گرتن و تەنانەت پاشەگزەیشیان کرد. سەرکەوتنی ئێمە شتێکی چاوەڕواننەکراو بوو. لێم پرسین چیتان دەوێ؟ یەکێکیان لە وەڵاما وتی ئێمە وا بیرمان دەکردەوە کە لێرە خەڵک دەکوژن. منیش وتم کە هەموو شتێک ئاساییە و پێویست ناکات لێرە بن. من گەرامەوە بەرەولای ماشین و ئەوانیش گەرانەوە دواوە. بە ناو شاردا گەرام خەڵکێکی زۆر بە سەلام کردن و تەنانەت لەماڵەکانیش بە چەپڵە لێدان پێشوازییان لێ کردین. گەرچی لە شار تەقە بوو و هەندی دەستەی چەکدار خەریکی شەڕ بوون بەڵام نە ماشین و نە ئێمە خۆمان توشی هیچ زیانێک نەبووین. بە پێچەوانە پەیدا بوونی ئێمە لە ناو شار کارێکی زۆری کردە سەر خەڵک. هەر شوێنێک کە دەرۆیشتین هێمنایەتی دەگەرایەوە بۆ ئەو شوێنە. نوێنەری بازرگانی ئێمە هاوڕێ زینین رایگەیاند کە تەقە لە ناوەندی توجاری ئێمە کراوە لە بەر ئەوە کە 3 دیمۆکرات رایان کردبووە لای ئێمە، زینین داوای یارمەتی لە ئێمە کرد بەڵام ئەو زۆر ساکارە. من چ یارمەتێکی ئەو دەتوانم بدەم لە کاتێکا هیچ دەسەلاتێک لە شار نیە و هیچ هێزیکی پاسەوانیشم لە بەردەستدا نیە. ئامۆژگاریم کرد کە دیمۆکراتەکان بە خۆشییەوە دەربکات. هەڵبدات ئەوەی لە دەستی دێت بۆ دابین کردنی ژیانیان بیکات و بواری ئەوە نەدات کەس بێتە ژورێ سەرئەنجام لەگەڵ نوێنەری توجاری رێککەوتین. گەرچی ئەو قەرەبالغي و دەستانە شوێنەکەیان بەجێ نەدەهێشت بەڵام بە ئاشکرایش هەولێ هێرش

کردن و چوونە ناوەوەشیان نەدەدا بەڵکو چاوەڕێی هاتنە دەرەوەی دیمۆکراتەکانیان دەکرد. 3کاتژمێر قەرەبالغیەکە بەردەوام بو.

دیسانەوە خەڵک لە دەوروبەری ناوەندی کولتوری کۆبوونەوە. لەم کاتەدا ئوستاندار جاوید هات و توانی پۆستێکی پاسەوانی لەوێ دابمەزرێنێت. هەوڵدانی باندیدەکانیش بۆ هێرش هێنان بۆ سەر شەریکەی ترانسپۆرتی ئێران – سۆڤیەت سەرکەوتنێکی نەبوو. پاسەوانی ئەوێ دیارە ئازا بوون. بەڵام باندیتەکان لە سەر خیابان دەستیان بە سەر دوو ماشێنی "ئێران – ترانس سۆڤیەت" گرتوە و دوو لێخوڕی ماشێنەکانیشیان کوشتوە و پاشان فەرمانبەرانی ئێران – ترانس سۆڤیەت دیتویانە کە بەیەکێک لەو ماشێنانە لاشەی کوژراوەکانیان گواستوەتەوە. ژمارەیەکی زۆر لە خەڵکی ئێمە بە ترس و پەرۆشییەوە بە چەمەدان و کۆڵەوە بۆ ناو کۆنسولخانە هەڵدین بەشێک لەوانە لە ماڵی فەرمانبەرانی کۆنسولخانە جێگرکران و ئەوانی تر دەستوریان پێدرا کە لە شوێن و جێگای کاری خۆیان لە بەڕێوەبەریتەکان بمێننەوە.

لە بەر ئەو مەترسیەی کە ڕووبەرووی کۆنسولخانە بۆتەوە بەتەواوی فەرمانبەرانی کۆنسولخانە دەستور دراوە کە لە بارودۆخی ئامادە بوونی سوپا بن. فەرمانێکی تایبەتیش لەم بارەوە بە پێی ئەرکی هەرکامیان بۆجێبەجێ کردنی دەرچووە. ماشێنەکان وا دانرا بوون کە ئەگەر باندینەکان ویستبایان هێرش بهێنین بە هەڵکردنی چرای ماشێنەکان ئەوانە کوێر دەبوون و ئێمە لەم کاتە دا دەمانتوانی ژمارەیەکی زۆر لەوانە بکوژین. هێرشی سەد و دووسەد نەفەرانەی ئەوانە تێکبشکێنین و لە لایەکی ترەوە سەرکەوتن هەربۆ ئێمە بوو لە بەر ئەوە ئێمە خۆمان بۆ نەمان ئامادە کردبوو.

چەند جار تەلەفۆنم بۆ دوکتۆر جاوید کرد بەڵام دەستم نەکەوت بۆ ئێوارە توانیم پەیوەندی پێوە بکەم تا ئەو جێگایەی پێمکرا دڵخۆشی و دڵگەرمیم دایەوە. بۆ شەو تێکهەڵچوون و تەق و تۆق پەرەی سەند کە بە دوایدا کوژراو و تالانێکی زۆرکرا. تەواوی پیاوەکانی فەرمانبەری کۆنسولخانە و ئەوانی تر کە پەناهەندی کۆنسولخانە بوون نەنوستن و لە حەوشەو و لە بەر دەرگا پاسەوانی‌یان ئەدا.

من بۆ خۆم لە ژوورەکەم دانیشتبووم و چاوم لە یەک نەناوە و پەیتا پەیتاش سەردانی پاسەوان و کێشکچیەکانم دەکرد. ورەم بەرز دەکردنەوە و تەنانەت هەندێکشیانم فێری بەکار هێنانی چەک ئەکردن.

هەوالدەری تاس هاوڕێ میدویدوڤ لە بۆچونی خۆی سەبارەت بە بارودۆخەکە دەستیدایە نیگەران کردنی ئێمە و باسی گرییایەدیڤی وەبیر هێنایەوە/کاتی خۆی ئەم دیپلوماتە لە لایەن ئێرانیەکانەوە گیرا و کوشتیان هەورامی/ ناوبراو تەنانەت پێشنیاری کرد کە بە بروسکە داوای ناردنی پاسەوان و پارێزە بکرێت. بەڵام من هەندێک ورەم پێی بەرز کردەوە. بەگشتی دەتوانم بڵێم هاوڕێیان ورەیان لە دەستنەداوە. گەرچی هەموو وایان بیر دەکردەوە کە مێژوی ئێران لەم بارەوە واتە هێرش بردنە سەر نوێنەرایەتی دیپلوماسی فاکتی زۆرە. بۆیە دەبێ ئامادەی هەموو شتێکی چاوەڕواننەکراو بێت.

ڕەشایی و سەرلێشوایی کە خەڵکی ئازەربایجانی داگیر کردوە زۆرتر بووە. نە تەنیا لە تەورێز بەڵکو لە ناوچەکانی تری ئازەربایجان گرتن و کوشتنی دیمۆکراتەکان بەردەوام لە پەرسەندن دایە. چووم سەردانی هەندێ لە دامودەزگاکانی خۆمانمان (سۆڤیەتی) کرد و بە ناو خیابانە گەورەکانی شاریش گەرام و هەواڵدەری تاسیشم دەعوەت کرد کە لەگەڵم بێت بەڵام نەهات. ناوبراو دەنگوباسەکانی بە پێی ئەو (شایعە و وتنانەی خەڵک) و هەروەها ئەو دەنگوباسانەی کە ئێمە پێمان ئەدا ئامادە دەکرد و لە کۆنسوڵخانە نەیدەوێرا بچێتە دەرێ. تەقە و بارانی گولەکەم نەدەبووە. هاتوچۆ لەو کاتەدا ئاسان نیە. لە هەموو شوێنێک ئاسەواری تالانی دوکانەکان و دامودەزگاکانی فیرقەی دیمۆکرات بەرچاو دەکەوێت. ڕۆیشتم بۆ نەخۆشخانە. لە بەر ئەوە دوکتۆر سەمەدوڤ ئاگاداری کردم کە دیسانەوە کۆمەڵێک لە دەوروبەری نەخۆشخانە کۆبوونەتەوە و دەیانەوێ هێرش بکەن جگە لەوە سەمەدۆڤ هەرەشەی ئەوەی دەکرد کە ئەگە بێتو لە کۆنسولخانەوە کەس فریای نەکەوێت نەخۆشخانە جێ دێڵێت. منیش سەمەدوڤم ئاگادار کردەوە کە ئەگەر بێتوو نەخۆشخانە جێ بیلێت داوای دادگایی کردنی بۆ دەکەم و بە توندترین شێوە موحاکمە بکرێت. پێشنیارم بە جێگری کۆنسوڵ هاوڕێ قولیەف کرد کە بچێتە ئەوێ بەڵام ئەویش نازانم بۆ ئامادە نەبوو بچێت.

بێگومان ناوبراو دەترسا. ژمارەیەک لە هاوڕێیان بە هیچ شێوەیەک بە بێ من نەدەویران بڕۆن. ماوەیەک لەمەوبەر ئەوانە خۆیان بە نەترس و قارەمان نیشان دەدا. ئێستا ئەوەندە ترساون کە باس ناکرێت. لە نەخۆشخانە هێمنایەتی‌یە لە دەرگای هاتنە ژوورەوە یەک گیاندار نابیندرێت. دەڵێن ڕۆیشتون لە بەر ئەوە پێیان وتوون کە کۆنسوڵ ڕۆیشتوە.

بۆ چاوپێکەوتن لەگەڵ جاوید ڕۆیشتم تەنیا شەبۆستەریم بینی وتیان جاوید ڕۆیشتوە. بۆ پێشوازی سوپای ئێران کە دەبێ بۆ ئێوارە بێنە ناو شار. لە گەڕانەوەمدا نزیکەی نوێنەرایەتی توجاری ئێمە لەگەڵ ئێران قەرەبالغییەکەم بینی. خەڵکێکی هەمووجۆرەیان تیا بوو پۆلیسیش لە ناویاندا بوو تەقەیان لە ناوەندی بازرگانی دەکرد بۆ دەقیقەیەک ماشێنەکەم ڕاگرت، دەرکەوت لە نوێنەرایەتی بازرگانی سۆڤیەتەوە سێ نەفەر دیمۆکرات کە لەوێ خۆیان حەشار دابوو ڕابکەن بەڵام لە ڕۆیشتنەکە دا دوا دەکەون و لە لایەن ئەو قەرەبالغییەوە غافڵ دەکرێن.

ئەوە بو دوو نەفەریان دەکوژن و یەکێکیان ڕادەکات.

هەموو ئەمانە لە داهاتوو دەبێ ببێتە بەڵگە و ڕەخنە بەرامبەر بە دەوڵەتی ئێران.

کاتژمێری 17ی ئیمڕۆ سوپای ئێران کە کەرتی تانگەکانیان کە لە پێشەوەیان "قارەمانی" زینجان ژێنراڵ هاشمی بوو هاتنە ناو شار. لە ڕێگای سکرتێرە وەسەنگینوف بڕیارە کاتژمێری 20 چاو پێکەوتنیان هەبێت. شاهیدەکان دەڵێن کە سوپای ئێران لە لایەن کۆمەلانی خەڵکەوە پێشوازی لێ کراوە بەڵام ئەوانە نوێنەرانی دانیشتوانی تەورێز نەبوون. زۆربەی ئەوانە کە چوونە پێشوازی تەنیا بۆ تەماشا کردن و بۆ ئەوەی بزانن چۆنە. شتێکی ئاشکرا بوو کە خەڵک چاوەڕێی هاتنی سوپای ئێرانیان دەکرد. ئەویش وەک شتێک بۆ گەڕاندنەوەی هێمنایەتی و کۆتایی هێنان بە ئاژاوەنانەوە و نارێکوپێکی‌یە.

سەربازەکانی سوپای ئێران بە دەمووچاویاندا دیارە بەرامبەر بە ڕوداوەکان بێتەفاوتن و تێناگەن. ئەگەر دوو پولک (هەنگ)ی جەنگاوەر بە 3ی تانگەوە و دوو تۆپ هەبوایە بۆ دەرەقەت هاتن و بەربەرەکانی ئەوانە واتە ئەو هێزە سەرکوتگەرانە بە

سەرۆکایەتی هاشمی کە هێرشیان بۆ ئازەربایجان هێنا بەس بوو و وا دەشکان کە دەبوون بە خاک و خۆڵ.

کاتژمێر 20 چوومە لای ژێنراڵ هاشمی. روحێکی مردو باڵی بە سەر خیابانەکان کێشابوو و بێ دەنگێکی سامناک بوو. هەموو چاوەڕێی هەڵسوکەوتی دواتری سوپای ئێران بوون. هاشمی بە شێوەیەکی نیوەرەسمی و نیوەئەدەبانە پێشوازی لێ کردم. دەیویست بلێت بەسە کە چیتر لەگەڵ دیمۆکراتەکان خاوەنی ئێرە بن.

من هاشمیم لە سەر ئەو فاکتانەی کە زیانیان بە دامودەزگاکانی سۆڤیەت و هاوولاَتیانی سۆڤیەتی هێناوە ئاگادار کردەوە و داوام لێ کرد کە هەنگاو بۆ پێشگیری کردن لەو کردەوانە هەڵبگرێت و ئاگادارم کردەوە کە لەمەولا هەر دەستدرێژییەک و زیانێک کە لە دامودەزگاکانی سۆڤیەتی و خەڵکی سۆڤیەت بگەێندرێت فەرماندەی هێزەکانی ئێران (هاشمی هەورامی) و دەسەلاتدارانی خۆجێیی بەرپرسیار دەبن. هاشمی هەندێ قسەی سەر پێیی کرد سەبارەت بە دۆستی نێوان ئێران و سۆڤیەت و بەڵێنیدا کە پۆستی پاسەوانی بۆ دامودەزگاکانی سۆڤیەتی دابنێت واتە بۆ نەخۆشخانە نوێنەرایەتی بازرگانی، شەریکەی ترانسپۆرتی ئێران – سۆڤیەت، ناوەندی کولتوریو...

پاشان ئەو هەموو خەتاکەی خستە سەر موهاجیرەکان. وتم تێناگەم مەبەستت کێیە؟ وتی مەبەستم لەو کەسانەیە کە دژی سۆڤیەتن.

1946/12/14 تەق و تۆق کە دەمەو ئێوارە لە شار کەمتر ببووە سەر لە بەیانیەکەی بە هێزی نوێ دەستی پێ کردەوە. باندیتەکان بە سەرۆکایەتی کۆنەپەرستان و ئەوانەی کە لە تارانەوە نێردرابوون کاتێک زانییان کە سەرکوتکردنی وەحشیانەی دیمۆکراتەکان هەمووی لە لایەن هاشمی و کاربەدەستانی تارانەوە سەرچاوە و پشتیوانی لێ دەکرێت. زیاتر دژی دیمۆکراتەکان هارکرابون و هێرشیان دەبردنە سەر. کوشتن و گرتن و تالاَنکردن زیاتر لە رابوردو پەرەی سەند و شێوەیەکی بەردەوام و رێکخراویی بەخۆوە گرت و بێبەزەیانەتر دەکرا. بە پێی ئەو هەوالانەی کە بەدەستمان گەیشت فەرماندە نیزامیەکان سوپاسیان لەو کەسانە کردوە کە پێشوازی گەرمیان لێ کردوون و بەرخ و گایان بۆ سەر بڕیون. بەڵام ئەوانە زۆر لەوە نارازین کە لە شار دیمۆکراتی و

موهاجیری کەمیان سەر بڕیوە. هەروەها هەواڵمان پێ گەیشت کە لە تەواوی شارەکانی ئازەربایجان کۆنەپەرستان بە دڵی خۆیان دەجولێنەوە. لە ورمی دەستیان داوەتە تاڵانکردنی گوندە ئەرمەنی و ئاسوریە نشینەکان. شتێکی ئاشکرایە لەبەر ئەوە ئەرمەنیەکان لە ناو ئەوانە پێشکەوتووترین مرۆڤ هەیە و لە ناونیشاندا دیمۆکرات زۆرە.

گرتن و ئازاردانی خەڵکی سۆڤیەت و ئەوانەی کە لایەنگری سۆڤیەتن بە هاتنی سوپای ئێران پەرەی سەندوە. هاشمی بەڵێنەکەی خۆی بەجێ نەگەیاند پۆستەکانی پاسەوانی بۆ ناوەندی کولتوری، ئێران سوڤ ترانسپورت، نەخۆشخانەی سۆڤیەت دانەنا کە هەموو رۆژی گەمارۆ دەدرێن و دەیانەوێ بێنە ژورێ و داگیریان بکەن و خەڵک بکوژن و تاڵان بکەن. هەڕەشە کردن لە خەڵکی سوڤیەت زیاتر بووە. هێندێک گروپی باندێت دەستیان داوەتە خۆپێشاندان دژی سۆڤیەت. لەم پەیوەندیە دا یاداشتێکم بۆ ئوستاندار جاوید نارد. لەم یادداشتە دا دەست نیشانی ئەوەم کرد کە بە هاتنی سوپای ئێران هێرش و مەترسی بۆ سەر بەرژەوەندیەکانی یەکێتی سۆڤیەت زیاتر بووە و هاشمی ئەو بەڵێنانەی کە لە پێش چاوی ئوستاندار دابیوو بەجێی نەگەیاند. وەڵامدەر یا بەرپرسی ئەو هەموو کردەوانە بە ئەستوی فەرماندەی هێزەکانی ئێران و کاربەدەستانی خۆجێییە.

دوای نیوەڕۆ بە مەبەستی سەر لێدان لە دامودەزگاکانی خۆمان چوومە ناو شار بۆ جارێکی تر سەردانی ئوستاندارم کرد. لە شار تاڵان بەردەوامە لاشە لە سەر خیابانەکان کەوتوون نزیک بە بارەگای پارتی دیمۆکراتی ئازەربایجان ئاگر کراوەتەوە لە وانەیە ئارشیوەکەی ئەم پارتیە بسوتێنن. ئەگەر وا بێت باشترە رژێم کەمتر لە چالاکی ئەم پارتیە دەزانیت و خەڵک کەمتر توشی گرتن و کوشتن دەبن.

پێیان راگەیاندین کە جاوید و شەبۆستەری بە پاسەوانەوە دەنێردرێن بۆ تاران. بەڵام لە ئەنجامدا هەر توانیم ئەوانە ببینم. ئەوانە هێشتا لە ئوستانداری بوون. چاوپێکەوتنێکی ناخۆش بوو. من شتێکم نەبوو بۆیان کە دڵخۆشیان بدەمەوە، جاوید و شەبۆستەری بەروالەت ئارام و لە سەرخۆ بوون، بەڵام زۆر پەرۆش بوون، جاوید کاتێک لە سەر کوژران و گولەباران کردنی هاوڕێیانی خۆی لە ناو پارتی دەدوا فرمێسک بە چاویا

دەهاتە خوارێ. فروفێڵ و درۆ و دەلەسەی شا و قەوام دوای ئەو هەموو حیکایەت و بەڵێنانەی کە دابوویان بێشەرمانە و جێ سەرسورمان بوو.

1947/2/19 ئیمرۆ لە مەیدانی شاری تەورێز دوو دیمۆکراتیان هەڵواسی قومانـدانی(فـەرمانـدەی) پێشوی شـاری تـەورێـز و ئـەوی تریـان کاپیتـانی سـوپای ئـازەربایجـان و ئـەرمـەنـیـە. شوێنی لـە دار دانـەکـەیـان نزیکی پـەیکـەرەکـەی شـا بـوو /پەیکەرەکەی شایان کاتی خۆی لابرد بوو و لـە باتی وی پـەیکـەری ستتار خانیان دانـا بوو. پاش گرتنەوەی تەورێز کۆنەپەرستان پەیکەرەکەی ستتار خانیان تێکوپێک دا و پەیکەرە کەی شایان هێنایەوە جێ/.

لە دار دانی ئەو دوانە لە تەنیشت پـەیکـەری شـا شتێکی سیمبولی بـوو. بـەڵام مێژو دەزانێت کـە جێگایـان دەگۆردرێـت بـە لـە داردانـی کـەبیـری و ئـەوانـی تـر تـاقمی کۆنـەپـەرسـت و لایـەنگرانـی فاشیزم زۆر ترسـاون. کاتێـک دەبیـنم لـە سـەر بڕیـاری کوشتنی کـەسـانێک وەک فـەریدونی ئیبراهیمی و موحـەمـەد و سـەدری قـازی دەدرێت ئـەمن پێم وایـە کـە چیتر مرۆڤێکی بـە کولتـور و پێشرەو ناتوانێت لـە ئێـران بژێـت و هەناسە بکێشێت.

پالکوڤینک باتمانقولیچ کە پێشان خۆی بـە ئـاڵمانیای فاشیست فرۆشتبوو و ئێستا لـە خزمـەتـی ئـەمـەریکایـەکانـە شـەرم ناکـات و مامـەڵـە دەکـات کـە بـۆ ئـازاد کردنـی دەستگیرکراوێک نـەفـەرێـک چـەندی بـدەنـی. پاشـان دوبـارە هـەر ئـەو ئـازاد کراوانـە دەستگیر دەکرێتەوە تا بە بەرتیلیکی تر ئازاد بکرێنەوە.

1947/2/18 چوومە لای سوتوون کۆنسوڵی ئـەمـەریکا لـە تـەورێز /لـە وەڵامـی هاتنـەکـەی لـە1947/2/14/ وتـووێژەکانمـان گشتی بـوو بـەڵام لـە کۆتـایی قسەکانمانـدا سـوتوون باسـی کوردسـتان هێنایـە کایـەوە بـە بیـروڕای ئـەو کێشـەی کـورد دەکـرێ چارسەر بکرێت ئەویش بە یەکخستنی کوردی ئێران و عێراق و تورکیا و کوردەکـانی تر لە دەوڵەتێکی ئۆتۆنۆمی.

وەک ئاشکرایە فیکرەی کوردستانی مەزن لە لایەن ئینگلیسەکانـەوە پشتیوانی لێکرا و دەکرێـت مـەبـەستی سـەرەکـی ئـەم بیرۆکـەیـە بـۆ بـەکارهێنـان دژی ئـازەربایجـانی دیمۆکرات و دژی دەوری ئێمە لە باکوری کوردستان بوو.

لە وتەکانی سوتوون زەحمەت بوو تێبگەین ئایا ئەمەریکایەکان پشتیوانی لەم فیکرە دەکەن یا نا؟ هەروەها بە روونی نازانم بیرورایەکی یەکگرتوویان بە ناو "کوردستانی مەزن" نێوان ئینگلیسەکان و ئەمەریکایەکان هەیە.

لە سەر ئەم شتە من بە گشتی بیرورای خۆم وەک تاکە کەس بەم چەشنەی خوارەوە دەربری:

1- بە بۆ چۆنی من زۆر زەحمەتە باسی "کوردستان مەزن" وەک دەوڵەتێکی سەربەخۆ ئەویش لەم بارودۆخە سیاسی – ئابوریە و ئاستی کولتوری کوردان بکرێت.

هیچ هەلو و مەرجێک بۆ جێبەجێ کردنی ئەم ئەرکە واتە نە شروتی مێژویی و نە ئابوری نیە. ئاخر نابێت ئێستا لەم قۆناغە پێشکەوتنەی مێژو بە جیدی باسی یەکگرتنی کوردەکان لە دەوڵەتێکی سەربەخۆ و یەکگرتو بکرێت ئەویش ئەو عەشایر کوردە کوچەر و وەحشیانەی کە پاشماوەی تایفەگەرییان پاراستوە.

هەندەی پێ نەچوو پاش ئەو چاوپێکەوتنەمان لەگەڵ جاوید و شەبۆستەری ناوبراوان لە ژێر حمایە بەری کران بۆ تاران لە 1946/12/15 بارودۆخەکە وەک دوێنێ بوو. هاوولاتێکی ئێمەیان بە ناوی ئەبولفەز عەباسوفیان گرتبوو. لە سەر داخوازی ئێمە ئازادیان کرد.

بۆ رزگارکردنی سکرتێری کۆنسولخانە سەنگینوڤ و هەوالدەری تاس مەمەد دوڤم لەگەڵ برای عەباسۆف نادرە پۆلیسخانە بۆ ئەوەی لەوێش هەوڵبدەن بزانن دەنگوباسی ئەوی چییە و تەماشا بکەن لەوێ چ باسە. بە گوێرەی گێرانەوە خەڵکێکی یەکجار زۆر گیراون و نزیکی پۆلیسخانە ژمارەیەکی زۆر لە کەس و کاری ئەوانە کۆبوونەتەوە. هەروەها دەرکەوت کە ماڵی هاوولاتی ئێمە بە ناوی سەرکیسیان تالان کردوە و تا دووسەد هەزار ریاڵ زیانی لێ کەوتوە.

لە 1946/12/16 شار هەندێک ئەهوەن بۆتەوە، تەق و تۆق کەم بۆتەوە بە ئاشکرا خەڵک ئازار نادەن بەلام گرتنی خەڵک یەکجار پەرەی سەندوە. دەنگوباسی وا لە سەر گرتنی هەندێ ناوداری دیمۆکرات گەیشتوە وەک فەریدونی ئیبراهیمی، دوکتور میهتاش، بازرگانی و هتد.

لە 1946/12/17 بە روالەت هێمنایەتیەیە. چاوەڕێ دەکرا فەرمانبەران و خەڵکی سۆڤیەتی دانیشتو لە تەورێز دەست بە کاری ئاسایی خۆی بکەنەوە بەڵام بۆ ئێوارە هاوڕێ ئەبولوف فەرمانبەری ئێران سوڤ ترانسپۆرت لە کاتی هاتنە دەرەوەی لە سینەما واتە لە نزیک کۆنسوڵخانە هێرشی دەکرێتە سەر و زۆری لێ ئەدەن. فەرمانبەرانی کۆنسوڵخانەکە گوێیان لە هاوار و گریانی کوری ئەبولوف دەبێت رادەکەن و بە هانایەوە دەچن و 3 نەفەر لەو پێنج باندانەی کە هێرشیان کردبووە سەر **دەگرن**. بۆ ئەوەی لە دەستیان دەرنەچن دەیانهێننە ناو کۆنسوڵخانەوە. هەتا تەحویلی فەرماندەی هێزەکان دەدرێنەوە ئەوانیش باشیان کوتا بوون. فەرماندەی هێزەکانی ئێران هاشمی باندیدەکانی بە لێدانی هەزار دار سزا دا. گەرچی ئەم سزادانە ناوەرۆکێکی سیمبولی یا روالەتی هەبوو. ئێمە گەرچی باوەرمان بە هاشمی نەکرد. دوای چەند رۆژ ئێمە ئەوانەمان لە سەر خیابان دیت و زۆریش بە دەماخ بوون. هەندێک وای بۆ دەچوون کە هێرشیش بۆ سەر من ئامادە کرابوو. لە بەر ئەوەی کە من و ئەبولوف لە یەک دەچین.

1947/2/18 لە چاوپێکەوتنی لەگەڵ کۆنسوڵی تورکیا خەشەک و جێگرەکەی سەلیم بەگ ناوبراوان لە بارودۆخی ئازەربایجان رازی نین. دەیویست شت لە بارەی بارودۆخی کوردستانەوە بزانێت و دەیگوت کە لەوێ کوردەکانی دژی سوپای ئێران بەربەرەکانی دەکەن.

هەر لەم رۆژە بە دەستوری هاوڕێ ویشینسکی چوومەلای ئوستانداری نوێ عەلی مەنسور و پێم وت لە رەزائیە تابلوی کۆنسولخانەی ئێمەیان هێناوەتە خوارێ. بەڵێنیدا لەم بارەوە هەنگاوی پێویست هەڵگرێت.

بزووتنەوە لە پیناوی "کوردستانی مەزن" بێگومان ئەنجامەکەی دەبێتە بزووتنەوەیەکی جیاخوازانە(سیپاراتسیتانە) لە ناو خێڵەکانی تری کورد و هەر بزووتنەوەیەکی ناسیۆنالیستانە لە ناو کوردەکانی دانیشتوی ئێران و زیان ئەگەیەنێتە ئێران و دەبێتە هۆی لاواز بوونی دەوڵەتی ئێران. لە بەر ئەم هۆیانە ئێران و دەوڵەتانی کە کوردیان تێ دەژین ناتوانن لەگەڵ یەکگرتنی کوردەکان بن. بۆ دروستکردنی

دەوڵەتی کوردی لەم کاتەدا ململانێکی چارەسەر نەکراو نێوان ئەو دەوڵەتانە هەیە کە کوردیان تیا دەژێت.

ئایا بەراستی میستەر سوتوون باوەری بەوە هەیە کە دەوڵەتی کوردی دەتوانێت وەک دەوڵەتیکی سەربەخۆ دروست ببێت. خۆش باوەری یا باوەرێکی وا ساکارانە جێی رێزە. بەڵام لە پراکتیکدا جێبەجێ ناکرێت. کوردستان حەتمەن دەبێ بە یەکێک لە زلهێزەکانەوە ببەستریتەوە.[1]

کۆنسوڵی سۆڤیەت لە تەورێز

کراسنیخ . ئا.

لە یادداشتەکانی کۆنسوڵی سۆڤیەت لە تەورێز کراسنیخ

ژمارە 19

29ی یانوری 1947 لە وەڵامی سەردانەکەی کۆنسوڵی ئینگلیس کارس منیش چوومەلای. کارس چەند پرسیاری لە سەر ئازەربایجان هێنایە گورێ. وتی کە ئوستانداری تەورێز و فەرماندەی هێزەکانی ئێران نیگەرانی ئەوەن کە نەیانتوانیوە و ناتوانن ئەو چەک و تەقەمەنیەی کە لای دانیشتوان هەیە کۆبکەنەوە و دانیشتوانیش خۆیان چەک تەسلیم ناکەنەوە و هەروەها تا ئێستا نەیانتوانیوە دیمۆکراتەکان هەموویان بگرن(؟!) منیش بەراستی سەرنجی ئەوەم داوە کە فەرماندەی هێزەکانی ئێران جاروبار بە رادیۆ داوا لە خەڵک دەکات کە چەکەکانی خۆیان تەسلیم بکەنەوە و هەروەها دیمۆکراتەکانیش بناسێنن بە کاربەدەستانی دەوڵەت و تەحویلیان بکەنەوە. بەڵام ئێوە جەنابی کارس دەزانن کە چەند زەحمەتە دەوڵەتی ئێران چەک لە دانیشتوان کۆ بکاتەوە. بۆ وێنە لە عەشایری باشوری ئێران و کوردەکان وهتد. من پێم وایە کۆکردنەوەی

[1] ئارشیفی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی روسیای فیدراتیفی فوندی 094دۆسیەی 49پاکەتی369 کۆپیەی 44 ل ل 6-60

چەک لەم لایەنانەش ئاسانتر لەوانەی ئازەربایجان نیە. بەڵام سەبارەت بە گرتنی(؟!) تەواوی دیمۆکراتەکان کێ ژمارەی ئەوانە دەزانێت کە چەندن؟

کارس لەم بارەوە باسی پراکتیکی خۆیان لە هێند کرد کاتێک کە دەسەڵاتداران دەیانویست لە گوندێک چەک لە خەڵک بستێننەوە کە سەرکەوتو نەبوون. پاشان کارس باسی دەست پێکردنەوەی بەرتیل و مەوادی موخەدری کرد کە کاربەدەستانی ئێران لەگەڵ خۆیان هێناویانن.

سەبارەت بە تالان کردنی ماڵە ئەرمەنی و ئاسوریەکانی لە ناوچەی ورمی کرد و وتی لە وانەیە هۆکەی جیاوازی ئایینی بێت. منیش وتم پێم وا نیە زەمینەی ئایینی هەبێت و ئەگەریش وا بێت تەنیا ئەم هۆیە یا هۆی سەرەکی نیە. لە بەر ئەوە لەم چەند ساڵانەی دوایی هیچ گێرە و کێشەیەکی ئایینی لەم ناوچەیە نێوان دانیشتوانی ئەوێ روی نەداوە و لەمێژە شەڕی نێوان ئاینەکان نەماوە. من پێم وایە تالان کردن و تەنگ پێ‌هەڵچنینی ئاسوری وئەرمەنی لە ناوچەکە هۆی سیاسی هەیە. لە بەر ئەوە ئەو گەلە لە باری پێشکەوتن و دیمۆکراتیەتەوە پێشرەوترن. هەر بۆیە ئەوانە بوونەتە قوربانی کۆنەپەرستان و خەڵکی دواکەوتوو و فاناتیزمیان دژی ئەوان هانداون.

کارس وتی کە هەواڵم پێ‌گەیشتوە کە لە عێراقەوە برای مەلا مستەفا عەشایری نوێ بۆ یارمەتی دانی ناوبراوی هێناوە و خۆیان بۆ بەربەرەکانی ئامادە کردوە لە بەر ئەوە کوردەکانی عێراق لە چاو کوردەکانی ناوچەی (ئێران) دڵنیا ترن.

من بۆچونێکی وام بۆ دروست بووە کە پەرەسەندنی بەربەرەکانی کوردەکان دژی سوپای ئێران بە دەستی ئینگلیسەکان بێت. هەروەها وا بیر دەکەمەوە کە ئینگلیسەکان خەریکن لە ناو کوردەکانا جێ پێی خۆیان بەهێز بکەن و هەوڵ ئەدەن کە نەتەنیا لای رژێمی ئێران چەک لای کوردەکانی ئێران بهێڵنەوە بەڵکو زیاتر چەکداریان بکەن. دوور نیە کە هاتنی باوک ژنی مەلا مستەفا لە عێراقەوە بە یارمەتی ئینگلیسەکان بووە. شک و گومان لەوەدایە کە نە عێراق و نە ئینگلیسەکان تا ئێستا هیچ هەنگاوێکیان بۆ ئەو هاتنە خودسەرانەی عەشایری نوی کورد لە عێراقەوە بۆ ئێران هەڵناگرن. هەر چەند کە سەروکۆلە مەزاج دیمۆکراتەکانی عەشایری کورد گیراون و دەوری ئێمە ئێستا لە ناو کوردەکان نەماوە و تێکچووە.

وتوویژی ئیوانۆف.ن ڕاوێژکاری بالیوزی سۆڤیەت لە ئێران لەگەڵ پیرنیا جێگری سەرۆک وەزیرانی ئێران 25ی یانوری 1947 ژمارە 83

لە لایەن سەفارەتەوە چوومەلای لە تەلاری (قەسری)گوڵستان و سەبارەت بە سەفەرەکەی بۆ ئازەربایجان روونکردنەوەیەکم ویست هەروەها لە سەر کاروباری دەوڵەت لە ئازەربایجان پرسیارم کرد. لە سەر ئەنجامی ئەو لێکۆلینەوەیە کە بڕیار بوو کاربەدەستانی دەوڵەتی ئێران لە ئازەربایجان ئەو کەسانە سزا بدەن کە هێرشیان کردبووە سەر دامودەزگاکانی سۆڤیەتی و خەڵکی سۆڤیەتی هەروەها قەرەبو کردنەوەی ئەو زیانانەی کە لەو دامودەزگا و خەڵکی سۆڤیەت لە دیکابری 1946 لە ئازەربایجان کەوتوە. پیرنیا وتی کە هەر چەن زیانتان پێگەیشتوە تا 14ی دیکابری 1946 ئێمە بەرپرسیار نین واتە تا هاتنی سوپای ئێران بۆ تەورێز. منیش وتم ئەو زیانەی کە بە ئێمە گەیشتوە 2200000(دوو ملیۆن ودووسەد هەزار) ریاڵی ئێرانیە.[1]

ڕاپۆرتی کراسنیخ کۆنسوڵی سۆڤیەت لە تەورێز

13ی دیکابر کاتژمێری 17 سوپای ئێران هاتە ناو تەورێزەوە. فەرماندەی ئەم هێزە ژێنراڵ هاشمی‌یە کە بۆ کاتژمێری 20 هەمان رۆژ هاتە لای من و بەڵێنی پێدام کە هەموو هەنگاوێک بۆ پاراستنی بەرژەوەندیەکانی هاوسی مەزن و دۆستی ئێمە واتە یەکێتی سۆڤیەت هەڵگرێت و بەڵێنی دا کە پۆستی پاسەوانی بۆ نەخۆشخانەی سۆڤیەتی ناوەندی بازرگانی، ناوەندی کولتوری، ئێران سوڤترانسپۆرت وهتد نزیک بە کۆنسوڵخانەدا بنێت. ناوبراو وتی کە ئامادەیە نزیک بە کۆنسولخانە پۆستی پاسەوانی دابنێت. منیش وتم سوپاس بۆ کۆنسوڵخانە پێویست ناکات. لەم چاوپێکەوتنەدا ئوستاندار جاوید و سەرۆکی پارلەمانی ئازەربایجان شەبۆستەری بەشدار بوون. چواردەی دیکابر تێکهەڵچون لە شار پەرەی سەندوە هێرش بۆ سەر داموودەزگاکانی سۆڤیەتە و خەڵکی سۆڤیەتی بەردەوامە. ئوستاندار لە سەر ئەم روداوە بە شێوەیەکی رەسمی پرۆتیستی

---

[1] ئارشیفی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی روسیای فیدراتیڤی فۆندی 094 کۆپیەی 38 دۆسیەی 49 ل4

خۆی بۆ ژێنراڵ هاشمی راگەیاند. هەمان رۆژ من چوومەلای جاوید و شەبۆستەری بەڵام لەراستیدا ئەوان گیراون و دەست بەسەرن. 13ی دیکابریش کەبیری دەگرن.

21ی دیکابر کۆمسیۆنێک بە سەرکردایەتی پیرنیا هاتە تەورێز. لە 22ی دیکابر لە سەر داخوازی وی چوومەلای پیرنیا. پیرنیا وتی من لە لایەن دەوڵەتی ئێرانەوە بۆ لێکۆڵینەوەی ئەو زەرەر و زیانەی کە بە سۆڤیەت و خەڵکی سۆڤیەت کەوتوە هاتومەتە تەورێز.[1]

(لە کۆمەڵە بەڵگەیەکی تر باسی تالانکردنی سەروسامانی خەڵکی سۆڤیەتی و داموودەزگاکانی لە ئازەربایجان دەکات تەنانەت هێرش بۆ سەر ماڵەکانیان لە تەورێز و شارەکانی تر گرتن و دار لێ دانیان لە لایەن پاسەوانەکانی رژێم کە بە پێویستم نەزانی دووپاتیان بکەمەوە) (نووسەر)

ئینگلیسەکان هەوڵ ئەدەن لە ئازەربایجانی کوردستان خۆ بەهێز بکەن. لە رێگای کوردەکانەوە وەک عەشایرەکانی باشوری ئێران ئەوانە هێز و پالپشتی خۆیان ئەدۆزنەوە کە دەوڵەتی ئێرانیش ناچارە لە سەر ئەم هێزە حساب بکات. بەڵام وادیارە ئینگلیسەکان نایانەوێ دەوری خۆیان لە کوردستان لەگەڵ ئەمەریکایەکان بەش بکەن. هەر بۆیە ئەمەریکایەکان بۆ جێ پێ قایم کردنی خۆیان لە کوردستان زوو زوو هاتوچۆی ئەوێ دەکەن.[1]

لە چاوپێکەوتنم لەگەڵ کۆنسوڵی تورکیا کازم خەستک لە 30ی یانوری 1947 کازم بەگ پەروشی خۆی بەرامبەر بە روداوەکان دەربری و گوایا بە قسەی ئەو ئازەربایجانیەکان لە سەرەتاییترین مافی خۆیان بێبەشن. وتی: لە هیچ وڵاتیکی دونیا شتی وا نەبووە کە چەند ملیۆن مرۆڤ مافی ئەوەیان نەبێت بە زمانی زگماکی خۆی بدوێت و لێی یاساخ بکرێت. نابێ گەلێک ناچار بکرێت کە زمانی خۆی لە بیر بکات.

---

[1] هەمان سەرچاوە... ل 55

[1] هەمان سەرچاوە ل 71 – 70

ئـەویـش ژمـارەیـەکـی وا زۆر. لوبنـان و هـەنـدێ وڵاتـی تـر کـە ژمـارەیـان لـە ئازەربایجانیەکان کەمترە سەر بەخۆیی خۆیان هەیە. *

کازم خەستک لە درێژەی قسەکانی وتی کە پێویستە ئازەربایجانیەکان سەربەخۆیی نەتەوەیی خۆیان هەبێت. پاشان لە سەر بێبەزەیی کاربەدەستانی ئێران و کوێرەوەری گەلی ئازەربایجانی قسەی کرد و وتی: ئاشکرایە کە بارودۆخێکی ئاوا ناتوانێت زۆر درێژە بکێشێت و لە ئازەربایجان بزووتنەوەی نوی سەر هەڵدەدات.[2]

چاوپێکەوتنی سکرتێری کۆنسوڵی سۆڤیەت لە تەورێز سەنگینوڤ لەگەڵ بەرپرسی بەڕێوەبەرایەتی پەروەردە و بارهێنان سادقی نەجات(نەژاد)

لەگەڵ هاورێ عەلی عەسکەروڤ سەرۆکی قوتابخانەکانی ئازەربایجانی سۆڤیەتی لە 3ی فیورال 1947 چوینە لای نەجات. وتم کە ئێمە (سۆڤیەتیەکان) لە 1944 قوتابخانەمان لێرە (ئازەربایجانی ئێران) دروست کرد تا ئێستا 320 قوتابی تێدا دەخوێنن کە زۆربەی لەوانە ئازوری و ژمارەیەکی کەمیان ئەرمەنیە. خوێندن بە زمانی ئازەرییە و لە پولی سێهەمەوە خوێندن بە زمانی فارسی دەست پێدەکات. /پەرتوک و قەڵەم و کاغەزیان لە ئازەربایجانی سۆڤیەتەوە بۆ هاتووە. [3]

راپورتی کراسنیخ کۆنسوڵی سۆڤیەت لە تەورێز سەبارەت بە بارودۆخی موهاجیر یا پەناهەندەی دانیشتوانی ئازەربایجان پاش هاتنی سوپای ئێران بۆ تەورێز

تەنیا لە شاری تەورێز زیاتر لە دە هەزار موهاجیر هەیە کە زۆربەیان ئازەری و روس و ئوکرائینی و تاتارە ئەمانە هەموویان دانیشتوانی ئێران بوونە و تەنیا لە 1942 3هەزار نەفەر لە وانە داوای پەناهەندگیان لە ئێمە (سۆڤیەت) کردوە و لە نێوان

---

* رژیمی تورکیا لە کاتی پێگرتن و پەرەسەندنی بزوتنەوەی رزگاریخوازی گەلی ئازەربایجان لە ئێران لە هیچ پیلان و دژایەتێک درێغی یان نەکردووە و لە باتی ئەوەی یارمەتی یان بدەن لە گەڵ رژێمە داگیرکەرەکەی ئێران بۆ لە ناو بردنی ئەم بزوتنەوەیە ئەو پەری هاوکارییان کرد کەچی پاش نەمانی دەسکەوتەکانی ئازەربایجان فرمێسکیان بۆدەرژێنن.(نووسەر)

[2] هەمان سەرچاوە ل 73

[3] هەمان سەرچاوە ل 71 – 70

1946 – 1945 2هەزار نـەفەری تر لـە کۆنسوڵخانـەی ئێمـە داوای پەناهەندەگییان کردو و داخوازیان نوسیوە بەڵام وەڵامیان وەرنەگرتوەتەوە. ئەگەر لـە رابوردو دا هۆی گەرانەوەیان بۆ سۆڤیەت لە بەر بێکاری بوو بـەڵام ئێستا تـەنـگ پـێهەڵچنین و زوڵم و زۆر و گرتن و کوشتن لە لایەن کاربەدەستانی ئێرانەوە بۆتە هۆی داخوازەکە گوایا لـە بزووتنەوەی ئازەربایجان بەشداری چالاکانەیان کردوە.

لە داخوازییەکی بە کۆمەڵ کە دە نەفەر ئیمزایان کردوە لـە رێکـەوتـی 15ی یـانوری 1947 دەنوسن:

"پیاوەکانمان کوژراون ئێمـە لـە برسیەتـی و سـەرمـا دەژین، منالـەکانمـان لـە برسـانا دەمرن، تەواوی سەروسامانیان تالان کراوە، لە ناو دەچین، رزگارمان بکەن".

لە 4ی فیورالی 1947 دەستەیەک لە ژنانی موهاجیر رادەگەیەنن:

"ئێمە روسین و ئافرەتی چارەرەشین لە بەر منداڵ و مێردەکانمـان کـەوتینـە وڵاتێکـی بێگانـە واتـە ئێـران دوای هـاتنی سوپای ئێران بۆ ئـازەربایجـان بـاری ژیانمـان هـەنـدە ناخۆش و پڕ لە کولەمەرگـیە کە لە نوسیندا نایەت. لە هەموو شوێنێک راومـان دەنێن و دوامان دەکەون. سوکایەتیمـان پـێ دەکـەن. بـێکار و برسیین. ئێمـە بـە بـێپشتیوان بـە شێوەیەکی سووک لە ناو دەچین. ژیانی ئێمە و منالەکانمان لـە دەستی ئێوە دایـە. دەستی نیشتمانی بەهێزە. ئێمـە بـەڵێن و پـەیمـان بـە دایکی نیشتمان سۆڤیەت و باوکمـان ستالین دەدەین کـە بـە پـاکی خزمـەت بکـەین و فێر بین بۆ بـەرژەوەندی نیشتمانمان یـەکێتـی سۆڤیەت".

کراسنیخ چەند وێنەیەکی تر لەم بارەوە دەهێنێتەوە:(نووسەر)

"لـە نامـەیـەکـی تـر بـە ئیمـزای 48 نـەفـەر دەنوسـن کـە گاڵتـە بـە ئێمـە دەکـەن، خۆشەویستەکانمان، کوران و پیاوانمان دەگرن و دەکوژن، لـە بـازار و دوکانـەکان هیچ شتێک بە ئێمە نافروشن، لە ماڵەکانا دەرمان ئەکەن. کاربەدەستانی ئێرانی ژمارەیەک لـە خەڵک کە روون نەبوو بە تاوانی سیخوری بۆ سۆڤیەت زیندانی دەکرێن. ژمـارەیـەک لەو خەڵکە دوای شۆرشی ئۆکتوبەر 1917 و هەندیک لـە 1938 ژمـارەیـەک لـە بـەر کار و یا خۆ پێکەوە نانی بنەماڵە یا خۆ کار کردن لە دامودەزگاکـانی سۆڤیەت لـە ئێران هەڵگیرساونەتەوە.

کراسنیخ دەنوسێت ئێمە وەزارەتی دەرەوەی خۆمان لەم بارەوە چەند جار ئاگادار کردۆتەوە بەڵام وەڵامێک نیە نە پۆزەتیڤ و نە نێگەتیڤانە.[1]

راپۆرتی کراسنیخ بۆ بالیۆزی یەکێتی سۆڤیەت و بەرپرسی بەشی رۆژهەڵاتی ناوەراستی وەزارەتی دەرەوەی یەکێتی سۆڤیەت سیچیڤ لە 13ی 1947.

نامەی خوارەوەتان ئاراستە ئەکەم کە لە لایەن هاوڕێ شەریف لێیەوە کە نوێنەری ناوەندی پەیوەندیەکانی کولتوری سۆڤیەت لە ئازەربایجانی ئێرانە و لە 10ی فیورالی 1947 نوسراوە.

"بە پێی ئەو بڕیارەی کە پێکەوە دامان لە 1947/12/9 چوومە ماڵی سەرۆکی بەشی پەیوەندیەکانی کولتوری سۆڤیەت لەگەڵ ئازەربایجان سەفوەت. جەنابی سەفوەت هێشتا هەر نەخۆشە و لە سەر جێ کەوتوە و زۆر نارەحەت بوو بە سەردانەکەم پێی دەکەنی و دەگریا لە خۆشی یانا. بەم چەشنە دەستیکرد بە قسە کردن: "دوای هاتنی هێزەکانی ئێران بۆ تەورێز هەندێ چەکدار رژانە ناو ماڵەکەم و دەستیان بە لێدان و تێکوپێک دانی ماڵەکە کرد. هەموو سەروسامانیانمی تالان کرد. جگە لە فەرشێک کە بە دیوار دا هەڵواسرابوو.

کاتێک لێیان ئەدام دەیانگوت "دەبخۆ" بەڵشەویک تۆ پاداشت وەرگرت، کۆمۆنیست".

بە قۆنداخ لە سەریان دام و بریندایان کردم کە تا ئێستاش ساڕێژ نەبووە. دوای لێدان منیان بردە پۆلیس. لەو رۆژەوە تا ئێستا نەخۆشم و هەست بە لاوازی دەکەم. سەرەرای ئەوەی کە ناوی ئەو کەسانە لای کاربەدەستانی خۆجێیی ئاشکرایە تا ئێستا هیچ هەنگاوێکیان بەرامبەریان هەڵنەگرتوە و لە سەروسامانەکەی من هیچیان نەگیراوەتەوە و تاوانبارەکان سزا نەدراون ناوبراو وتی کە ئەم تاوانە کاتێک روی دا کە سوپای ئێران و دەسەڵاتداران لە شار بوون.

هاوڕێ سەفوەت داوای زۆری کرد کە ئەم بە سەرهاتە بگەێننە هاوڕێیان کامینوڤ و میرجەعفەر باقیروڤ. ناوبراو زۆر لەو بارودۆخەی ئێستا تەورێز

[1] لە هەمان سەرچاوە........لاپەرەی76- 78

نارازییە. خۆسەری کۆنەپەرستان، گرتن، کوشتن و راونان و بەدوا کەوتن، ترساندنی خەڵک کە لە هەلومەرجێکی ئاوا مرۆڤ ناتوانێت هەست بە ئارامی و سەلامەتی خۆی بکات و لە دواییدا وتی "شتێکی وا باشتر لەوانە چاوەروان نەدەکرا".

ژیانی مادی وی باش نیە، ناوبراویان لە کار دەرکردوە و هیچ شتێکی نیە پێی بژێت.[1]

لە یادداشتنامەی رۆژانەی کۆنسوڵی سۆڤیەت کراسنیخ لە تەوریز 14ی فیورالی 1947 ژمارە 27

10ی فیورالی 1947 سەردانی دوخیرم کرد کە لە تارانەوە هاتوە کە بۆ شێوەیەکی کاتی هاتوە و جێگری سوتوون کۆنسوڵی ئەمەریکا لە تەورێزە. دوخیروتی کە ئەو ئێستا لە سەفارەتی ئەمەریکا لە تاران کار دەکات و ئیشوکاری لە سەر عەشایری باشوری ئێران و کوردەکانە. ناوبراو لەم رۆژانە لە ورمی بووە پرسیارم لێ کرد. دەنگوباسی ورمی چیە ئایا لەوێ هێمنایەتیە؟

دوخیر وتی: "ئێستا لەوی هێمنایەتییە بە روالەت، بەڵام لەراستیدا هێشتا وانیە راونان و ئازاری دانیشتوانی ئەرمەنی و ئاسوری بەردەوامە بەڵام ئەو پێی وایە کە دوای گەشتەکەی بۆ ئەوێ ئێستا ئەو ئازار و زوڵم و زۆرە کەم بۆتەوە. دوخیر هەروەها وتی بەداخەوە لە ئێران سیاسەتی دەوڵەت لە توندرەویکەوە بۆ توندرەوێکی تر دەگۆردرێت هەر چەند دوخیر لە کوردستان بووە. من پرسیارم لێ کرد کە مەزاج (دەنگوباس یا روحیەی) سەرۆکەکانی کورد چۆنە، دوخیر وتی کە بارودۆخی کوردستان هێشتا دیار نیە و ناوبراو بە شێوەیەکی نێگەتیڤیانە.

سیاسەتی دەوڵەتی ئێران بەرامبەر بە قازی موحەمەد هەڵسەنگاند و وتی کە قازی موحەمەد پێشکەوتوترین مرۆڤە لە تەواوی کوردستان. لێرە من ئەوەم بۆ ئاشکرا بوو کە مرۆڤێک لە بەر ئەوەی کە پێشکەوتوانە بیر دەکاتەوە بە مەرگ تاوانبار بکرێت و ئەمە شتێکی ترسناک و سەرسام هێنەرە. دوخیر وتی بەڵێ قازی موحەمەد تاوانێکی نەکردبوو بەڵام ئەوەشی وت کە لە چاوپێکەوتنم لەگەڵ عومەر خان ناوبراو (عومەر

[1] لە هەمان سەرچاوە.....ل 81 و **82**

خان) وتی کە "یەک موو لە سەر قازی موحەمەد ناکەوێت و ئەگەر بێتوو بە پێچەوانە بێت تەواوی کوردستان رادەپەرێت". لەم هەموو وتنانە من بەو ئەنجامە گەیشتم کە ئەمەریکایەکان بۆ گۆڕینی بڕیاری لە داردانی قازی موحەمەد و براکەی هەنگاو هەڵدەگرن و ئەو حوکمە جێبەجێ نەکرێت. [1]

نامەیەک لە لایەن سەرۆکی بەشی رۆژهەڵاتی ناوەراستی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی یەکێتی سۆڤیەت بۆ کۆنسوڵی سۆڤیەت لە تەورێز کراسنیخ و بالیۆزی سۆڤیەت لە ئێران سادچیکوڤ 15 مارتی 1947

لە سەر وتووێژی ئێوە لەگەڵ کۆنسوڵی تورکیا لە تەورێز کازم خەستک لە رۆژی 1947/1/30

بۆچونی ئێوە سەبارەت بە چالاکی تورکەکان لە ناوچەکەدا لەوانە ئاژاوە نانەوە لە نێوان گەلانی ناوچە و بڵاوکردنەوەی بیروباوەری پانتورکیزم لە ناو ئازەربایجانیەکاندا راستە. هەر بۆیە دەبێ بایەخێکی تایبەت بەم کێشەیە بدەن و ئێمە لە سەر چالاکی تورکەکان لە ئازەربایجانی ئێران ئاگادار بکەنەوە. سەبارەت بە راگەیاندنی کازم خەستک کە وتویەتی ئەو بارودۆخەی ئازەربایجان لەوانەیە ببێتە هۆی بزووتنەوەیەکی نوێ ئاشکرایە شتێکی پراڤاکاسیونانەیە. ئێوە دەبوایا لە دەربرینی بیروباوەری خۆتان دورەپەرێزیتان کردبایا نەک پشتیوانیتان لە راگەیاندنی وا کردبایا لە بەر ئەوە وتنەکانی ئێوە سەبارەت بە "سەر هەڵدانی بزووتنەوەیەکی نوێ و دیمۆکراتیک لە ئازەربایجانی ئێران" لەوانەیە بە مەبەستی کەلک وەرگرتن لە چالاکی دژی سۆڤیەتی بێت. [1]

راگەیاندنی کراسنیخ 18ی مارتی 1947 ژمارە 53

سەبارەت بە دەربرینی دوژمنانەی هەندی خوێندکار کە لە باکو گەراونەتەوە و لە چاپەمەنیەکانی ئێران بڵاو بوونەتەوە.

---

[1] لە هەمان سەرچاوە....ل 83

[1] هەمان سەرچاوە....ل84

بڵاو کردنەوەی ئەم شتانە لە زمانی ئەو خوێندکارانەوە کە لە باکۆ گەڕاونەتەوە لە لایەن کۆنەپەرستانی خۆجی بۆ بڵاو کردنەوەی پڕاڤاکاسیای جۆراوجۆر و بوختان کردن دژ بە سۆڤیەت کەڵکی لێ وەرئەگیرێت. چاپەمەنیەکانی تەوریز یەک لە سەر یەک وتار و چاوپێکەوتنی دژی سۆڤیەتی ئەم خوێندکارانە بڵاو دەکاتەوە. ماوەیەک لەمەو بەر دەسەڵاتداران داخوازی دایکانی ئەو خوێندکارانەی کە کورەکانیان لە باکو خەریکی خوێندن بوون بۆ قەوام بڵاو دەکەنەوە و داوای لێ دەکەن کە بۆ گەڕاندنەوەی کورەکانیان لە باکۆ بۆ وڵات هەوڵ بدات.

هەروەها رۆژنامەی "اختر شمال" لە 16ی مارتی 1947 وتاری یەکێک لەو قوتابیانە بە ناوی کەریمی گول عەباس بڵاو کردبووە. ناوبراو لە باکۆ گەڕابویەوە. تێیدا دەڵێت کە ئەو خوێندکارە دیمۆکراتانە لە باکۆ دەستور لە پیشەوەری وەردەگرن و جێگا و ئیمتیازی تایبەتیان لە پەیمانگەکان یان لە ئەنیستیتوکانی ئەوی و هەروەها لە خەوگا (قیسمی داخیلی) هەیە و دەسەڵاتیان بە سەر قوتابیەکانی تری ئێرانیدا هەیە، نوسەری وتارەکە هەروەها بە دڵ رەشی باسی ژیانی دیمۆکراتەکانی ئازەربایجان لە باکۆ دەکات. رۆژنامەکە کە ئەم وتارەی بڵاو کردوتەوە لە سەر دێرەکەی و ناوەرۆکەکەی ئێرانیەکان لە داهاتوی پیشەوەری ئاگادار ئەکاتەوە. دوێنی رۆژنامەی "نهضت" وتووێژی یەکێک لەو کوردانەی بە ناوی حەبیب الله قاسملو کە لە باکو گەڕاوەتەوە لە چاپداوە و لە وەڵامی پرسیاری رۆژنامەوانەکە دەڵێ کە رۆیشتنی کوردەکان بۆ خوێندن بۆ باکو لە لایەن و بە دەستوری ژێنراڵ سۆڤیەتی ئاتاکیشیف بووە، پاشان نوسەر باسی خراپی ژیانی خوێندکاران لە باکۆ دەکات و باسی نانی رەش دەکات کە خواردویانە، ناوبراو هەروەها دەڵێ کاتێک کە خوێندکاران دەیانویست بگەڕێنەوە بۆ ئێران و لە کاربەدەستانی باکۆ داوایان کردبوو وەزیری پەروەردەی ئازەربایجانی دێت و هەڕەشەیان لێ دەکات. دوای ئەوەی ناوبراو دەگرن و لە سایەی سەری دەست تێوەردانی کۆنسوڵی ئێران ناوبراو ئازاد دەکرێت و دەگەڕێنەوە ئێران. قاسملو هەروەها باسی چارەڕەشی و خراپی ژیانی دیمۆکراتەکانی ئازەربایجان دەکات.[1]

---

1 هەمان سەرچاوە....ل88

بارودۆخی زیندانەکانی تەوریز وتوویژ لەگەڵ زیندانی ئازاد کراو لە تەوریز 25ی مارتی 1947

یوسف عەباس عەلی‌یڤ خەڵکی ئێران و فەرمانبەری ناوەندی کولتوری لە 11ی فیوراڵەوە بۆ 18ی مارت لە زیندانی تەوریز بووە دوای ئازاد بوونی عەلی‌یڤ باسی زیندانەکانی تەوریزی بەم چەشنە کرد:

لە تەوریز دوو زیندانی هەیە یەکێک سەربە بەڕێوەبەرایەتی پۆلیس و ئەوی تریان لە دەرەوەی شارە و بە زیندانی گەورە یا "شهر نو" بەناوبانگە.

12ی فیورال کاتێک منیان بردە زیندانی شار زیاترلە چوارسەد نەفەر گیراویان لە هۆڵی گەورە زیندان کۆکردبۆوە. بۆ هەر گیراوێک نیو میتر جێگای ئەدەنێ لەم جێگایەدا ئێمە دادەنیشتن، خواردنمان دەخوارد، دەنوستین و کاتمان دەبردەسەر. جگە لەوە لە ناوگیراوەکاندا توجارەت بە جێگاکانیش دەکرا. هەندێک جێگای خۆیان بە 15 تا 30 ریاڵ دەفرۆشت و بۆخۆیان شەورۆژ لە سەر پێ رادەوەستان. بە گیراوەکان جگە لە دووسەد گرام نان و هەندێک پەنیری سوێر و ئاوی گەرم هیچی تریان پێ نەئەدان. زۆربەی ئەو گیراوانە کە کەسوکاریان لە تەوریز نیە لە بەر تێر نەبوون و برسیەتی هەڵماسیون. هیچ شتێک بۆ بارودۆخی تەندروستی گیراوەکان ناکرێت نەخۆشەکان لە ناو زیندانیەکان کەوتوون و جیا ناکرێنەوە. خوێندن و نوسین بۆ زیندانیەکان بەربەست کراوە. تەنیا رێگا بە خوێندنەوەی رۆژنامەکانی "اطلاعات" و "شاهید" ئەدەن. بەرتیل و رەشوە وەرگرتن لە ناو کاربەدەستانی پۆلیسی زیندان باو و لە پەرسەندندایە، بۆ وێنە بۆ رێکخستنی دیداری گیراوەکان لەگەڵ کەسوکاری خۆیان کە لە پەنجا ریاڵەوە تا سەد ریاڵ رەشوە وەردەگرن. بۆ زیاد رۆیشتنی توالیت (ئاودەس) دە تا بیست ریاڵ بەرتیل وەردەگرن.

لە کاتی پرسینەوە لە گیراوەکان کە ئایانەوێ دان بەو تاوان و بوختانانەی کە بۆیان دروست کردون، پۆلیسەکان تا لە هۆش چۆن لێیان ئەدەن.

رۆژانە 10 تا 15 گیراو ئەهێننە ئەو زیندانە. لە زیندانی شاری ئەوێش هەروا بە بۆنەی ساڵی نوێوە لەم زیندانە هەموو گوێزرانەوە بۆ زیندانی گەورە و هەندێکیش

ئازاد کران. هەموو گیراوەکان بە سیخوری روس ناودەبەن یەکەم پرسیاریان لە وانە ئەوەیە کە چەندە لەگەڵ روسەکان ئیش دەکەن و سیخوری‌یان بۆ دەکەن؟

لە منیان پرسی بۆچی لەگەڵ روسەکان کار دەکەی؟ و پێیان وتم ئەگەر دان پێی نەنێیت گولەبارانت دەکەین. ماوەیەک لەمەوبەر ژێنرال زەرغامی سەردانی زیندانی کرد بەڵام نەهاتە هوڵی گەورەوە.

ئوستانداری پێشوی تەورێز دوکتۆر میهتاش و رێبەرانی تری پارتی دیمۆکراتی ئازەبایجان وەک دوکتور ئەورەنگ عەلی ماشین چی و رەحیمی بە جیا لە زیندان راگیراون و لە ژێر ئەشکەنجە دان. من کە مانگێک زیاتر لە زیندان بووم وورەی گیراوەکان یەکجار زۆر باشە. هەموویان یەک دەنگ هاوار دەکەن کە دیمۆکراتەکان لە ئازەبایجان کار و خزمەتی گەورەیان کردوە و دەڵێن کە زەمانێکی تر دێت دوبارە کیانی دیمۆکراتی ئەگەرێتەوە. [1]

سکرتێری کۆنسوڵخانەی سۆڤیەت لە تەورێز
سەنگینوڤ

لە یاداشتەکانی رۆژانەی کراسنیخ لە تەورێز

لەیەکی ئاپریلی 1947 ئالین سەفیری ئەمەریکا لە ئێران هاتە تەورێز. کۆنسوڵی ئەمەریکاش سوتوون بۆ سبەینێ بەم بۆنەوە ئێمەی بۆ چا خواردنەوە بانگ کرد. لەم بانگ کردن و قسە کردنانە بەو ئەنجامە گەیشتم:

1- چاوپێکەوتنی ئالین لەگەڵ بەرپرسیارانی لەشکەری (ژاندارمێری ئێران لە دەستی ئەمەریکایەکانە) بۆ راکێشان و پشتیوانی لە ئەمەریکایە.

2- ئالین دەچێتە ورمی و ژێنراڵ رەزمئارایش لەوێیە. واپێی دەچێت کە ئالین لەگەڵ سەرکردە کۆنەپەرستەکانی کورد بۆ بەشداری کردنیان دژی بەربەرەکانی بارزانیەکان کۆکردبێتەوە. نائارامی لە کوردستان لە بەرژەوەندی ئەمەریکایەکان نیە.

[1] هەمان سەرچاوە....ل92

3- سەرنج ڕاکێشەر ئەو فاکتەیە کە لە سەردەمی هاتنی ئالین قازی موحەمەد و سەدری قازی لە دار دا. گەرچی سوتوون و کۆنسوڵی پێشوی ئەمەریکا دوخیر بڵاویان کردبووە کە ئەوان واتە ئەمەریکایەکان هەوڵئەدەن حوکمی ئیعدامی قازی بگۆرن.[1]

بۆ هاوڕێ سیچیڤ 23ی ئاپریلی 1947

لە لایەن کراسنیخەوە سەبارەت بە ناوەندی پەیوەندییەکانی کولتوری سۆڤیەت لە ئازەربایجانی ئێران "ڤۆکس" کە لە 1944 لە تەورێز کراوەتەوە لە ماوەی زیاتر لە دوو ساڵ چالاکێکی زۆری بۆ ناساندنی کولتوری سۆڤیەتی لە ناو دانیشتوانی ئازەربایجانی ئێران کردوە یارمەتی گەشە پێدانی کولتوری ئازەربایجان بەتایبەتی زمانی ئازەری، بەرز کردنەوەی هەستی نەتەوایەتی بڵاو بوونەوەی بزووتنەوەی دیمۆکراتیک کردوە. بە یارمەتی ناوەندی کولتوری هەندێ دامودەزگای کولتوری وەک زانکۆی تەورێز، تیئاتر، فیلارمونیا، موزە، باخچەی منداڵان، وهتد دروستکرا. بە هاتنی سوپای ئێران تەواوی ئەم دەسکەوتانە لە ناو چوون و داخران لە سەردەمی دەسەڵاتی دیمۆکراتەکان کاروباری ناوەندی کولتوری بە زمانی ئازەری بوو. هەر بۆیە لە ناو دانیشتواندا سەرکەوتنی زۆری هەبوو. لە روداوەکانی 2 تا 16 دیکابر تەواوی چالاکیەکانی ڤۆکس راگیران.

تەنیا پاش ماوەیەکی زۆر ڤۆکس بە نیشاندانی فیلمی سەفەری شەهبانو بۆ سۆڤیەت دەستی بە کاروباری خۆی کردەوە.[2]

---

[1] هەمان سەرچاوە....ل96

[2] هەمان سەرچاوە....ل 101

لە یادداشتەکانی کۆنسوڵی سۆڤیەت لە تەوریز کراسنیخ دەی ئۆگەستی 1947

17ی ئەیولی 1947 لەگەڵ سەعیدزادە جێگری کۆنسوڵی چوینە ورمی. سەردانی ئوستاندارمان کرد و سەبارەت بە دواخستنی دەست پێکردنەوەی ناوەندی کولتوری پرسیارم لێ کرد. ناوبراو وتی کە لە بەر هەڵبژاردنی مەجلیسی ئێران و گەشتەکەی شا زۆر سەرقاڵە. فەرماندەی هێزەکانی ئێران لە کوردستان (لەشکەری 4) سەرلەشکەر هومایونی کە هاتبوە ورمی باسی ئەوەمان لەگەڵ کرد کە کاربەدەستانی سوپای سەر بە وی لە ناوچەی سەقز بەرگرییان لە ماشێنێکی ئێمە (ماشێنی ئێران سوڤترانسپۆرت) کردوە. هومایونی بەڵێنیدا کە ئەم روداوە روون بکاتەوە و هەنگاو بۆ بەردانی هەڵبگرێت ولەم بارەوە دەستوری پێویست بە بەرپرسیارانی نیزامی لە کوردستان ئەدات. هومایونی لە سەر کوردان پرسیاری لە ئێمە کرد و وتی: دەنگوباسی کوردەکانی بارزانی چییە کە ئێستا لە یەکێتی سۆڤیەتی دان. هەروەها سەبارەت بە وەڵام یا ئەنجامی ئەو نامەیەی کە بۆ کۆنسوڵی ماکو نوسیویەتی پرسیاری کرد. ئێمە لە وەڵاما وتمان کە هیچ شتێکی فەرمی (رەسمی) لە سەر کوردە بارزانیەکان نازانین. بەڵام بە پێی راگەیاندنی رۆژنامەکانی تاران ئێمە زانیمان کە ئەوانە پاش شەڕ لەگەڵ هێزەکانی ئێران لە ناوچەی ماکو گوایە چونەتە ناو خاکی یەکێتی سۆڤیەتەوە. جگە لەوە من سەرسورمانی خۆم سەبارەت بەوەی کە بارزانیەکان توانیویانە سنورەکانی 3ی دەوڵەتی عێراق و ئێران و تورکیا ببرن و پاشان ئەم هێزانە بواری بدەنێ خۆ بگەێنینە سەر سنورەکانی سۆڤیەتی دەربری. سەبارەت بە نامەکەی وتم کە گەیەنراوەتە دەوڵەتی ئێمە.

پاشان هومایونی سەبارەت بە پاراستنی سنورەکانی ئێمە و ئێرانی کرد کە رەزامەندی خۆی دەربری کە تا ئێستا هیچ روداوێکی خراپ نەقەوماوە. بە وتەی ژێنراڵ سنورەکانی عێراق و تورکیا بە باشی ناپارێزرێن هەر بۆیە زۆرجار روداوی سنور برین(بەزاندنی) ناقانونی بەتاییەتی لە لایەن کوردەکانەوە دەقەومێت.

ئەم شتە بۆ ژێنراڵ سەرئێشانێکی زۆری دروست کردوە و هەر بۆیە بە دوای چارسەر کردنیدا دەکەوێت. بەتاییەتی ناوبراو ناچار بووە بۆ ماوەیەکی کاتی فرۆکە

بنێرێتە سەر سنورەکان کە بە ڕێگای بۆمباران پێشی هاتنی کوردەکانی عێراق بۆ لەوەرگاکانی کوردستانی ئێران بگرێت.

لەم بارەوە دژوارترین بارودۆخ بۆ کوردەکانی عێراق و کۆچەرەکان بەتایبەتی عەشیرەی هەرکی دەمێنێتەوە و تووشی ناخۆشی دەبن. چونکە ئەوانە هەموو ساڵێک هاوینان بە مەڕ و ماڵاتی خۆیانەوە دەهاتنە کوردستانی ئێران. ئەگەر بێتو کاربەدەستانی سوپای ئێران وەک هومایونی دەڵێت هەنگاوی وا هەڵگرن دەبێتە مەترسی کە هەڕەشەی لە ناوچونی ئاژەڵی عەشایری هەرکی دەکات.

لە ورمێ هەروەها چاومان بە کۆنسوڵی تورکیا نەجیب بەگ لەم شارە کەوت. ناوبراو پێی وتین کە سەرۆکی گشتی فەرماندەی هێزەکانی ئێران لە بەر لاواز خۆپیشاندانی هومایونی لە شەڕ بەرامبەر بە کوردەکانی بارزانی نیشانەیەکیان یا دەرەجەیەکیان(ژێنراڵ هومایونی) لێ سەندۆتەوە. هەروەها دەرەجەیەکی ژێنراڵ ئەسناریان هێناوەتە خواری و کردویانە بە سەرهەنگ. لە لایەکی ترەوە دەرەجەی فەرماندەی پادگانی شنۆیان هێناوەتە خوارێ. هەنگاوی وا لەوانەیە لە بەر ئەوە بووبێت کە لە کاتی چالاکی سوپای ئێران بۆ لە ناوبردنی بارزانیەکانی فەرماندەی ئەو هێزانە بەتایبەتی لە کاتی چونیان بۆ عێراق لەوانەیە چاویلکەیان پاک یا سڕیبێتەوە. نەجیب بەگ هەروەها وتی کە ئەفسەرانی ئەمەریکایی ئێستا بۆ دەرکردنی مەلا موستەفا بۆ عێراق یارمەتی سوپای ئێرانیان دا بەربەرەکانی مەلا مستەفا کە لە وانەیە عەشایری تری کورد بۆ یارمەتیدانی بارزانی بێنە ریزیانە هێندە جیدییە کە ئەمەریکایەکان شوێنێکیان بۆ دروست کردنی فرۆکەخانە لە ناوچەی ورمێ دیاری کردوە.

کۆنسوڵی تورکیاش خەستەک چالاک بووە و پەیوەندی بە وتەکانی ترومینەوە هەیە کە وتویەتی یارمەتی تورکیا و یۆنان ئەکات. ناوبراو زۆر جار لەگەڵ کۆنسوڵی ئەمەریکا سوتوون چاوپێکەوتن ئەکات.[1]

مەبەستی شا لە گەشتەکەی بۆ ئازەربایجان لە مانگی ئەیونی 1947 نیشاندانی پاتریاتیزم (نیشتمانپەرستی) و شاپەرستی خەڵکی ناوچەکە و هەروەها وەفادارییان بۆ شا و بۆ ئێران بوو. شا هەندێ جار بۆ وەرگرتنی داواکاری خەڵک (عریضه) ماشێنەکەی

---

[1] هەمان سەرچاوە ....ل 157- 162

رادەگرت و بە پۆلیس دەستوری دابوو کە نابێ پێشی ئەو خەڵکە بگرێت کە "هەستی خۆی دەرئەبرێت" شا چوار رۆژ لە تەورێز بوو و سەردانی شارەکانی مەرەند و خوی و ماکو و شاپور و ورمی و مەهاباد و مەراغەی کرد. لە چواری ئەیول گەرایەوە بۆ تەورێز پاشان لەوێوە چوو بۆ سەراب و ئەردەویل و ئاستارا و لەوێشەوە بۆ پەهلەوی سەفەری کرد. لە1947/2/2 سەردانی خوی وماکۆو شاپورومەهابادی کرد شا چاوپێکەوتنی لە گەڵ نوێنەرانی عەشایری کوردی هەبوە. لە ماکو ناوبراو کوردەکانی عەشیرەی جەلالی "بەخشی" و "ئازادی پێدان" چاپەمەنیەکانی لەم ماوەیەدا زۆر جار ناوی مەنسور لەگەڵ ناوی شا دینن و ناوی قەوام نابەن.

لە کاتی گەشتەکەی شا گرتن و راونان و کوشتن بۆ ماوەیەک راگیرا بەڵام بە رۆیشتنی وی دوبارە دەستی پێی کردەوە. لە 10ی ئەیونی 1947 دەستوری شا سەبارەت بە هێنانە خوارەوەی یا کەم کردنەوەی ماوەی تاوانی زیندانیەکان لە کوردستان و ئازەربایجان دەرچوو. لە راپورتی کراسنیخ لە تەورێز 10ی ئەیونی1947 .[1]

وتووێژی جێگری کۆنسولی سۆڤیەت لە تەورێز سەعیدزادە لەگەڵ سەرۆکی بەڕێوەبەرایەتی ئوستانداری ئازەربایجان مووسەق 19 ئەیون چوومە لای. ئەویش بە بۆنەی ئەو داواکاریەی کە ماوەیەک لەمەوبەر مووسەق سەبارەت بە کوردە بارزانیەکان رایگەیاند کە بەشێک لە بارزانیەکان لە لایەن هێزەکانی ئێرانەوە لە ناوبراون و بەشێکیانیش چوونەتە ناو خاکی یەکێتی سۆڤیەتەوە. منیش وتم کە ئاگام لە راگەیاندنی ئەوتۆ نیە. بەڵام ئیمڕۆ لە رۆژنامەی "فریاد" خوێندمەوە کە کوردەکانی بارزانی* لە ناوچەی ماکووە گەمارۆ دراون و ئێستا نێوان کوردەکان و سوپای ئێران شەڕە.[2]

---

[1] هەمان سەرچاوە ....ل 164 – 165

* خوێنەران دەتوانن بۆ زانیاری زیاتر لەسەر بەربەرەکانی بارزانیەکان لەو ریپێوانە مەزنەدا تەماشای پەرتوکی "بارزانی نەمر لە هەندی بەڵگە و دیکۆمینتی سۆڤیەتیدا" کە لە لایەن نوسەری ئەم بەرهەمەوە ساڵی 2003 کە لە هەولیر بە چاپ گەیەندراوە.

[2] هەمان سەرچاوە ....ل 162 – 157

بە کۆمەڵ کوشتن و لێدانی دیموکراتەکانی ئازەربایجان لە یادداشتەکانی کراسنیخ یانوری 1947

بە پێی بڕیاری دادگای نیزامی – سەحرایی ئەفسەرە دیکتاتۆرەکانی ڕژێم لە سێی یانور حەمزە ئەفسەری سوپای میللی ئازەربایجانیان گولەباران کرد. هەموو ئەوانە لەو کەرتە ئەفسەرانە بوون کە بڕیاری مەجلیسی ئازەربایجانیان "کە بەربەرەکانی نەکرێت و ڕێگا بە سوپای ئێران بدرێت بێتە ئازەربایجانەوە" جێبەجێ کرد. ئەوانە هەڵواسران و گولەباران کران. ئەفسەرانی بەناوبانگ وەک ژێنرال کەبیری، ژێنرال ئەعزەم، پالکوڤنیک قولی سوبحی و ... لە ریزی ئەو گولەباران کراوانە دان.

هەر ڕۆژ دەیان نەفەر لە زیندانەکانی ڕژێم بە هۆی برسیەتی و نەخۆشی و ئەشکەنجە دەمرن.

بە پێی ئەو هەواڵانەی کە پێمان گەیشتوە زیندانیەکان لە بارودۆخێکی نامرۆڤانە و ترسناکدا دەژین. ڕۆژانە لە زیندان خەڵک لە برسیەتی و نەخۆشی جۆراوجۆر بە دەیان نەفەر دەمرن. هەروەها فاکتی واش بە دەستەوە کە لە ئەنجامی بارودۆخی دوور لە تاقەت (غیرقابل تەحەمل) گیراوەکان خۆیان داوا دەکەن کە گوللە بارانیان بکەن.

فەرماندەی فیدایەکانی شاری مەرەند میرکازم بە رووتی لە ژێرخانی شێیدار (نمناک) کە دڵۆپەی کردوە راگیرابو داوای تیرباران کردنی خۆ دەکات تا لەو ئازار و ئەشکەنجەدا رزگاری بێت. لە 4ی مای 1947 میرکازم لەگەڵ هاوڕێ فیدایی خۆی عەلی ئەکبەری سابیری لە شاری مەرەند هەڵواسران. هەر لەم ڕۆژە دا فەرمانبەری پۆلیس لە تەورێز ----- رەحیم ئەڵلا وەردی ئیعدام کرا. 5ی مای مایور ئەنساری و پینەچییەک بە ناوی ئارتون و یەکێک لە دیموکراتە کۆنەکان داداشی تەقیزادە کە دوو ساڵ لە زیندان بوو و تەنیا بە هاتنی سوپای سور ئازاد کرا هەموویان لە دار دران. لە سەردەمی هاتنی شا بۆ تەورێز فەریدونی ئیبراهیمی دادستانی گشتی ئازەربایجان کە یەکێک لە کەسایەتیەکانی سیاسی و فەرهەنگی بوو گوللە باران کرا.

3ی یانوری 1947 لە تەوریز نوێنەری توجاریمان لە مەهاباد بە ناوی ئەسەدوف لە لایەن پۆلیسەوە گیرا بوو. لە سەر داخوازی وی کە نوێنەری کنسولخانەی ئێمە بۆ پۆلیس بانگ بکەن. لە وەڵاما وتیان "ئێوە بە کۆنسولخانە مەمانترسێنن".

بازرگانێکی زۆر لە تەوریزەوە کۆچیان کردوە بۆ تاران و شارەکانی تر. ئەوانە دەترسن کە تەوریز ببێتە مەیدانی شەڕ و پێکدانان و دیسانەوە دیمۆکراتەکان بگەڕێنەوە و ببێتە شەڕ لەگەڵ سوپای ئێران و یا خۆ سۆڤیەت دەست تێوەردان بکات و ... [1]

لە راپۆرتی کراسنیخ سەبارەت بە چالاکی بێگانەکان لە ئازەربایجان 3ی ئەیونی 1947

دوای شکانی دیمۆکراتەکان بێگانەکان پەیتا پەیتا دێنە تەوریز و ئازەربایجان بەتایبەتی سەفەری کوردستان دەکەن. هەم لە ئێران و هەم لە تورکیاوە خەڵک دێنە ئەم ناوچەیە. ئەمەریکایەکان لەم بارەوە زۆر چالاکن. لەوانە میسیۆنیری ئەمەریکایی کەنیسەی پرۆتیستان بە ناوی کولیر، کوفیر، گوگو، میلیر، لیونیگ ستون بیتلی کە بەتایبەت لە ناو ئاسوریەکان چالاکی دەکەن. بیتلی و میلیر چەند جار سەفەری ورمییان کردوە بۆ رێکخستنی میسیۆنیکی پرۆتیستانی. جێگری کۆنسولی نوێ ئینگلیس گاریس.ل کە 36 تا 38ساڵ تەمەنیەتی هاتوتە تەوریز.

لە سەرەتای فیورالی 1947 گود خەڵکی ئەمەریکا و راوێژکاری بەڕێوەبەرایەتی گشتی ژاندارمێری ئێران ئەندامی ئەو کۆمیسیونەیە کە بۆ لێکولینەوەی کاروباری ژاندارمێری هاتوتە ورمی.

لە سەرەتای فیورالدا نوێنەری پاپای فاتیکان لاردو و رۆژنامە نوسی فەرەنسی لێ کولیپ هاتنە ورمی و شاپور و مەبەستی سەرەکی ئەوانە چالاکی لە ناو ئاسوریەکان بووە.

8ی فیورال 1947 سکرتێری سەفارەتی ئینگلیسی لە ئێران داربیشکار و هەروەها سەرۆکی بەڕێوەبەرایەتی ژاندارمێری شوارتسکپوف و سەرۆکی ستادی ژاندارمێری پالکوڤینک گال پیر هاتنە تەوریزی. هەروەها لە 31ی مارتی 1947 بالوێزی

---

[1] هەمان سەرچاوە........ل 126-129

ئەمەریکا لە ئێران جورج ئالین هاتوتە تەورێز و لەویشەوە چوتە جولفا و خوی و شاپور و ورمی.

مەبەستی سەفەری ئەوانە لێکولینەوەی بارودۆخی ناوچەکە بە تایبەت پاراستنی سنورەکان و هەڵبژاردنی رێگاوبانەکان و ستراتیژی پاراستنی ناوچەکە و هتد بووە.

7ی مانگی مای کۆنسوڵی ئەمەریکا لە تەورێز سوتوون چۆتە تورکیا و وا بڵاوە کە ناوبراو بۆ ئامادە کردنی گەڵاڵەی رێگایەکی ستراتیژی‌یە کە بۆ ئەوەی بتوانرێت سوپای تورکیا بتوانێت لە رێگای ئێرانەوە لە کاتی پێویست دا بێتە سەر سنورەکانی ئێران و سۆڤیەت. هەروەها وابڵاوە کە چاوپێکەوتنی شا و عیسمەت یونیون لە سەر سنور بێت ئەم چاوپێکەوتنەش پەیوەندی بەو گەڵاڵەوە هەیە. پاشان دەرکەوت کە شا بۆخۆی نەرویشتوە بەڵکو یەکێک لە راوێژکەرەکانی ناردوە.

لە سەرەتای مانگی یانوەردا ئەمەریکایی و ئینگلیسەکان خەریکی لێکۆڵینەوەی بارودۆخی کوردستانن کە ئەویش پەیوەندی بە بیرۆکەی کوردستانی مەزنەوە هەیە. ئێمە هەندێ بەڵگەمان بە دەستەوەیە کە ئەوانە هەوڵی زۆریان دا کە موحەمەد و سەدر و حوسێنی قازی بۆ لای خۆیان رابکێشن. ئەویش بەو نەرخەی کە ئەمەریکایەکان هەوڵ ئەدەن عەفوویان بۆ وەرگرن. هەروەها بەڵێن ئەدەن کە بە مەلا مستەفا بلێن واز لە بەربەرەکانی بێنێت. بەڵام لەم کارە دا سەرکەوتوو نەبوون چونکە برایانی قازی لە سەر دەمی گەشتەکەی بالیۆزی ئەمەریکا ئالین بۆ ناوچە لە دار دران و مەلا مستەفایش کەوتە بەربەرەکانێکی تەواو دژی هێزەکانی ئێران. ئەفسەرانی ئەمەریکایی لە رێکخستنی تێکشکاندنی بارزانی پەیتاپەیتا هاتوچۆی کوردستان دەکەن و لەگەڵ ئێرانیەکان دەیانەوێ هێزیکی لەشکەری لە کوردەکان دروست بکەن. بە وتەی ناوبراو ئەم هێزانە لە لایەن ئەمەریکایی و کوردەکانەوە رێبەرایەتی دەکرێن.

هەر سەربازێکی کورد مانگانە دووسەد تومان موچە وەردەگرێت. نەجیب بەگ وتی گوایا ئەفشار بە تاوانی چالاکی پان تورکیستانە لە لایەن کاربەدەستانی ئێرانەوە گیراوە.

ئەنجامەکان:

ناوچەکە میلیتاریزە کراوە، کۆڵەکەی پێنجەم (ستون پنجم) سەر بە دەوڵەت ئاشکرا دەبیندرێن و چالاکی دەکەن ژمارەیەکی زۆر مەلا و پیاوی ئایینی بەر چاو دەکەون و خەریکی پروپاگەندەی دژی سۆڤیەتین. نوێنەرانی چین و توێژی کۆمەڵگەی ناوچەکە دەترسن سەرمان لێ بدەن و لە چاوپێکەوتن لەگەڵ ئێمە رادەکەن. کاربەدەستانی دەوڵەتیش هەروەها بە شێوەیەکی رەسمی (فەرمی) نایەنە لامان. تەواوی کارمکانمان تەنیا لە رێگای ئوستانداریەوە بەڕێوە دەچێت. [1]

لە وتووێژی راوێژکاری بالیۆزی سۆڤیەت لە ئێران ئیوانۆڤ ئیڤانوڤ لەگەڵ نێردراوی چوکوسلوڤاکی لە ئێران کودرەت /4ی ئوکتوبری 1947/

ناوبراو وتی ماوەیەک لەمەوبەر سپهر لام بووە و گلەیی کردوە کە سادچیکوڤ سەردانمان ناکات و هەروەها کودرەت وتی گوایا سەرۆک وەزیران قەوام السەڵتەنە لە سنور دارانی ئێرانەوە هەوالی پێگەیشتوە کە سوپای سۆڤیەت لە سەر سنوری سۆڤیەت – ئێران مولگەی داوە. هەر بۆیە هەوالی هێرشی سوپای سۆڤیەت و داگیرکردنەوەی ئێران لە ناو دەسەلاتدارانی ئێران بە هێز بووە. گوایا سۆڤیەتیەکان وتویانە کە ئێمە بە پێی مادەی 6ی پەیمانی 1921 لەگەڵ ئێران مافی داگیر کردنی ئێرانمان هەیە چونکە ئێران لە لایەن ژێنراڵ گروئو و شوارتسکپوفی ئەمەریکاییەوە بەڕێوە دەچێت و بوتە پێگەی ئەمەریکا و دژی سۆڤیەت. بۆیە سۆڤیەت بۆ پێشگیری لە مەترسی ئەوتۆ دەستی داوەتە ئەم مولگەدانە. کودرەت هەروەها پرسیاری کرد ئایا راستە کە سادچیکوڤ ماوەیک لەمەوبەر سەردانی قەوامی کردوە و پێشنیاری نوێ سەبارەت بە کۆمپانیای هاوبەشی نەوتی ئێران – سۆڤیەتی پێی کردوە. منیش وتم راست نیە. ئەمە پروپاگەندەی رۆژنامەکانی ئێرانە.

لە کۆتایی وتووێژەکەدا کودرەت پرسی ئایا راستە کە دەسەڵاتدارانی ئێران دەستیان داوەتە گرتن و کوشتن و دوور خستنەوەی ئەو موهاجیرانە کردوە کە لە سۆڤیەتەوە

[1] هەمان سەرچاوە......... ل 229 -239

هاتوون بۆ ئێران و دەڵێن ئێستا دوور خراونەتەوە بۆ باشوری ئێران. منیش وتم راستە و وتم ئەمانە ئێرانین کە لە سۆڤیەتەوە هاتوون و ئەمە کارێکی ناوخۆی ئێرانە. [2]

لە یاداشتەکانی سکرتێری کۆنسوڵی سۆڤیەت لە تەوریز

نیکیتین.ئا.پ 20ی ئۆکتوبەری 1947

7ی ئوکتوبری 1947 هاوولاتیکی سۆڤیەتی دانیشتوی ئێران میلیک خۆش ئەبایف.یو.ی هاتە لام و رایگەیاند: پێنج رۆژ لەمەوبەر بۆ ئیش نێردرابووم بۆ مەهاباد دوو ماشینی ئێرانی – سوڤنەفت (شەریکی نەوتی ئێران – سۆڤیەت)مان پێی بوو. کوردیک لەگەڵ من کەوتە وتوویژ. ناوبراو زانی کە من سۆڤیەتیم و وتی: "من ناوم عەبدوللا مودەبیرە خەڵکی سنەم لە دایک بووی 1890 زمانی فەرانسوی دەزانم. نەچوومەتە سۆڤیەت بەڵام لە 1943 لەگەڵ فەرمانبەرانی پاراستنی سۆڤیەتی قولیییف و کومسیاروف کە لە رەشت و پەهلەوی زۆر بەباشی یەکتر ناس دەکەین".

دوای سەرکوت کردنی بزووتنەوەی دیمۆکراتیک لە ئازەربایجان و کوردستان پەیوەندیم لەگەڵ هاوڕێ قولیییف برا، ئێمە بۆ خەبات دژی رژێمی ئێران خۆ ئامادە دەکەین. بەتایبەتی لە ناوچەی مەهاباد کە دەتوانین تا 20 هەزار نەفەر بۆ ئەم خەباتە رێکبخەین. زوڵم و زۆر دژی ئێمەی کورد زۆر بووە. بۆ وینەماڵیات و باج لە کورد زیاتر دەستێنن و ماڵیاتی ئەو سێ ساڵەش کە لێرە نەبوون ئەوەشیان دەوێت بۆیە ئێمە ناتوانین بەرامبەر بەو چەوساوەیە بێ لایەن نین. ئێمە چاوەری سیگنال یا ئیشارەیەک بۆ راپەرین دەکەین بەتایبەتی لە هاوڕێ قولیییف. چەکمان پێویست نیە. ئێمە چەکمان هەیە. کەس لە دەسەڵاتدارانی ئێرانی لەم بارەوە ئاگایان لێ نیە و شک و گومانیشیان لێ نەکردووین و لە رابردوی پەیوەندی من لەگەڵ هاوڕێیان سۆڤیەت نازانن. ئێستا من لە مەهاباد دوکانێکی بچوکم هەیە و توانیومە بەم چەشنە خۆم پەنا بدەم و بشارمەوە. براکانم بەشداری بزووتنەوەی دیمۆکراتیکی کوردستانیان کردوە. ئێستا ئەوانە لە من دوور کەوتوونەتەوە ئەویش لەبەر ئەو هەڵوێستەی کە من باوەرم پێی هەیە. لە کۆتاییدا عەبدوڵلاَ مودەبیر عەبدولرەزاق یادداشتێکی پێی دام و وتی کە ئەم ئیمزایەی من لای

---

[2] هەمان سەرچاوە.......... ل 308 – 309

هاورێ قولیییف بە باشی ئاشنایە و بیگەێننە کۆنسولی سۆڤیەت لە تەورێز. منیش ئاموژگاری میلیک خۆش ئەبالقم کرد کە لەمەو دوا لەگەڵ کەس باسی شتی ئەوتۆ نەکات. یادداشتەکەی عەبدوللا مودەبیرم وەرگرت و گەیاندمە کۆنسولخانە. [1]

کراسنیخ کۆنسوڵی سۆڤیەت لە تەورێز دەنوسێت کە بە پێی ئەو هەواڵانەی کە پێمان گەیشتوە تا دوی نەیاری 1947، 6442 نەفەریان لە ئازەربایجانی ئێران دوور خستوەتەوە.[2]

لە ورمی ژێنراڵ زەنگەنە دەسەڵاتدارە کۆنەپەرستانی خۆجێیی ناز ناوی پالەوانی رەزائیەیان پێی داوە و خیابانی فیردەوسیان بە ناوی خیابانی زەنگەنەوە گۆرییەوە. دەسەڵاتی روالەتی لە شار لە دەستی ئوستاندار شایانە بەڵام بە بێئیجازەی زەنگەنە ناوێرێت هەنگاوێک بهاوێژێ. [3]

راپۆرتی کۆنسولخانەی سۆڤیەت لە تەورێز لە نوسینی سەعیدزادە مای – ئەیونی 1948

لە مانگی مای – ئەیونی 1948 بارودۆخەکە لە ئازەربایجان ئێران وەک رابردو ئاڵوزە. لە شاری تەورێز و شارەکانی تر دەنگوباسێکی زۆردەبیسترێت کە گوایا لەوبەری روباری ئاراسەوە هێزیکی زۆر لە دیمۆکراتەکانی ئازەربایجان و دەستەکانی کورد بە سەرۆکایەتی بارزانی بۆ هێرش هێنان بۆ ئێران ئامادە دەکرێن. ئەم دەنگۆکانە بە فاکتی ئەوتۆ کە گوایە هەندێ گروپی چەکدار هاتونەتە ناو ئێرانەوە و تەنانەت لە چەند جێگا دا لەگەڵ هێزەکانی ئێران تووشی تێکهەڵچونی بوونە بە هێزدەکرێن.[4]

---

[1] هەمان سەرچاوە........... ل 317- 318

[2] ئارشیڤی وەزارەتی دەرەوەی روسیای فیدراتیڤی فۆندی094 کۆپییە44 دۆسییەی 49 کارتۆنی 369ل 76

[3] هەمان سەرچاوە...........

[4] هەمان سەرچاوە...........213

لە راپۆرتەکانی کۆنسوڵخانەی سۆڤیەتی لە تەوریز – سەعیدزادە

یەکەم تا 15ی ئاگوستی 1948 فەرماندەی سوپای ئێران لە ئازەربایجان ژێنراڵ شا بەختی گەشتی بۆ شارەکانی مەرەند و خوی و ماکو و رەزائیە و نەغەدە و مەهاباد و بانە و سەقز و سەردەشتی کردوە.

بە پێی ئەو هەواڵانەی کە پێمان گەیشتوە شا بەختی لە گەشتەکەی بۆ کوردستان لەگەڵ سەرکردەی عەشایرەکانی کورد کۆبوونەوەی کردوە و ئەوەی وەبیر هێنا و نەتەوەکە ئەوانە بەشداری بزووتنەوەی دیمۆکراتی‌یان کردوە و ئاگاداری کردنەوە بۆ داهاتوو کە بەشداری چالاکی نەبن و ئیمزای لێ وەرگرتوون کە هیچ چالاکیکی دژی دەوڵەتی و دژی شاهەنشاهی نەکەن. لە گەشتەکەی شابەختی پروپاگەندیستی بە ناوبانگ و کۆنەپەرستی ستارزادەی لەگەڵ بووە. لە 7ی ئۆگەست لە شاری رەزائی‌یە پەیکەری شا کرایەوە. لە 25ی ئۆگەست پەیکەری "سەربازی ون" کە لە رزگار کردنی ئازەربایجان شەهید کراون دانرا.

کردنەوەی پەیکەری "سەربازی ون" بو بە پروپاگەندەی دژی سۆڤیەتی و رۆژی کردنەوەکەی 3ی شەهریور واتە 25ی ئۆگەست رۆژی هاتنی هێزەکانی سۆڤیەتی بۆ ئێران هاوکات بوو.[1]

---

[1] هەمان سەرچاوە...........247

راپۆرتی مانگی مارتی1947 روسۆڤ سکرتێری دووهەمی بالیۆزخانەی سۆڤیەت لە تاران

لیستی ئەو دیمۆکراتە ئازەربایجانیانەی کە پۆلیس وەدوایان کەوتوون و ئێستا خۆی شاردۆتەوە /ئەم زانیاریانە لە لایەن دوکتۆر جاویدەوە کە تازە لە زیندان ئازاد کراوە واتە 1947/9/10 دراوە بە ئێمە/.

- عباس علیپنبە /فەرمانداری شاهپور بە 15 ساڵ زیندان مەحکوم/ لە زیندانی تەورێزە.

- تقی طهماسبی /بەرپرسی سیاسی لە پۆلیس کاروباری تاوانکاری کراوە بە 10 ساڵ/ لە زیندانی تەورێزە.

- میرمحمد عالمخدا /ئەفسەر – مایور بە زیندانی هەمیشەیي سزا دراوە/ لە زیندانی تەورێزە.

- اعتماد /بەرپرسی بەشی تاپو/ 10 ساڵ/ تەورێز.

- قیصر خانم معتمد /بەرپرسی بەشی ژنان/ 2 ساڵ.

- علی گنگ /فەرمانبەری رێگای ئاسن/ 10 ساڵ زیندان لە لایەن سۆڤیەتیەکانەوە میدالی پێ درابوو.

- رضا حمیدیان /بەرپرسی ئەمباری نیزامی/ 10 ساڵ/ لە تەورێز.

- اسماعیل زمان /بەخشداری عەجەبشیر 15 ساڵ لە زیندانی تارانە.

- شیرزاد داودی /15 ساڵ/ لە تەورێز.

- اکبر طفیلی، حسین قولی، غلامحسین رضایی، چنگیز همایونپور، ناصر کاظمی(بە مدتهای مختلف در زندان تهران محکوم شدەاند)بە زیندانی جۆراوجۆر تاوانبار کراون

- سۆنیاقربان گیزی /لە بەشی ژنان کاری کردوە، 5 ساڵ زیندان لە تاران.

- زولفعلی سەرۆکی پۆلیس / حوکمی هەمیشەیی، لە تارانە.

- عسکر کسروی، 2 ساڵ زیندان لە تارانە.

- داری 10 ساڵ زیندان لە تاران.

- حاجی حسین جعفری سەرۆکی ئەنجومەنی میانە، 2 ساڵ زیندان لە میانە.
- عەلی اکبر حسن‌زادە، ئەندامی فیرقەی دیمۆکرات لە زیندانی تەورێزە هێشتا بۆی نەبراوەتەوە.
- حسین جودت، وەزیری کاری ئازەربایجان زیندانی ئەبەد، لە تارانە.
- رحیم جدنیکو، لە زیندانی تارانە سزاکەی هێشتا دیاری نیە.
- تقی کریمزادە، وەزیری مالیەی ئازەربایجان، 3 ساڵ زیندان لە تەورێزە.
- دیبایان، وەزیری پەروەردە لە زیندانی تەورێزە هێشتا دیاری نیە سزاکەی.
- محمد کبیری، فەرمانداری ماکو، دیار نیە چەندە سزاکەی لە تارانە.
- ابراهیمزادە لە بەشی رێکخراوی ژنان.
- دوکتور میهتاش، وەزیری کشت و کاڵ و فەرمانداری تەورێز بە 2 ساڵ زیندان.
- علی ماشین‌چی، ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی فیرقە لە زیندانی تاران.
- میرهاشم آریان، سکرتێری کۆمیتەی حیزبی لە تەورێز ئێستا لە تاران زیندانیە.
- آژیر، فەرمانبەری پۆلیس گولەباران کراوە.
- فولاد شهبازی، فەرمانبەری پۆلیس لە خەلخال کوژراوە.
- امیر شهبازی، فیدایی کوژراوە.
- بابا عەزیزی، بەرپرسی ژاندارمیری خەلخال، ئیعدام.
- سەرتیپ عظیمی ژێنراڵ، ئیعدام.
- آذرپادگان، فەرمانداری ئەردەویل، ئیعدام.

- قولی سوبحی_ پالکۆڤینک ئیعدام.
- جاویدان، فەرمانداری مەراغە، ئیعدام.
- یزدانی ئەندامی ئەنجومەنی ئازەربایجان، کوژراوە.
- انصاری، کوژراوە.
- شکیبا، ئەندامی ئەنجومەنی ئازەربایجان، کوژراوە.
- آزادوطن، بەرپرسی حیزبی ورمی، کوژراوە.
- بهرام، بەرپرسی سەندیکاکان لە ورمی، کوژراوە.

- عمرانی، ئەندامی ئەنجومەن، کوژراوە.
- جەلالی، بەخشداری میانە لە تاران نهێنییە.
- بهمن نونهال، فەرمانبەری حیزبی لە تەوریز نهێنییە.
- قادری بەرپرسی حیزبی لە ئەهەر نهێنییە لە تەوریز.
- عادلیان، کارمەندی بانک، نهێنییە لە تەوریز.
- اخگری، فەرمانبەری حیزبی لە تەوریز لەوێ نهێنییە.
- کورشیان، بەرپرسی بەڕێوەبەرایەتی توتن لە تاران نهێنییە.
- حەمیدی، فەرمانبەری حیزبی لە تەوریز نهێنییە.
- رسام، ئەندامی ئەنجومەنی ئازەربایجان لە تاران نهێنییە.
- دکتر بهبود، بەرپرسی بەشی تەندروستی سوپای ئازەربایجان لە تاران نهێنییە.
- جواد کریمزادە، بەرپرسی خەزێنە لە تاران نهێنییە.
- کاظم هاشمیان، ئەندامی ئەنجومەنی ئازەربایجان لە تەوریز نهێنییە.
- علی روشنگر، نیزامییە و ئێستا لە سۆڤیەتە.
- الوندی، بەرپرسی پۆلیسی ئازەر شەهر، لە سۆڤیەتە.
- دانایی، بەرپرسی حیزبی لە ئازەر شەهر، لە سۆڤیەتە.
- نیوە نهێنییەکان، مظفر تورابزادە /وەزیری ناوخۆ/ حسین فهیمی معاون وەزیری ڕێگاوگەیاندن، ادیب جێگری وەزیری پەروەردە. رامی فەرمانداری رەزائیە و جێگری سەرۆکی مەجلیس یا ئەنجومەنی ئازەربایجان، حبیب الهی بەرپرسی سەرژمێری، مرندی بەرپرسی چاپەمەنی و راگەیاندنی حیزبی لە ورمی. مکافات ئەندامی کۆمیتەی حیزبی ورمی، دکتر رحمانی بەرپرسی حیزبی مەرەند، حسن نونهال بەرپرسی حیزبی لە ورمی.
- خاکپور فەرمانداری ئەردەویل و ئەهەر[1]

سادچیکوڤ لە نامەیەکدا لە 3ی ئۆکتوبەری 1947 ژمارە 491 بە سیچیڤ بەرپرسی بەشی رۆژهەڵاتی ناوەراست وەزارەتی دەرەوەی یەکێتی سۆڤیەت داوا دەکات کە بەوانە یارمەتی دراوی بکرێت.[2]

[1] هەمان سەرچاوە ل 304
[2] هەمان سەرچاوە ل 305

راپــۆرتی بــالیۆزی یــەکێتــی ســوڤیەت لــە ئێــران بــۆ ســەرۆکــی بــەشــی رۆژهەڵاتوناوەراستی وەزارەتی دەرەوەی یەکێتی سۆڤیەت

هاوڕێ سیچیف.س.ی یانوری 1947

ئەم راپۆرتە لە لایەن سکرتێری دووهەمی سەفارەتی یەکێتی سۆڤیەتەوە هاوڕێ ڤارونین ئامادە کراوە و لە سەر چاپەمەنیەکانی تاران سەبارەت بە هێرشی هێزەکانی ئێران بۆ سەر ئازەربایجان و سەرکوت کردن و تەنگ پێهەڵچنینی هێزە دیمۆکراتیەکانی ئێرانە.

بارودۆخی سیاسی ئێران لە دوامانگەکانی ساڵی 1946 و ئێستاش ئەوەیە کە کۆنەپەرستان لە سیمای دەسەڵاتدارانی ئیمڕۆی ئێران و پشتیوانەکانیان واتە ئینگلیس و ئەمەریکا دەستیان بە هێرشێکی بەربڵاو بۆ سەر بزووتنەوەی دیمۆکراتی لە ئازەربایجانی ئێران کردوە و زیان و زەربەیەکی هەست پێکراویان لە هێزە دیمۆکرات خوازەکانی کۆمەڵگای ئێران داوە. هاوکات شان بە شانی ئەمە لەم ماوەیەدا کۆنەپەرستان هەوڵێکی زۆریان داوە کە پەیوەندیەکانی نیوان یەکێتی سۆڤیەت و ئێران تیکتر بدەن و رەنگدانەوەی ئەم کردەوانە لە چاپەمەنیەکانی تاران بەرچاو دەکەوێت.

1- هەنگاوەکانی ئامادە کردن بۆ هێرشی سوپای ئێران بۆ سەر ئازەربایجان

بۆ هیچ کەس شاراوە نەبوو کە دەسەڵاتدارانی ئێران هیچ کاتێک وازیان لەو بیر و نیازە نەهێنا بو کە بزووتنەوەی دیمۆکراتیخوازی ئازەربایجان کە دەبێ سەرکوت بکرێت. رۆژنامە دەستەراستیەکانی "تهران مصور" و "آتش" و ئەوانی تر بە درێژایی ساڵی 1946 شاهیدی ئەو راستیەن کە ئەم رۆژنامانە هیچ کاتێک دانیان بە پەیمانی موزەفەری فەیروز و پیشەوەری نەهێناوە کە لە 13 ئەیونی 1046 لە نێوانیان دا مۆر کرا. هەموو کاتێک لە سەر ناردنی هێزی لەشکەری ئێران بۆ سەر ئازەربایجان سور بوون و لەسەری جەختیان دەکردوە. گەرچی دەسەڵاتدارانی کۆنەپەرستی ئێران نەیانتوانی لە مانگەکانی ئۆگەست و سێپتامبەر بەم کردەوەیە هەستن لە بەر ئەوە لەو کاتە دا هێشتا بیروڕای خەڵک لە سەر بەستنی ئەم پەیمانە زیندوونوێ بوو و بە پێی ئەم

پەیمانە بزووتنەوەی ئازەربایجان بە رەسمی بە بزووتنـەوەیـەکی رەسمی ناسێندرا بـوو. لە بەر ئەوە لەو سەردەمە دا کۆنـەپەرەستان هێشتا ناچـار بـوون تـەحـەمولی رێـەرانـی حیزبی تودەی ئێران وەک وەزیر لە ریزەکانی کابینەی دەوڵەتی ئێران بکـات لـەو کاتـەدا هێشتا کۆنەپەرستان بە تەواوی فریا نەکەوتبوون هێزەکانی خۆیان لـە پـارتی دیمۆکراتی ئێران کۆبکەنەوە.

لەو سەردەمەدا لە ژێر ئاڵای حیزبی تـوده و رێکخراوەکـانی سـەندیکاکان، لاوان و ژنان کە پێوە بەسترا بوون و لـەپاڵیدا بوون و ژمارەیان نزیکـەی یـەک میلیون نـەفەر دەبوو کە بە پێی (راگەیاندنی کامبەخش ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی حیزبی تـودەی ئێران لە سەرەتای ئۆکتوبەری 1946).

شتێکی ئاشکرا بوو تا هێرش بردن بۆ سەر ئازەربایجان کۆنـەپەرستان بڕیاریـان دا رێگای خۆیان بۆ ئەم هێرشە دەبێ پاک بکەنـەوە و پێشەکـی ئـەو کـەندو کۆسپەی سـەر رێگایان لابەرن.

یەکەم هەنگاویان لەم بارەوە هەڵوەشاندنەوەی کابینەی هاوبەندی (ئیئلافی) قەوام بـوو کـە تەمەنی ئەم کابینەیە لە سەرەتای ئۆگەست تـا. 17ی ئۆکتوبـەری 1946 بـوو. لـە کابینـەی نوی واتـە کابینـەی سێهەم قـەوام کـە لـە 19ی ئۆکتوبـەری 1946 رێکیخست نوێنـەرانـی حیزبـی تـودەی ئێـران و پـارتی ئێرانـی تیـا نـەبوو. بـەڵام کـەسـانی تـر لـەگـەڵ نوێنـەرانـی (ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندی) پارتی دیمۆکراتی ئێران واتە فەرمانفەرمایان و موسوی‌زادە و سادقی چوونە ناو کابینە نوێکەوە. بەم چەشنە زەمینەیەکی لە بار لـە نـاو کابینـەکەدا دروست بوو بۆ ئەوەی بە یەک دەنگی لە سەر کێشەی ئازەربایجان بڕیار بدەن.

لـەم پـەیوەندیـەدا بـەیـانی شـەرمـەزارانـەکـەی ژێنـراڵ زاهیدی لـە 15ی ئۆکتوبـەری 1946 دەرچوو کە تێدا یاخیبوونی خانە کۆنەپەرستەکانی قـەشقایی بـە بزووتنـەوەیـەکی نیشتمانی و نەتەوەیی ناسێندراو و ئەم بەیانیەیەش بە بێ موافقە یا دەنـگ دانـی ئـەندامانی وەزیری حیزبـی تودەی ئێران بـووە. بوو بـە هۆی ئـەوەی کـە چـی تـر حیزبـی تـودەی ئێران بەشداری کابینەی قەوام بێت. جگە لەوە حیزبی تودەی ئێران نـەیتوانی بـەرامبـەر بە سەرکوتکردنی بزووتنەوەی دیمۆکراتی ئێران و هەروەها دروست کردنی کۆمسیۆن

بۆ کاروباری هەڵبژاردن لە لایەن وەزیری ناوخۆی ئێرانەوە کە خوازیاری تەواوی ئەندامانی ئەم کۆمسیۆنە ئەندامی حیزبی دیمۆکراتی ئێران بێدەنگ و بێلایەن بێت.

رۆژنامە راستڕەوەکان بە گەرمی پێشوازی‌یان لە هەڵوەشانەوەی کابینە هاوبەندەکە کرد و بە دڵەوە و بە شێوەیەکی بەربڵاو دەستیاندایە بەدناو کردن و بوختان لە سەر ئازەربایجان.

رۆژنامەی کەیهان لە 1946/10/21 نوسیبوی کە قەوام گەراوەتەوە بۆ سیاسەتی "تەوازون". ئێستا دەتوانێت هێزی لەشکەری بنێرێتە سەر ئازەربایجان کە دەیەوێ لە ئێران جیا بێتەوە.

ئورگانی رەسمی دەوڵەتی حیزبی پارتی دیمۆکراتی ئێران بە ناوی "دمکرات ایران" دوای چەند هێرش بردنە سەر پارتی تودەی ئێران لە وتاری رۆژی 1946/10/29 کە بە بۆنەی رۆژەی (سان) سوپای ئێران لە جێژنی لە دایکبوونی شا نوسیویەتی لەو وتارە"بیر هێنانەوەیەک" دا دەڵێت کە "سەربازە دلیرەکانی ئێران کە بۆ یارمەتیدانی برا ئازەربایجانیەکان خۆیان پەلەیان کردبوو لە شەریف ئاباد (نزیک بە قەزوین) بەرەو رووی تانگ و سەرنێزەی بێگانەکان بوونەوە و ناچار کران بگەرێنەوە".

رۆژنامەکە بزووتنەوەی ئازەربایجانی کە بە بزووتنەوەیەکی نیشتمانی ناو دەبات و پرواکاسیونانە نوسیویەتی کە "ئەم بزووتنەوەیە یارمەتی و چەکی لە دەرەوە وەرگرتوە". هەر لەو رۆژەدا رۆژنامەی "مهر ایران" پرسیار دەکات: "بۆ لەشکەرە بەهێزەکەی ئێمە بۆ سەقامگیر کردنی هێمنایەتی و ئازادی و رێکوپێکی نانێردرێن بۆ ئازەربایجان". بە پێی راگەیاندنی رۆژنامەی "رهبر" رۆژنامەی لەندەنی "تایمز" پێشوازی لە گۆڕینی کابینەی وەزیرانی ئێران دەکات و رایگەیاندوە کە ئینگلستان لە قولایی دڵەوە کردەوەی قەوام لەم بارەوە پەسەند ئەکات". نەهێنان یا بانگ نەکردنی نوێنەرانی حیزبی تودەی ئێران بۆ بەشداری کردن لە کابینەی نوی ئەنجامی نەتەنیا داخوازی فیئودال و خانە قەشقایەکانە بەڵکو هەموو دارودەستەی دەسەڵاتدارانی ئێران و "پشتیوانە گەورەکانیان" لە سیمای باڵیۆزەکانی ئینگلیس و ئەمەریکایە کەلە ریگای قەوام و شاوە کاریان کرد.ئەم رووداوانە سیگنالیک بو کە کۆنەپەرستان دەست

بەهێرش ئەکەن و تەنیا چاوەڕێی ئەوەیان دەکرد کە "کۆتایی" بەهێزە دیمۆکراتیە ڕاستەقینەکان و لە پێشەوەی هەموویان حیزبی تودەی ئێران و فیرقەی دێمۆکڕاتی ئازەربایجان و سەندیکاکان بنێن.

بە بیانوی "جێبەجێ کردنی یاسا" ئەو مووچەخۆرانە (فەرمانبەر) کە لە وەزارەتخانەکانی سەربە پارتی تودەی ئێران بوون یا لە لایەن ئەوانەوە بەڕێوە دەبران دەستیاندایە بە کۆمەڵ دەرکردنیان و تەنانەت ئەوانەش کە بێلایەن بوون دەرکران و ئەندامانی پارتی دیمۆکراتی ئێران لە جیاتی ئەوان دانران. و بایەخی تایبەتی درا بەو فەرمانبەر و مووچەخۆرانەی کە کاتی خۆی لە ئازەربایجان رایانکردبووە تاران. هەروەک رۆژنامەی "مهر ایران" لە 21ی ئۆکتوبەر دەنوسێت: "شورای وەزیرانی ئێران بڕیاریدا تەواوی فەرمانبەرانی وەزارەتخانەکانی کار و پروپاگەندە بۆ دەرکراوەکانی ئازەربایجان بن".

تێکدان و سوتاندنی کلوب و کۆمیتەکانی حیزبی تودەی ئێران لێدانی کرێکاران و دەرکردنی ئەندامانی تودە و سەندیکاکان، گرتن و دوور خستنەوە وهتد دەستی پێکرد. لە هەموو شوێنێک بە یارمەتی دەزگاکانی دەوڵەتی دەستیاندایە دروستکردن و چاندنی کلوب و کۆمیتە بۆ پارتی دیمۆکراتی ئێران و هەروەها رێکخستنی نوێ "سەندیکای کرێکاران". لەم بارەوە چەند نموونەیەک دێنێتەوە.

رۆژنامەی "رهبر" لە 1946/10/22 رایگەیاند کە گەرمسار (لە نزیک تاران) 150 نەفەر تودەییان خستۆتە زیندانەوە کە ژمارەیەکی زۆریش لە وانە لە کاتی هێرشی باندیدەکانی کۆنەپەرست سەر بە حیزبی دیمۆکراتی ئێران بریندار کراون.

بە گوێرەی نوسینی رۆژنامەی "ظفر" لە 1946/10/31 لە مەلایر سەد نەفەر لە ئەندامانی حیزبی تودەی ئێرانیان گرتوە. هەر ئەم رۆژنامەیە لە 1946/10/24 نوسیویەتی کە کرێکارێک بە ناوی خاس میر کە لایەنگری لە بەهمن شیر کردوە دژی دروست کردنی "سندیکای" دەستگیرو لە (لایەن پارتی دیمۆکراتی کوردستانەوە)و لە باوک و مامی ناوبراویشیان داوە. باندەکە لە لایەن شێخ یاسین ناویکەوە سەرکردایەتی کراوە.

"شەهباز لە 1946/10/25 دەنوسێت کە لە گولابخانە بە ئاژاوە نانەوەی فیئودال کۆنەپەرست شوجاعوالسەڵتەنە بینای کۆمیتەی حیزبی تودەی ئێران سوتێندرا. رۆژی دواتر بە گوێرەی رۆژنامەی "رهبر" کلوبی پارتی تودە لە مازیندەران تێکوپێک دراوە، هەر بەو چەشنە کلوبی تودە لە شاری ساری و پەهلەویش پاش تێک دان تالان کراوە. رۆژنامەی "جبهە" لە 1946/11/1 رایگەیاند کە کۆمیتەی پارتی تودە و پارتی ئێران لە مەلایر بە دەستوری دەوڵەت داخراوە و لێپرسراوەکانیشیان دوور خراونەتەوە.

لە بروسکەی بەرپرسی رێکخراوی پارتی تودە بە ناوی فیداکار کە لە رۆژنامەی رەهبەر لە 1946/11/10 بڵاو کراوەتەوە دەڵێت کە لە 8ی نەیابری سەرۆکی کلوپی پارتی تودە بە ناوی عەلی کەیانی لە نزیک سەد کوژراوە و سەرەرای ئەوش باندیدەکانی حیزبی دیموکرات زکیشیان هەڵدڕیوە.

لە 10ی نەیابری لە تاران ئەندامی سەندیکای هێڵی شەمەنەفەر کرێکار بە ناوی بەراتعەلی کوژراوە و 8 کرێکاری تر لەگەڵیا بریندار بوون. ئەم هێرشە لە لایەن ئەندامانی حیزبی دیموکراتی ئێران و پۆلیسەوە کە لە وەڵامی رەخنەی کرێکاران سەبارەت بە گرتنی سێ ئەندامی چالاکی ئەم سەندیکایە بووە کراوە و پۆلیس دەستڕێژی لێکردن و کوشتوونی جگە لەوە زیاتر لە دووسەد نەفەر کرێکاری هێڵی شەمەنەفەریش گیراون.

21ی نەیابر کلوبی حیزبی تودەی ئێران لە بابول وێران کراوە. هێرشبەرەکان لە لایەن پۆلیس و ژاندارمەوە پارێزگارییان لێ کراوە. (رهبر 1946/11/25)

بە پێی راگەیاندنی رۆژنامەی "آتشبار" لە 1946/12/9 لە شاری شاهی تا ئێستا زیاتر لە پێنج سەد کرێکاری ئازەربایجانی دەستگیر کراوە. شێخ حوسەینی لەنکەرانی و برای وی کە بیروباوەری پێشکەوتنخوازانەیان هەیە گیراوە ئەویش لە کاتێکا کە وتووێژی ئاشتیانە بۆ چارسەر کردنی کێشەی ئازەربایجان دەکرا و بە درێژایی ئەو ماوەیە لە زیندان بوو و پاشان دوور خراوەتەوە بۆ کرمان.

رۆژنامەی رەهبەر و زەفەر بە لەبەر چاو گرتنی ئەو فاکتانە دەنوسێت کە کردەوەکانی حیزبی دیموکراتی ئێران لە حیزبێکی فاشیست وەک حیزبەکانی ئیتاڵیا و

ئاڵمانیا دەچێت و چەکدارەکانی لە ئیس ئیسەکانی پارتیەکەی هیتلر دەچێت. و پارێزەر و دار دەستی قەوامالسەڵتەنە ن . قەوام کە لە رابوردو دا دەیگوت کە جێ شەرمەزاریە بۆی ئەگەر بێتوو سیاسەتی سەدر و حەکیمی درێژە پێی بدات بەڵام ئێستا ئەو روی سیاسەتی روخاوەکەی ئەوانی سپی کردوە. سیاسەتی ناوە و دەرەوەی قەوام لە لایەن رۆژنامەکانی "تهران مصور" و "آتش" وە پروپاگەندەی بۆ دەکرێت. گەرچی ناوبراو دانی بە دیمۆکراتی بوونی بزووتنەوەی ئازەربایجان ناوە بەڵام ئێستا لە پەیمان نامەکەش لەگەڵ ئازەربایجان لایداوە دەستوری داوە کە سوپای ئێران بۆ سەرکوتکردنی ئەم بزووتنەوەیە بنێردرێتە ئازەربایجانەوە. رۆژنامەکە پاشان دەنوسێت کە هیچ جیاوازیەک لە نێوان سیاسەتی قەوام و کابینەکانی پێشو نیە.

رۆژنامە دیمۆکراتیەکان بە لە قاودانی ئەو سیاسەتانە بەردەوامن و بەتایبەتی کاتێک کە ئالین بالوێزی ئەمەریکا بە بۆنەی دەست پێکردنی کاری خۆی لە تاران سەبارەت بە ناردنی لەشکەری ئێران بۆ ئازەربایجان رایگەیاندبوو کە "هەنگاوێکی بە جێ و ئاسایە" کە دەوڵەتی ئێران پێی هەڵساوە.

رۆژنامەی رەهبەر 1946/11/28 دەنوسێت "بۆ هەمووان ئاشکرایە کە قەوام و پشتیوانەکانی واتە برا ئەمەریکایەکانی بڕیاریاندا دوایین قەڵای دیمۆکراتیەت لە ئێران واتە ئازەربایجان بروخێنن و ئێران بکەنە کۆلۆنیای ئینگلیس و ئەمەریکا و دیکتاتوریەت لە ئێران سەقامگیر بکەن و شوێنەواری ئازادی نەهێڵێت. ئێستا دەرکەوت ئەوانەی کە تا ئێستا دیانوت هەڵوێستیان بەرامبەر بە بزووتنەوەی دیمۆکراتی ئازەربایجان باشە لەراستیدا خۆیان بۆ لەناو بردنی ئامادە دەکرد لەو کاتەدا کە نوێنەرانی پارتە ئازادیخوازەکانیان بۆ بەشداری لە کابینەی هاوبەندی (ئیئتیلافی) پیلانی گەمارۆدانی ئازەربایجانیان ئامادە دەکرد. لەو کاتەدا کە چاوپێکەوتنەکانی رەسمی نێوان موزەفەری فەیروز جێگری قەوام و دەستەی نوێنەرایەتی ئازەربایجان بزووتنەوەی دیمۆکراتی ئازەربایجان بە رزگارکەری تەواوی ئێران ناویدەبرد هەر ئەم لایەنانە بە یارمەتی دۆستانی بێگانەیان خائینانە پلانی هێرشبردنە سەر ئازەربایجانیان دانا. ئەوانە هەر بۆ خۆیان یاخی بوونی عەشایرەکانیان لە فارس رێکخست. بزووتنەوەی کرێکارییان لە باشور خنکاند و هەوڵیان دا رێکخراوی پارتی تودەی ئێران لە ناوەند و

ڕۆژئاوا و ڕۆژهەڵات بەتایبەتی لە مازیندەران و گیلان لە ناو بەرن و هەوڵی جێ پێ قایم کردنی پارتەکەی خۆیان واتە پارتی دیمۆکراتی ئێران سەربە دەوڵەت کە لە کۆنەپەرستان پێکهاتوە لەو شوێنانەیان کرد. ئیمپریالیزی ئینگلیس و ئەمەریکا کە قەوام تەسلیمیان بووە دەیانەوێ کودەتای 1921 لە ئێران دوپات بکەنەوە و ئێران دوبارە بکەنەوە پێگەیەکی خۆیان بۆ دژایەتی کردنی یەکێتی سۆڤیەت. یەکێک لەو هەنگاوە ئامادە کراوە پێش هێرش بۆ سەر ئازەربایجان ناردنی نامەیەک بوو کە سەفیری ئێران لە ئەمەریکا بۆ شورای ئاسایشی نارد و تێدا دەگوترێت کە دەوڵەتی ناوەندی هیچ دەسەڵاتێکی لە ئازەربایجان نیە و یەکێتی سۆڤیەت هەروا لە دەست تێوەردان لە کاروباری ئێرانەوە بەردەوامە. بە وتەی ڕۆژنامەی بشار کە لە باتی ڕۆژنامەی ڕەهبەر دەردەچێت لە 1946/12/9 دەڵێت کە دەوڵەتی ئێران بەم هەنگاوەی جارێکی تر بارودۆخی ناوخۆ و دەرەوەی ئێرانی ئاڵوزتر کرد و داخوازەکانی ئیمپریالیزمی ئەنگلوساکسونەکانی بەدی هێنا و ...

لە سەرەتای دیکابری 1946 ڕۆژنامەکانی رهبر، "بشار"، رزم، کارودانش، بیداری ما، ظفر، آتشبار، شهباز، جبهە، نبرد امروز، ایران ما، و ... داخست. لە هەمان کاتدا ڕۆژنامە کۆنەپەرستەکان درێژەیان بە کمپانی هاندانی هێرش بۆ سەر ئازەربایجان دا و وا نیشان ئەدەن کە بە بێ ڕزگار کردنی ئازەربایجان هەڵبژاردنی ئازاد دابین ناکرێت. لە ریزی ئەم ڕۆژنامە کۆنەپەرستان دەتوانین ئەم ناوانە بەرین وەک کوشش، مهر ایران، آتش، وجدان، شهریار، کیهان، اقدم، مرد امروز، تهران مصور، کسری، زندگی، پیکار روز، ستاره، آغاز، سرباز، بازپرس، جدال وهتد ...

لە مانگی نیابر و دیکابری 1946 ئەم ڕۆژنامانەی خوارەوە کە بە دژایەتی کردنی ئازادی و دیمۆکراتیەت و یەکێتی سۆڤیەت و پارتی تودە و فیرقەی ئازەربایجان بە ناوبانگ بوون و پێشان داخرا بوون ئازاد کران و سەر لە نوێ درێژەیان بە ڕێبازی کۆنی خۆیان دایەوە. وەک ڕۆژنامەی ادیب، کاروان، شهریار، نامە آزاد، قانون، کشور، نسیم صبا، خاور، صدای ایران، سپیده دم، ایران نو، مهر میهن، اقدم وهتد ...

هاوکات بە لێدانی هێزە دیمۆکراتیەکان و کەسایەتیە پێشکەوتنخوازەکان کۆنەپەرستان و سەرکوتکەرەکانیش ئازادکران بۆ وێنە ژێنراڵ ئەرفەع سەرکوتکەری

کرێکاران لە سەردەمی سەدر و حەکیم، پالکوڤینک لە عالی مایور دەوڵەتشاهی کە بە سەرکوت کردنی کرێکارانی نەوتی ئابادان لە ئەیولی 1946 بەناوبانگە، هەروەها فەرماندەی لەشکەری خوزستان پالکوڤینک حیجازی کە لە سەر روداوەکانی ئەسفەهان تاوانبار کرا ئێستا وەک بەرپرسی بەشی سێهەمی ستادی گشتی هێزەکانی ئێران دیاری کراوە.

مورتەزا قولی خان و دوو کوری، سەرنوسەری رۆژنامەی کۆنەپەرست میهن بە ناوی شیروانی، هەروەها کۆنەپەرستی بەناوبانگ و ئەندامی پێشوی مەجلیسی ئێران ئیمامی و دەوڵەت ئابادی و عەبدولقاسمی کاشانی کە بە تاوانی ئاژاوەنانەوە گیرابوون ئازاد کران وهتد.

هەروەها وابڵاوە کە سەید زیائەدینی کۆنەپەرستیش ئازاد دەکرێت و یا خۆ بۆ دەرەوەی ئێران دوور ئەخرێتەوە.

روالەتێکی تری کۆنەپەرستان بۆ هێرش بردنە سەر ئازەربایجان لە هەڵوێستی پیاوانی ئایینی دا سەبارەت بە کێشەی هەڵبژاردندا دەرئەکەوێت. رۆژنامەی "جبهە" لە 13ی نەیابر نوسیویەتی کە موجتەهید بروجردی لە قوم بە نوێنەری دەوڵەتی وتوە کە ئەگەر تا سەقامگیر بوونی سوپای ئێران لە ئازەربایجان هەڵبژاردن بەڕێوەبچێت دژی دەوڵەت فتوا بە خەڵک رائەگەێنێت.ڕووحانیکی تر بە ناوی بیهبەهانی لە تاران هەرەشەی کردوە کە ئەگەر بێتوو دەوڵەت پێش ئازاد کردنی ئازەربایجان هەڵبژاردن بەڕێوە ببات کفن لە بەر ئەکات و دەچێتە سەر خیابانەکان و دژی دەوڵەت رادەوەستێت.

هەروەها دەڵێن کە سەدهەزار بەیانیە لە لایەن رێبەرانی ئاینییەوە ئامادە کراوە و تێدا هاتوە کە روحانیەکان تا رزگاری کردنی ئازەربایجان دژی هەڵبژاردنن ئەمەش جگە لە حەلقەیەک لە زنجیری ئەو پیلانە گشتیە کە بۆ ئامادە کردنی بیروڕای خەڵک پێش هێرش بردن بۆ سەر ئازەربایجان نیە. رۆژنامەی ئیستیقلال لە 15ی نەیابر دەنوسێت کە ئەم هەنگاو و راگەیاندنانەی رێبەران و پیاوانی ئایینی بە دەستوری خودی دەوڵەت بەڕێوە دەچێت و بەم چەشنە دەیەوێ بیانویەکی بۆ تێگەیاندن لە بەرامبەر روسەکاندا هەبێت. شان بە شانی ئەم پیلانە گەورەیە لە رێگای دامودەزگاکانی لەشکەریشەوە وەک وەزارەتی جەنگ، ستادی ئەرتەش و ژاندارمیری زەمینەی هێرشیان ئامادە کرد. 12ی

نەیابر رۆژنامەی ئاتەش رایگەیاند کە 10ی نەیابری 1946 شا سەرۆک وەزیر قەوام و وەزیری شەڕ ژێنراڵ ئەحمەدی و سەرۆکی ستادی ئەرتەش ژێنراڵ رەزمئارای بۆ کۆبوونەوە بانگ کرد و شا بە ئامادە بوانی وتوە کە دەیهەوی هەرچی زووتر دەسەڵاتی دەوڵەتی ناوەندی لە ئازەربایجان سەقامگیر ببێت.

هەر ئەم رۆژنامەیە دەنوسێت کە لەو کۆبوونەوە دا بڕیار دراوە دژی دیمۆکراتەکانی ئازەربایجان ئەگەر بێتوو تەسلیم نەبن "هەنگاوی بەهێز" توند هەڵبگیردرێت. 15ی نەیابر وەزیری شەڕ ژێنرال ئەحمەدی لە کلوبی ئەفسەران رایگەیاندوە کە سوپای ئێران بە هێزی خۆیەوە توانای هەیە هێمنایەتی و پاراستنی ئەم ناوچەیە دابین بکات و ئەو ئامادەیە لە یەکەم هەلی لەباردا رەگ و ریشەی ئەو درکانە لە خاکی ئێران هەڵکەنێت. دەسەڵاتدارانی ئێران بۆ پێشگیری کردن لە جولانەوە و چالاکی حیزبی تودە بۆ نە ناردنی سوپای ئێران بۆ ئازەربایجان و دژایەتی سیاسەتی دەوڵەت و هەروەها بە مەبەستی سنوردار کردنی چالاکی ئەم حیزبە لە داهاتودا فەرمانداری نیزامی تاران بەیانێکی لە 1946/11/16 بڵاو کردەوە و تێدا هاتوە کە بە پێی مادەی 10ی یاسای تایبەتی بە بارودۆخی نیزامی لەمەولا هەر چەشنە میتینگ و خۆپیشاندان لە دەرەوەی کلوبەکان بۆ تەواوی هێزە سیاسیەکان یاساخە هەروەها کۆبوونەوە و میتینگ بۆ کرێکاران لە ناو کارخانە و فابریکە و دەزگاکان دا ممنوعە. هەموو ئەو کەسانەی کە چەکیان هەیە دەبێ تا 26ی نەیابر تەسلیمی کاربەدەستانی نیزامی بکەنەوە.

کاتێک ئەم هەموو هەنگاوانە و هەنگاوی تر بۆ ئەم مەبەستە ئامادە کرابوو و بەڕێوە دەچو قەوام لە 19ی نەیابری 1946 بە گەرانەوە لە لاهیجان بۆ تاران لە بەرامبەر بەو کەسانەی کە پێشوازیان لێ کردبوو دەڵی . "من هیوادارم کە کێشەی ئازەربایجان بەم زووانە چارەسەر دەکرێت و پاش دوو رۆژی تر لە 21ی نەیابر بیانیەک لە لایەن دەفتەری قەوامەوە سەبارەت بە بەڕێوەبردنی هەڵبژاردنی مەجلیسی ئێران بۆ دەورەی پانزدەهەم بڵاو کرایەوە. کە تێدا هاتوە بۆ ئەوەی ئەم هەڵبژاردنە لە تەواوی ئێران بەڕێوە بچێت پێویستە کە هێزی لەشکەری و ژاندارم بۆ دابین کردنی هێمنایەتی بنێردرێنە ناوچەکان هاوکات رۆژنامەی رەسمی دەوڵەتی ئیتلاعات لە 21 و

23 نـەیـابری 1946 لـە وتـارە سـەرەکیـەکـانی دژی دیمۆکراتـەکـانی ئـازەربایجـان نوسیویەتی. لەم وتارانە دا گوایا تەنیا بۆ پەرچدانـەوەی وتـەکانی رۆژنامـەی "پراڤدا" و "ترود" کـە نوسیویانە کۆنـەپـەرەستان لـە ئێران خۆیـان بـەهێـز کـردوە. رۆژنامـەکـە دەنوسێت کە بۆ بەڕێوەبردنی هەڵبژاردن لە کەش و هەوایەکی ئازاد و هێمنانـە پێویستە کە دەوڵەتی ناوەندی هێزێکی زۆر بۆ ئەم مەبەستە بنێرێتە ئازەربایجان تا دەرچونی بەیانی قەوام واتە لە 21ی نەیابری 1946 هێزەکانی ژاندارم و لەشکەری ئێران لە 15و16 نەیابردا زەنجان داگیر دەکەن. زەنجان لە لایەن دێمۆکراتەکانی ئازەربایجانـەوە بەجێ هێشترابوو و ئـەویش بـە پێی ئـەو پـەیمانـەی کـە نێوان دەوڵـەتی نـاوەندی و دیمۆکراتـە ئـازەربایجانیـەکـان بـوو کـە ئـەوێ دەبێ چـۆڵ بکرێـت بـە هـاتنی هێـزە سـەرکوتکـەرەکـانی تـاران بـۆ زینجـان دەسـبەجێ دەسـتیاندایە هێـرش بـردن و سەرکوتکردنی ئەنـدامانی فیرقـەی دیمۆکراتی ئازەربایجـان. رۆژنامە کۆنەپـەرستی ئیتلاعـات لـەم بـارەوە نوسـیویەتـی کـە دانیـشتوانی زەنجـان بـۆ خۆیـان لایـەنگـری دیمۆکراتـەکانیـان وەدەرنـا و مـەلا موحـەمـەدی خـۆیی کـە لایـەنگری دیمۆکراتـەکـانی ئـازەربایجـان بـوو سـزایاندا. پالکوڤینـک حـشمەت رایگـەیانـد کـە دیمۆکراتـە ئازەربایجانیـەکان لـە سـەر رێگای شـەمـەنـەفەری نێوان قەزوین و زینجانیان مینیان چانـدبوو. تـەواوی رۆژنامـە راسـترەوەکـان لـە سـەرەوەی هـەموویـان ئیتلاعـات هـەراوهوریای بـە نـاو "کوشتاری بێبـەزەییانـە و وەحشیانەی دانیشتوانی زەنجـان بـە دەستی دیمۆکراتەکانی ئازەربایجان" پێکناوە و سەبارەت بـە "پرۆتێستی دانیشتوانی" لـە شـارەکـانی ئـازەربایجـان دژی دیمۆکراتـەکـان شـت دەنوسـن. کـردەوەی بانـدەکـانی زولفـەقاری بـەتایبـەت لـە دەست درێـژ کردنیـان بـۆ سـەر ژن و کچـان بـێشـەرمانـە هەموویان خستوەتە ئۆبالی دیمۆکراتەکانی ئازەربایجان. 27ی نەیابر سـەرۆکی ستادی سوپای ئێران ژێنـراڵ رەزمئـارا لـە تارانـەوە چو بۆ زینجـان. بـە گوێرەی رۆژنامـەی کۆنـەپـەرستی "ئاتـەش" نـاوبراو لـە سـەر کوشتاری "وەحشیانەی" خـەڵکی زینجـان بـە دەست دیمۆکراتەکان قسەی کردوە و دوای قسەکانی چەند ئەفسـەرێک گوایـە هاواریـان کردوە و وتوویانە "دەرفەتمان پێ بدەن بۆ ماوەی 10 رۆژ تـا تـەورێز ئـەروین". وەک

رۆژنامەی رەهبەر دەنوسێت ئەم نوسراوانەی ئیتلاعات و ئاتەش پێش رۆیشتنی سوپای ئێران لە تارانەوە بۆ زینجان ئامادە کرا بوون.

زۆر بروسکەش لە لایەن خەڵکەوە سەبارەت بە کوشتاری بێبەزەییانەی دیمۆکراتەکانی ئازەربایجان ئامادە کرا بوون ئەم نوسراو و بروسکانە پێشتر لە قەزوینەوە ئامادە کرا بوون و هەر لەوێشەوە نێردرا بوون. دەسەڵاتداران لەشکەری لە زینجان چەند رۆژنامەنوسێکیان لە تاران هەڵواسیوە و گوایا ئەم شوێنە بارەگای کۆمیتەی دیمۆکراتەکانی ئازەربایجان بووە. سەرەرای ئەم شتە دەستکردە رۆژنامەنوسانی کۆنەپەرستی ئەو چاپەمەنیانە نوسیبویان کە ئەم وێنانە نیشاندەری خۆفرۆشی دیمۆکراتەکانی ئازەربایجانە. هەر ئەو رۆژنامانەش تەواوی ئەو نوسینانەی کە لە نێوان قەوام و جاوید شەبۆستەری سەبارەت بە هاتنی سوپای ئێران بۆ ئازەربایجان ئاڵوگۆر کراوە بە پێچەوانە و نێگەتیڤانە لە سەر هەڵوێستی دیمۆکراتەکان دەنوسن و تەفسیری دەکەن.

9ی دیکابری 1946 بەیانی قەوام دژی دیمۆکراتەکانی ئازەربایجان بڵاو کرایەوە و تێدا هاتوە کە "گەلی ئێران و دەوڵەتەکەی بە هەر نرخێک بووە بۆ دابین کردنی تەواویەتی ئەرزی و سەربەخۆیی ئێران پێشرەوی دەکات و هەنگاو هەڵدەگرێت قەوام هەروەها داوای لە دانیشتوانی ئازەربایجان کردوە کە لەگەڵ هێزەکانی ئێران بۆ ئەم مەبەستە هاوکاری بکەن و بەڵێنی دا کە پاراستنی ماڵ و گیانیان مسۆگەر بکات. هاوکات بەیانی ستادی گشتی سوپای ئێران بۆ ئەو ئەفسەرانەی کە لە ئازەربایجانن دەرکردوە و داوای لێ کردون کە بێنەوە ریزی سوپای ئێران و هەرەشەی لێ کردوون کە ئەگینا وەک ئەوانەی کە چەکدارانە دژی دەوڵەتی ئێران یاخی بوون لەگەڵیان ئەجولێنەوە.

رۆژنامەکانی ئیتلاعات و میهری ئێران و رۆژنامە دەستەراستیەکانی تر رایانگەیاندوە کە 7ی دیکابر فرۆکەکانی دەوڵەتی بەیاننامەیان بە سەر دانیشتوانی ئازەربایجان فرێ داوەتە خوارێ و داوایان لە دانیشتوان کردوە کە هاوکاری سوپای ئێران بکەن و دژی دیمۆکراتەکان راپەرن و چەکەکانیان لێ بستێنن و تەواوی دیمۆکراتەکان هەڵواسن و لەناویان بەرن لە بەر ئەوەی ئەوانە تاوانبار و ولات فرۆشن و دەستدرێژییان لە سەر ناموس و شەرەف و سەروسامانی خەڵک کردوە. هەروەها

لەم بەیانە داوا لە دانیشتوان کراوە کە چەکەکانی خۆیان تەسلیمی هێزەکانی ئێران بکەن ئەگینا وەک دژی شۆڕش حسابیان لەگەڵ ئەکرێت.

بەم چەشنە کۆنەپەرستانی ئێران کۆتاییان بە کابینەی دەوڵەتی هاوبەندی (ئیئتیلافی- یاکەلسیونی) هێنا و زۆر ڕێکخراوی حیزبی تودەی ئێران و سەندیکاکانیان لە ناو برد. هەر ڕۆژنامە و چاپەمەنیە پێشکەوتوخواز و دیمۆکراتەکانیان داخست و هەموو زەمینەیەکی مادی و مەعنەویان بۆ ڕێگا خۆش کردن بو لە هێرشەکەیان بۆ سەر ئازەربایجان ئامادە کرد و ئاشکرایە کۆنەپەرستانی ئێران و شا بە پشتیوانی ئینگلیس – ئەمەریکا بڕیاریان دا هێزی لەشکەری بنێرنە ئازەربایجان.

هێرشی هێزەکانی ئێران بۆ ئازەربایجانی ئێران و سەرکوت کردنی بزووتنەوەی دیمۆکراتی ئازەربایجان

وەک ئاشکرایە ڕێکخراوە دیمۆکراتەکانی ئێران واتە حیزبی تودەی ئێران, شورای ناوەندی سەندیکاکان، فیرقەی دیمۆکراتی ئازەربایجان /ناوی پارتی دیمۆکراتی کوردستان هەر نیە. هەورامی/ و ڕۆژنامە پێشکەوتخوازەکانی تاران ئەوەی کە لە دەستیان هات هەوڵیان دا تاکو دەوڵەتی قەوام ڕازی بکەن بەڵکو هێزی لەشکەری دەوڵەتی ناوەندی نەنێردرێتە ئازەربایجان و بە پشت بەستن بە ڕێککەوتن نامەی دەوڵەتی ناوەندی و ئازەربایجان بە پێچەوانەی ڕێککەوتنەکەیە. بەڵام دەسەلاتدارانی تاران ئەم ئاموژگاری و هەولدانانەیان خستە پشت گوێ و پەسەند نەکردنی ، و ڕێگای سەرکوتکردنی بزووتنەوەکەیان گرتەبەر. ئەو بزووتنەوەیەی کە کاتی خۆی ناچار بوون وەک بزووتنەوەیەکی پێشکەوتوخواز و دیمۆکراتی ناساند بوویان.

11ی دیکابری 1946 ڕادیۆی تەورێز ڕایگەیاند کە ئەنجومەنی هەرێمی (ئەیالەتی) ئازەربایجان لە کۆبوونەوەی تایبەتی خۆیدا بڕیاریدا کە بە مەبەستی خۆپاراستن و بەرگری کردن لە خوێن ڕشتن و شەڕی براکوژی گوێڕایەلی فەرمانی دەوڵەتی ناوەندی دەبێت و بە بروسکە ئێمەیش بە پێی ئەم بڕیارە بە ناوی ئوستانداری

ئازەربایجان بەڕێز دوکتۆر جاوید و سەرۆکی ئەنجومەنی (مەجلیسی) هەرێمی ئازەربایجان قەوام و شامان لەم بارەوە ئاگادار کردوە.

قەوامالسەڵتەنە سەبارەت بە گەیشتنی ئەم بروسکەیە بۆ ئەو و بۆ شا رایگەیاندنی ئازەربایجانی کە "بەربەرەکانی ناکەن" بە بڕیارێکی ژیرانە ی لە قەڵەمدا و وتی کە بە سوپای ئێران دەستور دراوە "کە تەنیا بۆ سەقامگیر کردنی هێمنایەتی و ئازادی و دیسیپلین بۆ دانیشتوان بە پێی یاسای وڵات بە تایبەتی سەبارەت بە بەڕێوەبردنی هەڵبژاردنی ئازاد هەولبدەن" قەوام هەروەها وتی کە ئەو خەڵکەی کە لەم بارەوە بۆ جێبەجێ کردنی ئەم مەبەستە یارمەتی بدەن دەوڵەت خزمەتەکەیان لە بەرچاو دەگرێت.

10ی دیکابری 1946 بەشێک لە سوپای ئێران لە سێ قوڵەوە بەرەو ئازەربایجان دەکەونە رێ و رۆژی 11ی دیکابر دەگەنە میانە و لە 13ی دیکابر تەورێز دەگرن و لە ماوەی 17 – 14 دیکابر سەراب و مەرەند و خوی و ماکو و رەزائیە و جولفا و ئاستارا دەگرن. لەو شوێنانە هەموویان بارودۆخی تایبەتی سوپایی (حکومەتی نیزامی) رائەگەینن و دادگای نیزامی و سەحرایی‌یان دامەزراند و کۆمیتەکانی پارتی دیمۆکراتی ئازەربایجان و رۆژنامە دیمۆکراتە خوازەکانیان بەربەستکرد.

فەرماندەی هێزە نێردراوەکان بۆ ئازەربایجان ژێنراڵ هاشمی لە تەورێز راگەیاندنێکی بڵاو کردۆتەوە کە تێدا دەڵێت: "رێبەرانی دیمۆکرات، فیدایی، فەرمانبەران و پەنابەران /مەبەست لە پەنابەر ئەوانەی ئازەربایجانی سۆڤیەتن. هەورامی/ کە چەکیان هەیە داوایان لێ دەکرێت تەحویلیان بکەنەوە و خۆیان بە کاربەدەستان بناسێنن و بەم چەشنە لە مەترسی خۆیان رزگار بکەن". ئەو خاوەن ماڵانەی کە لە وانەیە ئەم کەسانە پەنا و حەشار بدەن ئاگادار ئەکرێنەوە ئەگەر ئەم دەستورە جێبەجێ نەکەن بە توندترین شێوە سزا دەدرێن.

ڕۆژنامەی ئاتەش دەنوسێت کە لە رادیۆی تەورێز بەیانێکی تری ژێنراڵ هاشمی بڵاو کردوتەوە و تێدا ژێنراڵ وتویەتی کە تەواوی ئاوانتوریستەکان تاوانبارن و تاوانیان قورسە و دەبێ دەسبەجێ بدرێنە دادگای نیزامی و لە ماوەی 48 سەعاتدا حوکمی تاوانەکەیان دیاری بکرێت و هەر لە جێ بڕیاری دادگایان بە سەریاندا جێبەجێ

بکرێت. بە پێی فەرمانی شا و مادەی 114ی کودیکسی نیزامی تاوانباران مافی شکات کردن و پێداچوونەوە لە سەر بڕیارەکانی دادگا یان پێ نادرێت.

قەوام لە 18ی دیکابری لە رادیۆی تەورێز بۆ یەکەم جار دیمۆکراتە ئازەربایجانیەکانی بە ئاوانتور ناو برد و بە لادان لە یاسا و کوشتنی خەڵکی بێتاوان، دزی سەروسامانی دانیشتوان و تەنگ هەڵچنینی بە دانیشتوانی فارس زمان تاوانباری کردن.

بە پێی راگەیاندنی رۆژنامەی داد فەرماندەی هێزەکانی ئێران لە ئازەربایجان ژێنراڵ هاشمی لە چاوپێکەوتنی لەگەڵ نوێنەرانی دانیشتوی تەورێز بە رەسمی هەڵوەشانەوەی پەیمانی نێوان دیمۆکراتەکانی ئازەربایجان و دەوڵەتی ناوەندی راگەیاند. گرتن و کوشتنی ئەندامان و لایەنگرانی پارتی دیمۆکراتی ئازەربایجان بە شێوەیەکی وەحشیانە بەڕێوە دەچێت و تەنانەت رۆژنامە راستڕەوەکانیش نەیانتوانی ئەم تاوانە بشارنەوە. بۆ وێنە رۆژنامەی کوشش لە 1946/12/12 دەنوسی کە تەنیا لە تەورێز زیاتر لە شەش سەد دیمۆکراتی ئازەربایجانی کوژراوە. رۆژنامەی ئاتەش لە 1946/12/18 دەنوسێت کە نزیکەی حەوت سەد نەفەر لە تەورێز گیراون. هەر ئەو رۆژنامەیە دەنوسێت کە تا گەیشتنی هێزەکانی ئێران بۆ ئەردەبیل شاهسوەنەکان زیاتر لە 40 نەفەر دیمۆکراتیان هەڵواسیوە و ژمارەیەکی زۆریشیان گولەباران کردوون وشاهسوەنەکان هەر بە گوێرەی ئەم رۆژنامەیە شاری ئەردەبیلیان تالان کردوە.

رۆژنامەی ئیتلاعات 6ی یانوری 1947 هەواڵی گولەبارانی 23 ئەفسەری سوپای ئێرانی لە لایەن دادگای نیزامیەوە بڵاوکردوەتەوە و دەنوسێ گوایا تاوانیان ئەوە بووە کە ئەوانە چونەتە ریزی دیمۆکراتەکانی ئازەربایجانەوە و بۆ رۆژی دوایی یەکێک لە کەسایەتیە بەناوبانگەکانی بزووتنەوەی ئازەربایجان بە ناوی کەبیری گولەباران دەکرێت. هەر ئەو رۆژنامەیە بە شانازی و خۆشحالیەوە هەواڵی تێکوپێک دانی دوو پەیکەری کەسایەتی ناوداری ئازەربایجان واتە ستارخان و باقیرخانی بڵاو کردوتەوە. هەروەها سوتاندنی کتێب و رۆژنامە بە زمانی ئازەری بڵاو کردۆتەوە.

کردەوەی ئەم کاربەدەستانە نازیەکانی ئاڵمان بە بیر دێنێتەوە. زۆر ئابروبەرانە ئەم کردەوانە بە "هەستی نیشتمان پەروەری دانیشتوانی تەورێز لە قەوام ئەدا". ئوستانداری

پێشوی ئازەربایجان دوکتۆر جاویدیان هێناوەتە تاران و سەرۆکی ئەنجومەن (پارلەمانی) هەریمی ئازەربایجان شەبۆستەری یان گرتوە و خستویانەتە زیندانی پۆلیسەوە. بە پێی راگەیاندنی رۆژنامەی داد قازی موحەمەد و سەیفی قازی و لەگەڵ چەند سەرکردەی تری کورد دەدرینە دادگای نیزامی – سەحرایی بە تاوانی ئەوەی کە نەتەنیا ناوبراوان بەرەنگاری هێزەکانی دەوڵەتی یان کردوە بەڵکو گوایە دەیانویست کوردستان لە ئێران جیا بکەنەوە و سەربەخۆیی کوردستان رابگەیێنن و گوایا سەرۆک کۆمار و کابینەی وەزیرانیشیان بۆ ئەو دەوڵەتە دیاری کردوە. پارتی دیمۆکراتی دەسەلاتداری قەوام و رۆژنامە لایەنگرەکانیان لە هەموو بارێکەوە هەوڵ ئەدەن کە وا نیشان بدەن قەوام و حیزبەکەی بە ئازاد کردنی ئازەربایجان و چارسەری ئەو کێشەیە "ئێرانیان رزگار" کرد.

لە پەیوەندی لەگەڵ تەسلیم بوونی ئازەربایجان کۆمەڵەی رۆژنامەنوسانی ئێران لە 24ی دیکابر کۆبوونەوەیەکی رێکخست کە تێدا وەزیری شەڕ ژێنراڵ ئەحمەدی و وەزیرەکانی تر، سەرۆکی ستادی سوپای ئێران ژێنراڵ رەزمئارا و هەوالدەری تر بەشدار بوون. ژێنراڵ رەزمئارا لەم کۆبوونەوە دا رایگەیاند کە دیمۆکراتەکانی ئازەربایجان دەیانویست تەواوی ئێران داگیر بکەن و بۆ ئەم کارەش چەک و جبەخانەیەکی زۆریان ئامادە کردبوو و زیاتر لە سەدهەزار نەفەریان مەشقی نیزامی یان پێکردون. ئەوانە تەنانەت بۆ ئەم کارە خەڵکیان بۆ فێر بوونی کاروباری سوپایی ناردبووە دەرێ. رەزمئارا لە درێژەی قسەکانی وتی ئەگەر ئەو بارودۆخە 2 ساڵی تر درێژەی کێشابایا لەوانە بوو بتوانن تەواوی ئێران داگیر بکەن. بە پێی راگەیاندنی رۆژنامەی ئیتلاعات سوپای ئێران لە تەواوی ئازەربایجان تا 27ی دیکابری 1946 شەش ملیۆن فیشەک و 20هەزار تفەنگ و ژمارەیەکی زۆر چەکی قورس و دووسەد ماشێنی باری یان کۆکردۆتەوە.

بە بۆنەی "سەرکەوتنی پرشنگدار" لە ئازەربایجان شا لە نامەیەکی تایبەتی بۆ قەوام و سەرۆکی ستادی سوپای ئێران ژێنراڵ رەزمئارا (لە سیمای ئەویشەوە بۆ سوپای ئێران) سوپاسی لێ کردوون.

سەرۆکی باندە کۆنەپەرستەکانی کە ئەرکی خەبات دژی دیمۆکراتە ئازەربایجانیەکان بە ئەستۆ گرتبوو وەک زولفەقاری، یەمینی، ئەسلەحەدار باشی و 20 ئەفسەری تر نیشان و میدالیان پێی دراوە و یا خۆ پلە و پایەیان بەرز کردونەتەوە. ستادی ئەرتەش بە بۆنەی خەباتی شاهسوەنەکان کە بە درێژایی ساڵێک بەردەوام بوون سوپاسی لێ کردن. لە 22ی دیکابر لە تاران رژەی سوپای ئێران بەڕێوەچوو کە ئەو رێ و رەسمە لە لایەن دارودەستەی زولفەقاریەوە کرایەوە و وەک "پاڵەوانی نیشتمانی" ناسێندران. بە بۆنەی "سەرکەوتنی پرشنگدار" لە سەرکوت کردنی ئەو یاخی بوونە لە ئازەربایجان میدالی "زولفەقاری" و فەرماندەی گشتی هێزەکانی ئێران واتە موحەمەد رەزا شای پەهلەوی‌یان پێی درا. فەرماندەی ستادی سوپای ئێران ژێنرال رەزمئارا لە نامەیەکی تایبەتی سوپاسنامەیەکی ئاراستەی فەرماندەی هێزەکانی ژاندارمیری ئێران ژێنراڵی ئەمەریکایی شوراتسکپوڤ کرد و هەروەها بۆ خۆی لە نزیکەوە سوپاسی شوارتسکپوڤ و تەواوی ئەفسەرانی ژاندارمیری و هەموو بەشدارانی کرد کە پێکەوە هەموویان لەگەڵ سوپای ئێران لە ئازاد کردنی ئازەربایجان بوون. سەیر ئەوەیە کە بۆ یەکەمجار لەم سوپاسنامەیەدا موشاویرێکی نیزامی ئەمەریکایی لە ئیدارەی بەڕێوەبەرایەتی ژاندارمیری ئێران بە "سەرەکی ژاندارمێری ئێران"

ناوبراوە، بەم چەشنە دەرکەوت ژاندارمێری ئێران نەتەنیا بە کردەوە بەڵکو بە رەسمیش بەتەواوی خراوەتە ژێر کۆنترۆڵ و سەرکردایەتی ئەمەریکایەکانەوەو بۆتە ئامراز- یا داردستێکی "قانونی" سیاسەتی ئیمپریالیستانەی ئەمەریکا لە ئێران.

بە مەبەستی بوژاندنەوەی "هەستی نەتەوایەتی" و رێکخستنی شەپۆلی "نارەزایی" دژی دیمۆکراتەکانی ئازەربایجان سەفەری خوشکی شا ئەشرەفی پەهلەوی بۆ زینجان و میانە (دوای گرتنەوەی ئەو شارانە) رێکخرا. لە راپۆرتەکەیدا بۆ شا دوای گەڕانەوەی کە لە رۆژنامەی ئیتلاعات لە 21ی دیکابری 1946 بڵاو کراوەتەوە دەگوترێت: "تاقمێک" خوانەناس و بێ بیروبروا لە ماوەی ساڵێکی تەواو باشترین ناوچەکانی ئێرانیان تالان کردوە و خەڵکی ئەو ناوچانەیان چەوسانۆتەوە. شارەکان بە بێ قوتابخانە و نەخۆشخانە و دوکتۆر و دەواو دەرمان ماونەتەوە. مامۆستاکان گوایە لە هەموو کەرەسەی ژیان بێ بەش کرا بوون، ئەشرەف هەروەها رایگەیاند کە بە ناوی

شاوه و لە لایەن ئەوەوە جل و بەرگ و مانو فاکتوری لە ناو خەڵک دا بڵاو کردوتەوە. بەڵام پێداویستی بۆ ئەو خەڵکە رزگار کراوە لە برسیەتی و سەرما و نەخۆشی ئەوەندە زۆرە دەبێ بە زووترین کات و دەسبەجێ فریایان بکەون و دەسبەجێ یارمەتییان بدرێت. "ئەشرەف دەنوسێت بەداخەوە ئەم بارودۆخە تەواوی ئازەربایجانی گرتوتەوە".

رۆژنامەی "میهری ئێران" لە 1946/12/30 دەنوسێت کە زیانی دانیشتوانی ئازەربایجان لە ئەنجامی رووداوەکانی ئازەربایجان دووسەد میلیون تمەنە و زیانی دەوڵەتیش زیاتر لە سەد ملیۆن تمەنە. رۆژنامەکە هەروەها دەنوسێت گوایا پیشەوەری سێسەدهەزار تمەنی بۆ خەرجی تایبەتی خۆی لە بانکی کشتوکاڵی تەورێز و هەروەها شەش‌سەد هەزار تمەنیشی لە بانگی تەورێز و دانیشتوان بردوە، هەندێ رۆژنامە و لە سەرەوەی هەموویان ئیتلاعات داوا لە دەوڵەتی ئێران دەکەن کە بۆ گەراندنەوەی پیشەوەری و غولام یەحیا و ئەوانی تر لە سۆڤیەت هەوڵبدات و وا نیشان ئەدەن کە ئەوانە تاوانباری جینائین نەک پەنابەری سیاسی و بەم چەشنە ئەوانە شمولی تەسلیم کردنەوە دەبن ...

رۆژنامە کۆنەپەرستەکانی (آتش) و (تهران مصور) بە ئاشکرایی داوای لە داردانی رێبەرانی پارتی تودەی ئێران ئەسکەندەری، رادمنیش، روستا و دوکتۆر کشاوەرز دەکەن هەروەها داوای سزادانی توندی رۆژنامە دیمۆکراتەکان دەکەن. لە 13ی دیکابری 1946 هێرشیان کردە سەر کلوبی ناوەندی پارتی تودە لە تاران و کۆمیتەی ئەم حیزبەیان لە قەزوین تێکوپێک و تالان کرد. لە تاران و دەوروبەری نێوان 19 و 18 دیکابر زیاتر لە پێنجسەد نەفەر لە ئەندامانی چالاکی تودە و سەندیکاکان گیراون. شورای ناوەندی سەندیکاکانی ئێران کاتێک دیەوێت سەبارەت بەم گرتنانە بۆ فیدراسیونی جیهانی سەندیکاکان لوئی سائیان بروسکە بنێرێت لە تێلگرافخانەی تاران ناهێڵن. رۆژنامەی "جیهانی پاک" لە 16 دیکابر 1946 دەنوسێت کە کلوبی حیزبی تودەیان لە ئەراک تێکوپێک داوە و 9ی یانوری 1947 رۆژنامەی مەردوم هەواڵی دەرکردنی ئەندامانی پارتی تودە لە بارەگای ئەم حیزبە لە رەشت لە لایەن

دەسەلاتدارانەوە ئەدات. تیرۆری ئازادیخوازان بە شێوەیەکی نهێنی و بەربلاو بەردەوامە.

7ی دیکابر لە شاری زیرئاب 148 کرێکاریان بە تاوانی هێرش بردن بۆ سەر سەربازان گیراون و دراون بە دادگای نیزامی – سەحرایی لە ئەنجامدا سێ نەفەر بە ئیعدام و چوار نەفەر بە حوکمی هەمیشەیی و دوو نەفەر بە 5 ساڵ زیندان و 70 نەفەریان بە دوورخستنەوە سزا دران و 23 نەفەریان هێشتا بە تەواوی مەحکەمە نەکراون و 46 کەسیشیان بەردراون. حوکمی ئیعدامی ئەو سێ نەفەرە لە 8ی دیکابر جێبەجێ کرا.

رێبەرانی حیزبی تودە لە مەترسی راونان و کوشتن خۆیان شاردۆتەوە وەزیری کار و پروپاگەندە بە ناوی ئارامش لەم بارەوە رایگەیاند کە ئەوانە لە ترسی "قینی خەڵک" خۆیان شاردۆتەوە.

17ی دیکابر رۆژنامەی "اخبار ایران" نامەی دوکتۆر کشاوەرز وەزیری تەندروستی وئەندامی کۆمیتەی ناوەندی بڵاو کردوە تەوە کە تێدا بەرپەرچی ئارامش ئەداتەوە و دەڵێ کە من وەک رابردو لەماڵی خۆم دەژیم و لە چارسەر کردنی نەخۆشان لە بنکەی تەندروستی بەردەوامم. من هیچ ترسێکم لە گەلی ئێران نیە گەرچی لەوانەیە ئەو رێکخراوەی (مەبەست حیزبی دیمۆکراتی ئێرانە) کە ئارامیشی تیایە چەند کەسێک بە پارە بەکرێ بگرن و دژی ئێمە چ لە ماڵ و چ لە دەرەوە هێرشمان بکەنە سەر و پاشان بڵێن ئەمە تۆڵەی خەڵکە یا خود دوور نیە بوختانێکمان بۆ بکەن و بەوەش تاوانبارمان بکەن بۆ ئەوەی ئافتەریتەیتی ئێمە بشکێنن.

چاپەمەنیەکانی تاران لە سەر پەیوەندی یەکێتی سۆڤیەت و ئێران لە کاتی روداوەکانی ئەم دوایانەی ئێران

رۆژنامە کۆنەپەرستەکانی تاران هەر لە سەرەتای روداوەکانی ئازەربایجانەوە تا ئێستا سوکایەتی دەکەن بە دیمۆکراتە ئازەربایجانیەکان و ئەوانە بە "مشتێک خۆفرۆش" "موهاجیری لە قەفقازەوە هاتوو" "ئەگینتەکانی روسیا" وهتد ناویان دەبەن. هەر بەو چەشنەش حیزبی تودەی ئێران دەخەنە بەر لافاوی بوختان و لە هیچ شتێک بۆ بەدناوکردنیان دەست ناپارێزن و حیزبی توده بە "هێزێکی سەربە بێگانە" "دەستەموی موسکو" "گوێرایەڵی مۆسکۆ" و ... دەناسن. هەر لە پاڵ ئەم بوختان و دژایەتی کردنەدا دژی یەکێتی سۆڤیەتیش شت دەنوسن بەتایبەت لە ماوەی دواخستن یا درەنگ دەرچونی ناچاری سوپای سور لە ئێران تا ئێستا هەر بەردەوامن. بۆ وێنە رۆژنامەی "سپیدەدم" لە 1946/10/30 کاریکاتێرێکی کێشاوە کە مەبەستی دژایەتی کردنی یەکێتی سۆڤیەت و هاوڕێ ستالینە.

رۆژنامەی "شەهریار" 46/11/4 بە دوو وتاری دووردرێژی دژی سۆڤیەتی دەنوسێت کە یەکێتی سۆڤیەت لە ئاستی ئێراندا سیاسەتی ئیمپریالیستانە دەبا بەڕێوە و سیاسەتی خۆی بۆ دابەش کردنی ئێرانە و ...

رۆژنامەی "وجدان" 1946/11/7 وتارێکی دژی سۆڤیەتی لە ژێر سەردێڕی "دەست تێوەردانی کریملین لە کاروباری ناوخۆی ئێران" بڵاو کردۆتەوە و نوسیویەتی کە سیاسەتی یەکێتی سۆڤیەت "دابڕینی" ئازەربایجان لە ئێرانە.

رۆژنامەی "تهران مصور" لە سەرەتای نەیابردا دەنوسێت کە "لە مۆسکۆوە دەستور دراوە تا لە ئێران حیزبی کۆمۆنیست دابمەزرێنن" و لە ئازەربایجانەوە بۆ قەزوین "لە تانکەری گواستنەوەی بەنزین کە سەر بە شەریکانی بێگانەیە چەک بۆ تاران دەگوازرێتەوە".

رۆژنامەی "آراس" لە 1946/11/27 دەنوسێت کە بەم زووانە شەڕ دەست پێ دەکات کە تێیدا ئەمەریکا و ئینگلیسەکان بۆمبی ئەتۆمی بەکار دێنن و بە سەر یەکێتی سۆڤیەت دا سەردەکەون. کێشەی ئازەربایجان لە وانەیە ببێتە بیانوی دەست پێ کردنی شەڕ".

رۆژنامەی "آتش" بە شێوەیەکی پراڤاکاسیونانە دەنوسێت کە ئێستگەی کەش ناسی (هەوا شوناسی) سۆڤیەت لە زینجان ئێزگەی رادیۆیی و کاروباری سیخوری لە بەرژەوەندی ئازەربایجانیەکانیان دامەزراندوە.

رۆژنامەی "میهن" لە وریەکانی خۆیدا دەنوسێت کە دەبێ شانزدە شاری قەفقاز کە دانیشتوانی بە رەگەز، خوێن وداب و نەریتیان ئێرانیە بگێردرێنەوە بۆ ئێران چونکە ئەم شارانە تەنیا لەم سەد ساڵەی دوایی کەوتونەتە ژێردەسەلات و چەوسانەوەی بێگانەکان ئەو شارانە پێشان سەر بە ئێران بوون.

رۆژنامەی "آتش" و "میهن" و هی تر لە سەرەتای مانگی یانور دا دەنوسن کە "بە رێگای دەزگای تایبەتی زانراوە کە پیشەوەری لە پیلان و هێرش کردنی خۆیدا دژی گەلی ئێران و دەوڵەتەکەی بەردوامە و بارەگاکەی لە نزیک ئیریوانە.

رۆژنامەی "مەشروتیەت" لە 1947/1/2 دەنوسێت کە "یەکێتی سۆڤیەت دوژمنی سەربەخۆیی، ئازادی، ئایینی و نەتەوەی ئێرانە و بە سیاسەتی ئیمپریالیستانەی خۆی لە ئاست ئێران درێژەی دەدات و داوای قەرەبو کردنی ئەوزەرەروزیانانە دەکات کە لە دەوڵەتی ئێران لە ئازەربایجان کەوتوە.

لە بەرامبەر ئەو هەموو بوختانەی کە دژی سۆڤیەت دەکرێت تەنانەت هەندێ رۆژنامەی کۆنەپەرست و راسترەو وەک "ایران" و "کیهان" دەنوسن کە یەکێتی سۆڤیەت هیچ دەست تێوەردانێکی چەکداری لە روداوەکانی ئازەربایجان نەکردوە و دژی ناردنی هێزەکانی ئێران بۆ ئازەربایجان نەبووە. بە بۆچونی ئەم رۆژنامانە ئێران دەبێ پاش گرتنەوەی ئازەربایجان واتە ئێستا هەوڵی باش کردنی پەیوەندیەکانی خۆی لەگەڵ یەکێتی سۆڤیەت بدات و کاتیشی هاتوە. دژایەتی کردنی سۆڤیەت لە چاپەمەنیەکانی ئێران وەڵامدەری بەرژەوەندیەکانی هەردوولا و لە پێشەوەی هەموویان ئێران نیە.

لە لایەکی ترەوە کێشەی نەوت دوبارە هاتوەتە ناو باسی رۆژانەوە. سەرەرای راگەیاندنی چەند جارەی قەوام و فەیروز کە چەند جار بەڵێنیان داوە و سورن لە سەر ئەوەی کە دەوڵەتی ئێران گەلالەی پەیمانی دەرهێنانی نەوتی ئێران نێوان دوو وڵات (ئێران – سۆڤیەت) بۆ پەسەند کردن دەدەنە مەجلیسی ئێران (مەجلیسی دورەی 15

واتە نوێ) بەڵام ئەو سیاسەتە دژی سۆڤیەتیانەی کە ئیمڕۆ کاربەدەستانی ئێران بەڕێوەی دەبەن لەگەڵ ئەو قسانە یەک ناگرنەوە بەڵکو بە پێچەوانە دژی ئەو پەیمانەیە و بۆ هەڵوەشاندنەوەی پەیمانەکەیە. وێنەیەکی لەم بارەوە:

17ی دیکابر رۆژنامەی کۆنەپەرستی "شەهریار" لە وتارێکدا دەڵێت: "یەکێتی سۆڤیەت کە هەوڵی ئەدا نەوتی ئێران وەربگرێت لە سیاسەتی خۆی توشی شکستێکی گەورە بوو لەم بارەوە سەر نەکەوت".

گرنگترین ئالقەی ئەم شکستە ئازەربایجان بوو کە دیمۆکراتەکانی ئەوێ شکستیان هێنا و روخان. ئاشکرایە ئەم شکستە زیانێکی گەورەی لە ئافتەریتەیتی سۆڤیەت لە ئێران و لای گەلی ئێران دا دوور نیە کە نەیارەکانی سۆڤیەت زەمینەیان بۆ ئەم شکستە پێکهێنا کە تەواوی هەوڵ و تەقەلای خۆیان بۆسەر نەگرتنی سیاسەتی سۆڤیەت لە ئێران بەکار هێنا. رۆژنامەکە دەنوسێت کە بۆ گەڕاندنەوەی ئافتەریتەیتی (سمعەی) خۆی لە ئێران یەکێتی سۆڤیەت دەبێ واز لە نەوتی ئێران بهێنێت".

13ی دیکابری رۆژنامەیەکی کۆنەپەرستی تر بە ناوی "عقیدە" دەنوسێت کە دەستەیەک لە ئەندامانی پارتی حیزبی "عەدالت" کە سەردانی یەکێک لە ئەندامانی ئەم حیزبەیان بە ناوی جەمال ئیمامی لە زیندان کردوە. وتووێژێکیان لەگەڵ کردوە. ئیمامی وتوویەتی کە ئەو و لایەنگرانی لە رابردو دژی قەوام بوون لە بەر ئەوەی کە قەوام بە پێچەوانەی یاسای ئێران دەجولایەوە کە لەوانە بوو بە لە ناوچونی ئێران تەواو بوایە. ئەویش ئەوە بوو کە لەگەڵ یاخی بوەکانی ئازەربایجان پەیمانی بەست و یاخی بوونەکەی ناونا بزووتنەوەی دیمۆکراتیک. هەروەها بە پێچەوانەی ئەو یاسایەی کە مەجلیسی ئێران پەسەندی کردوە لەگەڵ سەفیری یەکێتی سۆڤیەتیش سەبارەت بە نەوتی ئێران پەیمانی بەست.

لە لایەکی ترەوە بڕیاری چارسەر کردنی ئاشتیانەی کێشەی ئازەربایجانی دا. قەوام ئەو شکاتەی ئێرانیش کە درابوو بە شورای ئەمنیەتی رێکخراوی نەتەوە یەکگرتوەکان وەرگرتوەتەوە سەرەرای ئەوەی کە ئەم شکاتە بناغەیەکی راستی هەبوو و بە وەرگرتنەوەی شکاتەکە یارمەتی خۆفرۆشان درا. پاشان رۆژنامەکان داخران و هەندێ کەس بە بیانوی ئەوەی کە رێبەری رێکخراوە سیاسیەکان بوون گیران وهتد. هەموو

ئـەمانـە مـەترسییەک بـوو لـە سـەر پارچـە پارچـە کردنـی وڵات و مـەترسـی لـە سـەر تەواویەتی ئەرزی و سەربەخۆیی ئێران. ئەگەر ئێستا دەرکەوتوە کە قەوام لە هەڵەکانی خۆی تێگەیشتوە و بڕیاری گەڕاندنەوەی ئازەربایجان بۆ بنەماڵەی و باوەشی ئێرانی دا و هەڵبژاردنی لەو ناوچەیە بە بێگوشاری دەوڵەت و ئازاد بەڕێوە برد. ئێمە نەتەنیا دژی قەوام ناوەستین بەڵکو لە هەموو بارێکا هەموو چەشنە پشتیوانێکی لێ دەکەین. ئەوە بوو کە پاش سێ رۆژ لە بڵاوبوونەوەی قسەکانی جەمال ئیمامی واتە لە 1946/12/15 ئازاد کرا.

پاشـان رۆژنامـەی کۆنـەپـەرستی ئاتـەش لـە20ی دیکابر دا دەنوسێت کـە لـە بـەر کێشەی نەوت سۆڤیەت هیچ سیاسەتێکی لە سەر ئازەربایجان و پارتی تودەی ئێران نییە واتە لە بەر نەوت باسی ئەوانە چیتر ناکات.

"کاتێک کە بالیۆزی سۆڤیەت لە ئێران ئامۆژگاری دەوڵەتی ئێرانی کرد کە سوپای خۆی نەنێرێتە ئازەربایجان دەوڵەتی ئێران راستەوخۆ پێی راگەیاند کە ئەگەر سۆڤیەت دەیەوێ ئیمتیازی نەوتی ئێرانی بدرێتێ پێویستە کە مەجلیسی نوێی ئێران هەڵبژێردرێت واتە دەبێ یەکەم هەڵبژاردن ببێت ئەویش بەو مەرجەی هەڵبژاردنەکە لە ئازەربایجان بەڕێوە دەچێت کە سوپا بنێردرێتە ئەوێ ئەگەر بێتو نەهێڵن سوپا بنێردرێتە ئازەربایجان هەڵبژارنەکە دوا دەکەوێت لە ئەنجامدا پەیمانی بەستراوی نێوان سۆڤیەت و ئێران لە لایەن مەجلیسەوە پەسەند ناکرێت. بە بەڕێوەبردنی هەڵبژاردن /لە ژێر پشتیوانی سوپای ئێران. هەورامی/ هەم کێشەی ئازەربایجان چارسەر دەکرێت و هەم دەستەمووکان و دژی شورش لە گۆڕەپانی سیاسیدا دور ئەکەوتەوە. پەیمانی ئێران و سۆڤیەت سەبارەت بە نەوت دەبێ زۆر بە وردی لە مەجلیسی ئێران لێکۆڵینەوەی لە سەر بکرێت لە سەر داوای سەفارەتی سۆڤیەت دەوڵەتی ئێران بۆ ڕێگا خۆش کردن و نیاز پاکی بەرامبەر بە سۆڤیەت چەند رۆژنامەی دژی سۆڤیەتی وەک "آتش" "شهریار" "نهضت"یان داخست بەڵام هەندەی پێ نەچوو "مانگێک – دوو" سەر لە نوێ ئازاد کرانەوە.

سەبارەت بە هەڵوێستی کاربەدەستانی دەوڵەتی ئێران و کەسایەتی تری ئێرانی لە رێبازی دژی سۆڤیەتیان هاوڕێی ئیوانۆف هەواڵدەری تاس لە رێکەوتی 7ی یانوری

1947 ژمارە 9 بە تێلگراف مۆسکۆی ئاگادار کردەوە و لێرە پێویست بە دووپات کردنەوەیان نییە.

ئەنجامەکان:

1- تاقمی دەسەڵاتدارانی ئێران لە کۆتایی 1946 هێرشی ئاشکرای خۆیان بۆ سەر هێزە دیمۆکراتیەکانی ئێران دەست پێکرد و لێدان و سەرکوتکردنی بزوتنەوەکانی دیمۆکراتیک لە ئازەربایجانی ئێران و سەرانسەری ئێرانیان جێبەجێ کرد. چاپەمەنیە کۆنەپەرستەکانی ئێران دەورێکی نێگە تیڤانەیان لە ئامادە کردنی گەڵاڵەی ئەم پیلانە گێڕا و تا ئێستاش بەردەوامن.

2- چالاکی کۆنەپەرستان لەو کاتەدا پەرەی سەند کە تاقمی دەسەڵاتدار خۆیان بۆ هەڵبژاردن بۆ دەورەی 15ی مەجلیسی ئێران ئامادە کردبوو و بایەخێکی زۆریان پێ ئەدا لە بەر ئەوە چۆنیەتی پێکهاتەی مەجلیس بۆیان زۆر چارەنوس و گرنگە.

3- بە لەبەر چاو گرتنی بارودۆخی سیاسی ئیمڕۆی ئێران حیزبی تودە کە وانەی لە ئەزمونەکانی هەڵەی پێشوی خۆی وەرگرتوە هەنگاوی بۆ پاراستنی ڕێکخستنەکانی خۆی و پەیوەندییان لەگەڵ خەڵک وەردەگرێت. ئەویش وا بە ئاسانی و سەرکەوتوانە نییە. (بۆ وێنە دەرکردنی بەیانی بانگەوازی کۆمیتەی ڕێبەرایەتی کاتی تودەی ئێران لە 5ی یانوری 1947).

4- لە کۆتایی1946 کۆمپانیای دوژمنایەتی کردنی یەکێتی سۆڤیەت لە لایەن ڕۆژنامە کۆنەپەرستەکانی تاران بە هێز بوە و مەبەستی سەرەکیشیان تێکدانی زیاتری پەیوەندیەکانی سۆڤیەت و ئێرانە و بۆ ئەوەیە کە نەهێڵن مەجلیسی دەورەی 15 پەیماننامەی سۆڤیەت – ئێران سەبارەت بە نەوت پەسەند بکەن.

5- لەم بارودۆخە دژوارەدا هێزە دیمۆکرات و ڕۆژنامە پێشکەوتخوازەکان کە زۆر کەم و ئەویش بە پارێزەوە چالاکی خۆیان دەنوێنن ناچارن بە داوا کردن و پاڕانەوە و ئامۆژگاری و بانگەوازی بۆ قەوام لێ بخوازن کە ئازادیە دیمۆکراتیەکان و ئازادی هەڵبژاردن بو مەجلیسی خولی 15 لە ئێراندا دابین بکات.[1]

---

[1] ئارشیفی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی روسیای فیدراتیفی فۆندی4و5 کۆپیەی 38دۆسیەی 49کارتۆنی364 ل 1-30 .

سکرتێری دووهەمی سەفارەتی سۆڤیەت

لە ئێران ڤارونین

ڕونوس بۆ

1 -هاوڕێ دیکانزوڤ

2- هاورێ سیلین

3-هاورێ سیچیڤ

4-وەزارەتی کاروباری دەرەوە

لە ڕاپۆرتی کۆنسولی سۆڤیەت لە تەوریز کراسنیخ 18ی دیکابر 1946 / سەبارەت بە ئازەربایجان

.... ڕێبەران و ئەندامانی چالاکی فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجان هەستیان بە مەترسی و لە نیازی دەوڵەتی قەوام تێگەیشتبوون. لە وتوویژ و چاوپێکەوتن لەگەڵ ئێمە (سۆڤیەتیەکان) و هەروەها لە نامەکانیان بۆ ئێمە ڕایانگەیاند کە مەبەستی قەوام لە ناردنی سوپا بۆ ئازەربایجان لە ناو بردنی تەواوی دەسکەوتەکانی گەلی ئازەربایجانە.

بۆیە لەم بارەوە ئازەربایجانیەکان سورن لە سەر ئەوەی کە بەرامبەر بە هاتنی سوپای ئێران بەربەرەکانی بکەن. گەرچی ئەوانە ئەو ڕاستیە ناشارنەوە کە هێزەکانی دەوڵەت لە زۆر بارەوە دەستێکی بالایان بە سەر سوپا و هێزەکانی ئازەربایجاندا هەیە. بە بیروڕای دیموکراتەکانی ئازەربایجان تاقە ڕێگای ڕزگاریان بە دەست پێ کردنی چالاکی سوپایی دژی لەشکەری ئێران تا گەیشتنیان بۆ ئازەربایجانە و مەبەستیشیان ئەوەیە کە ئەوانە بۆخۆیان دەسپێشخەر بن و زاڵ بن بە سەر بارودۆخەکە دا و بوار نەدەن کە دوژمن هێزی خۆی بۆ هێرشهێنان بۆ سەر ئازەربایجان ڕێک و کۆ بکاتەوە. هەر بۆیە لەم بارەوە ئەوانە داوای یارمەتی واتە چەک ئەویش ژمارەیەکی کەمیان لە ئێمە کرد.

بڕیاری ئەوانە واتە ئازەربایجانیەکان لە سەر دەست پێی کردنی چالاکی و دەست پێشخەریان لە سەر ئەو بنچینەیە کە قەوام بە لادان لەو پەیمانە بەستراوە دا ویستی

شارەکانی سەردەشت و تیکاب نەداتە ئازەربایجانیەکان و دوای بخات، هەر بۆیە زیاتر هێزی بۆ ئەم ناوچانە نارد بۆ ئەوەی لە داهاتودا هێرشیان پێ بکات.

لە بڕیاری خۆیان بۆ هەستان بە چالاکی و بەربەرەکانی دژی هاتنی لەشکەری ئێران بۆ ئازەربایجان ئەوانە تەنانەت دەڵێن کە ئەگەر بێتو داواکارییەکەیان سەبارەت بە یارمەتی چەک و تەقەمەنی لە لایەن ئێمەوە (واتە سۆڤیەت) بەرپەرچ بدرێتەوە هەر لە سەر بڕیاری خۆ سورن. ئەوانە کە لەوپەڕی باوەڕدا بوون کە قەوام بۆ لە ناوبردنی بزووتنەوەی ئازەربایجان دێت رێبەرانی ئازەربایجان رایانگەیاند کە ئامادەن لە گۆرەپانی خەباتدا بمرن بەڵام خۆ بە دەستەوە نەدەن و پارتەکەشیان کە هیوای گەلەکەیانە بە گورگ خواردنی قەوام و باندەکانی لە سیمای سوپای سەرکوتکەری ئێراندا نادەن.

پێویستە ئەو راستیەش بگوترێت کە خەڵکی ئازەربایجان بە راستی ئامادە بوو و سور بوو لە سەر بەربەرەکانی سوپای ئێران تا ئەو جێگایەی کە پێی دەکرێت.

ئێمە لە سەر بڕیاری دیمۆکراتەکان و ورە و بیروباوەری خەڵکی ئازەربایجان وەزارەتی کاروباری دەرەوە و باڵیۆزخانەی خۆمانمان پەیتا پەیتا ئاگادار کردۆتەوە.

لە 4ی دیکابری 1946 لە لای میانە و تیکابەوە سوپای ئێران دژی دیمۆکراتە ئازەربایجانیەکان دەستیاندایە چالاکی سوپایی. ئازەربایجانیەکان کە لەم ناوچانە بەرەنگاریان بوون هاوکات هێزە دیمۆکراتەکانی تر چ کورد و چ ئازەریش لە وانە بارزانیەکانیش لە بەرەی سەقز کەوتنە جموجوڵ و خۆ ئامادە کردن بۆ هێرش بردن و دەستوەشاندن لە سوپای ئێران. بە بیروڕای ئازەربایجانیەکان ئەنجامی ئەم شەڕانە دەبوایە چارەنوسی پاشەڕۆژی ئازەربایجانی دیاری کردبایا. بڕیار درا بوو لە 12ی دیکابری هێرشی ئازەربایجانیەکان لە لای خەلخالەوە بۆ سەر میانە دەست پێ بکرێت.

بەیانی 11ی دیکابری بروسکەیەک لە لایەن قەوامەوە بو ئوستانداری ئازەربایجان دوکتۆر جاوید دێت کە ئەمە ی دواییان (واتە چوارەمین) تێلگرامی قەوام دەبێت و تێدا سور بوونی دەوڵەت لە سەر بڕیاری خۆی بو ناردنی سوپا بو ئازەربایجان دووپات ئەکاتەوە و پێشنیاری کردوە کە هیچ کەندوکۆسپێک نەخەنە سەر رێگایان لە بەر ئەوە ئەوانە بو پاراستنی هێمنایەتی لە کاتی بەڕێوەبردنی هەڵبژاردن دێن. ئازەربایجانیەکان

دەیانویست وەڵامی ئەم بروسکەیەی قەوام نەدەنەوە و درێژە بە بەربەرەکانی خۆیان بدەن. بەڵام ئێمە هەر ئەو رۆژە بە پێی ئەو تێلگرامەی کە لە وەزارەتی کاروباری دەرەوە (هی سۆڤیەت هەورامی) بۆمان هاتبوو هەڵوێستی ناوەندمان (مۆسکۆ- هەورامی) گەیاندە ئازەربایجانیەکان واتە "پێویستە بەرامبەر بە سوپای ئێران بەربەرەکانی نەکرێت و بوار بدەن بێتەگەرە و کۆسپ سوپای ئێران بێتە ئازەربایجان". سەرەرای ئەوە ئێمە بەڵێنمان پێدان کە قەوام دژی دیمۆکراتەکانی ئازەربایجان زوڵم و زۆر و تەنگ پێی هەڵچنین بەکار نائێنێت چونکە قەوام لەم بارەوە بەڵێنی بە بالیۆزی ئێمە داوە. بەڵام ئازەربایجانیەکان بەرامبەر بەم ئاموژگاریە نا بەدڵ و بێ باوەر بوون. ئەوانە جارێکی تر پێیان وتین کە باوەریان بە قەوام نیە. بەڵام بە پێی ملدان بۆ بریاری ناوەند /مۆسکو هەورامی/ پێشنیارەکەی ئێمەیان پەسەند کرد و هەر لەو رۆژە بە پێی بریاری ئەنجومەن و پاشان ئەو تێلگرامانەی کە نێردران بۆ شا و قەوام کە کۆتایی بە بەربەرەکانی سوپای ئێران دێنن جێبەجێ دەکرێت و تێلگرامی بریاری ناوبراو بە ئیمزای شەبۆستەری سەرۆکی ئەنجومەنی ئازەربایجان و جاوید ئوستانداری تەورێز بووە.

به پێی ئەو بریارەی ئەنجومەنی شەر هەر لەو رۆژە لە لایەن ئازەربایجانیەکانەوە راگیرا. چالاکەکانی پارتی دیمۆکرات، ژێنرالەکان و ئەفسەرانی سوپای نیشتمانی ئازەربایجان ئەم بریارەیان بە نابەدڵی وەرگرت و وتیان پەسەند کردنی وەک خۆ بە دەستەوە دان یا تەسلیم بوون بە قەوامە. هەندێک لەوانە هاتنە کۆنسولخانەی ئێمە و پرۆتێستی خۆیان دژی ئەم بریارە دەربری. کاتێک ئێمە ئامۆژگاریمان دەکردن کە دەبێ مل بە بریاری ئەنجومەن بدەن و سەر بە ئەو بن. ئەوانە ئامادە بوون دەست لە بەرەنگاری بەردەن و ئێمەیان ئاگادار دەکردەوە کە لە ئازەربایجان نامێننەوە و دەرۆن بۆ یەکێتی سۆڤیەت. هەر ئەو رۆژە ئێوارەکەی پیشەوەری و پادگان و چەند ئەندامی تری سەرکردایەتی و چالاک و نزیک بە هەموو ئەفسەرانی پادگانی تەورێز برەو سنورەکانی ئێمە کەوتنە رێ. ئەم روداوە بوو بەهۆی شلەژاوی و ترسی ئەندامانی چالاک و دانیشتوان و هەروەها لە ریزەکانی سوپا و فیدایانی ئازەربایجان. ئەوانەی کە ملیان بۆ بریاری کۆمیتەی ناوەندی دا و لە سەر جێگا و پۆستەکانی خۆیان مانەوە شەبۆستەری و جاوید و بیریا و ویلایی و ئیبراهیمی بوون.

تاقمە کۆنەپەرستەکان بە کەڵک وەرگرتن لەو شڵەژاوی و ترسەی کە لە ناو ئەندامان و دانیشتوان پێش هاتبوو شەوانە هەندێ باندی تاوانبار و خوێڕییان لە دەوروبەری خۆ کۆدەکردەوە ولە پڕدا دەستیاندایە هێرش کردن بو سەر پادگانەکان و ئەو سەربازانەیان کە بە بێ فەرماندە مابوونەوە چەک دەکرد. ئەم باند و خوێڕیانە کە چەکیان وەچنگ خستبوو بەسەر کردایەتی کۆنەپەرستەکانە دەستیاندایە سەرکوتکردنی دیمۆکراتەکان ئەو سەرکردە دیمۆکراتەیش کە مابوونەوە تا هاتنی سوپای ئێران بە زەحمەتێکی زۆر توانییان هێمنایەتی لە شار رابگرن.

لە هەمان کاتدا فڕۆکەکانی ئێران بەیانیان بە سەر شارا ئەخستە خوار و تێدا داوایان لە دانیشتوان دەکرد کە بێبەزەییانە تەواوی دیمۆکراتەکان سەرکوت و لە ناو بەرن. ئەوانەیان بە نۆکەری بێگانە و وڵات فرۆش لە قەڵەم ئەدا.

بە هاتنی هێزەکانی ئێران سەرکوتکردنی بێبەزەییانە و وەحشیانە و تەنانەت بێشەرمانە و هەروەها تالان کردنی بێسنوری شاریان دەست پێکرد. تاقمە تاوانبارەکان لەگەڵ سەربازان بە ئاشکرا دیمۆکراتەکانیان لە سەر خیابان دەکوشت. تەنانەت ئەوانە مالانیش دەگەران و دیمۆکرات و ئەوانەی کە لە یەکێتی سۆڤیەتەوە هاتبوون بە کۆمەڵ لە مالان دەدۆزییەوە دەستگیردەکرد .

هێرشی خودسەرانە، گرتن و تالان کردنی ئەو چەکدارانە تەنانەت هەندێ خەڵکی سۆڤیەت و دامودەزگاکانیشی گرتبووە. لەم بارەوە بەروونی وبەوردی ئێمە ئاگادار کراوینەتەوە و فاکتی زۆریش لەم بارەوە هەیە، ئێستا لەم کاتەدا فەرماندەی هێزەکانی ئێران بە نهێنی فەرمانی داوە کە بە بێ هەراوهوریا و تەقە کردن کوشتاری تەواوی دیمۆکراتەکان و ئەو کەسانەی کە بە ئێمە نزیکن بکەن. ژێنراڵ هومایونی فەرماندەی هێزەکانی ئێران تاقم و باندێکی زۆری رێکخستوە و لیستەی ناوی دیمۆکراتەکانی پێداون و ئەوانیش گەرمک بە گەرمک دەگەرێن و هەر لە جێ دیمۆکرات و بنەماڵەکانیشیان دەکوژن، ناوی چەند بنەماڵە تا ئێستا بۆ ئێمە ئاشکرا بووە کە بە شێوەیەکی وەحشیانە بەو چەشنە کوژراون. بە دەستی ئەو سوپایەی کە بۆ هێمنایەتی و بەڕێوەبردنی هەڵبژاردن هاتوون بۆ ئازەربایجان، دیمۆکراتە هەرە چالاکەکان لە زیندان

گولەباران دەکرێت و شوێنەواریشیان دەسڕنەوە. تەواوی زیندانەکان پڕن لە دەستگیر کراو. تەنانەت لە چەند جێ کامپیان ئۆردوگاش بۆ زیندانیەکان دروست کردوە.

دوای هاتنی هێزەکانی ئێران دەستبەجێ سەرکوتکردنی دیموکراتەکان دەستی پێکرد و ژمارەیەکی کەمیش لە دیموکراتە چەکدارەکان کە لە شار زیندومابونەوە بەرامبەر بە باندەکانی قەوام دەستیان دایە بەربەرەکانێکی قارەمانانە. هەندێ فاکتی تریش بە دەستەوەیە. کاتێک کە ئەو دیموکراتانەی لە بینا دەوڵەتیەکان و ماڵەکان پەنایان گرتبوو تا ئەو جێگایەی کە پێیان کرا خۆیان ڕاگرت و تەسلیمی جەلادەکانی قەوام نەدەبوون. چوار دیموکرات کە چووبونە سەربانی ماڵان سێ شەو و ڕۆژ قارەمانانە بەرەنگاری یان کرد و لە شەڕێکی نا بەرابەردا شەهید بون.

دەستەیەکی بچوکی فیدایی کە لە قوتابخانەی فیردوسی بەرەنگاریان دەکرد دوای دوو ڕۆژ بەرەنگاری قارەمانانە کاتێک کە تەقەمەنی یان پێ نامێنێت هەموو پێکەوە خۆیان خستە ناو بیری ئاو و تەسلیمی سەرکوتکەران نەبوون. پێنج خەباتگێری سوپای میللی ئازەربایجان کە خۆیان لە تاقی ڕوخاوی قەلایەک شاردبووە سێ ڕۆژی تەواو بەرەنگاری قارەمانانە بە دروشم دانی نەتەوایەتی و بانگەواز بو ئازادی و تۆڵە سەندنەوە شەهید کران.

ژمارەیەکی فیدائیش کە لە مەقەری سەرکردایەتی سەنگەریان کردبوو پاش بەرەنگارێکی قارەمانانە لە کاتێکا گەمارۆیان دابوون ئەلقەی گەمارۆکە دەشکێنن و خۆیان ڕزگار دەکەن.

ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی پارتی دیموکراتی ئازەربایجان دادستان فەرمیدونی ئیبراهیمی لەگەڵ چوار هاوڕێ شەو و ڕۆژێک قارەمانانە بەرگرییان لە مەقەری کۆمیتەی ناوەندی فیرقەی دیموکراتی ئازەربایجانیان کرد. بەڵام کاتێک کە تەقەمەنییان پێ نامێنێت بە تەلەفون داوای یارمەتی و تەقەمەنییان لە ئێمە کرد. کاتێک کە زانیان ئێمە ناتوانین یارمەتییان پێ بکەین داوای یارمەتیان لە جاوید کرد کە ئەویش پاسەوانەکانی خۆی نارده یارمەتیدانیان. سەرئەنجام ئیبراهیمی دەدوزنەوە لە لایەن فەرماندەی سوپای ئێرانەوە دەگیرێت.

17ی دیکابر فیئوداڵ و توجاری بەناوبانگ عەسکەر بەقال موحسنی کە ئێستا سەرکردەی هەندی باند دەکات. بە سەرسورمانەوە لە سەر هەڵسوکەوتی ئیبراهیمی لە داپرسینەوە بۆ دادگایی کردنی وتی:

"کاتێک کە نوێنەری فەرماندەی هێزەکانی ئێران لە ئازەربایجان لە دادگا لە ئیبراهیمی پرسیاریان دەکرد بۆچی ئەو وەک دادستانی دیمۆکراتەکانی ئازەربایجان خەڵکی هەڵواسیوە ئیبراهیمی لەوەلامدا وتی ئەوانەی کە هەڵواسراون دوژمنانی ئازەربایجان بوون و بە پێی ئیرادەی دەوڵەتی نیشتمانی من دادگایی کراون. لە وەلامی ئەو پرسیارە کە تۆ باسی چ دەوڵەتێک دەکەیت لە کاتێکا لە ئێران دەوڵەت هەبوو و ئێستاش یەک دەوڵەت هەیە و ئەویش لە تارانە ئیبراهیمی دەڵێت کە من باسی دەوڵەتی نەتەوەیی خۆمان واتە ئازەربایجان دەکەم کە هی ئازەربایجان بوو و هەر پایەداریش دەمێنێتەوە.

دەبێ ئەو خۆراگریەی دوکتۆر جاوید و شەبۆستەری لە بیر نەکرێت کە تا دەستگیر کردنیان لە لایەن قەوامەوە لە سەر پۆست و سەنگەری خەباتگێری خۆیان مانەوە. ئەوانە وەک رولەی بە ئەمەکی گەلەکەیان لە رۆژانی هەرە دژوار و پر لە مەترسی دەجولانەوە و لە ئیش و کاری خۆیان بەردەوام بوون و لە دەستە لێکدابراوەکانی فیدایی دەستەی پاسەوانیان بۆ هێمنایەتی و پاراستنی شار لە دەستی باندە تالانکەر و پیاو کوژەکان رێکخست. دوکتۆر جاوید و شەبۆستەری کە سەرکردایەتی دەستەی پاسەوانیان دەکرد لە ناو شار دا دەگەران و هاورێ چەکدارەکانی خۆیانیان بەسەردەکردەوە دەپاراست و هەروەها پاراستنی دامودەزگاکانی شاریان لە هێرشی باندە پیسەکان بە ئەستۆ گرتبوو (وەک ناوەندی کولتوری) نەخوشخانە سۆڤیەت، شەریکەی ترانسپۆرتی ئێران سۆڤیەت واتە ئێران سۆڤ ترانسپورت و هتد.

کۆمەڵێکی تاوانبار کە ناوەندی کولتوری ئێمەیان گەمارۆ دابوو بلاوەیان پێ دەکەن و چوار فەرمانبەری سۆڤیەتیان لە کوشتن رزگار کرد.

دوای رۆیشتنی پیشەوەری، بیریا و ویلایی کە رێبەرایەتی کۆمیتەی ناوەندی پارتی دیمۆکراتی ئازەربایجان بە ئەستۆ دەگرت بە درێژایی شەو و رۆژی 12ی دیکابر سەردانی زور شوێنیان دەکرد و داوایان لە خەڵک دەکرد کە لە سەرخۆ بن و هێمنایەتی

و ڕێکـوپێکی بپارێزن. پاشان دەکەونە گەمارۆی دوژمنان و زۆر بـە زەحمـەت خۆیـان لە گـەمارۆکـە ڕزگـار دەکـەن و ناچـار دەبن خۆیـان بشارنـەوە. ئـەم فاکتانـە کـە ئێمـە لـەو بابەتانە زۆر کەممان بە دەستەوەیە نیشاندەری ئەوەن کە کورە بـە ئـەمەك و بـەوەفاکـانی خەڵکی ئازەربایجان ئامادەن تا ئاخر لە دەسکەوتەکانی خۆیان بەرگری بکەن.

نیزامیەکانی ئێران و ئەو کەسانەی کە قـەوام بـەتاییـەت هـەڵبیژاردون و نـاردونی بۆ ئازەربایجان لەگـەڵ سـەرکوتکردنی بـە کۆمـەڵـی تـەواوی دیمۆکراتـەکـان و لایـەنگرانـی سۆڤیەتـی هـەنگاویشیان بۆ لـەنـاو بردنـی دەسـکەوتـەکـان و ئاسـەواری بزووتنـەوەی ڕزگاریخوازی ئازەربایجان ناوە وەک:

1- یاساخ کردنـی فێر بـوون و وتنـەوەی زمـانی ئـازەری لـە قوتابخانـەکان. لـە پێش چاوی خەڵک تەواوی ئەو پەرتوکانەی کە بە زمانی ئازەری بۆ قوتابخانـەکان لـە لایـەن دیمۆکراتەکانەوە لە چاپ درابوون سوتاندیان.

2- لە ناو بردنی تەواوی چاپەمەنی بە زمانی ئازەری.

3- هێنانـە خـوارەوەی تـەواوی ئـەو تـابلۆ و نوسـراوانەی کـە بـە زمـانی ئـازەری هەڵواسراون.

4- نەهێشتنی موزەی نیشتمانی و پەیکەری تەواوی قارەمانەکانی گەلی ئازەربایجان وەک ستارخان و باقرخان و خیابانی وهتد.

5- نـەهێشتنی تیئـاتری فیلارمونیـای نـەتـەوەیـی و گۆڕینی تـەواوی بـەرنامـەکـانی ڕادیۆیی بە زمان فارسی.

6- بەهێز کردنی پروپاگەندەی بـێشەرمانە بو ڕەت کردنەوەی پێناس و هەبوونی گـەلـی ئـازەربایجـان وەک نـەتـەوە و داسـەپانـدنی زمـانێکی بێگانـە واتـە فارسـی وەک زمانێکی "زگماکی" بە سەر گەلی ئازەربایجان.

7- بەکار هێنانی ئایینی ئیسلام وەک کەرەسەیەک بە پروپاگـەندەی دژی سۆڤیەتـی و دژی ئازەربایجان. لە هەموو شوێنێک ئەو پروپاگەندە بەهێز دەکرێت کـە بـەشـەویـەکـان لە ڕێگای دیمۆکراتەکانی ئازەربایجانەوە ئاتەئیزمیان لە ناو دانیشتواندا بڵاوکردۆتەوە.

پێویسته بگوترێت کە تەواوی هەنگاو و چالاکیەکانی تاقمی نیزامی و باندە کۆنەپەرستەکان هاوکات بۆ سرینەوە و تێکدانی دەوری ئێمە (یەکێتی سۆڤیەت) لە ناو ئازەربایجانە.

لە پەیوەندی لەگەڵ سەرکوتکردنی بزووتنەوەی دیمۆکراتیک کۆنەپەرستان جێژن و سەرکەوتنی خۆیان ئەگرن بەڵام لە ناو دانیشتواندا سەبارەت بەم رووداوانە بیروڕای وا هەیە:

ئەو خەڵکەی کە بە ئێمە نزیکن دەڵێن کە بە لە دەستدانی بزووتنەوەی دیمۆکراتی ئازەربایجان پرستیژی یەکێتی سۆڤیەت بۆ ساڵانی دوورودرێژ لە تەواوی ئێران زیانێکی گەورەی پێ ئەگات. لە هەمان کاتدا هەندێک لەوانە بە دووری نازانن کە بزووتنەوەی دیمۆکراتیکی ئازەربایجان بە پشتیوانی یەکێتی سۆڤیەت لە وانە (ئەگەر بێتو ئەم پشتیوانیە لە داهاتویەکی نزیکدا بکرێت) دوبارە زیندوو ئەبێتەوە.

بەشێک لە بۆرژوازی و رووناکبیران کە هەڵوێستیان بێلایەن بوو لە سەر ئەو بارودۆخەی کە هاتوتە پێش دەڵێن کە بۆچی یەکێتی سۆڤیەت وا بە ئاسانی جێ پێی خۆی لە ئازەربایجان لە دەست دا یا دەستی لێ کێشا و وازی لە پشگیری بزووتنەوەی دیمۆکراتیک هێنا لە کاتێکا بە بەشداری و یارمەتی و پشتیوانی سۆڤیەت ئەم بزووتنەوەیە رێکخرا. بە رای ئەوان ئەو هەڵوێستەی کە روسەکان بەرامبەر بەو رووداوانەی دوای ئازەربایجانی ئێران گرتیانە بەر بۆتە هۆی بێباوەری خەڵک بەرامبەر بە روسەکان و سیاسەتی یەکێتی سۆڤیەت هەم لە لایەن دیمۆکراتەکان و هەم لە لایەن تەواوی پێشکەوتخوازەکانی ئێرانەوە بە پێی بیروباوەری تەواوی نوێنەرانی ناسراوی کۆمەڵگای ئازەربایجان لە ناوچونی بزووتنەوەی دیمۆکراتیکی ئازەربایجان نیشاندەری سەرکەوتنێکی مەزنی ئینگلیسەکانە لە ئێران. هەر بۆیە لەم بارەوە دەڵێن کە یەکێتی سۆڤیەت قەت ئیمتیازی دەرهێنانی نەوتی ئێرانی وەچنگ ناکەوێت. بە بۆچونی ئەوان قەوام بە بەڵین دانی نەوت بە روسەکان مەبەستێکی هەبوو ئەویش بێلایەن کردنی یەکێتی سۆڤیەت لە سەر کێشەی ئازەربایجان بوو تاکو بەم چەشنە دەستی بۆ لەناو بردنی خنکاندنی بزووتنەوەی ئازەربایجان ئاوالە بێت.

بێگانەکان بەتایبەتی ئەمەریکایەکان کە زوو زوو سەردانی کەسایەتیە ناودارەکانی دەکەن هەوڵ ئەدەن پێیان تەلقین بکەن و بسەلمێنن کە روسەکان لە دۆستایەتی کردندا تا

سەر نارۆن. ئەوانە پروپاگەندەی وا دەکەن کە روسەکان خۆیان بزووتنەوەی دیمۆکراتیکیان پێکهێنا بەڵام لە کاتی تەنگانەدا پشت لە دۆستانی خۆیان دەکەن واتە دیمۆکراتەکانیان دایە دەستی چارەنوس.

لە لایەن هەندی لە نوێنەرانی کۆنسولخانەکانی ئەمەریکا بەڵگە بە دەستەوەیە کە هەوڵیان ئەدا هەندێ لە رێبەران و فەرمانبەرانی فیرقەی دیمۆکراتی ئازەربایجان بخەنە ژێر باڵی خۆ و پەنایان بدەن. ئەوانە بەم کردەوانە بێگومان مەبەستیان ئەوەیە کە لە ناو چین و توێژی پێشکەوتوی دانیشتوان لایەنگر بە دەست بێنن و دەوری "پارێزەرانی راستەقینەی دیمۆکراتیت" ببینن. [1]

کۆنسوڵی سۆڤیەت لە تەورێز - کراسنیخ

جێگری کۆنسوڵی سۆڤیەت لە تەورێز – سەعید

رونوس بۆ

1 - هاوڕێ مولەتوف

2- هاوڕێ سادچیکوف

3-لای خۆمان

---

[1] ئارشیڤی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی روسیای فیدراتیڤی فوندی 094کۆپیەی38دۆسیەی a364 ل.ل1-7

بۆچوونی نوسەر لەسەربەڵگەکان
و
چەند بەڵگەیەکی تر

وتوویژەکانی دەسەلاتدارانی تاران لەگەڵ ئازەربایجان زیاتر و لە چاپەمەنیەکانی ئێران دەنگی‌یان داوەتەوە و دەوڵەتی ئێرانیش چەند جار لە سەر ڕێککەوتنەکانی نێوانیان بە رەسمی بەیانیان دەرکردوە بەڵام لەگەڵ کوردستان نا و لە هەموو بارێکەوە هەوڵدراوە کێشەی کورد نەهێندرێتە کایەوە و بە رەسمی باس نەکرێت و لە سەری نەنوسرێت گەرچی نێوان کورد و تارانیش وتوویژ کەم یا زۆر هەبووە.

کوردستانی ئازەربایجان وشەیەکەو لە چەند جێگادا لە لایەن کاربەدەستانی ئازەربایەوە بە کار هێنراوە.

سەرانی ئازەربایجان لە وتوویژەکانیاندا لەگەڵ تاران هەر بە نهێنی و بە دزی خۆیان نەکردوە خاوەنی کوردستان بەڵکو بە ئاشکراش لە وتاری سەرکردە و چاپەمەنیەکان بەتایبەتی ڕۆژنامەی ئازەربایجان بەئاشکراو بە ڕەسمی دەریانبڕیوە بۆ وێنە کاتێک دەنوسن ئازەربایجان لە ئوستانەکانی 3 و 4 پێک دێت واتە سنورێکیان بو کورد یا کوردستان دانەناوە و سەرانی کوردیش هەڵوێستیکیان لەم بارەوە نەبوە.

وەک لە راپۆرت و بەڵگە و دیکۆمێنتەکاندا هاتوە ناوەندی کوردی واتە مەهاباد بایەخیان بە ناوچەکانی ورمی و خوی و ماکو و سەڵماس نەداوە جگە لەوە هاتنی نوێنەرانی ئەو ناوچانە بۆ مەهاباد و گلەیی و رەخنەیان لە سەرکردەکانی کورد کە دراونەتە دەستی قەزاوقەدەر راستییەکی ترە ونارەزایی دانیشتوانی کورد لەم بارەوە دەرئەبڕێت. سێهەم دەست بە سەر داگرتنی دەسەلاتی ئازەری لە لایەن کاربەدەستانی ئازەریەوە بە سەر ئەو ناوچانە بە بێئاگاداری مەهاباد فاکتێکی ترە کە لاساری و بێ بەرپرسیاریەتی رێبەرانی کورد نیشان ئەدات خۆ ئیتر باسی سنە و کرماشان و ئیلام و شوێنەکانی تر ناکرێت لە لایەکی ترەوە ناوچەی ژێر کۆنترۆڵ کۆماری مەهاباد هێندە بەرین و فراوان نەبووە تا پیاو پاکانەیان بۆ بکات و بڵێن پێی رانەگەیشتوون و گێرەوکێشەیان زۆر بووە کوردەکانی ئەو ناوچانە هەموو توانایەکیان بۆ دەسبە سەر داگرتن و حکومەتی ئەو ناوچانە هەبووە.

وەک لە بەڵگەکان دا دەردەکەوێت ئەوانە واتە دانیشتوانی ئەو ناوچانە هەر چاوەڕێی دەستوری مەهاباد بوون و پێشبینی ئەوەشیان کردوە کە ئازەریەکان خەریکە ئەو ناوچانە ئەخەنە ژێر کۆنترۆڵی خۆیان و تەنگ بە کوردەکان هەڵدەچنن و هەر چەند بە ناردنی نامە و نوێنەر و تەنانەت هاتنی خۆیان بۆ مەهاباد کە فریایان بکەون و هەولی زۆریان داوە پیلانی ئازەریەکان پوچەل بکەنەوە بەڵام بێ کەڵک دەبێت و ئەوە بوو کە پاش ئەوەی ئازەریەکان دەسەلاتی ئەو ناوچانە ئەگرنە دەست ئینجا مەهاباد بەخەبەر دێت بەڵام درەنگ دەبێت. دەسەلاتدارانی تاران کە بە زۆر بەشێکی کوردستانیان ناو نابوو ئازەربایجانی رۆژ ئاوا ئازەریە بە ناو دیمۆکراتەکانیش بە هۆی سیاسەتی رەگەز پەرستانەی خۆیان بەتایبەتی نوسەرەکانیان ئیمڕۆش وەک فاکتەرێکی تر ناوی لێ دەبەن و دەیانەوێ بیسەلمێنن کە بەلێ ئەو ناوچانەش سەربە ئازەربایجانن و لە ساڵی 1946 لە ژێر کۆنترۆڵی دەسەلاتی ئازەربایجان بووە.

ئەگەر کورد لەو سەردەمەدا دەسەلاتی ئەو ناوچانەی گرتبایا دەست دەبو بە فاکتەرێکی حاشا نەکراو نە تەنیا بەرپەرچی دەسەلاتدارانی تاران دەدرایەوە کە بە زۆر ئەو ناوچانە کراون بە ئازەربایجانی رۆژئاوا بەڵکو بەرپەرچییەکیش بوو بۆ سەرانی ئازەربایجان و نەیاندەتوانی پاشتریش و هەتا ئیمڕۆش چیتر ناوچە ناوبراوەکان بە عەجەم بکەن و دەبو بە هۆی ئەوەش کە عەجەمەکانیش بەرەبەرە بوشوێنی پێشوی خۆیان بگەرێنەوە یا خۆیان وەک هاوولاتیکی کوردستان حەساب بکەن و ئازەری داوای مافی خۆی لە کوردستان بکات. لە لایەکی ترەوە ئەگەر ناوچە ناوبراوەکان لە ژێر دەسەلات و کۆنترۆڵی کورد بوایا دەبو بە فاکتەر یا بەڵگەیەک لە دەستی کورد کە شەرت و شروتی خۆی هەم بە سەر دەسەلاتدارانی تاران و هەم بە سەر دەسەلاتدارانی تەورێزدا بسەپێنێت و کێشەی کورد قورساییەکی تری دەبو و دەسەلاتدارانی تەورێز نەیاندەتوانی بە ناوی کوردەوە لەگەڵ کاربەدەستانی تاران وتووێژ بکەن.

سەیر ئەوەیە پێشمەرگەی کورد لە ئازاد کردنی ئەو شارانە بەتایبەتی ورمی دەستی بالایان هەبووە دەبینین کە لە ئازاد کردنی ورمی لە باتی دەسەلات وەرگرتن یا هیچ نەبێت کورد لە دەسەلاتی ورمی بەشدار بکرێن سۆڤیەتیەکان و ئازەریەکان بە دوو یا سێ ماشێن چەک و تەقەمەنی کە لە هێزەکانی ئێران پاش رزگار کردنی ئەو شارانە بە

دەست هاتبوون بەشی کورد ئەدەن و سەرگەرمیان دەکەن ئەمەش هەر ئەگەڕێنەوە بۆ نەبوونی بەرنامە و لێنەهاتوویی سەردانی ئەودەمەی کورد پێش ئەوەی ئەو ناوچانە لە دەست دەسەڵاتداریەتی ئێران پاک بکرێنەوە پەیمانێک لەنێوان سەرکردەکانی کورد و ئازەری و سۆڤیەتیەکانیش /کە دەوریان لە ئازاد کردنی ئەو ناوچانە هەبووە/ ئیمزا نەکراوە یا پاش ئازاد کردنیان سەرانی کورد هیچ گەڵاڵەیەکیان بۆ بەڕێوەبردنی ئەو ناوچانە ئاراستە نەکردوە تا وای لێ دێت کە هاتوچۆی کوردەکان تەنانەت بۆ ورمێ یاساخ دەکەن /بەڵگەی کۆنسوڵەکانی سۆڤیەت لەم بارەوە زۆرە کە بە جیا بڵاو دەبنەوە/ و گرتن و کوشتنی کوردان دەست پێ دەکات و رێگای هاتوچۆیان لە ماکو و خوی بە بێئیجازەی دەسەلاتدارانی ئازەری پێی نادرێت کورد پێش ئەوەی فیرقەی دیمۆکراتی ئازەربایجان پێک بێت /لە کوتایی 1945/ و ئازەریەکان خواستی نەتەوایەتی خۆیان بێنە کایەوە کورد نزیکەی 4 ساڵ بوو لە زۆر ناوچەدا دەسەڵاتی هەبوو و لەو ماوەیەدا زۆرجار نێوان کورد /لە سەردەمی ژێکاف/ و دەوڵەتی تاران وتووێژ کرا بوو تەنیا کێشەی کورد لە ئارادا بوو و لەو سەردەمەدا هێشتا کێشەی ئازەربایجان سەری هەڵنەدا بوو.

لە لایەکی ترەوە ئەو ناوچانە زیاتر لە مەهابادەوە نزیک بوون تا تەورێز. جگە لەوە ناوچە ناوبراوەکان هەمیشە بە درێژایەتی مێژو چاوگەی سەرهەڵدان و راپەرینی کوردان بووە بەتایبەتی شۆڕشەکانی شۆکاکان و جەلالیەکان و هتد نمونەی زیندوون.

لە جێگایەکی تر بە پشت بەستن بە بەڵگەکانی سۆڤیەتی بە وردی ئاماژەم بە دەوری گلاوی نوێنەرانی سۆڤیەتم لەو ناوچانە کردوە کە کوردەکان چەند جار ویستویانە ئەو ناوچانە بخەنە ژێر کۆنترۆڵی خۆیان /نێوان 1941 – 1945/ و تەنانەت چەند جارێکیش گەمارۆی ورمی ئەدەن. بە مەبەستی داگیر کردنی. بەڵام نەتەنیا سۆڤیەتیەکان ناهێڵن بەڵکو هەرەشەشیان لێ دەکەن و پاشتریش کوردەکان لە هەوڵدانێکی تر کە دیسانەوە ورمی گەمارۆ ئەدەن. کاربەدەستانی رژێمی ئێران لە ورمی و تاران دەست بە داوێنی سۆڤیەتیەکان ئەبن کە بکەونەوە نێوان ئەوان و کوردان و ئەنجامەکەی مور کردنی پەیمانێک /بە بەشداری نوێنەرانی سۆڤیەت/ نێوان دەسەلاتدارانی ئێران و کوردان دەبێت و کوردەکان داخوازەکانی خۆیان بەرامبەر بە

شکانی گەمارۆی ورمی بە سەر کاربەدەستانی ئێران دەسەلمێنن بەڵام وەک هەمیشە ئێرانیەکان بەڵێنەکانی خۆیان جێبەجێ ناکەن و جارێکی تر نێوەنجی کردنی سۆڤیەتیەکان ئەبێتە خەنجەرێک کە پاش چەند ساڵ لە پشتی کورد ئەدرێت و کۆنترۆڵی شار ئەدرێتە دەستی ئازەریەکان. سەرانی کورد وزەیان لێوە نەهات و بەداخەوە هەندی نوسەری ناشارەزا یا خود ئەوانەی کە ناوچەگەری ئەکەن هەوڵیانداوە مێژوی بزووتنەوەی کورد لە ناوچەیەکی بچوک وەک مەهاباد یا موکریان قەتیس بکەنەوە لە کاتێک بزووتنەوەی کوردان ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە ناوچەی ورمی سەریهەڵدا و مەبەستیان ئازاد کردنی ورمی و سەرئەنجام کردنی ئەو شارە وەک ناوەند یا پایتەختی کوردستان بووە کەچی ئەو بە ناو نوسەرانە دەنوسن ئەو بزووتنەوەیەی کوردەکان لەو ناوچانە عەشایری و تەنانەت بە تالان کەر و بێ مەبەست لە قەڵەمیانداوە /دەقی ئەو پەیمانەی کە نێوان ئێران و کوردان بە نێوەنجی کردنی نوێنەرانی سۆڤیەت مۆر کراوە و لە گۆڤاری ڕابوون دا بلاوبۆتەوە ئەو ڕاستیە دەرئەخەن واتە ناوەرۆکی پەیمانەکە نیشان ئەدات ئامانجی ئەو سەرهەڵدانە چی بووە.

خۆ ئەگەر ناوچەکانی ماکو و خوی و ورمی و هتد لە مەهابادوە نزیک بوون و دەسەلاتی دەوڵەتی ناوەندی لەوێ کز و لاواز بووە و چالاکی کوردەکان بەهێز بووە و دەسەلاتی کوردی بەو چەشنەی کە ڕاپۆرتەکان باس دەکەن بەرنامەیەکی یا هەنگاوێکی بۆ هەڵنەگرتوون(دیارە کە بەرنامەیەکیش بو ئەو ناوچە دورانەی وەک سنە و کرماشان وهتد نەبووە و ئەگەر بووە هەر بە قسە بووە). شتێکی تر کە لە بەڵگەکاندا هاتوە ئەوەیە کە لە وتووێژەکانی نوێنەرانی کورد و ئێران سنوری کوردستان دەست نیشان نەکراوە کەچی ئازەریەکان نەتەنیا ئوستانەکانی 3و4یان واتە ئازەربایجانی ڕۆژهەڵاتی و ڕۆژئاوا بەڵکو زەنجانیشیان خستە ژێر کۆنترۆڵ و چوارچێوەی ئازەربایجانەوە. کاتێک کە کوردەکانی خوی و ماکو و ورمی ئاگاداری بارودۆخی ڕوداوەکانی ناوچەی موکریان و بڕیار و هەڵسوکەوتی ڕێبەرانی کورد لەگەڵ تاران ئاگادار نین و چاپەمەنیان پێ ناگات و ڕێنوێنی و ئامۆژگاری سەرکردایەتیان پێ ناگات و لێیان ناپرسنەوە کە بارودۆخی ناوچەکانیان لە چ

بارێکدایە ئینجا چون(لە بۆکان بەرەو خوار دانیشتوانی کورد هیچ زانیارێکیان لە ژیانی سیاسی مەهاباد هەبووبێت.

هەر بۆیە یەک نەفەر لە ناوچەکانی تری کوردستان واتە لە شارە گەورەکان وەک سنە و کرماشان یا نوێنەری خێڵ و هۆزەکانی ناوچەکانی تر لە دامودەزگا بەڕێوەبەرایەتی کوردی نابینرێت و نە دەستەیەکی نوێنەرایەتی دەسەلاتداریەتی کوردی هاتوچۆی ئەو ناوچانەی کردوە بۆ راکێشانی خەڵک و هاوکاری کردنیان و بەرز کردنەوەی هەستی نەتەوایەتی و دلگەرم کردنیان وهتد.

پێویستی بە ناردنی چەکدار یا هێرش کردن بۆ سنە و کرماشان و شارەکانی تر نەدەکرد بەڵکو پێویستی بە رێکخستن و بەسەرکردنەوە بوو بە پێی هەندێ بەڵگەی تر کە لە شوێنێکی تر بلاو دەبنەوە هێزی چەکداری کورد بەتایبەتی لە ناوچەکانی کرماشان و مەریوان و قەسری شیرین و لورستان هێندە زۆر بووە کە تەواوی سوپای شاهەنشاهی ئەو سەردەمە نەیوێراوە بەرەنگاریان بێت و هەموشی پاش داگیر کردنی ئێران لە لایەن سۆڤیەت و بریتانیاوە هێزەکانی سوپای ئێرانیان چەک کردبوو و هەستی کوردایەتی و نیشتمانپەروەری و ئازادیخوازی ئەو ناوچانە بەهێز بووە و زەمینەی رێکخستنیشیان زۆر بووە چونکە زۆربەی سەرکردەکانی ئەو خێڵ و هۆزانە بە دەستی رەزاشا یا کوژرا بوون یا زیندانی کرابوون و هەندێکیشیان دور خرابوونەوە و یا پاش خەرمانان 1320(1940) ئازاد کرابوون و دژی رژێمی پەهلەوی بوون. ئەوەی لە چاپەمەنیەکانی سەردەمی کوماری مەهاباد هەیە و تێکرای ئەو شتانەی کە لە سەر کۆماری مەهاباد نوسراوە دەبینین بانگەوازێک یا پەیامێکی بۆ دانیشتوانی ئەو ناوچانە نیە و تەنانەت بۆ دامەزراندنی ح.د.ک وراگەیاندنی کۆماری کوردستان بانگی هەندێ پیاو ماقول و نیشتمانپەروەر و ناسراوی ئەو ناوچانەش بۆ مەهاباد نەکراوە و یا شاندێکی دەوڵەتی کوردی بۆ ئەو ناوچانە نەنێردراوە کە دەیانتوانی بۆ کۆماری مەهاباد لە باری مادی و لەشکەری و سیاسیەوە گەورەترین پاڵپشت بن بۆ دەسەلاتی کوردی و ئەوسا کێشەی کورد لای تاران و زلهێزەکانەوە بایەخ و سامێکی تری هەبوو و دوور نەبوو رەوتی روداوەکان بە شێوەیەکی تر بوایە و هیچ نەبوایە ئاسەواری خۆی لە سەر هەستی نەتەوایەتی دانیشتوانی ئەو ناوچانە بو هەمیشە دادەنا و چالاکانەتر لە ئیمڕۆ

بەشداری بزووتنـەوەی کوردیان دەکرد و بزووتنـەوەی کورد قورسایی تری دەبو. لـە بەڵگەیەک قازی موحەمەد کێشەی کرماشان و سنەی هێناوەتە کایـەوە بـەڵام کاتێـک کـە نە ئەو ناوچانە ئازاد کراون و نـە دانیشتوانی بـەشداری بزووتنـەوەی ئـەو سـەردەمەیان کردوە و نە ڕێکخراوی حیزبی و نە دەوڵـەتی لـەوێ خۆی نوانـدوە و هـەماهـەنگێـک و هاوکارێک لەنێوان ئەو ناوچانە و مەهاباد دا نەبوە نییەو.

نوێنـەرانـی ئـەو ناوچانـە لـەسـەرکردایـەتـی حیزبـی و دەوڵـەتـی مـەهابـاد نیـە و لـە وتووێژەکانی نوێنەرایەتی کورد لەگەڵ تاران نوێنەرانی ئـەو ناوچانـە بـەشدار نـەکراون ئینجا چۆن ڕژێمی ئێران ئامادە دەبێت ئەو ناوچانە لە چوارچێوەی کوردستان بن؟ واتـە بە دەستی بەتاڵ لەگەڵ ڕژێمێکی شۆڤینی و دوا کەوتوی ئێران کە جگـە لـە زمـانی زور ئامادەی وتووێژ نابێت و هـەڵـەیـەکـی گـەورەیـە. بـەڵام دەبینین سـەرانـی ئـازەربایجان لـە ڕوی واقیع و هێز و فاکتەوە دەکەونە وتووێژ لەگەڵ تـاران و جگـە لـە گێـرە و کێشـەیان لە سەر زەنجان ڕژێمی ئێران ئامادە دەبێت دان بـەو شـارانە و ناوچانـەی ئـازەربایجان بنێت چونکە لە ژێر کۆنترۆڵ و دەسەڵاتی ئازەربایجانیەکان دەبێت.

ناکۆکی سەرەکی نێوان ئازەربایجان و تاران لە سەر سنوری تریتوریا ئـازەربایجان نەبووە بەڵکو لە سەڵاحییەتی (ڕادە یا پلەی دەسەڵاتداریەتی) دەوڵەتی ناوەندی و تەورێز بووە لە لایەکی ترەوە دەبینین کە زۆرجار وتووێژی نێوان دەستەی نوێنـەرایـەتـی کـورد و تاران لە سەر پادگان و هێزەکانی ئێران لـە سـەردەشت و بانـە و سـەقز بـوو و ڕژێـم ئامادە نەبوو ئەو ناوچانە لە ژێر دەسەڵاتـی کوردی بن و داوا لـە کوردەکان دەکات کـە ڕێگا بدەن خوادەمەنی و چەک و تفاقیان بۆ بچێت یا داوای ناردنی سوپا بۆ سـەر سنور لەگەڵ عێراق دەکات یـا لـە وتـووێژەکـان نوێنـەرایـەتـی کورد داوای پـارە بـو کاروبـاری لەش ساغی و پەروەردە بو ناوچەی مەهاباد دەکات یا گۆڕینی فەرماندەی سوپای هێزی سـەرکوتکـەری ئـەرتـەشـی ئێران لـە چـەند ناوچـەی کوردستان دەکرێت یـا داوای جیـا کردنەوەی مەهاباد لە ورمی /واتە واز هێنان لە ورمـی و .../ یـا ئوستانی چـوار دەکـات و دەیـەوێ کـە ڕاستـەوخـۆ سـەر بـە تـاران بێـت قـەتیس کردنـی دەسـەڵاتـی کـوردی لـە ناوچەی مەهاباد ئـەویش ناوچـەیـەکـی بچوک کـە لـە لای سـەقز و بانـە و سـەردەشتـەوە

هەمیشە لە لایەن هێزەکانی ئێرانەوە کەوتۆتەوە بەر مەترسی بووبە هۆی لاوازی هەڵوێستی کوردی هەم بەرامبەر بە تاران و هەم تەورێز. ناوچەیەکی وا بچوک کە لە لای سەقز و بانە و سەردەشتەوە بە هۆی هەبونی سوپای ئێران و لە لایەکی تر ئەو ناوچانەی کە لە ژێر دەسەلاتی ئازەربایجان بوو و نەیاری کورد بوون لە گەمارودا بووە هەر بویە کێشەی کورد هەم بۆ تاران هەم بۆ تەورێز و هەم بۆ سۆڤیەتیەکان وەک کێشەی ئازەربایجان بایەخدار نەبووە و نەیتوانیوە داخواز و مەرجەکانی خۆی دیکتە بکات. گەرچی بە پێی ئەو فاکتانەی کە لە بەر دەستدان کورد لە چاو ئازەریەکان لە سەرەتای دەست پێ کردنی دەسەلاتی ئازەر بەهێزتر بووە.

ئەنجامی کەمتەرخەمی ناوەندی کوردی واتە مەهاباد سەبارەت بە چارەنوسی ناوچەکانی خوی و ماکو و سەڵماس و قوتور و ورمی بەتایبەتی پاش دەسبەسەرداگرتنیان لە لایەن ئازەربایجانەکانەوە ئەو هەموو تەنگوچەڵەمە و تراژیدیانەی بە دواوە دەبێت کە لە راپۆرتەکان هاتوە واتە نە بوار ئەدرێت کورد دەسەلاتی سەربەخۆ هەبێت و وەک جێگری کۆنسولی سۆڤیەت سەلومین لە ماکو دەڵێت تەنانەت ئازەریەکان نوێنەرانی کورد بۆ بەشداری لە دەسەلات و بەڕێوەبردنی ئەو ناوچانە بگرە کاریشیان پێ نەداون گەرچی پێویست بوو لانی کەم بەڕێوەبەرایەتیکی هاوبەش لەو ناوچانە لە لایەن کورد و ئازەریەوە بەڕێوە بچێت کوردەکانی ئەو ناوچانە بانگ ناکرێن و بگرە یەک پۆستی سیاسی وەک فەرماندار و شارەدارو بەرپرسی پەروەردەیی و ماڵی و...لە کورد هەڵنەبژێردراوە یا دانەنراوە نەتەنیا بێبەش لە دەسەلات بوون بەڵکو کەوتونەتە بەر گوشار و تەنگ پێ هەڵچنینی دەسەلاتدارانی ئازەری و ئەوە دەبێت کە کوردەکان بەرامبەر بەو سیاسەتە رەگەزپەرستانەی بەڕێوەبەرایەتی ئازەری رادەوەستن و دەسەلاتدارانی تەورێزیش بۆ بەربەرەکانی و سەرکوتکردنی کوردان هێزێک لە تەورێز و شارەکانی تری ئازەربایجانەوە بو ماکو و خوی بەرێ دەکات کە لێرەدا پێویست بە دوپات کردنەوەیان ناکات و لە بەڵگەکاندا هاتوە.

کاربەدەستانی ئازەری و فەرمانبەرانی سۆڤیەتیش لە ناوچەکە کە بەفیتی باقیروف جولاونەتەوە پاش ئەوەی کوردەکان بەرامبەر بە سیاسەتی دەسەلاتدارانی ئازەری بە

خۆوە دێن و هەڵویستیان دەبێت بۆ بەدناو کردنی کوردەکان لە هیچ شتێک درێغیـیان نەکردوە و هەزارویەک تاوانی نارەوایان خستوەتە پاڵیان جگە لە تاوانی راووروت کردن و دزی بە نۆکەری تورکیا و کۆنەپەرستانی ئێران و ئینگلیس دایان دەنێن و گوایە خەریکی کوشتن و تاڵانکردنی ئازەریەکانن و دژی دەسەلاتی دیمۆکراتەکانن و هتد. دەیانەوێ کێشەی سیاسی کوردەکان لەگەڵ کاربەدەستانی ئازەری بە پێچەوانە و بە شێوەیەکی تر لە قەڵەمی بدەن و بە کاربەدەستانی سەرەوەی سۆڤیەتی بناسرێت و دەیانەوێ راستی روداوەکان ئاوەژو و کێشەکەیان بە ئاژاوەی کوردەکان لە قەڵەم بدەن.

بگرە لە هێندێ راپۆرتدا کوردەکانیان بە دژی سۆڤیەت تاوانبار کردوە و گوایا بە دەستوری کاربەدەستانی تورکیا ئەجولێنەوە لە لایەکی ترەوە ئەو کوردانە کە بۆ چارسەر کردنی کێشەکان ناوەندی کوردی لە مەهاباد ئاگادار ئەکەنەوە.

بەوەش تاوانبار دەکرێن کە بە پێچەوانە رێبەرایەتی کوردیان لە مەهاباد تێگەیاندوە و قازی موحەمەدیشیان بە هەڵە بردوە و لە هەندێ راپۆرتیشدا قازی موحەمەدیش بەوە تاوانبار دەکرێت کە گوایە هەموو ئاژاوە کە لە ژێر سەری ئەودایە و هەر ئەوە کە هانی کوردەکانی داوە دژی دەسەلاتی ئازەری راوەستن.

شتێکی سەرنج راکێشەرێکی تر لە بەڵگەکان کە دەرئەکەوێت ئەوەیە کە فەرمانبەرانی سۆڤیەتی ئاگاداری روداوەکان بوون و دەیانتوانی پێشی ئەو روداوانە بگرن و نەهێڵن ناکۆکی نێوان کورد و ئازەری دروست ببێت و دەسەلاتی هاوبەش دابمەزرێنن لە بەر ئەوە بە بێپرس و رازی نەبوونی فەرمانبەرانی سۆڤیەتی وەک کۆنسوڵەکان و فەرماندەکانی سوپای سور و هەروەها کۆمیسەرەکانیان لەو ناوچانە دەسەلاتدارانی ئازەری نەجولاونەتەوە. فەرمانبەرانی سۆڤیەتی باش دەیانزانی کە ئەنجامی هەڵسوکەوتی کاربەدەستانی ئازەری بە کوێ دەگات و دەبێتە هۆی نارازی بوونی کوردەکان و جێ پەسەندیان نابێت و هەر وەک هاتوە دەبێتە هۆی تێکهەڵچوونی کورد و ئازەری. نوێنەرانی کورد چەند جارێک بۆ زانین یا وەرگرتنی هەڵوێستی فەرمانبەرانی سۆڤیەتی و هەروەها نێوەنجی کردنیان سەردانی کۆنسولخانەکانی سۆڤیەت دەکەن. بەڵام زۆر نامرۆڤانە و نادوستانە هەروەک لە راپۆرتەکاندا هاتوە دەڵێ کونسوڵی سۆڤیەت هیچ وەلامێکی پۆزەتیڤانە و باشمان

نەدانەوە. لایەنگری فەرمانبەرانی سۆڤیەت لە ئازەریەکان و هەڵویستی دژی کوردیان و پێشێل کردنی مافی ئەو گەلە چەوساوە و رەش و روتەیان نەشاردۆتەوە تا کورد ویستی لە ماکو و خوی و ورمی دەسەلات بگریتە دەست بە هەزار بر و بیانوی پوچ بەرگرییان لێکرد یا ئاموژگاری کوردەکانیان لێ دەکرد کە نابی بەم کارە هەڵسن یاخود دەکەوتنە نێوەنجی کردنی کورد و کاربەدەستانی ئێرانی و هەر کاتێک کوردەکان تەنگیان بە دەسەلاتی ئێران هەڵدەچنی کاربەدەستانی ئێرانی دەست بە داوێنی فەرمانبەرانی سۆڤیەتی دەبوون و دەسەلاتدارانی ئێرانیان لە مەترسی کوردان رزگار دەکرد.

بێئەنجامی وتوویژەکانی سەرکردایەتی کورد لەگەڵ تاران و هەڵسوکەوتی رێبەرایەتی ئازەربایجان لە گشت بوارەکاندا /وەک لکاندنی ئەو شارانەی کوردستان بە ئازەربایجانەوە/ وتوویژەکانی نوێنەرانی ئازەربایجان لەگەڵ تاران کە خۆیان بە خاوەن کێشەی کورد زانیوە و بە ناوی کوردیشەوە قسەیان کردوە هەڵوێستی خراپی فەرمانبەرانی سۆڤیەت لە ئاستی کورد، هەروەها ئەنجامی وتوویژەکانی قەوام و سۆڤیەتیەکان لە مۆسکۆ کە تەنیا کێشەی ئازەربایجانیان هێنا بویە کایەوە و نە ناوی کورد و نە کوردستانیان لە رێککەوتننامەکە دا هێنابوو یارمەتی نەدانی دراوی و چەک و تەقەمەنی سۆڤیەت بە کوردان ئەمانە و چەند فاکتەرێکی تر زەنگی خەتەر بوو بۆ سەرکردایەتی کورد کە لە سۆڤیەتیەکان دورە پەرێزی بکات یا لانی کەم بێدەنگ نەبوایە بەرامبەریان. سەرکردایەتی کورد باش دەیزانی کە ئەنجامی ئەو سیاسەت و پیلانانە بەرەو کوێ دەچن و ئاسەواریان دیارە و پێویست بوو لاگری /سمتگیری، رێباز/ خۆی کە هەر پشت بەستن بە سۆڤیەت بوو بگۆرێت و هەروەک گوترا بە دەرکردنی بانگەواز یا بەیانێك کۆمەلانی کورد و وڵاتانی رۆژئاوای لەم بارەوە ئاگادار کردبایەوە لە لایەکی ترەوە کاربەدەستانی ئازەربایجان و سۆڤیەتیان ئاگادار کردبایەوە کە گەلی کورد و حدک و دەوڵەتی کوماری کوردستان پەروش و رەخنەی لەو هەڵوێستانە هەیە و ....

تاوانێکی تری نارەوا کە خراوەتە پاڵ کوردەکان و بۆ ئەوەی کێشە سەرەکیەکە داپۆشرێت و بە شتی بچوک و بێبایەخ هەراوهوریایەک دروست بکەن ئەوەیە کە

گوایە کوردەکان بە زۆر عەجەمەکانیان کردوە بە ئەندامی حدک یا ماڵیاتیان لە ئازەریەکان وەرگرتوە یا پەنای عەجەمە پیاو کوژ و دز و رێگریان داوە /لە چەند راپۆرتدا هاتوە/ ئەم درۆ و دەلەسە هەڵبەستراوانە وەک درو و دەلەسەکانی تر کە داگیرکەرانی کوردستان تا ئێستا خەباتی گەلی کوردیان پێی بەدناو کردوە زیاتر لە لایەنی پیاوەکانی باقیروفەوە لە ناو کونسوڵخانەی سۆڤیەتەوە هەڵدەبەسترا و ئەو کوردانەی کە ئامادە نەبوون بچنە ژێر دەسەلاتی ئازەریەکانەوە و رەخنەیان لە سۆڤیەتیەکان کردوە کەوتونەتە بەر هێرشی فەرمانبەرانی سۆڤیەتی لە ناوچەکە و هەروەها دەسەلاتدارانی ئازەری و دەیان تاوانی نارەوایان پێوە نوساندوون و تەنانەت بو دورخستنەوە و گۆڕینی ئەو ولات پارێزە رانە کاریان کردوەتە سەر سەرکردایەتی کورد لە مەهاباد و ژمارەیەکیان دەگۆرن. بەڵگەی حاشا نەکراویش بۆ ئەم شتە ئەوەیە کە کورد لە ناوچەکەدا لە دەسەلات بێبەش کرا بوو ئینجا چۆن کورد بەو کارە هەڵدەستێت چەند ساڵێک لەمەوبەر کۆمەڵە وتار و بەڵگەنامەم لە سەر پارتی ژێکاف و سیاسەتی چەوتی سۆڤیەتی لە ئاست ژێکاف و کێشەی کورد لە گۆڤاری رابوندا بلاو کردەوە کە نامەوێ لێرە ئاماژەیان پێ بکەم لەم بەڵگەنامانەشدا هەروەها جێ پێی سیاسەتی نامرۆڤانەی سۆڤیەتیش لە سەر ژێکاف و کەسایەتێکی ناسراو و تێکۆشەر وەک عومەرخان شەریفی (شۆکاک) دیارە. گەرچی کورتە باسێکیان لە سەر ژیانی پڕ لە خەبات ئەو مرۆڤە ناسراوە لەگەڵ بەڵگەکان دا لە لایەن کاربەدەستانی سۆڤیەتیەوە نوسراوە. لە راپۆرتێکدا دەڵێ کە لە ئەنجامی چالاکی کۆنسولخانەی ئێمە هەولدانەکەی عومەرخان /بۆ رێکخستنی پارتی ژێکاف و کۆکردنەوەی کوردەکان/ سەرکەوتنی بەدەست نەهێنا و نەمانهێشت. گەرچی عومەرخان شەریفی لە کۆبوونەوەی کوردەکانی ناوچە سۆڤیەت بە دۆست و پالپشتی کورد دادەنێت. هەر لەم راپۆرتەشدا هاتوە کە ژمارەی ئەندامانی حدک لە ناوچەی ماکو دەگاتە هەشت هەزار نەفەر کە ئەمە خۆی زۆر شت ئەگەێنێت و هێزێکی یەکجار زۆر و پارسەنگێکی گەورە لە ناوچەکە دا بووە و چالاکی و دلسوزی کوردەکانی ئەوێ دەگەێنێت/ ئەمە جگە لە ژمارەی چەکداری کورد کە لە چەند جێگا دا ئاماژەیان پێ کراوە/.

سەبارەت بە دەستەمۆیی بوونی ژمارەیەک لە فەرمانبەرانی سۆڤیەتی کە پیاوی باقیروف بوون و زۆر نارێکوپێک جولاونەتەوە راپۆرتێک لەم بارەوە هەیە کە لە لایەن خودی فەرمانبەرانی سۆڤیەتیەوە نوسراوە و پێویست بە شی کردنەوەی نیە.

لە بەڵگەنامەکاندا هەروەها ئاماژە بە چەند کەسایەتی کورد کراوە کە گوایە لە عێراق ژیاون یا لە ترکیا یا کوردی پارچەکانی تری کوردستان هاتونەتە ناوچە /بۆ بارزانیش هەروا بوو/ و بەشداری ژیانی سیاسی کوردستان دەکەن و تەنانەت بو هێندێکیشیان دەڵێن کە لەگەڵ کاربەدەستانی تورکی یا ئینگلیس پەیوەندییان هەیە و جێ گومان و شکن بەڵام باسی رێبەرایەتی ئازەربایجان و کادر و پسپۆرەکانی ئازەربایجانی سۆڤیەتی ناکەن کە چەند هەزار نەفەریان لە ئازەربایجانی سۆڤیەتەوە هێنا بوو دەبینین لە هەموو لایەکەوە هەوڵدەدرێت بەدناوی بۆ کورد دروست بکەن.

لە بەڵگەیەکی تردا فەرمانبەرانی سۆڤیەتی باسی هاتنی نوێنەرانی کۆنسوڵەکانی ئینگلیس و ئەمەریکا بۆ ناوچەکە دەکەن کە گوایە لەگەڵ سەرۆک عەشایر و هۆزەکانی کورد و کۆنەپەرستانی ناوچە کۆدەبنەوە کەچی دەیان جار نوێنەرانی ئینگلیس و ئەمەریکا لەگەڵ کاربەدەستانی ئازەری بەتایبەتی پیشەوەری کۆبۆتەوە و راپۆرتێک لە سەر ئەو چاو پێکەوتنانە نیە بەڵام بۆ کوردەکان یەکسەر مۆری شک و گومان و پیلانی گلاویان داوەتە پاڵیانەوە. هاتنی نوێنەرانی وڵاتانی ئەمەریکا و ئینگلیس بو کوردستان کە ئەو دەم هێشتا لەگەڵ سۆڤیەت هاوپەیمان بوون لە لایەن کاربەدەستانی سۆڤیەتیەوە لە کوردستان گێرە و کێشەی زۆریان بو دروست دەکرد و تەنانەت دەبێتە هۆی ئاڵوزی پەیوەندییەکانی نوێنەرانی ئەمەریکا و ئینگلیس لە لایەک و لەگەڵ سۆڤیەت لە لایەکی تر و باڵیۆزانی وڵاتانی رۆژئاوا لە تاران لەم بارەوە چەند نوتی توند ئاراستەی دەوڵەتی سۆڤیەت دەکەن و پاشان لە ئاستی وەزارەتی دەرەوەی ئەمەریکا و ئینگلیس رەخنە لە سۆڤیەت دەگرن و داوا لە کاربەدەستانی سۆڤیەتی دەکەن کە هۆی ئەو کۆسپ و تەگەرانەی کە کاربەدەستانی سۆڤیەتی لە گشتی نوێنەرانیان بۆ کوردستان و ئازەربایجان و باکوری ئێران لە ماوەی چەند ساڵ دروست دەکەن روون بکەنەوە لە بەرامبەر دا نوێنەرانی سۆڤیەت لە گشت هاتوچۆیان بۆ ناوچەکانی ژێر کۆنترۆڵی ئەمەریکا و ئینگلیس ئازاد بووە. سەرئەنجام سۆڤیەت ناچار ئەبێت کە چیتر کۆسپ

نەخاتە سەر ڕێگایان. هاتنی نوێنەرانی کۆنسوڵخانەکانی ئەمەریکا و ئینگلیس بۆ کوردستان و پەیوەندییان لەگەڵ کورد و ئاشنا بوونیان لە بارودۆخی کوردستان لە چەند ڕاپۆرت و بەڵگەنامە ڕەنگی داوەتەوە و پاشانیش لە لاپەرەکانی ئەو ڕۆژنامەیە کە لە ڕۆژنامەی ئازەربایجان بە ناوی کوردستان لە باکو دەرئەچو ڕەنگی داوەتەوە کە هەموویان هۆی هاتنەکەیان بۆ پیلانگێران دژی سۆڤیەت و ئازەربایجان دادەنرێت کە لەم پیلانەدا هەندێ سەرۆک کوردی کۆنەپەرست لەگەڵیان هاوکاری دەکەن و هەروەها گوایە نیازی دروستکردنی کوردستانی مەزن بە پشتیوانی ڕۆژئاوایان هەیە و دوو سێ ساڵێکیش ئەم درۆ و دەلەسانە ببوو بە بنێشتە خۆشەی ڕۆژنامەی ئازەربایجان و لاپەڕەیەکی کە بە ناوی کوردستانەوە بوو ئەمە جگە لەوەی کە فەرمانبەرانی سۆڤیەتی سەرکردەکانی کورد ئاگادار ئەکەنەوە کە خۆیان لە پەیوەندی گرتن بە نوێنەرانی ئینگلیس و ئەمەریکاوە دور بپارێزن و هەر ویستویانە بە بێپرس و پەسەند کردنی ئەوان سەرانی کورد پێوەندییان لەگەڵ وڵاتانی ڕۆژئاوا نەبێت کە ئەمە زیانێکی گەورەی گەیاندە بزووتنەوەی کورد و دەرگای بەروی کێشە کوردەوە بەستبوو کە هاوار و خواستی نەگاتە لای وڵاتانی ڕۆژئاوایی و هیچ نەبێت لە لایەن ئەوانیشەوە ئەگەر یارمەتیکیان نەبێت دوژمنایەتی کوردیش نەکەن. لە یەکێک لە بەڵگەکاندا هاتوە کە دەستەیەکی هونەری ئینگلیس سەردانی مەهاباد دەکەن و هەر بە ئاژاوەی فەرمانبەرانی سۆڤیەتی ژمارەیەک لە خەڵکی مەهاباد دژیان هان ئەدەن و بەردەبارانیان ئەکەن و تەنانەت دوربین (کامێرای) سینەمایەکەیان دەشکێنن. جگە لەوە لە ترسی فەرمانبەرانی سۆڤیەتی سەرکردە و بەرپرسیارانی کورد نەیانوێراوە هاتوچۆی کۆنسولخانەکانی وڵاتانی ئوروپایی بکەن یا بۆ کوردستان دەعوەتیان بکەن گەرچی هەڵوێستی نامرۆڤانەی وڵاتانی ڕۆژئاوایش بەرامبەر بە کێشەی ڕەوای کورد بەو شتانە پینە ناکرێت بەڵام بمانەوێ و نەمانەوێ ئەم هەڵسوکەوتانەی فەرمانبەرانی سۆڤیەت و کاربەدەستانی کورد لە هەڵوێستی ڕۆژئاوایەکان بەرامبەر بە کۆماری مەهاباد بێکاریگەر نەبووە.لەکاتێکدا دەبینین کە دەستەی نوێنەرایەتی کورد لە تاران و تەورێز و ورمێ سەردانی کۆنسولخانەکانی سۆڤیەت دەکەن بەتایبەتی کاتێک قازی موحەمەد لە تاران پێش و پاش چاوپێکەوتن لەگەڵ شا و قەوام هاتوچۆی بالیۆزخانەی سۆڤیەت یا

کۆنسولەکانیان دەکات و لە چۆنیەتی وتوویژەکان و رووداوەکانی کوردستان ئاگاداریان ئەکاتەوە.(ئەویش لە پێش چاوی نوێنەرە دیپلۆمات وسیخوریەکانی ڕۆژئاوا) کەچی سەردانی نوێنەرایەتی وڵاتێکی رۆژئاوا ناکات بۆ گەیاندنی کێشەی رەوای کورد و رووداوەکانی کوردستان بە وڵاتانی رۆژئاوا کە ئەودەمیش هێشتا لەگەڵ سۆڤیەت هاوپەیمان بوون و هێشتا شەڕی سارد دەستی پێی نەکردبوو جگە لەوە شای ئێران کە ئەو دەم لە ژێر پشتیوانی وڵاتانی رۆژئاوا بوو و بە دەستوری ئەوان شا و قەوام دەجولانەوە ئەوان زیاتر ئەیانتوانی گوشار بخەنە سەر رژێمی ئێران. جگە لەوە سەرکردایەتی کورد دەبوایە نیشان بدات.

کە مەهاباد نەبەستراوەتەوە بە مۆسکۆ بەڵکو کێشەی کورد بە یارمەتی زلهێزەکان و یارمەتی رۆژئاوایش چارەسەر دەکرێت.(واتە کۆمەڵگای نیونەتەوەیی)

رێککەوتنی تاران و مۆسکۆ لەسەر کێشەی نەوتی ئێران و خۆ کشانەوەی سۆڤیەت لە یارمەتی دانی مادی و مەعنوی لە کێشەی کورد و ئازەربایجان و تەنانەت بێدەنگ بوونی سۆڤیەت هەموویان دیکتەی ئەوەیان دەکرد کە رێبەرایەتی کورد دەبێ لە سیاسەت و هەڵوێستی خۆی ئاڵوگۆرێک پێک بێنێت و لە لایەکی تر ئەو لایەنەی کە رژێمی شا پاڵی پێوە دابوو و پشتیوانییان لێ دەکرد رۆژئاوایەکان بوون و هەر ئەوانیش ئەیانتوانی رژێمی شا ناچار بکەن لانی کەم بۆ کوردستان هەندێک ریفۆرم بکەن و گەرانتی لە ناو نەبردنی سەرکردایەتی کورد بن.

کاتێک لە مەهاباد و بۆکان چەندجار خۆپیشاندان و میتینگ رێکدەخرێت کە کورد خوازیاری دانی ئیمتیازی نەوتی ئێران بە سۆڤیەتە یا کاتێک وێنەکانی ستالین و لنین بە ئالای سورەوە هەڵدەواسرین و هەر بە ئاژاوەی فەرمانبەرانی سۆڤیەتی هەراوهوریای دژی رۆژئاوا لە کوردستان سەر هەڵدەدات و بە ئاشکرا لە سۆڤیەت پشتیوانی دەکرێت و بە دۆست و تەنانەت بە تاقە دوست دەژمێرێت و خوازیاری هەموو پەیوەندێک لەگەڵ سۆڤیەتن.

ئەمانە و زۆر فاکتەری تر کە لێرە دا جێیان نیە باس بکرێت لە رەوتی رووداوەکان بگرە لە چارەسەری کێشەی کورد بێکاریگەر نەبووە و دەوریان لە سەر هەڵوێستی وڵاتانی رۆژئاوا بەرامبەر بە کێشەی کورد هەبووە.

وەک ئاشکرایە ئێران وڵاتێکی فرە نەتەوەیەو مێژووی سەرهەڵدان و خەباتی ئەو گەلانە بۆ وەرگرتنی مافی خۆیان مێژوێکی دوور و درێژ و خوێناوی هەیە کە رژێمی رەزا شاش دەستێکی باڵای لە قەلاچۆ کردن و چەوسانەوەی ئەو گەلانە هەیە بەخستنی رەزاشا و هەڵهاتنە بێشەرمانەکەی ئەو گەلانەش کەم یا زۆر دەستیان دایە پێچانەوەی دامودەزگاکانی رژێم و پێگە و هێزەکانی ئێرانیان وەک کوردستان چەک کرد و بۆ خۆیان دەسەلاتیان گرتە دەست و زۆر رێبەر و کەسایەتی ئەو گەلانەش وەک کورد کە لە زیندان و یا دورخرا بوونەوە یا دەست بەسەر بوون پاش روخانی رەزاشا کەوتنە جموجوڵ و تەنانەت بەرێوەبەرایەتی هەندێ ناوچەیان گرتە دەست و داوای مافی رەوای خۆیان لە چوارچێوەی ئێران دەکرد. رژێمەکەی حەمەرەزا شاش وەک باوکی بەناردنی هێز و پیلان گێران کەوتە سەرکوت کردنیان بەڵام زیانێکی یەکجار گەورە لە هێزەکانی لەشکەری شا کەوت و هەروەک لە راپۆرتەکان هاتوە لە چەند شەرێکدا قەلاچویان بە هێزەکانی تاران کرد رژیمی شا بە ناچاری کەوتە وتوویژ لەگەڵیان بەڵام بەڵێنەکانی خۆی وەک لەگەڵ کوردستان و ئازەربایجان بەجێ نەهێناوە و وەک چۆن سۆڤیەت دەستی لە کاروباری ئازەربایجان و کوردستان دا و سەرئەنجام بە نەوت هەرسی پێهێنان. ئینگلیسەکانیش هەر هەمان دەوریان لە ناو گەلان و عەشایری بەختیاری و قەشقایی و عەرەب وهتد هەبوو و بە پاڵپشتی ئەوان واتە ئینگلیسەکان دەجولانەوە و ئینگلیسەکانیش بە روالەت پشتگیرییان لە مافی ئەو گەلانە لە باشور و باشوری رۆژئاوای ئێران دەکرد و مەترسی ئەوەیان هەبوو سۆڤیەت لە ئازەربایجان و کوردستان پێگەیەک بۆ خۆی دروست بکات و بەرەبەرە تەنگ بە ئینگلیسەکان هەڵچنێت و سەرئەنجام دەستیش بخاتە نێو کاروباری ئەو گەلانەی ناوچەی کۆنترۆڵی ئینگلیس و بەرژەوەندی ئینگلیسەکان بخاتە مەترسیەوە. ئەویش لە ناوچەیەکی ستراتیژیکی و دەوڵەمەند لە نەوت و گاز کە شەریکایەتی ئینگلیسی لێ بوو.

هەر بۆیە فەرمانبەرانی سۆڤیەتیش خوازیاری سەرکوتکردنی ئەو خێڵ و هۆزانە دەبن کە گوایە بە پشتیوانی و بە دەستوری ئینگلیسەکان دژی رژێمی ئێران راپەریون دەکات و هانی دەسەلاتدارانی ئێران ئەدات کە پێویستە کۆتایی بەو راپەرینانە بێنێت و لە رێگای حیزبی تودە یشەوە کۆمپانیایەکی بەربلاوی پروپاگەندە دژی ئەو گەلانە

ڕێکدەخات. حیزبی تودەش بە بێ ڕەچاو کردنی داخوازی ڕەوای ئەو گەلانە شان بە شانی ڕژێمی ئێران داوای چەک کردن و سەرکوت کردنی ئەو گەلانە ئەکات.

وەک چۆن ئینگلیس و ئەمەریکایەکان داوای گەرانەوەی دەسەلاتی ئێرانیان بۆ کوردستان و ئازەربایجان دەکرد و پالپشتی ڕژێمی ئێران بوون سۆڤیەتیش داوای گەرانەوەی دامودەزگاکانی ڕژێم بۆ باشوری ئێران و کۆتایی هێنان بە ئاژاوەی بەختیاری و عەرەب و قەشقایی و ... دەکرد و ئینگلیسەکان بە هەلگیرساندنی ئاژاوە دژی ڕژێمی ئێران و تەواوی ئەرزی ئێران تاوانبار دەکرد.

سەرئەنجام ڕژێمی ئێران دەکەوێتە ژێر کۆنترول و جۆگەی سیاسەتی ڕۆژئاوایەکان و ئەوانیش لە پشتیوان کردنی ئەو گەلانە واز دێنن و تراژدیای ئەوانیش وەک کوردستان و ئازەربایجان بە شێوەیەکی تر دوپات ئەبێتەوە. مێژونوسان و سیاسەتمەدارانی ئێرانی بایەخیان بەم کێشەیە و بەراورد کردنی سیاسەتی سۆڤیەت لەگەل ڕۆژئاوایەکانیان نەداوە.

گومان لەوە دا نییە کە لە داهاتودا لە سەر ئەم کێشانە و ڕوداوانە شتی زۆر دەنوسرێت خۆ سۆڤیەت و ڕۆژئاوایەکان دەیانتوانی لە سەر ناوچەکانی ژێر کۆنترولی خۆیان و ئەو گەلانەی کە هیوا و پالپشتیان بە هەردوولا بوو و دژی ڕژێمی پاشایەتی ئێران داوای مافی خۆیان دەکرد پێک بێن و ڕژێمی ئێران ناچار بکەن کە هیچ نەبێت ریفۆرمێکی کولتوری بۆ تەواوی گەلانی ئێران دروست بکات گەرچی ئینگلیسەکان لە کۆنفرانسی مۆسکۆ لە دیکابری 1945 گەلالەیەکی ئەوتۆی پێشکەشی کۆنفرانسەکە دەکەن کە نوێنەرانی سۆڤیەت دژی ڕاوەستن و لە بەر ئەوەی ئێران نەوتەکەیان بداتێ ڕادەگەینن کە ئەمە دەست تێوەردان لە کاروباری ئێرانە. ڕژێمی ئێرانیش لەگەل حیزبی تودە و داروودەستەی موحەمەدی موسەدیق لە هەلوێستی سۆڤیەت لەم بارەوە پێشوازی دەکەن و سوپاسی خۆیان ئاراستەی دەولەتی سۆڤیەت دەکەن /لەم بارەوە وتارێکی دوورودرێژم نوسیوە هیوادارم ئەویش بلاو بێتەوە/.

بەشێکی تر لە بەلگەکان چاوپێکەوتن و وتووێژی کاربەدەستانی سۆڤیەت لەگەل دەسەلاتدارانی ئێرانە کە سەبارەت بە کێشەی نەوت و پەسەند کردنی پەیمانەکە لە

لایەن مەجلیسی ئێرانەوە هەیە کە کاربەدەستانی ئێران بە دواخستن و هەروەها بیانو و بەڵێن و سوێند خواردن سۆڤیەتیەکان رازی دەکەن پاش دەرچونی سوپای سور باسی ئازەربایجان /کوردستان کە هیچ/ باسی حیزبی تودە و ئازادیخوازان و ئەوانەی کە بەخۆپیشاندان و کۆکردنەوەی تومار گوشاریان خستبوە سەر دەوڵەتی ئێران ئیمتیازی نەوت بدات بە سۆڤیەت ناکرێت و هەموو هەوڵدانێکیان بووە دەست خستنی نەوتەکە بوو و کێشەی نەتەوەکان و ئازادی و مرۆڤایەتی باس ناکرێت گریمان نەوتەکەش درابایا ئایا سۆڤیەت پاڵپشتی گەلانی چەوساوە لە سەر سیاسەتی سەرکوتکەرانەی رژێم بە دەنگ دەهات؟ بێگومان نا چونکە نەوتەکەش نەدرا هەر بە بیانوی ئەوشەوە وەخەبەر نەهات. نیازی ستالین و رژیمەکەی ئەوە بوو پاش بەستنی پەیمانی نەوت لەگەڵ ئێران پەیمانی لەشکەریش لەگەڵ ئێران ببەستیت چەک و تەقەمەنیان پێ بفروشێت و بواری خۆشکردنی ئەم پەیمانە و راکێشانی شا و ئەفسەرەکانی هەندێ چەک و ماشێنی جەنگی ئەدەن بە شا و ستالین دیاری تایبەتی دەنێرێت بۆ شا و میدال و نیشانەیەکی زۆری سۆڤیەتی ئەدرێت بە ئەفسەرانی سەرکوتکەری لەشکەری ئێران و بە نیشانەی دۆستی و باوەر پێکردن پێشنیاری مەشق کردن و پەروەردە کردنی پاسەوانە تایبەتیەکانی شا لە لایەن سۆڤیەتەوە دەکرێت و لە بەرامبەر ئەم هەموو پێشنیار و خزمەتانە سۆڤیەت داوای هەڵوێستێکی دژی ئینگلیسی لە رژێمی شا دەکات و ئامادە دەبێت هەم تەواوی ئەرزی ئێران و هەم ئێران لە هێرشی دەرەکی بپارێزێت و گرنگ نەبوو رژێمی شا لە ناوخۆی ئێران چ سیاسەتێک بەڕێوە دەبات /وەکو رژێمەکەی بەعس لە عێراق یا لە سوریا/ ئەگەر بە گشتی ئاورێ لە روداوەکان بدەینەوە و چاو لە هەندێک لە بەڵگەکان بکەین بۆمان دەرئەکەوێت کە کاربەدەستانی سۆڤیەتی لە چاوپێکەوتنەکانیاندا بە تەواوی بارودۆخی ئێران و سیاسەتی رژێمی شایان هاتوەتە دەست و بە ئاشکرا هەڵوێستی خۆیان لەگەڵ کاربەدەستانی ئێرانی دەردەبرن وەک لە ئێران پروپاگەندەیەکی دژی سۆڤیەتی دەستی پێ کردوە و رۆژ بە رۆژ پەرە دەستێنێت وەزیرانی دۆستی سۆڤیەت لە کار لادەبرێن دژی تودە و ئازادیخوازانی تر هێرش دەستی پێ کردوە رژێمی تاران چارەسەری کێشەی ئازەربایجان ناکات پەسەند کردنی پەیمانی نەوتی ئێران – سۆڤیەت هەردوا دەخرێت واتە زەمینەی تەواو بو نەگەیشتن بە

هیچ یەک لە ئامانجەکانی سۆڤیەت دروست کرابوو. ئینجا بۆ دەبی دەستور بە سەرانی ئازەربایجان و تودە بدرێت کە نابێ دژی رژێم بەرەنگاری بکرێت و پارێزگاری دەسکەوتەکانیان نەکەن. تۆ بڵێی کاربەدەستانی سۆڤیەتی نەیانزانیبێت کە مسۆگەر کردنی نەوت یا هەر بەرژەوەندییەکی تری لە ئێران پێویستی بە پێگەیەکی جەماوەری یا هێزیکی سیاسی هەیە. سۆڤیەتیەکان هەر بە دەستی خۆیان پێگەی جەماوەری خۆیان بەتایبەتی لە ئازەربایجان و کوردستان لە دەستداو هێزە سیاسیەکانیشی بێ ئیرادە کرد دوای ئەمانە ئاشکرا بوو کە نەوتەکەش نەتەنیا بە سۆڤیەت نادرێت بەڵکو ئێران دەبێتە پێگەیەکی دژی سۆڤیەتی.

فەرمانبەرانی سۆڤیەتی لە ئازەربایجان و بە گشتی لە ئێران سەبارەت بە بارودۆخەکە و بیروڕای خەڵک و بەتایبەتی سەرکردەکانی بزووتنەوەی ئازەربایجان کۆمەڵە وتار و راپۆرتێکیان بۆ کاربەدەستانی بەرزی سۆڤیەتی ئامادە کردوە کە پێویست بە شیکردنەوەیان نیە بەڵام ئاماژە بە چەند خاڵێکیان پێویستە:

1- رژیمی ئێران ئامادەی چارسەر کردنی ئاشتیانەی کێشەی ئازەربایجان.

2- سەرکردایەتی ئازەربایجان سەرەرای درۆ و دەلەسەی کاربەدەستانی ئێران هەر ئامادەی وتوویژن.

3- رژێمی ئێران لە ناردنی سوپا و هەرشە لە ئازەریەکان هەر بەردەوامە.

4- قەوام دەیەوێ بە بەستنی پەیمانی نەوت لەگەڵ سۆڤیەت دەستی خۆی بۆ هێرش کردن بۆ سەر ئازەربایجان و کوردستان ئاواڵە بکات.

5- ئەگەر بێتو وتوویژەکان بە ئاکام نەگەن هیچ رێگایەکی تر بۆ پاراستنی دەسکەوتەکانیان جگە لە بەربەرەکانی بەرامبەر بە سوپای ئێران نامێنێت.

6- سەرکردایەتی ئازەربایجان هەموو هەنگاوێکی بۆ خۆ ئامادە کردن بەرامبەر بە هێرشی سوپای ئێران ئامادە دەکات.

7- سەرکردایەتی ئازەربایجان زۆر جار لە کاربەدەستانی سۆڤیەتی داوای چەک و تەقەمەنی دەکات.

8- سۆڤیەت نەتەنیا ئامادەی یارمەتی دانی بزووتنەوی ئازەربایجان نابێت بەڵکو لە سەر سەرکردایەتی ئازەربایجان گوشار و تەنانەت هەرەشەیان لێ دەکات کە نابێ

بەرامبەر بە سوپای ئێران بەربەرەکانی بکرێت و دەستوری خۆ بە دەستەوەدانیان پێ ئەدات.

9- ئەنجامی ئەو سیاسەتەی سۆڤیەت وەرنەگرتنی نەوتی ئێران، هەرەس هێنان بە بزووتنەوەی ئازەربایجان و کوردستان و لێدانی حیزبی تودە و هێزە ئازادیخواز و دیمۆکراتەکانی ئێران و گرتن و کوشتن و تالان کردن و سوکایەتی بە سۆڤیەتیەکانی دانیشتوانی ئازەربایجان بوو.

جێ سەرسورمان و روون نیە کە لە وتووێژەکانی مانگی ئاپریلی 1946 نێوان تاران و تەوریز ناوی موحەمەد حوسینی کورد هاتوە دەستەی نوێنەرایەتی ئازەربایجان بە سەرۆکایەتی پیشەوەری دەبێت و بریتی دەبن لە شەش نەفەر . واتە 5 نەفەریان ئازەری و 1 نەفەریان کورد دەبێت، ئەویش موحەمەد حوسێنی سەیفی قازی دەبێت و پلە و پایەی لە بەڵگەکەدا نەنوسراوە و تەنیا نوسراوە کورد گەرچی ناوبراو وەزیری شەڕی کۆماری مەهاباد بووە و هیچ نەبوایە دەبوو وەک ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی یا نوێنەری کوردستان نوسرابایا لە کاتێکا پلە و پایەی ئازەریەکان نوسراوبو دەبێ لە 6 نەفەر 1 نەفەر کورد بێت و بۆ دەبێ بە ناوی دەستەی نوێنەرایەتی ئازەربایجان لە تەوریز بەرەو تاران بەرێ بکەون و بۆ دەبێ ناوی دەستەی نوێنەرایەتی ئازەربایجان و کوردستان نەبێت. ئایا ئەمە /واتە ناردنی موحەمەد حوسێنی خانی سەیفی قازی بە دەستوری رێبەرایەتی کومار لەگەڵ دەستەی نوێنەرایەتی ئازەربایجان بەرێ کەوتوە. ئەی کوا گەلاڵەی هاوبەش یاخود خواستەکانی گەلی کورد بۆ لە بەڵگە و چاپەمەنیەکانی ئێران و ئازەربایجان تەنیا باسی وتووێژەکانی ئازەربایجان و تاران دەکرێت و ناوی کورد و کوردستان لە کولەکەی تەردا نیە. ئایا ئەمە پیلانێکی تری دژی کورد و یا لاساری سەرکردایەتی بزووتنەوەی کورد نەبووە کە خۆ بخەیتە چوارچێوەی ئازەربایجان. ئایا موحەمەد حوسێن خان تەنیا بانگ کراوە بۆ تەوریز لەو پێشەوە لەگەڵ خۆیان خستوە تا بە کاربەدەستانی ئێرانی تێبگەینن کە کێشەی کوردیش لە چوارچێوەی ئازەربایجان چارەسەر دەکرێت ئایا پێشەکی لە سەر ئەو وتووێژانە کە بریارە بکرێت

سەرکردایەتی کورد ئاگادار نەکراوەتەوە تا خواستەکانی خۆیان لەگەڵ دەستەیەکی نوێنەرایەتی لە مەهابادەوە یا بەرەو تاران یا بەرەو تەوریز بەری بکەوێت ئەی بۆ ...

لەولاوە بە فروفێڵ و کەڵەگایی دەستیان بە سەر ورمی و خوی و ماکو و ... گرت و کردیانە سەر ئازەربایجان و لەم لایشەوە کوردێک لەگەڵ دەستە نوێنەرایەتی خۆیان بۆ تاران دەبەن و لە یەکێک لە بەڵگەکانی تر دەستەی نوێنەرایەتی ئازەربایجان لەگەڵ تاران رێکدەکەون کە سەقز و سەردەشت بخرێتە ژێر دەسەلاتی ئازەربایجان و سەیر ئەوەیە کە ئەم پیلانانە شاراوە نەبوون و لە چاپەمەنیەکانی ئێران و ئازەربایجانیش دەنگیان داوەتەوە.

لە وتووێژێکی تری کاربەدەستانی ئازەربایجان لەگەڵ تاران دەستەی نوێنەرایەتی ئازەربایجان ناردنی سوپای ئێرانی بۆ هەندێ شوێنی کوردستان پەسەند دەکات بە بێ ئەوەی رێبەرایەتی کورد ئاگادار بێت یا ئاگادار بکرێتەوە یا نوێنەرێکی کورد لەگەڵ ئەو دەستە نوێنەراتیەی ئازەربایجان بێت.

بە پێی پەیمانی تەوریز و تاران شارەکانی سەقز و سەردەشت دەبێ لە هێزەکانی ئێران چۆڵ بکرێت و بدرێتە دەستی هێزەکانی ئازەربایجان و بۆ ئەم مەبەستەش تەوریز هێزێک بۆ ئەم مەبەستە ئامادە دەکات و چەند ئەفسەرێکیش لەگەڵ ژێنراڵ عەلەوی بۆ ئەو مەبەستە دێنە ناوچەکە. هاتنیان بە رواڵەت بۆ هاوکاری لەگەڵ هێزی کوردستان و بەرەنگاری هێزەکانی ئێران بووە بەڵام لەراستیدا بۆ جێبەجێ کردنی ئەو پیلانە هاوبەش بووە کە بەداخەوە رێبەرایەتی کورد ئاگاداری نەبوو. سەرکردایەتی ئازەربایجان باش دەیزانی کە کوردەکان جێگر کردنی سوپای ئازەربایجان لە باتی سوپای ئێران لە سەقز و سەردەشت و بانە و ... قبوڵ ناکەن و دەبێتە هۆی شەڕی نێوان کورد و ئازەری و ئەنجامی بە بەرژەوەندی تاران تەواو دەبێت و زەمینەی هێرش سوپای ئێران بۆ سەر هەردوولا دەبێت ئاڵوزی نێوان کورد و ئازەری لە شارەکانی ورمی و خوی و ماکو و هەندێ ناوچەی تر لە تەقینەوەدا بوو. لە لایەکی تر سەرکردایەتی ئازەربایجان باش دەیزانی کە کورد هەبوونی سوپای ئێرانی لە جیاتی ئازەریەکان پێ باشترە و کورد ناچێتە ژێر ئەم پیلانە گلاوەوە.

دەسەڵاتدارانی ئازەری بە ئاگاداری و ڕێنوێنی کاربەدەستانی سۆڤیەتی بەم هەمووە پیلانە پڕ لە مەترسیە دەجولانەوە لە لایەک خوی و ماکو و ورمێیان گرتوە و داوایانەتە دەستی ئازەربایجانیەکان و لە لایەکی تر سەقز و سەردەشت بە فروفێڵی ئاوا دەیانەوێ داگیریان بکەن و بۆ سبەینێش قەرەپاپاخەکانی سولدوز (نەغەدە) دژی کورد هان ئەدەن و تەنیا ناوچەی ژێر دەسەلاتی کورد واتە مەهاباد و بۆکان دەکەوێتە گەمارۆیانەوە بەو نیازە کە تەسلیمی ئازەربایجان بن و کوردستان بخرێتە چوارچێوەی ئازەربایجانەوە. بەڵام هێرشی بەربلاوی سوپای ئێران بۆ سەر ئازەربایجان و کوردستان(بە بواردانی دەسەلاتدارانی سۆڤیەتی لە بەرامبەر وەرگرتنی نەوتەکە) هێڵی بە سەر ئەو پیلانە هێنا و ئیتر بواری جێبەجێ کردنیان نەما. گەرچی کوردەکان نەیانەهێشت هێزی ئازەری لە شارەکانی سەقز و سەردەشت جێگیر ببێت و هەروەک چۆن لە خوی و ماکو و تا رادەیەکیش لە ورمی کوردەکان کەوتنە جموجوڵ و دەسەڵاتی ئازەربایجانیان بە رەسمی نەدەناسی و بەرەنگاری ئەو پیلانە گەورە بوونەوە و هەروەک لە راپۆرتەکاندا هاتوە دەسەڵاتدارانی ئازەری نەیانتوانی بە سەر کوردەکان دا حوکم بکەن و تەنانەت بەهێنانی هێرش لە تەورێزەوە نەیانتوانی پاشەگزە بە کوردەکانی ئەو ناوچەیە بکەن. چونکە کورد لە باری دانیشتوان و هێزی چەکدار و زۆر فاکتەری مێژوی تردەوری سەرەکییان لە گۆڕەپانی بارودۆخی ناوچەکەدا ئەدی و ئەوەبوکە بەرەنگاری ئەو پیلانە گەورانەی رەگەز پەرستانی ئازەری و لە سەرەوەی هەموویان باقیروف سکرتێری پارتی کۆمۆنیستی ئازەربایجان سۆڤیەت بوون. لێرەدا پیشەوەریشی و تەواوی سەرکردەکانی ئازەری کە ئامادەی جێبەجێ کردن و یاخود دانەری تەواوی ئەو پیلانانەی دژی کورد بوون لەگەڵ فەرمانبەران و دەسەلاتدارانی سۆڤیەتی بەرپرس و تاوانباران. بەستنی پەیمانی ئازەربایجان و کوردستانیش بو کەم کردنەوەی ئالوزی و پێشگیری لە راپەرینی کوردەکان دژی پیلانی ئازەربایجانیەکان و مانۆرێک بوو کە لە لایەن تاقمی تەورێز – باکۆوە بەرامبەر بە کاربەدەستانی ئێران رێکخرا بوو و جگە لە هەڵخەڵەتاندنی کورد و پیلانگێران دژی گەلی کورد شتێکی پێوە نەبوو لە بەر ئەوە دەسەلاتدارانی ئازەربایجان ئەوەی کە دەیانویست بە کردەوە جێبەجێیان کرد نە بەڕێوەبەرایەتیکی (ئیدارەی) هاوبەشیان لەگەڵ کورد دانا و نە کورد لە ژێر دەسەڵاتی

ئەواندا خاوەن مافێکی سەرەتایی بوو بەڵکو کەوتنە بەر گوشار و تەنگ پێ هەڵچنین و تەنانەت رێگای هاتوچۆیان لێ زەوت دەکرا. دەبینین لە پەیمانی ئازەربایجان و کورد باسی مافی کولتوری و خوێندن بۆ کوردی دانیشتوانی ئازەربایجان دەکرێت یا بەپێچەوانە یا باسی بەرەنگاری هاوبەش بەرامبەر بە هێرشی سوپای ئێران و هتد دەکرێت کەبەداخەوە ئەمانەش لە لایەن دەسەلاتدارانی ئازەریەوە هیچ زەمینەیەک بۆ جێبەجێ کردنیان چ پێش بەستنی و چ پاش بەستنی پەیمانەکە نەهێشتبۆوە و بە کردەوە دژی بەندەکانی پەیمانەکە دەجولانەوە. وەک لە راپورتێک کە پاش هەرسهێنانە کە نوسراوە دەلی کە رێبەرایەتی ئازەربایجان لەگەڵ کوردەکان نیازی هاوپەیمانی و مەبەستێکی یەکگرتوانەی نەبوو و پیشەوەری تەنیا لە رۆژانی پڕ لە مەترسیدا هەوڵی نزیکبوونەوەی لەگەڵ داون و تا ئەو دەمە کوردەکانی وەلاخستبو. ئەگەر دەسەلاتداریەتی ئازەری سەقامگیر بوایان دەبێ چ پیلانێکی تریان دژی کورد گیرابایا؟؟؟

چۆنیەتی یا سیناریۆی روداوەکانی ئازەربایجان و کوردستان پاش هێرشی سوپای ئێران بۆ ئەو دوو هەرێمە لە راپۆرتەکاندا بە وردی هاتوە و پێویست بە شیکردنەوەیان ناکات کە هیوادارم لە داهاتودا بکرێت بە فیلمێکی سینەمایی چونکە کارەساتێکی زۆر دڵتەزین و پەیوەندی بە چارەنوسی گەلان و دەست پێکردنی شەڕی سارد و سیاسەتی زلهێزەکان و لە سەرەوەی هەموویان یەکێتی سۆڤیەتەوە هەیە. پیشەوەری لە یەکێک لە دانیشتەکانی لەگەڵ نوێنەرانی سۆڤیەت کە داوای چەکیان لێ ئەکات و سۆڤیەتیەکانیش داوای خۆبەدەستەوەدانی لێدەکەن دەڵێ خەڵکەکەی ئێمە خەریکە لە ناو دەچێت بۆچی ئێمەتان کێشایە ناو ئەم شتەوە وشەی خۆفرۆشیان بە ئێمە نوساندوە خەڵک نە ئێوە و نە ئێمە لەم بارەوە دەبەخشن.

لە بەڵگەکاندا هەروەها کاربەدەستانی سۆڤیەتی دان بەوە دادەنێن کە تەورێز واتە رێبەرایەتی ئازەربایجان بە ناپاکی لەگەڵ مەهاباد و سەرکردایەتی بزووتنەوەی کورد جولاوەتەوە یارمەتی بەڵێندراوی سۆڤیەتی‌یان نەگەیاندوەتە مەهاباد و لە لایەکی تر ئەو هەموو توتنەی کە لە کوردستانەوە چووە بۆ سۆڤیەت هێشتا پارەکەی نەدراوەتە دەسەڵاتی کوردی و قازی موحەمەد وەک لە راپۆرتێکدا هاتووە بۆ چەند جارێک

داوای پارەی ئەو توتنە لە کاربەدەستانی سۆڤیەت دەکات کە بە پێی راپۆرتەکە و رەوتی رووداوەکان دیارە ئەم پارەیەش هەر نەدراوە.

جێ سەرنج راکێشە ئەوەیە کە نوێنەرایەتی و کەسایەتی دیپلۆماتیکی سۆڤیەتی و دامودەزگاکانیان و تەنانەت ژن و منالانیشیان کە بە پێی یاسای نێونەتەوەیی لە هەر چەشنە هێرش و دەست درێژیەک دەبێ بپارێزین و مەسونیەتی دیپلۆماسیان هەیە کەوتونەتە بەر شاڵاوی هێزەکانی ئێران بە تایبەتی لە تەورێز و ورمێ.

جگە لەوە سەرەرای بەڵێنی دەسەڵاتدارانی ئێران بە بەشێک لە سەرکردە تەسلیم بووەکانی ئازەربایجان و بە فەرمانبەران و بگرە بەکاربەدەستانی بەرزی سۆڤیەتی کە سوپای ئێران هیچ دەست درێژیەک نەکاتە سەریان و بگر و بکوژ نەبێت دەبینین وەک لە راپۆرتەکاندا هاتوە چ سوکایەتیەک بە هەموو لایەنێک کراوە و چۆن خەڵک هەڵواسراوە و گولەباران و دەستگیر کراون کەچی سۆڤیەت نەهەڵوێست و نە هەنگاوێکی بو بەرگری لەم سیاسەتە فاشیستیانە نەکردوە. خۆ ئیتر باسی گرتن و کوشتنی سەرکردەکانی کورد ناکرێت کە دەکرا ژیانیان بپارێزێت یا لانی کەم زیندان بکرێت و لەدارنەدرێت. ئەو زلهێزە گەورەیەی کە سەرکەوتوانە لە شەڕی جیهانی دووەم سەرکەوتوانە پرستیژی لە تەواوی دونیا رۆژ بە رۆژ بەرز دەبووە و بە نوت یا یادداشتێکی توند بو دەسەڵاتدارانی ئێران دەیتوانی پێش ئەو کارەساتانە بگرێت. ئا لێرەدایە بەربەرەکانی لە کوردستان بە سەرۆکایەتی بارزانی نەمر هەزاران نەفەری لە کوشتن گرتن رزگار کرد و رژێم نەیتوانی ئەو توندوتوڵیە و ئەو قین و میتودە فاشیستیانەی لە بەر نەبوونی بەربەرەکانی لە تەورێز کردی لە کوردستان دوپاتی بکاتەوە.

لەوەی کە هاوکات لەگەڵ ئازەربایجانیەکان لە هەندێ ناوچەی کوردستان بەتایبەتی لە خوی و ماکو و ورمێ لەگەڵ بارزانی نەمر چەکەکانی خۆیان تەسلیمی سەرکوتکەرانی رژێمی ئێران نەکرد و هەربۆیە نەیانتوانی دەست بە گرتن و کوشتنی خەڵک بکەن لە یاداشتێک لەم دیکۆمێنتانە هاتوە دەڵێ کە کوردەکان چارەنوسی تەسلیم بووانی ئازەربایجانیان لە پێشچاوە بۆیە رژێم دەترسێت کە توندوتیژی بەکار بێنێت و ئەوە بوو کە بۆ ماوەیەکی زۆر تا هاتنی بارزانی نەمر بۆ سۆڤیەت لە رۆژی خۆبەدەستەوە دانی سەرانی ئازەربایجان و کوردستان نزیکەی 8 مانگی کێشا هێزەکانی

ئێران خەریکی بەربەرەکانی لەگەڵ ئەوان بوون و نەتەنیا زەرەر و زیانێکی گەورەیان لێ کەوت بەڵکو کاربەدەستانی ئێران پەیتا پەیتا بەپارانەوە و بانگەواز داوایان لە کوردەکان دەکرد کە چەکەکانی خۆیان تەسلیم بکەنەوە و جگە لەوە بەرۆشتنی بارزانی لەگەڵ هاوڕێیانی بۆ سۆڤیەت مەترسی گەرانەوەی بۆ کوردستان و بەرپا کردنی شۆڕش سەر لە نوێ لە ئێراندا بلاو ببووە. کە ئەمەش بوو بەهۆی ئەوە کە نەوێرن توندوتیژی بەکار بەرن. پاش ئاش بەتاڵ و ریسوا بوونی سۆڤیەت لە ئێران و داگیر کردنەوەی ئازەربایجان و کوردستان لە لایەن سوپای ئێرانەوە گەشتی دیپلومات و سیخور و پسپورە نیزامیەکانی وڵاتانی رۆژئاوا /ئەمەریکا و ئینگلیس/ بۆ ئەو هەرێمە دەست پێ دەکات و فەرمانبەرانی سۆڤیەتی گەشتی نوێنەرانی وڵاتانی رۆژئاوا بۆ کوردستان کە هاوکات لەگەڵ بەربەرەکانی بارزانی نەمر بوو و هاتنیان زیاتر بۆ کێشانی پیلان و نەخشە و لەناو بردنی بارزانی و هاوڕێیانی و یارمەتیدانیان بە سوپای ئێران بوو کەچی دەبینین هەڵوێستی سۆڤیەتیەکان لەم بارەوە بە پێچەوانەیە و دەڵێن کە بەربەرەکانی کوردەکان دژی سوپای ئێران بە دەستی ئینگلیسەکانە و لە جێگایەکی تر دەڵێن بە دەستی ئەمەریکایەکانە و دەیانەوێ کوردستانی مەزن کە هەموو پارچەکانی کوردستان بگرێتەوە دروست بکەن و بۆ ئەم مەبەستەش پەیوەندییان بە سەرۆکە کۆنەپەرستەکانی کوردەوە کردووە و چەک و دراویان پێ ئەدەن و ... کە مەترسی ئەخاتە سەر سۆڤیەت چونکە سۆڤیەت هاوسێی کوردستانە بەڵام راپۆرت نوسەکە کە فری بە هەڵسەنگاندنی بارودۆخەکەوە نابێت نازانێت کە ئینگلیسەکان پاڵپشتی رژێمی ئێران بوون و هەر ئەوان بوون شکستیان بە شۆڕشی کورد لە کوردستانی باشور هێناو تا ناو خاکی کوردستانی رۆژهەڵات بارزانیەکانیان بە ماڵ و منداڵەوە بۆمباران کرد و تەنانەت ئینگلیسەکانیش پاش کەوتنی کۆماری مەهاباد بەدەمیش گەرانتی گەرانەوەی بارزانیەکانیان بۆ باشوری کوردستان نەدا و نە پەنابەریشیان پێدان و نە لە کوردستانی ئێرانیش رژێمی شایان ناچار کرد کە بمێنێتەوە.

لە لایەکی ترەوە پروپاگەندەی وڵاتانی رۆژئاوا و کاربەدەستانی ئێرانی لەو سەردەمەدا لە سەر بەربەرەکانی بارزانی نەمر ئەوە بوو کە گوایە چەک و تەقەمەنیان لە لایەن سۆڤیەتەوە بۆ دێت و بە شەو فرۆکەکانی سۆڤیەت ئەو چەک و تەقەمەنیانەیان

بۆ فریێ دەدەنە خوارەوە. نازانێت کە بارزانی بە زۆر بە نابەدڵی کاربەدەستانی سۆڤیەت بە بێئیجازەی مۆسکۆ خۆی ئاودیوی سنوری سۆڤیەت کرد /لێکۆڵینەوەیەکی دوور و درێژیش لەم بارەوە ئاراستە دەکرێت/ پاشان لە ئازەربایجان دوور دەخرێتەوە و دەس بە سەر دەکرێت.

لە یەکێک لە بەڵگەکاندا کۆنسوڵێکی سۆڤیەت لەگەڵ کۆنسوڵی تورکیا لە تەورێز کە مانگونیوێک بە سەر کەوتنی دەسەلاتی دیموکراتەکانی ئازەربایجان و کوردستان تێپەڕیوە چاوپێکەوتنیان دەبێت مەبەستی کۆنسوڵی تورک وەک لە راپۆرتەکانی تردا هاتوە زیاتر پەرۆشی دەوڵەتەکەی لە سەر بارودۆخی کوردستانە و دەیەوێ هەڵوێستی نوێی سۆڤیەتیەکان لە سەر ئازەربایجان و کوردستان بزانێت کۆنسوڵی تورک پەرۆشی خۆی بۆ ئازەربایجانیەکان دەردەبرێت کە چەند ملیۆن مرۆڤن و لە هەموو مافێک بێ بەش و دەوڵەتیان نیە و زۆر گەل لە دونیا دا هەن کە لەوانە کەمترن و دەوڵەتیان هەیە بەڵام نە باسی کوردەکانی ژێردەسەلاتی خۆیان دەکات و نە ئەوەشی لە بیر چۆتەوە کە هاوکاری دەوڵەتەکەی لەگەڵ رژێمی ئێران دژی هەردوو بزووتنەوەی کورد و ئازەری لە ماوەی چەند ساڵی رابوردا و هەروەها راکردنی ئەفسەران و لەشکەریانی سوپای ئێران لە کوردستانەوە بۆ تورکیا /لە کاتی داگیرکردنی ئێران لە لایەن سوپای سێ زلهێزەوە و هەروەها ئەوانەی کە لە کوردستان چەککران/ پروپاگەندەی چەند ساڵەی تورکیا دژی هەردوو بزووتنەوە کە گوایە سەر بە سۆڤیەت و دەیانەوێ رژێمێکی کۆمۆنیستی لە ئێران پێکبێنن هەروەها هاوکاری سوپای وڵاتەکەی لەگەڵ سوپای عیراق و ئێران دژی خۆ بەدەستەوە نەدانی بارزانیەکان و هتد بوو

خاڵێکی تر لە بەڵگەکاندا پێویستە ئاماژەی پێ بکرێت ئەوەیە کە ئەو هەموو یارمەتیەی کە سۆڤیەت داویەتی بە ئازەربایجان لە دروستکردنی قوتابخانەکانەوە بگرە تا زانکۆ و نەخۆشخانە و هتد و ناردنی ژمارەیەکی زۆر لە زانا و لە پسپۆر و کادرەکانی ئازەربایجانی سۆڤیەت بۆ ئازەربایجانی ئێران کە چی بۆ کوردستان زەحمەتە لە سەدایەکی ئەو شتانە کرابێت.

لە یەکێک لە بەڵگەکانی تر کاتێک کۆنسوڵی سۆڤیەت لە تەورێز سەردانی کۆنسوڵی ئەمەریکا دەکات سەبارەت بە گرتنی قازی موحەمەد کۆنسوڵی ئەمەریکا ناخۆشبینی خۆی

دەرئەبرێت و دەڵێ کە قازی پێشکەوتوترین مرۆڤە لە تەواوی کوردستانە و لە بەر ئەوەی کە پێشکەوتوانە بیر دەکاتەوە بە مەرگ تاوانبار دەکرێت و ...

لە زمانی عومەرخانی شەریفی (شکاک)یەوە دەگێڕێتەوە کە ئەگەر بێتو قازی لە دار بدرێت تەواوی کوردستان رادەپەڕێت. کۆنسوڵی سۆڤیەت لە دەربڕینی قسەکانی کۆنسوڵی ئەمەریکی دەڵێت کە بەو ئەنجامە گەیشتم کە ئەمەریکایەکان بۆ گۆڕینی بڕیاری لە داردانی قازی موحەممەد و براکەی هەنگاو هەڵدەگرین ...

خۆزگە وا بوایە و ئەمەریکا هەوڵی دابایا و دەیانتوانی بەو ئەرکە هەڵسێت بەڵام ئەم راپۆرتە و راپۆرتەکانی تر نوێنەرانی سۆڤیەت دەیانەوێ بڵێن کە ئەمەریکایەکان خەریکی جموجوڵە لە ناو کوردەکان و پلانی سەربەخۆیی کوردستانن کەوا نەبووە و بە بێ هیچ بەڵگە و نیشانەیەک ئەو قسانە دەکرێت پاش ئاش بەتاڵی سۆڤیەت لە ئێران و دامرکاندنی بزووتنەوەی کورد نوێنەرانی سۆڤیەت ئەو مافە بە کورد نادەن کە تەنانەت لەگەڵ نوێنەرانی وڵاتانی رۆژئاوا پەیوەندیکیان هەبێت و ئەگەریش هەیانبێت بە مەترسییەک بۆ خۆیان و بەپێچەوانە لە قەڵەم دەدرێت بۆ وێنە ناوی عومەرخان لە چەند جێگاوە هاتوە و بە پیاو خراپ ناسراوە کە چی هەڵوێستی ئەو مرۆڤە ئازا و نیشتمانپەروەرە لە هەموو شوێنێک خوی نواندوە. پروپاگەندەی ئەوتۆ لە ئاستی عومەرخان لە لایەن بەناو چەند نوسەر و بەناو لێکۆڵێنەوەوە بێ ئەوەی ئاماژە بە بەڵگەیەک بکەن بە خراپ هاتوە. لە درێژەی راپۆرتەکانی تر دەبینین کە لە کاتی هاتنەکەی ئالین بۆ ورمێ و ناوچەکە قازی موحەممەد لە دار دەدرێت و پەیوەندی ئەمەریکا و ئینگلیسەکان بە هەندێ سەرۆک عەشیرەی کورد بۆ هاوکاری کردنیان لەگەڵ سوپای ئێران بۆ بەربەرەکانی دژی بارزانی بووە نەک هاندانی کوردان بو سەربەخۆیی کوردستان و دژایەتی سۆڤیەت.

چەک و پسپۆری لەشکەری وڵاتانی رۆژئاواو یارمەتی ئابوری و سیاسی و دیپلۆماسیان بۆ رژێمی ئێران شتێکی شاراوە نیە و دەبینین کە بە هاتنی ئالین بالیۆزی ئەمەریکا بۆ کوردستان قازی لە دار دەدرێت و هێرشی سوپای ئێران دژی بارزانی پەرە دەسێنێت.

خاڵێکی تر کە لە بەڵگەکاندا دەبێ ئاماژەی پێ بکرێت ئەوەیە کە هێزە سیاسیەکانی ئێران و کەسایەتی و رۆژنامە دیمۆکراتەکان لە کاتی هێرش بۆ ئازەربایجان و کوردستان هیچ هەنگاوێکیان هەڵنەگرتوە نە بە رێکخستنی خۆپیشاندان نە بە مانگرتن و میتینگ هاودەنگی و پشتیوانی خۆیان دەربرن و رژێم ریسوا بکەن. بەڵام بەپێچەوانە کۆنەپەرستان و سوڤێتیستەکان چالاکانە دەور دەبینن بەتایبەتی فتوای هەندێ پیاوی ئایینی و بانگەوازیان بۆ خەڵک کە ئامادەی کفن لە بەرکردن و هاتنیان بۆ کوژاندنەوەی بزووتنەوەی دیمۆکراتیک لە ئازەربایجان و کوردستان کردوە.

دەوری سۆڤێت لە خۆبەدەستەوەدانی سەرانی ئازەربایجان /دوریش نیە بە دەمی یا بە نوسراوە هەر ئەم پەیامە بە سەرانی کورد راگەیەندرابێت و یا خۆ رانەگەیەندرابێت/ لە یەکێک لە بەڵگە هەرە گرنگەکانە کە کۆنسولی سۆڤێت لە تەورێز دانی پیاناوە و ئەویش ئەوەیە کە کۆنسوڵ لە چاوپێکەوتن لەگەڵ سەرانی ئازەربایجان پەیامی مۆسکۆیان پێ رادەگەیێنێت. گەرچی زۆربەی سەرانی ئازەربایجان بڕیاری بەربەرەکانییان داوە کە دژی سوپای ئێران راوەستن و دەسکەوتەکانیان بپارێزن بەڵام کاربەدەستانی سۆڤیەتی لەگەڵ کاربەدەستانی ئێرانی و گومانی تێدا نیە کە لە ناویان خۆفرۆش و ترسنۆک دەبن دەتوانن چەند نەفەرێک لەگەڵ بڕیاری گشتی پەشیمان بکەنەوە. بەڵام جەماوەری خەڵک زۆربەی لەگەڵ بڕیاری گشتی دەبن واتە بەربەرەکانی بکرێت و بەپێچەوانەی ئەو بەڵێنەی کە سۆڤیەتیەکان بەرامبەر بە وەرگرتنی نەوت بە رژێمی ئێرانیان داوە کە سەرانی ئازەربایجان رازی بکەن بەربەرەکانی نەکرێت و ئەوە دەبێت کە دەستورەکەی مۆسکۆیان لەم بارەوە بە رەسمی پێ دەدرێت و دەبێ جێبەجێ بکرێت و دەڵێت:

بەڵام ئێمە هەر ئەو رۆژە واتە 11ی دیکابر بە پێی ئەو تێلگرامەی کە لە وەزارەتی کاروباری دەرەوە بومان هاتبوو دەبێ ئازەربایجانیەکان بەربەرەکانی نەکەن و بوار بدەن سوپای ئێران بێتە ئازەربایجانەوە. بەڵام پێی رازی نەبوون. سەرئەنجام ملیاندا و ئەوە بوو هەر ئەو رۆژە بە پێی بڕیاری ئەنجومەنی (پارلەمانی ئازەربایجان) بە ئیمزای شەبۆستەری سەرۆکی ئەنجومەن و جاوید ئوستانداری تەورێز کۆتایی بە بەربەرەکانی بە شا و قەوام راگەیەندرا.

واتــە دەســتوری مۆســکۆ بــەڵام بــە نــاوی پارلــەمــان (مــەجلیسی) ئــازەربایجانــەوە رادەگەیەندرێت تا بەرپرسیاریەتیەکە نەکەویتە ئەستۆی سۆڤیەت و ...

ئینجـا نـاردن و راکردنـی سـەران و ئـەفسەران و خـەڵکـی ئـازەربایجـان بـەرەو سنورەکانی سۆڤیەت دەست پێ دەکات و پرسیاری خەڵک لە کاربەدەستان و نوێنـەرانی سۆڤیەت لـە تـەوریز و داوای پـەنابـەری کردن و رەخنـە گرتن و پرۆتێستی ئاشـکرا بەرامبەر بە سۆڤیەت لە راپۆرتەکەدا دەرئەکەوێت و تراژیدیای کوژرانی ئـەوانـەی کـە لە سەر بەڵێنی سۆڤیەتیەکان مابوونـەوە کـە گوایـە ئـەگەر بـەربـەرەکانی نـەکرێت قـەوام بەڵێنی داوە کەس توشی ئازار و لێدان و گرتن نـەبێت دەست پـێ دەکات. تـاوانی ئـەو هێزە سەرکوتکەرەی شا کە بۆ بەرێوەبردنی هەڵبژاردن و سـەقامگیرکردنی هێمنایـەتی هـاتبوون و پـاش ئـەو هـەمـوو تاوانـە کـە بـە بـێ بـەربـەرەکـانی هاتنـە ئـازەربایجـان و کوردستان کرا بە رۆژی "رزگاری ئازەربایجان" و بو بـە جێژنێکی رەسمی لـە ئێران کە تا روخانی رژیمی پاشـایەتـی سـاڵانە ئـەم جێژنـە بـە هـەراوهوریـا و بـەسـەروسامانی خەڵک جێژنیان ئەگرت.

کۆنسوڵـی سۆڤیەت لـە لاپـەرەی دوایـی راپۆرتـەکـەی خـۆی چـەند راستییەکـی تـر دەردەخات و دەڵێت ئەو خەڵکەی کە لە ئێمەوە نزیکن دەڵێن پرستیژی یـەکێتی سۆڤیەت بۆ ساڵانی دوورودرێژ لـە تـەواوی ئێران زیـانێکی گـەورەی پـێ دەگـات ... خـەڵـک لـە ئاستی رووسـەکـان بـێبـاوەر بووەودەڵێن کـە لـە نـاوچوونی بزووتنـەوەی دیمۆکراتیکی ئازەربایجان سەرکەوتنی ئینگلیسەکانە یەکێتی سۆڤیەت قەت ئیمتیازی نەوتی ئێرانی پێی نادرێت ...

روونکردنـــەوەیـــەک لـــە ســـەر وتـــوویژەکـــانی قـــازی موحـــەمـــەد لـــەگـــەڵ کاربەدەستانی ئێران

یەکەم سەفەری قازی موحەمەد بۆ تاران و چاوپێکەوتنی لەگەڵ شا و کاربەدەستانی ئێرانی کە چوار مانگ درێژەی کێشاوە بە پێی راپۆرتەکەی قولییف جێگری کۆنسوڵی سۆڤیەت لە تەورێز دەبێ لە ناوەراستی مانگی 10ی 1944 بوو بێت. واتە تا ئەوکاتە چەند جارێک نوێنەرانی رژێمی تاران سەردانی کوردستان دەکەن و لە نزیکەوە لەگەڵ نوێنەرانی کورد لە ورمی و پاشان مەهاباد وتوویژ دەکەن و داخوازی کوردەکانی ئەو ناوچانەیان پێ دەدرێت و جارێکیان لە مەهاباد کۆمەڵەی ژێکاف گەلاڵەیەکی گشتی بۆ کێشەی کورد لە کاتی شەڕی جیهانی دوهەم ئاراستەی نوێنەرانی دەوڵەتی تاران دەکات و وەک لە دەربرین و راگەیاندنەکانی ژێکاف دەرئەکەوێت ئامانجی کۆمەڵەی ژێکاف لە کاتی شەڕی جیهانی دووهەم تا کۆتایی شەڕ ئۆتۆنۆمی بۆ هەموو پارچەکانی کوردستان بوو و کێشەی چارسەری و هەروەها سەربەخۆیی کوردستانی بۆ پاش شەڕ هێشتبوو.

لە وتەکانی قازی موحەمەد بۆ قولییف دیارە کە قازی و هاوڕێیانی نە بە نوێنەرایەتی کومەڵەی ژێکاف /کە تاقە هێزی سیاسی کورد ئەو سەردەمە بووە/ سەفەری تارانیان کردوە و نە داخوازەکانی قازی موحەمەد لە شا و دەوڵەتەکەی سیاسی وکێشەی کورد نەبوە /داوا کردنی پارە بۆ راگرتنی ژاندارمی کورد و لەش ساغی و پەروەردە ئەویش تەنیا بۆ مەهابادە و نە گەلاڵەیەکی گشتی بۆ هەموو کوردستانی رۆژهەلات ئاراستەی دەوڵەتی ناوەندی کردوە و جیا کردنەوەی مەهاباد لە ورمی و راستەوخۆ بەستنەوەی بە تارانەوە لەگەڵ ئامانجی ژێکاف و خواستی گەلی کورد بووە واتە چاوپۆشی کردن لە ورمی و شوێنەکانی تری کوردستان ئەکات و باسێک لە خوێندن و فێر بوونی زمانی کوردی و لەش ساغی بۆ هەموو کوردستان و .... نیە سەردانی قازی بۆ تەورێز بۆ لای کاربەدەستانی سۆڤیەتی و پاشان لەگەڵ کاربەدەستانی

ئـازەری و دووسـەفـەرەکـەشـی بـۆ بـاکو نـە بـە نـاوی کومـەڵـەی ژێکافـەوە بـووە و نـە نوێنەرانی پارتی ژێکافی لەگەڵ بووە.

ئایـا مانـەوەی قـازی لـە تـاران بـۆ مـاوەی چـوار مانـگ تـەنیـا دەسـکەوتـی گـۆڕینی فەرمانداری مەهاباد بووە یـا داوا کردنـی گـۆڕینی هوشـمەندی ئـەفشار کـە هـەرشـە لـە مەهاباد ئەکات ئەی شار و شوێنەکانی تری کوردستان ئـەی نوێنـەرانـی کـوردی ورمـی کە ئەو دەمە چەندجار گەمارۆی ورمـێیان دابوو و دەیانویست دامودەزگاکانی دەوڵـەتـی لەو ناوچەیە هەڵپێچنـەوە و دەسـەڵاتێکی کـوردی دابمـەزرێنن و دەیـان کـەسـایەتـی وەک عومەرخانی شۆکاک و زیرو بەگ و تاهیر خان و هتد کە رێبەرایەتی ئـەو راپـەرینـەیـان دەکرد یا خواستی کوردەکانی جەلالی کە پاش شەهریوەری 1320 گەرابوونەوە جێ و شوێنی خۆیان هەر ئاماژە پـێ ناکرێت. لـە لایـەکـی ترەوە جگـە لـە سـەدری قـازی کـە نوێنەری مەهاباد لە مەجلیسی ئێران بوو زۆر نوێنـەری تری کـوردی تر لـە مـەجلیسی ئێـران بـوون. وەک نوێنـەرانـی سـنە و کرماشـان کـە هـەمـوو نـاودار و لـە بنـەمـاڵـە ئەریستوکراتیەکانی کوردستان بوون و زۆر جـار لـە مـەجلیسی ئێـران کێشـەی کـورد و خواستەکانی گەلـی کوردیـان هێنـا بوویـە کایـەوە بـۆ دەبـێ لـەگـەڵ دەستەی نوێنـەرایـەتـی کورد بۆ وتوویژ بەشدار نەکرابایان و دەیان کەسایەتی کورد کە بە راکردنی رەزاشـا لـە زینـدان ئـازاد کرابـوون یـا لـە دور خسـتنەوە گـەرابونـەوە کوردسـتان. کاتێـک سـەیری رۆژنامەکانی ئەو سەردەمەی ئێران دەکەین یا خۆ نوێنەرانی کوردی دەورەی 13و14 مەجلیسی ئێران دەکـەین دەبینین نوێنـەری نیشتمانپەروەری کوردستان لـە ناویانـا زۆر بوون لە بنەماڵەکانی ئەردەلان، ئاسەفەکان، قوبادیانەکان و سەنجابیەکان و هتد.بۆ دەبێت لە وتووێژەکاندا بەشدار یا ئاگادار نـەکرێنـەوە بـە داخـەوە ئـەم رێبـازە دواتر هـەر رەچاو کرا و کێشەی کورد و دەستەی نوێنەرایەتی کورد لـە چوارچێوەی مـەهاباد یـا موکریـان قەتیس کرایەوە و کێشەی کوردی لای دەسـەلاتدارانی تـاران و لـە لای زلهێزەکـان کـە ئەو دەمە لە ئێران بوون بێبایەخ نیشاندرا.

نوێنەرانی چینی ئەریستۆکراتی کورد و بنەمـاڵـە ناسراوەکـان کـە لـە دامودەزگاکـانی دەوڵـەتـی بـوون و پـەیوەنـدیـیـان بـە ئینگلیسـەکـان و بگـرە دەربـاریـشەوە هـەبـوو و هەندێکیشیان بە ئەمەریکایەکانەوە هەبوو و ئافتەرێتەیت و قورسایییان هەبوو دەکرا بۆ

گەورەکردنی کێشەی کورد لە ژیانی سیاسی کوردستان بەشدار بکرێن و لانی کەم وەک ئوستاندار و فەرمانداری شارە کوردنشینەکان کەڵکیان لی وەربگیردرێت.

لە باتی داخوازی جیاکردنەوەی مەهاباد لە ئوستانی چوار و سەر بە تاران یا سنە بێت بۆ دەبێ داوای گۆڕینی ئوستانداری ئەو ئوستانە کە ورمی و خوی و ماکو و چەند شاری تر ئەگرێتەوە نەکرێت و ئوستاندارێکی کوردیان بو دانابایا کە ئەودەمە کێشەی ئازەربایجان هەر لە گۆڕێدا نەبوو و هێشتا هەرێمی حیزبی تودەیان لە ئازەربایجان نەکردبوو بە فیرقەی دیمۆکراتی ئازەربایجان. ئەنجامی بێموبالاتی یا بەرەلا کردنی ورمی و خوی و ماکو و باس نەکردنیان کە سەر بە کوردستان بوو ئەوە بوو کە ئازەریە رەگەزپەرستەکان کە چوار ساڵ پاش کورد خواستە نەتەوایەتیەکانی خۆیان هێنایە پێش مرخیان تێوە چێت و بیخەنە سەر ئازەربایجان. ئایا نەدەکرا ئەو دەمە سەرانی کورد داوای گۆڕینی ناوی ئازەربایجانی رۆژئاوا بکەن کە زۆرینەی کورد و بەشێکی جیانەکراوی کوردستانە. دەبینین پاش ئەوەی ناوچەکانی ورمی و خوی و ماکو لە لایەن دەسەلاّتدارانی ئازەریەوە دەستیان بە سەردا دەگیردرێت و مافی کورد زەوت دەکەن و کوردەکان توشی راونان و لێدان و کوشتن دەبن. سەرکردایەتی مەهاباد ناچار ئەبێت لەگەڵ کاربەدەستانی ئازەری بۆ چارسەری گێرە و کێشەی کوردەکان بکەوێتە وتووێژەوە کە ئەنجامەکەشی بێئاکام دەبێت ئایا باشتر نەبوو لەگەڵ کاربەدەستانی تاران لە سەر ئەو ناوچانە لە تاران وتووێژ بکرێت تاکو لەگەڵ فەرمانبەرانی ئازەری. سەیر ئەوەیە پێش و پاش راگەیاندنی کۆماری مەهابادیش بۆ ئەم ناوچانە هەنگاوێک هەڵنەگیرا. هەر بۆیەش سەرانی ئازەربایجان وێرایان دەستیان بە سەردا بگرن لە کاتێکا زەمینەی دەسبە سەر داگرتنی ئەو ناوچانە بۆ کورد لە چاو ئازەریەکان لە بارتر بوو.

خستنە ژێر دەسەلاّتی ناوچەکانی ماکو و خوی و ورمی و بە گشتی ئازەربایجان رۆژئاوا لە لایەن تاقمی فەرمانرەوای تەورێز بە هاندانی باقیروف و پشتیوانی سۆڤیەتیەکان کە سەرەتاییترین مافیان بۆ دانیشتوانی کوردی ناوچەکە نەهێشتبووە ئەگاتە ئەوپەری ئاڵوزی و ناخۆشی تا ئەو جێگایەی کە کوردەکان بە کۆکردنەوەی هێز مانورێک بۆ ئاگادارکردنەوەی دەسەلاّتدارانی ئازەری ساز ئەکەن کە تەنیا ناوەندی کوردی لە مەهاباد دەتوانێت پێشی تەقینەوە و دەست پێکردنی شەڕی نێوان کورد و

ئازەری بگرێت دیارە دەسەلاتدارانی ئازەری هێز و توانای ئەوەیان تا ئەو دەمە نەبووە کە کۆنترۆڵی کوردەکان بکەن یا سەرکوتیان بکەن.

ڕۆیشتنی قازی موحەمەد بۆ ئەو ناوچانە بێگومان دەبێتە هۆی بەرزبونەوەی ورەی کوردەکان و ئاگادار کردنەوەی دەسەلاتدارانی ئازەری بەڵام ڕۆیشتنەکەی قازی لە هەلومەرجێکی درەنگ و ناسک واتە دەمەو هێرشی سوپای ئێران بۆ سەر ئازەربایجان و کوردستان بوو و ڕژێمی ئێرانیش هەر بەتەمای هەڵگیرساندنی شەڕی نێوان کورد و ئازەری بوو کە هەلی بۆ هەڵکەوێت و هێرش بکات بەڵام شەڕ نابێت هەر بۆیە قەوام بۆ ئەوەی ناکۆکی نێوان ئازەربایجان و کوردستان ئاڵوز بکات و لایەنی کوردی بەرەو لای خۆی ڕاکێشێت لە تێلگرامێک دا داوا لە قازی دەکات کە بۆ سەقامگیر کردنی هێمنایەتی و بەڕێوەبردنی هەڵبژاردنی مەجلیس هاوکاری هێزەکانی ئێران بکات. قەوام باش دەیزانی کە دەسەلاتی ناوچە بە ڕوالەت لە دەستی ئازەریەکانە و دەبێ لە ئەوان داوای یارمەتی بکات بەڵام قازی وەلامێکی بەجێ ئەداتەوە و پیلانی قەوام پوچەڵ ئەکاتەوە.

بەڵام دیسانەوە جێی داخە کە کاربەدەستانی سۆڤیەتی وەک سکرتێری کۆنسوڵخانەی سۆڤیەت لە ماکو لەباتی چارسەر کردنی مرۆڤانە و برایانەی کێشەکانی نێوان کورد و ئازەری ئەم پێشنیار و ڕێنوێنیە بێجێیانە ئەکات.

1- ڕاکێشانی هەندێک کوردی بە ناوبانگ دیمۆکراتی کورد بۆ ئیشکردن لە دامودەزگاکانی دەسەلاتی خۆجێیی /واتە دەسەلاتی ئازەری و هیچ پێوانەیەک بۆ دابەشکردنی دەسەلات یا دەسەلاتی هاوبەش پێشنیار نەکات/.

2- دانیشتوانی کوردی ناوچەکە لە باری بەڕێوەبردنەوە بە تەواوی بخرێتە ژێر دەسەلاتی ناوچەکە /واتە دەسەلاتێکی کوردی دامودەزگایەکی کوردی لە هیچ ناوچەیەک نابێ هەبێت و دەلێ بە تەواوی دەبێ بخرێتە ژێر دەسەلاتی ئازەریەکان/.

3- ڕێکخستنی دەستەکانی پاسەوانی کورد بۆ بەرەبەرەکانی دژی تالانکەرانی کورد و پێشگیری لە ناهێمنایەتی لە ناو کوردان کە لە ژێر دەسەلاتی ئازەربایجاندا بن /واتە دەبێ بە دەستوری هەر ئەو دەسەلاتە بجولێنەوە کە مافی کوردیان زەوت کردوە و بە

دروست کردنی جاشی کورد دانیشتوانی کورد سەرکوت بکەن و دژایەتی بخەنە ناو خودی کوردان ئەویش بەبێ پرس و ئاگادار کردنەوەی دەسەلاتی کوردی لە مەهاباد/.

4_ دوورخستنەوەی هەندێک سەرکردەی کورد کە رێکخەری تالان و دزیین /هەر وەک لە راپۆرتەکان هاتوە ناوی زۆر سەرکردەی هۆزوخێڵی کورد کە دژی دەسەلاتی ئازەری بوون بە چەتە و رێگر و .... و پیاوی ئینگلیس و تورکیا و کۆنەپەرست هاتوە.

لە لایەکی تر ئەو کوردانەی کە لە سەردەمی رەزاشا دوور خرابوونەوە و پاش شەهریوری 1320 گەرابونەوە سەر ماڵ و موڵکی خۆیان کە زۆربەی زەوتکرابوو. وەریدەگرنەوە ئەوانیش لە ریزی ئەوانە دادەنرێت. لە لایەکی تر دەسەلاتێک کە ماف بە دانیشتوان نەدات و دەسەلاتیکی کوردی لە ناوچەکەدا نەبێت و ئازەریەکانیش نەیانتوانیوە کۆنترۆڵی زۆر ناوچە بکەن بێگومان دزی و تالان لە هەموو کۆمەڵگایەک ئەوتۆ دەبێت. بەڵام ئەم شتانە لە چاو شتی سەرەکی زۆر بچوکن و سکرتێری کۆنسوڵی سۆڤیەت وەک سەردەمی رەزاشا پێشنیاری دوورخستنەوەی هەندێ نارازی خۆیان و دەسەلاتدارانی ئازەری بەبیانوی دزی و رێگیری لە ناوچەکە دەکات.

5- کردنەوەی چەند قوتابخانەی کوردی لە ناوچەکەدا /کاری راست بێت ئەمەیان پێشنیارێکی باشە/.

بەڵگەیەکی تر کە لەناو دیکۆمێنتەکانەوە وەرگیراوی رۆژنامەی ئیتلاعات چاپی تارانە کە لە زمانی حاجی بابا شێخەوە دەگێرێتەوە کە باقیروف لە باکو داوا لە قازی موحەمەد ئەکات کوردستان لە چواچێوەی ئازەربایجان بێت بەڵام قازی زۆر بە توندی دژی ئەو هەڵوێستەی باقیرۆف دەبێت و قازی دەڵێت کە ئەگەر بریارە کوردستان سەر بە ئازەربایجان بێت باشترە سەر بە تاران بێت و حاجی بابا شێخ دەڵێت قازی موحەمەد هەندە لە ژێر گوشار دەبێت تەنانەت ئامادە بوو خۆی ژەهر خوارد بکات، ئەمەش فاکتێکی حاشا نەکراوی سیاسەتی رەگەزپەرستانە و گلاوی باقیروف نیشان ئەدا. مەبەستێکی تری باقیروف لە بانگ کرانی کوردەکان بۆ باکۆ ئەوە بوو کە داوا لە کوردەکان بکات هاوکاری و پشتیوانی لە ئازەریەکان بکەن و هیچ گەڵاڵە یا کیانێک بۆ گەلی کورد پێشنیاری میوانە کوردەکانی ناکا.

ڕۆژنامەی "ئازەربایجان" 15ی بانەمەڕی 1325 (15ی مای 1946) پەیمانی نێوان حکومەتی نەتەوەیی ئازەربایجان و گەلی کورد[1]

گەلانی ئازەربایجان و کوردستان هەمیشە لە خۆشی و ناخۆشی لە قازانج و زیانی یەکتر هاوبەش بوون و هەروەها تا ئیمڕۆش هەردوو گەل بە شێوەیەکی یەکسان و وەک یەک تووشی چەوساندنەوە و زوڵم و زۆری داگیر کەران و چەوسێنەران بونەتەوە. گەلی ئازەربایجان هەمیشە بۆ ئازادی هەموو ئێرانیەکان لە پچراندنی زەنجیرەی زۆرداران و دیکتاتۆرەکان خەباتی کردوە. هەروەها گەلی کوردیش بە خۆبەختکردنی بو ئازادی خۆی خەباتی کردوە و قوربانی زۆری داوە.

بەڕێوەبردنی سیاسەتی دەستدرێژی کردن لە لایەن دەلالانی ئاژاوە گێرەوە بوبە هۆی ئەوە کە ئەم دوو گەلە ئازادیخوازە نەگەنە مەبەستی خۆیان. بەڵام بە دەست پێ کردنی شەڕی جیهانی دووهەم و هێزی دەوڵەتانی ئالا هەڵگری ئازادی کە فاشیزمیان شکست پێهێنا و ئەم دوو گەلەش بە کەڵک وەرگرتن لەو هەلومەرجە هێزەکانی خۆیان یەکخست و شان بە شانی یەکتر دژی پاشماوەکانی فاشیزم دەستیان دایە خەباتەوە و ئالای ڕاستەقینەی ئازادی و دیمۆکراتیەتیان هەڵگرت. ئەم دوو گەلە دەستی یارمەتیyan بۆ یەکتر درێژ کرد و نەتەنیا بۆ ئازادی خۆیان بەڵکو بۆ ئازادی هەموو ئێران.

بۆ ئەم مەبەستەش لە 3ی بانەمەڕی 1325 واتە لە ڕۆژی شەمە (23ی ئاپریلی 1946) کات ژمێری 5ی ئێوارە لە شاری تەورێز لە بینای مەجلیسی میللی ئازەربایجان ڕێبەرانی دەوڵەتی نەتەوەیی کورد بریتی لە بەڕێز قازی موحەمەد، ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی پارتی دیمۆکراتی کوردستان و ڕێبەری هوزی شۆکاک بەڕێز عومەرخان شەریفی وەزیری هێزەکانی میللی کوردستان بەڕێز موحەمەد حوسێن سەیفی قازی ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی پارتی دیمۆکراتی کوردستان و

---

1 AB..............

نوێنەری هۆزی هەناره بەڕێز ڕەشیدبەگی جەهانگیری و ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی پارتی دیمۆکراتی کوردستان و نوێنەری هۆزی هەرکی بەڕێز زیرو بەگی بەهادوری و نوێنەری کوردەکانی ئەشنو بەڕێز قازی موحەمەدی خانزی لە لایەک و ڕێبەرانی دەوڵەتی میللی ئازەربایجان، سەرۆکی مەجلیسی ئازەربایجان بەڕێز میرزا عەلی شەبۆستەری و سەرۆک وەزیرانی دەوڵەتی میللی ئازەربایجان میرجەعفەری پیشەوەری و جێگری سەرۆکی پارتی دیمۆکراتی ئازەربایجان بەڕێز سادقی پادگان و وەزیری ناوخۆی ئازەربایجان بەڕێز دوکتۆر سەلامولا جاوید، وەزیری پەروەردە و بارهێنان بەڕێز موحەمەدی بیریا لە لایەکی ترەوە بە مەبەستی بەهێزکردنی دۆستایەتی زیاتر نێوان دوو گەلی برا واتە ئازەری و کورد ئەم بڕیارانەی خوارەوەیان دا کە هەردوولا لەمەولا جێبەجێیان ئەکەن:

1- نوێنەرانی هەر دوو گەل لەو شوێنانەی کە پێویستە پەیوەندی لازم دەبەستن و نوێنەرانی خۆیان ئاڵوگۆر دەکەن.

2- لەو ناوچانەی ئازەربایجان کە دانیشتوانی کوردی تیا دەژین و هەروەها لەو شوێنانەی کوردستان کە ئازەربایجانییان تیا دەژین دەوڵەتانی هەردوو گەل دەبێ ئاسایش بۆ دانیشتوانی ئەو ناوچانە دابین بکەن و بۆ بەڕێوەبردنی کاروباری دەزگاکانی دەوڵەتی بەشدار بکرێن.

3- بۆ چارەسەر کردنی کێشەکانی ئابوری هەردوو گەل کۆمسیۆنێکی هاوبەشی ئابوری ڕێک دەخرێت و بڕیارەکانی ئەم کۆمسیۆنە دەبێ بە هەوڵدانی هەردوو دەوڵەت جێبەجێ بکرێن.

4- بە مەبەستی دابین (مسوگەر کردنی) هاوکاری لەشکەری نێوان دوو دەوڵەتی بڕیاردەر دەبێ لە کاتی پێویست دا بەهێزەکانی خۆیان یارمەتی یەکتر بدەن.

5- هەر چەشنە وتووێژێک لەگەڵ دەوڵەتی تاران و کاربەدەستانی دەبێ بە ئاگاداری و پرسی دەوڵەتانی هەردوو گەلی ئازەربایجان و کوردستان بێت.

6- دەوڵەتی نەتەوەیی ئازەربایجان بە پێی توانای خۆی هەوڵی پێویست بۆ گەشە پێدانی پێشکەوتنی نەتەوایەتی و کولتوری ئەو کوردانەی کە لە ئازەربایجان دەژین هەڵدەگرێت و بە نۆرەی خۆی دەوڵەتی نەتەوەیی کوردیش بە گوێرەی توانای هەوڵی

پێویست بۆ گەشە پێ دانی و پێشخستنی زمانی نەتەوەیی و کولتوری ئازەربایجانیەکانی دانیشتوی کوردستان هەڵدەگرێت.

7- ئەو کەسانەی کە زیان بە دۆستایەتی و برایەتی دیمۆکراتیانەی هەردوو گەل دەگەیەنێت بە پێی بڕیاری هەردوولا سزا دەدرێن.

وەرگێر لە ئازەربایجانیەوە بۆ روسی حاجبیێڤ

تێبینی: ناوی بەشدارانی ئەم پەیمانە بە جیا جیا کە پەیمانەکەیان مۆر کردوە لە کۆتاییدا هاتوە و سەر لە نوێ نوسراوەتەوە. تەنیا ناوی قازی موحەممەدی شنۆ نەهاتوە. بەڵام ناوی سەید (سەعید) عەبدوللا گەیلانی وەک ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی حیزبی دیمۆکراتی کوردستان هاتوە.*

هەندێک تێبینی تر لە سەر ئەم پەیمانە

گەرچی وەرگێراوی ئەم پەیمانە لە رۆژنامەی ئازەربایجان وەرگیراوە و رۆژنامەکەش لە بەر دەستدا نیە تا بەراورد بکرێت. هەروەها رۆژنامەی کوردستانیش کە ئەم پەیمانەی بلاو کردۆتەوە لە بەر دەستدا نیە. منیش بەو شێوەیەی کە لە ناو دیکۆمێنتەکانی تر هاتوە وەرمگێراوە لە لایەکی تر ئەم پەیمانە لە زۆر نوسراوەی کوردی و ئازەری و روسیدا هاتوە کە دەبێ بەراورد بکرێت لەگەڵیان.

ئەوەی کە لێرەدا پێویست بە ئاماژە کردنی هەیە سەردێری پەیمانەکە نوسراوە واتە پەیمانی نێوان حکومەتی نەتەوەیی ئازەربایجان و گەلی کورد. نازانم وەرگێر ناوی حکومەت یا دەوڵەتی کوردی وەک ئازەربایجان نەنوسیوە و بە وردی وەرینەگێراوە یا بە ئەنقەست نەینوسیوە دەبێ روون بکرێتەوە. گەرچی پاشان نێوی دەوڵەتی نەتەوەیی کوردستان هاتوە. بەڵام بە پێی یاسا دەبێ لایەنی پەیمانەکە بە تایبەتی لە سەردێری پەیمانەکە بە تەواوی و بە رونی بنوسرێت.

---

* ئارشیفی وەزارەتی دەرەوەی روسیای فیدراتیڤی فوندی56کۆپیەی34دۆسیەی93لاپەرەکانی14-17

لە لایەکی ترەوە ناوی هەندێ ئەندامانی دستەی نوێنەرایەتی کورد هەم وەک ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندی بە سەرۆک عەشیرە نوسراوە یا یەکێک وەک قازی موحەمەد خانزی وەک نوێنەری کوردی شنو هاتوە کە ئەمە بە مەبەست بوبێت یا بێ مەبەست لە ناوەرۆکی پەیمانەکە و کەسایەتیە کوردیەکان کەم ئەکاتەوە چونکە ئەوانە بە ناوی دستەی نوێنەرانی گەلی کوردەوە واتە بۆ هەموو کوردستان لە داهاتو دا ئیمزایان کردوە. لە کاتێکا لایەنەکانی ئازەربایجان هەرکام نوێنەری خەڵکی شارێک بگرە لە خێڵ و هۆزێکی ئازەری یاخود خەڵکی ئازەربایجانی سۆڤیەت بوون کە چی ناوی ئەوانە بەو شێوەیە نەهاتوە.

ئەو تێبینیانەی سەرەوە لە ناوەرۆک و گرینگی پەیمانەکە کەم ناکاتەوە بەڵام وەرگیراوی ئەم بەڵگەیە لە وانەیە بە بێ بەراورد کردن لەگەڵ سەرچاوەکانی تر بۆچونی تری هەبێت یا چون هاتوە بلاّوی بکاتەوە.

بە پشت بەستن بە رەوتی روداوەکان کە لە بەڵگەکانی تردا هاتوە دەبینین کە یەک بەندی پەیمانەکە جێبەجێ کراوە و هەمووشی لە لایەن دەسەلاتدارانی ئازەریەوە پێشێل کراوە و دەتوانین پەیمانەکە بە مردویی لە دایک بوو و هەر لە سەرەتادا لایەنی ئازەری نەتەنیا هەنگاو بەڵکو زەمینەشی بو جێبەجێ کردنی هیچ بەندی پەیمانەکە دروست نەکرد و بە کردەوە دەرگای بە سەر هەموو بەندەکانی پەیمانەکە داخستبوو کە هیچی جێبەجێ نەدەکرا و بۆ لایەنی ئازەری بەستنی ئەم پەیمانە قازانجی هەبوو واتە هێور کردنەوەی کوردەکان و کەمکردنەوەی ئاڵوزی و فریودانیان بوو. ئەگەر بە پێی بەندی پەیمانەکە شیکردنەوەیەک بکرێت دەتوانین بڵێین:

- لە بەندی یەک هیچ نوێنەرایەتێک لە هیچ ناوچەیەک و بگرە لە ئاستی تەورێز مەهابادیش ئاڵوگۆر نەکراوە.

- لەو ناوچانەی کە ئازەریەکان دەسەلاتدار بوون کورد دەژیان و بە پێی بەڵگەکانی پێشو دەسەلاتدارانی ئازەری نەتەنیا هیچ مافێکیان پێی رەوا نەبینی و کورد لە دەسەلات بەشدار نەکرا بەڵکو کەوتنە بەر گرتن و تەنگ پێ هەڵچنین. لە کاتێکا کورد هیچ ناوچەیەکی بە دەستەوە نەبوو کە ئازەری تیا بژیت و مافیان پێ شێل بکات.

واتە بۆ ئازەریەکان زەمینەی جێبەجێ کردنی خاڵەکانی 2و6و7 هەبوو بەڵام کوردی نەدەگرتوە تا بڵێین جێبەجێی نەکرد.

- پێشێل کردنی خاڵ یا بەندی پێنجی پەیمانەکە نابێ بە بێ ئاگاداری و پرس کردنی هەردوولا دەوڵەت و پەیمان لەگەڵ دەوڵەتی ناوەندی یا دەسەلاتدارانی نەکرێت واتە بە زیانی یەکتر پەیمان نەبەستێت. لایەنی ئازەری بە پێی تەواوی بەڵگەکان بەپێچەوانەی ئەم خالە جولاونەتەوە واتە: 1- چەند جارێک بە نهێنی لە تاران و تەورێز دەوڵەت کراوە. 2- ئەویش خالی رێک کەوتنەکانیان یا کوردستانیان خستوتە چوارچێوەی ئازەربایجان یا بەڕێوەبەرایەتیەکەی دەبێ لە لایەن ئازەربایجانەوە بێت و بە بێ بەشداری نوێنەرانی کورد دەوڵەت کراوە.

یەکێک لەو شتانە ئەوە دەبێت کە بە پێی پەیمانی ئازەری و تاران دەبێ هێزەکانی ئازەربایجان جێ هێزەکانی تاران لە سەقز و سەردەشت و بانە بکەنەوە. کۆنترۆڵی لە لایەن ئەوانە دەبێت و لایەنی ئازەری سنوری ئازەربایجانی بە ئوستانەکانی 3و4 داناوە و لەگەڵ رژێمی تاران رێکدەکەون کە بەم چەشنە بەشێکی کوردستان واتە ئازەربایجانی رۆژئاوا سەر بە ئازەربایجان کەوت و تەواوی کاربەدەستانی ئازەربایجانی رۆژئاوا لە لایەن تەورێزەوە یاخود بە پێی بریاری تاران و تەورێز دیاریکران و پاش بەستنی پەیمانەکەش (پەیمانی کوردستان و ئازەربایجان) هەنگاو یا زەمینەی جێبەجێ کردنی خاڵی پەیمانەکە وەرنەگیرا.

جگە لەوەش لایەنی ئازەری پەیمانشکێنانە تەسلیم بوون یا رایانکرد یا تەسلیمیان پێ هێنان کە ئەمەش پێشێل کردنی پەیمانەکە بوو.

هەڵوێستی نادۆستانەی سەرانی ئازەربایجان هەروەک کاربەدەستانی سۆڤیەتی لە بەڵگەکاندا دانیان پێداناوە وە پشتگوێ خستنی کوردەکان و نەناردنی ئەو یارمەتیەی سۆڤیەت بۆ مەهاباد بووە دژایەتی کردنی دەسەڵاتدارانی تەورێز لە مانەوەی بارزانی و هەڤالانی لە کوردستانی رۆژهەڵات لە کاتێکا دەیان هەزار کادر و پسپۆری هەمە جوری ئازەربایجانی سۆڤیەت بۆ یارمەتی ئازەربایجانی ئێران هاتبونە ئێران کە چی رەخنەیەک لە لایەن کوردەوە لە وانە یا لە سۆڤیەت نەگیراوە.

دورخستنەوەی بارزانیش پاش هەرەسی بزووتنەوەی کورد و ئازەری لە ئازەربایجانی سۆڤیەت بە دەستی دارو دەستەی باقیروف و هاوبیرانی هەر ئەو قینە کۆنە و سیاسەتی شۆڤێنیانەی سەرانی ئازەری بوو کە هەندێکیان لە تەورێزەوە هەڵهاتبوونە باکو.

ئاژانسی هەواڵنێری رویتێر لە سەر پەیماننامەی نێوان ئازەرییەکان و کوردەکان

لەندەن 6ی مای 1946: لێکۆڵێنەری دیپلۆماسی ئاژانسی رویتێر دەنوسێت کە گەرچی دەرچونی سوپای سۆڤیەت لە ئێران بڕیار بوو 6ی مای کۆتایی پێ بێت کە تا ئێستا شتێکی خۆشبینانە (ئاپتیمیزم) بوو بەڵام ئێستا بە بەستنی پەیمانی نێوان ئازەربایجان و کوردستان باروودۆخی نێوخۆی ئێران ئاڵۆز دەبێت. پەیمانی نێوان ئازەربایجان و کوردستان لە باری یاسای نێونەتەوایەتیەوە ئیعتیبارێکی نیە لە بەر ئەوە هیچکام لەو لایانە لە لایەن هیچ دەوڵەتێکەوە وەک دەوڵەتێکی سەربەخۆ بەرەسمی نەناسراون.

ئەو پەیمانە لە کاتێکا ئاشکرا کراوە کە دەبوایە وتووێژەکانی ئازەربایجان و دەوڵەتی ناوەندی سەبارەت بە چارەنوس (کیان و ستاتوس)ئازەربایجان لە تاران بەردەوام بێت. هەڵسوکەوتی رێبەرانی ئازەربایجان بە بەستنی ئەم پەیمانە لای دەوڵەتی ئێران بە ئاشکرایی ئەوە دەردەخات کە سەرانی ئازەربایجان هەوڵی سەربەخۆیی ئەدەن و بۆ وێنە کۆنترۆڵی سیاسەتی دەرەوە کردن و هەبونی هێزی لەشکەری تایبەتی بە خۆیان.

ئەم پەیمانە هەروەها کێشەی کوردی ناسیۆنالیزمیش ئەخاتە پێشەوە کە ئەمە لەوانەیە دەوڵەتی ئێران نەتوانێت بەرەو رووی کێشەکانی ناوخۆ ببێتەوە بەتایبەتی پاش ئەوەی وتووێژەکانی لەگەڵ ئازەربایجان تەواو کرد و چارەسەری کرد کە ئەو کاتەش ناچارە لەگەڵ کوردانیش بکەوێتە وتووێژەوە و ئەمەش بە مانای ئەوەیە کە هاوسێکانی ئێران دەبێ بیر لە ئاڵوز بوونی سەر لە نوێ کێشەی کورد بکەنەوە. هێشتا سنوری کوردستان لە لایەن دەوڵەتی کوردیەوە دیاری نەکراوە و وەک رابوردو دوور نیە. ناسیۆنالیزمی

کوردی پێی خۆی بۆ بەشەکانی تری کوردستان لە تورکیا و عێراق و سوریا درێژ بکات.[1]

تێبینی: هەڵوێستی ئەمەریکا و تورکیا و عێراق و هەندێ وڵاتی تر لەگەڵ دەوڵەتی ئێران سەبارەت بە بەستنی پەیمانی نێوان ئازەربایجان و کوردستان دوژمنانە و هیچ مافێک بۆ نوێنەرانی دوو گەل نادەن کە لە سەر بچوکترین کێشە پەیمان و پەیوەندی ببەستن. وە لە چاپەمەنی و هەڵوێستی رەسمی دەوڵەتەکانیان هانی ئێران ئەدەن کە ئەم پەیمانە بە هیچ شێوەیەک قبووڵ نەکەن.

چاپەمەنیەکانی وڵاتانی رۆژئاوا بەرامبەر
بە رێککەوتنامەی ئازەربایجان و کوردستان

بێگومان چاپەمەنیەکانی رۆژئاوا هەڵوێستی وڵاتەکەیان دەرئەبڕن لێرەدا کورتەیەک لەو نوسراوانە کە لە لایەن هەواڵدەری تاسەوە کۆکراوەتەوە باس ئەکەین.

لەندەن 6ی مای 1946: هەواڵدەری رۆژنامەی تایمز لە تاران سەبارەت بە رێککەوتنامەی نێوان دەوڵەتانی ئازەربایجان و کوردستان کە بۆ بیست ساڵ نێوانیان مۆر کراوە دوای بەستنی پەیمانی تاران و تەورێز سەبارەت بە چارسەری کێشەی ئازەربایجان بەستراوە. پەیماننامەی نێوان ئازەربایجان و کوردستان بە پشتیوانی روسەکان بەستراوە. لایەنگرانی بەستنی ئەم پەیمانە لە ناو کوردەکاندا هێشتا دیار نیە. پەیمانی ناوبراو وەک پەیمانێک نێوان دوو دەوڵەتی سەربەخۆ بەستراوە و لە سەرەتادا بە نهێنی بووە و تەنیا پاش بەسەرچونی یەک هەینی کە پێشەوەری بۆ درێژەی وتووێژەکان نەهاتە تاران ئاشکرا بووە و بێ ئاگاداری دەوڵەتی ناوەندیش بەستراوە.

وادیارە پاش دەرچونی هێزەکانی روسی لە ئێران دەوڵەتی ئازەربایجان نایەوێ خۆی بە دەستەوە بدات و پێشەوەری دەیەوێ کۆنترۆڵی خۆی لە سەر ئازەربایجان بپارێزێت. وا پێ دەچێت بارودۆخی باکوری ئێران بەرەو ئالوزی دەچێت و ئەم پەیمانە پاشماوە و میراس یا جێ پێی هێشتنەوەی سیاسەتی روسیا پاش دەرچونیان لە ئێرانە.

---

[1] ئارشیفی وەزارەتی دەرەوەی روسیای فیدراتیڤی فوندی 56^{B} کۆپیەی 9 پاکەتی 115 نوسیەی 178 لاپەرەی 232

بەستنی ئەم پەیمانە ناراستی و بێوەفایی لایەنی ئازەربایجانی نیشان ئەدات کە درێژە بە وتووێژەکانی لەگەڵ تاران نادات.

هەڵوێستی رەسمی دەوڵەتی بریتانیا سەبارەت بە بەستنی پەیمانی نێوان ئازەربایجانیەکان و کوردەکان

لەندەن 6ی مای 1946 (تاس)

نوێنەری رەسمی دەوڵەتی بریتانیا رایگەیاند کە لە بەر ئەوەی دەوڵەتی بریتانیا هیچکام لە دەوڵەتەکانی ئازەربایجان و کوردستان وەک دەوڵەتێکی سەربەخۆ رەسمی نایانناسێت بەستنی ئەو پەیمانەش بە رەسمی ناناسێت لە بەر ئەوە بەستنی ئەم پەیمانە ستاتوس (شێوەیەکی) رەسمی وەک دوو دەوڵەتی جیاواز بەخۆوە گرتوە بۆیە بریتانیاش ناتوانێت دان بەو رێککەوتنە بێنێت. نوێنەری دەوڵەتی بریتانیا وتی گەرچی پەیمانەکە 23 ئاپریل مور کراوە بەڵام ئێستا راگەیەندراوە و ئاشکرا بووە و نێوان دەوڵەتانی ئێران و بریتانیاش لە سەر ئەم پەیمانە هیچ وتووێژێکیش نەکراوە.[1]

لە سەرنامەکەی ستالین بۆ پیشەوەری

پاش ئەوەی کە قەوام سەرۆک وەزیرانی ئێران لە تاران و مۆسکۆ بەڵێنی ئیمتیازی نەوت بە سەرانی سۆڤیەت ئەدا بەرامبەر بە دەست تێوەرنەدان لە کاروباری ئێران بە تایبەتی پشت بەردانی سۆڤیەت لە یارمەتیدانی ئازەربایجان و حیزبی تودە ستالین بۆ پاکانەی سیاسەتە ئابروبەرانەکەی دەوڵەتەکەی لە نامەکەیدا بۆ پیشەوەری زەمینەی وازهێنان لە پشتگیری ئازەربایجان دەرئەبڕێت و بە قسەی نازانستیانە و گێل خەڵەتاندن بۆ پیشەوەری دەیەوێ ئاشبەتاڵ بە بزووتنەوەی ئازەربایجان بکات. پیشەوەری مرۆڤێکی بێئەزموون نەبووە. ناوبراو یەکێک لە بەشداران و کاربەدەستێکی بزووتنەوەی گیلان بووە و بیرەوەرێکی تاڵی لە سەر تاوانی سۆڤیەت لە پشت بەردانی کۆماری گیلان لەگەڵ بەلشەویکەکان هەبوو کە لە سەرەتای دەست پێکردنی شۆڕشی جەنگەڵیەکان لە گیلان بەڵێنی یارمەتی پێ دان بەڵام پاشان لەگەڵ رەزاخان(شای ئێران)

---

[1] ئارشیفی وەزارەتی دەرەوەی روسیای فیدراتیڤی فوندی 56^B کۆپیەی 9 پاکەتی 115 دۆسیەی 172 لاپەرەکانی 211-213

ڕێک کەوتن و شۆڕشی گیلانیان تووشی هەرەس کرد. بڕیار بوو لە ڕێگای شۆڕشی گیلانەوە کۆتایی بە ڕژیمی پاشایەتی ئێران بهێنرێت و نیزامێکی سۆسیالیستی لە ئێران دابمەزرێت و ئێران ببێتە دەروازە و پێشرەوی شۆڕشی سۆسیالیستی لە وڵاتانی ڕۆژهەڵات. دەبینین لە 1946 تراژیدیای گیلان لە ئازەربایجان و کوردستان دا دووپات ئەکرێتەوە.

لە نامەکەی ستالین بۆ پیشەوەری بۆ وێنە هاتوە کە هاوڕێ پیشەوەری بارودۆخی ئێرانی لە بەر چاو نەگرتوە و لە ئێران بارودۆخی شۆڕشگێرانە نیە جوتیارانی ئێران هێشتا خویان نەنواندوە و ....

بۆ کەس شاراوە نیە کە ئێرانی ئەو سەردەمە نوقمی قەیران بوو بەتایبەتی لە باری لەشکەریەوە زۆر لاواز بوو و شیرازەی سوپای شاهد شاهی پاش خەرمانانی 1320 /دوای داگیر کردنی ئێران لە لایەن هێزی هاوپەیمانانەوە ئاگوستی 1940/ هەڵوەشابووە.

حیزبی تودە خاوەن هێزیکی یەکجار زۆر بوو جگە لە بزووتنەوەکانی ئازەربایجان و کوردستان لە باشوری ئێرانیش سەرهەڵدانێکی بەربڵاو لە لایەن هۆز و خێلەکانەوە دژی حکومەتی ناوەندی دەستی پێ کردبوو.

مانگرتنی کرێکارانی نەوت و خۆ پیشاندانەکانی تاران و ئەسفەهان و هەروەها جموجوڵێک کە لە باکوری ئێران دەستی پێ کردبوو هەموو ئەمانە ڕژێمی تارانیان هەژاندبوو.

ستالین باش دەزانێت کە بزووتنەوەیەک وەک بزووتنەوەی ئازەربایجان یا کوردستان لە قۆناغی ڕزگاری نەتەوەیی یا خۆناساندن بووە نەک بزووتنەوەیەکی چینایەتی. خەباتی ئەو قوناغەی کورد و ئازەر بۆ پشگیری لە تواندنەوە و ئاسیمیلاسیون بووە خەبات بۆ خۆ بەڕێوەبردن و گەشەدان و زیندو کردنەوەی هەستی نەتەوایەتی و خوێندن بە زمانی خۆیان بووە خۆ کرێکار و جوتیاری ناوچەکانی تری ئێران ڕاناپەرن کە ئۆتۆنۆمی بدەنە گەلی کورد و ئازەری.

لە لایەکی ترەوە ستالین بارودۆخی 1905و1917ی ڕوسیا باس دەکات کە پێم وانیە هیچ پەیوەندێکی نە بە ئێران و نە بە کێشەی ئازەربایجانەوە هەبێت. جگە لەوە

پیشەوەریش خۆبایی ئەوەندەی زانیوە کە تاکتیکەکانی لینین بۆ ئێران و بۆ ئازەربایجان نابن ئەو دەیەوێ لە چوارچێوەی ئێران ناسنامەیەک بۆ گەلەکەی بە دەست بهێنێت چونکە هیوای بە شۆڕشی سەرتاسەری لە ئێران بە پاڵپشتی سۆڤیەت نەمابوو و تەنیا پێی لە سەر داخوازەکانی گەلی ئازەربایجانی دانابوو.

لە لایەکی ترەوە بۆ پیشەوەری دەنوسێت کە ئەگەر سوپای ئێمە لە ئێران مابایەوە ئێوە دەتانتوانی حسابمان لە سەر بکەن و لە شۆڕشەکەتاندا سەردەکەوتن بەڵام ئێمە چیتر ناتوانین لە ئێران بمێنینەوە پرستیژی ئێمە لە دونیادا خەوشدار ئەبێت. ئەی بۆ سۆڤیەت لە وڵاتانی ئوروپای شەرقی لە کۆریا و لە ئالمان مایەوە و تەنانەت سەرەرای گوشاری رۆژئاوایش هێزەکانی خۆی لەو وڵاتانە هێشتەوە. ئاڵمانیا و کۆریاش بوون بە دوو بەش سەرانی ئازەری و کورد داوای مانەوەی سوپای سوریان نەدەکرد کە ئەگەریش کردبایان یا کردبێتیان بە شتێکی هەڵە دانانرێت. هەر گەلێک بۆ رزگاری نیشتمانەکەی مافی ئەوەی هەیە کە داوای یارمەتی یا دەست تێوەردانی زلهێزێک یا دەوڵەتێک بکات.

مەبەست ئەوەیە کە سوپای سور دیار بوو دەبێ خاکی ئێران بەجێ بێلێت و سۆڤیەت لەباتی هێشتنەوەی سوپاکەی دەیتوانی هەڵوێستێکی سیاسی و ئاشکرای هەبێت و جەخت لە سەر چارەسەری کێشەی ئازەربایجان و کوردستان بکات و ببێتە گەرانتی بۆ جێبەجێ کردنی ئەو بەڵێن و رێک کەوتن نامانەی نێوان تاران و کورد و ئازەری بێت و گوشاری سیاسیش بخاتە سەر ئێران نەک لە رێککەوتنامەکەی مۆسکۆ نێوان قەوام و دەوڵەتی سۆڤیەت کێشەی ئازەربایجان بە کێشەیەکی ناوخۆی ئێران دابنرێت و پاشانیش هەر باسی نەکرێت.

ستالین کێشانەوەی سوپای سوری لە ئێران بە نەهێشتنی بیانو لە دەست وڵاتە رۆژئاوایەکانەوە دادەنێت تا ئەوانیش هێزی خۆیان لە میسر و سوریا و ئەندونزیا و یونان و چین و ئیسلەند و دانیمارک ببەنە دەر مێژوی مانەوەی هێزەکانی ئینگلیس و ئەمەریکا لەو وڵاتانە دوورودرێژە ئەوانە کاتێک لەو وڵاتانە دەرچون کە جێ پێی خۆیان قایم کرد و مانەوەی سوپای رۆژئاوایەکان لەو وڵاتانەی کە ناویان هاتوە وەک مانەوەی سوپای سۆڤیەت لە ئوروپای رۆژهەڵات بوو. واتە پەیمانێک نێوان ئینگلیس و

ئەمەریکا و سۆڤیەت سەبارەت بەو وڵاتانە وەک ئەوەی ئێران 1942 نەبەسترابوو. دەس بەجێش نەچوونە دەر بەڵام بەپێچەوانە سۆڤیەت لە ئێران کە دەرچوو بە بێ دەست کەوت دەرچوو لە لایەکی ترەوە خۆ گوشاری ئەمەریکا و ئینگلیس لە سەر سۆڤیەت کە هێزەکانی خۆی لە ئوروپای شەرقی بکێشێتەوە لە چاوگوشاریان لە سەر ئێران بەراورد ناکرێت و سۆڤیەت هەر نەکشایەوە تا کاتی هەڵوەشانەوەی.

ستالین هەروەها باسی ریفۆرمخوازی قەوام و تێکهەڵچوون و دژایەتی ناوبراو لەگەڵ ئینگلیسەکان ئەکات بەڵام باسی ئەوە ناکات کە قەوام ئەمەریکای بەهێزتر لە ئینگلیس لە پشتەو بە قسەی ئەوان ئەجوڵێتەوە لە لایەکی تر قەوام بۆ ستالین و بەلشەویکەکان هەر لە کۆنەوە ناسرابوو بەتایبەتی کاتێک کە ئوستانداری خۆراسان بوو و هەڵوێستی دژی سۆڤیەتی هەبوو و گوی لە مستی ئینگلیسەکان بوو و پاشانیش کە دەبێتە وەزیر و چەند جاریش سەرۆک وەزیرانی ئێران هەر تێکدەری پەیوەندییەکانی سۆڤیەت و ئێران بووە و قاتلی هەزاران هەزار رزگاریخواز و نیشتمانپەروەری ئێران بووە بەڵام چونکە ئیمڕۆ بۆتە ریفۆرمخواز و دژی ئینگلیس و شای ئێران دەبی کەڵکی لێ وەربگیردرێت و تەنانەت دەستوریش ئەدرێت کە دەبێ لەم بارەوە پشتیوانی بکرێت.

لە چەند بەڵگەدا نیاز ناپاکی سەرکردایەتی ئازەربایجان بەرامبەر بە کێشەی کورد نیشاندرا بەڵام پیلانی تەورێزی هاوپەیمانی مەهاباد زۆر لەوە گەورەتر و بەربلاوتر و نەخشەدارێژراوتر بووە کە ئەگەر بەوردی و بە کورتی لە چەند خاڵدا باسیان بکەین بەم چەشنەیە:

1- بە دروستبوونی فیرقەی دیمۆکراتی ئازەربایجان لە کۆتایی 1945 سۆڤیەت تەواوی کاروباری ئازەربایجانی ئێران و کوردستانی ئێران درابویە دەستی باقیروف و دەسەلاتدارانی ئازەربایجانی سۆڤیەت.

2- باقیروفیش بە پێی رێنوێنەکانی خۆی بە دەسەلاتدارانی تەورێز کاروباری کوردستان ئەخەنە ژێردەستی خۆ و پەیوەندی کردنی کورد لەگەڵ کاربەدەستانی سۆڤیەتی لە ئێران دەبوایە لە رێگای تەورێز و پاشان بە پێشنیار و ئامۆژگاریەکانی تەورێز – باکۆ وەڵامی کورد دەدرابایەوە.

3- هاتوچۆ و وتووێژی کورد لەگەڵ ڕژێمی تاران دەبوایە بە ئاگاداری تەورێز (پاش چاوپێکەوتن لەگەڵ کۆنسوڵی سۆڤیەت و سەرانی ئازەربایجان) بوایە پاشانیش لە تاران دەبوایە بالیۆزخانەی سۆڤیەت پێش وتووێژی سەرانی کورد لەگەڵ کاربەدەستانی تاران ئاگادار و ڕێنوێنیەکانی لە پێشچاو گیرابایا و پاش وتوویژ و چاوپێکەوتنەکانیش دەبوایە ئەنجامی وتوویژ و چاوپێکەوتنەکان لە تاران بە بالیۆزی سۆڤیەت و لە تەورێز بە کۆنسولی سۆڤیەت و سەرانی ئازەربایجان لەتەورێز ڕاگەێندرابایا. تەنانەت ڕێگا نەدەدرا و یا لە لایەن فەرمانبەرانی سۆڤیەت و کاربەدەستانی ئازەربایجانەوە هاتوچۆی تاران بە ڕێگایەکی تر بکرێت و نەدەکرا بکرێت و ئەگەر کرابایا بە مانای لادان بوو شک و گومانیان لە سەرانی کورد دروست دەکرد.

4- ئەنجامی چاوپێکەوتنەکانی سەرانی کورد لەگەڵ بالیۆز و کۆنسوڵەکانی سۆڤیەت بێگومان ڕاستەوخۆ دراوە بە باکۆ و تەورێز. کەواتە لە نیاز و خواستی نوێنەرانی کورد ئاگاداری تەواویان هەبوو کەواتە دەبێ هەنگاو بۆ تێکدان و سەرنەگرتنی بەرنامەی کوردەکان هەڵبگیردرێت.

5- هیچ بەڵگە و دیکۆمێنت و نوسراوێک نیە کە جارێک سەرانی ئازەری پرسیان بە سەرانی کورد کردبێت و لە سەر وتووێژەکانی خۆیان لەگەڵ کاربەدەستانی ئێران چ لە تاران و چ لە تەورێز ئاگادار کردبێتەوە.

6- لە وتووێژی سەقز کە بەرەی شەڕی کورد و لەشکەریانی تاران بووە بۆ چارسەر کردنی گوایە ئەو کێشانەی کە پەیوەندییان بە سەقز و بانە و سەردەشت هەبووە دەستەیەکی نوێنەرایەتی ئازەری خۆی دەقوتێنیتە ناو وتووێژەکان بە بێ ئەوەی بەرمیەکی ئازەربایجان یا دانیشتوانی ئازەری لەو ناوچە بێت خۆیان تێکەڵی وتووێژەکان دەکەن. وەکو ئەوەیە بڵێن کە گێرە و کێشە کاتێک لە نێوان تەورێز و تاران لە سەر کێشەی زینجان دروست بوو و کەوتنە وتووێژ. دەستەیەکی نوێنەرایەتی کورد چوبایا و بەشداری وتووێژەکانی کردبایا کە نەتەنیا هیچ لایەنێک نەیدەهێشت کورد بەشدار بێت بەڵکو شتێکی جێ پێکەنین بوو. وتووێژی سەقز هەروەک پێشتر باسکرا مەبەستی ڕژێمی ئێران ئەوە بوو کە گەرانتی لە کورد وەربگرن. هێرش نەکەن بۆ سەریان. کەلوپەل و چەک و تەقەمەنی بۆ هێزەکانی ئێران بچێت بۆ ئەو شارانە، ئەو شارانە لە

ژێر کۆنترۆڵی هێزەکانی تاران یا بە پێی رێککەوتنامەی تەورێز و تاران کۆنترۆڵی ئەو شارانە بدرێتە دەستی ئازەریەکان. ئەو دەستە نوێنەرایەتیەی تەورێز کە بەشداری وتووێژەکەی سەقز نێوان کورد و تاران کرد گرنگ نیە بە پێی پەیمانی تاران و تەورێز بوبێت یا تەورێز ئەم چەند نەفەرەی لە وتووێژەکان تیقوتانە بێت بە رەزامەندی و ئاگاداری مەهاباد ئەم شتە کراوە یا نەکراوە رواڵەتی ئەم پیلانە ئەوەیە کە ئازەرییەکان دەیانەوێ بە کاربەدەستانی تاران نیشان بدەن کە ئێمە ئەوەین و مەهاباد لە چوارچێوەی ئازەربایجانە، کورد بە بێ ئێمە وتووێژتان لەگەڵ ناکا.

لە لایەکی تر بێباوەری تەورێز بە مەهاباد دەگەیێنێت وتووێژەکان لە ئاستێکی بەرزدا نەبووە و لە ئاستی ناوچەدا بووە و پەیوەندی بە شەڕ و ئاشتیەوە هەبوو و بەرەی کوردستانەوە هەبوو. ئازەربایجان نە هێزی لەوێ هەیە و نە دانیشتوانی ئازەری لەو ناوچانە دەژین. سەرکردایەتی کورد دەیتوانی بە پێی پەیمانی ئازەربایجان و کوردستان پێش وتووێژەکانی سەقز و پاشان ئەنجامی وتووێژەکانی تەورێزی ئاگادار کردبایەوە.

مەبەستی تەورێز و تاران لەو وتووێژانە ئەوە بوو کە ئەو شارانە نەکەونە ژێردەسەلاتی کورد، ئەگەر وتووێژەکان سەریان نەگرت و کوردەکان گوشاریان هێنا کۆنترۆڵی ئەو شارانە بدرێتە دەستی هێزەکانی ئازەربایجان ئەوسا دەسەلاتدارانی کورد یا ناچارن پەسەندی بکەن یا دەبێتە شەڕی نێوان کورد و ئازەری لایەنیکی تر وتووێژەکانی سەقز ئەوە بوو کە کورد بە وتووێژ لە سەر سەقز و بانە و سەردەشت سەرگەرم بکەن بۆ ئەوەی هێز و دەسەلاتی کوردی لە بۆکان بەرەو خوار نەتەنێتەوە. دیسان پێویست بە بیر هێنانەوەیە کە کاتێک کە ئازەریەکان دەست بە کار بوون تەواوی شارەکانی ئازەربایجانیان خستە ژێر دەسەلاتی خۆ و هەموو دەسەلاتی تارانیان راماڵی کەچی ئامادە نین سەقز و سەردەشت و بانە بکەوێتە ژێر دەسەلاتی کوردی و ئامۆژگاری و رێنوێنی کورد دەکەن کە نابێ بیانگرن یاداگیریان بکەن و بە ناوی کوردیشەوە هەم لە سەقز و پێشتریش لە تاران و تەورێز لەگەڵ رژێمی ئێران پەیمان مۆر دەکەن و خۆیان کردۆتە نوێنەرو وەکیلی کورد. دەسەلاتدارانی تەورێز ئامادە

نەبوون کۆنترۆڵی هیچ شار و ناوچەیەکی ئازەربایجان بخەنە ژێر دەسەڵاتی ئێرانی یا هێزەکانی ئێرانی تیا جێگیر ببن.

لە لایەکی تر دەبێ چ باوەڕێک یا پەیمانێک لەگەڵ کابرایەکی یا چەند ئەفسەرێکی تاران کە بۆ هێرش و سەرکوتکردنی گەلی کورد بۆ کوردستان نێردراون و رابردوییان رەش و دەستیان چەند جار بە خوێنی رۆلەکانی گەلی کوردەوە خوێناوی بووە بکرێت. وەک هومایونی و رەزمئارا و ...

شا و سەرۆک وەزیرەکەیان قەوام لە تاران لەگەڵ دەستەی نوێنەرایەتی کورد هیچ رێک کەوتنێکیان مۆر نەکرد بۆ دەبێ باوەڕ بە ئەفسەرەکانیان بکرێت کە هیچ دەسەڵاتێکیان نیە. من لێرە تاووتوێ کۆبوونەوەکە و ئەنجامەکانی ناکەم و تەنیا مەبەستم رونکردنەوەیەک لە سەرخۆ تێڤوتاندنی ئازەریەکان لە وتووێژەکانە و بەس

7- سیناریۆی رووداوەکانی کوردستان بەپێچەوانەی ئازەربایجانن. ئازەربایجان بە یارمەتی و پیشتوانی و پەسەند کردنی سۆڤیەت لەگەڵ هێزی کورد و ئاسوری و ئەرمەنی هەموو شار و ناوچە و بەگشتی خاکەکەیان یەک لەدوای یەک لە ماوەیەکی کەم ئازاد دەکرێن و دەسەڵاتی تەورێزیان لی جێگیر دەکرێت. بەڵام لە کوردستان بارودۆخەکەی پاش خەرمانان کە خەڵک و بە پشتیوانی ژێکاف مەهابادیان لە دەسەڵاتی چەند فەرمانبەری تاران و هەندی هێزی نیزامی پاک کردوە. وەکو خۆی ماوەتەوە و لە شوێنەکانی تر وەک بۆکان و نەغەدە و شنۆ فەرمانبەر و ژاندارمەکانی ئێران لە ترسا هەڵهاتن و ئازاد کران. نە سەقز و نە سەردەشت و نە بانە و سنە و کرماشان و مەریوان و خوی و ماکو و ورمی کە هەر باس ناکری ئازاد بکرێن و پلانیش نەبووە کە ئازاد بکرێن یا دانیشتوانی هان بدرین کۆتایی بە دەسەڵاتی فەرمانبەر و ژاندارمیری بێورە و دزەکان بێنن. نە پادگانی سنە و کرماشان لە هی تەورێز و ورمی بە هێزتر و دەسەڵاتی رژێمیش پاش خەرمانان نەتەنیا لە کوردستان بەڵکو لە تەواوی ئێران هەر قەوارە و ناوەکەی مابوو. رژێمی ئێران بە پێی بیرەوەریەکانی ئەفسەرانی شا و دیپلوماتەکانی سۆڤیەت و ئینگلیس کۆنترۆڵی خۆیان بە سەر سوپای ئێران لە دەست دابوو. هێزی نیزامییان بۆ کۆنەدەکرایەوە لەبەر ئەوە بە بێئیجازە زۆربەیان چۆبونەوە مالی خۆیان و یا خۆیان شاردبۆوە.

بۆ ئەوەی دور نەکەونەوە بێنەوە سەر مەبەستەکە، هێزی کورد جەنگاوەری و ئازایی لە چاو هێزی ئازەریەکان لە سەرەتاوە لە هەموو بارێکەوە بەراورد نەدەکرا. هێزی کورد دەستی بالای هەبوو. کورد فەرماندەیەکی وەکو بارزانی نەمر و ئەفسەرانی شەهید و پێشمەرگەی دڵسۆز و بە ئەزمونی کوردستانی باشوری هەبوو یاخود عومەرخانی شۆکاک و هۆزەکەی. شارێکیان پێ ئازاد نەکردن رێک نەخران بۆئەم مەبەستە و هان نەدرانبا ئەوان دەست پێشخەری ئازەریەکان بوایان. گریمان سۆڤیەت نەیدەهێشت یا سەرکردایەتی کورد دودڵ بوو و نەیدەویست و تووشی هەڵە بوو ئەی پاش ئەوەی ئازەریەکان تەواوی ئازەربایجانیان ئازاد کردبو دەبێ کورد لە دودڵی و بۆچون و رێبازی دیکە دەست نەکێشێت و چاو لە ئازەریەکان بکات و ئەویش بۆی هەیە. پێشمەرگەی کوردستان کە یارمەتی ئازەریەکانی دا لە رزگار کردنی شارەکان بۆ دەبی ئەوانیش بۆ رزگار کردنی شارەکانی کوردستان بانگ نەکرێن.

بۆ رێبەرایەتی تەورێز و سۆڤیەتیەکان پێشنیاری ئازاد کردنی شارەکانی کوردستانیان بە سەرکردایەتی کورد نەکردوەو هانیان نەدان. بۆ کوردستان هەموو شتێک بڤە بووە بەڵام بۆ ئازەربایجان نا. نەپەیوەندی تەورێز لەگەڵ تاران تێکچو بەڵکو تەورێز دیکتەی بە تاران دەکرد چونکە لە روی هێز و دەسەلاتەوە لەگەڵ تاران دەجولایەوە و بگرە نوێنەرانی دەولەت زیاتر بۆ تەورێز دەهاتن و زۆرتر بۆ تاران بانگ دەکران(لەچاوکورد هەربەراورد ناکریت) کە ئازەریەکان بە ئازاد کردنی وڵاتەکەیان هەڵسان خەمی ئەوەیان نەبوو ئێران و ئەمەریکا و ئینگلیس رەخنە لە سۆڤیەت بگرن و هەراوهوریای نێونەتەوەیی دروست ببێت و پەیوەندی‌یان لەگەڵ سۆڤیەت تێک بچێت و سۆڤیەت بە پێشێل کردنی هەموو بەڵێن و پەیمانەکانی لەگەڵ هاوپەیمان و دەولەتی تاران تاوانبار بکرێت. بەڵام کەچی بۆ کورد هەزارویەک بروبیانو و کۆسپ دروست دەبێت.و ناهێڵن هێزی کورد جموجۆڵ بکات و شارێک و ناوچەیەک ئازاد بکات.

ئەگەر چاوێکی خێرایی بە وتووێژەکانی تەورێز و مەهاباد لەگەڵ دەسەلاتدارانی تاران بکەین هەر بەراورد ناکرێن. تەورێز سنوری وڵاتەکەی دیاریکردوە و تارانیش دانی پیاناوە رژێمی تاران ئامادەیە حکومەتی تەورێز بە رەسمی بناسێت بەڵام دەبێ

ناوی مەجلیسی ئازەربایجان بگۆرن بە شورای ئەیالەتی و وەزارەتخانەکان بکەن بە بەڕێوەبەرایەتی (کە لە ژێر گوشاری سۆڤیەت بۆ ئەوەی نەوتەکەی دەست کەوێت ڕێبەرایەتی تەورێز ئەو پێشنیارانە پەسەند دەکات) لە پەیمانەکەیش لە سەر سنوری دەسەلاتی دەوڵەتی ناوەندی و تەورێز ڕێککەوتوون بەلام کێشەیەک کە لە سەری ڕێک نەکەوتن چارەنوسی سوپا و هێزی ئازەربایجان بوو.

دەوڵەتی ئێران ئازەربایجان وەک کوردستان داوای لێ نەکردوە هێزی خۆی بنێرێت بۆ شارەکانی، بەڵام کوردیان ماوەیەک بەوەوە خافلاند کە لە بەرەی سەقز نە دەوڵەت و نە کورد هێرش بکەن. هەر لایەک بۆ چەند کیلۆمیترێک پاشەگز بکات، خواردەمەنی بچێت بۆ پادگانەکانی سەقز و بانە و سەردەشت. لە هاتوچۆی هێزەکانی ئێران پ.م کورد پارێزگارییان لێ بکەن هاتوچونی فروکە بۆ ئەو ناوچانە ئازاد بێت، ئێران داوا دەکات ئەو سەربازخانانە بەهێزتر بکرێن و بارودۆخەکە هەروا دەمێنێتەوە تا کەوتنی مەهاباد.

ڕێبەرایەتی داهاتوی کورد بە سەرکردایەتی قازی موحەمەد لە چەند قۆناغ و هەڵوێست ئافتەریتەیتی خوی و هەڵوێستی خۆی لاواز کرد:

1- هەر لە سەرەتای خۆنواندنی لە سەفەرەکانی بۆ باکو و تاران هەبوونی پارتێکی سیاسی کورد وەک ژێکافی یا خوی وەک نوێنەری ژێکاف نەکەوتە مامەڵە و وتوویژ کردنەوە.

2- هەڵوەشانەوەی پارتی ژێکاف.

3- دەورانی دەسەلات لە شارە کوردنشینەکان وەک ورمی، خوی و ماکو کە کەوتنە دەستی ئازەریەکان.

4- بواردان بە ئازەریەکان کە لە وتوویژەکانی خۆیان لەگەڵ تاران ناوچەی ژێردەسەلاتی کوماری مەهاباد بخەنە چوارچێوەی ئازەربایجانەوە.

5- داخوازەکانی قازی بۆ ناوچەی موکریان تەرخان کرابوو. وەک ئازەربایجانیەکان داوای نەکرد کە دەوڵەت و پارلەمان و سنور و سوپاکەی بە رەسمی بناسرێت.

6- هیچ هەنگاوێک یا چالاکێک لە ناوچەکانی تری کوردستان نەکرا و ئازاد نەکران.

ئەمانە هەموویان سەرکردایەتی بزووتنەوەی کوردی لە دیمەنی قازی موحەمەد هەم لای تاران، هەم لای تەورێز و هەم لای مۆسکۆ و گرنگتر لە هەموویان لای کەسایەتی و نیشتمانپەروەرانی بەشەکانی تری کوردستان لاواز کرد شل بوون و نەزانی و نەتوانی سەرکردایەتی کوردیان نیشان دا و ئەوە بوو لە هەموو لایەکەوە بە لاوازی لەگەڵی دەجولانەوە و هەموو ئەو لایەنانە تا پێیان کرابایا سیاسەتی خۆیان دیکتە دەکرد و بایەخیان بە کوردی لاواز نەدەدا.

7- وتووێژ کردن ئەویش لە سەر ئاستی ناوچەیی (لە سەقز) و لە ئاستی کەسایەتی (فەرماندەی هێزەکانی ئێران) کە لە ماوەی پێنج ساڵ یەک لە دوای یەک هێرشیان هێنا و تێشکان و هەر هێزیان هێنا لە باتی ئەوەی 1- وەک شارەکانی ئازەربایجان چەک بکرێن یا داوای تەسلیم بوونیان لێ بکرێت. 2- یا خود داوای دەرچوونیان بکرێت کەچی وتووێژ لە سەر ناردنی هێزی پشتیوان بۆ بانە و سەقز و سەردەشت و میرەدێ دەکرێت. 3- هیچ نەبێت بۆ کەم کردنەوەی مەترسی لە سەر پایتەختی کۆمار واتە مەهاباد کە ئەو شارانە دوور لە مەهاباد نزیک بوون.

8- کۆکردنەوەی هێز لە ناوچەی سەقز هێرش هێنانیان، بەهێزتر کردنیان، هێشتنەوەی هێز لە سەردەشت و بانە تەنانەت پێش راگەیاندنی کۆماریش گەمارۆدانی ئەو شوێنانەی کە کورد کۆنترۆڵی دەکردن و سەر ئەنجام هێرشێکی هەمولایەنە کە لە سەردەمی کۆمار هەر لەو ناوچانە جێبەجێ کرا.

9- گرتنی ئەو پێگە و پادگانانەی سەقز و بانە و سەردەشت سەرچاوەیەکی گرنگ بوو کە هێزی لەشکەری کوردی پڕ چەک و زیاتر دەکرد و ئازەریەکان نەیاندەوێرا مامەڵەیان لە سەر بکەن.

10- چەند جار کە پلانی هێرش و ئازاد کردنی ئەو شارانە دارێژراوە. قازی موحەمەد پێشگیری لە جێبەجێ کردنی گرتوە.

11- گرتنی ئەو شارانە کە جگە لەوەی سوک و ئاسان بوو وەک گرتنی شارەکانی ئازەربایجان.شارێکی وەکو سنە هەمیشە مەترسی هێرشی کوردانی لە سەر بووە و

راپۆرتی کۆنسوڵەکانی سۆڤیەت و ئینگلیس شاهیدی ئەم راستیەن. مەریوان و ناوچەی هەورامان هەر لە سەرەتای خەرمانانی 1320 تا 1325 واتە تا کەوتنی کۆماری مەهاباد ئازاد و لە ژێر کۆنترۆڵی کورد دا بوون. چەند جارێکیشیان هەوڵی ئازاد کردنی سنەیان داوە و تەنانەت ناوی بەگەکانی مەریوان و رەزاو و دزلی و هەورامان و هتد هاتوە. لە لایەکی ترەوە حەمە رشید خانی بانە کە ئەویش هەوڵی ئازاد کردنی چەند ناوچەیەکی داوە بەڵام هەموو جارێ ئینگلیسەکان پێشی پێ دەگرن و سەرئەنجام هێزی کۆماری مەهاباد بەتایبەت بارزانی نەمر واتە سنە لە گەمارۆ و مەترسی کوردا بووە و ئەم هەموو هێزە رێک خرابایا نەتەنیا سنە بە بی تەق و توق ئازاد دەکرا بەڵکو مەسئەلەی کرماشان ئەو دەم دەهاتە کایەوە.

12- بەپێچەوانەی ئازەربایجان ئەو ناوچانە هێزە سۆڤیەتی و ئینگلیسی‌یان تیا نەبوو تا رژێمی ئێران و رۆژئاوایەکان رەخنە و پرۆتێستی خۆیان ئاراستەی سۆڤیەت بکەن یا سۆڤیەت تاوانبار بکەن کە ئێوە هانی کوردەکانتان داوە. ئیتر پێویستی نەدەکرد کە قازی موحەمەد لە سەردەمی برەوبونی دەسەلاتی خۆی لە ناوچەی موکریان دا وا لە دەوڵەتی ئێران بکات مەهاباد و سەقز سەر بە سنە یا جیاواز و سەربەخۆ بێت و سەر بە ورمی نەبێت و یا خود داوا بکات دەوڵەت بیکاتە ئوستانداری سنە. کە سنە ئازاد کرابایا یا سەقز نەدەبوون بە بابەت.یا پێخوری وتووێژەکان، ئەو دەم قەوام داوای لە قازی ئەکرد کەسێک بکات بە ئوستانداری یا پێویستی بە مامەڵە کردن لە سەر سەقز و بانە و سەردەشت نەدەکرد و ئەو دەم دەکرا بەرەزامەندی قازی و قەوام ئوستاندارێکی(پارێزگاری) کوردیان کردبا بە ئوستانداری سنە. هەروەک پێشتر وترا گەلێک لە بنەماڵە و کەسایەتی ناودار و ئەریستوکراتیەت و نیشتمانپەروەری کورد لە سنە دەور و قورسایی‌یان هەم لە لای حکومەتی تاران هەم لای ئینگلیسەکان و هەم لە ناو دانیشتوانی ناوچەکەدا هەبوو.

بە رێگای ئەوانەوە کێشەی کورد گەورەتر دەکرا تاران و نوێنەرانی ئینگلیس ناچار دەبوون بە چاوێکی تر تەماشای کێشەی کورد بکەن. ئینگلیسەکانیش ناچار بوون گوشار بخەنە سەر رژێمی تاران و لە لایەکی تر پێیان خۆش بوو ئەوانیش وەک سۆڤیەت پێگە و دەستێکیان لە کوردستان هەبێت و هیچ کاتێک نەیاندەویست رێگای

ستراتیژی خۆیان کە بە ناو کوردستاندا بوو (واتە ڕێگای بەسرە - خانەقین – مەندەلی – قەسری شیرین – کرماشان – هەمەدان) بخەنە مەترسیەوە چونکە دەیانزانی ئەگەر بێتو کوردەکان ئاژاوە بنێنەوە ئەو ڕێگایەیان پێ کۆنترۆڵ ناکرێت.

لە کاتێکدا دەوڵەتی ئێران کۆنترۆڵی بە سەر ئەو ناوچانە نەبوو ئینگلیسەکان لە بەر بەرژەوەندی خۆیان بۆئەم مەبەستە هاتن یەکێتی عەشایریان دروست کرد چەک و تەقەمەنی و دراویان پێ دان. پلە و پایەی دەوڵەتیان پێ دان و ئەویش تەنیا بۆ پشتیوانی خۆیان و پاراستنی ئەو ڕێگا و بانە و سەرئەنجام قوت کردنەوەیان بەرامبەر ئەو دوو دەسەلاتەی کە لە لایەن سۆڤیەتەوە لە تەورێز و مەهاباد دروستکرا بوون. ئینگلیسەکان کە یەکێتی عەشایریان دروستکرد لە بەر بۆشایی دەسەلاتی ئێران بوو. ئەگەر ئێران هێزێکی ئەوتۆی هەبوایە کە کۆنترۆڵی ناوچەکە و ڕێگا و بانەکان بکات ئەو هێزەیان دروست نەدەکرد. ئەو هێزانەی ئێرانیش لە سنە و کرماشان متمانەیان پێ نەبوون و جگە لەوە کاربەدەستانی کرماشان و سنە بگرە نوێنەرانی مەجلیسی ئەو هەرێمانەیش لە لایەن ئینگلیسەکانەوە دادەنران و لە ژێر دەستی ئەوان بوون و بە ڕواڵەت سەربە تاران بوون.

فەرمانبەرانی سۆڤیەت هەر نەیانهێشتوە دەسەلاتی کوردی پەرە بستێنێت نەوەک پیاوە کوردەکانی سەر بە ئینگلیس لە دەسەلاتی کوردی بەشدار بن و کۆنترۆڵی تەورێز و مەهاباد هەر دەبێ بەدەستی خۆیان بێت تا لە کاتی پێویست وەک کارتێک (وەرەق) بۆ بەرژەوەندی خۆی بەکاریان بێنێت. ئەم وتانەی من بە پشت بەستن بە کومەڵە بەڵگە و دکۆمێنتێکە کە کاتی خۆی فەرمانبەرانی سۆڤیەتی لە سەر ناوچە و کەسایەتەکانی سنە و کرماشان ڕاپۆریان داوە. دەسەلات لە کرماشان بە کردەوە پاش خەرمانانی 1320 لە زۆر بارەوە لە دەستی کوردەکان بووە ئینگلیسەکان کە کۆنترۆڵی ناوچەکەیان دەکرد. هێندە بە ئەزمون و ژیرانە جولانەوە تەواوی کاربەدەستانی بەرزی ناوچەی کرماشانیان لە کورد دانا وەک ئوستاندار و فەرماندار و بەخشدار و شارەدار و نوێنەرانی مەجلیسی کە ژمارەیەکی زۆریان پاش خەرمانانی 1320 لە زیندانی ڕەزاشا هەر بە هۆی ئینگلیسەکان بەر بوون.

سەرکردایەتی کورد لە مەهاباد باش دەیزانی کە زۆربەی کوردستان لە ناوچەی کۆنترۆڵ و نفوزی ئینگلیسەکانە. ئینگلیسی هاوپەیمانی سۆڤیەت و پاڵپشتی ئێران دەتوانێت لە چارسەری کێشەی کورد دەور ببینێت. چالاکی کردنیش لە ناوچەی ژێر کۆنترۆڵ و نفوزی ئینگلیس بە بێ پەیوەندییەکی رێکوپێک و هەمیشەیی ئاسان نەبو و پێویست بوکە نەتەنیا لە ناویان چالاکی کرابایا و ناوچەکان ئازاد کرابایا بەڵکو کەسایەتی و ناسراو و نیشتمانپەروەرانی ئەو ناوچانەش دەبوایە لە رێبەرایەتی دەوڵەتی و حیزبی و لە وتووێژەکان لەگەڵ رژێمی بەشدار بکرێن. راپۆرت و دیکۆمێنتەکانی سۆڤیەتی و ئەمەریکایی زۆر شتیان لەو بارەوە ئاشکرا کردوە.

1- زۆرجار ئەمەریکا و ئینگلیسەکان لە کاربەدەستانی بەرزی سۆڤیەت لە تاران و مۆسکۆ گازندە و شکات دەکەن کە فەرمانبەرانی کۆنسولی سۆڤیەت لە تەورێز ئیجازەی گەشت (سەفەر) کردنیان بۆ مەهاباد و کوردستان و ئازەربایجان نادەن واتە کە هاتوچۆ نەبێت پەیوەندیش نیە لە یەکێک لە بەڵگەکاندا دەگوترێت کە بالیۆزی ئەمەریکا دەیەوێ بچێت بۆ مەهاباد و چاوی بە قازی بکەوێت. ئیجازەی پێ نەدراوە.

2- قازی لە بەر سۆڤیەتیەکان یا نەیوێراوە یا خۆ بۆخۆی نەیویستوە یا نەیهێشتوە پەیوەندییەکی رەسمی و پێویستی لەگەڵ ئینگلیس و ئەمەریکایەکا ندا هەبێت.

واتە راستەوخۆ و ناراستەوخۆ سەربەخۆیی فیکری و بریار دانیان لە سەر کردایەتی کورد زەوت کردوە. پێویست بە بیرهێنانەوەیە کە ئەگەر بەرگری بەرەی سەقز و تێکشکانی یەک لە دوایەکەکانی سوپای تاران نەبوایە داگیر کردنی مەهاباد شتێکی ئاسان بوو و رژێمی تاران و دەسەلاتدارانی تەورێزیش نەدەکەوتنە وتووێژەوە.

3- خاڵێکی تر کە دەبێ ئاماژەی پێ بکرێت سەرکردەکانی ئازەربایجان وەک کورد لەگەڵ ئەفسەرانی سەرکوتکەری رژێم لە ناوچەدا نەکەوتونەتە وتووێژەوە و خۆیان بچوک نیشان بدەن.

4- جیاوازییەکی تر کە لە ئاخاوتن و بۆچونی سەرکردایەتی ئازەری و کورد بەدی دەکرێت. ئەوەیە کە سەرانی کورد هەمیشە باسی حوسنی نەزەری قەوام دەکەن (بە چاویلکەی مۆسکۆ) گوایا دەربار و ئەفسەرانی سوپای ئێران و هەندێ لە ئەندامانی کابینە یا ئەمەریکا و ئینگلیسەکان نەیانهێشتوە قەوام لەگەڵ کوردستان و ئازەربایجان

پێک بێت. قەوام وەک پێشتر باسکرا رابوردویەکی رەش و پیسی هەبوو بەتایبەتی لەگەڵ کورد لە سەردەمی شەڕی جیهانی دووهەمیش جارێک نەبوو لەگەڵ کورد پێک بێت و هەڵوێستێکی مرۆڤانە بگرێت یا خاڵێک لە داخوازەکانی گەلی کورد جێبەجێ بکات. کابرایەکی سەرۆک وەزیر کە ئەودەم تەواوی دەسەلاتی ئێرانی خرابویە ژێردەست و شا وەک دیکۆرێک دانرابوو و کەس نەیدەوێرا لە ژێر قسەی قەوام دەربچێت گوایە خەڵکی تر نەیانهێشت قەوام لە ئێران بە گشتی و بەتایبەتی لە کوردستان و ئازەربایجان هەندێک ریفۆرم بکات.

حیزبی تودەش بە چاویلکەی مۆسکۆ تەماشای قەوامی دەکرد کەچی سەرکردایەتی ئازەری بە پێی بەڵگە و دیکۆمێنتەکان قەت بروایان بە قەوام نەکردوە و بە کابرایەکی خوێنرێژ و دیکتاتۆر و کۆنەپەرست ناویان بردوە و بگرە لای دەسەلاتدارانی سۆڤیەتیش ئەم شتەیان نەشاردۆتەوە.

ئاوردانەوەیەکی تر لە سەر پەیوەندییەکانی کورد و ئازەری

لە یەکێک لە وتووێژەکانی تاران و تەورێز کە دەستەی نوێنەرانی ئازەربایجان بە سەرۆکایەتی پیشەوەری دەچنە تاران (شەش نەفەر دەبن 5 ئازەری و 1 کورد ئەویش موحەمەد حوسێن سەیفی قازی بووە و سەدری قازی نوێنەری مەهاباد لە مەجلیسی ئێران تێکەڵی دەستەی نوێنەرایەتیکە ناکرێت) چاپەمەنیەکانی رژێمی ئێران و بەڵگە و دەیکۆمێنتەکانی سۆڤیەتی و رۆژئاوایی هەر باسی وتووێژی دەستەی نوێنەرایەتی ئازەربایجان و تاران دەکەن و ناوی کورد لە گۆڕێدا نیە.

پێش رۆیشتنی دەستەی نوێنەرایەتی تەورێز گەڵاڵەیەکی 33 خاڵی لە لایەن رێبەرایەتی ئازەربایجانەوە ئامادە دەکرێت کە خواستی ئازەربایجانی تیا دەبێت. ئەم گەڵاڵەیە بە بێ بەشداری و پرس کردن بە کورد ئامادە دەکرێت و وەک پێشتر شیکردنەوەیەکم لە سەر کرد خواستی کوردەکانی لە ناودا نیە. سەیفی قازیش کە بانگهێشتنی تەورێز دەکرێت بە بێ گەڵاڵە و خواستی کورد تێکەڵ بە دەستەی نوێنەرایەتی ئازەربایجان دەکرێت و لە کاتی وتووێژەکەشدا لە تاران /هەر بە پێی بەڵگە و نوسراوەکان/ گەڵاڵەیەکی داخوازەکانی کوردی تیا نیە و لە کاتی وتووێژدا

چاپەمەنیەکانی رژێمی تاران و تەورێز چەند بەیان و راگەیاندنێکیان دەرکرد و هەر ناوی وتووێژیا رێککەوتنامەکانی تاران و تەورێز یا ئازەربایجان لەگەڵ دەوڵەتی ناوەندی یا پیشەوەری قەوام ناو دەبرێت.

وتووێژەکان گەرچی بێئەنجام بوون و بریار دەدرێت کە بەردەوام بن موحەمەد حوسێنی قازی وەزیری جەنگی کوردستان کە دەگەرێتەوە مەهاباد و رۆژنامەی کوردستان (1946/5/27 ژمارە 50) وتەکان و ئەنجامی سەفەرەکەی بۆ تاران بلاو دەکاتەوە. لەباتی لە قاودانی ئەم پیلانەی دەسەلاتدارانی ئازەربایجان کە بەپێچەوانەی پەیمانی ئازەربایجان و کوردستان بووە باسی 33 خاڵ دەکات /بروانە 33 خاڵەکە چەندیان پەیوەندییان بە کوردەوە هەیە/ و دەڵێ داواکان هی ئازەربایجان و کوردستان بوون و پاشان دەڵێ قەوام نەزەری موساعید بووە و گوشاری وەزیرەکانی کابینەی قەوام نەیانهێشتوە بە رێککەوتن بگەن و تەنیا لە سەر 14 مادە پێک هاتوون و ئەم چوادە خالەش کە پێشتر شیکرایەوە کێشە و خواستی کوردی نەگرتۆتەوە بەڵکو کوردستان خراوەتە چوارچێوەی ئازەربایجانەوە. لە لایەکی وتووێژی موزەفەری فەیروز جێگر و هاوکاری قەوام یا راوێژکاری کە بە نوێنەرایەتی دەوڵەتی ناوەندیەوە دێتە تەورێز بۆ درێژە پێ دان بە وتووێژەکان و پێکهاتن هەر لە سەر خالەکانی پێشو باس دەکرێت و هەر بە ناوی وتووێژەکانی دەوڵەتی تاران و تەورێزەوە ناوی لی دەبرێت. بەیانە رەسمیەکانی هەردوولاش هەر بەو ناوەوە هاتوە بگرە ئەم جار تەورێز بە بێ بەشداری کورد و بە بێ ئاگاداری کورد وتووێژەکانی خۆی لەگەڵ نوێنەرانی دەوڵەتی تاران دەکات و تەنانەت موزەفەری فەیروز سەرۆکی دەستەی نوێنەرایەتی دەوڵەتی تاران لە رێگای فەرمانبەرانی سۆڤیەتیەوە داوای چاوپێکەوتنی خۆی لەگەڵ قازی موحەمەد یا بەشداری قازیش لەو وتووێژە دەکات.

کە ئەویش دیسان لادانی ئازەریەکان لە پەیمانی نێوان ئازەربایجان و کوردستان بووە کە بێ ئاگاداری یا بەشداری کورد وتووێژەکان بەردەوامە لە لایەکی تر 33 خاڵی گەلاڵەی ئازەربایجان پێ شێل کردنی مافی کورد لە لایەن ئازەریەکانەوە بوو و دەبوایا لە قاو درابایا و پرۆتێستی مەهاباد ئاراستەی تەورێز کرابایا و گەلاڵەیەکی نوێ هاوبەش لە لایەن ئازەربایجان و کوردستانەوە پێشکەشی دەوڵەتی ئێران کرابایا و لە

سەر ئەم گەڵاڵە تەوریز و مەهاباد کۆمسیۆنێکی هاوبەشیان پێک هێنابایا و وتوویژەکان (ئەگەر بریار درابایا کورد و ئازەر پێکەوە لەگەڵ تاران وتوویژ بکەن) ناونرابایە وتوویژەکانی ئازەربایجان و کوردستان لەگەڵ دەوڵەتی ناوەندی یا گەڵاڵەی هاوبەشی ئازەربایجان و کوردستان یا گەڵاڵە یا خود وتوویژەکانی پیشەوەری قازی لەگەڵ قەوام و لەو بابەتەوە، بەڵام کاتێک وتوویژەکانی بە ناو هەردوو لایەن لەگەڵ تاران بە ناوی ئازەربایجان و تاران با قەوام و پیشەوەرییەوە بلاو دەبێتەوە. ئەمە خۆی زۆر ئەگەینێت و کورد بۆخۆی بواری داوە پیلانی و فروفێڵەکانی دەسەلاتدارانی تەوریز سەربگرێت و کوردستان بخرێتە چوارچێوەی ئازەربایجان و ئەو کاتە رژێمی تاران لە بەرچاو نەگرتنی کێشە و خواستی کورد بەرپرس نەدەبوو و دەسەلاتدارانی تەورێزیش پاش تەواو بوونی وتوویژەکان و پێکهاتن لەگەڵ دەوڵەتی ناوەندی بۆیان هەبوو بڵێن نوێنەرێکی کورد لەم وتوویژانە بەشدار بووە و نوێنەری حکومەتی کوردستان بووە و پەیمانەکە ئەگەر ئیمزا کرابایا، ئەویش یەکێک لە ئیمزاکەرەکان دەبوو و کاروباری کوردستان دەبوایا لە رێگای تەوریزەوە بەرێوە بچێت.

هەڵەیەکی تری سەرکردایەتی کورد ئەوە بوو کە ئەگەر بریارە کوردستان و ئازەربایجان پێکەوە لەگەڵ تاران وتوویژ بکەن دەبێ ئەندامانی دەستەی نوێنەرایەتی هەردوولا وەک یەک بن. ئەگەر جارێک سەرۆکی دەستەی نوێنەرایەتی بە ناو هەردوو گەلی کورد و ئازەری لە تاران پیشەوەری بووە دەبوایا بو جاری دووهەم سەرۆکی دەستەی نوێنەرایەتی قازی موحەمەد بێت. ئەگەر بریارە شوێنی وتوویژەکان جارێک لە تاران و جارێک لە تەوریز بێت بۆ جاری تر دەبێ لە مەهاباد بێت بۆ ئەوەی هەم رژێمی ئێران هەم دانیشتوانی کوردستان و ئازەربایجان و تەواوی گەلانی ئێران و زلهێزەکانیش بزانن کە وتوویژ و کێشەی دەوڵەتی ناوەندی هەر لەگەڵ ئازەربایجان نیە بەڵکو کێشەیەکی تر هەیە کێشەی کورد و کوردستانە دەوڵەتێک و کۆمارێک لە کوردستان هەیە. خالێکی تر گرنگ کە پێویستە ئاماژەی بکرێت. کورد و سەرکردایەتیەی بەرامبەر بە گەلی ئازەربایجان و سەرکردایەتی نیاز پاک و هەوڵی بۆ دۆستایەتی و برایەتی و هاوکاری داوە و لە هەموو بارێکا ئەم نیازپاکییەی خۆی نیشانداوە بۆ وێنە قازی لە جێژنی پێکهاتنی فیرقەی دیمۆکرات بۆ پیرۆزبایی و

نیشاندانی هەستی کورد سەردانی تەوریز دەکات. قازی و سەرکردەکانی تری کورد لە سەفەرەکانیان بۆ تاران و گەرانەوەیان یا بۆ کاروباری تر سەردانی تەوریز دەکەن و چاویان بە سەرانی ئازەری دەکەوێت کەچی جارێک پیشەوەری یا سەرکردەکانی تری ئازەربایجان بەشداری ڕێکخستنی پارتی دیمۆکراتی کوردستان یا بانگەوازی کۆماری یا نیشاندانی هەستی دۆستایەتی و هاوکاری و برایەتی سەردانی مەهاباد ناکەن. سەرەرای ئەوەی دەسەلاتدارانی ئازەری دەستیان بە سەر شارەکانی خوی و ماکو و ورمی گرتبوو و سەرەرای ئەوەی لە وتوویژەکانیان لەگەڵ تاران کوردستانیان خستبوە چوارچێوەی ئازەربایجان سەرەرای ئەوەی یارمەتیەکانی سۆڤیەت (بەشی کوردستانیان) نەگەیاندبووە مەهاباد و خراپتر لە هەمووی دەستدرێژی کردن و پێشێل کردنی مافی کوردەکانی ژێر دەسەلاتی ئازەربایجان کە پێویست بوو سەرانی ئازەربایجان زیاتر سەر لە مەهاباد بدەن و دڵدەی کوردەکان بدەن و هەڵەکانی خۆیان ڕاست بکەنەوە بەڵام شۆڤینزم و هەست بە خۆ زلزانین لەگەڵ نیازناپاکی بە دەسەلاتدارانی ئازەری بەرامبەر بە هەستی برایانە و خۆ بە بچوک زانین کورد و چاوپۆشی کردنی کورد لە پیلانی ئازەریەکان هەمیشە بە لاوازیەوە سەیری کوردیان کردوە و سەیر ئەوەیە و جێ داخە کە زۆربەی ئەم هەڵسووکەوتانەی سەرانی ئازەربایجان بە پرسکردن و ئاگاداری فەرمانبەرانی سۆڤیەت کراوە.

خاڵێکی گرنگی تر کە هەر چەند لە هەندێ شوێن و لێکۆڵینەوەدا ئاماژەم پێ کردوە. ئەوەیە کە هەندێ نوسەر بە ناڕەوا و بە درۆ ناوی چەند کەسایەتی و نیشتمانپەروەری کورد و بگرە هەندێ هۆز و خێڵی کوردیان بەدناو کردوە و گوایە هاوکاری ڕژێمی ئێرانیان کردوە یا پردی فلان جێگەیان تەقاندۆتەوە بۆ ئەوەی یارمەتی نەگات بە هێزی کورد یا چونەتە پێشوازی سوپای تارانیان کردوە و لەگەڵ سوپای ئێران کەوتوون و هێرشیان بۆ سەر کۆمار کردوە یا دەنوسن هەندێکیان پێش هێرشی سوپای ئێران بۆ سەر کوردستان و ئازەربایجان ریزەکانی کۆماریان جێ‌هێشت و ... و لەو بابەتانە و بۆیە کۆمار شکستی هێنایا بەربەرەکانی سوپای ئێران نەکرا و هتد.

لێرە من لە ناو هێنانی ئەو نوسەرانە لەگەڵ ئەوانەی مۆری تاوانیان پێوە نراوە خۆدەپارێزم. بەڵام ئەگەر رەوتی ڕوداوەکانی کوردستان و ڕێباز و هەڵسوکەوتی

سەرکردایەتی کورد تاووتوێ بکەین دەبینین سەرکردایەتی کورد هەر بە تەمای پێکهاتن لەگەڵ رژێمی تاران بووە و قەد شەڕخواز نەبووە و بگرە نەیهێشتوە شارەکانی تری کوردستان ئازاد بکرێت و دەسەلاتی کورد و پانتایی کورد لە چوارچێوەی ناوچەکانی موکریان تێپەڕێت. ئەم رێبازە تا هێرشی هێزە سەرکوتکەرەکانی رژێم بۆ سەر تەورێز و مەهاباد رەچاو کرا بڕیارەکانی 5-7ی مانگی 1946/12 لە مزگەوتی عەباس ئاغا و پاشان شورای لەشکەری و کۆبوونەوەکانی ئەندامانی دەوڵەتی و حیزبی پاش مشتومرێکی زۆر ئەنجامەکەی ئەوە بوو کە نابێ بەرامبەر بە هێرشی سوپای ئێران بەرهەنگاری بکرێت و سەیر ئەوەیە ئەم بڕیارەش بە کۆمەلان و دانیشتوانی کوردستان راناگەێندرێت. بێگومان کەسایەتیەکانی کورد، سەرۆک و پیاوە زاناکانی هۆزوخێڵی کورد کە هەست بە رانەگەیاندنی ئەم بڕیارە دەکەن و بە کردەوەش دیارە هێزەکانی کۆمار بۆ بەرهەنگاری خۆ ئامادە ناکەن چونکە دەستوریان پێ نەدراوە. واتە دەبی سەرۆک عەشیر و خێڵەکانی کورد کە فەرماندەی هێزەکانی خێڵی خۆیان بوون چارەسەرێک بۆ خۆ بدۆزنەوە واتە هەرکەس بۆ خۆی دەبێ بڕیارێک بدات ئەوە بوو هەندێکیان لەگەڵ بارزانی دەکەون و بەربەرەکانی دەکەن.

هەندێک بۆ خۆیان پەیوەندی بە فەرماندەکانی رژێمەوە دەبەستن کە ئامادەن چەک تەسلیم بکەنەوە. هەندێک لەگەڵ قازی موحەمەد و سەرکردەکانی تر خۆ ئامادە دەکەن کە پێشوازی لە سوپای ئێران بکەن و ئەمان نامە وەربگرن و بەو بیانوە گوایە بۆ بەرگری لە کوشتار و هەندێ نوسەر دەنوسن بۆ ئەوەی پێشی تالان و دزی کردنی ئەو کوردە عەشایرانەی کە لەگەڵ سوپای تاران کەوتبوون بگرن. دەبێ لە وەلامی ئەو نوسەرانە بدرێتەوە کە یەکەم دەستوری بەرگری نەدراوەو بەرگرییەکیش نەبوە تا ریزی خۆفرۆش و خزمەتکاران جیابکرێتەوە.

سەرکردایەتی کورد خۆی دەستپێشخەری ناردنی نوێنەرو پیاو ماقوڵ و...بۆلای فەرماندەی هێزەکانی تاران بووە و پاشانیش بۆخۆیان دەچن بۆپێشوازی وگەرانتی بەربەرەکانی نەکردن ئەدەن و لەپێش هێزەکانی تاران دێنە ناو شاری مەهابادەوە دەبێ ئەوکەسایەتیە یا سەرۆک عەشیرە کەخۆی تەسلیم کردبێت و بگرە بە رواڵەتیش بەڵێنی یارمەتی بە رژێم دابێت چ تاوانێکی کردبێت ئەویش پاش خۆبەدەستەوەدانی

سەرکردایەتی کورد ئایا مەبەستی ئەوانەش وەک ئەو نوسەرانەی پاکانە بۆ سەرکردایەتی کورد دەکەن بەرگری لە کوشتارو پاراستنی ژیانی ئەندامان وژن ومال و گوزەرانی هۆز یا خێڵ یا بنەماڵەکەیان نەبووە هەرئەوانەی کە بە چەک و ماڵ گیانی خۆیان دەیان جار هێرشی سوپای ئێرانیان تێکشکاندو پارێزگارییان لە کۆماری مەهاباد کرد.

هەرئەوانەی کەئەگەر دەستوری بەرەنگاری درابایا ئامادەی جێبەجێ کردنی دەبوون.

یاسای هەموو شۆڕشێک وکۆمەڵگاکان ئەوەیە کە هەموو کەسێ لەگەڵ شۆڕشدا بێت لەکاتی هێرشی سوپای ئێران بۆ سەر کوردستان هەندێ چەکداری کورد لە هۆزو عەشایرەکانی کورد لە باشوری کوردستانی ڕۆژهەڵات بەداخوازی خۆ یا بەزۆر یا بە پارە تیکەڵاوی سوپای ئێران دەکرێن لەگەڵ ژمارەیەک لە هۆزوعەشایرەکانی کورد کە نەیاری سەرکردەکانی کورد بون دەکەوت. ئەمانە نەتەنیا دەوری دیاریکراویان نەبینیوە بەڵکو شتی بچوکن. دروستکردنی یا هێنانی هەندێ کوردی باشوری کوردی ڕۆژهەڵات زیاتر ئەنجامەکەی ئەگەڕێتەوە بۆ بۆشایی دەسەلاتی کوردی لەو ناوچانە و نەبونی ڕێکخراو چالاکی و سەرئەنجام نەبونی هیچ پەیوەندییەکی مەهاباد لەگەڵ ئەوان بووە کە تا هێرشی هێزەکانی ئێران ئاورێکیان لینەدرایەوە.ئەگەر سیناریۆی سەردەمی خۆئامادەکردنی هێرشی سوپای ئێران بۆ سەر کوردستان تا ڕۆژی هەڵهاتنیان بۆ مەهاباد جارێکی تر وەبیربهێنیتەوە کورتەکەی بەم جۆرەیە: قەوام پەیام بۆ قازی دەنێرێت کە سوپای ئێران بۆ بەرێوەبردنی هەڵبژاردن دەنێردرێنە ناوچەکەو داوا لە قازی دەکات کە هاوکارییان لەگەڵ بکا . قازی وەڵامێکی دیپلۆماسیانە و جوان ئەداتەوە کە بۆ بەرێوەبردنی هەڵبژاردن هێز پێویست نیە و ئێمە ئەوەندە هێزمان هەیە کە پارێزەری بەرێوەبردنی هەڵبژاردن بن و....واتە قازی دژی ناردنی سوپای ئێرانە کە ئەگەریش بێت ناراستەوخۆ وەلآمی دراوەتەوە کە بەرەنگاری دەکرێت.

پاشان کۆبونەوەی مزگەوتی هەباس ئاغا وکۆبونەوەکانی تر دەبیت کەبەرواڵەت سورن لەسەرئەوە دەبێ لە دەسکەوتەکانی کۆمار پارێزگاری بکرێت و تەنانەت سەیفی قازی وەزیری بەرگری کۆمار دەڵێت کە تا ئەو جێگایەی من سوپای ئاری بناسم لە

کوردستان سەرکەوتن بەدەست ناهێنیت پاشان تا دەگاتە دەستوری 12ی مانگی دیانر (31ی سەرماوەزی1325). بە دەستوری سەرکردایەتی کورد هێزی پ.م کوردستان دەبێ لە بەرەکانی سەقز و بانە و سەردەشت بکشێنەوە و رێ بۆ سوپای ئێران چۆڵ بکەن. پاش دوو رۆژی تر واتە 23 دیسەمبەر میرزا رەحمەتی شافیعی شێخ حەسەنی شەمسی بورهان، عەلی ئاغای ئەمیر عەشایری و چەند کەسێکی ناسراوی تر دەنێردرێن بۆ میاند و ئاو بۆ پێشوازی هومایونی و هێزەکەی کە بەربەرەکانی ناکرێت و بێن و بۆ دڵنیا کردنی هومایونی پاش دوو رۆژی تر لە 25ی سەرماوەز قازی سەرۆک کۆمار و سەیفی قازی وەزیری بەرگری و حاجی بابا شێخ سەرۆک وەزیران و چەند کەسێکی تر بە ماشێن دەچنە گوندی حەمامیان بۆ لای هومایونی (دەبێ رەنگدانەوەی لە ناو خەڵک و ورەی خەڵک چی بوبێت و چ ئافتەرتیەت (سومعە) و قورساییەکی لای هومایونی و دەسەلاتدارانی ئێرانی پەیدا کردبێت) ئایا قازی نەیدەتوانی نوێنەرێکی خۆی لە ئاستی هومایونی بنێرێتە لایان خۆ هومایونی داوای هاتنی قازی و سەرکردەکانی کۆماری نەکردبوو. خۆ قازی دەیتوانی بە پەیامێک بۆ قەوام و شا بڕیاری بەرەنگار نەکردنی کۆمار بە هاتنی هێزەکانی ئێران رابگەیێنیت و لە هەمان کاتیشدا کاربەدەستانی ئینگلیس و ئەمەریکاش بە رێگای کۆنسوڵخانەی ئەوانەوە لە تەورێز و ورمی یا بالیۆزەکانیان لە تاران یاخود بە رێگای سەدری قازی نوێنەری مەهاباد لە تاران بە شێوەیەکی قورس و دیپلۆماسیانە ئاگادار بکاتەوە کە ئێمە شەرناکەین و داوای پاراستنی گیان و ماڵی بەشداربوانی بزوتنەوەکە بکەن.

بۆ رۆژی دواتر واتە لە 26ی سەرماوەز (17ی دیسەمبەری 1946) قازی موحەمەدی سەرۆک کۆمار لەگەڵ ژمارەیەکی تر کە سەرکردەکان لە 13 کیلۆمیتری رێگای مەهاباد – بۆکان پێشوازی لە سوپای داگیر کەر دەکەن و بۆ ناو شار پێشیان دەکەون. ئەمە لە کاتێکا بوو کە لە پەیامەکانی شا و قەوام و ستادی سوپای ئێران بەتایبەتی هومایونی پەیتا پەیتا لە رادیۆ و رۆژنامەکانیاندا ئەوپەری هەرەشە و سوکایەتی بەسەرکردەکانی کورد دەکرا کە ناوچە لە دەستی بێگانە پەرستان پاک کراوەتەوە و باسی تەفروتونا کردنی سەرانی کورد و دژی شۆرش و تەحویل دانەوەی

چەک و سەرکەوتنی سوپای ئێرانیان رادەگەیاند کە بە بێ تەقە و کۆسپ و بە پێش کەوتنی سەرانی کۆمار ئەو هەموو حەماسە و ئازایەتی‌یان نواند و سوپای شاهەنشاهی کە ئابروی لای کەس نەمابوو سەرکەوتوانە جارێکی تر ئێرانی رزگار کرد.

تراژیدیای هەرەس پێهێنانی کۆماری کوردستان بە شێوەیەکی فانتازی و چاوەروانەکراو و بەو چەشنە کۆتایی پێ دێت و هومایونیش کە میوانی قازی دەبێت و رادیۆی تاران دەکەنەوە /لە ماڵی قازی/ و هومایونی لە تەنیشت قازی دەبێت هەواڵی گرتنی قازی و سەرانی کورد لە زمانی هومایونیەوە بڵاو دەکاتەوە. مەهاباد کوشتاری ناکرێت و قازی لەگەڵ خەڵکی مەهاباد دەمێنێتەوە ئەی شوێنەکانی تر، ئەی چارەنوسی گەلی کورد و پ.م لە ماکو و خوی و ورمی و سەردەشت و ...چی؟

ئەی سوێندەکەی قازی لە کاتی راگەیاندنی کۆمار و بەڵێنەکانی بە گەلی کورد، ئەی چارەنوسی بارزانیەکان و ژن و منداڵەکانیان هیچ تەکبیر و گەرانتییەک بۆ ئەوانە لە لایەن سەرکردایەتی کورد و رژێمەوە کرابوو.

ئایا تاقە رێگا یا باشترین رێگا خۆ بە دەستەوەدان بوو؟ ئەویش بەو چەشنەی کە باسی لێوە کرا؟ ئایا هەموو رێگاکانی تر گیرا بوون؟ ئایا و ئایا و دەیان پرسیاری تر ....

رەوتی رووداوەکانی ئەو سەردەمە پێش دەرچونی سوپای سۆڤیەت بەتایبەتی پاش دەرچونی سوپای سۆڤیەت و هەڵوێستی سۆڤیەت بەرامبەر بە کێشەی کورد روون و ئاشکرا بوو، سۆڤیەت خۆی لە قەرەی کێشەی کورد نادات ئەو پشتوانیە رواڵەتیەش کە لە کوردی دەکرد بە حوکمی ئەوەی لە ناوچەی ژێر کۆنترۆڵ یا ژێر نفوزی خۆیەتی و دەیزانی کە کوردەکان نارازی رژێمی ئێران و هەمیشە لە راپەرین دا بوون و مەیلی سەربەخۆیی‌یان هەیە ئەگەر سۆڤیەت خۆی لە قەرەیان نەدات. رۆژئاوایەکان دێنە گۆرەپانەکەوە و کوردیش لە سەردەمی شەڕی جیهانی پێویستی هاوپەیمانان بەتایبەتی سوپای سور لە ناوچەکە بۆ پشتیوانی و پاڵپشتیان هێزێکی گەورە و باوەر پێ کراون و لە هێزەکانی ئێران باشترن کە چاوەرێی نزیکبوونەی ئەڵمانیای فاشییان دەکرد و هاوکاری بکەن و هێرش بکەنە سەر سۆڤیەت.

لە لایەکی تر مەبەستی دووربینانەی سۆڤیەت لە ئێران گوشار خستنە سەر رژێمی ئێران (لەگەڵ توده و فیرقەی دیمۆکراتی ئازەربایجان) بۆ گەیشتن بە مەبەستەکانی

بەتایبەتی نەوت و ئەگەریش بۆی لوا ئەوا رژێمێکی سەربەخۆی واتە دۆستی سۆڤیەت بە یارمەتی ئەو هێزانەی سەرەوە بهێنێتە سەر کار لە ئێران.

شەڕی جیهانی دووهەم کۆتایی پێ هات و کورد بە نیشتمان و سەروسامانەکەی لە خزمەتی بەرەی دژی فاشیزم بەتایبەتی سۆڤیەت و ئینگلیس بوون. سۆڤیەت داوای نەوتی باکوری ئێران دەکات ئێران و ئەمەریکا و ئینگلیس نایانەوێ سۆڤیەت نەوتی ئێرانی بدرێتێ سۆڤیەت بە هێشتنەوەی سوپاکەی خۆی لە ئێران پەڵپ بە ئێران دەگرێت و جاروباریش کێشەی ئازەربایجان (نەک کوردستان) وەک گورز ئەوەشێنێت و ئێران و رۆژئاوایەکانی پێ دەترسێنێت. مەبەستی سۆڤیەت روون و ئاشکرایە تا نەوتەکەی پێ نەدرێت نە سوپاکەی خۆی دەکشێتەوە و نە واز لە ئازەربایجان دێنێت. قەوام بە رێنوێنی رۆژئاوایەکان ئامادەی بەستنی پەیمانی نەوت لەگەڵ سۆڤیەت دەبێت. بەو مەرجانەی هێزەکانی خۆی بباتە دەرێ لە ئێران و واز لە کێشەی ئازەربایجان بێنێت. سۆڤیەت بەڵێنەکانی خۆی سەرئەنجام ئەباتە سەر. بەڵام قەوام نا مەبەست لە هۆنینەوەی ئەم پێشەکیە ئەوەیە کە رێبەرانی کورد و ئازەری بۆیان دەرکەوت کە پشتیوانەکەیان واتە سۆڤیەت ئەگەریش بیەوێ بێتە جەواب لە سەریان /خۆ ئێتر باسی یارمەتی هەر نابێ بکرێت/ ناتوانێت کە واتە پەیمانی نەوتەکە دەکەوێتە مەترسی و هەڵدەوەشێتەوە واتە سۆڤیەت فریایان ناکەوێت.

ئەوە هیچ کە فریایان ناکەوێت سۆڤیەت زۆربەی چەکەکانیشی لێ سەتاندۆنەتەوە و ئامۆژگاریشی کردون کە بەرگری نەکەن و تەنانەت لە قەوام بەرامبەر بە ئیمپریالیزی ئینگلیس و کۆنەپەرستی وەک شا پشتیوانی بکرێت.گوایا جگە لە قەوام ئیمڕۆ هێزێکی تر نیە کە ئەو خەباتە بکات . لێدانی دۆستەکانی سۆڤیەت واتە تودەیەکان دەست پێ دەکات، وتووێژەکانی سەرانی ئازەربایجان و کوردستان لەگەڵ تاران ئەنجامێکیان نیە. رژیمی تاران هێزی خۆی بۆ هێرش هێنان بۆ سەر کوردستان کۆدەکاتەوە و ئامادەی دەکات و هەڕەشە لە دوای هەڕەشە بەردەوامە. هێزە سەرکوتکەرەکانی رژێم بەرەو کوردستان و ئازەربایجان رۆژبەرۆژ نزیک دەبنەوە و ئەمەریکا و ئینگلیسیش بە ئاشکرا لە هەموو بارێکەوە هاندەر و پشتیوانی رژێمی ئێرانە. رژێم تەنانەت ئامادە نابێت قازی موحەمەد ببێتە ئوستانداری ئوستانێکی ئێران /خۆ چیتر باسی

خودموختـاری هـەر ناکرێـت/ واتـە رەوتـی ئـەم روداوانـە کـە چـەند مانگێکیـان خایانـد دیاربوو بەرەو کوێ و ئەنجامەکەیان دەکرا پێشبینی بکرێت کەواتە دەبوایە لەو ماوەیە بڕیارێکی گونجاو درابایا و هەندێ هەنگاو هەڵگیرابایا و تاقیکردنـەوەی ئـەو هەنگاوانـە نەتـەنیا زیانبـەخش نـەدەبوون و دور نـەبوو ئـەنجامێکی باشیان هەبێت و هیچ نـەبێت سەرکردایەتی کوردی بەرامبـەر بـە مێژو بـە شێوەیـەکی تر قـەزاوەتی لـە سـەر دەکرا مەبەست پەیوەندی کردن بە وڵاتانی رۆژئاواوە بوو کە وەک نێوەنجیکەر نێوان کـورد و ئـازەربایجان لـەگـەڵ دەوڵـەتـی نـاوەندی یـا لـە رێگـای ئـەوانـەوە گوشـار بخرێتـە سـەر دەوڵەتی تاران کە بە پێی یاسای ئێران /لە چوارچێوەی یاسای بنچینەیی/ هەندێ ریفۆرم لە باری ئابوری و کولتوری و دەسەلاتی خۆجێیی وهتد لـە ئـازەربایجان و کوردستان بگرە بۆ گەلانی تریش وەک بە لوچ و تورکمەن و عـەرەب بکرێت زەمینـەش بۆ ئـەم پێشنیارە هـەبوو کـە ئینگلیسەکان لـە کۆبونـەوەی مۆسـکۆ مـانگی دیسەمبـەری 1945 گـەلاڵـەیـەکـی گشتییان بـۆ چـارەسـەری کێشەی ئێران ئاراستە کـرد کـە بـە دژ بـوونی سۆڤیەت ئەم گـەلاڵـەیـە بڕیـاری لـە سـەر نـەدرا /لـە جێگایـەکـی تر بـە وردی باسـی لێوە دەکەین/ دیارە دەوڵەتی تاران لە ئاستیکا نەبوو بتوانێت دژی پێشنیاری ئەوتو راوەستێت و لـە ژێر قسەیـان دەرچێت و هیچ نـەبێت سـەرکردایـەتـی کـورد لـە روداوی تیرۆر و کوشتن بپارێزن لە پاشەڕۆژدا. واتە هێشتنەوەی بەشێک لە سەرکردایەتی و ئـەگـەریش بڕیار بدرێت بەرەنگاری نەکرێت یا ببنە چاودێر یا گەرانتی تەسلیم کردنـەوەی چـەک و بەکارنەهێنانی چەک و گرتن و کوشتن لە کوردستان و ئازەربایجاندا.

سۆڤیەتیەکان لە ئێران نەمابوون هەندێ راوێژکاریـان لـە ئـازەربایجان و کوردستان مـابوون کـە مـەترسـی‌یـان لـێ نـەدەکرا ئـەگـەر بێتو پیشـەوەری و قـازی پـەیوەندییـەکـی ئەوتۆیان لەگەڵ رۆژئاوایەکان بەستبایا. لای رۆژئاوایەکانیش روون و ئاشکرا بوو کـە سۆڤیەت پشتی لە کوردستان و ئازەربایجان کردوە و نۆرەی ئـەوانـە بێنـە نـاو گۆرەپـانی یارییەکەوە و هاتنیشیان بەرژەوەندی ئەوانـی تیابوو. هەم کۆنترۆڵی دەوڵـەتـی ئێرانیـان دەکرد و هـەم ئـازەربایجان و کوردستانیان دەکردە گۆرەپانی خۆیان و هـەم بۆ بـەدناو کردنـی سۆڤیەتیش ئامادەی ئـەم کـارە دەبـوون بـەڵام سـەرکـردەکـانی ئـازەربایجان و کوردستان دڵـی هـەر پابـەندی لایـەنگیری و دۆستایەتی و ئامۆژگارییـەکـانی سۆڤیەت

بوون. تۆ بڵێی هەردوو سەرکردە نەیانزانیبێت سۆڤیەت چیتر لە ئێران دەوری نەماوە و تاقی کراوەتەوە با لایەنەکەی تریش تاقی بکرێتەوە. هەوڵدانێکە سەری گرت گرتی نەیگرت. بەرپرسیاریەتی ئینگلیس و ئەمەریکا بەرامبەر بە چارەنوسی ئەو دوو گەلە چارە رەشە گەلێک لەوەی زیاتر بوو کەلە سەریان نوسراوە و تاوانیان زۆرتر و مێژو بەرامبەر بەو شتە زیاتر بەدناوی دەکردن. چەند مانگێکیش بۆ ئەم کارە کات هەبوو و سەرانی کورد و ئازەری دەیانتوانی کومەڵانی گەلانی خۆیان لە دەوری پۆزەتیڤ و یا نێگەتیڤی ئینگلیس و ئەمەریکا ئاگادار بکەنەوە. هیچ بەڵگەیەک لەم بارەوە تا ئێستا ئاشکرا نەبووە کە هەوڵێکی ئەوتۆیان دابێت.

ئەو هەنگاوە هەڵنەگیرا و دابنێین هەڵگیرابایا و شان بە شانی ئەوە بۆ گوشار خستنە سەر رژێمی ئێران و ئاڵوزکردنی بارودۆخی ئێران و لە لایەکی تر نیشاندانی هێز و ورەی بزووتنەوەی نیشتمانی کورد و خەباتە رەواکەی دەبوایە لە حاڵەتی بەرگری کەوتبایا حاڵەتی هێرش بۆ رزگار کردنی بەشەکانی تری کوردستان و رۆژهەڵات هیچ نەبێت ئازاد کردنی سەقز و بانە و سەردەشت کە زەمینەی راپەرینی شارەکانی تری کوردستانی پێکدەهێنا و رژێمی تووشی قەیران و ئاڵوزی و شکستی زیاتر دەکرد و ناچار هەم ئێران و هەم پاڵپشتەکانی /ئەمەریکا و ئینگلیس/ بۆ دۆزینەوەی چارەسەرێک دەست بە وتوویژ بکەن. لە لایەکی تر سەرکردایەتی کورد کە کاتی خۆی لە ئازاد کردنی شارەکان یارمەتی ئازەربایجانیەکانی دابوو.

بە پێی پەیمانی هەردوولا دەبوایە داوای یارمەتی لە ئازەربایجان کردبایا بۆ ئەوەی کوردستانیش وەک ئازەربایجان ئازاد کرابایا کە زۆر زەحمەت بوو سەرکردایەتی ئازەربایجان ئامادەی یارمەتییەکی ئەوتۆ بوایە بەڵام ئەمە تاقیکردنەوەیەک بوو. پاککردنەوەی هێزەکانی تاران لە سەقز و بانە و سەردەشت چەند لایەنی باشی بە دواوە بوو:

1- مەترسییەک کە لە لایەن دوژمنەوە لە چەند لاوە /سەقز و بانە و سەردەشت/ بۆ سەر ناوچەی موکریان واتە مەهاباد دەکرا کەمتر دەبووە و لانی کەم دوو رێگای هێرشی هێزەکانی تاران /دوبەرەی شەڕ/ نەدەمان.

2- وەلأم دانەوەیەکی رژێم بو کە نایەوێت بە وتووێژ کێشەکە چارسەر بکات و سورە لە سەر هێرشهێنان.

3- بە رژێمی تاران و دەوڵەتانی ئەمەریکا و ئینگلیس نیشان دەدرا کە کورد داوای مافی خۆی دەکات و بە دەرچونی سۆڤیەت لە ئێران و پشتگیری نەکردنی لە بزووتنەوەی کێشەی کورد هەر ماوە و کورد خەباتی بۆ دەکات و بە سۆڤیەتەوە بەستراوە نیە.

4- چەک و تەقەمەنییەکی زۆر دەکەوتە دەستی پ.م کورد کە بۆشایی نەدانی چەکی لە لایەن سۆڤیەتەکانەوە پڕ دەکردەوە.

5- شوێنی ستراتیژێکی باش دەکەوتە دەستی پ.م کە ساڵهاش پ.م دەیتوانی رایگرێت و یا پێگە و باوشی شەڕی پارتیزانی بێت.

6- هێزی لەشکەری کوردستان زیاتر دەبوو.

7- زەمینەی ئازاد کردنی سنە و کرماشان زیاتر دەبوو. ئەوش بوترێت کە سەرکردایەتی کورد قەت ئیجازەی نەداوە کورد لە پشتەوەی هێزی دوژمن چالاکی لەشکەری بکات بۆ وێنە لە سەقز بەرەو دیواندەرە و سنە کە چەند جار بەو رێگایە دا دوژمن هێزی پشتیوانی بۆ بەرەی سەقز و بانە و سەردەشت ناردوە.

هەموو رێگاکانی تر دەبو بەڵام ئەمەیان نا. دابنێین بریاری خۆ بەدەستەوەدان و بەرگری نەکردن درابایا بەڵام بەو شێوەیە بچی بۆ پێشوازی و پاشانیش وەپێشیان کەویت. ئەمە کردەوەیەکی رێبەرێک نیە و پێش رۆیشتنەکەی قازی دەستەیەکی نوێنەرایەتی لە لایەن سەرکردایەتی کورد و دانیشتوانی لە مەهاباد نێردرا بوون بۆ لای هومایونی و دیارە هەم بۆ خۆیان یا لە رێگای هومایونیەوە پەیامی بەرگری نەکردن و خۆ بەدەستەوەدانی کومار بە شا و قەوام گەیەندراوە واتە ئیتر شتەکە روون بۆتەوە خۆ نە هومایونی و نە شا و قەوام داوایان لە قازی کردوە کە بێتە پێشواز و یا پێش سوپای ئێران بکەوێت دەکرا تەسلیم کردنەوەی چەکەکان بە چەند شێوە جێبەجێ بکرێت:

1- هاتنی دەستەیەکی نوێنەرایەتی سوپای ئێران بۆ وەرگرتنیان چ لە ناو شاری مەهاباد و یاخود لە دەرەوە.

2- یا بردنیان بۆ شوێنێکی دیاریکراو.

3- هاتنی خودی هومایونی یا دەستەیەکی نوێنەرایەتی تاران بۆ مەهاباد و چاوپێکەوتنیان لەگەڵ سەرکردەکانی کورد بۆ ئەوەی بە ئاشکرا و بە رەسمی هەڵوێستی سەرانی کورد نەتەنیا بۆ تەواوی گەلانی ئێران بەڵکو بۆ وڵاتانی رۆژئاواش ئاشکرا و تەنانەت بە بەشداری نوێنەرانی رۆژئاوایەکان لەم پرۆسەیەدا ئەرکێکی ئەخستە سەر شانیان و بەرپرسی روداوی ناخۆش وەک گرتن و کوشتن لەوانە رژێم بەو ئاسانییە نەیدەتوانی قازیەکان بگرێت و بە بێ ئاگاداری موحاکمەیان بکات چونکە پێی رۆژئاوایەکان هاتبوە کایەوە و ئەوان نەیاندەهێشت رژێم بەو کارە هەڵسێت.

لە مێژوی کورد شتی وا روینەداوە، ئاشبەتاڵ کراوە بەڵام سەرکردەکانی خۆیان نەهاویشتۆتە بن دەستی دوژمن. شکستی زۆربە سەر شۆڕشدا هاتوە. زۆر سەرکردەی کورد بە نامەردی و بە فروفێل یا بە تیرۆر کوژراون یا گیراون یاوازیان لە شۆرش هێناوە یا شۆرشیان راوەستاندوە. بەڵام ئەوەی سەرکردایەتی کورد لە سەردەمی کۆماری کردی سوکایەتی بە گەل و شۆڕشەکەی و کیانەکەی و لە پیشەوەی هەموویان بە کەسایەتی خودی قازی بوو. پێشوازی کردنی سەرۆک کۆماریک لە شا یا لە قەوام دەکرا بەڵام لە ئەفسەرێکی ملهور تەنانەت ئەگەر پێشوازیەکەش نەکرابایا و کوشت و کوشتاریشی بەدواوە بوایا کە نەدەکرا لە بەرئەوە ئەوانە خواخوایان بوو هێرش نەبەنە سەریان و بە بێ تەقە بێنە ناوچەکە.

ئایا لەو کاتەدا سەرانی کورد دەبوایە لە ناو شاری مەهاباد بونایەو بەشداری پێشوازی هومایونی بونایە ئایا باشتر نەبوو بەشێک لە سەرکردایەتی بەتایبەتی قازی لە دەرەوەی شار تا کۆتایی هاتن بە پرۆسەی چەک دانەوە لە ناو شاری مەهاباد نەبوایە و بۆ کەسایەتی خۆیان و خۆ قورس راگرتن یا بۆ ئەوەی بەشێک لە سەرکردایەتی ژیانیان بپارێزرێت ئەگەر هاتوو نیوەکەی تری کوژران و گیران. ئایا ئەگەر نیوەی خۆ تەسلیم نەکردبایەوە رژێم نەیدەوێرا نیوەکەی تر بگرێت و لە زیندان و یا لە سێدارەیان بدات. بیر لەوە نەکرابویەوە کە بەشێک لە سەرکردایەتی هەر دەبێ بۆ درێژە پێدانی خەباتی کورد دەبوایە حەشار و پەنا درابایا. نابێ هەموویان بکەونە ژێردەستی دوژمن.

قازی و سەرکردەکانی تر چۆن ئەو بڕیارەیاندا بەراستی ئەمان بۆ نامە وەرگرتن بۆلای هومایونی چو بوون و بۆ ئەوەی پێشی کوشت و کوشتار بگرن. ئایا دەبوایە ئەم

کارە هەر بە رۆیشتنی سەرۆک کۆمار جێبەجێ کرابایە و بە ناردنی نوێنەری و بە ناردنی نامە و پەیامی رەسمی نەدەکرا؟ دابنێین بەڵێنەکانی هومایونی و ئەمان نامەکانی ئایا ئیعتیبار و بایەخێکیان هەبوو بگرە هی شا و قەوامیش بە بێ ئاگاداری ئەمەریکا و ئینگلیس ئیعتیباریان نەبو نەدەبوایە باوەری پێ کرابایە. قازی ترادیسیای سیاسەتی رێبەرانی ئێرانی کە یەک لە دوای یەک بە میرات بۆیان مابوەوە دەزانی جەعفر ئاغای شۆکاکیان بە دەعوەت و تەنانەت قورئانیشیان بۆ نارد و لە پشتەوەی قورئانەکەش سوێندیان خواردبوو کەچی بە نامەردی کوشتیان یا سیمکۆی شۆکاک لە وتووێژی شنو زۆربە نامەردی ئەویشیان کوشت. واتە قازی و سەرانی کورد دەیانزانی چارەنوسیان لە وان باشتر نابێت کەواتە قازی و هاورێیانی ئەگەر لە ناو نەبرایان یا زیندانی یا لە کوردستان دوریان دەخستەوە.

ئەوە گرنگ نیە کە سەرکردەیەک چ بڕیارێک بۆ خۆی ئەدات و ئامادە بێت خۆی بکاتە قوربانی و روبەروی مەرگ بێتەوە بەڵام ئەو بڕیارە چی بە دواوە دەبێت و چارەنوسی شۆڕش و گەلەکەی بەرەو کوێ دەروات. ئەو خەڵکەی کە بروایان پێ کردوە و هەموو بڕیار و شتێکیان داوەتە دەستی کەوابوو دەبێ رێگایەکی وا هەڵبژێرێت کە بەرامبەر بەو گەلە و مێژوەکەی بەرپرسیار بێت (لێپرسینەوە و رای گشتی دانیشتوانی کوردیش لە بەرچاو نەگیراوە و بڕیارێک و بەڵگەیەکیش بە دەستەوە نیە هەروەها بەڵگەیەکیش بە دەستەوە نیە کە ئایا ئەم بڕیارە لە لایەن زۆربەی سەرکردایەتیەوە دەنگی پێ دراوە) من نالێم دەبوایە شەڕ کرابایا و شەڕی جەبهەیی کرابایا بەڵام شەڕی پارتیزانی و بگرە بواری لە کەمین خستنی هێزە شەرو شەقەکەی شا و بە دیل گرتنی هەزاران نەفەر لە سوپای ئێران نێوان رێگاکان دەکرا و چۆکیان بە رژێمەکەی تاران دەهێنا. لەم بارەشەوە بەڵگەی زۆر و حاشا نەکراو بە دەستەوەیە. ژمارەیەکی زۆر لە سەربازەکانی رژێم کە بەرەو کوردستان دەنێردرێن لە ترساندا خۆیان دەخستە خوار و یا هەڵدەهاتن. ئەگەر بە وردی سەرنجی کتێبەکەی نەجەف قولی پەسیان "از مهاباد خونین تا کرانەهای ارس" بدێنەوە کە نوسەر لەگەڵ سوپای ئێران لە کاتی هێرشەکە لەگەڵیان بووە شتی زۆرمان بۆ روون دەبێتەوە. پەسیان باسی شپرزەیی سوپای ئێران و خراپی و کۆن بوونی چەکەکانیان دەکات باسی خراپی

ڕێگاکان و نەبوونی خواردەمەنی و سەرما و سۆلە و هەروەها باسی دەرنەچوونی ماشێنەکانی سوپای ئێران لە بەر قور و باران دەکات و دەڵێ سەرەڕای ئەوەی کە کوردەکان هاتبوونە پێشوازی سوپای ئێران دەترسایین کە بڕۆینە ناو شاری مەهاباد و پاش لێکۆڵینەوەیەکی ورد و وەرگرتنی زانیاری تەواو ئینجا بڕیاردرا ژمارەیەک لە دانیشتوانی مەهاباد (سەرکردایەتی) پێش سوپای ئێران بکەوێت و بە سەرسورمان و بە بێ باوەڕییەوە چوینە ناو شاری مەهاباد و دانیشتوانی مەهاباد بەپێچەوانەی دانیشتوانی تەوریز پێشوازییان لێ نەکردین و هەر دەترسایین کە پیلانێک لە گۆڕیدا بێت کتێبەکانی ئەرتەشبود، فەردوست و تەفریشیان و ... لەو بارەوە هەروەها شەڕەکانی بەرەی سەقز و ئەو شەڕانەی کە بارزانی نەمر بە ژمارەیەکی کەم کوشندەترین زیانی بە سوپای شا گەیاند بەڵگە و وێنەی زیندووی ئەو ڕاستیانەن. جگە لەوەش فەسڵی زستان بوو و ڕێگا و بان بۆ ناوچەکان و شوێنە ستراتیژیەکان نەبوو و مەبەستی ڕژێمیش تەنیا شارەکان بوو و خواخوایان بوو خەڵک چەک تەسلیم بکەنەوە و شەڕیان پێ نەفرۆشن. سوپای ئێرانیش هێشتا هێزێکی هەوایی ئەوتۆی نەبوو و چەکی وڵاتانی ڕۆژئاوای پێنەگەیشتبوو و ماوەیەکی زۆری دەویست تا چەکیان بگاتێ و زانیاری بەکار هێنانی فێر بن. جگە لەوە کورد خاوەن فەرماندەیەکی وەک بارزانی بوو کە ساڵەها دەیتوانی لە ناوچە سەر سنوریەکان ڕێبەرایەتی شۆڕشێکی پارتیزانی کردبایا. خۆ ژمارەی کەمی سوپای ئێران بە گشتی لەو سەردەمەدا بەتایبەتی ئەوەی کە نێردرابو بۆ ئازەربایجان و کوردستان لە ژمارەی هێزەکانی هەردوولا کەمتر بوون و روحیەی جەنگی سوپای ئێران گەلێک لە خوارەوە دەبێت.

قازی و هاوبیرەکانی دەیانتوانی لە سەرکردایەتی بزووتنەوەکە لاچن یا رایانگەیاندبایا کە چیتر سەرکردایەتی بەئەستۆ ناگرن و بە خەڵکی تر بوار درابایا یاخود وەک تاکتیکێک بەشێک لە کادر و سەرکردایەتی بزووتنەوەی کوردی پاراستبایا. واتە بەشێک تەسلیم نەبونایەنەوە، مەرج نەبوو شەڕیان کردبایا، سەیر ئەوەیە و جێ پرسیارە هەر لە ڕۆژی یەکەمی دامەزراندنی کۆماری کوردستانەوە (کە قازی موحەمەدیش وەک سەرۆک کۆمار سوێندی خوارد بیپارێزێت) تا هەفتەیەک پێش تەسلیم بوونی سەرکردەکانی کورد بڕیار ئەوە بوو کە لە دەسکەوتەکانی گەلی کورد لە

کۆمار و ئامانجی شۆڕشەکەی بەرهنگاری بکرێت. چۆن کتوپڕ بەپێچەوانە بڕیار دەدرێت دیارە شا و قەوام لە گفتوگۆکانیاندا لەگەڵ دەسەلاتدارانی سۆڤیەتی بەڵێنیان وەرگرتبوو کە سۆڤیەت چیتر پشتگیرییان لێ ناکات و وەک کێشەیەکی ناوخۆی ئێران لە لایەن سۆڤیەتیەکانەوە لە قەڵەم دەدرێت. سوپای سۆڤیەتیش چوبووە دەرێ و چەکە قورسەکانیشی لێ سەندبوونەوە و گەرانەوەی سۆڤیەتیش نییە کەواتە هیچ کۆسپێک بۆ هێرش لە سەر ڕێگا نییە. ئەگەر سۆڤیەت ئولتیماتومێک یا پەیامێکی بۆ دەسەلاتدارانی ناردبایا دوور نەبوو ئێران هێرشی نەکردبایا.

بەڵام دیارە کە قازی و پیشەوەری بەو بەڵێنەی کە بە سۆڤیەتیان دابوو جێبەجێیان کرد و ئەم بەڵێنە ئایا لە کەناڵەکانی سۆڤیەتی چ لە ئێران و چ لە دەرەوە گەیەندرابێتە سیخورەکانی ڕۆژئاوا و ئەوانیش بە ئێرانیان گەیاندبێت /بڕوانە نامەکەی ستالین بۆ پیشەوەری هەروەها لە بەڵگەکانی تر کە سەرکردایەتی ئازەربایجان و فەرمانبەرانی سۆڤیەت لە تەورێز لە سەر بڕیاری مۆسکۆ کە نابی بەربەرەکانی بکەن/ ئەگینا ئێران نە بارودۆخی سیاسی نە لەشکەری نە ئابوری نە کۆمەلایەتی بواری بڕیارێکی ئەوتۆ کە بە شەر بتوانێت ئازەربایجان و کوردستان داگیر بکاتەوە نەبیوو. /بارودۆخی ئەو دەمەی ئێران زۆر ئاڵوز بوو و جگە لە کوردستان و ئازەربایجان ڕژێمی

ئێران هێشتا نەیتوانیبوو کۆنترۆڵی خۆی بە سەر ناوچەکانی وەک شیراز و ئەسفەهان و باشوری ئێران و شۆڕشی قەشقایی و بەختیاری و لورستان سەرکوت بکات مەترسی لە هێزە دیمۆکراتیەکانی ئێران کە گێرە و کێشەی زۆریان بۆ ڕژێم دروست کردبوو و هەروەها مان گرتنی کرێکارانی نەوت و سەرهەڵدانی ئەفسەرانی خۆراسان هێشتا بنبر نەکرابوو لەگەڵ سەرهەڵدانی جەنگەڵیەکان و کۆمەڵەی تەبەرستان و ..../

سەرانی کورد و ئازەری دەبوایە نیشان بدەن کە شۆڕشەکەیان گوێ لە مستی سۆڤیەت نیە و سۆڤیەت ئەگەر وازی لە پشتگیرییان هێناوە ئەوانە بۆ ئامانجە ڕەواکانی گەلەکەیان کۆڵ نادەن و لە دونیای ئەو سەردەمەشدا بزووتنەوەی ڕزگاریخواز لە برەودا بوو و گەلێک دەوڵەتی نوێ پاش شەڕی جیهانی دروست بوون.

من لەگەڵ ئەوەدا نەبووم کە قازیش وەک پیشەوەری بچێت یا ببرێتە سۆڤیەت یا لە ڕوی ناچاریەوە وەک بارزانی پەناهەندە بێت /کە هیچ بەڵگەیەکیش بە دەستەوە نیە

پێشنیاری ئەوتۆ بە قازی کرابێت/ لە بەر ئەوە چارەنوسی قازیش لە هی پیشەوەری و بارزانی باشتر نەدەبوو. پیشەوەری و هاورێیانی کە لە سۆڤیەت دەبن و رەخنە لە سیاسەتی سۆڤیەت دەگرن بە شێوەی جۆراوجۆر زۆربەیان لە ناو دەبرێن یا زیندانی یا دوور دەخرێنەوە و بارزانی و هاورێیانیشی تا مردنی ستالین کە پەناهەندەی سیاسی بوون بەڵام وەک دیلی شەڕ رەفتاریان لەگەڵ کردن و ساڵی 1958 کە دەرفەتی گەرانەوەیان دا ئیشیان پێ بوو کە وەک هێزێک لە عێراق و ناوچەکە بۆ بەرژەوەندییان بەڵکو بەکاری بێنن.

وەک لە بەڵگەکاندا هاتوە سۆڤیەتیەکان نە تەنیا پێشنیاری خۆ بەدەستەوەدانی سەرانی ئازەربایجان دەکەن بەڵکو گوشارێکی زۆریش ئەخەنە سەریان. پیشەوەری و ژمارەیەک لە هاوبیرەکانی ئامادە نابن بچنە ژێر باری سیاسەتی سۆڤیەتەوە ئەوە بوو راپێچیان دەکەن و بەرەو سنورەکانی سۆڤیەت نەوەک دەست بە بەربەرەکانی لەگەڵ سوپای ئێران بکەن و کۆسپ بخەنە سەر رێگای مۆر کردنی پەیماننامەی نەوتەکە. پیشەوەری و هاوبیرانی لەگەڵ چەند هەزار کادر و ئەفسەری فیرقەکە دەچنە سۆڤیەت بەو هیوایەی دەست بە رێکخستنەوە و خۆ ئامادە کردن بۆ شۆڕشێکی نوێ دەکەونە جموجوڵ بەڵام بواریان پێ نادرێت و دەبێ دوبارە خۆیان لە ناو حیزبی توده بتوێنێتەوە و بە ناوی تودەوە ئیش و کار بکەن ئەویش بە گوێرەی سیاسەتێکی دیکتەکراوی سۆڤیەت و یارمەتی و کاروباریان هەر دەبێ بە رێگای تودەوە جێبەجێ بکرێت.

یەکێکی تر لە مەترسیەکانی فەرمانبەرانی سۆڤیەت لە ئێران بادانەوەی رێبەرایەتی کورد و ئازەری بوو کە دوور نەبوو بەربەرەکانی بکەن و پەیوەندی بە رۆژئاوایەکانەوە بکەن و هەر دوو بزووتنەوەکە بە ناوچەکەوە بکەونە ژێر کاریگەرییەتی رۆژئاوا کە لە ئەنجامدا دژی بەرژەوەندیەکانی سۆڤیەت دەبێت و رۆژئاوایەکان ئەوسا هەم کۆنترۆڵی رژێمی تارانیشان دەکرد و هەم جێ پێیەکیان لە کوردستان و ئازەربایجان بۆ خۆ دەکردەوە و دوور نەبوو هەندێ ریفۆرمیش لە باری کولتوریەوە بە پێی گەڵاڵەی کۆمیسیونی سێ لایەنەیش بەپێی کۆبوونەوەی مۆسکۆ دیکابری 1945 و قازی و پیشەوەریش دوور نەبوو دەکران بە ئوستانداری کوردستان

و ئازەربایجان و قەوامیان ناچار دەکرد کە لە چوارچێوەی یاسای بنچینەی ئێران هەندێ ریفۆرم بکات.

ئەوەی کە باسکرا چەند رێگایەک بوو کە دەکرا هەوڵی تاقیکردنەوەیان درابایا ئەوپەری شۆڕشی کورد گریمان تووشی شکست بوایە بەڵام نەک ئەو شکستە و نە بەو چەشنە دەبوو.

هەرەس پێهێنانی کۆمار و بزووتنەوەی رزگاریخوازی کورد ئاسەوار و مێژوەکەشی لە دەست دەدرێت:

1- تەنانەت هەندێ بەڵگە و دیکۆمێنتیش نەپارێزران بۆ مێژوی کۆماری مەهاباد بۆ لێکۆڵینەوە و روونکردنەوەی رووداوەکان بۆ دەرس وەرگرتن و کەڵک وەرگرتن لە ئەزمون و لاوازیەکانی شۆڕش.

2- قازی نە بیرەوەریەک و نە پەیام و نە وەسیەتێکی بەجێ‌هێشت.

3- رێبەرانی تریش هیچ نوسراوە و بیرەوەرییەکیان نەنوسی.

4- بەڵگە و ئارشیو و بیرەوەریەکان دەکرا بشاردرێنەوە و بە مرۆڤیک بسپێردرێن یا رەوانەی کوردستانی باشور بکرێن.

5- لە زەمانی قازی و سەرکردەکانی ترەوە چۆنیەتی پەیوەندی کورد لەگەڵ سۆڤیەت، تەورێز و تاران، بارزانی، حەمە رەشیدخانی بانە و عومەرخان و زۆر کەسایەتی تر، پەیوەندی کردن لەگەڵ ئینگلیس و ئەمەریکا چاوپێکەوتن لەگەڵ باقیروف و ئاپایلان و پەیوەندیک لەگەڵ شوێنەکانی تری کوردستان وەک سنە و کرماشان و هەورامان و مەریوان هەبووە و بۆ هەولی ئازاد کردنی شوێنەکانی تری کوردستان نەدراوە و پێگەکانی دوژمن لە سەقز و سەردەشت و بانە هەر ماونەتەوە ئایا بە راستی سۆڤیەت نەیهێشتوە یاخود هۆیەک هەبوە.

6- ئەوەی وتراوە و نوسراوە لەم بارەوە بە بێ سەرچاوە و زۆربەی هەڵبەستراوەیە و لەگەڵ رووداوەکانی ئەو سەردەمە ناگونجێت.

7- گومان لەوەدا نیە کە بەشێک لە بەڵگە و دیکۆمێنتەکانی ئازەربایجان و کوردستان لە لایەن فەرمانبەرانی سۆڤیەتیەوە براون بۆ سۆڤیەت، بەشێک لە ناوبراوە، بەشێک کەوتونەتە دەستی دەسەلاتداران ئێران و لای کاربەدەستانی

ئەمەریکایی و ئینگلیسی بەتایبەتی لای کۆنسوڵەکانیان لە تەوریز کە هیچکامیان تا ئێستا روناکییان نەبینیوە.

8- ئەو قوتابیە ئازەری و کوردانە کە لە سۆڤیەت بوون لەگەڵ ئەوانەی کە پاشان هەڵوەدای وڵاتانی سۆسیالیستی بوون و دوور بوون لە گۆرەپانی رووداوەکان بە بێ بەڵگە و دوور لە لێکۆڵینەوەیەکی زانستیانە بە پێی سیاسەتی ترادیسیونانەی بەڵشەویکی کە میتۆدەکەی گشتی و بۆ بازارەکانی سۆڤیەت نوسراوە هەندێ شتیان لە سەریەک وەسەرناوە و پاشانیش دەرخواردی خەڵکیان داوە وەک:

1- هەموو تاوانەکان خرایە سەر شانی ئەمەریکا و ئینگلیس (ئیمپریالیستەکان) هەر ئەڵێ پێش دروست بوونی وشەی ئیمپریالیزم و هاتنی رۆژئاوایەکان بۆ ناوچەکە هەرچی شۆڕشی کورد بووە لە لایەن کاربەدەستانی تورک و فارسەوە پێشتر عەرەبەوە سەرکوت نەکراوە. ئەزمونی کولونیالیستانەی عەرەب و فارس و تورک مێژوی لە هی وڵاتانی رۆژئاوا کۆنترە و خوێناویترە عەرەب و فارس و تورک چەند گەلیان لە ناو برد و نیشتمانی چەند گەلیان داگیر کرد و ئەنفال و قەلاچۆی چەند گەلیان کرد کۆلۆنیالیستەکانی رۆژهەڵات سەرئەنجام نەیانتوانی وەک ئەوانەی رۆژئاوا نە شارستانیەت و پێشکەوتن و نە سەربەخۆیی و ئازادی بە گەلان بدەن.

2- گوایە سەرکردایەتی حیزب و کۆماری بێ ئەزموون بوون و لە ئێران بەرەیەکی یەکگرتو نەبوو (هەبوو بەڵام دەستەمۆ بوو) یا دەڵێن سەرکردایەتی کۆمار یەک دەست نەبوو و لە ئاغا دەرەبەگ و تاجر و پیاوی ئایینی پێکهاتبوو یا کێشەی زەوی و جوتیاران چارسەر نەکرابوو و گەلێک لەو بابەتانە کە نامەوێ وەلامیان بدەمەوە بەڵام ئەوەندە دەڵێم کە ئەزمونی خەباتی تەواوی بزووتنەوەکانی رزگاریخوازی دونیا نیشان ئەدا کە لە قوناغی رزگاریخوازدا هەموو چین و وتوێژ و بیروباوەرێک تێیدا بەشدارییان کردوە و دەکەن و ئەو تاجر و ئاغا و دەرەبەگانەی کوردیش هیچکامیان پشتیان لە کۆمار نەکرد و هەر وەک وترا ئەوانە بە هەموو توانا و وزەی خۆیانەوە لەگەڵ کۆمار بوون.

بێ ئەزمونی سەرکردایەتی کۆمار و حیزبیش جێ خۆی نیە. 5 ساڵ ئەزموون پاش خەرمانانی 1320 و ئەزمونی شۆڕشەکانی پێشوی کورد کەم نەبوو /ئەمە و جگە لە راوێژکارەکانی ولاتێکی زلهێزی وەک سۆڤیەت کە لە پشتیان بوون/.

3-هەندێک هەرشەی ئەمەریکا و بەکارهێنانی چەکی ئەتۆمی دژی سۆڤیەت باس دەکەن /واتە سۆڤیەت نەیتوانی پشتگیری لە کورد و ئازەربایجان بکات/ بەڵام هەر ئەو سۆڤیەتە ترساوە ئوروپای شەرقی داگیر کرد و ئاڵمانیشی کرد بە دوو بەشەوە لە هەرشەکانی ئەمریکا بۆبەکارهینانی چەکی ئەتۆمی نەترسا یا دەڵێن سۆڤیەت پاش شەڕی جیهانی دوهەم ماندو ببوو و باری ئابوری باش نەبوو و ... بەڵام بۆ ئوروپای شەرقی نە ماندو و نە ئابوریشی خراپ و تێکچوو بوو.

ئەمانە و گەلێک شتی ناراست لەم پەرتوکەوە بۆ ئەو پەرتوک تا ئێستاش دەگوازرێنەوە. ئەگەر نوسەرێکی سۆڤیەتی یا پان ئێرانیستیکی شۆڤینی یا تودەیەک ئەم شتانە بنوسێت و پاکانە بۆ سۆڤیەت و رابردوی خۆیان بکەن هەندە رەخنە و گازندەی لی ناگیرێت بەڵام بۆ کوردێک کە کوێر کوێرانە و بێ لێکۆڵینەوە دوپاتیان بکاتەوە خزمەت ناکات.

تراژیدیای هەرسهێنانی بزووتنەوەی کورد بە هەڵوەشاندوەی کۆماری کوردستان کۆتایی پێ نەهات بەڵکو زیاتر لە 40 ساڵ پاش روخانی کۆماری مەهاباد بزووتنەوەی کورد لە هەموو پارچەکانی بەتایبەتی حدک لە رۆژهەڵات خرایە ژێر سیاسەتی سۆڤیەت و بەرەوروی رۆژئاوا کرایەوە و تێئوری دوکترینەکانی سۆڤیەت بەتایبەتی سیاسەتی دەرەوەیان بە سەر بزووتنەوەی کورد داسەپێندرا.

گونجاندنی تێئوری سۆسیالیزم (مۆدێلی سۆڤیەت) پەیرەو و پرۆگرامی حیزب و رێکخراوە سیاسیەکانی کورد، بە پاڵپشت زانینی سۆڤیەت و ئۆردوگای سۆسیالیستی خەبات و دوژمنایەتی بزووتنەوەی کورد دژی رۆژئاوا (لە ژێر دروشمی ئیمپریالیزم) وهتد کە لە پەیرەو و پرۆگرام و رێبازی حیزبەکان رەچاو کرا. ئاکامەکەی زیانێکی قەرەبوو نەکراوی بۆ گەلی کورد بە دواوە بوو و تا سۆڤیەت و ئۆردوگاکەیان هەڵنەوەشایەوە هەر لە سەر ئەو رێبازە بوون (تەنانەت ژمارەیەکیشیان هەتا ئێستا هەر بەو قەوانە سواوە سەما دەکەن). ئەویش سەرچاوەکەی ئەگەرێتەوە بۆ پاش نەمانی

کۆماری مەهاباد. ئەگەر بەراستی سیاسەتی سۆڤیەت و تودە و رێبەرایەتی کورد تاووتوێ کرابایا. نە ئەو حیزبە و نە حیزب و رێکخراوی پارچەکانی تری کوردستان دەکەوتنە چاڵەوە. ئەو ئاوەیان لە هاوەن نە دەکوتا و جگە لەوەش ئەو هەموو پارچە پارچە بوونە لە ناو هێزەکانی کورد دروست نەدەبوو. مێژوی حدک ئێرانی بە کەسایەتی و ئەندامانی سەرکردایەتی ئەم حیزبە بە هەموو لق و باڵ و ناوەندەکانی (باکۆ – پراگ – بولغاریا پاشان بەغدا، بەیروت و کوردستانی عێراق و سەرئەنجام کوردستانی ئێران) نەتەنیا نەیانتوانی خۆ لە ژێر سەرکردایەتی تودە و کاریگەریەتی سۆڤیەت رزگار بکەن بەڵکو هەتا پێش شۆڕشی ئێران 1979 لە چەند قۆناغدا و لە ژێر ناو و بیانوی جۆراوجۆردا ئەم حیزبە تووشی چەند بەرەکی و تەنانەت دژ بە یەک و سەرئەنجام دەبێتە هۆی لە ناو چون و بێسەر و شوێن بوونی ژمارەیەک لە ئەندام و کادری ناوەندیەیان بەرەو رووبوونەوەی دوو هێزی سیاسی کورد (واتە ئەوانەی خۆیان بە حدک ئێران لە کوردستانی عێراق دەزانی لەگەڵ پارتی دیمۆکراتی کوردستانی عێراق کە ئەودەمە سەرکردایەتی شۆڕشی دەکرد) کە تراژیدیایەکی تریان خوڵقاند پاش شۆڕشی ئێران ئەو کەسایەتی و بالانە یەکدەگرن و زۆری پێ ناچێت بەشێک لە رێبەرایەتی حیزبی دیمۆکرات لە رێبازی کۆنی خۆی (سۆڤیەت خوازی) دوور دەکەوێتەوە بەڵام لایەنگرانی رێبازی کۆن کە هەر بە ئاماژەی تودە و سۆڤیەت لە ناو حیزبی دیمۆکراتی کوردستانی ئێران و بە ناوی ئەم حیزبەوە کار دەکەن بەو هەموو جیا بوونەوە و پارچە پارچە کردنی حیزبی دیمۆکرات هەڵسان. بۆ وێنە ئەحمەد تۆفیق بێ سەروشوێن دەکرێت و سیاسەتی رەخنەگرانەی ئەو لە سۆڤیەت و سەرکردایەتی کۆماری کوردستان دەکەوێتە بەر دەمیان تاوانی نارەوا هەر ئەو سیاسەت و رێبازەی کە سەرکردایەتی حدکا پاش ساڵها لە کردەوەدا تێگەیشت و لە سیاسەتی کۆن دوور کەوتەوە. ئەحمەد تۆفیق (عەبدولای ئیسحاقی) وەک سکرتێری حدکا لە نامە و پەیامەکانی خۆی بۆ سەرانی سۆڤیەت داوا دەکات کە پێداچونەوەیەک لە سیاسەتی کوردی خۆی بکات و بە یارمەتی سیاسی و مادی خوی بە بزوتنەوەی کورد هەڵەکانی رابردوی خوی قەرەبوو بکاتەوە بەڵام وەڵام نیە و بەشەکەی تری حدکا کە خۆیان بە شۆڕشگێرتر و تێگەیشتوتر و وەفادار بە سۆڤیەت و سیاسەتەکەی دەزانن بە

ئاموژگاری و رێنوێنی توده و بە یارمەتی دراوی ئەو حیزبە پاش بێ سەروشوێن کردنی ئەحمەد توفیق دێنە گورەپانی خەباتەوە و زۆر بێبەزەییانە ئەحمەد توفیق و رێبازەکەی بەدناو دەکەن و بە راست رەوی و نزیک بوونەوە بە ئیمپریالیزم و دژی سۆڤیەت و سیستەمی سۆسیالیستی و دژی هاوکاری توده و سەرئەنجام به دیکتاتوری و پیاو کوژی وهتد تاوانبار دەکرێت و هەتا ئێستاش له سەری لێکۆڵینەوە و باس ناکرێت.

ئەگەر سیستەمی بە ناو سوسیالیستی نەدەروخا و دیمەنی راستەقینەی وەدەر نەئەکەوت. دیسان جیا بوونەوە و تاقم بازی نەتەنیا له ناو حدکا بەڵکو له ناو حیزب و رێکخراوەکانی تر بەردەوام بوو و دیسان حیزب و رێکخراوە سیاسیەکانی کوردستان بەرەوروی دونیای رۆژئاوا و واتە ئەو سیستەمەی کە ئیمرۆ بە ناوی دونیای شارستانیەت و دیمۆکراسی و ئازادی ناو لێنراوە دەبوونەوە و بزووتنەوەی کورد هەروەها گوشەگیر و پشتگوێ دەخرایەوە. سەرکردەکانی بزووتنەوەی کورد ئەو راستیەیان دان پێ نەنا و یا نەیاندەویست بزانن کە دیپلۆماسیەت و ئابوری و دەنگی وڵاتانی رۆژئاوا له ئاستی نێونەتەوەیی و جیهانی دەوری سەرەکی و چارەنوس سازیان له سەر هەموو کێشەکاندا هەبوە و هەیە و بەرەو رووبونەوەیان جگە لە زیان هیچێکی تر به کورد ناگەیێنێت و توانای ئەوش نیە بەربەرەکانی‌یان بکرێت و دژایەتی کردنیان هەر به قازانجی ئەو رژیمه داگیرگەرانەی کوردستانه که رۆژئاوا پشتیوانی‌یان لێ دەکا و بەرژەوەندیەکانی ئەوان دەپارێزن و نەتەنیا خۆیان لە کێشەی کورد نادەن بەڵکو دژیشی دەبن. دیاره مەبەست پاکانه کردن بۆ تاوانەکانی رۆژئاوا بەرامبەر بە گەلی کورد نیە چونکه ئەوانه ئەگەر پلان و پرۆژەیەکیان بۆ کێشەی کورد هەبوایە بە بێ لە پێشچاوگرتنی رێباز و هەڵویستی رێکخراو و حیزبەکانی کوردستان گوشاریان ئەخستە سەر رژێمە داگیرکەرەکانی کوردستان و ئەگەر یارمەتی ئەوان بەو رژێمە داگیرکەرانه نەبوایە زەحمەت بوو بتوانن دژی کورد شەرێکی دووروودرێژ رابگەیەنن و کوردستان کاول بکەن و کۆنترۆڵی کوردستان بکەن.

ئەنجامی خۆنوساندن به بلۆک یا بەرەیەکی شەڕی سارد ئەویش بە بلۆکێک کە دەوری له ئاستی نیونەتەوایەتی لاوازتر بووە. زیانێکی گەورەی بە بزووتنەوەی کورد

و چارەنوسی گەیاند هۆکەشی تاوتوێ نەکردن و لێکۆڵینەوەیەکی زانستی لە سەر شۆڕشەکانی کورد بەتایبەت لێرە کە باسی کۆماری کوردستان دەکرێت بووە.

کاتێک لێکۆڵینەوە لە سەر کۆماری کوردستان دەکرێت گەلێک پرسیار دێتە پێش. وتە و کردەوەکانی رێبەرانی کورد نەتەنیا یەک ناگرنەوە بەڵکو دژ بەیەکیشن. راگەیاندنی کیانێکی کۆماری لە چوارچێوەی دەوڵەتێکی پاشایەتی کە سیستەمێکی ویراسی و بۆ هەمیشە بە (سیستەمی کۆماری بە هەڵبژاردنە) ناگونجێت تەنانەت ئەگەر ئەو کۆمارەش داوای ئۆتۆنۆمی یا فیدراڵیەت بکات. دووهەم ئەگەر کۆمار داوای خودموختاری دەکات لە چوارچێوەی یاسای بنچینەی ئێران جێگای نیە واتە یاسای ئێران ئیجازە نادات نەتەنیا بۆ ئۆتۆنۆمی بەڵکو بۆ مافی کولتوریش تەنانەت هەڵبژاردنی شوراکانی ئەیالەتی و وەلایەتی کە لە یاسای بنچینەی هەیە جێبەجێ ناکرێت. بە راگەیاندنی کۆماری کوردستان بە رواڵەت و بە پێی یاسا و ستروکتوری دەوڵەتی پاشایەتی ئێران واتە لایەنی کوردی هیچی تیا نەهێشتۆتەوە وەک دەوڵەتێکی سەربەخۆ لەگەڵ تاران مامەڵە دەکات لەگەڵ سۆڤیەت بە ناو پەیوەندی بەستوە و لەگەڵ ئازەربایجان پەیمانی لەشکەری و هاوکاری مۆر کردوە، ئاڵای هەیە و سوپا وهتد و سیمبولی کۆمارەکەش وەک سیمبولی کۆمارەکانی سۆڤیەت و ..هتدە.

کۆمارێکی راگەیاندوە (ئەویش مۆدێلێک لە چوارچێوەی رژێمێکی پاشایەتی کە وێنەی لە دونیادا نەبووە) پاشان بەرنامەی ئۆتۆنۆمی خۆت ئاراستەی دەوڵەتی تاران دەکەیت سەرناگرێت و ئینجا واز لە ئۆتۆنۆمی دێنێت و داوای مافی کولتوری و بوون بە ئوستانداری خۆت ئاراستە دەکەی واتە هەنگاو بە هەنگاو و پاشەگزە و سەیر ئەوەیە سیستەمی کۆمارە راگەیەندراوەکەش ناگۆردرێت بە پێی بارودۆخ و ئەو سیاسەتەی کە سەرکردایەتی کورد لە وتووێژەکانی لەگەڵ رژێمی تاران گرتویەتیە بەر.

ئەگەر بریارە سەرۆک کۆمارێک بگاتە ئاستێک بیکەن بە ئوستاندارێک و سەرئەنجام بچێتە پێشوازی سوپایەکی سەرکوتکەر دەبێ رژێم چ ترس و خۆفێکی یا بایەخێک بۆ ئەو کۆمار و سەرۆک کۆمارە دانێت. کۆمار وەکو ئازەربایجانیش نەبوو کە رژێمی ئێران مامەڵەت لەگەڵ بکا چونکە ئازەربایجان جمهوری یا کۆماری یان رانەگەیاندبوو دەسەڵاتێکت (جگە لە مەهاباد و دەوروبەری) لە کوردستان نەبوو.

باسی ئەویش دەکرێت کە کۆمارێک ڕاگەیەندراوە و گەلی کورد پشتیوانی لێ دەکات لە پاراستنەکەیدا سەرکەوێت یا نەکەوێت دەبێ پارێزگاری لێ بکرێت ئەگینا بۆ ڕاگەیەندراوە و کومەڵانی خەڵک هاندراوە پارێزگاری لێ بکات.
بە تایبەتی پاش ئەوەی کە تەواوی وتووێژەکانی سەرانی کورد لەگەڵ تاران ئەویش بەوپەری تەنازولەوە شکستیان هێنا و ڕژێم ئامادە نەبوو خواستێکی سەرەتایی گەلی کورد بەجێ بگەیەنێت. واتە زەمینەی هێرش بەربڵاوی ڕژێم لای کەس شاراوە نەبوو و بەو تەنازولانەی سەرکردایەتی کوردیشەوە ڕژێم بۆی دەرکەوت کە بەرەنگاری ناکەن ئەگەر بێتو هێرش بکات واتە دەبێ ڕێگایەکی دەرباز بوون لەو بنبەستە بدۆزرێتەوە. هەم دەکرا پەیوەندی بە ڕۆژئاوایەکانەوە بکرێت کە ڕێگایەکی مام ناوەندی و لەباربو بۆ هەردوولا یاخود ئەوان هەرچی کە پێشنیار بکەن /ڕۆژئاوایەکان هەروەک وترا گەڵاڵەی کۆمسیۆنی سێ لایەنەی ئاراستە کراوی کۆنفرانسی دیکابری 1945 بۆ چارسەری کێشەکانیان هەبوو/ لەگەڵ ڕژێمی تاران دا پێکهاتوە و لە هەمان کاتیشدا کورد دەیتوانی جگە لە مانۆری دیپلوماسی لە گوشاری لەشکەری خۆی بۆ سەر ڕژێمی ئێران دەست بەکاری هەندی چالاکی نیزامی بێت بۆ وێنە لانی کەم دەیانتوانی سەقز و سەردەشت و بانە لە دەسەڵاتی سوپای ئێران پاک بکەنەوە و مانۆرێکی لەشکەری کۆمار لە ناوچەکانی سەقز بەرەو خوار دەست پێ بکات کۆنفرانس یا کۆبونەوەیەکی بەرین لە نوێنەرانی شار و ناوچەکانی باشوری کوردستانی ڕۆژهەڵات پێکهاتبایا. بەتایبەتی پاش ئەوەی کە سەرکردایەتی کورد بە ئاشکرا بۆی دەرکەوت کە لە وتووێژەکانی تاران و تەورێز کێشەی کورد بە جیا باس نەکراوە و خراوەتە چوارچێوەی ئازەربایجانەوە و ئازەربایجانی هاوپەیمانی کورد خەریکە لەگەڵ ڕژێمی تاران ڕێک بکەوێت و پێشتریش لە سەردانەکەی قەوام بۆ مۆسکۆ تەنیا کێشەی ئازەربایجان باس دەکرێت و کێشەی کورد لابراوە و هەم چاپەمەنیەکانی تاران و هەم تەورێز ئەم هەواڵەیان بلاو کردووە. نوێنەرانی دەوڵەتی ناوەندی بۆ تەورێز لە هاتوچۆدان کەچی سەردانی مەهاباد هەر ناکەن. لە لایەکی ترەوە خۆ سەرکردایەتی کورد وەک سەرکردایەتی ئازەربایجان بە سۆڤیەتەوە نەبەسترابۆوە. تەواوی دیپلۆماسیەتی سۆڤیەت لە تەورێز و تاران و مۆسکۆش خەریکی پێک هاتنی

ئازەربایجان و تاران بوون /بڕوانە بەڵگەکان بەتایبەتی کۆبونەوەی ویلاکەی کۆنسوڵی سۆڤیەت لە تەوریز – مارالان/ کەچی کورد بەتەنیا دەمێنێتەوە. کەواتە کورد بۆی هەبوو سیاسەت یا لاگری خۆی بگۆڕێت و بە دوای پشتیوانی و یاریدەرێکی نوێ بگەرێت و پاکانەشی بۆ دەکرا. وتووێژەکانی ئەمجارەی سەرانی کورد لەگەڵ تاران دوور نەبوو بە ناوبژی کردنی رۆژئاوایەکان /ئینگلیس و ئەمەریکا/ دەست پێ کرابایا و هەر وەک وترا سەرکردایەتی کورد لانی کەم رێگایەکی ئیحتیاتی بۆ خۆ و لە ناو نەچونی مسۆگەر دەکرد و کێشەی بارزانی و دەست پێ کردنەوەی وتووێژ و یاخود گەرانەوەی بۆ کوردستانی عێراق هەر لەو کەناڵەوە قسەی لە سەر دەکرا و هەم بەرژەوەندی رۆژئاوایەکان و هەم کوردیشی تیا دەبوو. جگە لەوە هەر وەک لە نامەکەی ستالین بۆ پیشەوەری هاتوە لەگەڵ بەڵگەکانی تر سۆڤیەت داوای خۆ بەدەستەوە دان دەکات و ئەم پەیامەی سۆڤیەت چ بە دەمی و چ بە نوسراوەیی بێت دیارە بە سەرکردایەتی کوردیش راگەیەندراوە و ئەمە لە کاتێکا بوو کە چەند مانگ پێش هێرشی سوپای ئێران بارودۆخەکە بە تەواوی روون و ئاشکرا بووە و پێشبینی دەکرا بە کوێ دەگات. مەرج نەبوو ئەم پەیوەندیانەی کورد لەگەڵ رۆژئاوایەکان بە ئاشکرا و بە رێگای ئێرانەوە بوایە تاکو سەرانی تەوریز و فەرمانبەرانی ئازەربایجان هەراوهوریا نەکەن یا گیانی رێبەرانی کورد بکەوێتە مەترسیەوە دەکرا بە رێگای عێراق و تورکیا ئەم پەیوەندی و وتووێژانە بکرێت یا بە هاتنی نوێنەرانیان بۆ کوردستان هەولدرابایا. من ناڵێم ئەم پەیوەندیانە گەرانتییەک یا ئەنجامێکیان دەبوو زۆر زەحمەت بوو بەڵام دەبوایا هەولێکی جیدی لەم بارەوە درابایا. زەحمەت بوو رۆژئاوایەکان باوەر بە سەرکردەکانی کورد بکەن و بە پیلانێکی سۆڤیەتیان دانەنابایا و جگە لەوەش لە رابردودا سەرکردایەتی کورد هەولێکی جیدی لەم بارەوە نەدابوو تا زەمینەی باوەر پێ کردن هەبێت.

ئەو پەیمانەی لە نێوان ئازەربایجان و کوردستان بەسترا جێگا و هەڵوێستی ئازەربایجانی بەرامبەر بە دەوڵەتی ناوەندی بەهێز کرد بەتایبەتی لە وتووێژەکانیان لەگەڵ دەسەلاتدارانی تاران. بەڵام بۆ کورد هەروەک پێشتر ئاماژەم پێکرد دەسکەوتی نەبوو.

لە وتووێژەکانی تاران و تەورێز بگرە مۆسکۆیش (بە رۆیشتنی قەوام بۆ مۆسکۆ) لە لایەن ئازەربایجان و دەوڵەتی ئێران و سۆڤیەت کێشەی کورد لە بەرنامەی وتووێژەکان هەڵگیرا بوو و باسی لێوە نەدەکرا. بەڵام بە پێی راگەیاندن و رێککەوتنەکانی ئەو سێ لایەنە کێشەی کورد نەتەنیا وەک کێشەیەکی سەربەخۆ و جیاواز ناکەوێتە ناو لێکۆڵینەوە و باس و بڕیارەکانیان بەڵکو کوردستان لە باری جوغرافیاییەوە دەبەسترێتەوە بە ئازەربایجان واتە کاتێک لە بەندێکی رێک کەوتنامەکەی نێوان ئازەربایجان و تاران سنوری ئازەربایجان بە ئوستانەکانی 3و4 دادەنرێت واتە ئازەربایجانی رۆژئاوا و رۆژهەڵات واتە ئەگەر لە باری جوغرافیاییەوە سەر بە ئازەربایجان بێت دەبێ لە باری بەڕێوەبردنیشدا هەر ئازەربایجان حوکمی بکات. (تەنانەت ئازەربایجانی رۆژئاوا نەتەنیا ورمی و خوی و ماکو بەڵکو مەهاباد و بۆکان و سەردەشتیش دەگرێتەوە) و لە پەیمان نامەی رەسمی تاران و تەورێز نوسرابوو و سەرکردایەتی کورد نەتەنیا هەڵوێستیکی بەرامبەر بەو رێککەوتنامەیە نەبوو بەڵکو بێ دەنگ بوو و نیشانەی بێ دەنگیش وەک دەڵێن رەزامەندییە.

هەروەک وترا هێزی کورد لە راماڵینی دەسەلاتی رژێمی تاران لە ورمی و ماکو و خوی و سەلماس و ... شان بە شانی فیدایەکانی ئازەربایجان بوون جگە لەوە لە ژێر پشتیوانی تەواو و دارشتنی نەخشەی پسپۆرە لەشکەریەکانی سوپای سور و چەک و تەقەمەنی ئەوان و هەروەها بە ئامۆژگاری و رێنوێنی یا پەسەند کردنی ئەوان هێزی هاوبەشی کورد و ئازەری لەگەڵ چەکداری ئاسوری و ئەرمەنی ئەم شارانە ئازاد کران کە لە ماوەی 4 ساڵی رەبەق هێزی کوردی چەند جار ویستیان ئەو شارانە بەتایبەتی ورمی بگرن و سۆڤیەتیەکان نەتەنیا دژی ئازاد کردنی ورمی بەڵکو کەوتنە ناوەنجی کردن نێوان دەسەلاتدارانی ئێران و کورد. ئەنجامی ئەو پێکهاتنەی کورد و رژێمی تاران بە بەشداری نوێنەرانی سۆڤیەت پەیمانێک بوو کە رژێم پاشان بەڵێن و بڕیارەکانی ئەم پەیمانەی بەجێنەگەیاند بەلاّم کوردەکان گەمارۆی ورمێ دەشکێنن و هێزەکانی خۆیان دورئەخەنەوەو دەسەلاتدارانی رژێم لە ورمی خۆیان بەهێز ئەکەن و بەڵێنی پشتیوانی سۆڤیەتیەکان لە شەڕ دژی هێزی کورد وەردەگرن (لە کاتێکا بوو هاتوچۆی کوردانیان بۆ ناو شاری ورمی یاساخ کردبوو) کوردەکانیش دیسان بۆ گرتنی

شاری ورمی هێز کۆدەکەنەوە بەڵام ئەم جار بەرەورووی هەرەشەی فەرمانبەرانی سۆڤیەت دەبنەوە و هتد ... بەڵام کە نۆرەی ئازەریەکان هات کە حیزب و فیدایەکانیان چەند هەفتەیەک نەبوو دامەزرا بوون یارمەتیشیاندان.

ناپاکی سەرکردایەتی ئازەربایجان بەرامبەر بە کورد جگە لە بەڵگە و دیکۆمێنتەکانی سۆڤیەتی لە ناونوسراوە و راپۆرتەکانی نەجەف قولی پەسیان رەنگی داوەتەوە و دەڵێ کە ئازەریەکان بەپێچەوانەی پەیمانی مۆرکراو لە نێوانیان بە بێ ئاگاداری کوردەکان لەگەڵ تاران دەکەونە وتوویژەوە و ئەمە لە کاتێکا بوو کە هێزەکانی کورد بەتایبەتی بارزانیەکان و بەگ زادەکانی فەیزولابەگی لە گەمارۆدانی پادگانی میاندوئاو لەگەڵ ئازەریەکان بەشداری چالاکانەیان هەبوە و یارمەتیکی زۆریان بە فیدایەکانی ئازەربایجان دا. پەسیان دەنوسێت کە هاوکاری و یارمەتی کوردەکان لەگەڵ فیدایەکانی ئازەربایجان بو بەهۆی ئەوەی کە هێزەکانی ئێران لە پادگانی میاندوئاو نەتوانن بەرەو شاهیندیژ پاشەگزە بکەن و ناچار کران کە لە کاتژمێری 10ی بەیانی لە 25ی سەرماوەزی 1324 چەکەکانی خۆیان تەسلیمی دیمۆکراتەکان بکەن ئەم گەمارۆیە کە لە 12 سەرماوەزی 1324 دەستی پێ کردبوو و تا 25 هەمان مانگ درێژەی کێشا و دەڵێ کە پاراستنی پردی جەغەتو خرابویە سەرشانی چەکدارەکانی کۆمەڵە. یارمەتیە پربایەخەکانی فەیزولابەگیەکانی هاوپەیمانی کۆمەڵە بە فیدایە دیمۆکراتەکان بو بەهۆی ئەوەی کە پادگانەکانی تیکاب و مائین بولاغ لە ناوچەی هەوشار بکەونە مەترسیەوە.

مانۆرێکی تری سەرانی ئازەربایجان کە کوردستان لە چوارچێوەی ئازەربایجانە دەعوەت کردنی 5 نوێنەری کورد بۆ مەجلیسی ئازەربایجان لە رۆژی 21ی سەرماوەزی 1324 بوو (نوێنەرانی مەجلیسی ئازەربایجان بە پێی هەندێ بەڵگە 101 نەفەر و هەندێ بەڵگەی تریش 110 یا 120 نەفەر نوسراوە) واتە کوردیش لە مەجلیسی ئازەربایجان وەک کەمایەتییەکی ئاسوری و ئەرمەنی هاتوە کە ئەوانیش لەوێ نوێنەریان هەبووە هەرچەند نەزانراوە ژمارەیان چەندە. چۆنیەتی رویشتنی نوێنەرانی کورد بۆ ئەو مەجلیسە ئایا وەک میوان یاخود بۆ پیروزبایی رۆیشتبن یاخود بۆ رێزنان لەگەڵ کورد بووە یا لە بەر پەیمانی نێوان ئازەربایجان و کوردستان بوو بێت تا ئێستا

روون نەکراوەتەوە بەڵام لانی سەرانی ئازەری بەمەبەست و بە نیازێکی تر دا بووە کە نیشان بدات کوردستان و کێشەکەی لە چوارچێوەی ئازەربایجانە و نوێنەریان لەو مەجلیسی ئازەربایجان هەیە وهتد ...

سەیر ئەوەیە کە نوێنەرە کوردەکان لە مەهابادەوە نێردرابوون و خەڵکی ناوچەی موکریان بوون واتە ئەو شوێنانەی کە دانیشتوانی ئازەری لێ نەبوو یاخود خەڵکی ئەو ناوچە و شارانە وەک خوی و ماکو و ورمی کە دانیشتوانی لە ئازەری و کورد پێکهاتبن نەبوون و پرسیارێکی تر کە لێرە دا پێویستە بکرێت ئەوەیە کە بۆچی لەو شارە ناوبراوانەدا چەند نوێنەرێکی کورد بانگ نەکران و لە لایەکی تر ئایا ڕێژەی نوێنەری کورد لە مەجلیسی ئازەربایجان دەبێ 5 بەرامبەر بە 101 یا 110 یا 120 نەفەر بێت.

ئایا نەبونی مەجلیسێکی ئەوتۆ لە کوردستان بوو کە دەسەڵاتدارانی تەورێز بەم کارە هەڵسان ئەی بۆ کورد لەو سەردەمەدا بگرە دواتریش مەجلیسێکی پێک نەهێنا کە جگە لە نوێنەرانی ناوچەکانی ورمی و خوی و ماکو و سەڵماس و مەهاباد و بۆکان و سەردەشت و ... بگرە لە سەقز بەرەو خوارتر سنە هەتا کرماشان و هەورامان و مەریوان پیاو ماقوڵ و ناسراو و نیشتمان پەرست بانگ کرابانە مەهاباد و مەجلیسێکی وەک ئەوەی ئازەربایجانیان پێکهێنابایا کە نە سەرانی ئازەربایجان دەیانتوانی کوردستان لە چوارچێوەی ئازەربایجان دابنێن و نە ڕژێمی تاران و نوێنەرانی سۆڤیەت دەیانوێرا هەبوونی ئەو مەجلیسەی کوردستان لە بەرچاو نەگرن و شەرعیەتی ئینکار بکەن و بێگومان مەجلیسێکی ئەوتۆش بۆ کورد لەو سەردەمەدا پێویست و سەرکردایەتی کوردی لە زۆر هەڵە و نەزانین رزگار دەکرد. دەبینین پاش ئەوەی ئازەربایجان و تاران لە سەر زۆربەی گێرە و کێشەکانی خۆیان پێک دێن یەکێک لە داخوازەکانی ڕژێمی تاران کە سەرانی ئازەربایجان ئامادەی جێبەجێ کردنی دەبێت گۆڕینی ناوی مەجلیسی ئازەربایجان بە شورای ئەیالەتیە. بەڵام کورد ئەم دامودەزگا بەرزەی نەبوو. جگە لەوە ئەگەر سەرانی کورد لە وتووێژەکانی خۆیان لەگەڵ تاران هەر باسی ناوچەی موکریان دەکەن و باسی شوێنەکانی تری کوردستان ناکەن (جگە لە یەکجار نەبێت کە باسی ئوستاندار بوونی قازی بۆ سنە دەکرێت) و هەولیش بۆ ئازاد کردن یا

جولانەوەیەک لە سەقز بەرەو خوارتر ناکرێت دەتوانرا هەر بە ڕێگای ئەو مەجلیسەوە /ئەگەر دروست کرابایا/ لە بەشداری نوێنەرانی کورد لە سەقزەوە تا کرماشان کێشەی تەواوی کوردستانی ڕۆژهەڵات لە گەڵاڵەیەکی ڕێکوپێک دا ئاراستەی دەوڵەتی تاران بکرێت و هەر بە ڕێگای ئەم مەجلیسەوە گەلی کورد لە هەموو شار و ناوچەکانی ترەوە بە جوش دەهێنا. مەجلیسی ناوبراو دەبوو بە پردێک لە نێوان مەهاباد و ناوچەکانی تری ڕۆژهەڵاتی کوردستان تا کرماشان لە لایەکی ترەوە دەبوو بە پردێک نێوان ناوچەکانی ژێر نفوزی سۆڤیەت و ئینگلیس ئەگەر سەرکردایەتی کۆمار و حدک دەستپێشخەری ئەو پەیوەندییانەی کە باسکرا لەگەڵ ناوچەکانی تری کوردستان بوایان کە بۆ بەهێز کردن و پەرە پێدانی دەسەڵاتی کۆمار زۆر پێویست بوو نەتەنیا بۆ کورد خۆی بەڵکو بەرامبەر بە ڕژێمی تاران و تەورێز و لای ئینگلیسەکانیش کێشەی کورد قورسایی تری دەبوو. قازی موحەمەد و هاوسەفەرەکانی چەندجار بۆ وتووێژ سەردانی تاران و تەورێزیان کردوە کەچی جارێک یەکێکیان نەبوو لە گەرانەوەیاندا سەردانی سنە یا مەریوان و ... بکەن بەپێچەوانە سەرانی ئازەربایجان هەمیشە سەردانی شار و ناوچەکانی ئازەربایجانیان دەکرد.

ئەگەر دابنێین کە هەردوولا واتە کوردی ناوچەکانی لە سەقز بەرەوخوار و سەرکردایەتی کورد لە مەهاباد لە لایەن ئینگلیس و سۆڤیەتەوە بواریان پێ نەدراوە یا نەیانوێراوە پەیوەندی ببەستن خۆدەکرا بەنهێنی ئەم پەیوەندییانە ببەستن چ بە ڕەسمی و چ لە ڕێگای پیاو ماقوڵ و کەسایەتیەوە. هیچ نەبێت با جارێک لە وتووێژەکانی سەرانی کورد لەگەڵ کاربەدەستانی تاران چەند نوێنەریکی کورد لە مەجلیسی ئێران وەک نوێنەرانی سنە و کرماشان لە وتووێژەکاندا بەشدار بوایان (بەڵام دەبینین کە هەر سەدری قازی وەک نوێنەری مەهاباد لە وتووێژەکاندا بەشدار دەبێت) دیارە ئەم هەنگاوانە نەتەنیا کێشەی کوردی لە چوارچێوەی ناوچەی مەهاباد قەتیس کردوە بەڵکو قورساییەکی ئەوتوشی لای کاربەدەستانی ئێران نەبوو و لە لایەکی تر بۆشاییەکی گەورەی لەنێوان کوردی باشوری کوردستانی ڕۆژهەڵات و ناوچەی موکریان دروست کردبوو ئەوە بوو کە نوێنەران و کەسایەتی کوردی ئەو ناوچانە کە بە هیچ شێوەیەک لە لایەن سەرکردایەتی کۆمارەوە ئاورێکیان لێ نەدرایەوە هەندی جار لە

پارلەمان و لە دەربرینەکانیان لەگەڵ سیاسەتی بەڕێوە بەرایەتی کۆمار هاوهەستی ناکەن.

(بنەماڵەکانی ئەردلان، سەنجابیەکان، مەردوخیەکان، ئاسفەکان، قوبادیانەکان، زەنگەنەکان، کەسایەتی وەک مەحموود خانی دزی، مەحموود خانی کانی سانانی،بنەماڵەی جافرسانی هەورامان و دامودەزگا و ناودەسەلاتێکیان هەبوو لە ریزی ئەو کەسایەتیانە بوون).

دەبا ئەو راستیەیش نەشاردرێتەوە کە سەرهەڵدانی کوردەکان پاش خەرمانانی 1320 لە کوردستانی رۆژهەڵات بە گوێرەی راپۆرت و دیکۆمێنتەکانی سۆڤیەتی لە ناوچەی ورمی (رەزائیە) و خوی و ماکو و سەڵماس سەریهەڵداوە و بەتایبەتی لە ناوچەی ورمی کە چەندجار هەروەک باسکرا هەوڵی رامالینی دەسەلاتداریەتی رژێمی تارانیان لەو ناوچانە دا عومەرخانی شۆکاک وەزیر و بەگ و ظاهیر خان کوری سیمکو و چەند نیشتمان پەروەرێکی تر رێبەرایەتی ئەو راپەرینەیان کرد بەڵام کە سۆڤیەتیەکان نەیانهێشت دەسەلاتی کوردی لەوێ دابمەزرێت تاوانێک بوو کە تا ئیمرۆش باسی لێوە نەکراوە و ئەمە لە کاتێکا بوو هێشتا لە ناوچەی موکریان دەسەلاتی تاران بەتایبەتی لە مەهاباد هەر لە جێ خۆیدا بوو دەستپێشخەری یەکگرتنی هۆزەکانی کورد و نەهێشتنی دووبەرەکی و دوژمنایەتی لە ناو خێڵ و هۆزەکانی کورد لە ناوچەی موکریان بۆ ساڵی 1321 دەگەرێتەوە کاتێک کە عومەرخانی شۆکاک (وەزیری بەرگری لە سەردەمی دەسەلاتی سیمکو) گەشتی چەند ناوچەیەک بۆ ئەم مەبەستە دەکات و لە 1321 دێتە مەهاباد و کۆبوونەوەیەک لە سەرۆک هۆز و عەشایر و کەسایەتی کومەلایەتی و ئایینی لە کوردەکانی ناوچەی ورمی وەک مامەشەکان، مەنگورەکان و تەنانەت قازی موحەمەدیش و پیرانەکان و دیبوکریەکان و کوردەکانی سولدوز (نەغەدە) و شنۆ پێک دێنێت و بۆ ئامانج و مەبەستێکی گشتی گەلی کورد تێبکۆشن. ئەگەر بە پلانی ئەو کەسایەتیانەی سەرەوە کرابایا هەر پاش خەرمانانی 1320 دەسەلاتی کوردی لەو ناوچانەی سەرەوە بەتایبەتی لە ورمی سەقامگیر دەبوو و کێشەی کورد قورسایی و دیمەنێکی تری دەبوو ئازەریەکان بۆ پاشتر نەیاندەتوانی دەستیان بەسەردا بگرن

و سەرئەنجام دەبو بە پردێک لە نێوان بزووتنەوەی کورد و ئینگلیسەکان و نیشاندەرا کە کێشەی کورد هەر لە ناوچەی موکریان سەری هەڵنەداوە و هەر لە ناوچەی ژێر نفوزی سۆڤیەت نیە و سەرئەنجام کێشەی کورد دەستکردی سۆڤیەتیەکان نەبووە وەک ئاشکرایە گەورە پیاو و نیشتمان پەرست و روناکبیر و سەرۆک هۆز و خێڵ و ئەریستۆکراتیەکانی زۆری کورد لە سەردەمی رەزاشا لەو ناوچانە یا گیرا بوون یا زیندان یا دوور خرابوونەوە یا هەڵواسرا بوون و تەنیا پاش خەرمانانی 1320 لە کاتی داگیر کردنی ئێران لە لایەن هێزە هاوپەیمانەکانەوە و راکردنی رەزاشا ئەو کەسایەتیە کوردانە لە زیندان و دوور خراوەیی ئازاد کران و گەرانەوە بۆ کوردستان کە هەموشیان لە سەر کوردایەتی و کێشەی کورد گیرا بوون و زۆربەشیان لە رابردو و پاش خەرمانانی 1320 لەگەڵ ئینگلیسەکان پەیوەندییان هەبوو.

هەندیک لەوانە پوستی دەوڵەتییان بە رێنوێنی و پێشنیاری ئینگلیسەکان لە لایەن دەوڵەتی ئێرانەوە پێ درابوو و کرابوونە ئوستاندار و فەرماندار و بەخشدار و شارەدار و فەرماندەی هێزی ئێران لە ناوچەکە و ژمارەیەکیشیان نوێنەری مەجلیسی ئێران بوون و هەم لە ناوچەکە لە لایەن خەڵکەوە و هەم لای ئینگلیس و کاربەدەستانی ئێران رێز و قورسایییان هەبوو و زانیاری و ئاگاداری سیاسییان لە ئاستی ناوچە و جیهاندا زۆربەیان لە وانەی مەهاباد بە تواناتر بوون بەڵام هەڵوشانەوەی ژێکاف و بەستراوەیی سەرانی کورد لە مەهاباد بە سۆڤیەتەوە لە لایەک و لە لایەکی تر بەستراوەیی ئەو ئەریستۆکرات و نیشتمانپەروەرانەی کورد لە باشوری کوردستانی ئێران بە ئینگلیسەوە بواری پەیوەندی کردن و هاوکاری و یەکگرتنی بە هەردوولا نەدەدا. بەڵام لە بەر ئەوەی هەر لە سەرەتادا سۆڤیەتیەکان و پاشان کاربەدەستانی کورد لە مەهاباد بە هەڵوشانەوەی ژێکاف کە گوایا پیاوی سەربە ئینگلیسی زۆری تیایە و پاشان دەرکردنی هەندێ کاربەدەستی کورد کە ئەوانیش گوایا سەر بە ئینگلیس و ئێرانن (وەک ئەمیر ئەسەدی دیبوکری و هەندێ سەرۆک هۆز و خێڵی کورد هیچ زەمینەیەکیان بۆ بەستنی پەیوەندییەکانی سەرەوە نێوان موکریان و ناوچەکانی تری باشوری کوردستانی ئێران نەهێشت جگە لەوە دەسەلاتدارانی سۆڤیەتی نەبوو خۆیان هەولی پەیوەندی گرتنیان بە کوردەکانی (لە سەقز بەرەو خوار) ئەدا تەنانەت بۆ

ڕاکێشانیان بۆ لای خۆ و نە بواریشیان بە سەر کردەکانی کورد لە مەهاباد ئەدا کە نە ئەم پەیوەندیانە بگرن و نە دەسەلاتی کوردی لە بۆکان بەرەوخوار پەرە پێ بدەن. هەروەک پێشتریش باسکرا نە سەرکردایەتی کورد و نە نوێنەر و شاندێکی نەناردوە بۆ ناوچەکانی لە سەقز بەرەو خوارتر نە لە ڕێبەرایەتی حدک نوێنەرێکی ئەو ناوچانە نەبوو تەنانەت بۆ میوانداریش لە کاتی دامەزراندنی حدک و ڕاگەیاندنی کۆمار یا لە ئەندامانی کابینەی وەزیرانی کۆمار کوردیکی ئەو ناوچانەیان تیا نەبووە. جگە لەوەی کە تیایاندا نەبوون بە میوانیش هیچ کەسایەتییەک یا دەستەیەکی نوێنەرایەتی هیچ کام لەو ناوچانە بۆ مەهاباد بانگ نەکراون. بۆ ڕێز لێنانیان یا بۆ تاووتوێ کردنی باروەدۆخی ئەو ناوچانە یا پێشنیار و هەڵوێستی ئەوان بزانرێت کۆماری کوردستان کە خۆی بە کۆماری هەموو ناوچە و بەشەکانی کوردستان دەزانی دەبینین کورد لە بۆکان بەرەو خوار تا کرماشان هیچ دەورێکی لە ژیانی سیاسی و سوپای و کولتوری و ئابوری و ... کۆمار نەبووە و نەیدیتوە. بە حوکمی ئەوەی کە کۆمار لە مەهاباد ڕاگەیەندرا بوو دەبوایە مەهاباد میوانداری یا دەستپێشخەری کوکردنەوەیان بوایە هەنگاوێکی تری قازی موحەمەد و سۆڤیەتیەکان کە لە مەهاباداوە ڕێیان گرت لابردنی ئەمیر ئەسعەدی دیبوکری بوو کە لە ساڵی 1322 لە لایەن ڕژێمی تارانەوە کرابوو بە فەرمانداری مەهاباد گوایە پەیوەندی بە ئینگلیسەکان و ئێرانەوە هەیە و دژی سۆڤیەتە /ناوبراو کۆنە دوژمنایەتی یا ناکۆکیشی لەگەڵ بنەماڵەی قازیەکان هەبوو/ ئەوە بوو کە قازی موحەمەد بۆ لابردنی ئەمیر ئەسعەد سەردانی تاران دەکات و داوا لە شا دەکات کە ناوبراو لابەرێت پاشان دەبینین کە کابرایەکی ناکورد و موعتاد بە ناوی سەریعولکەلام یا سەریعولقەم دەکەن بە فەرمانداری مەهاباد. کردەوەی قازی موحەمەد و سۆڤیەتیەکان لەم بارەوە بو بەهۆی قووڵ بوونەوەی ناکۆکی و دوژمنایەتی نێوان خێڵ و هۆزەکانی کورد لە ناوچەی موکریان و دژایەتی ئینگلیس و لایەنگرەکانی بوو پاشانیش کاتێک کە قازی موحەمەد لەگەڵ ژمارەیەک لە پیاو ماقوڵ و سەرۆک هۆزی کورد سەردانی باکۆ دەکەن و لە بەرنامەی سۆڤیەت و نیازی باقیروفیان بەرامبەر بە کێشەی کورد بۆ دەرئەکەوێت و ئەوانەی کە پاش گەرانەوەی باکو بۆ سۆڤیەتیەکان و قازی دوور

کەوتنەوە ئەوانیش کەوتنە بەر پەلامار و دوورخستنەوە. سەرەرای ئەو نارەوایەش کە پێیان کرا هیچ کاتێک دژی کۆمار و دەسەلاتی کوردی دانەوەستان.

شێخ عەبدوڵا ئەفەندی کە یەکێک لە ناودار و زانا و کەسایەتی کورد لەو سەردەمەدا بووە و نەیاری قازی موحەمەدیش بۆ سەرۆکایەتی بووە یا یەکێک وەک عومەرخانی شوکاک نە پۆستێکی وەزارەتیان پێدراوە لە وتووێژەکانی دەستەی نوێنەرایەتی کورد لەگەڵ تاران بەشدار کران و هەروەک لە راپۆرتەکاندا هاتوە ئەو دوو کەسایەتیە بە گومان لێکراوی و پیاوی ئینگلیسی دەناسرین. فەرمانبەرانی سۆڤیەت بۆ بەستنەوە و بێدەنگ کردنی شێخ عەبدوڵا ئەفەندی کورەکەی شێخ عەزیزی شەمزینی بۆ خوێندن دەنێرنە سۆڤیەت وەک ئاشکرایە زۆربەی کوردستانی رۆژهەڵاتی لە ناوچەی ژێر کۆنترۆڵ یا نفوزی ئینگلیسەکان بوو کە پێویست بوو هەم پەیوەندییەکی زۆر و بەهێز نێوان سەرانی کورد و ئینگلیسەکان هەبوایە و هەم لەگەڵ زۆربەی دانیشتوانی کوردستان واتە ناوچەی ژێر کۆنترۆڵ و نفوزی ئینگلیس و تەنانەت ناوچەی بێلایەن واتە سنە و دەوروبەری تا کرماشان لەو لاوە و تا سەقزیش لەم لاوە. لە لایەکی تر هەروەک وترا ئینگلیس و ئەمەریکایەکان کە دەوری زۆرتریان لە سیاسەتی ئێران هەبوو و هەروەها لە ناوچەکانی سنە و کرماشان بە لە بەرچاو گرتنی ئەو کەسایەتی و ئەریستوکراتانەی کورد کە لەگەڵ ئەو دوو زلهێزە پەیوەندییان هەبوو. کەواتە لە هەموو بارێکا ئەگەر لێکدانەوە بکرێت پێویست بوو هاتوچۆ و پەیوەندی لەگەڵ ئینگلیس و ئەمەریکایەکان و نوێنەرانی کورد لە سەقز بەرەو خوار بکرێت. سەرکردایەتی کورد دەبوایە ئەو راستیەیان زانیبایا کە هیچ کارێک بۆ چارەسەر کردنی کێشەی کورد بە بێ پەسەند کردن و پرس کردن بەوانە ناکرێت. لە هەندی شوێن و جێگا ئاماژە بە هاتنی هەندی فەرمانبەری ئینگلیس و ئەمەریکا بۆ مەهاباد یا سەردانی قازی موحەمەد لە کونسوڵخانەی ئینگلیس و ئەمەریکا دەکرێت بەڵام ئەم چاوپێکەوتنانەش پێویستیان بە بەڵگە و سەرچاوە هەیە و لە چاو پەیوەندی سەرانی کورد بە سۆڤیەتیەکانەوە هیچ بووە.

بە هەڵوەشاندنەوەی ژێکاف کە هەندێ لەبەرپرسان و لایەنگرانی خوازیاری نزیک بونەوەو دۆستایەتی لەگەڵ ئینگلیس یا باوەریان بە دەوری ئینگلیس و ئەمەریکا هەبوو

لەو باوەڕەدا بوون کە دەبێ بۆ چارەسەری کێشەی کورد لەگەڵ هەرەسی زلهێز پەیوەندی و دۆستایەتی ببەسترێت.

لە سەردەمی کۆماری کوردستاندا هیچکام لە دامەزرێنەرانی ژێکاف لە ناو سەرکردایەتی ئەم کۆمارە نەبوون کە ئەمە بۆ نوێنەرانی ئینگلیس و ئەمەریکا لە ئێران گەلێک پرسیاری هێنا بویە کایەوە ئەمەو جگە لەوەی کە سەرکردایەتی کورد پەیوەندییان پێوە ناکەن و هەندێ پسپۆر و ئەگینت و راوێژکاری سۆڤیەت لە مەهاباد دەبن و ئەو دوو سەفەرەی کە بۆ باکۆ کراو هەندێ خۆپیشاندان لە مەهاباد کە نەوتی باکوری ئێران بە سۆڤیەت بدرێت و جل و بەرگی سوپای سۆڤیەتی لە بەر سوپای کورد و هەندێ چەک و تەقەمەنی سۆڤیەتی و گونجاندن و راگەیاندنی هەندێ لە پرۆگرام و بەیاناتی حدکا هەڵوێست وەک سۆڤیەت بە پاڵپشتی گەلی کورد و خوازیاری پەیوەندی ئابوری لەگەڵ سۆڤیەت و هتد.

ئەمانە هەموویان بۆ رۆژئاوایەکان ئاشکرا بوو. جگە لەوە بە دەرچونی هێزەکانی سۆڤیەت لە ئێران دەستی سەرانی کورد لەلایەک هەم بە دەرچونی هێزەکانی ئینگلیسیش لە ئێران واتە لە بەشێکی کوردستانیش کە چەند مانگێک پێش هێزەکانی سۆڤیەت ئێرانیان بە جێهێشتبوو. ئیتر دەستی رێبەرانی کورد هەم بۆ ناوچەکانی لە سەقز بەرەو خوار ئاواڵە کرا بوو و هەم بۆ پەیوەندی کردن لەگەڵ نوێنەرانی ئینگلیس و ئەمەریکا هەندێ نوسەری کورد لەباتی رەخنە گرتن و تاووتوێ کردنی رووداوەکان و سیاسەتی سۆڤیەت و رێبەرایەتی کورد دەڵێن کە دەیانەوێ پاکانە بۆ هەردوولا بکەن دەنوسن کە ئینگلیسەکان نەیاندەهێشت کورد لە ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتیان چالاکی بنوێنن خۆ حیزبی تودەی ئێران نەتەنیا لە سەرانسەری ئێران چالاکی دەنواند بەڵکو لە شەریکەکانی نەوتی ئینگلیسیش لە ئێران مانگرتنی رێکدەخست و خۆپیشاندانی رێکدەخست و دژی ئینگلیس و ئەمەریکاش ئەجولایەوە بۆ ئەوان هیچ گیروگرفتێک نەبوو و بە ئاشکرا سیاسەتی سۆڤیەتیان دەبردە پێش کەچی کورد قەت بەو ئیشانەی تودە هەڵنەدەستا. لە لایەکی تر هەروەک لە چەند جێگاشدا ئاماژەم پێکرد سەرانی کورد پاش ئەوەی زانیبیان کە کێشەی کورد لە چاوپێکەوتنی قەوام و رێبەرانی سۆڤیەت لە مۆسکۆ و تاران و تەورێز وەلانراوە و تەنیا باسی کێشەی ئازەربایجان کراوە.

ئێران و سۆڤیەت لە سەر نەوت پەیمانیان مۆر کردوە و چیتر سۆڤیەت دەست لە کاروباری ئێران نادات سەرکردایەتی کورد بوی هەبوو کە لاگری (ئەرینتا تسیای خۆی واتە سمتگیری) خۆی بگۆڕێت.

بکەوێتە هەوڵدانێکی دیپلۆماسی. چونکە دەوری سۆڤیەت بە گشتی لە ئێران و بەتایبەتی لە ئازەربایجان و کوردستان نەتەنیا بەرەو نەمان دەچوو بەڵکو ئابروشیان چوبو. بەپێچەوانە رۆژئاوایەکان لە ئێران دەوریان رۆژ بە رۆژ لە زیاد بووندایە.

سۆڤیەت لە بردنە دەرەوەی هێزەکانی لە ئێران نەدەبوایە ئیمڕۆ سبەینی کردبایا بەپێچەوانە دەبوایە پێش ئینگلیس و ئەمەریکایەکان هێزەکانی خۆی بردبایە دەرەوە یا لانی کەم هاوکات لەگەڵ ئەوان لە بەر هەم نزیک بوونی رێگا و ئاسانتر بوونی و هەم لە بەر ئەو پرینسیپانەی کە سۆڤیەت بانگەواز و جاری بۆ کردبوو و لە لایەکی تر نە بیانوی بە دەستی رۆژئاوایەکان و نە رژێمی ئێران ئەدا کە ئەو هەموو هەراوهوریایە بکەن و لە ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتوەکان ئێران شکاتی سۆڤیەت بکات.

سۆڤیەت دەبوایە لەباتی دەستخستنی نەوتی ئێران چارەنوسی دوو گەلی ئازەربایجان و کورد و گەلانی تری ئێرانی بە لاوە گرنگ بوایە و بە رێگای دیپلۆماسی و سیاسی چ لەگەڵ رژێمی تاران و چ لەگەڵ هاوپەیمانەکانی واتە ئینگلیس و ئەمەریکا رژێمی تارانیان بە پەسەند کردنی هەندێ ریفۆرم ناچار کردبایا. سۆڤیەت نەدەبوایە چەکە قورس و تەقەمەنیەکانی ئازەربایجان و کوردستانی لێ سەندبانەوە و دەستوری تەسلیم بوونیان پێ بدات. یا سۆڤیەت نەوتەکەشی دەست نەکەوتبایا و یاخود بەرژەوەندییە نەوتیەکانی کردبایە قوربانی سیاسەتێکی مرۆڤانە و ئەو سیاسەتە مرۆڤانە و ئازادیخوازەی کە بە رواڵەت هاواری بۆ دەکرد. پشتیوانی کردن و یارمەتیدانی گەلانی چەوساوە بۆ سەربەخۆیی و ئازادی ئەرکێکی مرۆڤانە و پیرۆز بوو. جگە لەوە مۆری دەستکردی سۆڤیەت بەو دوو کیانەوە نوسابوو کە دەبوایا پشتی گرتبایان شکستی سیاسەتی سۆڤیەت لە ئێران (تەنانەت ئەگەر نەوتەکەشی دەست کەوتبایا) بە پشت بەردانی بزووتنەوەکانی کوردستان و ئازەربایجان شکستی سیاسەتی سۆڤیەت پاش شەڕی جیهانی دووهەم تا هەڵوەشانەوەی لە رۆژهەڵاتی ناوەراست بوو و جارێکی تر سیاسەتی کوردی خۆی وەک بەڵێنی یارمەتییەکانی بە شێخ مەحموود کە قەت بە جێ

نەهێنا لـە کۆمـاری مـەهابـادیش دوپـاتی کـردوە و بزووتنـەوەی کوردی لـە سیمای شێخ مەحموود و قازی موحەممەدی بەرەروی رۆژئاوای کردوە.

دیمەنێکی تری سیاسەتی کوردی سۆڤیەت پشتیوانی کردنـی لـە رژێمـی ئێران دژی بزووتنەوەی کورد بە سەروکایەتی سمایل ئاغای شۆکاک بوو هەروەها پشتیوانی کـردن لـە تورکیای کـەمالی دژی شۆڕشـی شێخ سـەعید بـوو هـەروەهـا لـە شۆڕشـی ئـارارات سۆڤیەت هیچ جارێک لە بزووتنەوەی کورد بۆ گەیشتن بـە ئامانجـە رەواکـانی پشتیوانی نەکرد و جارێک نەبوو کە تاوانەکانی رابردوی خۆی قەرەبوو بکاتـەوە. تـەنانـەت پێش کارەساتی هەرەس هێنانی بزووتنەوەی کورد لە عێراق بە بەستنی پـەیمـانی ئـەلجـەزایر لە 1975 بگرێت. کە دەیتوانی بە هۆی ئەو پەیمان و پەیوەندیانـەی کـە لـەگـەڵ رژێمـی عێراق هەیبوو نـەهـێڵێت پـەیمـانی ئـەلجـەزایر سـەر بگرێت کـە ئـەو هـەموو تراژیدیا گەورەیە وەک چۆڵ کردن و روخاندنی نزیکـەی 5 هـەزار گوند و ئـاوایی و ئـەنفـال و کیمیا بـارانی بـەدواوە بـوو کـە سۆڤیەت بێدەنـگ و بێ‌هەڵویست بـوو و پـاش شۆڕشـی ئێرانیش لە 1979 ئەو شەڕەی کە لە لایەن ئیمام خومەینـی دژی ئیمپریالیست بـە سـەر گـەلـی کـورد دا سـەپێندرا سۆڤیەت و دەستە خوشـکەکـەی واتـە تـودە بـە پشتگیری لـە رژێمـی کۆمـاری ئیـسلامی نـەتـەنیـا دژی بزووتنـەوەی کـورد بـوون بـەڵکـو ئـەو بزووتنەوەیان بە بزووتنەوەیەکی سەر بە رۆژئاوا و سوسیال ئیمپریالیزم (سوس ئینتیر) لە قەڵەمدا و بەوەش رانەوەستان و حدک ئێرانیان چەندجار پارچە پارچە کرد.

بروسکە (تێلگرام)مۆسکۆ
بۆ وەزیری کاروباری دەرەوەی سۆڤیەت مولەتوف.ڤ
لە لایەن پاترسونەوە 6ی مارتی 1947

لە سەرچاوەیەکی باوەرپێکراو دا هەواڵی بەکۆمەڵ کوشتنی ئاسوریەکانمان لە ئازەربایجانی ئێران پێگەیشت. کوشتنەکەیان تا ئێستا بەردەوامە. بیستوچوار گوندی ئاسوری نشین لە ناوبراون. سەدان ماڵ کاول کراون. سەروسامانیان بە تالآن براوە. هەزاران ئاسوری کوژراون. ئەوانەی کە توانیویانە خۆیان رزگار بکەن لەو پەری هەژاری و لە برسیەتیدا دەژین. بە ناوی مرۆڤایەتیەوە داوا و تکاتان لێ دەکەین لە دەوری خۆتان کە بتوانیت بۆ کۆتایی هێنانی ئەم کوشتنە و پەنادان و پاراستنی ئەم مرۆڤانە بێت هەنگاو هەڵگرن.[1]

فیدراسیونی نەتەوەیی ئاسوری
پاترسون. نیوجرسی
خیابانی هامیلتون (ستریت) ژمارە 64

<u>کۆپیەی نێردراوە بۆ هاورێیان</u>
ستالین
مولەتوف
ویشینسکی
گوسییڤ
بە بەشەکانی رۆژهەڵاتی ناوەراست و ئەمەریکایی
وەزارەتی دەرەوەی یەکێتی سۆڤیەت

---

[1] ئارشیفی وەزارەتی کاروباری روسیای فیدراتیڤی فۆندی ئێران کۆپیەی 36 دۆسیەی 33 کارتۆنی 98ل5

بۆ سەرۆک یوسف ستالین مۆسکۆ
لە شاری یانکیرس وەلایەتی نیویورک
14ی مارتی 1947

لە سەر کوشتنی مەسیحیە - ئاسوریەکان لە ئازەربایجانی ئێران بەتایبەتی لە ناوچەی رەزائیە هەوالمان پێگەیشت. ئەم کوشتارە بە درێژایی مانگی دیکابری 1946 بووە کە لە ئەنجامی کردەوەی تاقمێکی تاوانبار بوبە کوشتنی سەدان پیاو و ژن و منداڵ و کچ. بیستوچوار گوند بە تەواوی یا هەندێکیان تالان و سوتێندراون ئەوانەی کە زیندو ماون لەوپەری کولەمەرگیدا دەژین. جل و بەرگیان خراپە لە سەرما و لە برس و هەمیشە لە مەترسیدا دەژین. هەربۆیە داواتان لێ دەکەم کە بوارم بدەن لە رێگای خوای گەورە و خاوەنی یەکسانییەوە بانگەوازی ئێوەی بەرێز بکەم کە خەمی ئەم خەڵکە هەژارە بخۆن و هەنگاوی پێویست بۆ باشتر کردنی بارودۆخی ئەم خەڵکە بێتاوانە هەڵبگرن و داوا لە دەوڵەتی ئێران بکەن کە بەرپرسیاریەتی و پاراستنی ئەم خەڵکە ئەوانەی کە لەو کارەساتە زیندوو ماون بکات تا بڕیارێکی سەرەکی و بە یەکجاری بۆ چارەنوسان بدۆزرێتەوە.[1]

مارشمیعون، کاتولیکوس و پاتریارخ رۆژهەڵاتی ئاسوریەکان

شیکاگو ئەیالەتی ئیل لینوئیس نورس شریدان 6346
<u>کۆپیەی نێردراوە بۆ هاورێیان</u>
ستالین
مولەتوڤ
ویشینسکی
گوسیێف
بە بەشەکانی رۆژهەڵات و ئەمەریکا
وەزارەتی کاروباری دەرەوەی یەکێتی سۆڤیەت

[1] هەمان سەرچاوە ل 9

/وابزانم لە سەر ئەم دوو بروسکەیە روونکردنەوەی ناوێت هەرەس پێهێنانی بزووتنەوەکانی ئازەربایجان و کوردستان تراژیدیا کە گەلی ئاسوری و ئەرمەنی ناوچەکەشی گرتۆتەوە. تراژیدیایەک کە کەمال ئاتاتورک دژی ئەو دوو گەلە دەستی دایە و رەزا شا لە ماوەی دەسەڵاتی خۆیدا درێژەی بەو ژینۆسایدە داو کوردەکەی حەمەرەزا میراتی هەردوو دیکتاتۆرەکەی بۆ بەجێماو جگە لە هێزە سەرکوتکەرەکانیشی هەندێ فەناتیکی موسڵمانی ناوچەکەشی دژی هاندان. مێژو سەلماندویەتی کە لەگەڵ شکستی ڕاپەرینەکانی کورد لە تەواوی بەشەکانی کوردستان گەلی ئاسوریش کەوتۆتە بەرشاڵاوی درندانەی داگیرکەرانی کوردستان وێنەیان لە کوردستانی بن دەستی ئێران و تورکیا و عێراق زۆرە.

لە تێلگرامی هاوڕێ سادچیکوڤ لە 1946/12/18 ژمارە 2363

سەبارەت بە نۆتی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئێران 1946/12/18 ژمارە 4825

وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئێران وێرای رێز بۆ بالیۆزی یەکێتی سۆڤیەت لە ئێران رادەگەیێنێت:

بە پێی ئەو راپۆرتانەی کە لە لایەن کاربەدەستانی بەرپرسی ئێران بە دەستمان گەیشتوە دوای ئەوەی کە سوپای ئێران بۆ گەراندنەوەی هێمنایەتی لە ئوستانەکانی 3و4 گەیشتونەتە ئەم ناوچانە لە ناو ئەو کەسانەی کە بەشداری رووداوەکانی ئازەربایجان بوون لەوانە پیشەوەری و غولام یەحیا بە هەندێک چەک و کەلوپەلەوە کە لە دەوڵەتی ئێران و دانیشتوانەوە بە تالانیان بردوون لە رێگای جولفا و ئاستاراوە بردویانن بۆ ناو خاکی یەکێتی سۆڤیەت. وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئێران داوا لە بالیۆزی یەکێتی سۆڤیەت لە ئێران دەکات کە دەسبەجێ دەستور بە دامودەزگاکانی بەرپرسی یەکێتی سۆڤیەت بدات کە بە زووترین کات ئەو سەروسامانە براوە لە رێگای پارێزەرانی سەر سنوری ئێران لەگەڵ سۆڤیەت بدرێتەوە بە ئێران و بە شێوەیەکی توندوتوڵ چاودێری ئەو کەسانەی کە رایانکردوە بۆ ناو خاکی یەکیەتی سۆڤیەت بکرێت کە نزیکی سنورەکانی ئێران نەکەونەوە تا چۆنیەتی گەراندنەوەی ئەوان بە شێوەیەکی رەسمی ئامادە بکرێت.[1]

---

[1] ئارشیڤی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی یەکیەتی سۆڤیەت فۆندی ئێران دۆسیەی 33 کارتۆنی 91 کۆپیەی37.ل2351

نۆتی ئەحمەدی قەوام (قەوام السەلتەنە سەرۆک وەزیر) وەزیری کاروباری دەرەوەی ئێران

بۆ بالیۆزی یەکێتی سۆڤیەت لە ئێران سادچیکوڤ 1946/12/24 ژمارە 4920

بەرێزم:

دەگەرێمەوە بۆ ئەو چاوپێکەوتنانەی کە پێکەوە تا راگەیاندنی نۆتەکان هەمانبووە. یەکەم هەر وەک لە نۆتی وەزارەتی کاروباری دەرەوەی ئێران بۆ ئێوە (1946/12/18 ژمارە 4825) لە کاتی چونی هێزەکانی ئێران بۆ گەراندنەوەی هێمنایەتی لە ئوستانەکانی 3و4 ئەو کەسانەی کە لە رووداوەکانی ئازەربایجان تاوانبارن کە لە ناویاندا پیشەوەری و غولام یەحیا و ئەوانی تر هەندێ چەک و کەلوپەلی دەوڵەت و دانیشتوانی ئێرانیان تالآن کردوە و لە رێگای جولفا و ئاستاراوە خۆیان گەیاندۆتە ناو خاکی یەکێتی سۆڤیەتەوە و داوامان کردبوو کە دەوڵەتی سۆڤیەت بە دامودەزگای بەرپرسیار لەم بارەوە دەستور بدات کە دەستبەجێ لە سەر ئەو کەسانە چاودێری توندوتوڵ بکەن و لە سەر سنورەکانی سۆڤیەت لەگەڵ ئێران دووریان بخەنەوە تا چۆنیەتی تەسلیم کردنەوەیان بە رەسمی بە تەواوی ئامادە بکرێت.

لە راپۆرتی دوایی کە لە ئاستاراوە پێمان گەیشتوە رادەگەیێنێت کە یاخی بووەکان خۆیان گەیاندۆتە ناو خاکی یەکێتی سۆڤیەتەوە ئەویش سەرەرای ئەوەی کە پاسەوانەکانی سەر سنوری یەکێتی سۆڤیەت تا 1945/12/15 پردی ئاستارایان بە ئازادی بۆ پەرینەوەیان راگرتبوو و پێشی رویشتنی راکردوەکانی بۆ ناو خاکی یەکێتی سۆڤیەت نەگرتوە و تەنیا لە 1946/12/16 ئەوانە پردی ناوبراویان بەستوە و هەڵهاتوەکانیان چەک کردوە و ئەو دەمە هێشتویانە بچنە ناو خاکی یەکێتی سۆڤیەتەوە و لە ناوچە سەر سنوریەکان جێگیر کراون.

واتە نزیک بەو شوێنانەی کە پاسەوانانی سەرسنوری دەوڵەتی شاهەنشاهی خەریکی پاراستن و هێمنایەتی ناوچەکەن کە لەوانەیە ببێتە هۆی تێکچونی بارودۆخی سەرسنورەکان. هەر بۆیە داواتان لێ دەکەین کە هەنگاوی پێویست بۆ دوورخستنەوەی ئەو کەسانە لە ناوچەکانی سەر سنور لەگەڵ ئێران هەڵبگرن تا چۆنیەتی تەسلیم کردنەوەیان ئامادە ببێت.

دووهەم بە پێی ئەو راپۆرتانەی کە لە 1946/12/31 بە دەستمان گەیشتووە لە کاتژمێری 7/5 ئێوارە بەرنامەیەکی رادیۆیی لە سەر شەپۆلی ناوەندی لە 397 میتر بڵاو دەبێتەوە کە دژی دەوڵەتی ئێران و هێزی ئێران کە لە تەوریز دان وتار بڵاو دەکاتەوە و رایگەیاندوە کە ئەم بارودۆخە کاتیە و ئێمە دەگەڕێنەوە و سەردەمی ئازەربایجانی دیمۆکراتیک دەگەڕێتەوە و دەبێ بۆ ئەم مەبەستەش چاوەڕێی دەستوری ئێمە بکەن و خۆ ئامادە بکەن. بە پێی دەستوری ئەو رادیۆیە هەر لە رۆژی دواتر و لە هەمان کات و لە سەر هەمان شەپۆل بەرنامەیەکی‌تر لەم بارەوە بڵاو کراوەتەوە و تەنانەت لە تارانیش بەرنامەکانی ئەم رادیۆیە بیستراوە. دەنگی قسەکەرەکە لە دەنگی سەید جەعفەری پیشەوەری چووە کە بۆ ناو خاکی یەکێتی سۆڤیەت رایکردوە.

بە لە بەر چاو گرتنی ئەو وتانەی سەرەوە ئاشکرایە کە پیشەوەری لەگەڵ تاقمێکی دەوروبەر و نزیکی خۆی رایکردۆتە یەکێتی سۆڤیەتی و ئێستا لەوێن و بەرنامەیەکی رادیۆیی واتە دژی کاروباری ناوخۆی ئێران پروپاگەندە دەکات. بە لە بەرچاو گرتنی ئەو دۆستایەتیەی کە نێوان ئێران و سۆڤیەت دا هەیە مافی ئەوەم ئەداتێ کە لە بەر ئەو پێشهاتە داوا لە ئێوە بکەم کە دەستور بە دامودەزگا بەرپرسیارەکانی سۆڤیەت لەم بارەوە بدەن کە زۆر بەتوندی چاودێری ئەوانە و هاوکارەکانیان بکەن و ئیجازە نەدەن کە چیتر پروپاگەندەی دوژمنانەی ئەوتۆ دژی ئێران بکەن تا چۆنیەتی تەسلیم کردنەوەی ئەوان بە دەوڵەتی ئێران ئامادە بکرێت.

لە کۆتاییدا سەرنجی ئێوە بۆ ماده پێنجی پەیمانی دۆستایەتی نێوان ئێران و سۆڤیەت لە 1921/11/26 و هەروەها مادەی 4ی پەیمانی 1ی ئۆکتۆبەری 1927 بکەن کە وتەکانی سەرەوەی من دەسەلمێنن.

/لەگەڵ رێز و سڵاوی دوبارەم/ [1]

/ئەحمەدی قەوام تاران/

ئێران لە نۆتێکی تر دا لە 1946/12/28 بۆ باڵیۆزی یەکێتی سۆڤیەت لە ئێران دەنوسێت کە ئەو پارەیەی کە ئاوا نتوریستەکان لە بانگی ئاستارای ئێران بردویانە 434510 ریال (43451 تمەن) بووە کە ئەم پارەیە ئێستا لە دەستی دامودەزگاکانی بەرپرسی یەکێتی سۆڤیەت لە ئاستارای سۆڤیەتی دان و داوای گەڕاندنەوەیان لە سۆڤیەت دەکات.[2]

---

[1] هەمان سەرچاوە ل 239 – 241

[2] هەمان سەرچاوە ل 239 – 241

وێنەی بەڵگەکان
بە فارسی و بە روسی

169 .... .نمره

تاریخ ....

ضمیمه ....

وزارت کشور

ایالت آذربایجان

شماره ۵۱۳۳۵ / ۶۱۷ / هـ

تاریخ ۲۴ / ۱ / ۲۵

پیوست قسمت دوم دستور و دو جدول

اداره بایر بری آرتش

بکلی محرمانه مستقیم خیلی فوری

دستور قسمت یکم

۱ ـ بمنظور برقراری نفوذ دولت در منطقه آذربایجان نیروئی مرکب از :

الف ـ دو تیپ با سازمان و عناصر تقویتی مندرجه در صورت پیوست شماره ۱ از لشگر های ۱ و ۲ مرکز

ب ـ یک تیپ " " " " " " " " " از لشگر کردستان

تشکیل میگردد

۲ ـ فرماندهی وستاد : الف ـ فرماندهی نیرو بعهده تیمسار سر لشگر پور زند ب ـ فرماندهی تیپ [illegible] تابعه لشگر ۱ بعهده سرهنگ سوار ر طارمی . ج ـ فرماندهی تیپ تابعه لشگر ۲ بعهده سرهنگ پیاده معینی د ـ فرماندهی تیپ اعزامی از کردستان بعهده سرهنگ بایندر خواهد بود .

۳ ـ ترتیب حرکت : الف تیپهای مامور از لشگر های ۱ و ۲ با کامیون وتحت امر فرماندهی نیرو در تاریخی که جداگانه بهر تیپ ابلاغ میشود . از تهران به قزوین وسپس به آذربایجان حرکت خواهد کرد . دستور حرکت و عمل ستون از طرف فرمانده نیرو به تیپهای تابعه داده خواهد شد .

ب ـ تیپ مامور از لشگر ٤ کردستان در سقز متمرکز واز طریق مهاباد به رضائیه حرکت وطبق دستورات صادره از طرف نیرو عمل خواهد کرد .

دستور حرکت این تیپ پس از تجمع و تمرکز در سقز مجددا صادر خواهد شد .

ج ـ ترتیب حرکت دواب و گاریهای ستون پس از استقرار نیرو در قزوین یا زنجان ودر دست گرفتن راه آهن انجام خواهد شد .

د ـ درحرکت ستون ها احتیاط کامل از لحاظ تامین جلو پهلو وعقب ستون باید بعمل آید .

٤ ـ طرز عمل : ستون ها موظفند نفوذ دولت را با متانت و حسن رفتار در مناطقی که وارد میشوند بر قرار ودر صورت بر خورد با مخالفت و عکس العمل مسلحانه با اعمال قدرت و اسلحه ماموریت محوله را انجام وطبق دستور فرماندهی نیرو اسلحه موجوده در نقاط راجمع آوری نمایند .

۵ ـ ارتباط نیرو با مرکز : بوسیله استفاده از کلیه وسایل مخابراتی کشوری وبیسیم نظامی وارتباط تیپ اعزامی به کردستان با نیرو ومرکز تواما و بوسیله استفاده از خطوط تلگراف موجوده وبیسیم نظامی انجام و اداره مهندسی

226

نمره 61
تاریخ ....
ضمیمه ....

وزارت کشور

ایالت آذربایجان

ص۲

ونیرو قبلا ترتیب لازم برای برقراری این ارتباط را خواهند داد .

۶ ـ ارتباط عملیاتی وتامین جناح داخلی دو ستونی که یکی در محور تهران ـ قزوین ـ زنجان ـ میانه تبریز حرکت میکند با ستونی که از کردستان بسمت شمال حرکت خواهد نمود بوسیله ستون متحرک سبکی که در منطقه بیجار و تکاب تشکیل واز عناصر محلی نیز به آن تقویت داده خواهد شد وبسمت میاندوآب حرکت خواهد نمود بر قرار میشود تنظیم حرکات وحفظ هم آهنگی در عملیات ستونها بعهده فرماندهی نیرو که درمحور اصلی تهران ـ زنجان ـ تبریز حرکت مینماید خواهد بود .

رئیس ستاد آرتش سرلشکر آق اولی

رئیس رکن سوم ـ سرهنگ ستاد محمود امینی

3

Письмо г-на Кавама И.В.Садчикову по Азербайджанскому вопросу.

4 апреля 1946 года.

Господин Посол,

Имею честь информировать Вас о том, что права, утвержденные в законе, принятом в Москве Раби-Ос-Сани 1325 лунного года, соответственно с принципами 29,90,92 и 93 дополнения к основному закону для провинциальных и областных энджуменов, в отношении Азербайджана трактуются и утверждаются в следующем виде:

1. Руководители отделов сельскохозяйственного, торговли и промышленности, местного транспорта, просвещения, здравоохранения и полиции, а также органы суда и прокуратуры и финансовый контролер назначаются провинциальными и областными энджуменами, а официальные приказы о них, согласно существующим положениям, издаются правительством.

2. Право назначения генерал-губернатора с согласием провинциального энджумена будет принадлежать председателю, а назначение командного состава военных сил и жандармерии будет производиться правительством.

3. Официальным языком Азербайджана, подобно остальным районам Ирана, является персидский, делопроизводство в местных учреждениях и судопроизводствах ведется на персидском и азербайджанском (тюркском) языках, а преподавание в первых пяти классах начальных школ производится на азербайджанском языке.

4. При опеределнии налоговых поступлений и бюджетных ассигнований страны в отношении азербайджанского правительства будут иметь в виду необходимость благоустройства городов, улучшения народного образования, здравоохранения и прочее.

5. Деятельность демократических организаций в Азербайджане, профсоюзов и прочее является свободной, подобно другим районам страны.

6. Не будут применяться репрессии в отношении населения и демократических деятелей Азербайджана за их участие в происходившем в Азербайджане демократическом движении.

228

4

2.

7. Из"является согласие на увеличение числа депутатов от Азербайджана, в соответствии с действительным количеством населения этой провинции.

В начале созыва пятнадцатой законодательной сессии в меджлис будет внесено соответствующее предложение, после утверждения которого будут проведены выборы недостающего количества депутатов в тот же меджлис.

Иранское правительство имеет в виду провести в жизнь перечисленные выше мероприятия, в целях урегулирования создавшегося положения в Азербайджане.

Примите, господин Посол, уверения в моем высоком к Вам уважении.

Цр-02
8

Товарищу Пишевари.

Мне кажется, что Вы неправильно оцениваете сложившуюся обстановку, как внутри Ирана, так и в международном разрезе.

Первое. Вы хотите добиться осуществления всех революционных требований Азербайджана теперь же. Но нынешняя обстановка исключает возможность осуществления такой программы. Ленин выдвигал коренные революционные требования, как практические требования,подчеркиваю, как практические требования,лишь при наличии сильного революционного кризиса внутри страны, углубленного неудачной войной с внешним врагом. Так было в 1905 г. во время неудачной войны с Японией. Так было в 1917 г. во время неудачной войны с Германией. Вы хотите в данном случае подражать Ленину. Это очень хорошо и похвально. Но обстановка в Иране теперь совершенно другая. В Иране нет теперь глубокого революционного кризиса. В Иране мало рабочих и они плохо организованы. Иранское крестьянство не проявляет пока серьезной активности. Иран не ведет сейчас войны с внешним врагом, которая могла бы ослабить реакционные круги Ирана в виде неудачи в войне. Следовательно, в Иране нет такой обстановки, которая позволяла бы проводить тактику Ленина в 1905 и 1917 годах.

Второе. Конечно, Вы могли бы рассчитывать на успех в деле борьбы за революционные требования азербайджанского народа, если бы советские войска продолжали оставаться в Иране. Но мы не могли их оставлять дальше в Иране, главным образом потому, что наличие советских войск в Иране подрывало основы нашей освободительной политики в Европе и Азии. Англичане и американцы говорили нам, что если советские войска могут оставаться в Иране, то почему английские войска не могут оставаться в Египте, Сирии,Индонезии, Греции, а также американские войска - в Китае, Исландии, в Дании. Поэтому мы решили вывести войска из Ирана и Китая, чтобы вырвать из рук англичан и американцев это оружие, развязать освободительное движение в колониях и тем сделать свою освободительную политику более обоснованной и эффективной. Вы, как революционер, конечно, поймете, что мы не могли иначе поступить.

Третье. Учитывая сказанное, можно притти к следующему выводу насчет положения в Иране. В Иране нет глубокого революционного кризиса. В Иране нет состояния войны с внешними врагами, следовательно, нет и наудач в войне, которые бы ослабляли реакцию и обостряли кризис. Пока советские войска находились в Иране,Вы име-

9

2.

ли возможность развернуть борьбу в Азербайджане и организовать широкое демократическое движение с далеко идущими требованиями. Но наши войска должны были уйти и ушли из Ирана. Что же мы теперь имеем в Иране? Мы имеем конфликт правительства Кавама с англофильскими кругами в Иране, представляющими наиболее реакционные элементы Ирана. Каким бы реакционером ни был в прошлом Кавам, он вынужден теперь в интересах самозащиты и защиты своего правительства пойти на некоторые демократические реформы и искать опору среди демократических элементов Ирана. Какова должна быть наша тактика при этих условиях? Я думаю, что мы должны использовать этот конфликт для того, чтобы вырвать у Кавама уступки, оказать ему поддержку, изолировать англо-филов и создать тем некоторый базис для дальнейшей демократизации Ирана. Из этого положения и исходят все наши советы Вам. Конечно, можно принять и другую тактику: плюнуть на все, порвать с Кавамом и обеспечить тем победу англофильских реакционеров. Но это была бы не тактика, а глупость. Это было бы по сути дела изменой делу азербайджанского народа и иранской демократии.

Четвертое. Вы, оказывается, говорите, что мы вознесли Вас сначала до небес, а потом бросили в пропасть и опозорили Вас. Если это верно, то это вызывает у нас удивление. Что же на самом деле произошло? Мы применили здесь обычный революционный прием, известный каждому революционеру. Чтобы обеспечить себе в такой обстановке, как обстановка в Иране, завоевание известного минимума требований движения, нужно движению разбежаться вперед, уйти дальше минимальных требований и создать угрозу для правительства, создать возможность уступок со стороны правительства. Не разбежавшись далеко вперед, Вы не имели бы возможности в нынешней обстановке Ирана добиться тех требований, на которые вынуждено итти теперь правительство Кавама. Таков закон революционного движения. Ни о каком позоре для Вас не может быть и речи. Очень странно, если Вы думаете, что мы допустили бы Вас до позора. Наоборот, если Вы поведете себя разумно и добьетесь при нашей моральной поддержке тех требований, которые легализуют в основном нынешнее фактическое положение Азербайджана, то Вас будут благословлять и азербайджанцы и Иран, как пионера прогрессивно-демократического движения на Среднем Востоке.

И.СТАЛИН.

231

-2- 40

...рогих соотечественников, призвать их к братству и единению.

Чтобы довести это решение до всеобщего сведения, кабинет министров ...бликует следующее постановление:

"Права, утвержденные в законе, в месяце раби-оссани 1325 лунного го... соответственно с принципами 29, 90, 92 и 93 дополнения к основному закону для провинциальных и областных энджуменов в отношении Азербайджана трактуется и утверждаются в следующем виде:

1. Руководители отделов сельскохозяйственного, торговли и промышленности, местного транспорта, здравохранения и полиции, а также органы суда и прокуратуры и финансовый контролер назначаются провинциальными, областными энджуменами, а официальные приказы о них согласно существующим положениям, издаются правительством.

2. Право назначения генерал-губернатора с согласия провинциального энджумена будет принадлежать правительству, а назначение командного состава военных сил и жандармерии будет производится правительством.

3. Официальным языком Азербайджана, подобно остальным районам Ирана, является персидский, делопроизводство в местных учреждениях и судопроизводство ведутся на персидском и азербайджанском (тюркском) языках, а преподавание в первых пяти классах начальных школ производится на азербайджанском языке.

4. При определении налоговых поступлений и бюджетных ассигнований страны в отношении Азербайджана правительство будет иметь в виду необходимость благоустройства городов, улучшение народного образования, здравохранения и прочее.

5. Деятельность демократических организаций в Азербайджане, и профсоюзов и проч. является свободной подобно другим районам страны.

6. Не будут применяться репрессии в отношении населения и демократических деятелей Азербайджана за их участие в происходившем в Азербайджане демократическом движении.

7. Из"является согласие на увеличение числа депутатов от Азербайджана, в соответствии с действительным количеством населения этой провинции. В начале созыва 15 законодательной сессии в Меджлис будет внесено соответствующее предложение, после утверждения которого будут проведены выборы недостающего количества депутатов в этот же меджлис.

Премьер-министр Ахмед Кавам".

Азербайджанская делегация также изложила свою позицию в 33-х пунктах и предъявила тегеранской делегации для ознакомления с ними правительства г-на Кавама.

232

-3- 41

...этом документе на протяжении 33-х статей азербайджанская делегация требует сохранения существующего положения и расширения и укрепления основ демократии во всем Иране. Вот эти требования:

1. Движение, которое возникло 12 шахривара 1324 г. в Азербайджане в ответ на притеснения и гнет чиновников центрального правительства и врагов свободы - признается передовым национальным и демократическим движением, как гарантия свободы территориальной целостности и действительной независимости Ирана.

2. Азербайджан, состоящий из бывших 3-го и 4-го астанов и округа Хамсе, признается, как единая территориальная единица, входящая в состав Ирана как "Самоуправляющая (или автономная) провинция" со столицей ~~в~~ города Тавриза.

3. Национальным флагом Азербайджана будет государственный иранский флаг; государственными денежными знаками - монеты, обращающиеся на всей территории Ирана. Всеобщие законы, действующие на территории Ирана будут действительны и в Азербайджане в том случае, если они не противоречат свободе и правам азербайджанского народа.

4. Учитывая две последние статьи для управления внутренними делами и составления и утверждения государственного бюджета Азербайджана будет избран на основе демократии и согласно особому уставу - "Национальный комитет"

5. Национальный комитет Азербайджана руководит избранием всех начальников государственных и военных учреждений. Если вышеупомянутые чиновники после избрания их Национальным Комитетом - будут рекомендованы также в Центральное правительство, тогда в исполнение общих законов они будут подчиняться Центральному правительству, а за исполнение решений Национального Комитета будут ответственны перед последним.

6. Национальный Комитет ~~вер~~ правомочен в смене, увольнении,

-1-

42

…назначения или смещении всех гражданских и военных должностных лиц. …эти назначения и смещения будут доводится до сведения Центрального правительства.

7. В Азербайджане кроме Национального комитета избираются, губернские, областные и краевые энджумены (вилайят, мохал, булук). Они избираются на основе демократических выборов т.е. всеобщих и прямых при тайном голосовании. На обязанности энджуменов лежит руководство данной области района или края. Они ответственны за правильный ход дел на данной территории.

8. Организации федаев и народного войска Азербайджана полностью сохраняется. В исполнении своих обязанностей по охране границ, защите свободы и демократии они подчинены Национальному Комитету Азербайджана.

9. Все военные и гражданские степени и чины, присвоенные ранее Национальным правительством тем или иным лицам - остаются за ними. Младшие офицерские чины будут непосредственно присваиваться командованием Национального войска в Азербайджане. Но чины старшего офицерского состава и генеральские чины будут утверждаться Национальным Комитетом по предложению Военного командования Азербайджана.

10. Делопроизводство в государственных учреждениях и в Национальном Комитете будут вестись на ~~тюркском~~ азербайджанском языке, а в Азербайджанском Курдистане на курдском языке. Однако в переписке Национального Комитета и учреждений Азербайджана и Курдистана с Центральным правительством допускается применение фарсидского языка, как государственного языка Ирана.

11. В начальных школах обучение полностью будет в Азербайджане - на азербайджанском языке, в Курдистане - на курдском языке. В средних и высших учебных заведениях обучение будет на двух языках: азербайджанский и фарсидский или курдский и фарсидский.

234

43

-5-

I2.Все законы, утвержденные в свое время Национальным Меджлисом Азербайджана и претворенные в жизнь Национальным правительством-полностью сохраняют свою силу и остаются действительными до тех пор, пока Национальный Комитет не сочтет их нужным их отменить.
(Эта же статья учитывается применительно к Азербайджанскому Курдистану).

I3.Раздел между крестьянами государственных земель "халисэ", а также владений врагов свободы и демократии должен получить официальное признание. Разделенная земля остается за крестьянами и ни в коем случае не подлежит конфискации.

I4.Борьба с терьяком, алкоголем, взяточничеством, проституцией-должна продолжаться по прежнему, согласно соответствующим законам.

I5.Без специального разрешения, утвержденного Национальным Комитетом, запрещается ввоз на территорию Азербайджана всяких предметов роскоши и других товаров, не изготовляемых внутри Азербайджана.

I6.Налоговое обложение будет производиться по определенной системе, утвержденной Национальным Комитетом.
В целях увеличения государственных доходов все финансовые законы и постановления, которые прошли через утверждение Национального Меджлиса и вошли в силу-остаются действительными.

I7.За Азербайджаном и Азербайджанским Курдистаном признается право соответственно численности их населения (что составляет около I/3 населения Ирана)-избирать депутатов в Национальный Меджлис Ирана. Вверительные грамоты, выданные депутатам энджуменами Азербайджана или Курдистана и утвержденные Национальным Комитетом Азербайджана-не подлежат отклонению.

I8.Для единообразия выборов на всей территории Ирана, иранское правительство обязуется при проведении выборов в Меджлис I5-го периода распространить на все провинции Ирана право, которым пользу-

-6- 44

ся азербайджанский народ, т.е. право участия в выборах женщин, лодежи и военнослужащих,

19.Выборы в Национальный Меджлис Ирана должны начаться, как макмум через 10 дней после первого об"явления о выборах и закончитьс: к минимуму, в течение одной недели.

20.25% налоговых поступлений Азербайджана и Курдистана будет егодно уплачиваться Центральному Правительству за исключением тещего года, в течение которого народ Азербайджана потерпел большие сходы на освободительное движение и укрепление основ демократии.

21.Центральное правиетльство обязуется в самый кратчайший срок единить с Тавризом ветку железной дороги, которая в настоящее ремя идет от Тегерана до Миане.

22.Центральное правительство не имеет ни какого права вмешивать в назначение или смещение государственных военных и гражданских иновных лиц.

23.Национальный Комитет Азербайджана и Курдистана свободен продить улучшения и реформы в области культуры, здравохранения и земделия.

24.Доходы с рудников, шахт и полезных природных богатств Азербайджана и Курдистана должны расходоваться исключительно и специаль на удовлетворение нужд самого Азербайджана и курдского народа. управление фабриками и предприятиями в этого рода местностях леит на обязанности населения.

25.В необходимых случаях надзор и контроль над отдельными спеальными и даже частными фабриками осуществляется Национальным митетом и правительством Азербайджана и Курдистана.

26.Печатания всякого рода изданий в Азербайджане и Курдистане лжно осуществляться с санкции Национального Комитета. Радио, кино, атр должны работать на азербайджанском и курдском языках.

-7-

45

ИЙЙ Но в этих случаях также допускаются другие языки.

27. Контроль над всеми банками Азербайджана и Курдисвана т.е. государственным, национальным, промышленным и сельскохозяйственным- осуществляют Национальные Комитеты Азербайджана и Азербайджанскогоь Курдистана.

28. Доходы от налогообложения и с земель должны сосредотачиватьс в национальной казне Азербайджана и расходоваться непосредственно из казни в необходимых случаях.

29. Центральное правительство обязуется немедленно оплатить из Национального Банка Ирана все вклады азербайджанцев и снова вернут весь капитал этого банка, увезенный в Тегеран.

30. Центральное правительство обязуется очистить часть территории 3-го и -го астанов и округа Хамсэ, (т.е. Тика, Саба, Биджар, Сардешт и др.) до сих пор находящиеся в руках врагов свободы и демократии и передать эту территорию ответственным инстанциям Азербайджана и Курдистана.

31. Центральное правительство обязано ликвидировать все жандармские организации, которые в течение долгих лет попирали права народа Ирана, и повинны уже в стольких кровавых преступлениях. Вместо них Центральное правительство в целях охраны порядка должно вестись во всех деревнях, селах, районах-систему организаций "НЕЗМИЕ", которое являются поддержкой судебной власти.

32. Центральное правительство обязуется создать на демократических началах на всей территории Ирана такие же энджумены, алайети, велаяти, билук, махал, какие существуют в настоящее время в Азербайджане

33. Городские муниципальные органы также должны быть созданы во всем Иране на демократических началах и без вмешательства государственных агентов.

237

Секретно

ВЕСТНИК ИНОСТРАННОЙ СЛУЖЕБНОЙ ИНФОРМАЦИИ ТАСС "ЗП"

зр
3/П-47г.

Лист 1-зп

ПОДРОБНОСТИ РАЗГРОМА ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО ДВИЖЕНИЯ В ИРАНСКОМ АЗЕРБАЙДЖАНЕ

/Письмо корреспондента ТАСС в Тавризе/

В течение одних суток, начиная с вечера 11 декабря
1946 года, национально-демократическое движение в
Иранском Азербайджане потерпело полное поражение. Распа-
лась и прекратила свое существование азербайджанская
демократическая партия. Одновременно с этим были
ликвидированы все завоевания партии - такие, как раздел
земель, введение азербайджанского языка, создание
национального университета, театра, филармонии, музея,
печати. Нет областного эндкумена. Автоматически аннулирова-
лось соглашение Кавама-эс-Салтане с азербайджанскими
демократами.

События приняли стремительный и катастрофический
характер после того, как Кавам-эс-Салтане решил ввести
правительственные войска в Азербайджан "для обеспечения
порядка и свободы выборов". К чему это вело, азербайджанские
демократы поняли сразу. Они решили защищать свои завоева-
ния с оружием в руках. Расправы и зверства, учиненные
в Зенджане, только подтвердили наихудшие предположения.

Основной позицией для обороны было избрано ущелье
Кафланкух (между Зенджаном и Миано), представляющее
собою очень удобный естественный рубеж, дающий возможность
малыми силами сдерживать противника. Здесь и завязались
первые бои. Тегеранские войска ввели в действие танки,
артиллерию, минометы и пять самолетов. Азербайджанцы не
могли противопоставить этой технике ничего, кроме
винтовочного и пулеметного огня, причем количество и этого
вооружения и боеприпасов было явно недостаточным. Нечем
было вооружать отряды добровольцев, отправлявшихся на
фронт.

Правительственные войска с боями просочились сквозь
ущелье и вошли в Миано. Таким образом, один из самых
выгодных рубежей был потерян. 10 декабря Пишевари
сообщил, что против Азербайджана двигаются сорок танков
и, кроме того, должны вступить в действие 150 самолетов,
прибывших из США, в числе которых были и мощные
бомбардировщики. И все же, несмотря на явно неравные условия,

/Продолжение следует/

238

зр
3 февраля 1947 года. ТАСС Секретно
Лист 2-зп 30

азербайджанские солдаты и фидаи готовы были продолжать сражение, ибо не видели для себя другого выхода.

11 декабря генерал-губернатор Иранского Азербайджана доктор Джавид и председатель областного энджумена Шабестари отправили телеграммы шаху и премьер-министру о прекращении сопротивления и о готовности встретить правительственные войска в Тавризе. В этот же день Пишевари ушел с поста председателя ЦК Азербайджанской демократической партии и передал его Бирия.

В этот же день вечером Бирия на митинге у здания ЦК Азербайджанской демократической партии объявил собравшимся о прекращении сопротивления и призвал всех оставаться на своих местах и сохранять порядок. С этого вечера и началась катастрофа. Вместо того, чтобы сохранить свою полицию и военные силы для наведения порядка, мобилизовать актив демократов, руководители начали готовиться к эвакуации и вскоре покинули Тавриз.

В городе начали хозяйничать никем не сдерживаемые вооруженные банды, возглавляемые как местными реакционерами так и присланными из Тегерана агентами. Их террор обрушился на демократов, что сразу же создало паническое настроение. Во всех кварталах города, как по команде, раздалась беспорядочная стрельба, которая не утихала на протяжении четырех суток.

Фидаи и полиция, оставшиеся без командиров, начали бросать оружие и спасаться бегством. На улицах, в арыках валялись десятки винтовок. Бандиты стали вылавливать демократов, которые в одиночку не могли оказать сопротивления и расстреливались на месте или доставлялись в полицию, где уже засели реакционеры.

На дом полковника азербайджанской армии Арама напала большая группа бандитов. В течение нескольких часов продолжалась перестрелка. Арам со своими людьми отстреливался из пулемета и лишь с наступлением ночи ему удалось скрыться.

Героически отстаивала здание ЦК Демократической партии четверка патриотов во главе с Фиридуном Ибрагими, бывшим прокурором Иранского Азербайджана, журналистом, недавно вернувшимся с Парижской мирной конференции. Эта группа долго выдерживала натиск вооруженных бандитов, пока не кончились боеприпасы. Только тогда, когда совершенно не

/Продолжение следует/

239

эр
3 февраля 1947 года   ТАСС   Секретно
Лист 2-эп   30

азербайджанские солдаты и фидаи готовы были продолжать сражение, ибо не видели для себя другого выхода.

11 декабря генерал-губернатор Иранского Азербайджана доктор Джавид и председатель областного энджумена Шабестари отправили телеграммы шаху и премьер-министру о прекращении сопротивления и о готовности встретить правительственные войска в Тавризе. В этот же день Пишевари ушел с поста председателя ЦК Азербайджанской демократической партии и передал его Бирия.

В этот же день вечером Бирия на митинге у здания ЦК Азербайджанской демократической партии об"явил собравшимся о прекращении сопротивления и призвал всех оставаться на своих местах и сохранять порядок. С этого вечера и началась катастрофа. Вместо того, чтобы сохранить свою полицию и военные силы для наведения порядка, мобилизовать актив демократов, руководители начали готовиться к эвакуации и вскоре покинули Тавриз.

В городе начали хозяйничать никем не сдерживаемые вооруженные банды, возглавляемые как местными реакционерами так и присланными из Тегерана агентами. Их террор обрушился на демократов, что сразу же создало паническое настроение. Во всех кварталах города, как по команде, раздалась беспорядочная стрельба, которая не утихала на протяжении четырех суток.

Фидаи и полиция, оставшиеся без командиров, начали бросать оружие и спасаться бегством. На улицах, в арыках валялись десятки винтовок. Бандиты стали вылавливать демократов, которые в одиночку не могли оказать сопротивления и расстреливались на месте или доставлялись в полицию, где уже засели реакционеры.

На дом полковника азербайджанской армии Арама напала большая группа бандитов. В течение нескольких часов продолжалась перестрелка. Арам со своими людьми отстреливался из пулемета и лишь с наступлением ночи ему удалось скрыться.

Героически отстаивала здание ЦК Демократической партии четверка патриотов во главе с Фиридуном Ибрагими, бывшим прокурором Иранского Азербайджана, журналистом, недавно вернувшимся с Парижской мирной конференции. Эта группа долго выдерживала натиск вооруженных бандитов, пока не

зр.

3 февраля 1947 года — ТАСС — Секретно Лист 3-зп

31

осталось патронов, патриоты покинули свой пост и скрылись в другом месте. Все райкомы партии и квартиры руководителей демократического движения подверглись полному разгрому.

Генерал-губернатор Иранского Азербайджана доктор Джавид долгое время находился в своем кабинете вместе с Шабестари без всякой охраны. Лишь впоследствии Джавиду кое-как удалось собрать небольшую группу из надежных людей и выставить охрану у советских учреждений, находившихся в опасности.

Не ограничиваясь террором против демократов, реакционеры занялись наглыми антисоветскими провокациями.

Группа погромщиков выбила стекла в доме культуры ВОКС'а и проникла в здание. Кроме портретов классиков иранской и русской литературы, были изуродованы портреты руководителей Советского государства. Сотрудники, находившиеся в здании, подвергались обстрелу. Лишь по счастливой случайности все остались живы. Раненым оказался только шофер из местных жителей.

Толпа погромщиков пыталась вломиться в здание уполномоченного советского торгпредства. Были прострелены двери, пробита пулями автомашина. С провокационной целью у самых дверей были расстреляны трое неизвестных.

Квартира советского подданного Саркисяна подверглась разгрому. Стали обыскивать советских людей.

Обстрелам подвергался гараж Ирансовтранса. Одного шофера-эмигранта Исаева вытащили из квартиры и убили на улице. Кроме него, в Ирансовтрансе было убито еще двое шоферов. Была подвергнута обыску квартира советского служащего Ирансовтранса Лисинева. При обыске были украдены золотые часы и другие вещи. Самого Лисинева отправили в полицию. Когда он был освобожден, то вслед ему открыли стрельбу.

Грузовая машина № 453, шедшая с сахаром в Тавриз, была разграблена, а затем угнана. Когда она была разыскана и доставлена в гараж, весь кузов ее оказался залитым кровью. В кузове нашли мозги и кусок человеческого черепа.

Агенты Кавама-эс-Салтане, обещавшего спокойствие и порядок, применили в Азербайджане при содействии американцев самые отвратительные приемы фашистских головорезов. Не случайно все здешние бандиты аплодировали американскому консулу, когда он разъезжал по городу и проверял осуществление разработанного плана.

/Продолжение следует/

зр
3 февраля 1947 года — ТАСС — Секретно
Лист 5-зп
93

Дальше Джавид не мог продолжать, ибо готов был разрыдаться...

Это была наша последняя встреча с Джавидом, безусловно мужественным и честным человеком.

Вскоре Джавида и Шабестари отправили в Тегеран. Военным губернатором Тавриза был назначен полковник Зангене, тот самый Зангене, который зверствовал в Резайе и которого демократы хотели судить и казнить в Тавризе.

Нетрудно предвидеть, как будет расправляться полковник Зангене с азербайджанским народом и теми, кто симпатизировал демократам. Уже имеются сведения, что Зангене выступил с воспоминаниями о своем боевом пути реакционера в одной из школ. После его выступления был организован костер, в который бросались учебники, изданные на азербайджанском языке. Даже в деталях иранские реакционеры копируют фашистов.

Сейчас можно сказать, что всякое демократическое движение в Азербайджане потоплено в крови, удушено жесточайшим террором. Агенты Кавама-эс-Салтане пулями и ножами беспощадно истребляют все, что носит на себе хотя бы крупицу демократии, они стремятся искоренить всяческие чувства симпатии к Советскому Союзу. В самые кровавые дни и варфоломеевские ночи в Иранском Азербайджане они распространяли провокационные слухи о том, что в Советском Союзе якобы произошел переворот, что там происходят беспорядки и что Красная Армия уже не сможет прийти в Иран и, следовательно, все головорезы останутся безнаказанными. Насколько далеко зашла наглость этой агентуры, свидетельствуют и провокационные разговоры о том, что если Советский Союз не выдаст Пишевари, "то мы (т.е.Иран), будем бомбить Советский Союз". Сомнительно, что иранские политические торгаши могли сами набраться такой смелости. Совершенно очевидно,что их подогревала американская реакция.

Демократическое движение в Иранском Азербайджане, создававшееся годами, погибло в течение нескольких часов.

/Продолжение следует/

242

160 Секретно
5 февраля 1947 года ТАСС Лист 4-ый.

Наглость фашистов дошла до того, что они запрещали лавочникам продавать хлеб советским людям. Тегеранское и тавризское радио, листовки, сбрасываемые с самолетов, подогревали эти антисоветские выпады, заявляя, что все это происходит благодаря действиям "эмигрантов" и "авантюристов". Подверглись и подвергаются жесточайшему террору все эмигранты из Советского Союза, в особенности армяне и айсоры.

Еще II декабря тегеранское радио сообщило о прекращении сопротивления в Азербайджане. В то время правительственные войска находились в Миане. Можно было ожидать, что подвижные части в течение ночи совершат переход и утром войдут в Тавриз. Но теперь стало совершенно ясно, что командование умышленно предоставило город в распоряжение бандитов с целью истребления в нем неугодных для них лиц. Список лиц, подлежащих истреблению, был заготовлен заранее и на первых порах в нем значилось 150 фамилий.

12 декабря Джавид выехал в Бостанабад с целью поторопить приход правительственных войск. Генерал Хашими попытался было уклониться от встречи с ним, но Джавид настоял на своем. Выяснилось, что Хашими не торопился; он "не верил" заявлению Джавида о том, что в Тавризе правительственным войскам не будет оказано сопротивления; он посылал в город своих доверенных лиц и от них получал сведения о ходе расправы.

Лишь около 17 часов 13 декабря малочисленные головные отряды правительственных войск вступили в Тавриз. Расчеты на быстрое наведение порядка не оправдались. С новым ожесточением в городе вспыхнула стрельба, снова полилась кровь народа и усилились антисоветские провокации, угрожавшие не только материальным интересам Советского государства, но и жизни советских граждан.

14 декабря вместе с секретарем генерального консульства ваш корреспондент посетил Джавида, который принял нас в своем кабинете, где был и Шабестари.

-Тов.Медведев, как вам все это нравится? - обратился ко мне Джавид. Но это был не вопрос, а было констатирование катастрофических событий: "Расстреливают наших друзей, а я ничем не могу помочь им. Мне моя жизнь не дорога, я не за это болею душой...

/Продолжение следует/

243

ар.
3 февраля 1947 года   ТАСС   Секретно
Лист 6-эп

34

Уместен вопрос: Как же могла произойти подобная катастрофа? Обвинять одного Пишевари было бы ошибкой. Этот вопрос требует глубокого и всестороннего анализа. Укажем лишь на несколько существенных ошибок, правда, далеко не исчерпывающих всех причин катастрофы.

Первая и главная ошибка, очевидно, заключается в следующем: Нельзя было итти на вооруженное сопротивление, зная, что военный потенциал Азербайджана крайне незначителен. Нужно было всем оставаться на своих местах, и правительственные войска вошли бы в город, где существовали бы порядок и власть. Каваму-эс-Салтане потребовалось бы много времени, чтобы окончательно упразднить соглашение Иранского Азербайджана с центральным правительством, энджумен и все реформы. Во всяком случае, не были бы допущены массовое истребление демократов и бандитский террор.

Поскольку же факт столкновения имел место, нельзя было допустить панического бегства азербайджанских руководителей. Пишевари мог уехать 13 декабря, незадолго до прихода войск. Он располагал достаточным числом надежных людей, которые смогли бы обеспечить его безопасность. Тем более должны были оставаться на своих местах все остальные работники.

Грубейшей ошибкой было оставление партии на одного человека - Бирия. Террористы это легко поняли; они первый же свой удар направили на Бирия, стали обстреливать его машину, когда он ехал по улице, и, в конце концов, Бирия вынужден был скрыться, ибо, будучи в одиночестве, он ничего не смог противопоставить бандитским шайкам.

Слух о бегстве лидеров распространился быстро; и в партии, и в армии и в полиции, брошенных на произвол судьбы, поднялась паника.

На всем протяжении своей деятельности, Пишевари заявлял: "Мы кровью добились свободы, кровью ее и отстоим". Между тем известно, что создание национального правительства обошлось без большой борьбы и не смогло закалить народ, сцементировать партию. Да и сама партия не имела крепкого ядра в лице рабочего класса, который

/Продолжение следует/

244

зр
3 февраля 1947 года

ТАСС

Секретно
Лист 7-зп

в Иранском Азербайджане крайне малочислен. Ведь не могли же служить надежной опорой партии мелкие торговцы, ремесленники и служащие, составляющие большинство парторганизации в городах! Поэтому когда руководство ушло, партия тотчас же распалась, не выдвинув из своей среды боевого командира.

Пишевари в своей политике шел напролом, игнорировал побочные пути и маневрирование. Он целиком рассчитывал на поддержку извне и чувствовал себя, как бы в автономном государстве.

С первых же дней создания партии не делалось серьезных попыток к сближению с народной партией и другими демократическими организациями Ирана. Отсутствовал единый фронт борьбы прогрессивных партий. Народная партия, тавризские и мехабадские демократы проводили политику, сообразно своим интересам.

Предвыборное об"единение партий не создало органического блока, а явилось искусственным блоком. Вот почему лозунг о гражданской войне и всеиранской революции, выброшенный Пишевари в последние дни, повис в воздухе.

Не сомкнулся Азербайджан в единое целое и с курдами. Только в дни опасности Пишевари сделал попытку сближения с ними, до этого же он вообще игнорировал курдов.

Пишевари ошибочно полагал, что он стоит во главе всего демократического движения Ирана, что стоит ему сказать одно слово-и все пойдут к нему навстречу. Это было большим заблуждением и весьма способствовало созданию столь тяжелых событий.

ЕА.ИВ.03101, 17 декабря 1946 г.

ИР502

Перевод с английского

ТЕЛЕГРАММА

Из Патерсона (США)
6 марта 1947 года

Министру Иностранных Дел
В.Молотову. Москва.

Из надежного источника нами получены сообщения о массовых убийствах ассирийцев в иранском Азербайджане. Убийства продолжаются. 24 ассирийских деревни уничтожены; разрушены сотни домов; расхищено имущество; тысячи ассирийцев убиты. Те, которым посчастливилось уцелеть, находятся в полной нищете и на грани голодной смерти. Во имя человечности обращаемся к Вам с просьбой оказать такое влияние, какое может быть необходимым для прекращения убийств и предоставления этим людям безопасности и обеспеченности.

Ассирийская национальная
Федерация.
Патерсон, Нью Джерси,
Гамильтон стрит,64.

Перевел (О.Трояновский)

Разослано:
тт.Сталину,
Молотову,
Вышинскому,
Гусеву,
Средневосточн.отд.,
Отдел США.

246

Перевод с английского.

ИР 502

Т Е Л Е Г Р А М М А

Из гор.Йонкерса,
штат Нью Йорк
14 марта 1947 года

Премьеру Иосифу СТАЛИНУ.
Москва.

До нас дошли известия об убийстве христиан-ассирийцев в Иранском Азербайджане и, в частности, в Резайском округе в течение декабря 1946 года. Были убиты сотни мужчин, женщины и девушки подверглись преступному обращению. 24 деревни были полностью или частично разграблены и сожжены. Оставшиеся в живых влачат ужасное существование: они плохо одеты, живут в голоде и холоде и в постоянном страхе. Поэтому позвольте мне от имени всемогущего бога, отца справедливости, обратиться к Вашему Превосходительству с призывом позаботиться о том, чтобы были приняты надлежащие меры с целью облегчить страдания этих невинных жертв обстоятельств и чтобы иранское правительство взяло на себя необходимые обязательства по охране жизни и собственности оставшихся в живых после этого погрома, пока не будет найдено окончательное решение их судьбы.

Мар Шимун, Католикос и Патриарх
Востока и ассирийцев.
Чикаго, штат Иллинойс,
Норс Шеридан, Род 6346.

Перевел (В.Павлов)

Разослано:
тт.Сталину,
Молотову,
Вышинскому,
Гусеву,
Отд.США.,
Средневост.отд.

247

جواب پسر کورد
بمندرجات شماره 55 روزنامه کیوان!

روزنامه گرامی کیوان! این بنده پسر کورد که یکی از خوانندگان نامه کیوان میباشم امروز ------ دست دراز کرده روزنامه را گرفتم اولین چیزی که به چشمم خورد این جمله بود: امروز (استقلال کرد ...) که با خط درشت در صفحه اول میدرخشید، از عنوانش پی به مقصود بردم و به مصداق سالی که خوش است از بهارش پیداست. ابتدا بفال نیک گرفتم و اصل مقاله را که بقلم آقای انصاری بود با کمال دقت خواندم و دوباره خواندم. این اولین باری بود که در یک نامه رسمی با زبان فارسی دا یک مملکت دیکتاتوری و فاشیستی ولو بنام سخریه یا دفاع و یا تحریک خفی و مستور اسم کورد و اقرار به موجودیت و هستیش آنهم شانه بشانه ---- مقدس و بلند استقلال به چشم ملت ستمدیده و مقهور کورد و بگوش عالم انسانیت و مدنیت میخورد نشاط هم آغوشی دو کلمه پیروز استقلال و کورد مرا بر آن داشت که شمه از سوابق درخشان بزرگی و تمدن و اسارت و بردگی ملت نجیب کورد ---------------------
---- قلدر و مستبد بمعرض نمایش خودی و بیگانه برسانم و گوش ارباب استبداد را بشنیدن کلمه کورد و استقلال آشنا سازم و بسیار خوشوقتم که پس از سالها و ماهها که لفظ کورد گفتن و نوشتن و خواندنش گناه نابخشودنی و کفر صریح بود ------ در این عصر دموکراسی و آزادی در گوشه و کنار مملکت اشخاصی پیدا میشوند که میخواهند در زیر شاخه و باسم دیگران باب دم زدن از حقوق ملل مغلوب و مغلول را باز کنند و ببینند این ترانه را در دنیای بشریت و متمدن چگونه تلقی مینمایند و آیا میشود از آب گل‌آلود ماهی گرفت؟ مژده باد ترا که دنیای امروز دیگر مجال خون مکیدنهای دوره دیکتاتوری را به زالوهای فاشیست نخواهد داد اینک جواب مطالب نویسنده -------- یکایک می‌نگارم.

کورد بشهادت تاریخ قدیمیترین و خالصترین نژاد این آب و خاک است و از چندین هزار سال پیش سرزمین نیاکان خود را با خون بهترین پیران و جوانان خریده و حفظ کرده است، زبان و عادات قومی کورد پس از سالیان دراز علیرغم مخالفت‌ها و ممانعتهای کمرشکن همان و رسوم زبان پاک ماد و کوردوی میباشد و شما ای آقای نویسنده که کوردها را بگناه طلب حق حیات آبرومندانه دعوت بترک وطن فرموده‌اید مصداق و مثل کوردی است: (تا صاحب خانه دزد را بگیرد دزد صاحب خانه را گرفت.

آقای انصاری کورد با کمال متانت و مردانگی در چهار دیوار خانه‌اش نشسته و میخواهد دیگر دست نحس استعمار و پای پلید استبداد به این سرزمین مقدس نرسد و قضاوت این حکم بی‌منطق و غیرعادلانه شما را به وجدان بی‌آلایش خوانندگان وامیگذارم.

در اول مقاله صحبت از بی‌انتظامی در تمام کشور است پهلوی قصر سلطنتی و جنب مجلس شورای ملی ایرانی به قتل میرسد، در اصفهان و یزد جیره‌خواران و مزدوران خانه و لانه برادران خود را آتش میزنند ------ آتش اصفهان خاموش و خون پاک جوانان بر در و دیوار بهارستان و دربار خشک شده و نیش قلم به پهلوی کورد بیچاره میخورد و مینویسد "در کوردستان زمزمه استقلال بگوش میرسد" و رشته سخن در این زمینه دراز و درازتر می‌شود. آقای نویسنده! اگر افکار شما در تحت هزارویک پرده از سرچشمه نیات همان مزدوران استعمار آب نمی‌خورد چه شد که چشم از خون بیگانگان و خانه خرابی برادران واقعی و ایرانیان حقیقی پوشیده --
------ بر سر کورد و استقلالش تاختید؟!

اینکه میخواهید در اتحاد و برادری کوردها ایجاد تفرقه و نفاق بنمایید نهایت سادگی و بی‌اطلاعی است که اوضاع را سطحی نگریسته و اشخاصی را نام برده‌اید که ------------------------------
بنفع دیگران ------------------------------
که پست‌ترین حیوان مرتکب این ننگ نمی‌شود تن درمیدهند کاملا اشتباه است و کورد یک آواز مرگ شرافتمندانه را بر زندگی ننگین ترجیح می‌دهد.

این مصرع: "ئەگەر مەردی کوری کوردی دە ئاری عجم هەلدە" که به یک مجله کوردی نسبت داده‌اید این مجله بدست ما نرسیده و طبق قانون استدلال باید منقول عنه خود را برای طرف در صورت انکار جهة اثبات مدعا حاضر فرمایید و اینک پسر کورد منکر وجود چنین حمله در یک مجله کوردی است تقاضا دارم عین مجله با اسم و رسم و محل ------ را برای اطمینان خاطر عموم بعنوان پسر کورد ارسال فرمایید.

پسر کورد هستم و مرد هستم و آیین نیاکان خود را محترم میشمارم و شرافت ملی کورد را آلت بازیچه هیچ مفسد و ماجراجو و روزنامه نویسی قرار نمی‌دهم مرد هستم و در حفظ تمامیت خاک و استقلال وطن خود کوشش میکنم و بدشمنان و بیگانگان دیگر فرصت نمیدهم تا سرزمین مقدس پدران مرا میدان هوسرانیهای خود قرار دهند چنانکه دادسه بودند. ایران اطلاق میشود بیک سرزمین وسیعی که نژادهای گوناگون با زبانهای مختلف در آن زندگی میکنند و همه بتساوی در آن حق حیات آزاد و جداگانه دارند و هیچ نژادی را بر دیگری تفوق و برتری نیست. چنانکه اروپا سرزمین مخصوص و بزرگی است که مسکن ملل و اقوام متفاوت متخالف است و همه از مزایای زندگی با برادری و برابری بهره میبرند. نازیسم که میخواست بوسیله تئوری پوچ تفوق نژادی این اخوت و یگانگی را از بین ببرد دوستداران آزادی و بشریت خاکش بذهن ریخته و خورد خمیرش ساختند.

پسر کورد نیز بدین معنی ایرانی است که در سرزمین ایران زندگی میکند و میخواهد با دیگر ------ ایرانی خود رعایت اصول جوار و برادری را بنماید ولی نمیخواهد که دیگر برادرانش در طرز زندگانی شخصی و ترتیب گرداندن چرخ حیاتی وی دخالت نمایند چنانکه او در شئون خصوصی و ادار ملکی آنان دخیل نخواهد بود.

دعوای ملی و مشروع کورد را نمیشود عصیان نامید دیگر خورشید آزادی چشم غاصبین حقوق را خیره کرده و شمشیر دول آزادیخواه زنجیر اسارت و بندگی را از دست و پای اقوام مقدوره کوچک و بزرگ گسیخته، منشورها و عهدنامه‌ها دا راه استخلاص ملل از چنگال دیو منحوس خودسری و استبداد نوشته‌اند توهین به کلمه مقدس استقلال و نامش را مسخره نهادن از عفت ------ خارج است عار و ----- اشتیاق و شیفته‌گی و تشنگی باستقلال و آزادی را بشر با کمال شرافت بر خود هموار نموده و خون میلیونها -------
----
می‌نامید ریخته شده، افتخار من به کورد بودن من است و پس بعد از اقرار صریح به بودن اقوام و نژادهای گوناگون حب تفوق نژادی و ثمره و اشتهای بلعیدن سایر ملتها و خاک و آبشان همان حس آدمخواری و درندگی جنگیز و فاشیست و در این قرن بیستم مدنیت و آزادی این -------- ندارد، دنیای امروز که فقط و فقط محض برچیدن این اساس متحمل این همه مشتقات شده و این همه قربانی داده رنج خود برده، نخواهد داد فیل و الاغ را مثل آوردن و توهین به صراحت وقاحت را به یک ملت اصیل و سلحشور 9میلیونی روا دادن جز با خون نمیتوان شستن و این نکته را از نظر دور مدار که بزرگی جثه و کثرت عده دلیل بر بزرگی مقام و کثرت شرافت نیست، اسب تازی اگر ضعیف بود همچنان از طویله خر به! حمله اسکندر مقدونی و اعراب و جنگیز را به رخ مردم کشیدن جز ننگ و عار ثمری ندارد که همگی بر بی‌عرضگی ایرانیان تمام شده، در خاتمه توجه آقای نویسنده را به مقاله آقای محمود عمادی تحت عنوان (تقاضا خنده‌آور استعمار) در همان شماره‌نامه کیوان جلب مینمایم.

زنده باد آزادی
مرده باد استبداد و استعمار
زنده‌باد کورد و کوردستان بزرگ

(پسر کورد)

248

چاووپێکـەوتنـی نوسـەر لـەگـەڵ گۆڤـاری (پـەیامـا کـورد) لـە ئەوروپا:

بالـەیـادی شـەسـت سـاڵەی ڕاگـەیانـدنی کۆمـاری کوردسـتان " مـەهابـاد " و هەرەسهینانە کتوپڕەکەیدا هەموو دەسکەوت و کەمووکوڕیەکانی بکەینـە وانـە بۆ داهاتوو !.

لـەدوو ڕۆژی داهـاتوودا یـادی 60مین سالڕۆژی یـەکـەم کۆمـاری کوردستان دەکـەینـەوە.لـەو کاتـەدا کـە سـەروەری و ئـاڵا و سـەربـەخۆیی خـاک و وڵاتمـان بیردێتـەوە. لـەهـەمـان کاتـدا یـادی هـەڵـوەشـانەوەو لـە نـاوچوونی ئـەم کۆمـارە دەمانخاتەوە گۆمی خەم و زیاتر لە نیو سەدە شەرو کوشتارو ماڵوێرانی گەلی کوردمـان دەخاتـە بـەر چـاو... کۆمـاری کوردستان چـۆن دامـەزرا ؟ بـۆ خـۆی ڕانەگرت ؟ کێ بەرپرسیار بوو لە رووخانی ؟ و کۆمـەڵێک پرسیاری دیکـەش کەتائێستا مێژوو نووسان و ڕۆشنبیران بەگشتی و رەشۆکی خەڵکیشی بـەتایبـەتی سەرقاڵ کردوە. بۆ تیشک خستنە سەر ئەم بابـەتە مێژووییە گرنگە. بـەچاکمان زانی لەگەڵ یەکێک لە پسپۆرەکانی ئەم بوارەدا.بەڕێز دکتۆر ئاڤراسیاو هەورامی ووتووێژ ساز بکەین .

بـەڕێز د.ئاڤراسیاو خۆشحاڵین بـەوەی کـە بۆ ئـەم تـەوەرە گرنگـە، بـە ڕێزت بـدوێنین بۆ ئـەوەی خو بۆ ئـەوەی خوێنـەری کورد هـەندێک لـەو ڕاستیانەی بۆ روونبێتـەوە کـەتائێستا لێی شاراوە بوون.حەز دەکـەین پێشـەکیێکمان دەربارەی کۆمـاری کوردسـتان بـۆ بـاس بکـەیت، پاشـان دێینـە سـەر پرسـیارەکانمـان ، بفەرموون :-

کۆماری کوردستان "مەهاباد" ڕووداوێکی گرنگە لە مێژووی گـەلی کورددا و دەبـێ یـاد و ڕێزی لـێ بگیردریت.و لـە ئـەزموونـەکـانی کـەڵـک وەربگیریت، تـەمـەنـی کـورت و پـڕ لـە هـەوراز و نـشێو بـوو و لـەقۆنـاغێکی نالـەبـاری نێونـەتـەوەیدا.واتـە لـەسـەرەتای دەسپێکردنی شـەری ساردی نێوان دوو بلۆکی ڕۆژئـاوا و ڕۆژهـەڵاتـدا سـەری هـەڵهێنـاو پێیگـرت.دیـارە لـەوتارێـک یـا چاوپێکەوتنێکدا نـاتوانین روونـاکی تـەواو بخـەینـە سـەر ئـەم رووداوە گرنگـە.من

هەرچەندە نامەی دکتۆراکەم لە سەرئەم بابەتە بوە و گەلێک بەڵگە و دیکۆمێنتی نوێم لەم بارەوە بەدەست هێناوە هەر بە پشت بەستن بەم بەڵگەو دیکۆمینتانەش کە بۆچوونەکانم پێچەوانەی خەڵکی ترە. هەندی بەڵگەو ووتارو پەرتوکم لەم بارەوە

بڵاوکردوەتەوەو هەندێکیشیان لە ژێر چاپدان بابەتەکە زۆرەو کردومە بە چەندین بەش ،وەک:

سیناریۆیی رووداوەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان تا ڕاگەیاندنی کۆمار، ’’کۆمەڵەی ژک"

کۆبونەوەی وەزیرانی سێ دەوڵەتی زلهێز لە مۆسکۆ لە دیسمبری 1945دا

گەڵاڵەی پێشنیار کراوی ئینگلیزو ئەمریکا بۆ چارەسەری کێشەی گەلانی نا فارسی ئێران،

کۆماری کوردستان و،بارزانی پاش هەرەس هێنانی کۆمار1947-1958

پەیوەندی نێوان ئازەربایجان وکوردستان لەسەردەمی کۆمار

ووتووێژەکانی قازی محمد لەگەڵ تاران ولایەنەکانی تر

کۆمەڵێک بەڵگەو دیکۆمینتیش لەسەر کۆماری کوردستان و....هتد

هیوادارم هەمووی بکەوێتە بەر دەستی خوێنەرو لێکۆلینەرانی بەریز بەڵام ئەو پرسیارانەی کە بەلای ئێوەوە پێویستن وبۆ ئیمرۆو داهاتوی کورد بەکەڵکن بیکەنو ئامادەی وەلام دانەوەیانم.

پرسیار: باشتر وایە ناوی "کۆماری کوردستان"یا "کۆماری مەهاباد" بەکاربینین.کامیان راسترە؟

وەلام: هەردووکیان راستە و بەکارهینانی هەردووکیان شتیکە لەناوەرۆکەکەی کەم ناکاتەوە و بەداخەوە ئەمە بوەتە مشتومری زۆر نوسەر.نامەوی بە ووردی لەسەری بدوێم.بەلام پیویستە بلیم کە زۆر رووداو و شۆرش و راپەرین لە دنیادا هەبوە وهەیە کەبەناوی کەسایەتی یا شار یا رۆژ یا مانگ ناو دەبرین بۆ ووینە کۆمونی پاریس و ئیمە بۆ خۆمان وینەی زۆرمان لە و بارەوە هەیە بۆ ووینە شۆرشی شێخ عوبیدﷲ، شۆرشی شێخ سعید،شۆرشی ئاگری "ئارارات" و شۆرشی بارزان و..لەکاتیکدا ئەمانە هەموویان بۆ رزگارکردنی گەل و نیشتمانەکەمان بووە . دەیان ووینەی تر.

کۆماری کوردستانیش لە مەهاباد راگەیاندراوە بۆیە دەلێن کۆماری مەهاباد وئەم کۆمارە ئامانجی نەتەنیا بۆ رۆژهەلاتی کوردستان یا دەوروبەری مەهاباد بووە.بەلکو بۆ هەموو پارچەکانی تری کوردستان و.ئەگەر سەرکەوتبایە بێگومان دەبوو بە قەلا بۆ ئازاد کردنی بەشەکانی تری کوردستان جگە لەوە لە تابلۆی وەزارەتخانەکانی کۆمار دەوڵەتی جمهوری کوردستان نووسراوە ،ئەمەو جگە لەوەی کە خاوەن دەسەلاتیکی سەربەخۆ و ئالا وسوپای سەربەخۆ بووە و.هتد.. بەلام لەلایکی تر دەبینین کە لە بەیاننامەی حیزبی دیموکراتی کوردستاندا هاتوە کە مەبەستی خودموختارییە ئۆتۆنۆمیە و لە چوارچێوەی ئیران و بەپێی یاسایی بنجینەیی ئیران ، کورد داوای ماڤی خۆی دەکات و لە ووتو وێژەکانی سەرکردایەتی کۆماریش لەگەڵ کاربەدەستانی تاران دیارە کە ئەم کۆمارە کۆماریکی خودموختاری "ئۆتۆنۆمییە".

هاودژی لەم بارەوە زۆرە لەکردەوەو دەربرینی سەرکردایەتی کورد. بەلام لەوەی کەسنوری کوردستانی "ڕۆژهەڵاتی کوردستان" دیاری نەکراوە لەیاسایی بنجینەیی ئیران "قانونی ئەساسی یا دەستور" ماڤی نەتەوەکانی نا فارس مسۆگەر نەکراوە و لەم بارەیشەوە هاودژی زۆرە .هەرچۆنیک بیت من جیاوازیک لەنیوان بەکارهینانی کۆماری کوردستان یا کۆماری مەهاباد نابینم ،کۆمارەکە لەوی واتە لە مەهاباد ڕاگەیندراوە و مەهابادیش شارێکی کوردستانەو دوورنییە لەداهاتوشدا ڕووداویکی ئەو تۆ لەیەکیک لە شارەکانی تری کوردستان ڕوودا ئینجا لەهەر پارچەیەکی کوردستاندا بیت رووبدات و هەبەناوی ئەوشارەوە یا ئەو ڕۆژەوە یابەسەرکردایەتی هێز یاکەسایەتی سیاسی رووبدات و ناوی لێ بنێت.

پرسیار: هۆیەکانی هەرەسهێنانی کۆماری کوردستان "مەهاباد" چی بوون؟

وەڵام: یەکەم فاکتەری دەرەکی بوون ، یەکەم سۆڤیەت کە نە تەنیا پشتی کۆماری بەردا .بەڵکو داواشی لە سەرکردایەتی کۆماری کوردستان و ئازەربایجان کرد کەدەست لەبەربەرەکانی و پاراستنی دەسکەوتەکانی هەر دوو گەلی ئازەربایجان و کورد ستان بەردەن.

دووهەم: ئەمریکا و ئینگلیز وەک هاندەروپشتیوانی رژێمی شا کە بەبی ئەوان زۆر زەحمەت بوو رژێمی ئێران بتوانیت بەسەر کوردو هێزە

بەرهەڵستکارەکانی ئێراندا سەربکەوێت ئەمریکا و ئینگلیز جگە لە چەک و تەقەمەنی و یارمەتی دراوی راوێژکاری لەشکرکێشی بە ئێران دا.
سێهەمم سەرکردایەتی ئەو سەردەمەی کورد ئامادەی رووبەرووبونەوەی رووداوەکانی نەبوو واتە زۆر لاوازو بێتوانا بوو.

پرسیار: ئەتوانن لە سەر دەوری سۆڤیت لەم بارەوە رونکردنەوەی زیاتر بدەن ؟

وەڵام : بەپێیریکەوتنی قەوام و ستالین لەسەر دەرهێنانی نەوتی باکوری ئێران کێشەی ئازەربایجان و کوردستان وەک کێشەیکی ناوخۆی ئێران لەقەڵەم درا، واتە قەوام بەڵێنی لە سۆڤیت وەرگرت"یا مەرجی بۆ سۆڤیت دانا" کە نابێ لەکێشەی ئازەربایجان و کوردستان دەست تێوەردان بکات

لەلایەکی تر سۆڤیت چەک و تەقەمەنی قورس وەک تۆپ و هاوەن و دژەتانک کە بەکوردو ئازەری دابوو لێوەر گرتنەوە و ، لەلایەکی تر پیشەوەری سەرکردەکانی تری ئازەربایجان جەند جار داوا لە سۆڤیتەکان ئەکەن کە چەک و تەقەمەنیان پێ بدەن تا بتوانن بەرامبەر بەسوپای ئێران راوەستن، بەڵام سۆڤیتەکان وەڵامیان نادەنەوە من لەم بارەوە بەڵگەشم بڵاوکردوەتەوە هەروەها لەنامەییکی ستالین بۆ پیشەوەری هاتوە کەبەربەرەکانی نەکەن " دیارە لەرێگای پیشەوەریشەوە بۆ قازی محمد نێردراوە" پاشانیش پیشەوەری سەرکردەکانی تری ئازەربایجان واتە ئەوانەی کە لایەنگری راوەستان بەرامبەر بە سوپای ئێران دەبن دەیان بەن بۆ سۆڤیەت تاماملەی نەوتەکەیان سەربگریت و گێرەو کێشە لە ئێران نەبێت و ئێرانیش هیچ بیانووی نەمێنێت کەسۆڤیت تاوان باربکات.

هەندێ کۆمەڵە نووسەر لەخۆیانەوە نووسیویانە کە پیشەوەری رایی کردوەو تەنانەت سوکایەتی پێ دەکەن و دەڵێن وەک ژن بۆی دەرچوەو راست نیە.

پرسیار: چ شتێک پاڵی بەسەرکردایەتی کۆماری کوردستانەوە نا کە بەرگری لە کۆمارەکە نەکا .! ئایا رێگەیکی شیاوترو باشتر لەوە نەبوو ؟

وەڵام : تەنیا مانەوەی کۆمار پاش تەسلیم بوونی تەورێز ،بێدەنگی بەرەی هێزە سیاسیەکانی ئێران سەبارەت بە هێرشی سوپای ئێران ،بێدەنگی سۆڤیت و گەلێک هۆی تر،بەلام سەرەرای ئەمانە هەموویان من پێم وایە کەتاکە رێگایەک کەنەدەبوایە سەرکردایەتی کۆمار لە پێشی بگرێ، ئەو رێگایە بوو بەتایبەتی

سەرۆک کۆماری گەلێک بێتوو خەڵک ئەو شانازیە یا جۆشەویستییەی پێدابێت واتە نازناوی پێشەوا و ، بجێت بۆ پێشوازی ئەفسەرێکی بێ دایک و باوک واتە "هۆمایۆنی".کە دەستوری پێدراوە کۆمارو سەرکردەکانی لەناو بباتوو پێش ئەوەی کە قازی محمد خۆی دوو جار بجێتە پێشوازی سوپای ئێران دەستەیکی نوێنەرایەتی بەدەستەوە دان دەنرێت واتە ئەگەر بریاری خۆ بەدەستەوە دان دراوە، نەدەبوایە سەرۆک کۆمار واتە قازی محمد سەرکردەکانی تر بجن بۆ دەربڕینی خۆبەدەستەوە دان بەڵکو دەکرا نەفەریک یا دەستەیکی نوێنەرایەتی بنێردرێت کەلەئاستی فەرماندەکەی سوپای ئیران واتە "هۆمایۆنی"دا بێت، ئەمە هەم سووکایەتی بوو بۆ خودی قازی و هەم بۆ گەلی کورد ،لەلایەکی تر میکانیزمی خۆ بە دەستەوەدانەکە بەبێ ئەوەی بەڵگە یانووسراوێک لە نێوانیان هەبێت ،بۆ وێنە تەنانەت پاراستنی ژیانی سەرکردەکانی کۆمار دەبوایە مسۆگەر کرابایە. من ئەمەی کە دەڵێم مەبەستم ئەوە نیە کە کورد لەو سەردەمەدا شەری جەبهەیی لێ کردبا.بەڵکو دەکرا شەری پارتیزانی بکرێت ئەویش ئەگەر نەکرابایە دەتوانرا خۆیان لابدەن و ساڵها دەیانتوانی لەو شاخ وچیایانەی کوردستان مابانەوە یا پەنابەری وڵاتێک بوایا و بەو چەشنە نە سەرکردایەتی کۆمار و حیزب واتە بزوتنەوەی کورد تووشی کارەسات دەبوو و بەبێ سەرکردە و کادری سیاسی بۆ درێژەپێدان بە خەباتی گەلی کورد نەدەمایەوە.من زۆر جار ئەم پرسیارەم لە خۆم کردوە،کە بۆچی کۆمار راگەیەنرا.بەڵام بەرگری لێ نەدەکراو. وایدابنێین رژێمی ئێرانیش هێرشی نەکردبایە سەر، بەڵام دەبێ تۆ هەردەم ئامادەی ڕووبەڕووبوونەوە یا بە شێوەیک لە شێوەکانی تر بێت،گەر چی لەمێژبوو کە ئێران نیازی هێرشی هەیە سۆڤیت پشتی لە کورد کردووە.

ئێستا جێی ئەوە نییە لەسەر بەڵگەیک بدوێم کە ئینگلیز و ئەمریکا بۆ چارەسەری کێشەی گەلانی نا فارس ئاراستەیان کردبوو ڕژێمی ئێرانیان نا چار دەکرد کە جێبەجێ بکات.بەڵام دژایەتی سۆڤیت و حیزبی تودە دژی ئەم گەلاڵەیە و خۆ بەدەستەوە دانی بێ قەیدو شەرتی سەرانی کورد ئە گەلاڵەیە وازی لێهێنرا.

پرسیار: هەڵەکانی سەرکردایەتی کۆماری کوردستان لە ڕوانگەی ئێوەوە چی بوون؟ وەڵام : زۆر بوون و تەنیا هەڵە نەبوون بەڵکو دەتوانین لە کەموکوریەکانیشی بدوێین، پێداگرتن یا جەختکردنێکی زۆر لەسەر

وتوویژەکانی لەگەڵ دەسەڵاتدارانی تاران کە هیچ کامیان ئەنجامیان نەبوو و،ئەم ووتوویژانەش زۆر دریژ خایەن بوون.

هەوڵ نەدان بۆ ئازادکردنی سەردەشت و سەقزو بانە و ورمێ و خۆی و ماکۆ و سەلماس و قوتور و شارەکانی تری کوردستان .وەک دەزانن مەهاباد لە رێگای ئەو شارانەوە دەوری گیرابوو، واتە لە گەمارۆدا بوو ، بوونی هێزی دوژمن بەتایبەت لە سەقز و بانە و سەردەشت، هەرەشەو مەترسی زۆریان لەسەر مەهاباد هەبوو سەرەرای ئەوەی بە دریژایی تەمەنی کۆمار هەوڵێکی زۆر درا کە ئەم شارانە ئازاد بکرێن، بەڵام سەرکردایەتی کۆمار ناهێڵیت، ئازاد کردنی ئە شارانە چەند ئەنجامێکی باشی بەدواوە دەبوو، لابردنی یا نەهێشتنی ئەو مەترسیانەی کە لە سەر مەهاباد بوو، بە دەستخستنی چەك و تەقەمەنیکی زۆر، فراوان کردنی سنوورەکانی کۆمار کە هەم لەباری ئابوری و کۆمەلایەتی و سیاسی وەك ڕاکێشانی ئینسانی "لەشکری" بۆ پاراستنی کۆمار لەلایەکی تر سەرکردایەتی کورد بە دەستێکی پرەوە واتە بە قورساییەکی ترەوە لەگەل تاران و تەوریز دەکەوتە وتوویژ.

پێداگرتن لە سەر دۆستایەتی و برایەتی کوردو ئازەربایجان لە کاتیکا هەمیشە لایەنی ئازەربایجانی ئەو پەیمانەی نێوان ئازەربایجان و کوردستانیان دەخستە ژێر پێ، وەک ئەوەی کە بە تەنیا لەگەل تاران دەکەوتنە وتوویژ و پەیمانیان مۆردەکرد کە لە بەندیک لەو ریککەوتنەی نیوان تاران و تەوریز دا هاتووە کە سنووری ئازەربایجان بریتییە لە ئوستانەکانی "پارێزگا"3 و 4 .واتە ئازەربایجانی رۆژئاوا کە بەشێک لە کوردستانە.خرابوویە سەر ئازەربایجان کە بە داخەوە تەواوی کاربەدەستانی ورمێ و خۆی و ماکۆ ...ئازەری دەبن و ناهێلن کورد لە دەسەلاتی ئەو شارانە بەشداربن، من بەلگەی زۆرم بەدەستەوەیە لە سەر ئەم پەیمانە کە بلاویان دەکەمەوە و سەرکردایەتی کۆمار نەتەنیا رەخنە و پرۆتستۆی خوی دژی ئەم پەیمانە رانەگەیاند بەڵکوو رونکردنەوەیەکیشی لەم بارەوە بلاونەکردوەتەوە.

هەولدانی ئەوەی کەمەهاباد بە تارانەوە ببەسترێت واتە دەست هەلگرتن لە شارەکانی تری کوردستان وەک ورمێ و خۆی و ماکۆ و ...هتد.

لە سەر کردایەتی کۆمار یا حیزبی دیمۆکرات خەڵکی ناوچەکانی کوردستان وەک سنە و کرماشان و....هتد بەشدارنەکرابوون ،تەنانەت نە لە رۆژی

راگەیاندنی کۆمار بانگ دەکرێن و نە پاشتریش هەروەها سەرکردایەتی کۆمار هیچ جاریک هەوڵی نەداوە نوێنەری حیزبی و حکومی خۆی بۆ ئەو ناوچانە بنێریت.

پرسیار : دەڵێن سۆڤیت لە بەر هەرەشەی ئەمریکا و ئینگلیز لە ئێران چووە دەرێ.نەکا لە دژی سۆڤیت چەکی ئەتۆمی بەکار بێنن، بۆیە سۆڤیت نەیتوانی بمێنێتەوە و هاوکاری کورد و ئازەری بکات.

وەڵام : بەڵێ شتی وا بێ سەروبن زۆر نووسراوە و دەوتریت کە دورە لە لۆژیک و راستیەوە و تەنیا بۆ پینەکردنی سیاسەتی چەوت و نامرۆڤانەی سۆڤیتە. یا هەندێک دەڵێن سۆڤیت لە سەردەمەدا نەیپەرژایەوە سەر کورد و ئازەری و..هتد، چونکە بە هۆی شەرەوە تووشی قەیرانی ئابوری و وێرانی ببوو و..هتد.وەک دەزانن سۆڤیت تەواوی ئەوروپای رۆژهەلاتی داگیرکردو سوپای خۆی تا پاش رووخانی یەکیتی سۆڤیتیش لەو ولاتانە هێشتەوە و هەر لەوێ بوون.

لەو ولاتانە رژێمی سەربەخۆی واتە دەستەمۆی هێنایە سەر کار و هەرەشەو گوشار و بۆمبی ئەتۆمی بۆ لەوێ کاریگەر نەبوو، واتە بۆ لەوێ سۆڤیتی نەترساند، بەلام لە ئێران ترسا هەروایش سەبارەت بەوەی کە سۆڤیت لەو سەردەمەدا تووشی قەیرانی ئابوری ە کاولکاری ببو. هەر لەو کاتەدا بەچەك و بە دراو و یارمەتی تر پشتیوانی لە رژێمەکانی ئەوروپای رۆژهەلاتی دەکرد کەچی لە ئێران تەنانەت ئەو چەکە قورسەی کە بە کورد و ئازەری دابوو لیی وەرگرتنەوە.

پرسیار : ئەی هۆی بەدواخستنی گەرانەوەی سوپای سوور لە ئێران بۆ ناو خاکی یەکیەتی سۆڤیت چی بوو ؟

وەڵام : خۆی بەپێی پەیمانی سێ قۆڵی نێوان ئەمریکا و سۆڤیت و ئینگلیز دبوایە لە ماوەی شەش مانگدا پاش تەواو بوونی شەری جیهانی دووهەم دەوڵەتی ناوبراو هێزەکانی خۆیان لە ئێران ببەنەوە دەرەوە، سەرەرای ئەوەی ئەوەی سۆڤیت هاوسێی ئێران بوو وبردنە دەرەوەی هێزەکانی لە ئێران ئاسانترو نزیکتر بوو. دەبوایە سۆڤیت پێش ئەمریکا و ئینگلیز هێزەکانی خۆی بباتە دەرێ ، بەلام نەیبردو ئەوە بوو هەراو هوریایکی زۆر لەم بارەوە کرا و تەنانەت ئەم کێشەیە بردرایە رێکخراوی نەتەوە یەکگرتوەکان وئەمریکا و ئینگلیز گوشارێکی

زۆریان خستە سەرسۆڤیت و سەرئەنجام ناچاریان کرد هێزەکانی بباتە دەرێ و سۆڤیت هیچ بیانوو یا پاکانەیەکی بۆ هێشتنەوەی سوپاکەی لە ئێران نەما، کەچی ئەمریکا و ئینگلیزپێش ماوەی دیاریکراو هێزەکانی خۆیان لە ئێران بردە دەرێ بەلام هێشتنەوەی سوپای سوور لە ئێران تەنیا بۆ ئەوە بوو کە گوشار بخاتە سەر ئێران تا پەیماننامەی دەرهێنانی نەوتی باکوری ئێران لەگەڵ سۆڤیت مۆربکات نەك لەبەر هۆیەکی تر.

پرسیار : بەپێی ئەو شتانەی کە تائێستا دووپات دەبنەوە یا نووسراون گوایە قازی محەمەد خۆی کردووەتە قوربانی شاری مەهاباد یا بۆ ئەوە بوو کە خوێن نەڕژێت و تا دوایین هەناسە لەگەڵیان بێت، بۆچوونی ئێوە چییە؟

وەڵام : کەس نەئەو دەم و نەئێستاش لەگەڵ ئەوە نەبوو کە خەڵکی تێکۆشەری مەهاباد توشی زیانی گیانی و مادی بێت، وەک پێشتریش ووتم من دژی شەری جبهەیی بووم و مەبەستم ئەوەیە کە بڵێم کەس لەگەڵ ئەو بۆچوونە نەبوە و نییە کە مەهاباد یا هەر شارێکی تر ببێتە قوربانی هەموو کوردستان بەلام کوردستان هەر مەهاباد نەبوو یا خود کۆمار هەر بۆ مەهاباد نەبوو، کۆماری کوردستان هەر بۆ رۆژهەلاتی کوردستان نەبوو بەڵکو ئاوات و ئامانجی بەشەکانی تری کوردستانی لە خۆ گرتبوو. هیوادارم لەمەبەستم تێبگەن.

پرسیار : دەوری بارزانی لە بریاری خۆ بەدەستەوەدانی سەرکردەکانی کۆمار چی بوو؟

وەڵام : وەک دەزانین هێزی بارزانیەکان یا بڵێین کوردەکانی باشوور، لەوانە ئەفسەرەکانی کورد بەسەرکردایەتی بارزانی نەمر دەوری سەرەکییان لە پێکهێنان و پاراستنی کۆمار بینی و هەر ئەوان بوون کە لەبەرەکانی هەرە پێشەوە بوون و هەرچی شەرو سەرکەوتنیش هەبووە هەر بەدەستی ئەوان بووە و زۆر جار ووتومە و جگە لەمنیش زۆر کەس ئەم روستییە دەزانن و نامەوێ بچمە ناو باسەکە، بەلام لەکاتی بریاردانی سەرکردایەتی کۆمار بارزانی نەمر و هاورێکانی لەبەرەی شەر دەبن و نەتەنیا سەرکردایەتی کورد لە مەهاباد راوێژ و پرسی پێ ناکا بەڵکو ئاگاداریشی ناکانەوە کە بریارێکی ئەو تۆمان داوە، ئاگاداریشی ناکەن تا ژن و منالەکانیان پاشەکشە پێ بکەن و بەرامبەر بەچارەنووسیان بێ لایەن دەبن و دەدرێنە دەستی قەزاو قەدەر.

بارزانی نەمر بۆ خۆی بریار دەدات و ئەوە بوو کە پاش هەرەس پێهێنانە غەمبارەکەی کۆمار ،ئەفسانەی بەرگرییان دروست کرد تا دەربازی سۆڤیت بوون کە من لە پەرتوکەکەمدا " بارزانی نەمرلە هەندێک بەڵگە ودیکۆمێنتی سۆڤێتیدا"(هەولێر- 2002) لەو بارەوە بەوردی و بەبەڵگەوە باسم کردوە کە بارزانی دەورێکی بالای لە ئاشتکردنەوەی سەرۆک هۆزەکانی کورد و راکێشانیان بۆ لای کۆمار گێرا. بەرگری بارزانی و بارزانییەکان پاش هەرەسهێنانی کۆماری کوردستان بەرامبەر بەهێزە سەرکوتکەرەکانی ئێران نە تەنیا قەرەبوویی ئەو تراژیدیایە کردەوە بەڵکو وانەیێکی مێژوویشی بە داگیرکەرانی کوردستان دا.کەقەت لە بیریان نەچێتەوە وجگە لەوە ئەو بەربەرەکانییە بوو بەهۆی ئەوەی کە هێزە سەرکوتکەرەکانی ئیران نەوێرن خەڵک بگرن و بکوژن و تۆڵەی شکستەکانی رابردوویان بکەنەوە.

پرسیار :هەندێک دەڵێن کە ژمارەیەکی زۆر لە سەرۆک هۆزو خێڵی کورد دژی کۆمار بوون و لەژێرەوە پەیوەندییان بە دەوڵەتی تارانەوە هەبوو و پێشبڕکێیان بوو بچن بۆ پێشوازی دەوڵەتی ئێران، بۆچوونی ئێوە چۆنە ؟

وەڵام : بەڵێ لەم قسانە زۆر دەکرێن تەنانەت هەندێک دەڵێن کە پردی بۆکانیان تەقاندوەتەوە بۆ ئەوەی بۆ ئەوەی یارمەتی نەگات بە هێزەکانی کۆمار، یا هەندێک دەڵێن کە ژمارەیەکیان داوای لە داردانی قازی محەمەد دەکەن و گەلێک ووتنی تر.ئاشکرایە لە هەموو ولاتێک لە ناو هەموو گەلێک خراپ و خاس هەیە یا جاش و باش هەیە یا دژی شۆڕش ئەمە شتێکی سروشتیە بە تایبەتی لەناو کۆمەڵگای دواکەوتوی ئێمە ئەم شتانە زۆرن. کۆنەدوژمنایەتی و ترس و بێ باوەری بە شۆڕش"بە تایبەتی ئەزمونی تاڵی تێکشکانی هەموو شۆرشەکانی کورد" و پارەی داگیرکەرانی کوردستان ئەمانە هەموو دەوریان هەبووە و هەیە. من نەشاهیدی مێژوو دەڵێم تا کۆمار مابوو کەس گوشیەکیان دژی کۆمار نەهاویشت مەبەستم ئەوە نییە کە بڵێم دژی کۆمار نەبوون هەبوون ، بەلام نەدەوێران،بەلام تا سەرکردایەتی کۆمار نەچووە پێشوازی سوپای ئیران کەس نەی وێرا بەهانای دوژمنەوە بچێت. خۆ دەستور یا فەرمانی بەرگریش نەدراوە تا ئەوانەی کە دژی کۆماربوون بچنە ریزی دوژمنەوە بەکارهێنانی شکست یا رووخان بۆ کۆمار راست نیە. چونکە بەرگری نەکراوە یا بڵێین

شکستی خواردوه یا روخا من پێم وایه هەرەس پێهێنان یا هەڵوەشانەوه یا تەسلیم کردن باشتره یا گونجاوتره. سەبارەت بە دەوری هەندێک لە کەسایەتیە یا سەرۆک هۆز و خێلانەی کورد کە پاش ئەوەی سەرکردایەتی کۆمار نەیهێشت شارەکانی تری کوردستان ئازاد بکرین. یا هەندێ شاری کوردستان خرایە ژێر دەسەلاتی ئازەرییەکان خۆیان لە کۆمار کشانەوه و دانشتن و دژی کۆماریش رانەوەستان. ئەگەر چاوێک بە مێژووی کۆماری مەهاباد دا بخشێنینەوه دەبینین کە زۆربەی هەرە زۆری هۆزو خێڵەکانی کورد بە چەك و چەکدار و پارەی خۆیانەوه پشتگیرییان لە کۆمار کردووه زۆربەی سەرۆک هۆزەکانیان رابردوویەکی پر لە شانازییان هەیە و تا شەهریوەری 1320 واتە 1941 و تا لابردنی رەزا شا، ئەوانە لە زیندان و لە مەنفا بوون و تەنیا پاش لابردنی رەزا شا ئەوانە توانییان بگەرێنەوه جێو شوێنی خۆیان و بە هەموو توانای خۆیانەوه لەگەڵ کۆمار و شۆرشی کورد دا بوون. تاوانە ئەگەر ئەوانە بە جاش لە قەڵەم بدرین. ئەوەی کە دژی سیاسەتی سۆڤیت یا کەسایەتی قازی و رێبازەکەی بوون بەو مانایا نییە کە پیاو خراپ بوون . دوهەم کۆماری ئیسلامی ئێران بە مەبەستێکی گڵاو ئیمرۆ ئەو بەڵگانە بڵاو دەکاتەوه کە گوایە کاتی خۆی زۆربەی سەرۆک هۆزو و کەساتەتیەکانی کورد وەفاداری دەوڵەتی ئیران و دژی کۆمار بوون و رژێمی شا بە زۆر یا بە درۆ ئیمزای پێ کردوون. کەچی هەزاران بەڵگەی تر هەیە بە تایبەتی لە سەر کۆماری مەهاباد بلاویان ناکاتەوه.

وێنەکان

لای راست سەدری قازی و لای چەپ قازی موحەمەد

بارزانی

پیشەوەری

پەیکەری پیشەوەری لە باکۆ

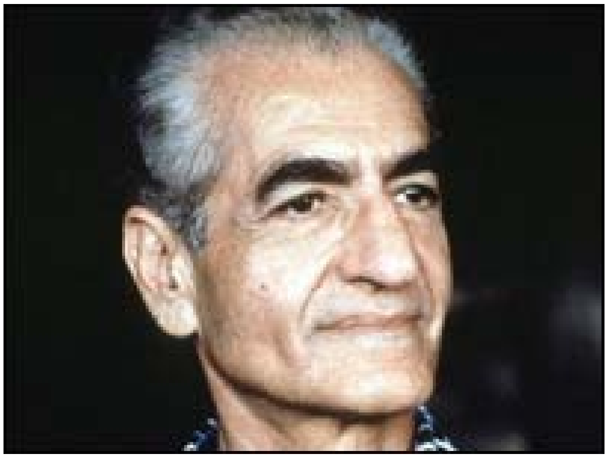

شای ئێران

شا و بنەماڵەکەی

ستالین

ژێنراڵ بەهرامیان

ستالین و روزولت و چرچیل

ستالین‌و مولەتۆڤ

باقیرۆڤ

مولەتوڤ وبیریاو مالینکوڤ وستالین

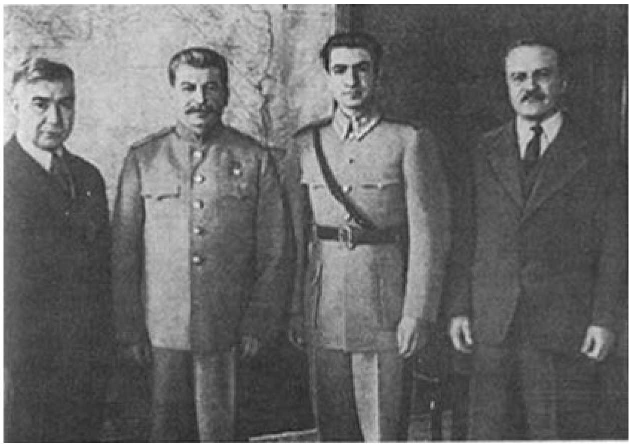

مولەتوڤ و شاو ستالین و ساعید

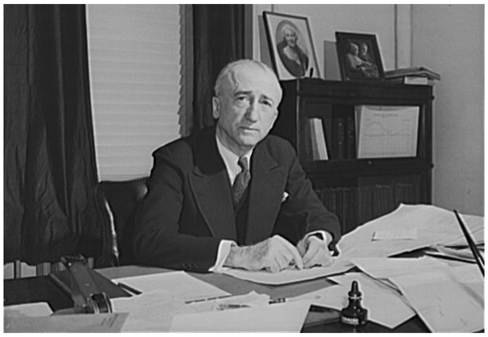

جیمس بیرنس

قەوا مولسەلتەنە

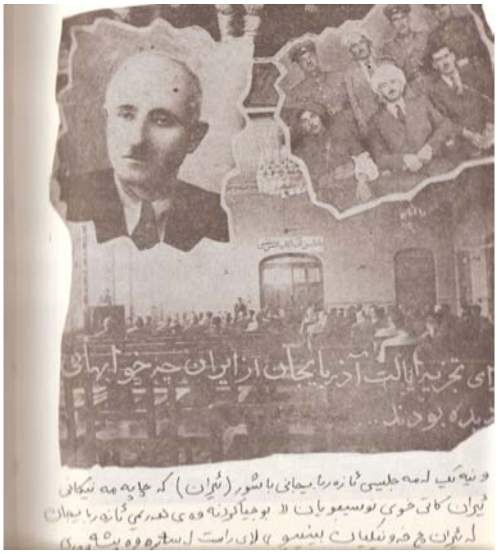
ای تجزیه ایالت آذربایجان از ایران چه خوابهائی
دیده بودند...

ساد چیکوف بالوێزی سوڤیەت لە ئێران

لە بەرهەمەکانی نووسەر

1ـ مستەفا بارزانی لـە هەنـدێك بەڵگەنامـەو دۆكیـومێنتی سـۆڤیەتیدا 1945 – 1958. هەولێر، دەزگای ئاراس 2003.

2ـ شۆڕشی شێخ سەعیدی پیران و سۆڤیەت سلێمانی دەزگای سەردەم 2004.

3ـ تراژدیای کوردەکانی سۆڤیەت، سلێمانی (مەکتەبی بیر و هۆشیاری)، ساڵی 2004.

4ــ کـورد لـە شـەڕەکانی ڕووسـیا لەگـەڵ ئێـران و تورکیـادا (لەسـەدەی نۆزدەهەمـدا) نوسـینی ئاڤیریانۆڤ. پ. ی لە ڕووسیەوە کراوە بە کوردی سلێمانی بیر و هۆشیاری 2004.

5ـ لـە کوردسـتانی عێراقـەوە تـا ئەوبـەری ڕووبـاری ئـاراس. نووسـینی مورتـەزا زەربـەخت (لـە فارسیەوە کراوە بە ڕووسی 2003).

6ـ لە مەهابادی خوێناویەوە هەتا لێوارەکانی ئاراس، نوسینی نەجەفقولی پەسیان (لە فارسـیەوە کراوە بە ڕووسی).

7ـ بارزانی و بزوتنەوەی ڕزگاریخوازی کورد، نوسینی: مەسـعوود بـارزانی، (لـە کوردیـەوە کـراوە بەڕووسی 2005).

8ـ بزوتنەوەی کورد لـە سـەردەمی هاوچـەرخدا، نوسـینی: کۆمـەڵی کـورد ناسـانی سـۆڤێت (لـە ڕوسیەوە کراوە بە فارسی).

9ـ پەیوەندییەکانی ئازەربایجان و کوردستان لە سەردەمی کۆماری مەهابادا.

10ـ کۆمەڵەی ژیکاف.

11ـ سیناریوی ڕوداوەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان پێش دامەزراندنی کۆماری مەهاباد.

12ـ کوردستانی پشت قەفقاز سلێمانی – (بنکەی ژین 2006).

13- کورد لە ئەرشیفی رووسیاو سۆڤیەتدا،(دەزگای موکریان 2006).

14ـ کوردوکوردستان لە بەڵگەنامەکانی بریتانی نوسینی د. وەلید حەمدی کراوە بەروسی.

15ـ بەڵگەکانی سەفارەتی ئەمەریکا لە تاران سەبارەت بەروداوەکانی ئێران لە سەردەمی شەڕی جیهانی دووهەم لە فارسیەوە وەرگێراوەتەوە سەر ڕووسی و کوردی (چاپ نەکراوە).